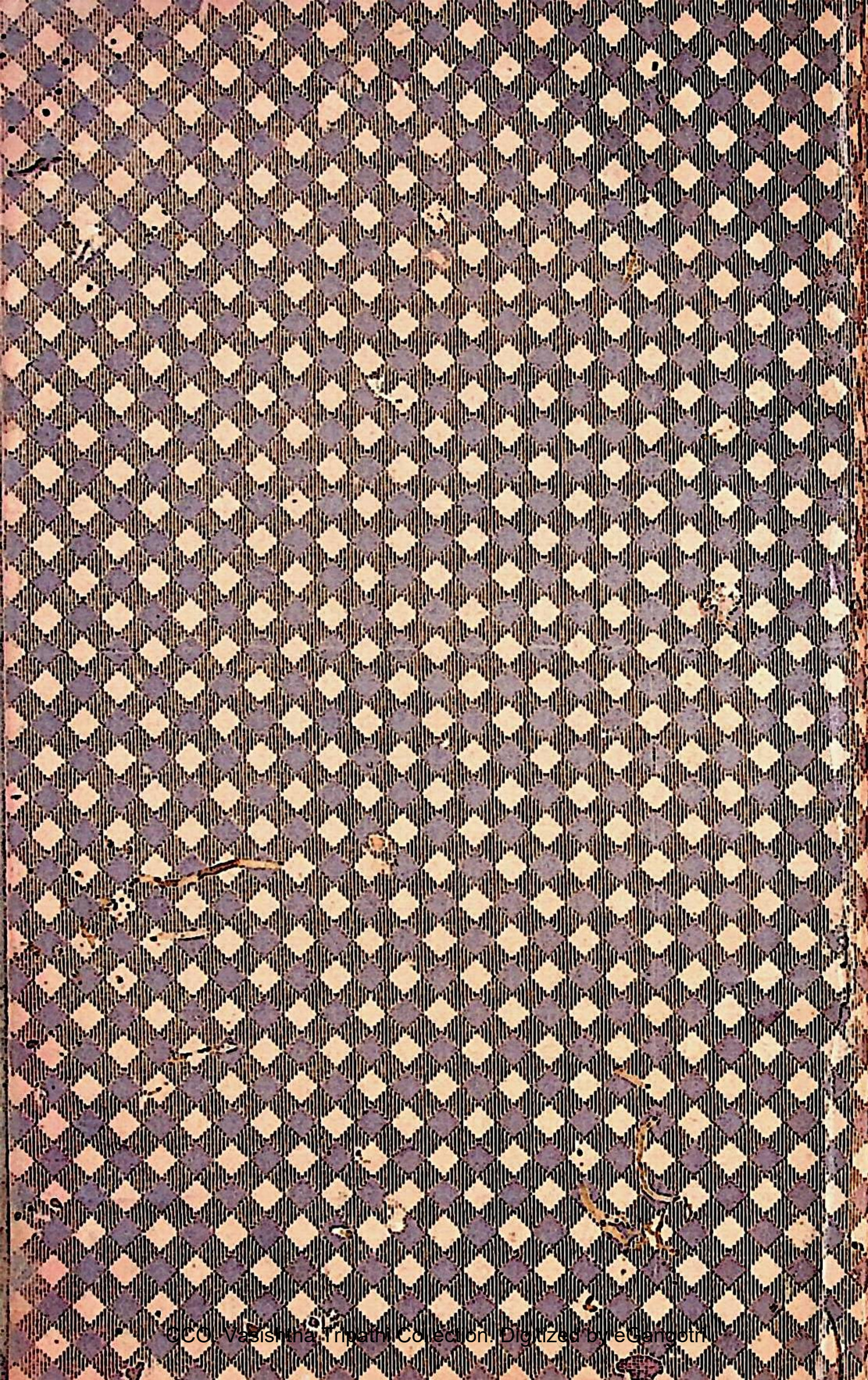

३०

॥ श्रीपरब्रह्मणे नमः ॥

ऋग्वेदः ।

श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तक-
श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धर-
श्रीविप्रकुलतिलकसायणाचार्य-
कृत-संस्कृतभाष्यसहितः

केवलमावरणपृष्ठं
काश्यां
संस्कृत-बुक-डिपोऽध्यक्षैः
मास्टर खेलाड़ीलाल ऐण्ड सन्स्
महोदयैः
काश्यां रामघट्टे 'हितचिन्तका'भिध-
मुद्रणालये प्राकाश्यं नीतः

१९३३ ख्रीष्टाब्दाः

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यमीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

पंचमे मंडले प्रथमेऽनुवाके पूर्वमष्टौ सूक्तानि व्याख्यातानि। त्वामग्ने हविष्मंत इति संप्रति नवमं सूक्तमात्रेयस्य गयस्यार्षं। सप्तमीपंचम्यौ पंक्ती शिष्टा अनुष्टुभः। अग्निर्देवता। तथा चानुक्रम्यते। त्वामग्ने गयोऽत्यापंचम्यौ पंक्ती इति॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च तदादिके द्वे सूक्ते शंसनीये। तथैव सूत्रितं। त्वामग्ने हविष्मंत इति सूक्ते। आ० ४. १३. । इति॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

त्वाम॑ग्ने हविष्म॑न्तो देवं मर्ता॑स ईड़ते।
मन्ये॑ त्वा जातवे॑दसं स हव्या व॑क्ष्यानुषक्॥ १

त्वां। अग्ने। हविष्म॑न्तः। देवं। मर्ता॑सः। ईड़ते।
मन्ये॑। त्वा। जातऽवे॑दसं। सः। हव्या। वक्षि।
आनुषक्॥ १

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मंतो होमसाधनद्रव्ययुक्ता मर्तासो मर्त्या ईड़ते। स्तुवंति। अहं च जातवेदसं। जातमुत्पन्नं चराचरं भूतजातं वेत्तीति जातवेदाः। अथवा जातानि स्थावरजंगमात्मकान्येनं विदुरिति जातवेदाः। यद्वा

वेद इति धननाम। जातं सर्वं वेदो धनं यस्मात्सौ जातवेदाः। एवंविधं त्वा त्वां वन्दे। स्तौमि। वन्दिरत्र स्तुत्यर्थे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात्। स त्वं हव्या हवनसाधनानि हवींष्यानुषक् निरंतरतयानुषक्तं यथा तथा वक्षि। वहसि॥ हविष्मंतः। हविःशब्द औणादिकइसुप्रत्ययांतात्प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। यदस्यास्तीति मतुप्। पदसंज्ञाया अपवादत्वेन तसौ मत्वर्थे इति भसंज्ञायां रुत्वाभावः। मतुप्ङसोरनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वर एव शिष्यते। देवं। अच्प्रत्ययांतत्वाद्देवशब्दोऽन्तोदात्तः। मर्तासः। मृङ् प्राणत्यागे। असिहसिमृङित्यादिना तन्। गुणः। मर्तः। आज्जसेरसुक्। मर्तासः। नित्त्वादाद्युदात्तः। ईळते। ईड स्तुतौ। अदादित्वाच्छपो लुक्। आत्मनेपदेष्वनतो झेरेत्वं। अत्र डकारस्याध्येतृसंप्रदायप्राप्तो ळकारः। लसार्वधातुकानुदात्तत्वेन धातुस्वरे प्राप्ते आष्टमिको निघातः। मन्थे। मन्थनो नित्त्वादाद्युदात्तत्वं। त्वा। युषि जिघ्रथे। मदिक्प्रत्ययांतो युष्मच्छब्दः प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। त्वमावेकवचन इति मपर्यंतस्य त्वादेशः। द्वितीयायां च। पा० ७. २. ८७। इत्याकारः। एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशोऽप्युदात्त एव। त्वामौ द्वितीयाया इति त्वादेशः। स्थानिवद्भावेनांतोदात्तत्वे प्राप्तेऽनुदात्तं सर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वं। जातवेदसं। जनी प्रादुर्भावे। क्तः। श्वीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः। जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। वेदस्शब्दोऽप्यसुन्प्रत्ययांतत्वादाद्युदात्तः। कर्मधारयपक्षे समासांतोदात्तापवादत्वेन तत्पुरुषे तुल्यार्थेत्यादिना पूर्वपदप्रकृतिस्वरे प्राप्ते कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं तदपवादत्वेन गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। बहुव्रीहिपक्षे बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदमिति। हव्या। हुयगर्देतीत्यधिकृत्य य इत्यनुवर्तमाने छंदसि चेति यः। नपुंसकत्वाच्छिरादेशः। शेश्छंदसि बहुलमिति लोपः। प्रत्ययलक्षणेन नुम्। दीर्घनलोपौ। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। वक्षि। वह प्रापणे। सिप्। लुगनुवृत्तौ बहुलं छंदसीति। शपो लुक्। ढत्वकत्वषत्वानि। सिपः पित्त्वादनुदात्तत्वेन धातुस्वरेणाद्युदात्तत्वे प्राप्ते निघातः। आनुषक्। अनुपूर्वस्य षञ्जेः क्विप्। नकारलोपः कुत्वं च। धात्वादेः षकारस्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना षत्वं। दीर्घश्छांदसः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निर्होता दास्वतः क्षयस्य वृक्तबर्हिषः।
सं यज्ञासश्चरंति यं सं वाजासः श्रवस्यवः॥ २

अग्निः। होता। दास्वंतः। क्षयस्य। वृक्तऽबर्हिषः।

सं। यज्ञासः। चरंति। यं। सं। वाजासः। श्रवस्यवः॥ २

यमग्निं यज्ञासः सर्वे यज्ञाः संचरंति सङ्गता गच्छंति। श्रवस्यवो यजमानस्य प्रभूतां कीर्तिं संपादयंतो वाजासो हवींषि यमग्निं संचरंति प्राप्नुवंति। एवं-विशिष्टोऽग्निर्दास्वतो हविःप्रदो यथादिदानवंतो वृक्तबर्हिषः। वृक्तानि लूनानि बर्हींषि दर्भा येनासौ वृक्तबर्हिः। तस्य क्षयस्य। क्षियंति निवसंत्यस्मिन् स्वर्गसाधन-फलानीति क्षयः। तस्य यजमानस्य यागार्थं होता देवानामाह्वाता भवति॥ दास्वतः। दा दाने। क्वसुन्प्रत्ययांतः। न लुपोऽदुपधात्वाद्गुत्वं। धातुस्वरेणाद्युदात्त-त्वं। क्षयस्य। क्षि निवासगत्योः। क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं। वृक्तबर्हिषः। वृजी वर्जने। वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं। निष्ठा। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। बहुव्री-हित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। यज्ञासः। यज्ञशब्दो यजयाचेत्यादिना नङ्प्रत्ययांतो-ऽंतोदात्तः। चरंति। चर गतिभक्षणयोः। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वं। यद्वृत्तान्नित्यमिति निघाताभावः। वाजासः। वजीवंत्। वाजः। कर्मलत इत्यंतो-दात्तत्वं। छांदसत्वात् ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः। श्रवस्यवः। छंदसि परेच्छायामिति क्यच्। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः॥

॥ अथ तृतीया॥

उत स्म यं शिशुं यथा नवं जनिष्टारणी।

धर्तारं मानुषीणां विशामग्निं स्वध्वरं॥ ३

उत। स्म। यं। शिशुं। यथा। नवं। जनिष्ट। अरणी इति।

धर्तारं। मानुषीणां। विशां। अग्निं। सुऽअध्वरं॥ ३

उत स्म अपि च मानुषीणां मनोर्जातानां विशां। विशंति प्रविशंति यथोचित-मिति विशः प्रजाः। तासां धर्तारमाहारादिपाकद्वारेण शरीरधारकं पोषकं स्वध्वरं शोभनयज्ञं यमग्निमरणी द्वे अरणी नवं नूतनं शिशुं यथा अप्रत्यक्ष-मजनिष्ट उत्पादयतां। अरणी प्रजानां पोषणार्थं चैतमग्निमुत्पादितवत्यौ॥

शिशुं। शो तनूकरणे। आदेच इत्यादिना आत्वं। शः कित्सन्वञ्चेत्यप्रत्ययः सन्वदङ्गा-त्वम्। द्विर्भावोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च। सन्यत इतीत्वं। आतो धातोरित्याकारलोपः। नित्वादाद्युदात्तः। यथा। यथेति पदांत इति सर्वानुदात्तः। जनिष्ट। जनी प्रादुर्भावे। लुङ्। छांदसत्वाद्वचनव्यत्ययः। अरणी। ऋ गतौ। अर्तिसृधृधम्यश्यवि-तृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः। आभ्यामर्तिं गच्छत्यग्निरित्यरणी। कथमपादा-नार्थं क्षोणादिकोऽनिः। ताभ्यामन्यत्रोणादयः। पा० ३. ४. ७५.। इति नियमाङ्गौ-रादित्वान्ङीष्। सानुषीणां। सनोजंतावदयतौ पुक्चेत्यस्प्रत्ययः पुगागमश्च। ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं। विशां। विश प्रवेशने। कर्तरि क्विप्। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। स्वध्वरं। हिंसार्थस्य ध्वरतेः पचाद्यच्। न विद्यते ध्वरो यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः। बहुव्रीहिस्वरापवादत्वेन नञ्सुभ्यामित्यंतोदात्तः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्म दुर्गृभीयसे पुत्रो न ह्वार्याणां।
पुरु यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥ ४

उत। स्म। दुःऽगृभीयसे। पुत्रः। न। ह्वार्याणां।
पुरु। यः। दग्धा। असि। वना। अग्ने। पशुः। न।
यवसे ॥ ४

उत स्म अपि च ह्वार्याणां कुटिलं गच्छतां सर्पाणां। यद्वा आस्कंदितादिगति-विशेषेण वक्रगमनानामश्वानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इव। अशिक्षितबालाश्व इव वा दुर्गृभीयसे। दुःखेन गृह्यसे। हे अग्ने यस्त्वं पुरु बहूनि वना वनानि दग्धासि दाहको भवसि। कथमिव। यवस तृणे पशुर्न पशुरिव। अयमर्थः। यथात्यंतक्षुधार्तः पशुस्तृणविषये विसृष्टः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः॥ दुर्गृभीयसे। ग्रह उपादाने। यक्। ग्रूप इडित्यनुवृत्तौ बहुलं छंदसीतीडागमः। ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं। हृग्रहोर्भश्छंदसीति भकारः। निघातः। ह्वार्याणां। ह्वृ कौटिल्ये। ऋहलोर्ण्यत्। आदिर्वृद्धिः। तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं। पुरु। पृ पालनपूरणयोः। पृभिदिव्यधिगृधिधृषिहृषिभ्य इति कुप्रत्ययः। उदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वं। प्रत्ययस्वरेणांतो-दात्तत्वं। असि। यद्वृत्तान्नित्यमिति न निघातः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध स्म यस्यार्चयः सम्यक्संयंति धूमिनः।

यदीमह त्रितो दिव्युप ध्मातेव धमति शिशीते ध्मातरी यथा ॥५

अध। स्म। यस्य। अर्चयः। सम्यक्। संऽयंति। धूमिनः।

यत्। ईं। अह। त्रितः। दिवि। उप। ध्माताऽइव। धमति।

शिशीते। ध्मातरि। यथा ॥ ५

अध स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्याग्नेरर्चयोऽर्चींषि सम्यक् शोभनं संयंति सर्वतः प्राप्नुवंति त्रितस्त्रिषु स्थानेषु ततो व्याप्तः त्रीणि स्थानानि यातीत्य दिव्यंतरिक्षे यद्यदा ईमयमात्मानमुपधमति उपधर्षयति तदा ज्वालाः सर्वतो निर्गच्छंतीत्यर्थः। कथमिव। ध्मातेव। कर्मारो यथा भस्त्रादिभिरग्निं संधर्षयति तद्वत्स्वात्मानं धर्षयतीत्यर्थः। किंच ध्मातरि यथा। यथा ध्मातृसमीपे विद्यमानोऽग्निस्तेन ध्मायमान आत्मानं शिशीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्स्वयमेव स्वात्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः। अहेति पादपूरणः॥ यंति। इण् गतौ। यच्छब्दयोगान्निघाताभावः। शिशीते। शो तनूकरणे। व्यत्ययेनात्मनेपदी। श्नावित्यनुवर्तमाने बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः। आदेच उपदेशे शितीत्यात्वं। श्लाविति द्विर्वचनं। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। ई हल्यघोरितीत्वं। तिङ उत्तरत्वान्निघाताभावः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तवाहमग्न ऊतिभिर्मित्रस्य च प्रशस्तिभिः।

द्वेषोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६

तव। अहं। अग्ने। ऊतिऽभिः। मित्रस्य। च। प्रशस्तिऽभिः।

द्वेषःऽयुतः। न। दुःऽइता। तुर्याम। मर्त्यानां ॥ ६

हे अग्ने मित्रस्य सर्वेषां मित्रभूतस्य तवोतिभिर्युष्मत्कर्तृकरक्षणैः प्रशस्तिभिः प्रशस्तिभिस्त्वत्कर्तृकैः स्तोत्रैश्च मर्त्यानां मृत्युभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृ-

कानि पापसाधनकर्माणि द्वेषोयुतो न द्वेषयुक्तान् शत्रूनिव तुर्याम । तरेयं । अयमर्थः । त्वद्गुणैस्त्वत्संबंधिस्तुतिभिश्च पाप्मानमंतरायशत्रून् तरेयमित्यर्थः ॥ ऊतिभिः । अव रक्षणे । क्तिन् । ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यूठ् । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्चेत्यंतोदात्तो निपातितः । प्रशस्तिभिः । शंसु स्तुतौ । क्तिन् । तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरापवादत्वेन तादौ च निति कृत्यतावितिगतेरुदात्तत्वं । द्वेषोयुतः । द्विष अप्रीतौ । भावेऽसुन्प्रत्ययः । यु मिश्रणे । कर्तरि क्विप् । तुक् । तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तुर्याम । तॄ प्लवनतरणयोः प्रार्थनायां लिङ् । यासुट् । लिङः सलोपोऽनंत्यस्येति सकारलोपः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । उदोष्ठ्यपूर्वस्य बहुलं छंदसीत्युत्वं । यासुडागमस्योदात्तत्वाच्छेषनिघातः । अपादादावितिप्रतिषेधान्निघाताभावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं नो॑ अग्ने अ॒भी नरो॑ र॒यिं स॑हस्व॒ आ भ॑र ।

स क्षे॑पयत्स पो॑षय॒द्भुव॒द्वाज॑स्य सा॒तय॑ उ॒तैधि॑ पृ॒त्सु नो॑ वृ॒धे ॥ ७

तं । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । अ॒भि । नरः॑ । र॒यिं । स॒ह॒स्वः॒ । आ । भ॒र॒ ।

सः । क्षे॒प॒य॒त् । सः । पो॒ष॒य॒त् । भुव॑त् । वाज॑स्य । सा॒तये॑ ।

उ॒त । ए॒धि॒ । पृ॒त्ऽसु । नः॒ । वृ॒धे ॥ ७

हे अग्ने सहस्वो बलवत्तरो ऋत्विजो नेतारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्वादिलक्षणं धनमभ्याभर धनमभ्याभर । आभिमुख्येनाहर । पूर्वोक्तः सोऽग्निः क्षेपयत् । अस्मदीयान् शत्रून् क्षेपयतु । सोऽग्निः पोषयत् । अस्मान्पोषयतु । वाजस्यान्नस्य सातये लाभाय भुवत् । भवतु । उत अपि च हे अग्ने पृत्सु पृतनासु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे वर्द्धनाय एधि । भव । संग्रामे शत्रुविजयार्थं स त्वं सन्नद्धं कुर्वित्यर्थः ॥ सहस्वः । षह मर्षणे । असुन् सहत्यनेन शत्रूनिति सहो बलं । मतुप् । मादुपधाया इति वत्वं । मतुवसो रुः संबुद्धौ छंदसीति रुत्वं । आमंत्रितस्य चेति निघातः । क्षेपयत् । क्षिप प्रेरणे । णिजंताल्लेट् । इतश्च लोपः लेटोऽडाटावित्यडागमः । पुग्णुगायादेशौ परक्षुपत्वं च । पोषयत् । पुष पुष्टौ । भुवत् । भू सत्तायां । भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः । वाजः । एधि । अस भुवि । घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेत्येत्वं ।

मस्याखिद्रत्वाद्भ्रुकारस्यो ह्रेर्धिरिति धिरादेशः । निघातः । हृव्यु पदादिष्वित्यादिना हृतनायब्दस्य हृदादेशः । सावेकाच इत्यादंतोदात्तत्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

अग्न ओजिष्ठमिति सप्तर्चं दशमं सूक्तं । ऋष्यादि विनियोगश्च पूर्ववत् । चतुर्थी-सप्तम्यौ पंक्ती । अग्न ओजिष्ठं सप्त्या चतुर्थी चेत्यनुक्रांत ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्न ओजिष्ठमा भर द्युम्नमस्मभ्यमध्रिगो ।

प्र नो राया परीणसा रत्सि वाजाय पंथां ॥ १

अग्ने । ओजिष्ठं । आ । भर । द्युम्नं । अस्मभ्यं । अध्रिगो ।

इत्यध्रिऽगो ।

प्र । नः । राया । परीणसा । रत्सि । वाजाय । पंथां ॥ १

हे अग्ने ओजिष्ठं बलवत्तमं द्युम्नं । द्योतते कटककुंडलादिरूपेण सर्वं प्रकाशयत इति द्युम्नं धनं । अस्मभ्यमाभर । आहर । हे अध्रिगो अप्रतगमन । अप्रतिहतं गमनं यस्येत्यप्रतिहता अनिवारिता गावो रश्मयो यस्येति वाप्रतिगुरध्रिगुः । तस्य संबोधनं । नोऽस्मान् परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्रकर्षेण योजय । वाजायान्नलाभाय पंथां पंथानमन्नस्य सत्वरीपप्राप्तिसाधनं मार्गं रत्सि विलिख । कुर्वित्यर्थः ओजिष्ठं ॥ उब्ज आर्जवे । उब्जेर्बलोपश्चेत्यसुन् बलोपश्च । गुणः । ओजः । तदस्यास्तीत्यर्थेऽस्मायामेधेत्यादिना विनिः । अतिशायनं इष्ठन् । विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः । नित्त्वादाद्युदात्तः । द्युम्नं । द्युत दीप्तावित्य-स्माद्धातोः सुम्नद्युम्ननिम्नेत्यादिना । नक्प्रत्ययो मकारश्चांतादेशो निपात्यते । प्रत्यय स्वरेणांतोदात्तः । अध्रिगो । अप्रतशब्दस्य अध्रादेशः । गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ह्रस्वत्वं । आमंत्रितस्य निघातः । परीणसा । णस कौटिल्येऽत्र व्याप्त्यर्थो धातूनामनेकार्थत्वात् । अस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । परि प्राप्तं नस् व्यापनं यस्य तत्तथोक्तं । उपसर्गादसमासेऽपीति णत्वं । अत्र प्रापणक्रियया युक्तस्य परेर्यतस्तिं प्रत्युपसर्गसंज्ञा नास्ति यत्क्रियायुक्तास्तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः । पा० १. ४. ६०. ३. । इति न्यायात् । अतः कथं णत्वं । एवं तर्ह्युपसर्गाद्बहुलमिति वचनात् णसो णत्वं भविष्यति । निपातस्य चेति पूर्वपदस्य दीर्घः । बहुव्रीहौ प्रकृत्येति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । रत्सि ।

रद विलेखने । औणादिकः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । पादादित्वान्निघाता- भावः । पंथां । द्वितीयैकवचन इतोऽत् सर्वनामस्थान इत्यत् । नकारलोपश्छांदसः । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं नो अग्ने अद्भुत क्रत्वा दक्षस्य मंहना ।

त्वे असुर्यं१मारुहत्क्राणा मित्रो न यज्ञियः ॥ २

त्वं । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दक्षस्य । मंहना ।

त्वे इति । असुर्यं । आ । अरुहत । क्राणा । मित्रः । न ।

यज्ञियः ॥ २

हे अग्ने अद्भुत सामर्थ्यातिशयेन सर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं क्रत्वा कर्म- णास्मत्कृतेन यज्ञादिव्यापारेण प्रीतः सन् दक्षस्य बलस्य प्रवृद्धस्य धनस्य वा मंहना मंहनं नाम दानं कुर्विति शेषः । यतः कारणात्त्वे त्वय्यसुर्यमसुरघ्नं बलमारुहत् आरूढं अतो मित्रो न सूर्य इव यज्ञियो यज्ञार्हस्त्वं क्राणा यज्ञघातकराक्षसापनोदन- लक्षणानि कर्माणि कुर्वाणो भव ॥ अद्भुत । आमंत्रितस्याद्युदात्तत्वं । क्रत्वा । डुकृञ् करणे । कृञः कतुरिति कतुप्रत्ययः । ककारो गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः । क्रतुः कर्म । तृतीयैकवचने जसादिषु छंदसि वावचनमिति वचनाद्घ्यभावाभावः । दक्षस्य । दक्ष गतिहिंसनयोः दक्ष्यंते हिंस्यंतेऽनेन शत्रव इति दक्षं बलं । करणाधिकर- णयोश्चेति घञ् । ञित्वादाद्युदात्तः । मंहना । मंहतिर्दानकर्मा । सुपां सुलुगित्या कारादेशः । त्वे । सुपां सुलुगित्यादिना ङेः शेआदेशः । युष्मदादेशत्वादनुदात्तः । त्वशब्दः प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्वं । आरुहत् । रुहेर्धातोर्लुङि कृमृदृरुहिभ्यश्छंदसीति च्लेरङादेशः । ङित्वाद्गुणाभावः । क्राणा । डुकृञ् करणे । शानच् । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः । सुपां सुलुगित्यात्वं । चित इत्यंतोदात्तः । यज्ञियः । यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञाविति घः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं नो अग्न एषां गयं पुष्टिं च वर्धय।

ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यानशुः ॥ १

त्वं। नः। अग्ने। एषां। गयं। पुष्टिं। च। वर्धय।

ये। स्तोमेभिः। प्र। सूरयः। नरः। मघानि। आनशुः ॥ २

हे अग्ने त्वमेषां नस्त्वत्स्तावकानामस्माकं गयं। गम्यते निवासार्थमिति गयं गृहं गीयते स्तूयत इति वा गयं धनं। पुष्टिं च गवादिविषयां पुष्टिं च वर्धय। प्रापय। वृद्धिं प्रापय। ये लोके प्रसिद्धाः सूरयो लब्धवर्णा नरः स्तोतारो मनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्मघानि मंहनीयानि गवादिधनानि यथा प्रानशुः प्राप्नुवन् तत्स्वयमपीत्यर्थः॥ गयं। गृहपक्षे गमेरघ्न्यादयश्चेति यत्प्रत्ययांतो मकारलोपश्च निपात्यते। धनपक्षे गा स्तुतौ। अघ्न्याद्यत्प्रत्ययः। वृषत्वं। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। पुष्टिं। पुष पुष्टौ। स्त्रियां क्तिन्। छांदसत्वादंतोदात्तत्वं। स्तोमेभिः। ष्टुञ् स्तुतौ। अर्तिस्तुसु इत्यादिना मन्। गुणः। नित्वादाद्युदात्तः। आनशुः अशू व्याप्तौ। लिट्। द्विर्वचनं। हलादिशेषः। अत आदेरित्यात्वं। अश्नोतेश्चेति नुडागमः। निघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अग्ने चंद्र ते गिरः शुंभंत्यश्वराधसः।

शुष्मेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्येषां बृहत्सुकीर्तिर्बोधति त्मना ॥ ४

ये। अग्ने। चंद्र। ते। गिरः। शुंभंति। अश्वऽराधसः।

शुष्मेभिः। शुष्मिणः। नरः। दिवः। चित्। येषां। बृहत्।

सुऽकीर्तिः। बोधति। त्मना ॥ ४

हे अग्ने चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाह्लादकर ये नरस्ते गिरस्त्वत्संबंधिस्तोत्ररूपा वाचः शुंभंति शोभनाः कुर्वंति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवंति। एतेन सर्वस्वमुपलक्ष्यते। किंच शुष्मिणो बलवंतः संत शुष्मेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सखैः मनुष्योभक्ता

भवंति। येषां तृत्सुवंधिनं स्तवं कुर्वतां दिवश्चिदाकाशादपि बृहन्महती शुक्रोऽग्निः-
शंभति। इतरे दिगंतरावर्तिनो कीर्त्तिं शंसतीत्यर्थः। एवंविधं त्वां गयस्फाना आत्मना
स्वयमेव बोधति। बोधयति॥ शुंभंति। शुभ शुम्भ दीप्तौ। तुदादिः। पादादित्वा-
न्निघाताभावः। सार्वधातुकमनुदात्तत्वे प्राप्ते शनि शिद्वादिकारणस्वर एव।
अश्वराधसः। अशू व्याप्तौ। अशूप्रुषोल्यादिना क्वन्। अश्नुते व्याप्नोत्यध्वानमित्यश्वः।
निबादाद्युदात्तः। राध साध संसिद्धौ। असुन्। राध्नुवंति साधयंत्यनेन धर्मादी-
नीति राधो धनं। बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। बृहत्। बृह बृहि वृद्धौ।
अत्। नलोपो लोपश्छांदसः। प्रत्ययस्वरः। बोधति। बुध अवगमने। ण्यंतात् अपि
कृते तस्य छंदस्युभयथेति सार्वधातुकसंज्ञायां णिलोपः। यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्र-
भावः। धातुस्वरेणाद्युदात्तः। त्मना। मंत्रेष्वाङ्यादेरात्मन इत्याकारलोपः॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव त्ये अ॑ग्ने अर्चयो भ्राजं॑तो यंति धृष्णुया।
परिं॑ज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाजयुः॥ ४

तव॑। त्ये। अग्ने। अर्चयः। भ्राजंतः। यंति। धृष्णुऽया।
परिंऽज्मानः। न। विऽद्युतः। स्वानः। रथः। न।
वाजऽयुः॥ ५

हे अग्ने धृष्णुया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंतो दीप्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धा अर्च-
यस्त्वदीया रश्मयो यंति। सर्वतो गच्छंति। कथमिव। परिज्मानः परितो जंत्यः
सर्वतो व्याप्ता विद्युतो नाचिरप्रभा इव। अनेन प्रकाशातिशय उक्तः। स्वानः शब्दाय-
मानो रथो न रथ इव। अनेनार्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं। वाजयुर्न अन्नकाम इवान्नार्थं
युद्धेषु शत्रुविजयार्थं यथा प्रयतते तद्वदित्यर्थः। अनेनाहुतिविषयोऽभिलाष उक्तः॥
यंति। इण् गतौ। धृष्णुया। ञिधृषा प्रागल्भ्ये। त्रसिगृधिधृषिक्षिपेरित्यादिना
क्नुप्रत्ययः। आदितश्च। पा० ७. २. १६.। इतीट्प्रतिषेधः बहुवचने सुपां सुलु-
गित्यादिना याजादेशः। चित इत्यंतोदात्तत्वं। परिज्मानः। अज व्रज गतौ।
परिपूर्वाद्धातोरन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन्। अकारलोपश्छांदसः। नित्वादाद्यु-
दात्तः। वाजयुः। वाजमात्मन इच्छतीति क्यच्। न छंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोः
प्रतिषेधः। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू नो॑ अग्न ऊ॒तये॑ स॒बाध॑सश्च रा॒तये॑।

अ॒स्मा॒कास॑श्च सू॒रयो॒ विश्वा॒ आशा॑स्तरी॒षणि॑॥ ६

नु। नः॒। अ॒ग्ने॒। ऊ॒तये॑। स॒ऽबाध॑सः। च॒। रा॒तये॑।

अ॒स्मा॒कासः॑। च॒। सू॒रयः॑। विश्वाः॑। आशाः॑। त॒री॒षणि॑॥ ६

हे अग्ने नोऽस्माकं नु क्षिप्रमूतये रक्षार्थं भव। सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधासहितस्य च रातये धनानां दानाय भव। किंच अस्माकासोऽस्माकाः पुत्रमित्रादयः सूरयः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आशा दिशस्तरीषणि। तासां तरणे क्षमा भवंतु। अथवा आशाः कामाः। अयमर्थः। स्वाभिलषितप्रशस्तसमस्तवस्तुसंपादनं कुर्वित्यर्थः। सबाधसः। बाधेरसुन्। बाधसा सह वर्तत इति सबाधाः। वोपसर्जनस्येति सहस्य सभावः। तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। रातये। रा दाने। क्तिन्। मंत्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्त इत्यंतोदात्तः। अस्माकासः। तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकावित्यणि कृतेऽस्माकादेशः। छांदसत्वादणो लोपः। बहुवचनेऽसुगागमः। षष्ठीबहुवचने मध्योदात्तत्वेन दृष्टत्वात्तथाविधमादेशमत्रापि कृतवानाचार्यः। विश्वाः। विशेरश्विप्रुषीत्यादि क्वन्। नित्त्वादाद्युदात्तः। तरीषणि। तॄ प्लवनतरणयोः कॄतॄभ्यामीषन्। उ० ४. २६.। इतीषन्। बहुलवचनादल्लोपाभावः। अंतोदात्तश्छांदसः॥ ६

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं नो॑ अग्ने अङ्गिरः स्तु॒तः स्तवा॑न॒ आ भ॑र।

होत॒र्विभ्वा॒सहं॑ र॒यिं स्तो॒तृभ्यः॒ स्तव॑से च न उ॒तैधि॑ पृ॒त्सु

नो॑ वृ॒धे॥ ७

त्वं। नः॒। अ॒ग्ने॒। अ॒ङ्गि॒रः॒। स्तु॒तः। स्तवा॑नः। आ। भ॒र॒।

होत॒रिति॑। वि॒भ्व॒ऽसह॑म्। र॒यिम्। स्तो॒तृऽभ्यः॑। स्तव॑से। च॒। नः॒।

उ॒त। ए॒धि॒। पृ॒त्ऽसु। नः॒। वृ॒धे॥ ७

हे अग्ने अंगिरः। कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसां प्रकृतिभूतोऽग्निरंगिरा इत्युच्यते। हे अंगिरः पूर्वैः पुरातनैर्महर्षिभिः स्तुतः स्तवान इदानींतनैश्च स्तूयमानस्त्वं विभ्वासहं महतामप्यभिभवितारं। अभिभवहेतुत्वादभिभवितृ धनमुच्यते। रयिं धनं नोऽस्मभ्यमाभर। आहर। हे होतर्देवानामाह्वातः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं स्तवसे स्तोत्रं कर्तुं मह्यं च प्रयच्छ। उत अपि च पृत्सु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय एधि। भव॥ स्तवानः। ष्टुञ् स्तुतौ। शानचि कर्मणि व्यत्ययेन शप्प्रत्ययः चाद्युदात्तश्च। विभ्वासहं। संहितायां विभूनामिति षष्ठीबहुवचनस्य सुपामित्यादिना आकारादेशः। तद्रूपे सति बहुलमिति मत्वा पदुक्। पदकारास्तु विभूवाऽऽ-मतेरगागमेऽन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घत्वं च मत्वावग्रहं कुर्वंति। अदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। स्तवसे। ष्टुञ् स्तुतौ। तुमर्थेऽसेप्रत्ययः। नित्वादाद्युदात्तः॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः॥

जनस्य गोपा इति षडृचमेकादशं सूक्तमात्रेयस्य सुतंभरस्यार्षं जागतमाग्नेयं। तथा चानुक्रांतं। जनस्य षट् सुतंभरो जागतमिति॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चास्य सूक्तस्य विनियोगः। जनस्य गोपास्त्वामग्न ऋतायवः। आ० ४. १३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे।
घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमद्वि भाति भरतेभ्यः शुचिः॥ १

जनस्य। गोपाः। अजनिष्ट। जागृविः। अग्निः। सुऽदक्षः। सुविताय। नव्यसे।
घृतऽप्रतीकः। बृहता। दिविऽस्पृशा। द्युऽमत्। वि। भाति। भरतेभ्यः। शुचिः॥ १

जनस्य गोपा गोपायिता रक्षिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रबुद्धः सुदक्षः सुबलः सर्वैः स्तवनीयबलो वा सोऽग्निर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां कल्याणायाजनिष्ट। जातः। घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलितांगो बृहता महता दिविस्पृशाभ्रंलि-

रोचनात्तेजसा शुक्लः शुचिः शुद्ध एवंविधोऽग्निर्भरतेभ्य ऋत्विग्भ्यस्तदर्थं द्यु महोभ्रि-
यद्यथा भवति तथा विभाति । प्रकाशते ॥ गोपाः । गुपू रक्षणे । आयप्रत्ययः ।
गोपायतेः क्विप् । परत्वादतो लोपः । ततः पश्चात्‌वादङ्गलोपे कृते यथान्वयत्वात्
प्रत्ययलक्षणाभावेन यलोपो न स्यात् । लोपो व्योर्वलीति प्रथमं लोपश्च कर्त्तव्यः ।
पश्चाद्यलोप एव भवति । लोपाजादेशस्य यलोपविधि प्रति न स्थानिवद्भावः ।
प्रत्ययस्वरः । जागृविः । जागृ निद्राक्षये । जॄशॄस्तॄजागृभ्यः क्विनिति क्विन्प्रत्ययः ।
जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्स्विति प्रतिषेधाद्गुणाभावः । नित्त्वादाद्युदात्तः । सुदक्षः ।
आद्युदात्तं द्व्यच् छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शुचिताय । तन्मादीनां छंदस्युपसं-
ख्यानमिति लोपयकारादेशः । उपमानाद् च इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं । नव्यसे ।
नवशब्दादातिशायनेऽर्थे ईयसुन्प्रत्ययः । ईकारलोपश्छांदसः । यतो लोपः ।
आद्युदात्तः । दिविस्पृशा । स्पृशुभ्यां छेदपसंख्यानमित्यलुक् । तत्पुरुषपदप्रकृति-
स्वरत्वं । द्युमत् । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति ह्रस्वान्तस्य मतुपोऽदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यज्ञस्यं केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिषधस्थे समीधिरे ।
इंद्रेण देवैः सरथं स बर्हिषि सीदन्नि होता यजथाय

सुक्रतुः ॥ २

यज्ञस्यं । केतुं । प्रथमं । पुरःऽहितं । अग्निं । नरः ।

त्रिऽसधस्थे । सं । ईधिरे ।

इंद्रेण । देवैः । सऽरथं । सः । बर्हिषि । सीदत् । नि ।

होता । यजथाय । सुऽक्रतुः ॥ २

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानैः पुरस्कृतमिंद्रेण
देवैश्च सरथं तेषां वाहकत्वात्समानरथमग्निं त्रिषधस्थे त्रिस्थाने विहारप्रदेशे प्रथमं
समीधिरे । समैंधत । सुक्रतुः शोभनकर्मा होता देवानामाह्वाता सोऽग्निर्बर्हिषि
वर्हिर्युक्ते तस्मिन् स्थाने यजथाय यज्ञाय निषीदत् । प्रतिष्ठितोऽभवदिति यावत् ॥

केतुं । कित ज्ञाने । औणादिक उप्रत्ययः । अंतोदात्तः । पुरोऽहितं । पुरोऽव्ययमिति गतिसंज्ञायां गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । त्रिषधस्थे । आहवनीयादिलक्षणेन त्रिप्रकारमग्निना सह तिष्ठतीति त्रिषधस्थः । कप्रत्ययः । सधमादस्थयोश्छंदसीति सधादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सीदत् । सदेः पाघ्रादिना सीदादेशः । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः । पादादित्वान्निघाताभावः । यजथाय । यजेरौणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रसंसृष्टो जायसे मात्रोः शुचिर्मंद्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

घृतेन त्वावर्धयन्नग्न आहुत धूमस्ते केतुरभवद्दिवि श्रितः ॥ ३

प्रसंऽसृष्टः । जायसे । मात्रोः । शुचिः । मंद्रः । कविः ।

उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने । आऽहुत । धूमः । ते ।

केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३

हे अग्ने मात्रोररण्योः । स्वजननिमित्तादरणी मातरावित्युच्येते । ताभ्यामसंसृष्टोऽबाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मंद्र सर्वैः स्तुत्यः कविः क्रांतः सर्वत्र व्याप्तः । अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतोऽग्निहोत्राद्यर्थं स्वद्धे विशेषेण वसतो यजमानादुदतिष्ठः । उदितोऽभवः । पूर्वं महर्षयस्त्वा त्वां घृतेनावर्धयन् । हविरनयन् । हे आहुत आहुतिभिर्हुत ते तव दिव्यंतरिक्षे श्रितो व्याप्तो धूमः केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अग्न्यनुमापकत्वाद्धूमस्य ॥ मात्रोः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । मंद्रः । मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु । अत्र स्तुत्यर्थात्स्फायितंचीत्यादिना रक् । अंतोदात्तः । कविः । कुसेरिन् सर्वधातुभ्य इतीन्प्रत्ययः । बाहुलकत्वान्मकारस्य वत्वं रेफलोपश्च । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । उदतिष्ठः । उदूर्ध्वं कर्मण्यविनस्तिष्ठतेरात्मनेपदाभावः । विवस्वतः । विपूर्वाद्वसतेः संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । तदस्यास्तीति मतुप् । मादुपधायाश्चेति वत्वं । मतुपोऽनुदात्तत्वाद्धातुस्वरः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयाग्निं नरो वि भरंते गृहेगृहे ।

अग्निर्दूतो अभवद्धव्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रतुं ॥४

अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः ।

वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।

अग्निः । दूतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः ।

वृणते । कविऽक्रतुं ॥ ४

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यागं प्रत्युपवेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे गृहेऽनुष्ठानेष्वग्निं विभरंते । विहरंति । विहरणं कुर्वंतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषां वोढाग्निर्दूतो देवानां दूतोऽभवत् वृणानाः संभजमानाः संतः कविक्रतुं क्रांतयज्ञमग्निं वृणते । संभजंते ॥ साधुया । सुपां सुलुगित्यादिना विभक्तेर्यादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणंति शवसा

वर्धयंति च ॥ ५

तुभ्य । इदं । अग्ने । मधुमत्ऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा ।

इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुंऽइव । अवनीः । महीः । आ ।

पृणंति । शवसा । वर्धयंति । च ॥ ५

हे अग्ने तुभ्य तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तमत्यंतमधुरमिदं वचः क्रियते। हृदे हृदि शं सुखं कुर्वंतीयं मनीषा स्तुतिरस्त्वस्तु। गिरः स्तुतिरूपा वाचस्त्वामाप्याययंति। पूरयंति। शवसा बलेन वर्धयंति च। कथमिव। महीर्महत्योऽवनीरवन्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव॥

॥ अथ षष्ठी॥

त्वाम॑ग्ने॒ अङ्गि॑रसो॒ गुहा॑ हि॒तमन्व॑विन्दञ्छिश्रिया॒णं वने॑वने ।
स जा॑यसे म॒थ्यमा॑नः॒ सहो॑ म॒हत्त्वामा॑हुः॒ सह॑सस्पु॒त्रम॑ङ्गिरः ॥ ६

त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अनु । अविंदन् ।
शिश्रियाणं । वनेऽवने ।
सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः ।
सहसः ॥ पुत्रं । अंगिरः ॥ ६

अग्नेऽंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे शिश्रियाणमाश्रितं त्वामन्वविंदन्। अन्वलभंत। महद्गुरुता सहः सहसा बलेन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे। हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभूतस्त्वां सहसः पुत्रमाहुः॥ शिश्रियाणं। श्रिञ् सेवायां। लिटः कानच्। शपः श्लुः। श्लाविति द्विर्वचनं। इयङादेशः। चित्त्वादंतोदात्तः॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः॥

प्राग्नये बृहत इति षड्टचं द्वादशं सूक्तं सुतंभरस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। प्राग्नय इत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाके आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं विनियुक्तं। सूत्रितं च। प्राग्नये बृहते प्र वेधसे। आ० ४. १३. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्राग्नये॑ बृह॒ते य॒ज्ञिया॑य ऋ॒तस्य॒ वृष्णे॒ असु॑राय॒ मन्म॑ ।
घृ॒तं न य॒ज्ञ आ॒स्ये॒३॒॑ सुपू॑तं॒ गिरं॑ भरे वृष॒भाय॑ प्रती॒चीम् ॥ १

प्र। अग्नये। बृहते। युज्ञियाय। ऋतस्य। वृष्णे। असुराय। मन्म।

घृतं। न। यज्ञे। आस्ये। सुऽपूतं। गिरं। भरे। वृषभाय। प्रतीचीं॥ १

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महते यज्ञियाय यज्ञार्हाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे। ऋतमित्युदकनामसु पाठात्। असुराय। बलवते॥ असेरौणादिक उरन्प्रत्ययः॥ वृषभाय कामानां वर्षित्रेऽग्नये मन्म ज्ञानसाधनं प्रतीचीमभिमुखीं गिरं स्तुतिरूपां वाचं प्रभरे। प्रयच्छामि। कथमिव। सुपूतं सम्यक्संस्कृतमास्ये प्रहुतं यज्ञे घृतं न घृतमिव। आस्ये प्रहुतं घृतं यथा प्रीतिकरं भवति तथा प्रीतिकरीं स्तुतिमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्चिकिद्ध्यृतस्य धारा अनु तृन्धि पूर्वीः।
नाहं यातुं सहसा न द्वयेन ऋतं सपाम्यरुषस्य वृष्णः॥ २

ऋतं। चिकित्वः। ऋतं। इत्। चिकिद्धि। ऋतस्य। धाराः।

अनु। तृन्धि। पूर्वीः।

न। अहं। यातुं। सहसा। न। द्वयेन। ऋतं। सपामि।

अरुषस्य। वृष्णः॥ २

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो ज्ञानवन्नग्ने त्वं ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिद्धि। जानीहि॥ कित ज्ञाने। जुहोत्यादिः। लोटि रूपं। इदिति पूरणः। ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामंत्रिते विद्यमानेऽपि छांदसत्वात्पराङ्गवद्भावाभावः॥ किंच पूर्वीर्बह्वीरृतस्योदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनुतृन्धि। मेघाननुविध्य। सहसा बलेन युक्तोऽहं यातुं कर्मणां नाशकरीं हिंसां न सपामि। न स्पृशामि। न

करोतीति यावत्। इत्येन च सत्यान्तताभ्यां यत्किंचिद्वैदिकं कृत्यं न सपामि॥ षप समवाय इति धातुः॥ किंतु वरुणस्य रोचमानस्य द्युम्णः कामानां वर्षितुस्तव ऋतं स्तोत्रमेव सपामि॥

॥ अथ तृतीया॥

कया नो अग्न ऋतयन्नृतेन भुवो नवेदा उचथस्य नव्यः।

वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सनितुरस्य रायः॥ ३

कया। नः। अग्ने। ऋतयन्। ऋतेन। भुवः। नवेदाः।

उचथस्य। नव्यः।

वेद। मे। देवः। ऋतुऽपाः। ऋतूनां। न। अहं। पतिं।

सनितुः। अस्य। रायः॥ ३

हे अग्ने ऋतयन् सर्वप्राणिनां जीवनहेतुमृतमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यृतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा नः उचथस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः। भवेः। नव्यः स्तुत्य ऋतूनां ऋतुपाः। द्वितीय ऋतशब्दोऽनुवादकः। देवो द्योतमानोऽग्निर्मे मां वेदः। वेत्तु। सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्वादिधनस्य पतिं स्वामिनं तमग्निमहं न जानामि॥ भुवः। भू सत्तायां लिङर्थे लेट्यडागमः। उवङादेशः। नवेदाः। न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते। कथमतेन्नुच्यते। निपातनात्। द्विनञ्पूर्वस्यासुन्प्रत्ययांतस्य वेदेरेकस्य नञो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च छांदसत्वाभिना निपातितः। पाणिनिना तु नभ्राण्नपादिति सूत्रेन वेत्तीत्येनस्मिन्नर्थे निपातितः। असार्थस्यानुपपन्नत्वात् छांदसत्वाभिप्रायेण एवाश्रीयते॥

॥ अथ चतुर्थी॥

के ते अग्ने रिपवे बंधनासः के पायवः सनिषंत द्युमंतः।

के धासिमग्ने अनृतस्य पांति क आसतो वचसः संति

गोपाः॥ ४

के। ते। अग्ने। रिपवे। बंधनासः। के। पायवः।
सनिषंत। द्युऽमंतः।
के। धासिं। अग्ने। अनृतस्य। पांति। के। असंतः।
वचसः। संति। गोपाः॥ ४

हे अग्ने ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्तुत्ये त्वत्संबंधिनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः। स्वामर्थ्यातिशयादेवंविधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यंत इत्यर्थः। ये पायवो जनानां रक्षितारो द्युमंतो दीप्तिमंतः सनिषंत दीनेभ्यो धनं प्रयच्छंति त्वदीयाः के कीदृशाः। येऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति रक्षंति ते त्वदीया जनाः के संति। न कोऽपीत्यर्थः। येऽसतो दुष्टस्याभिशापादि-लक्षणस्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारस्ते त्वदीयाः के संति। न कोऽपीत्यर्थः। अथवा ये के जना रिपोर्बंधकाः। ये के पायवो रक्षितारः सनिषंत धनं प्रयच्छंति द्युमंतः। ये केऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति अनृतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षंति। ये केऽसतोऽभिशापादिलक्षणाद्वचसो गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः। त्वदुपासका इत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

सखायस्ते विषुणा अग्न एते शिवासः संतो अशिवा अभूवन्।
अधूर्षत स्वयमेते वचोभिर्ऋजूयते वृजिनानि ब्रुवंतः॥ ५

सखायः। ते। विषुणाः। अग्ने। एते। शिवासः। संतः।
अशिवाः। अभूवन्।
अधूर्षत। स्वयं। एते। वचःऽभिः। ऋजुऽयते। वृजिनानि।
ब्रुवंतः॥ ५

हे अग्ने तव सखायः स्तोतारो विषुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमशिवाः परनिंदादिकुर्वाणास्त्वत्परिचर्यां त्यजंतोऽभद्राः संत इदानीं त्वत्परिचर्यां कुर्वंत शिवासः शिवा भद्रा अभूवन्। किंच य ऋजूयत ऋजु सम्यगाचरतेऽपि मह्यं वचो-

भिरसाधूक्तिभिर्वृजिनानि कुटिलानि ब्रुवंतस्त एते मम सपत्नाः स्वयमेवासाधूयंतः अभिहिंसंत। वृषंतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्ते अग्ने नमसा यज्ञमीट्ट ऋतं स पात्यरुषस्य वृष्णः ।
तस्य क्षयः पृथुरा साधुरेतु प्रसर्स्राणस्य नहुषस्य शेषः ॥ ६

यः । ते । अग्ने । नमसा । यज्ञं । ईट्टे । ऋतं । सः ।
पाति । अरुषस्य । वृष्णः ।
तस्य । क्षयः । पृथुः । आ । साधुः । एतु । प्रऽसर्स्राणस्य ।
नहुषस्य । शेषः ॥ ६

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रेणेट्टे स्तौति। यद्वा ते तुभ्यं यज्ञं यागं नमसान्नरूपेण हविषेट्टे यजति ॥ अस्मिन् पक्षे यजेर्बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। श्लाविति द्विर्वचनं। बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। सवर्णदीर्घः। जकारस्य टकारः ॥ योऽरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितुरग्नेर्ऋतं स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य क्षयो गृहं पृथुर्विस्तीर्णं भवति। पश्वादिलक्षणैर्धनैः संपूर्णं भवतीत्यर्थः। प्रसर्स्राणस्य प्रकर्षेण परिचर्यां गच्छतो नहुषस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः शेषः। शिष्यत इति शेषः। पुत्र एतु। आगच्छतु। भवत्वित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः ॥

अर्चंतस्त्वेति षड्टचं त्रयोदशं सूक्तं सुतंभरस्यार्षं गायत्रमाग्नेयं। अनुक्रांतं च। अर्चंतो गायत्रं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेयक्रतौ गायत्रछंदस्याश्विनशस्त्र इदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्रितं च। अर्चंतस्त्वेति सूक्ते। आ० ४. १३. । इति ॥ आहवनीयोपस्थाने त्वमग्ने सप्रथा असीत्येका। सूत्रितं च। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीत्येका। सूत्रितं च। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीति च। आ० ३. १०. । इति ॥ अश्वमेधे पौष्णेष्टौ त्वमग्ने सप्रथा इति प्रथमाज्यभागानुवाक्या। त्वमग्ने सप्रथा असि सोम यास्ते मयोभुव इति सहंतौ। आ० १०. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्चंतस्त्वा हवामहेऽर्चंतः समिधीमहि।

अग्ने अर्चंत ऊतये॥ १

अर्चंतः। त्वा। हवामहे। अर्चंतः। सं। इधीमहि।

अग्ने। अर्चंतः। ऊतये॥ १

हे अग्ने त्वा त्वामर्चंतः पूजयंतो वयं हवामहे। आह्वयामः। अर्चंतः स्तुवंतो वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि। समिद्भिः संदीपयामः। अर्चंत इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्रमद्य दिविस्पृशः।

देवस्य द्रविणस्यवः॥ २

अग्नेः। स्तोमं। मनामहे। सिध्रं। अद्य। दिविऽस्पृशः।

देवस्य। द्रविणस्यवः॥ २

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छंतो वयं दिविस्पृशः स्पृशं आकाशं व्याप्नुवतो देवस्य द्योतमानस्याग्नेः सिध्रं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमद्यास्मिन्नहनि मनामहे। ब्रूमः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्जुषत नो गिरो होता यो मानुषेष्वा।

स यक्षद्दैव्यं जनं॥ ३

अग्निः। जुषत। नः। गिरः। होता। यः। मानुषेषु। आ।

सः। यक्षत्। दैव्यं। जनं॥ ३

होता देवानामाह्वाता योऽग्निर्मानुषेष्वा वसति सोऽग्निर्नोऽस्माकं गिरः स्तुतीर्जुषत। सेवतां। सोऽग्निर्दैव्यं जनं देवसंबंधिनं जनं यक्षत्। यजतु॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः।

त्वया यज्ञं वि तन्वते॥ ४

त्वं। अग्ने। सऽप्रथाः। असि। जुष्टः। होता। वरेण्यः।

त्वया। यज्ञं। वि। तन्वते॥ ४

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि। भवसि। तथाह यास्कः। सप्रथाः सर्वतः पृथुः। नि० ६. ८.। इति। किंच सर्वे यजमानास्त्वया साधनेन यज्ञं वितन्वते॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वामग्ने वाजसातमं विप्रा वर्धंति सुष्टुतं।

स नो रास्व सुवीर्यं॥ ५

त्वां। अग्ने। वाजऽसातमं। विप्राः। वर्धंति। सुऽस्तुतं।

सः नः। रास्व। सुऽवीर्यं॥ ५

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातमं। वाजोऽन्नं। तद्दातं सुष्टुतं पूर्वैर्महर्षिभिः सम्यक् स्तुतं तं त्वां वर्धंति। स्तोत्रैर्वर्धयंति। स त्वं नोऽस्माकं सुवीर्यं सर्वैः स्तावनीयं बलं रास्व। देहि॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने नेमिरराँ इव देवाँस्त्वं परिभूरसि।

आ राधश्चित्रमृंजसे॥ ६

अग्ने। नेमिः। अरान्ऽइव। देवान्। त्वं। परिऽभूः। असि।
आ। राधः। चित्रं। ऋंजसे॥ ६

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि। स्वतेजसा परिभवसि। कथमिव। नेमिः प्रकाशमानचक्रस्य बाह्यो वलयोऽरानिव नाभावर्पितान् सूक्ष्मान् स्थासकानिव। किंच त्वं चित्रं नानाविधं राधः। साधयंत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धनं। आ ऋंजसे। स्तोतृभ्यः प्रसाधय। धननामसु पाठाद्राधो धनमित्युक्तं॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचमो वर्गः॥

अग्निं स्तोमेनेति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं सुतंभराख्यमार्षं गायत्रमाग्नेयं। अग्निं स्तोमेनेत्यनुक्रमणिका॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अग्निं स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यं।
हव्या देवेषु नो दधत्॥ १

अग्निं। स्तोमेन। बोधय। संऽइधानः। अमर्त्यं।
हव्या। देवेषु। नः। दधत्॥ १

हे स्तोतरमर्त्यममरणधर्माणमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय। स्वाभिलषितार्थसिद्धये प्रबोधय। योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यास्मदीयानि हव्यानि हवींषि देवेषु दधत्। निदधातु॥

॥ अथ द्वितीया॥

तमध्वरेष्वीळते देवं मर्ता अमर्त्यं।
यजिष्ठं मानुषे जने॥

तं। अध्वरेषु। ईळते। देवं। मर्ताः। अमर्त्यं।
यजिष्ठं। मानुषे। जने॥ २

यतो मनुष्या देवं द्योतमानममर्त्यममरणधर्माणं मानुषे मनुष्याणां संबंधिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टृतमं तमग्निमध्वरेषु यज्ञेष्वीडते। स्तुवंति॥

॥ अथ तृतीया॥

तं हि शश्वंत ईडते स्रुचा देवं घृतश्चुता।

अग्निं हव्याय वोळ्हवे॥ ३

तं। हि। शश्वंतः। ईडते। स्रुचा। देवं। घृतऽश्चुता।

अग्निं। हव्यायं। वोळ्हवे॥ ३

शश्वंतो बहवः स्तोतारस्तं देवमग्निमीडते। स्तुवंति। कीदृशास्ते। घृतश्चुता घृतं क्षरंत्या स्रुचा सहिताः। किमर्थं स्तुवंति। हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविर्वोढवे वोढुं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अग्निर्जातो अरोचत घ्नन्दस्यूञ् ज्योतिषा तमः।

अविंदद्गा अपः स्वः।

अग्निः। जातः। अरोचत। घ्नन्। दस्यू॑न्। ज्योतिषा। तमः।

अविंदत्। गाः। अपः। स्व१रिति स्वः॥ ४

जातोऽरण्योर्मंथनेन प्रादुर्भूतोऽग्निर्दस्यून् यज्ञविघ्नकारिणः शत्रून् घ्नन् हिंसन् ज्योतिषा स्वेन तेजसा तमो घ्नन्नरोचत। अदीप्यत। किंच गा अप उदकानि स्वः सूर्यं चाविंदत्। अवेदयत्॥

॥ अथ पंचमी॥

अग्निमीळेन्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यत॥

वेतु मे शृणवद्धवं॥ ५

अग्निं । ईळेन्यं । कविं । घृतऽपृष्ठं । सपर्यत ।

वेतु । मे । शृणवत् । हवं ॥ ५

हे जना ईळेन्यं स्तुत्यं कविं क्रांतदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमग्निं सपर्यत । पूजयत । सोऽग्निर्मे हवं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयतां । शृणवत् शृणोतु च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निं घृतेन वावृधुः स्तोमेभिर्विश्वचर्षणिं ।

स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६

अग्निं । घृतेन । ववृधुः । स्तोमेभिः । विश्वऽचर्षणिं ।

सुऽआधीभिः । वचस्युऽभिः ॥ ६

ऋत्विजो विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानैर्वचस्युभिः स्तुतिकामैर्देवैः समेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोत्रैः स्तोत्रैर्ववृधुः । अवर्धयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र प्र वेधस इति पंचर्चं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य धरुणस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधसे पंचांगिरसो धरुण इति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । प्र वेधसे कवये त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र वेधसे कवये वेद्याय गिरं भरे यशसे पूर्व्याय ।

घृतप्रसत्तो असुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो

अग्निः ॥ १

प्र। वेधसे। कवये। वेद्याय। गिरं। भरे। यशसे।

पूर्व्याय।

घृतऽप्रसत्तः। असुरः। सुऽशेवः। रायः। धर्ता। धरुणः।

वस्वः। अग्निः॥ १

योऽग्निर्घृतप्रसत्तो हवीरूपेण घृतेन प्रसन्नोऽसुरो बलवान् सुशेवः। शोभनं शेवं सुखं यस्मात्सो सुशेवः शेवमिति सुखनामसु पाठात्। रायो धनस्य धर्ता पोषको धरुणो हविषां धारको वस्वो वासकोऽग्निर्भवति वेधसे विधात्रे कवये क्रांतदर्शे वेद्याय स्तुत्याय। विदिरयं लभिना समानार्थो लभिश्च स्तुतिकर्मा। यशसे यशस्विने पूर्व्याय मुख्याय तस्मा अग्नये गिरं स्तुतिं प्रभरे। प्रणयामि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतेन ऋतं धरुणं धारयंत यज्ञस्य शाके परमे व्योमन्।

दिवो धर्मन्धरुणे सेदुषो नॄञ्जातैरजाताँ अभि ये ननक्षुः॥ २

ऋतेन। ऋतं। धरुणं। धारयंत। यज्ञस्य। शाके। परमे।

विऽओमन्।

दिवः। धर्मन्। धरुणे। सेदुषः। नॄन्। जातैः।

अजातान्। अभि। ये। ननक्षुः॥ २

ये यजमाना दिवो द्युलोकस्य धरुणे धारके धर्मन्धर्मणि सेदुषः आसीनान्-नॄन-जातान्देवान् जातैर्मनुष्यैः ऋत्विग्भिरभिननक्षुः अभिप्राप्नुवंति ते यजमाना यज्ञस्य धरुणं धारकमृतं सत्यरूपमग्निं शाके कर्मणि निमित्ते परमे उत्कृष्टे व्योमन् स्थाने उत्तरवेद्यामृतेन स्तोत्रेण धारयंत। धारयंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

अंशोयुवंस्तन्वस्तन्वते वि वयो महद्दुष्टरं पूर्व्याय ।
स संवतो नवजातस्तुतुर्यात्सिंहं न क्रुद्धमभितः परि ष्ठुः ॥ ३

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं ।
पूर्व्याय ।
सः । संऽवतः । नवऽजातः । तुतुर्यात् । सिंहं । न । क्रुद्धं ।
अभितः । परि । स्थुः ॥ ३

ये यजमानाः पूर्व्याय मुख्यायाग्नये महदधिकं दुस्तरं राक्षसैर्दुःप्रापं वयो हविरूपमन्नं प्रयच्छन्ति ते यजमानास्तन्वः स्वाकतनूरंहोयुवोऽहसा वियोजिका वितन्वते । विस्तारयन्ति । नवजातः सोऽग्निः संवतः संगतान् शत्रून् तुतुर्यात् । तरतु । किंचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परिवर्जयित्वा स्थुः । तिष्ठेयुः । कथमिव । मृगाः क्रुद्धं सिंहं न सिंहमिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मातेव यद्भरसे पप्रथानो जनंजनं धायसे चक्षसे च ।
वयोवयो जरसे यद्दधानः परि त्मना विषुरूपो जिगासि ॥ ४

माताऽइव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनंऽजनं । धायसे ।
चक्षसे । च ।
वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना ।
विषुऽरूपः । जिगासि ॥ ४

पप्रथानः प्रथमानो यद्यस्त्वं मातेव जननीव जनं जनं सर्वं जनं भरसे बिभर्षि । किंच धायसे धारणाय चक्षसे दर्शनाय च सर्वैः प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधानो

दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमन्नं जरसे। जरयसि। अपि च विषुरूपो नानारूपः सन् त्वमात्मना परिजिगासि। सर्वं भूतानि परिगच्छसि॥

॥ अथ पंचमी ॥

वाजो नु ते शवसस्पात्वंतमुरुं दोघं धरुणं देव रायः।

पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नत्रिमस्पः॥ ५॥

वाजः। नु। ते। शवसः। पातु। अंतं। उरुं। दोघं।

धरुणं। देव। रायः।

पदं। न। तायुः। गुहा। दधानः। महः। राये। चितयन्।

अत्रिं। अस्परित्यस्पः॥ ५॥

हे देव द्योतमानाग्ने उरुं पृथुं दोघं कामानां दोग्धारं रायो धनस्य धरुणं धारकं वाजो हविर्लक्षणमन्नं ते त्वदीयस्य शवसो बलस्यांतं समाप्तिं संपूर्तिं नु अद्य पातु। रक्षतु। तायुर्न तस्करो यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानो धारयन् रक्षति तद्वत् महो महते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्मार्गं प्रकाशयन् अत्रिमस्पः। अत्रिमृषिमप्रीणयः। स्पृ प्रीणनपालनयोरिति धातुः॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः॥

बृहद्वय इति पंचर्चं द्वितीयं सूक्तमात्रेयस्य पूरोरार्षं। अंत्या पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः। अग्निर्देवता। तथा चानुक्रांतं। बृहत्पूरुः पंक्त्यंतं त्विति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि दश सूक्तानि चतुर्थेनवर्जितानि। आदितस्त्रिषु सूक्तेष्वंत्यामुद्धरेत्। तथा च सूत्रितं। बृहद्वय इति दशानां चतुर्थवर्जं उद्धरेदुत्तमामुत्तमामादितस्तिसृणां। आ० ४. १२. इति॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

बृहद्वयो हि भानवेऽर्चा देवायाग्नये।

यं मित्रं न प्रशस्तिभिर्मर्तासो दधिरे पुरः॥ १॥

बृहत्। वयः। हि। भानवे। अर्च। देवाय। अग्नये।

यं। मित्रं। न। प्रशस्तिऽभिः। मर्तासः। दधिरे। पुरः ॥ १

यस्मै भानवे दीप्तिमतेऽग्नये बृहद्वयो हवीरूपमन्नं दीयते हि। अतस्त्वमपि देवाय द्योतमानायाग्नये वयोऽर्चं। प्रयच्छ। मर्तासो मनुष्या यमग्निं मित्रं न सखायमिव प्रशस्तिभिः प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिः पुरो दधिरे पुरस्कुर्वंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दक्षस्य बाह्वोः।

वि हव्यमग्निरानुषग्भगो न वारमृण्वति ॥ २

सः। हि। द्युऽभिः। जनानां। होता। दक्षस्य। बाह्वोः।

वि। हव्यं। अग्निः। आनुषक्। भगः। न। वारं।

ऋण्वति ॥ २

योऽग्निर्हव्यं हविर्देवेष्वानुषक् देवेष्वनुषक्तं करोति बाह्वोर्भुजयोर्दक्षस्य बलस्य द्युभिर्द्युतिभिर्युक्तः सोऽग्निर्जनानां यजमानानां होता देवानामाह्वाता भवति। भगो न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं ऋण्वति। विशेषेण प्रयच्छति मनुष्येषु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धशोचिषः।

विश्वा यस्मिन्तुविष्वणि समर्ये शुष्ममादधुः ॥ ३

अस्य। स्तोमे। मघोनः। सख्ये। वृद्धऽशोचिषः।

विश्वा। यस्मिन्। तुविऽस्वनि। सं। अर्ये। शुष्मं। आऽदधुः ॥ ३

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिषः। वृद्धानि शोचींषि तेजांसि यस्यासौ वृद्धशोचिः। तस्यैवंविधस्याग्नेः स्तोमे स्तोत्रे सख्ये च स्याम। तुविष्वणि बहुशब्देऽर्ये स्वामिनि यस्मिन्नग्नौ विश्वा ॥ सुपां सुलुगिति डादेशः ॥ विश्वे सर्वे ऋत्विजः शुष्मं बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च समादधुः सम्यगादधति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा ह्यग्ने एषां सुवीर्यस्य मंहना।

तमिद्यह्वं न रोदसी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४

अध। हि। अग्ने। एषां। सुऽवीर्यस्य। मंहना।

तं। इत्। यह्वं। न। रोदसी इति। परि। श्रवः।

बभूवतुः ॥ ४

हे अग्ने अध अथैतदस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्पृहणीयस्य बलस्य मंहना मंहनायै दानाय भव॥ मंहतिर्दानकर्मा॥ रोदसी द्यावापृथिव्यौ यह्वं न महांतं सूर्यमिव श्रवः सर्वैः श्रवणीयं तमित्तमग्निमेव परिबभूवतुः। परिगृह्णीतः॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर।

ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचोतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५

नु। नः। आ। इहि। वार्यं। अग्ने। गृणानः। आ। भर।

ये। वयं। ये। च। सूरयः। स्वस्ति। धामहे। सचा।

उत। एधि। पृत्ऽसु। नः। वृधे ॥ ५

हे अग्ने गृणानः स्तूयमानः सन् नु क्षिप्रमेहि। यज्ञं प्रत्यागच्छ। आगत्य च नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनमाभर। संपादय। ये वयं यजमाना ये च सूरयः स्तोतारः सचा ऋत्विग्भिः सहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रं धामहे। कुर्मः। उत अपि च पृत्सु पृतनासु नोऽस्माकं वृधे वर्द्धनाय एधि। भव॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः॥

आ यज्ञैरिति पंचर्चं तृतीयं सूक्तमात्रेयस्य पूरोरार्षमाग्नेयं। अंत्या पंक्तिः शिष्टा पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः। आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका॥ अंत्यवर्जं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्बृहद्वय इत्यादिदशसूक्तमध्ये विनियोग उक्तः॥

तत्रेयं प्रथमा ॥

आ यज्ञैर्देव मर्त्य इत्था तव्यांसमूतये ।
अग्निं कृते स्वध्वरे पूरुरीळीतावसे ॥ १

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्था । तव्यांसं । ऊतये ।
अग्निं । कृते । सुऽअध्वरे । पूरुः । ईळीत । अवसे ॥ १

हे देव मर्त्यो मनुष्य ऋत्विगित्यर्थः तव्यांसं वृद्धतेजोभिः प्रवृद्धमग्निमूतये तर्पणाय यज्ञैः स्तोत्रैराह्वयति । किंच पूरुर्मनुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभने क्रतौ तमग्निमवसे रक्षणायेळीत । स्तौति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य हि स्वयशस्तर आसा विधर्मन्मन्यसे ।
तं नाकं चित्रशोचिषं मन्द्रं परो मनीषया ॥ २

अस्य । हि । स्वयशःऽतरः । आसा । विऽधर्मन् । मन्यसे ।
तं । नाकं । चित्रऽशोचिषं । मन्द्रं । परः । मनीषया ॥ २

हे विधर्मन् । विशिष्टो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधनं । हे स्तोतः स्वयशस्तरः स्वयशसां मध्येऽतिशयेन स्वयशास्त्वं मनीषया प्रकृष्टबुद्ध्या साधनेन प्रसिद्धयशसं ह्यग्निमासास्येन वाचा मन्यसे । स्तौषि । किंविशिष्टमग्निं । नाकं सुखं । अकं दुःखं । न विद्यतेऽकं यस्य सः । तं चित्रशोचिषं चित्रतेजसं मन्द्रं स्तुत्यं परः परस्तादवस्थितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य वासा उ अर्चिषा य आयुक्त तुजा गिरा ।
दिवो न यस्य रेतसा बृहच्छोचन्त्यर्चयः ॥ ३

अस्य । वै । असौ । ऊं इति॑ । अ॒र्चिषा॑ । यः । अयु॑क्त ।

तुजा । गिरा ।

दिवः । न । यस्य॑ । रेत॑सा । बृ॒हत् । शोच॑न्ति । अ॒र्चयः॑ ॥ ३

योऽग्निस्तुजा जगद्रक्षणसमर्थेन महता गिरा स्तुत्यायुक्तः संबद्धो भवति दिवो नं द्योतमानस्यादित्यस्येव यस्याग्ने रेतसा प्रभया सत्त्वं जगद्याप्तं यस्याग्नेर्बृहद्बृहं-लोऽर्चयो दीप्तयः शोचंति प्रकाशंते अस्य वै खल्वग्नेरर्चिषा प्रभयासावादित्योऽर्चि-ष्मान्भवति । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य क्रत्वा विचे॑तसो द॒स्मस्य॒ वसु॒ रथ॒ आ ।

अधा॒ विश्वा॑सु॒ हव्यो॒ऽग्निर्वि॒क्षु प्र शस्यते ॥ ४

अस्य॒ । क्रत्वा॑ । विऽचे॑तसः । द॒स्मस्य॑ । वसु॑ । रथे॑ । आ ।

अध॑ । विश्वा॑सु । हव्यः॑ । अ॒ग्निः । वि॒क्षु । प्र । श॒स्य॒ते ॥ ४

विचेतसः सुमतय ऋत्विजोऽस्य दस्मस्य दर्शनीयस्यास्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञाव-दिना वसु वसूनि धनानि रथ आ दधति । हव्यो यज्ञार्थमाह्वातव्यः सोऽग्निरध अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वासु सर्वासु विक्षु प्रजासु प्रशस्यते । स्तूयते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न॒ इद्धि वार्य॑मा॒सा स॑चंत॒ सूरयः॑ ।

ऊर्जो॑ नपाद॒भिष्ट॑ये पा॒हि श॒ग्धि स्व॒स्तय॑ उ॒तैधि॑ पृ॒त्सु नो॑ वृ॒धे ॥ ५

नु । नः॒ । इत् । हि । वार्य॑म् । आ॒सा । स॒चं॒त॒ । सू॒रयः॑ ।

ऊर्जः॑ । न॒पा॒त् । अ॒भिष्ट॑ये । पा॒हि । श॒ग्धि । स्व॒स्तये॑ । उ॒त ।

ए॒धि॒ । पृ॒त्ऽसु । नः॒ । वृ॒धे ॥ ५

नु अग्ने नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनं तु क्षिप्रं यच्छ। इहीति पूरणौ। ये सूरयः स्तोतारस्त्वत्तः सकाशाद्दासाख्येन स्तोत्रेण सचंत धनं लभंते। किंच हे ऊर्जो भगस्य न पालयितर्यज्ञस्य पुत्र वा अभीष्टयेऽभीष्टये महान्तं प्रयच्छेति शेषः। पाहि अस्मानापत्सु रक्ष। स्वस्तये क्षेमाय पश्वादिलक्षणस्य धनस्य क्षेमार्थं धास्ये त्वां याचे॥ व्यत्ययेन मध्यमः॥ अतो भवेदि वा। हे अग्ने उत अपि च पृत्सु पृतनासु नो वृधे वर्धनाय एधि। भव॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे नवमो वर्गः॥

प्रातरग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। प्रातर्मृक्तवाहा द्वित इति। मृक्तवाहा इति विशेषणविशिष्ट आत्रेयो द्वित ऋषिः। पंक्त्यंतं त्वीति हिशब्दादस्यापि सूक्तस्य पंचमी पंक्तिः। पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः॥ सूक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विशः स्तवेतातिथिः।
विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्तेषु रण्यति॥ १

प्रातः। अग्निः। पुरुऽप्रियः। विशः। स्तवेत। अतिथिः।
विश्वानि। यः। अमर्त्यः। हव्या। मर्तेषु। रण्यति॥ १

पुरुप्रियो बहुप्रियो विशो यजमानो धनस्य निवेशकोऽतिथिः। [यजमानानां गृहान्प्रति तिथिष्वभ्येतीत्यतिथिः। तथाह यास्कः। अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवत्यभ्येति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वेति॥ एवंविधोऽग्निः प्रातः स्तवेत स्तूयते। अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवींषि रण्यति कामयते॥

॥ अथ द्वितीया॥

द्विताय मृक्तवाहसे स्वस्य दक्षस्य मंहना।
इन्दुं स धत्त आनुषक् स्तोता चित्ते अमर्त्य॥ २

हिताय । सूक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना ।

इंदुं । सः । धत्ते । आनुषक् । स्तोता । चित् । ते । अमर्त्य ॥ २

हे अग्ने हिताय हितयुक्ताय सूक्तवाहसे। सूक्तं सुष्टु कथितं येभ्यो वहति प्रापयतीति सूक्तवाहाः। तस्मै स्वस्यात्मीयस्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनायै दानाय च। हे अमर्त्य नित्याग्ने यतः कारणात्ते तुभ्यं स सूक्तवाहा आनुषक् सर्वदानुषक्तमिंदुं सोमं धत्ते। धारयति। स्तोता चित् स्तोता च भवति॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोनां ।

अरिष्टो येषां रथो व्यश्वदावन्नीयते ॥ ३

तं । वः । दीर्घायुऽशोचिषं । गिरा । हुवे । मघोनां ।

अरिष्टः । येषां । रथः । वि । अश्वऽदावन् । ईयते ॥ ३

हे अग्ने दीर्घायुशोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः। पूजायां बहुवचनं। त्वां मघोनां धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण हुवे। आह्वयामि। हे अश्वदायकस्त्वानां दातर्येषां धनिनां रथो दुष्टेष्वरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो वीयते विगच्छतु॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चित्रा वा येषु दीधितिरासन्नुक्था पांति ये ।

स्तीर्णं बर्हिः स्वर्णरे श्रवांसि दधिरे परि ॥ ४

चित्रा । वा । येषु । दीधितिः । आसन् । उक्था । पांति । ये ।

स्तीर्णं । बर्हिः । स्वःऽनरे । श्रवांसि । दधिरे । परि ॥ ४

येष्वृत्विक्षु चित्रा नानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति। ये आसन्नास्ये उक्थोक्थानि स्तोत्राणि पांति रक्षंति तैरृत्विग्भिः स्तीर्णं स्तीर्णं पांच्छंदैर्बर्हिः पर्यपरि श्रवांस्यन्नानि हवींषि स्वर्णरे। स्वः स्वर्गं नरं यजमानं नयतीति स्वर्णरो यज्ञः। तस्मिन्यज्ञे दधिरे। निधीयंते॥

॥ अथ पंचमी ॥

ये मे पंचाशतं ददुरश्वानां सधस्तुति।

द्युमदग्ने महि श्रवो बृहत्कृधि मघोनां नृवदमृत नृणां ॥ ५

ये। मे। पंचाशतं। ददुः। अश्वानां। सधऽस्तुति।

द्युऽमत्। अग्ने। महि। श्रवः। बृहत्। कृधि। मघोनां।

नृऽवत्। अमृत। नृणां ॥ ५

ये मघवानो दातारो मे मह्यं सधस्तुति स्तुत्या सहितं त्वत्स्तोत्रसमनंतरमश्वानां पंचाशतं ददुः हे अमृत अग्ने त्वं तेषां मघोनां नृणां द्युमत् दीप्तिमत् महि महद्बृहत्परिवृढं नृवत्परिचारकमनुष्ययुक्तं श्रवोऽन्नं कृधि। कुरु। देहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

अभ्यवस्था इति पंचर्चं पंचमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अभ्यवस्था वव्रिर्गायत्र्यापत्नुष्टुभौ विराड्रूपेति। आत्रेयो वव्रिर्ऋषिः। प्रथमाद्वितीये गायत्र्यौ तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ पंचमी विराड्रूपा एकादशिनस्त्रयोऽष्टक विराड्रूपेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अभ्यवस्थाः प्र जायंते प्र वव्रेर्वव्रिश्चिकेत।

उपस्थे मातुर्वि चष्टे ॥ १

अभि। अवऽस्थाः। प्र। जायंते। प्र। वव्रेः। वव्रिः। चिकेत।

उपऽस्थे। मातुः। वि। चष्टे ॥ १

वव्रेर्वरेरभ्युत्तरमवस्था अशोभना दशाः प्रजायंते। तादृशीर्वव्रिरूपिणा वंचकः सोऽग्निः प्रचिकेत। प्रजानीयात्। ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः। योऽग्निर्मातुः पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थजातं विचष्टे पश्यति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

जुहुरे वि चितयंतोऽनिमिषं नृम्णं पांति ।

आ दृळ्हां पुरं विविशुः ॥ २

जुहुरे । वि । चितयंतः । अनिऽमिषं । नृम्णं । पांति ।

आ । दृळ्हां । पुरं । विविशुः ॥ २

ये विचितयंतस्तस्य प्रभावं जानंतो जनास्त्वा त्वामनिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्थं ह्वयंति आहूय च नृम्णं तव बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पांति रक्षंति ते दृळ्हां ... पुरं पुरं पुरोनामविशिष्टः। प्रविशंति। अतः पूर्भेदः ... पाहि। ऋग्वे० ७. ३. ७. । इति निगमः॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ श्वैत्रेयस्य जंतवो द्युमद्वर्धंत कृष्टयः ।

निष्कग्रीवो बृहदुक्थ एना मध्वा न वाजयुः ॥ ३

आ । श्वैत्रेयस्य । जंतवः । द्युऽमत् । वर्धंत । कृष्टयः ।

निष्कऽग्रीवः । बृहत्ऽउक्थः । एना । मध्वा । न । वाजऽयुः ॥ ३

जायंत इति जंतवः । कृष्टयो मनुष्या ऋत्विजो मध्वा न मधुनेव एनेनया स्तुत्या । यद्वा नकारश्चार्थः । मधुना च श्वैत्रेयस्य । श्वित्रमंतरिक्षं । तत्र भवस्य वैद्युतस्याग्ने-र्द्युमद्दीप्तिमद्बलमभिवर्धंत । अभिवर्धयंति । किंविधाः कृष्टयः । निष्कग्रीवाः निष्कोपलक्षणेनाभरणेनालंकृतग्रीवाः । व्यत्ययेनैकवचनं । बृहदुक्थो बृहत्स्तोत्रा वाजयुरन्नकामाः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा ।

घर्मो न वाजजठरोऽदब्धः शश्वतो दभः ॥ ४

प्रियं। दुग्धं। न। काम्यं। अजामि। जाम्योः। सचा।

घर्मः। न। वाजऽजठरः। अदब्धः। शश्वतः। दभः॥ ४

जाम्योः द्यावापृथिव्योः सचा सहायभूतोऽग्निर्दुग्धं न पय इव काम्यं कमनीयमजामि दोषरहितं प्रियमात्मीयं स्तोत्रं जुषेत। किंविधोऽग्निः। घर्मो न प्रवर्ग्य इव वाजजठरः। वाजोऽन्नं जठरे यस्य सः। घर्मो यथा हव्येनाज्येन पयसा सिक्तो वाजजठरस्तद्वत्। हविर्जठर इत्यर्थः। अदब्धः शत्रुभिः अहिंसितः शश्वतः शाश्वतो नित्यो दभः शत्रूणां हिंसकः।

॥ अथ पंचमी॥

क्रीड़न्नो रश्म आ भुवः सं भस्मना वायुना वेविदानः।

ता अस्य सन्धृषजो न तिग्माः सुसंशिता वक्ष्यो वक्षणेस्थाः॥ ५

क्रीड़न्। नः। रश्मे। आ। भुवः। सं। भस्मना। वायुना। वेविदानः।

ताः। अस्य। सन्। धृषजः। न। तिग्माः। सुऽसंशिताः।

वक्ष्यः। वक्षणेऽस्थाः॥ ५

हे रश्मे रश्मिवदग्ने क्रीड़न् वनेषु क्रीडन् भस्मना स्वकार्येण भस्मितेन वायुना प्रेरकेण मरुता च संवेविदानः सम्यक् ज्ञायमानस्त्वं नोऽस्माकमाभुवः आभिमुख्यो भव। वक्षणेस्था वक्षणे वक्षौ स्थिता वक्ष्यः। इति बहुवचनांतोऽपि वक्ष्यो ज्वालाः। सुसंशिताः सुतीक्ष्णाः धृषजः शत्रूणां धर्षिकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य मम न तिग्मा न तीक्ष्णाः सन्तु। शंतं॥ [illegible]॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकादशो वर्गः॥

यमग्न इति चतुर्ऋचं षष्ठं सूक्तमत्रीणां प्रयस्वतामार्षमाग्नेयं। अंत्या पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। यमग्ने चतुष्कं प्रयस्वंतः पंक्त्यंतं हेति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥ अत्र चतुर्वीराख्येऽहीने द्वितीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं। सूत्रितं च। यमग्ने वाजसातमेति द्वितीयेऽहन्याज्यं। आ० १०, २। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यमग्ने वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं ।

तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवत्रा पनया युजं ॥ १

यं । अग्ने । वाजऽसातम । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं ।

तं । नः । गीःऽभिः । श्रवाय्य । देवऽत्रा । पनय । युजं ॥ १

हे अग्ने हे वाजसातमात्यंतमन्नद त्वं यं रयिं धनमस्माभिर्दीयमानं हवीरूपं धनं मन्यसे बुध्यसे। चिदिति पादपूरणः। श्रवाय्यं श्रवणीयं यशस्यं गीर्भिः स्तुतिभिर्युक्तं युक्तं नोऽस्मदीयं हविर्लक्षणं धनं तं देवत्रा देवेषु पनय। प्रापयेत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ये अग्ने नेरयंति ते वृद्धा उग्रस्य शवसः ।

अप द्वेषो अप ह्वरोऽन्यव्रतस्य सश्चिरे ॥ २

ये । अग्ने । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । शवसः ।

अप । द्वेषः । अप । ह्वरः । अन्यऽव्रतस्य सश्चिरे ॥ २

हे अग्ने ये जना वृद्धाः पश्वादिलक्षणैर्धनैः समृद्धाः संतस्ते तुभ्यं नेरयंति हवींषि न प्रयच्छंति त उग्रस्याधिकेन शवसो बलेनात्मेन मापनीताः। बलाद्धीना भवंती-त्यर्थः। किंचान्यव्रतस्यान्यदेवैर्दिकाद्विभक्तं व्रतं कर्म यस्य तस्यासुरस्य द्वेषस्तत्संबंधिनं विरोधं ह्वराऽतिर्हिंसां चापसश्चिरे। आत्मानं प्रापयंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

होतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दक्षस्य साधनं ।

यज्ञेषु पूर्व्यं गिरा प्रयस्वंतो हवामहे ॥ ३

होतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दक्षस्य । साधनं ।

यज्ञेषु । पूर्व्यं । गिरा । प्रयस्वंतः । हवामहे ॥ ३

हे अग्ने प्रयस्वंतोऽन्नवंत एतन्नामका वयं दक्षस्य बलस्य साधकं साधयितारं त्वां होतारं देवानामाह्वातारं वृणीमहे। किंच यज्ञेषु पूर्व्यं मुख्यं त्वां गिरा स्तुतिरूपया वाचा वृणीमहे। स्तुमः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

इत्था यथा त ऊतये सहसावन्दिवेदिवे।

राय ऋताय सुक्रतो गोभिः ष्याम सधमादो वीरैः स्याम सधमादः॥ ४

इत्था। यथा। ते। ऊतये। सहसाऽवन्। दिवेऽदिवे।

राये। ऋताय। सुक्रतो इति सुऽक्रतो। गोभिः। स्याम।

सधऽमादः। वीरैः। स्याम। सधऽमादः॥ ४

हे सहसावन् बलवन्नग्ने दिवे दिवेऽन्वहं वयं ते तवोतये रक्षणाय यथा स्याम तथेत्थेत्थं कुरु। हे सुक्रतो राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु। किंच वयं गोभिः सधमादः सह माद्यंतः स्याम। वीरैः पुत्रैश्च सधमादः सह माद्यंतः स्याम। तथा कुरु॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः॥

मनुष्वदिति चतुर्ऋचं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्षं। मनुष्वत्त्वेत्यनुक्रमणिका पंक्त्यंतं हेति पूर्वत्रोक्तत्वादिदमादीनि त्रीणि सूक्तानि पंक्त्यंतानि। शिष्टा अनुष्टुभः। अग्निर्देवता॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा॥

मनुष्वत्त्वा नि धीमहि मनुष्वत्समिधीमहि।

अग्ने मनुष्वदंगिरो देवान्देवयते यज॥ १

मनुष्वत्। त्वा। नि। धीमहि। मनुष्वत्। सं। इधीमहि।

अग्ने। मनुष्वत्। अंगिरः। देवान्। देवऽयते। यज॥ १

हे अग्ने त्वा त्वां मनुष्वन्मनुरिव निधीमहि। मनुःशब्दो मनुष्यपर्यायः॥ नभोऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानमिति मत्वर्थायां वत्याभावः॥ मनुष्वन्मनुरिव त्वा समिधीमहि। समिद्भिः संदीपयामः। हे अंगिरोऽङ्गारात्मकाग्ने देवयते देवकामाय यजमानाय मनुष्वन्मनवे मनोरपत्याय देवान् वक्ष॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे।

स्रुचस्त्वा यन्त्यानुषक्सुजात सर्पिरासुते॥ २

त्वम्। हि। मानुषे। जने। अग्ने। सुऽप्रीतः। इध्यसे।

स्रुचः। त्वा। यन्ति। आनुषक्। सुऽजात। सर्पिःऽआसुते॥ २

हे अग्ने त्वं मानुषे जने मनुष्यसंघे सुप्रीतः स्तोत्रैः सुष्ठु प्रीतः सन् इध्यसे। दीप्यसे। स्रुचो हविर्भिः संपूर्णा आनुषक् आनुपूर्व्यं यथा भवति तथा त्वा त्वां यन्ति। प्राप्नुवन्ति। हे सुजात हे सर्पिरासुते घृतयुक्ताहुते इति॥

॥ अथ तृतीया॥

त्वां विश्वे सजोषसो देवासो दूतमक्रत।

सपर्यन्तस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीळते॥ ३

त्वाम्। विश्वे। सऽजोषसः। देवासः। दूतम्। अक्रत।

सपर्यन्तः। त्वा। कवे। यज्ञेषु। देवम्। ईळते॥ ४

सजोषसः सह प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दूतमक्रत। अकुर्वन्। अतः कारणात् हे कवे क्रान्तदर्शिन् देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्यन्तः परिचरन्तो यजमाना यज्ञेष्वीळते। देवानाह्वातुं याचन्त॥

॥ अथ चतुर्थी॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीळीत मर्त्यः।

समिद्धः शुक्र दीदिह्यृतस्य योनिमासदः ससस्य योनिमासदः॥

देवं । वः । देवऽयज्यया । अग्निं । ईळीत । मर्त्यः ।

संऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । योनिं । आ । असदः ।

ससस्य । योनिं । आ । असदः ॥ ४

मर्त्यो मनुष्यः देवं द्योतमानमग्निमध्वर्युं यष्टारं देवयज्यया देवजज्यायै देवयागार्थमीळीत । स्तोतुमर्हति । हे शुक्र शोचिष्मन् समिद्धो हविर्भिः प्रवृद्धः सन् दीदिहि । दीप्यस्व । ऋतस्य सत्यभूतस्य ससस्य ऋतेनैव योनिं स्थानिकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानमासदः । देवताद्युपेयासीद । आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र विश्वसामन्निति चतुर्ऋचमष्टमं सूक्तं । आत्रेयो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थी पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र विश्वसामन्विश्वसामेति ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र विश्वसामन्नत्रिवदर्चा पावकशोचिषे ।

यो अध्वरेष्वीड्यो होता मंद्रतमो विशि ॥ १

प्र । विश्वऽसामन् । अत्रिऽवत् । अर्च । पावकऽशोचिषे ।

यः । अध्वरेषु । ईड्यः । होता । मंद्रऽतमः । विशि ॥ १

हे विश्वसामन् । ऋषेः संबोधनमेतत् । त्वमत्रिवदत्रिरिव पावकशोचिषे शोधकदीप्तये तस्मा अग्नये प्रार्च । प्रगाय । योऽग्निरध्वरेष्वीड्यः सर्वैर्ऋत्विग्भिः स्तुत्यो होता देवानामाह्वाता विशि जने मंद्रतमः स्तुत्यतमः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्य१ग्निं जातवेदसं दधाता देववीतये ।

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः ॥ २

नि। अग्निं। जातऽवेदसं। दधात। देवं। ऋत्विजं।

प्र। यज्ञः। एतु। आनुषक्। अद्य। देवव्यचःऽतमः॥ २

हे यजमाना जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनं वा देवं द्योतमानमृत्विजमृतुयष्टारमग्निं निदधात। निधत्त। किंच देवव्यचस्तमो देवानामाप्ततमो यज्ञो यज्ञसाधन-नस्माभिर्दीयमानं हविरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथाद्यास्मिन्नहनि तमग्निं प्रैतु। गच्छतु॥

॥ अथ तृतीया॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास ऊतये।

वरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि॥ ३

चिकित्वित्ऽमनसं। त्वा। देवं। मर्तासः। ऊतये।

वरेण्यस्य। ते। अवसः। इयानासः। अमन्महि॥ ३

हे अग्ने चिकित्विन्मनसं। चिकित्विज्ज्ञानवन्मनो यस्यासौ चिकित्विन्मनाः। तं देवं त्वा त्वामियानास उपगच्छन्तो मर्ता मनुष्या वयमूतये रक्षणार्थं वरेण्यस्य संभजनीयस्य ते तवावसोऽवसे तर्पणायामन्महि। स्तुमः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अग्ने चिकिद्ध्य१स्य न इदं वचः सहस्य।

तं त्वा सुशिप्र दंपते स्तोमैर्वर्धन्त्यत्रयो गीर्भिः शुंभन्त्यत्रयः॥ ४

अग्ने। चिकिद्धि। अस्य। नः। इदं। वचः। सहस्य।

तं। त्वा। सुऽशिप्र। दंऽपते। स्तोमैः। वर्धन्ति। अत्रयः।

गीःऽभिः। शुंभन्ति। अत्रयः॥ ४

हे अग्ने हे सहसः सहसो बलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमस्येदं परिचरणमिदं वचः स्तोत्रं चिकिद्धि। जानीहि। हे सुशिप्र। शोभने शिप्रे हनू नासिके वा यस्यासौ सुशिप्रः। तस्य संबोधनं। सुशिप्र सुहनो दंपते वस्पते त्वां त्वामत्रयोऽत्रिपुत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धंति। वर्धयंति। अत्रयो गीर्भिः शुंभंति। अलंकुर्वंति॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः॥

अग्ने सहंतमिति चतुर्ऋचं नवमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अग्ने द्युम्नो विश्व-चर्षणिरिति। द्युम्न ऋषिः। चतुर्थी पंक्तिः। आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः। अग्निर्देवता॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्दयसूक्तांतःपातित्वादुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा॥

अग्ने सहंतमा भर द्युम्नस्य प्रासहा रयिं।
विश्वा यश्चर्षणीरभ्या३सा वाजेषु सासहत्॥ १

अग्ने। सहंतं। आ। भर। द्युम्नस्य। प्रऽसहा। रयिं।
विश्वाः। यः। चर्षणीः। अभि। आसा। वाजेषु।
ससहत्॥ १

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन बलेन सहंतं शत्रूनभिभवंतं रयिं पुत्रं द्युम्नस्य द्युम्नाय मम [illegible] आभर। आहर॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ एतदेव विवृणोति। यः पुत्र आसा-स्येन स्तोत्रेण युक्तः सन् वाजेषु युद्धेष्वभि आभिमुख्येन गतान् विश्वाः सर्वान् चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् सासहत् अभिभवति॥

॥ अथ द्वितीया॥

तमग्ने पृतनाषहं रयिं सहस्व आ भर।
त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतः॥ २

तं। अग्ने। पृतनाऽसहं। रयिं। सहस्वः। आ। भर।
त्वं। हि। सत्यः। अद्भुतः। दाता। वाजस्य। गोऽमतः॥ २

हे अग्ने सहस्वो बलवान् इनिनासहं पृतनाः सेना अभिभवितारं रयिं पुत्रं त्वमाभर। आहर। त्वं हि सत्यः सत्यभूतोऽद्भुतो महान् गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य दाता॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो जनासो वृक्तबर्हिषः ।

होतारं सद्मसु प्रियं व्यंति वार्या पुरु ॥ ३

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।

होतारं । सद्मऽसु । प्रियं । व्यंति । वार्या । पुरु ॥ ३

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तबर्हिषो लूनबर्हिषो विश्वे सर्वे जनासो जना ऋत्विजः सद्मसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातारं प्रियं सर्वेषां प्रीतिकरं त्वा त्वां पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वरणीयानि धनानि व्यंति। याचंते॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स हि ष्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे ।

अग्न एषु क्षयेष्वा रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ४

सः । हि । स्म । विश्वऽचर्षणिः । अभिऽमाति । सहः । दधे ।

अग्ने । एषु । क्षयेषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र । दीदिहि ।

द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४

हे अग्ने स लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्षणिः सर्वैर्दृष्टोऽभिमाति शत्रूणां हिंसकं सहो बलं दधे। धारयतु। हि स्मेति पूरणौ। हे शुक्र शोचिष्मन् त्वं नोऽस्मदीयेषु क्षयेषु गृहेषु रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि। दीप्यस्व। हे पावक पापानां शोधकाग्ने त्वं द्युमद्दीप्तियुक्तं यशोयुक्तं च दीदिहि। दीप्यस्व॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्ऋचं दशमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने त्वं गौपायना लौपायना वा बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चा द्वैपदमिति । विंशतिका द्विपदा द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयज्ञ आहवनीयं प्रति गच्छंत ऋत्विज इदं सूक्तं जपेयुः । तथा च सूत्रितं । अथैनमभिव्रजायंति वा प्रगाथाग्ने त्वं न इति जपंतः । आ० २. १९. । इति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणस्याग्ने त्वमिति द्वे तं त्वा शोचिष्ठेत्येका । एवं त्रिरितो द्वैपदस्तृचः स्तोत्रियः । तथैव सूत्रितं । अग्ने त्वं नो अंतमोऽग्ने भवस्त्वमिधा । आ० ८. ३. । इति ॥

॥ तत्रेमे प्रथमाद्वितीये ॥

अग्ने त्वं नो अंतम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः ।

वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमं रयिं दाः ॥ १ ॥ २

अग्ने । त्वं । नः । अंतमः । उत । त्राता । शिवः । भव । वरूथ्यः ।

वसुः । अग्निः । वसुऽश्रवाः । अच्छ । नक्षि । द्युमत्ऽतमं । रयिं । दाः । १ ॥ २

हे अग्ने वरूथ्यो वरणीयः संभजनीयः । यद्वा वरूथैः परिधिभिर्युक्तस्त्वं नोऽस्माकमंतमोऽंतिकतमो भव । उतापि च त्राता रक्षकः शिवः सुखकरश्च भव । वसुर्वासकोऽग्निः सर्वैराश्रयणीयः वसुश्रवा व्याप्तान्नस्त्वमच्छाभिमुख्येन नक्षि । अस्मान्प्राप्नुहि । द्युमत्तममतिशयेन दीप्तिमंतं रयिं पश्वादिलक्षणं धनं दाः । अस्मभ्यं देहि ॥

॥ अथ तृतीयाचतुर्थ्यौ ॥

स नो बोधि श्रुधि हवमुरुष्या णो अघायतः समस्मात् ।

तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ ३ ॥ ४

सः । नः । बोधि । श्रुधि । हवं । उरुष्य । नः । अघऽयतः । समस्मात् ।

तं । त्वा । शोचिष्ठ । दीदिऽवः । सुम्नाय । नूनं । ईमहे । सखिऽभ्यः ॥ ८ ॥ ४

हे अग्ने स त्वं नोऽस्मान् बोधि । बुध्यस्व । अस्मदीयमाह्वानं श्रुधि । शृणु । अघायतोऽघमिच्छतः समस्मात्सर्वस्माज्जनान्नोऽस्मानुरुष्य । रक्ष । हे शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिवः स्वतेजोभिर्दीप्यमानाग्ने तं त्वां सुम्नाय सुखाय । सुम्नमिति सुखनाम । तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे । याचामहे ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षोडशो वर्गः ॥

अच्छा वोऽग्निमिति नवर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अच्छा वो नव वसूयव आनुष्टुभमिति । आत्रेया वसूयुनामान ऋषयः । अनुष्टुप् । मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥ प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रेऽप्यच्छा वोऽग्निमवस इत्युपसमूह्यात् । तथा च सूत्रितं । अच्छा वोऽग्निमवस इत्युपसन्धाय । आ० ५. ७. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गासि स नो वसुः ।
रासत्पुत्र ऋषूणामृतावा पर्षति द्विषः ॥ १

अच्छ । वः । अग्निं । अवसे । देवं । गासि । सः । नः । वसुः ।
रासत् । पुत्रः । ऋषूणां । ऋतऽवा । पर्षति । द्विषः ॥ १

हे वसूयवो यो यूयं देवमग्निमवसे रक्षणायाच्छा गासि । अभिप्रगायत । वसुर्वासयिता धनानां स्तुते वासयिता सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं रासत् । कामान्ददातु । ऋषूणामृषीणां पुत्रः । ऋषिभिर्मथनेन जनितत्वात्तत्पुत्र इत्युपचर्यते । ऋतावा ऋतवान् सत्यवानुदकवान्वा सोऽग्निर्द्विषोऽस्माकं शत्रून्पर्षति । पारयतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि सत्यो यं पूर्वे चिद्देवासश्चिद्यमीधिरे।

होतारं मंद्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावसुं ॥ २

सः। हि। सत्यः। यं। पूर्वे। चित्। देवासः। चित्। यं।
ईधिरे।

होतारं। मंद्रऽजिह्वं। इत्। सुदीतिऽभिः। विभाऽवसुं ॥ २

पूर्वे चित्पूर्वेऽप्यृषयो होतारं देवानामाह्वातारं मंद्रजिह्वं। हविषां प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः। तं। यद्वा मोदनजिह्वं। तथा च यास्कः। मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा। नि० ६. २३.। इति। सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमग्निमीधिरे समैंधत। देवासश्चिद्देवा अपि यमग्निमीधिरे समैंधन। स ह्यग्निः सत्यो भवति। सत्यप्रतिज्ञो भवति। इदिति पूरणः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या।

अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३

सः। नः। धीती। वरिष्ठया। श्रेष्ठया। च। सुऽमत्या।

अग्ने। रायः। दिदीहि। नः। सुवृक्तिऽभिः। वरेण्य ॥ ३

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमान वरेण्य वरणीय हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्तेन नो धीती धीत्याऽस्मदीयेन परिचरणात्मकेन कर्मणा सुमत्या च। सुमतिरिति यज्ञ उच्यते। यज्ञेन च प्रीतः सन् रायो धनानि नोऽस्मभ्यं दिदीहि। देहि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मर्तेष्वाविशन् ।

अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ४

अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मर्तेषु । आऽविशन् ।

अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः । अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥ ४

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशते । योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्येष्वाविशन् आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां वोढ़ा भवति हे यजमानास्तमग्निं धीभिः स्तुतिभिः सपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रकामेष्ट्यामग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये सूत्रितं च । अग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं ।

अतूर्तं श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ५

अग्निः । तुविश्रवःऽतमं । तुविऽब्रह्माणं । उत्ऽतमं ।

अतूर्तं । श्रवयत्ऽपतिं । पुत्रं । ददाति । दाशुषे ॥ ५

अग्निस्तुविश्रवस्तममतिशयेन बहुधं तुविब्रह्माणं बहुस्तोत्रमुत्तमगुणमतूर्तमहिंसितं श्रावयत्पतिं । श्रावयति विश्रुतान् करोति पतीन् पालयितॄन्पितॄनिति स्वकर्मणा पितॄणां प्रख्यापक इति श्रावयत्पतिः । तथाविधं पुत्रं दाशुषे दत्तवते यजमानाय ददाति । ददातु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्ददाति सत्पतिं सासाह यो युधा नृभिः ।

अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितं ॥ ६

अग्निः । ददाति । सत्ऽपतिं । ससाह । यः । युधा । नृऽभिः ।

अग्निः । अत्यं । रघुऽस्यदं । जेतारं । अपराऽजितं ॥ ६

यः पुत्रो युधा युद्धेन नृभिः परिजनैः ससाह शत्रूनभिभवति सत्पतिं सतां पालयितारं तथाविधं पुत्रमग्निर्ददाति । अस्मभ्यं ददातु । किंचाग्नी रघुष्यदं । रघुर्लघुः स्यदो जवो यस्य तं । जेतारं शत्रूणामपराजितं शत्रुभिरत्यं । अतति सततं गच्छतीत्यत्योऽश्वः । तं ददातु ॥

अश्वमेधे पौष्णादिष्टौ यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतो याज्या । सूत्रितं च । यद्वाहिष्ठं तदग्नय इति संयाज्ये । आ० १०. ६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

यद्वाहिष्ठं तदग्नये बृहदर्च विभावसो ।

महिषीव त्वद्रयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ७

यत् । वाहिष्ठं । तत् । अग्नये । बृहत् । अर्च ।

विभावसो इति विभाऽवसो ।

महिषीऽइव । त्वत् । रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । ईरते ॥ ७

यद्वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्तोत्रं तदग्नये क्रियते । अतो हे विभावसो प्रभाधनाग्ने बृहन्महत् धनं वाचं । अस्मभ्यं प्रयच्छ । कथमस्माकं धनप्रदातृत्वमित्यपेक्षायामाह । अतस्त्वत्तः सकाशान्महिषो गच्छतो रयिर्धनमुदीरते उद्गच्छति । वाजा अन्नानि च त्वत्त उदीरते उद्गच्छंति । इवेति पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव द्युमंतो अर्चयो ग्रावेवोच्यते बृहत् ।

उतो ते तन्यतुर्यथा स्वानो अर्त त्मना दिवः ॥ ८

तव। द्युऽमंतः। अर्चयः। ग्रावाऽइव। उच्यते। बृहत्।

उत इति। ते। तन्यतुः। यथा। स्वानः। अर्त। त्मना।

दिवः॥ ८

हे अग्ने तवार्चयो रश्मयो द्युमंतो दीप्तिमंतो भवंति। बृहन्महान् त्वं ग्रावेवाभिषवग्रावेवोच्यते। स्तूयसे। उतापि च त्मनात्मना दिवो द्योतमानस्य ते तव स्वानः शब्दस्तन्यतुर्यथा मेघगर्जितमिवार्तं। गच्छति॥

॥ अथ नवमी॥

एवाँ अग्निं वसूयवः सहसानं ववंदिम।

स नो विश्वा अति द्विषः पर्षन्नावेव सुक्रतुः॥ ९

एव। अग्निं। वसुऽयवः। सहसानं। ववंदिम।

सः। नः। विश्वाः। अति। द्विषः। पर्षत्। नावाऽइव।

सुऽक्रतुः॥ ९

वसूयवो वसुकामा वयं सहसानमस्मदर्थं बलमिवाचरंतमग्निमेवमुक्तप्रकारेण ववंदिम। स्तुमः। सुक्रतुः शोभनकर्मा सोऽग्निर्नोऽस्मान् विश्वा सर्वान् द्विषः शत्रूनतिपर्षतु। अतिपारयतु। कथमिव। नावा साधनेन सिंधुमिव॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः॥

अग्ने पावकेति नवर्चं द्वादशं सूक्तं। वसूयव ऋषयः। गायत्री छंदः। अग्नि॰र्देवता। तथा चानुक्रांतं। अग्ने गायत्रमिति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूत्रितं च। अग्ने पावक दूतं व इति सूक्ते। आ० ४. १२.। इति॥ आधाने द्वितीयायामिष्टौ प्रथमस्य हविषोऽग्ने पावकेत्येषा याज्या। सूत्रितं च। स नः पावक दीदिवोऽग्ने पावक रोचिषा। आ० २. ३.। इति॥

॥ तत्रेयं प्रथमा॥

अग्ने पावक रोचिषा मंद्रया देव जिह्वया।

आ देवान्वक्षि यक्षि च॥ १

अग्ने। पावक। रोचिषा। मंद्रया। देव। जिह्वया।

आ। देवान्। वक्षि। यक्षि। च॥ १

हे पावक शोधक रोचिषा स्वदीप्त्या मंद्रया देवानां मादयित्र्या जिह्वया च हे देव द्योतमानाग्ने देवानावक्षि। यज्ञार्थमावह। यक्षि च। तान्यज॥

॥ अथ द्वितीया॥

तं त्वा घृतस्नवीमहे चित्रभानो स्वर्दृशं।

देवाँ आ वीतये वह॥ २

तं। त्वा। घृतस्नो इति घृतऽस्नो। ईमहे।

चित्रभानो इति चित्रऽभानो। स्वःऽदृशं।

देवान्। आ। वीतये। वह॥ २

हे घृतस्नो घृतस्य प्रेरक। यद्वा घृतेन जनित। हे चित्रभानो। चित्रा नानाविधा भानवो रश्मयो यस्यासौ चित्रभानुः। तस्य संबोधनं। स्वर्दृशं सर्वद्रष्टारं तं त्वा त्वामीमहे। याचामहे। अतो वीतये हविषां भक्षणाय देवानावह॥

॥ अथ तृतीया॥

वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि।

अग्ने बृहंतमध्वरे॥ ३

वीतिऽहोत्रं। त्वा। कवे। द्युऽमंतं। सं। इधीमहि।

अग्ने। बृहंतं। अध्वरे। ३

हे कवे क्रान्तदर्शिन्नग्ने वीतिहोत्रं क्रान्तयज्ञं द्युमन्तं दीप्तिमन्तं बृहन्तं महान्तं त्वा त्वामध्वरे यज्ञे समिधीमहि। समिद्भिः संदीपयामः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये ।
होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ।
होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषां दात्रे यजमानाय तदर्थमागहि। यज्ञं प्रत्यागच्छ। यतो होतारं देवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे। प्रार्थयामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यजमानाय सुन्वत आग्ने सुवीर्यं वह ।
देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥ ५

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यं । वह ।
देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥ ५

हे अग्ने सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते यजमानाय सुवीर्यं शोभनं वलमावह। प्रापय। किंच देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आसत्सि। आसीदेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि ।
देवानां दूत उक्थ्यः ॥ ६

संऽइधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्माणि । पुष्यसि ।
देवानां । दूतः । उक्थ्यः ॥ ६

हे सपत्नजित्वद्दस्य जेतरग्ने समिधानो हविर्भिः समिध्यमान उक्थ्यः प्रशस्यस्त्वं देवानां दूतः सन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः पुष्यसि। पोषयसि॥

॥ अथ सप्तमी॥

न्य१ग्निं जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठ्यम्।
दधाता देवमृत्विजम्॥ ७

नि। अग्निम्। जातऽवेदसम्। होत्रऽवाहम्। यविष्ठ्यम्।
दधात। देवम्। ऋत्विजम्॥ ७

हे यजमाना जातवेदसं। जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः। तं होत्रवाहं होत्रस्य यज्ञस्य वोढारं यविष्ठ्यं युवतमं देवं द्योतमानमृत्विजमृतौ यष्टारमग्निं निदधात। निधत्त॥

॥ अथाष्टमी॥

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः।
स्तृणीत बर्हिरासदे॥ ८

प्र। यज्ञः। एतु। आनुषक्। अद्य। देवव्यचःऽतमः।
स्तृणीत। बर्हिः। आऽसदे॥ ८

अद्यास्मिन्नहनि देवव्यचस्तमो देवैः प्रकाशमानैः स्तोतृभिर्व्याप्ततमो यज्ञो यज्ञसाधनं हविरानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा प्रैतु। देवान् गच्छतु। हे ऋत्विजः आसदेऽग्नेरासदनार्थं बर्हिः स्तृणीत॥

॥ अथ नवमी॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदन्तु वरुणः।
देवासः सर्वया विशा॥ ९

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः ।

देवासः । सर्वया । विशा ॥ ९

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विनौ देवानां भिषजौ मित्रः सूर्यो वरुणश्च देवास एते सर्वे देवाः सर्वया विशा समस्तेन स्वीयेन परिजनेन सार्धमिदं बर्हिः सीदंतु। आसीदंतु॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

अनस्वंतेति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अनस्वंता षट् त्रैवृष्ण-पौरुकुत्स्यौ द्वौ त्र्यरुणत्रसदस्यू राजानौ भारतश्चाश्वमेधोऽन्त्याद्विस्त्रोऽनुष्टुभो नात्मा-त्मने दद्यादिति सर्वोऽत्रिं केचिदंत्यैंद्राग्नीति। त्रिवृष्णस्य पुत्रस्त्र्यरुणः पुरुकुत्सस्य पुत्रस्त्रसदस्युर्भरतस्य पुत्रोऽश्वमेध एते त्रयोऽपि राजानः संभूयास्य सूक्तस्य ऋषयः। यद्वात्रिरेव ऋषिः। आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभश्चतुर्थ्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः। षष्ठ्यैंद्राग्नि-देवत्या शिष्टाः पंचाग्नेय्यः॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अनस्वंता सत्पतिर्मामहे मे गावा चेतिष्ठो असुरो मघोनः ।

त्रैवृष्णो अग्ने दशभिः सहस्रैर्वैश्वानर त्र्यरुणश्चिकेत ॥ १

अनस्वंता । सत्ऽपतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः ।

असुरः । मघोनः ।

त्रैवृष्णः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः । वैश्वानर ।

त्रिऽअरुणः । चिकेत ॥ १

अत्री राजर्षीणां दानमग्नेः पुरतोऽनेन सूक्तेनावर्णयत्। हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरग्ने सत्पतिः सतां साधूनां पालयिता चेतिष्ठो ज्ञातृतमोऽसुरो बलवान्म-घोनो मघवा धनवान्॥ प्रथमार्थे षष्ठी॥ त्रैवृष्णस्त्रिवृष्णपुत्रस्त्र्यरुणस्त्र्यरुण इति नाम राजर्षिरनस्वंतावनस्वंता शकटेन संयुक्तौ गावा। गावावनड्वाहौ गवां हिरण्यादीनां दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं ममहे। ददौ॥ महि दाने॥ स राजर्षिश्चिकेत। सर्वैर्जनैरनेन दानेन ज्ञायते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो मे शता च विंशतिं च गोनां हरी च युक्ता सुधुरा ददाति ।
वैश्वानर सुष्टुतो वावृधानोऽग्ने यच्छ त्र्यरुणाय शर्म ॥ २

यः । मे । शता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरी इति ।
च । युक्ता । सुऽधुरा । ददाति ।
वैश्वानर । सुऽस्तुतः । ववृधानः । अग्ने । यच्छ ।
त्रिऽअरुणाय । शर्म ॥ २

यस्त्र्यरुणः शता च शतानि सुवर्णानां गोनां गवां विंशतिं च युक्ता रथेन युक्तौ सुधुरा सुधुरौ सुष्ठु धुरं वहन्तौ हरी अश्वौ च मे मह्यं ददाति अददात् हे वैश्वानराग्ने सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो ववृधानो हविर्भिर्वर्धमानस्त्वं तस्मै त्र्यरुणाय शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा ते अग्ने सुमतिं चकानो नविष्ठाय नवमं त्रसदस्युः ।
यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्वीर्युक्तेनाभि त्र्यरुणो गृणाति ॥ ३

एव । ते । अग्ने । सुऽमतिं । चकानः । नविष्ठाय ।
नवमं । त्रसदस्युः ।
यः । मे । गिरः । तुविऽजातस्य । पूर्वीः । युक्तेन । अभि ।
त्रिऽअरुणः । गृणाति ॥ ३

यस्त्र्यरुणस्तुविजातस्य बहुपत्यस्य मे पूर्वीर्बह्वीर्गिरः स्तुतीः श्रुत्वा प्रीतः सन् युक्तेनाभियुक्तेन मनसाभिगृणाति इदं गृहाणेदं गृहाणेति तथा मां प्रीणाति एवैवं हे अग्ने नविष्ठायात्यन्तं स्तुत्याय ते तुभ्यं नवमं नवतमां सुमतिं स्तुतिं चकानः कामयमानस्त्रसदस्युरपीदं गृहाणेदं गृहाणेति मां प्रार्थितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो म इति प्रवोचत्यश्वमेधाय सूरये।

दददृचा सनिं यते ददन्मेधामृतायते ॥ ४

यः। मे। इति। प्रऽवोचति। अश्वऽमेधाय। सूरये।

ददत्। ऋचा। सनिं। यते। ददत्। मेधां। ऋतऽयते ॥ ४

यो भिक्षमाणोऽर्थी सूरये प्रेरकाय धनानां दात्रे मम अश्वमेधाय राजर्षये मे मह्यं देहीति प्रवोचति प्रब्रवीति। योऽश्वमेधं धनानि भिक्षत इत्यर्थः। ऋचाग्नेः स्तोत्रेण सह यते आत्मनः समीपं गच्छते तस्मा अर्थिनेऽश्वमेधः सनिं धनं ददत्। ददाति। हे अग्ने ऋतायते यज्ञमिच्छते तस्मा अश्वमेधाय मेधां यज्ञविषयां प्रज्ञां ददत्। देहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य मा परुषाः शतमुद्धर्षयन्त्युक्षणः।

अश्वमेधस्य दानाः सोमा इव त्र्याशिरः ॥ ५

यस्य। मा। परुषाः। शतं। उत्ऽहर्षयंति। उक्षणः।

अश्वऽमेधस्य। दानाः। सोमाःऽइव। त्रिऽआशिरः ॥ ५

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामानां पूरकाः शतमुक्षण उक्षाणो बलीवर्दा मा मामुद्धर्षयंति उत्कर्षेण हर्षयंति हे अग्ने त उक्षाणस्त्र्याशिरः। दधिसक्तुपयोरूपास्त्रिसंख्या आशिरोऽभिश्रयणसाधनभूता येषां ते त्र्याशिरः। सोमा इव तव प्रीणनाय भवंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इन्द्राग्नी शतदाव्न्यश्वमेधे सुवीर्यम्।

क्षत्रं धारयतं बृहद्दिवि सूर्यमिवाजरं ॥ ६

इन्द्राग्नी इति। शतऽदाव्नि। अश्वऽमेधे। सुऽवीर्यं।

क्षत्रं। धारयतं। बृहत्। दिवि। सूर्यंऽइव। अजरं ॥ ६

हे इंद्राग्नी शतदाव्नि । शतसंख्यापरिमितधनयिभ्यो धनं ददातीति शतदावा । तस्मिन् यजमाने राजानं सुवीर्यं शोभनवीर्यसहितं बृहन्महदजरं जरारहितं धनं धनं धारयतं । निधारयतं । कथमिव । दिव्यंतरिक्षे सूर्यमिव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे एकविंशो वर्गः ॥

समिद्धो अग्निरिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । समिद्धो विश्ववाराऽत्रेयी त्रिष्टुप् जगती त्रिष्टुप् अनुष्टुप् गायत्र्याविति । अत्रिगोत्रोत्पन्ना विश्ववारानामिकास्य सूक्तस्य ऋषिः । आद्यातृतीये त्रिष्टुभौ द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुष्टुप् पंचमी गायत्री ॥ अग्निर्देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिद्धो अग्निर्दिवि शोचिरश्रेत्प्रत्यङ्ङुषसमुर्विया वि भाति ।
एति प्राची विश्ववारा नमोभिर्देवाँ ईळाना हविषा घृताची ॥१

सम्ऽइद्धः । अग्निः । दिवि । शोचिः । अश्रेत् । प्रत्यङ् ।
उषसं । उर्विया । वि । भाति ।
एति । प्राची । विश्वऽवारा । नमःऽभिः । देवान् । ईळाना ।
हविषा । घृताची । १

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतमानेंऽतरिक्षे शोचिस्तेजोऽश्रेत् । श्रयति । तथोषसं प्रत्यङ् उषसमभिमुखः सन् उर्विया उर्वी विस्तीर्णं विभाति । विशेषेण भ्राजते । नमोभिः स्तोत्रैर्देवानिंद्रादीनीळाना स्तुवती हविषा पुरोडाशादिलक्षणेन युक्तया घृताची घृतवत्या स्रुचा सहिता विश्ववारा सर्वमपि पापरूपं शत्रुं वारयित्र्येतन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सत्येति । एवंभूतमग्निं प्रतिगच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वंतं सचसे स्वस्तये ।
विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्त
इत्पुरः ॥ २

संऽइध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वंतं ।

सचसे । स्वस्तये ।

विश्वं । सः । धत्ते । द्रविणं । यं । इन्वसि । आतिथ्यं ।

अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुरः ॥ २

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वममृतस्योदकस्य राजसि । ईशिषे । तथा हविष्कृण्वंतं पुरोडाशादिहविष्कर्तारं यजमानं स्वस्तयेऽविनाशाय सचसे । सेवसे । किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं पश्वादिलक्षणं धनं धत्ते । धारयति । अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं हविः पुर इत् तव पुरस्तादेव निधत्ते च । स्थापयति च ॥

पवित्रेष्ट्यां स्विष्टकृतोऽग्ने शर्धेति याज्या । सूत्र्यते हि । जुष्टो दमूना अग्ने शर्धं महते सौभगायेति संयाज्ये । आ० २. १२. । इति ॥ साकमेधेषु मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्राप्येषैव स्विष्टकृतो याज्या । सूत्रितं च । जुष्टो दमूना अग्ने शर्धं महते सौभगायेति संयाज्ये । आ० ३. १८. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अग्ने शर्ध महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि संतु ।

सं जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व शत्रूयतामभि तिष्ठा महांसि ॥ ३

अग्ने । शर्ध । महते । सौभगाय । तव । द्युम्नानि ।

उत्ऽतमानि । संतु ।

सं । जाःऽपत्यं । सुऽयमं । आ । कृणुष्व । शत्रुऽयतां ।

अभि । तिष्ठ । महांसि ॥ ३

हे अग्ने त्वं महते प्रभूताय सौभगायास्माकं शोभनधनत्वाय शर्ध । शत्रून् सहस्व । तथा तव संबंधीनि द्युम्नानि धनानि तेजांसि वा उत्तमान्युत्कृष्टानि संतु । भवंतु । किंच हे अग्ने त्वं जास्पत्यं । जा जाया च पतिश्च जायापती । तयोः

कर्म जास्पत्यं। तत्सुयमं सुष्ठु नियमनोपेतं। अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः। समाकृणुष्व। सम्यक्कुरुष्व। अपि च शत्रूयतां शत्रूमात्मन इच्छतां सपत्नानां महांसि तेजांस्यधितिष्ठ। आक्रमस्व ॥

। अथ चतुर्थी ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं।

वृषभो द्युम्नवाँ असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४

सम्ऽइद्धस्य। प्रऽमहसः। अग्ने। वंदे। तव। श्रियं।

वृषभः। द्युम्नऽवान्। असि। सं। अध्वरेषु। इध्यसे ॥ ४

हे अग्ने समिद्धस्य प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजसस्तव संबंधिनीं श्रियं दीप्तिं वंदे। अहं यजमानः स्तौमि। वृषभः कामानां वर्षिता त्वं द्युम्नवानसि। धनवानन्नवानसि। अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे। सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे सामिधेन्यौ। सूत्रितं च। समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे। आं० १. २.। इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर।

त्वं हि हव्यवाड़सि ॥ ५

सम्ऽइद्धः। अग्ने। आऽहुत। देवान्। यक्षि। सुऽअध्वर।

त्वं। हि। हव्यऽवाट्। असि ॥ ५

हे आहुत यजमानैरा समंताद्धुत हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हे अग्ने समिद्धः सम्यग्दीप्तस्त्वं देवान्द्योतमानानिंद्रादीन्यक्षि। यजस्व। हि यस्मात्कारणात् हे अग्ने त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि। अतः कारणाद्देवान्यजस्वेति संबंधः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ जुहोता दुवस्यताग्निं प्रयत्यध्वरे।

वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६

आ। जुहोत। दुवस्यत। अग्निं। प्रऽयति। अध्वरे।

वृणीध्वं। हव्यऽवाहनं॥ ६

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेऽस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्ते सति हव्यवाहनं हविषां वोढारमेतन्नामकमग्निमाजुहोत। आ समंताज्जुहोत। तथा दुवस्यत। परिचरत। वृणीध्वं संभजध्वं च हव्यवाहनं। हव्यवाहननामकस्यैवाग्नेर्देवतासंबंधो यजमानैर्वरणीयत्वं च तैत्तिरीये समाम्नातं। त्रयो वा अग्नयो हव्यवाहनो देवानां कव्यवाहनः पितॄणां सहरक्षा असुराणां। त एतर्ह्याशंसंते मां वरिष्यते मामिति वृणीध्वं हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां तं वृणीते। तै० सं० २. ५. ८.। इति॥

इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वात्रिंशो वर्गः॥

त्र्यर्यमेति पंचदशर्चं पंचदशं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। त्र्यर्यमा पंचोना गौरिवीतिः शाक्त्य ऐंद्रमुशना यदीयनसा वा पाद इति। शक्तिगोत्रोत्पन्नो गौरिवीतिनामा ऋषिः। अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप्। इंद्रो देवता मंडलादिपरिभाषाया सिद्धत्वात्। उशना यत्सहस्यैरिति पाद औशनस ऐंद्रो वा। आभिप्लविके तृतीयेऽहनि मरुत्वतीय एतन्निविद्धानं। सूत्रितं च। तृतीयस्य त्र्यर्यमा त्री जात एवेति मध्यंदिनः। आ० ७. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्र्यर्यमा मनुषो देवताता त्री रोचना दिव्या धारयंत।

अर्चंति त्वा मरुतः पूतदक्षास्त्वमेषामृषिरिंद्रासि धीरः॥ १

त्री। अर्यमा। मनुषः। देवऽताता। त्री। रोचना। दिव्या।

धारयंत।

अर्चंति। त्वा। मरुतः। पूतऽदक्षाः। त्वं। एषां। ऋषिः।

इंद्र। असि। धीरः॥ १

मनुषो मनोर्यो मनोः संबंधिनि देवताता देवतातौ यज्ञे त्री त्रीण्यर्यमाबंधानि यानि तेजांसि संति। तथा त्री त्रीणि रोचना रोचमानानि वाय्वग्निसूर्यात्मकानि

दिव्या दिव्यान्यंतरिक्षे भवानि तानि तेजांसि धारयंत । मरुतो धारयंति । पूतदक्षाः शुद्धबला मरुतस्त्वामर्चंति । स्तुवंति । हे इंद्र धीरो धीमांस्त्वमेषां मरुतामृषिरसि । द्रष्टा भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु यदीं मरुतो मंदसानमार्चन्निंद्रं पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रमभि यदहिं हन्नपो यह्वीरसृजत्सर्तवा उं ॥ २

अनु । यत् । ईं । मरुतः । मंदसानं । आर्चन् । इंद्रं ।

पपिऽवांसं । सुतस्य ।

आ । अदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन् । अपः ।

यह्वीः । असृजत् । सर्तवै । ऊं इति ॥ २

यद्यदा मरुतो मंदसानं तृप्यंतं सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवांसं पीतवंतमेनमिंद्रमन्वार्चन्नन्वस्तुवन् तदेंद्रो वज्रमादत्त । आददे । ततो यद्यदाहिं वृत्रमभिहन् अभ्यहन् अभिगतवान् तदा यह्वीर्महतीरपो वृत्रेण निरुद्धान्युदकानि सर्तवै स्वैरत्वेन सर्तुं गंतुमसृजत् । निरोधान्मुंचत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्येंद्रः सोमस्य सुषुतस्य पेयाः ।

तद्धि हव्यं मनुषे गा अविंददहन्नहिं पपिवाँ इंद्रो अस्य ॥ ३

उत । ब्रह्माणः । मरुतः । मे । अस्य । इंद्रः । सोमस्य ।

सुऽसुतस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अविंदत् । अहन् । अहिं ।

पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य ॥ ३

उतापि च हे ब्रह्माणो वृहंतो हे मरुतो यूयमिंद्रस्य सुतस्य सुष्ठ्वभिषुतस्य मे मदीयस्यास्य सामस्येमं सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ पेयाः । पिबत ॥ पिबतेराशीर्लिङि मध्यमबहुवचनस्यैकवचनं ॥ तद्धि तस्खलु हव्यं युष्माभिः पीतं सोमात्मकं हविर्मेंदुषे मनुष्याय यजमानाय गा धेनूर्वृष्टिलक्षणान्युदकानि वा ऽविंदत् । वेदयति । यजमानं गा लंभयतीत्यर्थः । किंचास्येमं सोमं पपिवान् पीतवानिंद्रोऽहिं वृत्रमहन् । अवधीत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आद्रोदसी वितरं वि ष्कंभायत्संविव्यानश्चिद्भियसे मृगं कः ।

जिगर्तिमिंद्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४

आत् । रोदसी इति । विऽतरं । वि । स्कभायत् ।

संऽविव्यानः । चित् । भियसे । मृगं । कः इति कः ।

जिगर्ति । इंद्रः । अपऽजर्गुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव ।

दानवं । हन्निति । हन् ॥ ४

इंद्रः परमैश्वर्ययुक्त आत्सोमपानानंतरं रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितरमतिशयेन ॥ अत्र च छंदसीति वेस्तरपि कृतेऽमुप्रत्ययः ॥ विष्कभायत् । व्यस्तभ्नात् । चलनरहिते अकरोत् ॥ संविव्यानश्चित् संछादयमानः संगच्छमानो वेंद्रः ॥ व्ययतेर्वा संवरणकर्मणो वेतेर्वा गतिकर्मणो रूपं । चिदित्येवेत्यस्यार्थे वर्तते ॥ मृगं मृगवत्पलायमानं वृत्रं भियसे भयाय कः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसह्वरेत्यादिना च्लेर्लोपः । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः ॥ इंद्रो जिगर्तिं गिरंतमाच्छादयंतं श्वसंतं भयार्थं श्वसं कुर्वंतं दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमपजर्गुराण आच्छादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्यावहन् । अवहतवान् ॥

॥ अथ पंचमी ।

अध क्रत्वा मघवन्तुभ्यं देवा अनु विश्वे अददुः सोमपेयं ।

यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतशे कः ॥ ५

अधं। क्रत्वा। मघऽवन्। तुभ्यं। देवाः। अनुं। विश्वें।
अदुः। सोमऽपेयं।
यत्। सूर्यस्य। हरितः। पतंतीः। पुरः। सतीः। उपराः।
एतशे। करिति कः॥ ५

अधापि च हे मघवन् धनवन्निंद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेन कर्मणा विश्वे सर्वे देवा द्योतमाना वज्रादयस्तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमनुददुः। आनुपूर्व्येण दत्तवंतः। ततः प्रभृतींद्रो देवेभ्यः सर्वेभ्योऽधिकोऽभवदित्यर्थः। तथा च श्रूयते। स महान्भूत्वा देवता अब्रवीदुद्धारं म उद्धरतेत्यादि। हे इंद्र यद्यस्त्वं पतंतीरागच्छंतीः पुरः सतीः पुरस्ताद्भवंतीः सूर्यस्य संबंधिनीर्हरितो वडवा उपरा उपरता मंदगतीरेतश एतशाख्याय ऋषये कः अकार्षीः। एतशो हि स्वपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत्। तथा च निगमांतरे। प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिंद्रः। ऋग्वे० १. ६१. १५.। इति॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः।

॥ अथ षष्ठी॥

नव यदस्य नवतिं च भोगान्त्साकं वज्रेण मघवा विवृश्चत्।
अर्चंतींद्रं मरुतः सधस्थे त्रैष्टुभेन वचसा बाधत द्याम्॥ ६

नव। यत्। अस्य। नवतिं। च। भोगान्। साकं। वज्रेण।
मघऽवा। विऽवृश्चत्।
अर्चंति। इंद्रं। मरुतः। सधऽस्थे। त्रैस्तुभेन। वचसा।
बाधत। द्यां॥ ६

यद्यदा मघवा धनवानिंद्रः। अस्येत्यनेन शंबर उच्यते। अस्य शंबरस्य संबंधीनि नव नवसंख्याकानि नवतिं च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि। भोगानित्यंतोदात्तः पुरवचनः। साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्चत् अभिनत् तदा मरुतः सधस्थे

महस्थाने युद्धे वा स्थितमिंद्रं त्रैष्टुभेन त्रिष्टुप्छंदस्केन वचसा वाग्रूपेण स्तोत्रेणार्चंति। अस्तुवन्। इंद्र एवं स्तुतः सन् द्यां मरुद्भिः प्रयुज्यमानेन मंत्रेण दीप्तं संवराख्यमसुरं बाधत। अबाधत। पिपीडे॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सखा सख्ये अपचत्तूयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा त्री शतानि।

त्री साकमिंद्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबद्वृत्रहत्याय सोमं॥ ७

सखा। सख्ये। अपचत्। तूयं। अग्निः। अस्य। क्रत्वा।

महिषा। त्री। शतानि।

त्री। साकं। इंद्रः। मनुषः। सरांसि। सुतं। पिबत्।

वृत्रऽहत्याय। सोमं॥ ७

सखेंद्रस्य मित्रभूतोऽग्निर्महिषा महिषाणां पशूनां त्री त्रीणि शतानि शतसंख्याकानि सख्ये सख्युर्मित्रभूतस्येंद्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तूयं क्षिप्रमपचत्। पपाच। किंच इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो मनुषो मनोः संबंधीनि त्री त्रीणि सरांसि पात्राणि। अत्र सरःशब्देन पूर्णत्वादाधवनीयद्रोणकलशसंज्ञानि पात्राण्युच्यते। तेषु स्थितं सुतमभिषुतं सोमं साकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहननाय पिबत्। अपिबत्। पपौ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्री यच्छता महिषाणामघो मास्त्री सरांसि मघवा सोम्यापाः।

कारं न विश्वे अह्वंत देवा भरमिंद्राय यदहिं जघानं॥ ८

त्री। यत्। शता। महिषाणां। अघः। माः। त्री।

मघऽवा। सोम्या। अपाः।

कारं। न। विश्वे। अह्वंत। देवाः। भरं। इंद्राय। यत्।

अहिं। जघानं॥ ८

हे इंद्र त्वं यद्यदा त्री त्रयाणां यता यत्संख्याकानां महिषाणां पशूनां मांसान्यवः अचितवानसि ॥ वचेरेतद्रूपं ॥ यदा च मघवा धनवांस्त्वं सोम्या सोममयानि त्री त्रीणि सरांसि पात्राख्यपाः पीतवानसि। यद्यदेंद्रोऽहिं वृत्रं जघान हतवान् तदा विश्वे सर्वे देवा भरं सोमपानादिना पूर्णमिंद्रायेंद्रं युद्धार्थमह्वंत। आह्वयंतः। तत्र दृष्टांतः। कारं न। स्वामिनः कर्मकरमिव तद्वत् ॥

उशनसः स्तोम उशना यत्सहस्यैरिति मरुत्वतीये सूक्तमुखीया। सूत्रितं च। उशनसः स्तोमेन गरगीर्यंनिधायासानं मध्यमानी यजेतोशना यत्सहस्यैरयातं। आ० ८. ५.। इति ॥

॥ तत्रैषा नवमी ॥

उशना यत्सहस्यैरयातं गृहमिंद्र जूजुवानेभिरश्वैः।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवनोर्ह शुष्णं ॥ ९

उशना। यत्। सहस्यैः। अयातं। गृहं। इंद्र।

जूजुवानेभिः। अश्वैः।

वन्वानः। अत्र। सऽरथं। ययाथ। कुत्सेन। देवैः।

अवनोः। ह। शुष्णं ॥ ९

यद्यदा हे इंद्र त्वमुशना काव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैर्जूजुवानेभिर्जूजुवानैर्गच्छद्भिरश्वैः कुत्सस्य गृहमयातं अगच्छतं तदा हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्काले वन्वानः शत्रून् हिंसन् कुत्सेन देवैश्च सह सरथं समानमेकं रथं ययाथ। जगंथ। किंच शुष्णमेतन्नामकमसुरमवनोर्ह। अहिंसीः खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रान्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातवेऽकः।

अनासो दस्यूँरमृणो वधेन नि दुर्योण आवृणङ्मृध्रवाचः ॥ १०

प्र। अन्यत्। चक्रं। अवृहः। सूर्यस्य। कुत्साय। अन्यत्।

वरिवः। यातवे। अकरित्यकः।

अनासः । दस्यून् । अमृणः । वधेन । नि । दुर्योणे ।

आवृणक् । मृध्रऽवाचः ॥ १०

हे इंद्र पूर्वं द्विचक्रस्य सूर्यरथस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृहः । पृथक् चकर्थ । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो धनं यातवे प्राप्तुमकः । अकार्षीः । किंच अनास आस्यरहितान् । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अशब्दान्मूकान् दस्यूनसुरान् वधेनायुधेन वज्रेणामृणः । अहिंसीः । दुर्योणे संग्रामे मृध्रवाचो हिंसितवागिंद्रियानसुरानावृणक् । नितरां छिन्नवानसि । आवृणगो न्यवृणगिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोमासस्त्वा गौरिवीतेरवर्धन्नरंधयो वैदथिनाय पिप्रुं ।

आ त्वामृजिश्वा सख्याय चक्रे पचन्पक्तीरपिबः सोममस्य ॥ ११

स्तोमासः । त्वा । गौरिऽवीतेः । अवर्धन् । अरंधयः ।

वैदथिनाय । पिप्रुं ।

आ । त्वां । ऋजिश्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः ।

अपिबः । सोमं । अस्य ॥ ११

हे इंद्र गौरिवीतेरेतन्नामकस्य मंत्रदृष्टुर्मम संबंधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि त्वा त्वामवर्धन् । वर्धयंतु । वैदथिनाय विदथिनः पुत्राय ऋजिश्वनाम्ने पिप्रुमेतन्नामकमसुरमरंधयः । वशमनयः । हे इंद्र ऋजिश्वनामा कश्चिदृषिः सख्याय तव सखित्वाय भक्तीः पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि पचन् पाकं कुर्वन् त्वा त्वामा चक्रे । अभिमुखीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्वनः संबंधिनं सोममपिबः । अपाः ॥

दशपेयेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे नवग्वास इति सूक्तमुखीयां । सूत्रितं च । नवग्वासः सुतसोमास इंद्रं सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरिति निविद्धानयोराद्ये । आ० ८.३. । इति ॥

॥ तत्रैषा द्वादशी ॥

नवग्वासः सुतसोमास इन्द्रं दशग्वासो अभ्यर्चन्त्यर्कैः ।
गव्यं चिदूर्वमपिधानवन्तं तं चिन्नरः शशमाना अप व्रन् ॥ १२

नवऽग्वासः । सुतऽसोमासः । इन्द्रं । दशऽग्वासः । अभि ।
अर्चन्ति । अर्कैः ।
गव्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानऽवन्तं । तं । चित् । नरः ।
शशमानाः । अप । व्रन् ॥ १२

नवग्वासः । सत्रयागमनुतिष्ठंतो ये नवभिर्मासैः समाप्य गतास्ते नवग्वाः । दशभिर्मासैः समाप्य ये गतास्ते दशग्वाः । एत उभयविधा अंगिरसः सुतसोमासोऽभिषुतसोमाः संत इन्द्रमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चंति । अभिष्टुवंति । तथा शशमानाः स्तुवंतो नरो नेतारोऽङ्गिरसोऽपिधानवंतं बलेनासुरेणाच्छादितवंतं तं चित् महत्सु प्रदेशेषु प्रक्षिप्तमपि गव्यं चित् गोसंबंधिनमूर्वं समूहमप व्रन् । अपावृण्वन् ॥

परिक्षीनाम्नि काण्डे नवस्तुतीयनिष्केवल्ययोः सूक्तमुखीये कथो नु त इत्याद्ये द्वे ऋचौ । सूत्रितं च । कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ८, ५ । इति ॥

॥ तत्रैषा त्रयोदशी ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकर्थ ।
या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रेदु ता ते विदथेषु ब्रवाम ॥ १३

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या ।
मघऽवन् । या । चकर्थ ।
या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् ।
ऊं इति । ता । ते । विदथेषु ॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकर्थ चकृषे अहं तानि वीर्याणि विद्वान् जानन् ते तुभ्यं कथो नु कथं नु परिचराणि । परिचर्यां करवाणि । हे शविष्ठ बलवत्तमेंद्र त्वं या चो यानि चैव नव्या नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु क्षिप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेदु ब्रवाम । प्रैव वदाम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

एता विश्वा चकृवाँ इंद्र भूर्यपरीतो जनुषा वीर्येण ।
या चिन्नु वज्रिन्कृणवो दधृष्वान्न ते वर्ता तविष्या अस्ति
तस्याः ॥ १४

एता । विश्वा । चकृऽवान् । इंद्र । भूरि । अपरिऽइतः ।
जनुषा । वीर्येण ।
या । चित् । नु । वज्रिन् । कृणवः । दधृष्वान् । न । ते ।
वर्ता । तविष्याः । अस्ति । तस्याः ॥ १४

हे इंद्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जनुषा जननसिद्धेनात्मीयेन वीर्येण बलेन भूरी करोषि चकृन्ध्येतैतानि प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चकृवान् । कृतवान् । हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र दधृष्वान् सपत्नान्धर्षयंस्त्वं नु क्षिप्रं या चिद्यानि च विश्वानि कृणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्तविष्यास्तस्य बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽप्यस्ति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म ।
वस्त्रेव भद्रा सुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतक्षं ॥ १५

इन्द्र । ब्रह्म । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ ।
नव्याः । अकर्म ।
वस्त्राऽइव । भद्रा । सुऽकृता । वसुऽयुः । रथं । न ।
धीरः । सुऽअपाः । अतक्षं ॥ १५

हे शविष्ठ बलवत्तम शूरतम येंद्र ते तुभ्यं या यानि स्तोत्राणि नव्या नूतना अद्यतना वयमकर्म अकुर्म हे इंद्र त्वं क्रियमाणास्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व । सेवस्व । धीरो धीमान् स्वपाः शोभनकर्मा वसूयुर्धनकामोऽहं वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुष्टु कृतानि स्तोत्राणि रथं न रथमिवातक्षं । अकरवं । स्तोत्राण्युपसंहारवद्ग्राह्याणीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्तं । रथदृष्टांतस्त्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय । स्तोत्राणि स्वीकृत्य मह्यं धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

क स्य वीर इति पंचदशर्चं षोडशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । क स्य वभ्रु ऋत्यं पंचयोऽप्यत्र राजा स्तुत इति । वभ्रु ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इंद्रो देवता । ऋणंचयनामा राजापि क्वचित्स्तूयते । अतः सोऽपि देवता ॥ तीव्रसोमाख्य एकाहे मरुत्वतीयशस्त्र इदं सूक्तं निविद्धानं । सूत्रितं च । तीव्रसोमेनान्नाद्यकामः क स्य वीरः । आ० ९. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क॑ १ स्य वी॒रः को अ॑पश्य॒दिन्द्रं॑ सु॒खर॑थ॒मीय॑मानं॒ हरि॑भ्यां ।
यो रा॒या व॒ज्री सु॒तसो॑ममि॒च्छन्तदोको॒ गन्ता॑ पुरुहू॒त ऊ॒ती ॥ १

कः । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत् । इंद्रं । सुखऽरथं ।
ईयमानं । हरिऽभ्यां ।
यः । राया । वज्री । सुतऽसोमं । इच्छन् । तत् । ओकः ।
गंता । पुरुऽहूतः । ऊती ॥ १

वज्री वज्रवान् पुरुहूतो बहुभिराहूतो य इंद्रो राया देवेन धनेन सह सुतसोममिच्छन् अभिषुतसोमं यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रक्षायै तत्तस्य यजमानस्योको

रथं गंता प्राप्तो भवति वीरो विक्रांतः स इंद्रः क्व कुत्र विद्यते। सुखरथं शोभनाश्वद्वारो रथो यस्य स सुखरथः। खट् खनति लिखति भूमिमिति वा खं। तादृशरथं। सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतेरिति यास्कः। नि० ३, १३,। हरिभ्यां स्वपाहनाभ्यामश्वाभ्यां नीयमानं गच्छंतमिंद्रं कोऽपश्यत्। कथ ददृशे॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवाचचक्षं पदमस्य सस्वरुग्रं निधातुरन्वायमिच्छन्।
अपृच्छमन्याँ उत ते म आहुरिंद्रं नरो बुबुधाना अशेम॥ २

अव। अचचक्षं। पदं। अस्य। सस्वः। उग्रं। निऽधातुः।
अनु। आयं। इच्छन्॥ १
अपृच्छं। अन्यान्। उत। ते। मे। आहुः। इंद्रं। नरः।
बुबुधानाः। अशेम॥ २

अस्येंद्रस्य पदं स्थानमवाचचक्षं। अहमद्राक्षं। कीदृशं। सस्वः अंतर्हितमुप-
हृतं। किंच इच्छन्निंद्रमन्विच्छन्नहं निधातुः स्वस्यापयितुरस्येंद्रस्य पदमन्वायं।
अन्वगमं। अन्यानुतान्यानपि विदुषोऽपि मार्गं इंद्रमपृच्छं। पृष्टवानस्मि। पृष्टास्ते मे
मह्यमिंद्रमाहुः। किमाहुरित्युच्यते। नरो यज्ञानां नेतारो बुबुधाना बुध्यमाना
वयमशेम। इंद्रं प्राप्नवंतः स्मः यद्यपींद्रो विद्यते तथापि दुर्लभश्चेदनुपगंतव्य इति
बुध्यमानः स्वधावमहच्छत् पृष्टैश्च सुलभ इत्युक्ता इंद्रमप्यर्थं कृत्स्नशेषमपश्यदित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र नु वयं सुते या ते कृतानींद्र ब्रवाम यानि नो जुजोषः।
वेददविद्वाञ्छृणवच्च विद्वान्वहतेऽयं मघवा सर्वसेनः॥ ३

प्र। नु। वयं। सुते। या। ते। कृतानि। इंद्र। ब्रवाम।
यानि। नः। जुजोषः।
वेदत्। अविद्वान्। शृणवत्। च। विद्वान्। वहते। अयं।
मघऽवा। सर्वऽसेनः॥ ३

हे इंद्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि संति तु अद्य वयं स्तोतारः सुते सोमेऽभिषुते सति तानि कर्माणि प्र ब्रवाम। प्रकर्षेण वदाम। त्वमपि नोऽस्मदर्थं यानि कर्माणि जुजोषः असेवथाः तानि कर्माण्यविद्वान् इतः पूर्वमजानन् जनो वेदत्। जानातु। विद्वान् शृणवत्। शृणुयात्। यद्वा विद्वान् जानन् पुरुषः शृणवत्। अजानंतमपि जनं श्रावयेत्। सर्वसेनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा धनवान् विद्वान् जानन्नयमिंद्रो जानतः शृण्वतश्च तान् जनान् प्रति वहते। वहैरह्यते॥ व्यत्ययेन कर्तृप्रत्ययः॥ प्रापयति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्थिरं मनश्चकृषे जात इंद्र वेषीदेको युधये भूयसश्चित्।

अश्मानं चिच्छवसा दिद्युतो वि विदो गवामूर्वमुस्रियाणां ॥ ४

स्थिरं । मनः । चकृषे । जातः । इंद्र । वेषि । इत् । एकः ।
युधये । भूयसः । चित् ।

अश्मानं । चित् । शवसा । दिद्युतः । वि । विदः । गवां ।
ऊर्वं । उस्रियाणां ॥ ४

हे इंद्र जात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिरं चलनरहितं मनश्चित्तं चकृषे। चकर्थ। शत्रून् वधिष्यान् जयेयमितीदृशं। तथा हे इंद्र एक इदसहाय एव त्वं युधये युद्धाय भूयसश्चित् बहुतरान् राक्षसादीनपि वेषि। अवेः। अगमः। किंच अश्मानं चित् गवामावरकं पर्वतमपि शवसा बलेन विदिद्युतः। व्यभिनः। किंच उस्रियाणां क्षीरमुत्सारयंतीनां गवां धेनूनामूर्वं समूहं विदः। अवेदयः। अलंभयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

परो यत्त्वं परम आजनिष्ठाः परावति श्रुत्यं नाम बिभ्रत्।

अतश्चिदिंद्रादभयंत देवा विश्वा अपो अजयद्दासपत्नीः ॥ ५

परः । यत् । त्वं । परमः । आऽजनिष्ठाः । पराऽवति ।

श्रुत्यं । नामं । बिभ्रंत् ।

अतः । चित् । इंद्रात् । अभयंत । देवाः । विश्वाः । अपः ।

अजयत् । दासऽपंत्नीः ॥ ५

तद्यदा हे इंद्र परः परस्तादुपरिष्टात्स्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरे श्रुत्यं श्रवणीयं नाम नामधेयं बिभ्रत् धारयन्नाजनिष्ठाः आ समंतादजायथाः । शेषः परोक्षकृतः । अतश्चिदत आरभ्यैव देवा द्योतमाना अग्न्यादय इंद्रादभयंत । बिभ्युः । विश्वा अपः सर्वाण्युदकानींद्रोऽजयत् । वशीचक्रे । कीदृशीः । दासपत्नीः । दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपां ता इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तुभ्येदेते मरुतः सुशेवा अर्चंत्यर्कं सुन्वंत्यंधः ।

अहिमोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सक्षदिंद्रः ॥ ६

तुभ्यं । इत् । एते । मरुतः । सुऽशेवाः । अर्चंति । अर्कं ।

सुन्वंति । अंधः ।

अहिं । ओहानं । अपः । आऽशयानं । प्र । मायाभिः ।

मायिनं । सक्षत् । इंद्रः ॥ ६

एते मरुतः । मरुद्रूपंति यद्रंतीति मरुतः स्तोतारः । सुशेवाः । शेवमिति सुखनामैतत् । शोभनसुखाः संतः । स्तोत्रेण शोभनं सुखमुत्पादयंत इत्यर्थः । हे इंद्र तुभ्येत्तुभ्यमेवार्कमर्चनीयं स्तोत्रमर्चंति । स्तुवंति कुर्वंतीत्यर्थः । अंधः सोमलक्षणमन्नं सुन्वंति । अभिषवं कुर्वंति । इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो मायाभिः स्वकीयाभिः शक्तिभिरहिं वृत्रं प्रसक्षत् । अभ्यभवत् । कीदृशं । ओहानं देवान्बाधमानमप उदकान्याशयानमावृत्य शयनं कुर्वंतं मायिनं कपटवंतमिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि षू मृधो जनुषा दानमिन्वन्नहन्गवा मघवन्संचकानः ।

अत्रा दासस्य नमुचेः शिरो यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन् ॥ ७

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानं । इन्वन् । अहन् । गवा ।

मघऽवन् । संऽचकानः ।

अत्र । दासस्य । नमुचेः । शिरः । यत् । अवर्तयः । मनवे ।

गातुं । इच्छन् ॥ ७

हे मघवन्धनवन्निंद्र संचकानोऽस्माभिः स्तूयमानस्त्वं ॥ संपूर्वः कायतिः शब्दकर्मा । तस्य लडर्थे लिटि रूपं ॥ दानं देवानां बाधकं वृत्रमसुरं गवा वज्रेणेन्वन् प्रेरयन् हिंसन् जनुषा जन्मना स्वभावतस्तदनुचरान्मृधसादीन् शत्रून् सु सुष्ठु व्यहन् । विशेषेण । इंद्रस्यासुरा जन्मारभ्य शत्रव इत्यर्थः । हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्युद्धे मनवे मनुष्याय यजमानाय मह्यं गातुं सुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचेरेतन्नामकस्योपद्रवयितुरसुरस्य संबंधि शिरः शीर्षं यद्यदा वर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रून् निजघंथेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युजं हि मामकृथा आदिदिंद्र शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन् ।

अश्मानं चित्स्वर्यं वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः ॥ ८

युजं । हि । मां । अकृथाः । आत् । इत् । इंद्र । शिरः ।

दासस्य । नमुचेः । मथायन् ।

अश्मानं । चित् । स्वर्यं । वर्तमानं । प्र । चक्रियाऽइव ।

रोदसी इति । मरुत्ऽभ्यः ॥ ८

हे इंद्र त्वं स्वयं स्वरेण सहितं वर्तमानं अमंतमप्रज्ञानं चित् मेघमिव स्थितं दासस्योपक्षपयितुर्नमुचेरसुरस्य शिरो मथायन् चूर्णयन् आदिदनंतरमेव मां युजं सखायमकृथा हि। चकृषे खलु। तदानीं मरुद्भ्यस्त्वत्सहायेभ्यो रोदसी द्यावापृथिव्यौ चक्रियेव चक्रे इव प्रास्तां॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥

॥ अथ नवमी ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मा करन्नबला अस्य सेनाः।
अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रैद्युधये दस्युमिंद्रः॥ ९

स्त्रियः। हि। दासः। आयुधानि। चक्रे। किं। मा।
करन्। अबलाः। अस्य। सेनाः।
अंतः। हि। अख्यत्। उभे इति। अस्य। धेने। इति। अथ।
उप। प्र। ऐत्। युधये। दस्युं। इंद्रः॥ ९

दास उपक्षपयिता नमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युद्धसाधनानि चक्रे हि। कृतवान् खलु। इंद्रेण सह योद्धुं प्रतिष्ठितवानित्यर्थः। अस्यासुरस्य संबंधिन्योऽबलाः स्त्रीरूपाः सेना मा मां किं करन् किं कुर्युरिति मन्यमान इंद्रस्तासां मध्येऽस्यासुरस्य धेने प्रीणयित्र्यौ सुरूपे उभे द्वे स्त्रियावंतरख्यद्धि। गृहमध्ये निदधे खलु। अथानंतरमिंद्रो दस्युं नमुचिं युधये युद्धायोपप्रैत्। उपप्रागच्छत्॥

॥ अथ दशमी ॥

समत्र गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सैर्वियुता यदासन्।
सं ता इंद्रो असृजदस्य शाकैर्यदीं सोमासः सुषुता अमंदन्॥ १०

सं। अत्र। गावः। अभितः। अनवंत। इहऽइह। वत्सैः।
विऽयुताः। यत्। आसन्।
सं। ताः। इंद्रः। असृजत्। अस्य। शाकैः। यत्। ईं।
सोमासः। सुऽसुताः। अमंदन्॥ १०

यदा गावो वत्सैर्वियुक्ता आसन् वियुक्ता अभवन् अत्रान्तिकेऽभितः सर्वतो नमुचिनापहृता गाव इहेह इह चेह च सर्वतः समनमंत । अत्यंतमगच्छन् । यदा दा सुपुता बभ्रु नाम्ना ऋषिणा सुष्टुभिसुताः सोमासः सोमा ईमेनमिंद्रममंदन् अमादयन् तदेंद्रः ग्रावैः यज्ञैर्मरुद्भिः सहास्य बभ्रोः संबंधिनीर्नमुचिनापहृतास्ता गाः समसृजत् । वत्सैः सह समयोजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यदीं सोमा बभ्रुधूता अमंदन्नरोरवीद्वृषभः सादनेषु ।

पुरंदरः पपिवाँ इंद्रो अस्य पुनर्गवामददादुस्रियाणां ॥ ११

यत् । ईं । सोमाः । बभ्रुऽधूताः । अमंदन् । अरोरवीत् ।

वृषभः । सदनेषु ।

पुरंऽदरः । पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य । पुनः । गवां ।

अददात् । उस्रियाणां ॥ ११

यद्यदा ईं बभ्रु धूता बभ्रुणाभिषुताः सोमा ईमेनमिंद्रममंदन् अमादयन् तदा वृषभः कामानां वर्षितेंद्रः सदनेषु युद्धेष्वरोरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरंदरः पुरां दारयितास्येमं सोमं पपिवान् पीतवानिंद्रः पुनरुस्रियाणां क्षीरवत्स्त्रावित्रीर्गवां गा अददात् । बभ्रवे ददौ ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

भद्रमिदं रुशमा अग्ने अक्रन्गवां चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्यग्रभीष्म नृतमस्य नृणां ॥ १२

भद्रं । इदं । रुशमाः । अग्ने । अक्रन् । गवां । चत्वारि ।

ददतः । सहस्रा ।

ऋणंऽचयस्य । प्रऽयंता । मघानि । प्रति । अग्रभीष्म ।

नृऽतमस्य । नृणां ॥ १२

रुशम इति कश्चिज्जनपदविशेषः अत्र रुशमशब्देन तत्रत्या जना उच्यंते । रुशमा ऋणंचयनाम्नो राज्ञः किंकरा हे अग्ने भद्रं कल्याणमिदं कर्माक्रन् । अकुर्वन् । कीदृशाः । गवां धेनूनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छंतः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छंतीत्यर्थः । नरां नेतॄणां मध्ये नृतमस्यातिशयेन नेतृतमस्य ऋणंचयस्यैतत्संज्ञकस्य राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि गोरूपाणि धनानि वयं प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवंतः स्मः । पूजार्थं बहुवचनं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुपेशसं माव सृजंत्यस्तं गवां सहस्रै रुशमासो अग्ने ।

तीव्रा इंद्रममंदुः सुतासोऽक्तोर्व्युष्टौ परितक्म्यायाः ॥ १३

सुऽपेशसं । मा । अव । सृजंति । अस्तं । गवां । सहस्रैः ।

रुशमासः । अग्ने ।

तीव्राः । इंद्रं । अममंदुः । सुतासः । अक्तोः । विऽउष्टौ ।

परिऽतक्म्यायाः ॥ १३

हे अग्ने रुशमासो रुशमा ऋणंचयस्य किंकराः सुपेशसं सुरूपमलंकाराच्छादनादिभिः संस्कृतं मा मामस्तं गृहं गवां धेनूनां सहस्रैः सहावसृजंति । प्रापयंति स्म । तदनंतरमेव तीव्रा रसवंतः सुतासो सुतास्तदनेन मयाभिषुताः सोमाः परितक्म्यायाः । तमसा भूतानि परितस्तकति गच्छतीति परितक्म्या । तस्या अक्तो रात्रेर्व्युष्टौ व्युच्छने सति । उषःकाल इत्यर्थः इंद्रममंदुः । अमादयन् । वस्तुगंधं प्राप्यनंतरमविलंबितमेव सोमेनेज इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

औच्छत्सा रात्री परितक्म्या याँ ऋणंचये राजनि रुशमानाम् ।
अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभ्रुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४

औच्छत् । सा । रात्री । परिऽतक्म्या । या । ऋणम्ऽचये ।
राजनि । रुशमानाम् ।
अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभ्रुः । चत्वारि ।
असनत् । सहस्रा ॥ १४

रुशमानां रुशमनाम्नां जनानां राजनि प्रभावृणंचय एतत्संज्ञके तत्समीप एव या रात्रिः परितक्म्या परितो गंतव्या भवति सा रात्र्यौच्छत् । व्युष्टाभवत् । अत्यः सततगामी वाजी न अश्व इव रघुः शीघ्रगाम्यज्यमानः प्रेर्यमाणो बभ्रुरेतन्नामक ऋषिश्चत्वारि चतुःसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि गोरूपाणि धनान्यसनत् । अलभत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पश्वः प्रत्यग्रभीष्म रुशमेष्वग्ने ।
घर्मश्चित्तप्तः प्रवृजे य आसीदयस्मयस्तम्वादाम विप्राः ॥ १५

चतुःऽसहस्रम् । गव्यस्य । पश्वः । प्रति । अग्रभीष्म ।
रुशमेषु । अग्ने ।
घर्मः । चित् । तप्तः । प्रऽवृजे । यः । आसीत् । अयस्मयः ।
तम् । ऊं इति । आदाम । विप्राः ॥ १५

हे अग्ने वयं रुशमेष्वेतत्संज्ञकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पश्वः पशोः पशूनां जातावेकवचनं । चतुःसहस्रं चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवंतः

भः । प्रवृजे प्रवंजनार्थं तप्तः संतप्तः योऽसनवर्णो घर्मः घर्मश्छिन्नशिरा इति दृष्टिं कलशं च विप्रा मेधाविनो यं कृष्णमेष्यादान । आदत्तवंत. ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

इंद्रो रथायेति त्रयोदशर्चं सप्तदशं सूक्तं । अवस्यूनामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप् छंद । इंद्रो देवता । अयमयातं सं । ए यज्ञामिति पादयोः क्रमेण कुत्सोशनसौ विकल्पेन देवता । इंद्राकुत्सा वहमानेत्यस्या इंद्रः कुत्सश्च । तथा चानुक्रांतं इंद्रो रथाय सप्तोनावस्यूरत्र्यमिति कौत्सौशनसौ वा पादौ परैंद्राकौत्सीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवा वाजयंतं ।

यूथेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्टो याति प्रथमः सिषासन् ॥ १

इंद्रः । रथाय । प्रऽवतं । कृणोति । यं । अधिऽअस्थात् ।

मघऽवा । वाजऽयंतं ।

यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति । गोपाः । अरिष्टः ।

याति । प्रथमः । सिसासन् । १

मघवा धनवानिंद्रो वाजयंतमन्नमिच्छंतं यं रथमध्यस्थात् अधितिष्ठति तस्मै रथाय प्रवतं प्रवणमार्गं कृणोति । करोति । अपि च गोपा गोपालकः पश्वो यूथेव पशोः पशूनां यूथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा शत्रुसैन्यानि प्रेरयति । अरिष्टः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः प्रथमो देवानां मुख्य इंद्रः सिषासन् शत्रुधनानीच्छन् याति । गच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ प्र द्रव हरिवो मा वि वेनः पिशंगराते अभि नः सचस्व ।

नहि त्वदिंद्र वस्यो अन्यदस्त्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ ॥ २

आ। प्र। द्रव। हरि॒ऽवः। मा। वि। वेनः। पिशं॑गऽराते।

अभि। नः। सचस्व।

नहि। त्वत्। इंद्र। वस्यः। अन्यत्। अस्ति। अमेनान्।

चित्। जनिऽवतः। चकर्थ॥ २

हे हरिवो हरिवन्निंद्र त्वमाभिमुख्यं प्र द्रव। प्रकर्षेण गच्छ। किंतु मा विवेनः। वेनतिः कांतिकर्मा। अस्मासु विगतकामो मा भूः। किंच हे पिशंगराते बहुरूपधनेंद्र नोऽस्मानभिसचस्व। अभिसेवस्व। अपि च हे इंद्र वस्यो वसीयः श्रेयस्करं त्वत्तोऽन्यत् नास्ति। अन्यद्वस्तुजातं नास्ति। अमेनांश्चित्। मेनाशब्दः स्त्रीवाची। अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतो जायावतश्चकर्थ। करोषि॥

॥ अथ तृतीया ॥

उद्यत्सहः सहस आजनिष्ट देदिष्ट इंद्र इंद्रियाणि विश्वा।

प्राचोदयत्सुदुघा वव्रे अंतर्वि ज्योतिषा संववृत्वत्तमोऽवः॥ ३

उत्। यत्। सहः। सहसः। आ। अजनिष्ट। देदिष्टे।

इंद्रः। इंद्रियाणि। विश्वा।

प्र। अचोदयत्। सुऽदुघाः। वव्रे। अंतः। ज्योतिषा।

संऽववृत्वत्। तमः। अवरित्यवः॥ ३

यद्यदा सहः सूर्यसंबंधि तेजः सहस उषःसंबंधिनस्तेजस उदाजनिष्ट उपरिष्टात् प्रादुर्बभूव तदेंद्रो विश्वा विश्वानि सर्वाणींद्रियाणि धनानि। इंद्रियमिति धननामैतत्। देदिष्टे। यजमानेभ्यो दिशति। वव्रे निवारके पर्वतेऽतर्मध्ये वलेन निरुद्धाः सुदुघाः सुष्ठु दोग्ध्रीर्गाः प्राचोदयत्। प्रैरयत् ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत् संवरणशीलं तमो वि अवः। निवारितवान्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन्त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं।

ब्रह्माण इंद्रं महयंतो अर्कैरवर्धयन्नहये हंतवा उ ॥ ४

अनवः। ते। रथं। अश्वाय। तक्षन्। त्वष्टा। वज्रं।

पुरुऽहूत। द्युऽमंतं।

ब्रह्माणः। इंद्रं। महयंतः। अर्कैः। अवर्धयन्। अहये।

हंतवै। ऊं। इति ॥ ४

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र ते त्वदीयं रथमश्वायाश्वाभ्यां संयोगायानवः। अनवो मनुष्याः। ऋभवस्तक्षन्। अतक्षन्। अकुर्वन्। त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमंतमकरोत्। उ अपि च महयंत इंद्रं पूजयंतो ब्रह्माणोऽगिरसः परिदृढा मरुतो वा अहयेऽहिं वृत्रं हंतवै हंतुमर्कैः स्तोत्रैरवर्धयन्। वर्धितवंतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिंद्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः।

अनश्वासो ये पवयोऽरथा इंद्रेषिता अभ्यवर्तंत दस्यून् ॥ ५

वृष्णे। यत्। ते। वृषणः। अर्कं। अर्चान्। इंद्र।

ग्रावाणः। अदितिः। सऽजोषाः।

अनश्वासः। ये। पवयः। अरथाः। इंद्रऽइषिताः। अभि।

अवर्तंत। दस्यून् ॥ ५

हे इंद्र यद्यदा वृषणः सेचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्षित्रे ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान् अस्तुवन्। अकुर्वन्नित्यर्थः। तदादितिरदीनाः वचनव्यत्ययः। ग्रावाणोऽभिषवणपाषाणाः सजोषाः संगता बभूवुरिति शेषः। अनश्वासोऽश्ववर्जिता अरथा रथहीना इंद्रेषिताः इंद्रेण प्रेषिताः पवयः पवनाः पवमाना गच्छंतो ये मरुतो दस्यून् शत्रून् अभ्यवर्तंत अभिभूतान् कुर्वंते स्म ते मरुतोऽर्चानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थे प्रथम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकर्थ।

शक्तीवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन्नपो मनवे दानुचित्राः॥ ६

प्र। ते। पूर्वाणि। करणानि। वोचं। प्र। नूतना।

मघऽवन्। या। चकर्थ।

शक्तिऽवः। यत्। विऽभराः। रोदसी इति। उभे इति।

जयन्। अपः। मनवे। दानुऽचित्राः॥ ६

हे इन्द्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्रवोचं। अहं प्रकर्षेण ब्रवीमि। नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्रवोचं। प्रब्रवीमि। हे मघवन् धनवन्निन्द्र या यानि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि तानि प्रवोचमिति संबन्धः। हे शक्तीवः शक्तिमन्। शक्तिर्वज्रं कर्म वा। तद्वन्निन्द्र यत् यस्त्वमुभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ जयन्वशीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य बिभर्षि। कीदृशीः। दानुचित्राः चित्रदानाः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्घ्नन्नोजो अत्रामिमीथाः।

शुष्णस्य चित्परि माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूँरसेधः॥ ७

तत्। इत्। नु। ते। करणं। दस्म। विप्र। अहिं। यत्।

घ्नन्। ओजः। अत्र। अमिमीथाः।

शुष्णस्य। चित्। परि। मायाः। अगृभ्णाः। प्रऽपित्वं।

यन्। अप। दस्यून्। असेधः॥ ७

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधाविन्निन्द्र त्वमत्राहिंसकोऽहिं हन्तारमसुरं घ्नन् हिंसन् यदोजो यद्बलममिमीथाः प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीयं करणं कर्म

विद्यते । अपि च शुष्णस्य [पित्रेतन्नामकस्याप्यसुरस्य संबंधिनीर्मायां युवतीः पर्य-ष्टभ्णाः । परिगृहीतवानसि । हे इंद्र त्वं प्रपित्वं संग्रामं समीपं वा यन् प्राप्नुवन् दस्यूनसुरानपासेधः । अपायाधयाः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वमपो यदवे तुर्वशायारमयः सुदुघाः पार इंद्र ।

उग्रमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वामुशनारंत देवाः ॥ ८

त्वं । अपः । यदवे । तुर्वशाय । अरमयः । सुऽदुघाः ।

पारः । इंद्र ।

उग्रं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां ।

उशना । अरंत । देवाः ॥ ८

हे इंद्र त्वं पारे नदीनां तीरे । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदुघा ओषधिवनस्पतीन् दुग्धू दुहतीरप उदकानि यदवे यदुनामकाय राज्ञे तुर्वशायैतन्नामकाय राज्ञे अरमयः । रमितवानसि । हे इंद्र युवां । त्वं कुत्सश्चासि शेषः । उग्रमुद्गूर्णं शुष्णम-यातं । आगच्छतं । तदनंतरं त्वं शुष्णं हत्वा कुत्समवहो ह । स्वगृहं प्रापितवानसि खलु । यद्यदा वां युवामिंद्राकुत्सावुशना भार्गवो देवाश्च समरंत ह संभेजिरे खलु ॥

। अथ नवमी ॥

इंद्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहंतु ।

निः षीमद्भ्यो धमथो निः षधस्थान्मघोनो हृदो वरथस्तमांसि ॥

इंद्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः ।

अपि । कर्णे । वहंतु ।

निः । सीं । अत्ऽभ्यः । धमथः । निः । सधऽस्थात् । मघोनः ।

हृदः । वरथः । तमांसि ॥ ९

हे इंद्राकुत्सेंद्राकुत्सौ रथेन वहमाना वहमानावुह्यमानौ वां युवामत्या अश्वाः कर्णेऽपि। स्तोत्राणि शृणोति करोतीति कर्णः स्तोता यजमानो वा। तत्समीपेऽपीति यावत्। आवहंतु। आ समंताद्वाहका भवंतु। युवामप्यद्भ्योऽप्सु प्रविष्टं सोमेनं युष्माहुरं निर्धमथः। अपाधेयां। सोममिति युष्माहुरो बुद्धिस्थः षष्ठ्यर्थे लक्ष्यते। उपस्थात्स्वकीयात्स्थानान्निरकाधेयां। मघोनो धनवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयात्तमांस्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथः। निवारयथः॥

॥ अथ दशमी ॥

वातस्य युक्तान्त्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इंद्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन्॥ १०

वातस्य। युक्तान्। सुऽयुजः। चित्। अश्वान्। कविः।

चित्। एषः। अजगन्। अवस्युः।

विश्वे। ते। अत्र। मरुतः। सखायः। इंद्र। ब्रह्माणि।

तविषीं। अवर्धन्॥ १०

कविश्चित्प्राज्ञोऽप्यवस्युरेतन्नामक एष मंत्रद्रष्टा वातस्य वायोर्वेगेन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजश्चित्सुष्ठु योजनीयानश्वानजगन्। प्राप्नोत्। अवस्योः सखायो विश्वे सर्वे मरुतो मरुतः स्तोतारो हे इंद्र अत्रास्मिँल्लोके ते त्वदीयां तविषीं बलं ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धन्। अवर्धयन्॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

सूरश्चिद्रथं परितक्म्यायां पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं।

भरच्चक्रमेतशः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः॥ ११

सूरः । चित् । रथं । परिऽतक्म्यायां । पूर्वं । करत् । उपरं ।

जूजुऽवांसं ।

भरत् । चक्रं । एतशः । सं । रिणाति । पुरः । दधत् ।

सनिष्यति । क्रतुं । । नः ॥ ११

इंद्रः परितक्म्यायां संग्रामे । परितो गच्छंत्यस्यां भय इति परितक्म्या संग्रामः । एतशाख्येन ऋषिणा सह योद्धुः सूरश्चित्सूर्यस्यापि संबंधिनं जूजुवांसं वेगेन गच्छंतं रथमुपरमुपरतव्यापारं पूर्वं करत् । पुरोऽकरोत् । एतश एतशाय ॥ विभक्तिव्यत्ययः । इंद्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत् । अहरत् । स इंद्रस्तेन चक्रेणासुरान् संरिणाति । हिनस्ति । अपि च पुरो दधदग्र्यान्कुर्वन् नोऽस्मदीयं क्रतुं यज्ञं सनिष्यति । संभजतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेंद्रः सखायं सुतसोममिच्छन् ।

वदन्ग्रावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरंति ॥ १२

आ । अयं । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम । इंद्रः ।

सखायं । सुतऽसोमं । इच्छन् ।

वदन् । ग्रावा । अव । वेदिं । भ्रियाते । यस्य । जीरं ।

अध्वर्यवः । चरंति ॥ १२

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिंद्रः सखायं स्तोतारं सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन्नभिलषन्नाजगाम । आगच्छति । अध्वर्यवो यस्य यागस्य जीरं क्षेपणं प्रेरणं चरंति स ग्रावा सोमाभिषवसाधनो वदन् शब्दं कुर्वन् वेदिमवभ्रियाते । अभिह्रियते ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन्।
वावंधि यज्यूँरुत तेषु धेह्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३

ये। चाकनंत। चाकनंत। नु। ते। मर्ताः। अमृत।
मो इति। ते। अंहः। आ। अरन्।
ववंधि। यज्यून्। उत। तेषु। धेहि। ओजः। जनेषु।
येषु। ते। स्याम ॥ १३

हे इंद्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत अकामयंत। पुनश्च ते नु क्षिप्रमेव त्वां चाकनंत हे अमृत अमरणधर्मेंद्र मर्ता मरणधर्माणस्ते जना अंहोऽनर्थं मो आरन्। मा गमन् ॥ मा उ इति निपातसमुदायो मेत्येकनिपातार्थे वर्तते। उत अपि च यज्यून्यजमानान्ववंधि। संभजस्व। येषु जनेषु येषां जनानां मध्ये वयं स्तोतारस्ते त्वदीयाः स्याम भवाम हे इंद्र त्वं तेषु जनेष्वोजो बलं धेहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकत्रिंशो वर्गः ॥

अदर्दरुत्समिति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं। गातुर्नामात्रेय ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। इंद्रो देवता। तथा चानुक्रांतं। अदर्दर्द्वादश गातुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अदर्दरुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्बद्बधानाँ अरम्णाः।
महांतमिंद्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अव दानवं हन् ॥ १

अदर्दः। उत्सं। असृजः। वि। खानि। त्वं। अर्णवान्।
बद्बधानान्। अरम्णाः।
महांतं। इंद्र। पर्वतं। वि। यत्। वरिति वः। सृजः।
वि। धाराः। अव। दानवं। हन्निति हन् ॥ १

हे इंद्र त्वमुत्समुत्स्यंदमानं मेघमदर्दः। विदारितवानसि। तदनंतरं खानि मेघस्योदकानां निर्गमनद्वाराणि व्यसृजः। विशेषेण सृष्टवानसि। किंच बद्बधानान्बाध्यमानानर्णवानुदकवतो मेघानरंणाः। विसर्जयसि। धारयसीत्यर्थः॥ अत्र रंणातिर्विसर्जनकर्मा॥ हे इंद्र यद्यस्त्वं। यदिति लिंगव्यत्ययः॥ महांतं प्रभूतं पर्वतं मेघं विवः। विवृतवानसि। धारा अपां विसृजः। विसृष्टवानसि। अपि च दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमसुरं यद्वोदकस्य दातारं मेघं यावहन्। अभिहतवानसि। अत्र निरुक्तं। अदर्दा उत्सं। उत्स उत्सरणाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वा स्यात्। व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतानित्यादि। नि० १०. ९.॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वमुत्सां ऋतुभिर्बद्बधाना अरंह ऊधः पर्वतस्य वज्रिन्।

अहिं चिदुग्र प्रयुतं शयानं जघन्वाँ इंद्र तविषीमधत्थाः॥ २

त्वं। उत्सान्। ऋतुऽभिः। बद्बधानान्। अरंहः। ऊधः।

पर्वतस्य। वज्रिन्।

अहिं। चित्। उग्र। प्रऽयुतं। शयानं। जघन्वान्। इंद्र।

तविषीं। अधत्थाः॥ २

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वमृतुभिरृतुषु वृष्टिकालेषु बद्बधानान्प्रतिबध्यमानानुत्सान्मेघान्प्रतिबंधनादमोचय इति शेषः। अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबंध्यूधो वत्सरंहः। अगमयः। हे उग्र उद्गूर्णबलेंद्र प्रयुतमुद्युक्तं शयानं जले शयनं कुर्वंतमहिं। वृत्रं च जघन्वान् हतवानसि। हे इंद्र त्वं तविषीं बलमधत्थाः। अधारयः। वृत्रवधानंतरमिंद्रो लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया॥

त्यस्य चिन्महतो निर्मृगस्य वधर्जघान तविषीभिरिंद्रः।

य एक इदप्रतिर्मन्यमान आदस्मादन्यो अजनिष्ट तव्यान्॥ ३

त्यस्य। चित्। महतः। निः। मृगस्य। वधः। जघान।
तविषीभिः। इंद्रः।
यः। एकः। इत्। अप्रतिः। मन्यमानः। आत्। अस्मात्।
अन्यः। अजनिष्ट। तव्यान्॥ ३

निर्जघानायुधं शक्रो वृत्रेण छिन्नमोजसा। वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादुर्भूतो महासुरः॥ वृत्रं पूर्वं निहत्येंद्रो द्वितीयं शुष्णसंज्ञकं। पुनर्जघानेंद्र इति पराभिः कीर्तयत्यृषिरिति॥ इंद्रो महतः प्रभूतस्य मृगस्य मृगयन्त्वीप्रगामिनस्त्यस्य चित् तस्य वृत्रस्य संबंधि वधरायुधं तविषीभिः स्वकीयैर्बलैर्निर्जघान। निःशेषेणावधीत्। एक इदसहाय एवाप्रतिः प्रतिद्वंद्विरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः। आत्तदानीमस्माद्वृत्रात्तव्यान्प्रवृद्धतरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट। प्रादुरभूत्॥

॥ अथ चतुर्थी॥

त्यं चिदेषां स्वधया मदंतं मिहो नपातं सुवृधं तमोगां।
वृषप्रभर्मा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जंघान शुष्णं॥ ४

त्यं। चित्। एषां। स्वधया। मदंतं। मिहः। नपातं।
सुऽवृधं। तमःऽगां।
वृषऽप्रभर्मा। दानवस्य। भामं। वज्रेण। वज्री। नि।
जघान। शुष्णं॥ ४

एषां प्राणिनां स्वधयान्नेन मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्नं स्वयमेव भुंजानं मिहः सेचनसमर्थस्य मेघस्य नपातं पातारं रक्षितारं। अत्र नपाच्छब्दः पातरि वर्तते। प्राणो वै तनूनपात्स हि तन्वः पातीति ब्राह्मणं। सुवृधं प्रवृद्धं तमोगां तमोऽधकारं गच्छंतं त्यं चित्तं च वृत्रं निजघानेति शेषः। वृषप्रभर्मा वर्षणशीलस्य मेघस्य प्रहर्ता वज्री वज्रवानिंद्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य भामं। अत्र क्रोधवाचिभामशब्देन क्रोधादुत्पन्नः शुष्णासुरो लक्ष्यते। तं शुष्णासुरं तथानूक्तनिजघान। ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं चिदस्य क्रतुभिर्निषंत्तममर्मणो विददिदस्य मर्म ।

यदीं सुक्षत्र प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्ये धाः ॥ ५

त्वं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसंत्तं । अमर्मणः ।

विदत् । इत् । अस्य । मर्म ।

यत् । ईं । सुऽक्षत्र । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि ।

हर्म्ये । धाः ॥ ५

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निषत्तं निषण्णं त्वं चित् त्वमेव ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ मर्म प्राणस्थानं। यत्र स्थाने विद्धो म्रियते तन्मर्मेत्युच्यते। अस्य वृत्तस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैर्हे इंद्र त्वं विददित्। अज्ञासीरेव। यद्यदा हे सुक्षत्र सुबलेंद्र त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृतौ संभरणे सति युयुत्संतं योद्धुमिच्छंतमीमेनं वृत्रं हर्म्ये हारके तमसि धाः न्यदधाः। वृत्र इंद्रस्य भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्यं चिदित्था कत्पयं शयानमसूर्ये तमसि वावृधानं ।

तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चैरिंद्रो अपगूर्या जघान ॥ ६

त्यं । चित् । इत्था । कत्पयं । शयानं । असूर्ये । तमसि ।

ववृधानं ।

तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः । इंद्रः ।

अपऽगूर्य । जघान ॥ ६

स्तुतस्त्वाभिषुतेन सोमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्षितेंद्र उग्रैरुग्रं-
स्वपगूर्थ पच्नस्त्वस्य तं चित्तमेव हत्वासुरं जघान । अवधीत् । कीदृशं । इत्थाऽमु-
त्रांतरिक्षलोके कत्पयं । कत्सुखकरं पयो यस्य तं । शयानमस्य शयनं कुर्वंतमसूर्ये
सूर्यरहिते तमस्यंधकारे वावृधानं वर्धमानं । त्यं चिदिति पुनर्वचनं पूरणार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उद्यदिंद्रो महते दानवाय वधर्यमिष्ट सहो अप्रतीतं ।

यदीं वज्रस्य प्रभृतौ ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥ ७

उत् । यत् । इंद्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट ।

सहः । अप्रतिऽइतं ।

यत् । ईं । वज्रस्य । प्रऽभृतौ । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः ।

अधमं । चकार ॥ ७

यद्यदेंद्रो महते प्रभूताय दानवाय वृत्रासुराय वधः वज्रमुद्यमिष्ट अप्रतीतं केनाप्यप्रतिगतं यद्वर्जमुद्यमिष्ट उदयच्छत् । यद्यदा वज्रस्य प्रभृतौ प्रहृतौ प्रहरणे सति ॥ हृञ्चकोर्भ इति भस्य ॥ ईमेनं वृत्रं ददाभ अहिंसीत् तदा विश्वस्य सर्वस्य जंतोः प्राणिनोऽधमं नीचं चकार । अकरोत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्यं चिदर्णं मधुपं शयानमसिन्वं वव्रं मह्याददुग्रः ।

अपादमत्रं महता वधेन नि दुर्योण आवृणङ् मृध्रवाचं ॥ ८

त्यं । चित् । अर्णं । मधुऽपं । शयानं । असिन्वं । वव्रं ।

महि । आदत् । उग्रः ।

अपादं । अत्रं । महता । वधेन । नि । दुर्योणे । आवृणक् ।

मृध्रऽवाचं ॥ ८

उपचक्रम्यंयच इंद्रो मद्दि महांतं त्वं वित्तमेव हत्वगादत्। आददौ। प्रत्यपद्यत्। कीदृशं। अर्णं गंतारं जलं मेघं वाहृत्य शयानं शयनं कुर्वंतं। स्थितवंतमित्यर्थः वधुपं मधुनोऽंधसः पातारं पालयितारमभिन्वं सपत्नानामपचेत्तारं॥ अक्षतेरि क्तं॥ वत्रं हत्वंतं सर्वंमप्याच्छादयंतं। स इमांल्लोकाननष्टोत्तद्वृत्रस्य वृत्रत्वं। तै० सं० २. ५. २. २.। इति तैत्तिरीयकं। तदनंतरमिंद्रो दुर्योधे संग्रामे महता प्रभूतेन बलेन वज्रेणापादं पादरहितमगत्वमनमात्मं परिवारहितं क्षुभ्राचं हिंसित-वानिंद्रियं। जृंभाभिभूतमित्यर्थः। हतं न्याहयत्। नितरामहिंसीत्। तस्माज्जं-जभ्यमानादग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितां। तै० सं० २. ५. २. ४.। इति तैत्तिरीयकं॥

॥ अथ नवमी ॥

कोऽस्य शुष्मं तविषीं वरात एको धना भरते अप्रतीतः।
इमे चिदस्य ज्रयसो नु देवी इंद्रस्यौजसो भियसा जिहाते॥ ९

कः। अस्य। शुष्मं। तविषीं। वराते। एकः। धना।
भरते। अप्रतिऽइतः।
इमे इति। चित्। अस्य। ज्रयसः। नु। देवी इति।
इंद्रस्य। ओजसः। भियसा। जिहाते इति॥ ९

अस्येंद्रस्य संबंधिनीं शुष्मं शोषयित्रीं तविषीं बलं को वराते। निवारयेत्॥ शुष्मशब्दस्य स्त्रीलिंगविशेषणत्वेऽपि नियतलिंगत्वात्पुंल्लिंगत्वमेव॥ अप्रतीतः केनाप्य-प्रतिगत इंद्र एकोऽसहाय एव धना धनानि शत्रूणां वसूनि भरते। बिभर्ति हरते वा। देवी देव्यौ द्योतमाने इमे चिदेव द्यावापृथिव्यौ ज्रयसो वेगवतोऽस्येंद्रस्य संबं-धिन ओजसो बलादुद्भूतेन भियसा भयेन नु क्षिप्रं जिहाते। गच्छतः। चलत इत्यर्थः

॥ अथ दशमी ॥

न्यस्मै देवी स्वधितिर्जिहीत इंद्राय गातुरुशतीव येमे।
सं यदोजो युवते विश्वमाभिरनु स्वधाव्ने क्षितयो नमंत॥ १०

नि । अस्मै । देवी । स्वऽधितिः । जिहीते । इंद्राय । गातुः ।

उशतीऽइंव । येमे ।

सं । यत् । ओजः । युवते । विश्वं । आभिः । अनु ।

स्वधाऽवे । क्षितयः । नमंत ॥ १०

स्वधितिः स्वपतिः स्वेन एता देवी द्योतमाना द्यौरस्मा इंद्राय निजिहीते। नीचत्वेन याति। गातुर्भूमिरुशतीव कामयमाना योषिदिवेंद्राय येमे। आत्मानं नियच्छति। यथेष्टमात्मानं विनियोक्तुं योग्या भवतीत्यर्थः। यद्यदेंद्रो विश्वं समस्तमोजो बलमाभिः प्रजाभिः संयुवते संयोजयति। इंद्रः स्वकीयं बलं सर्वासु प्रजासु निहितवानित्यर्थः। अनु आनुकूल्येन वर्तमानाः क्षितयो मनुष्याः। क्षितय इति मनुष्यनामैतत्। स्वधाव्ने बलवत इंद्राय नमंत। संनमंति। प्रह्वीभवंति ॥

॥ अथैकादशी ॥

एकं नु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं शृणोमि यशसं जनेषु ।

तं मे जगृभ्र आशसो नविष्ठं दोषा वस्तोर्हवमानास इंद्रं ॥ ११

एकं । नु । त्वा । सत्ऽपतिं । पांचंऽजन्यं । जातं । शृणोमि ।

यशसं । जनेषु ।

तं । मे । जगृभ्रे । आऽशसः । नविष्ठं । दोषा । वस्तोः ।

हवमानासः । इंद्रं ॥ ११

हे इंद्र त्वा त्वामेकं मुख्यमेव जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मध्येऽहं मंत्रद्रष्टा शृणोमि न्यन्येभ्यः। कीदृशं। सत्पतिं सतां साधूनां पालकं पांचजन्यं पंचजनेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं। दोषा क्षपायां वस्तोर्वासरे च हवमानास्तः स्तुवंत आशसः कामानाशंसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्ठमतिशयेन स्तुत्यं तमिंद्रं आरभे । [illegible] ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रेभ्यो ददतं शृणोमि।

किं ते ब्रह्माणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिंद्र ॥१२

एव। हि। त्वां। ऋतुऽथा। यातयंतं। मघा। विप्रेभ्यः।

ददतं। शृणोमि।

किं। ते। ब्रह्माणः। गृहते। सखायः। ये। त्वाऽया।

निऽदधुः। कामं। इंद्र ॥ १२

एवैवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा काले काले यातयंतं जंतून्प्रेरयंतं हे इंद्र त्वां विप्रेभ्यः स्तोतृभ्यो मघा मघानि धनानि ददतं यच्छंतं शृणोमि। निशामयामि। एतन्मृषैव प्रतिभाति। हे इंद्र त्वाया त्वयि त्वे स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं निदधुः स्थापितवंतः ब्रह्माणो बृंहंतस्ते त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृहते। त्वत्तः किं गृह्णंते। ऋषिः स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
चतुर्थे प्रथमाध्यायं व्याख्याय व्यक्तयित्तमः।
सुधीः श्रीसायणाचार्यो द्वितीयं व्याचिकीर्षति ॥

तत्रात्रेः पंचमे मंडले तृतीयेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र महि महे इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्यार्षं। इंद्रो देवता। त्रिष्टुप् छंदः। महि दश प्राजापत्यः संवरण इत्यनुक्रांतं। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महि महे तवसे दीध्ये नॄनिंद्रायेत्था तवसे अतव्यान्।
यो अस्मै सुमतिं वाजसातौ स्तुतो जने समर्यश्चिकेत ॥ १

महि। महे। तवसे। दीध्ये। नॄन्। इंद्राय। इत्था। तवसे।
अतव्यान्।
यः। अस्मै। सुऽमतिं। वाजऽसातौ। स्तुतः। जने।
सऽमर्यः। चिकेत ॥ १

अहं संवरणोऽतव्यानत्यंतमिव दुर्बलः सन् महि महत् प्रभूतं स्तोत्रं महे महते तवसे बलवत इंद्रायेत्थमित्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण दीध्ये। दीपयामि। प्रकाशयामि। किमर्थं। नॄन्॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया॥ मनुष्याणामस्मदीयानां तवसे बलाय। यद्वा नॄनस्मद्विरोधिनोऽभिभवायेति शेषः। तदर्थं तवसेऽस्मद्बलाय। य इंद्रोऽस्मै जने जनाय संवरणाय वाजसातौ संग्रामे वाजस्यान्नस्य वा लाभे निमित्ते सति स्तुतः सन् स्वं सुमतिं समर्यो मर्त्यैः स्तोतृभिः सहितो यद्वा सह क्रियमाणैर्यष्यमाणैर्मरुदादिभिरथवा समरायंश्चिकेत जानाति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं न इंद्र धियसानो अर्कैर्हरीणां वृषन्योक्त्रमश्रेः।

या इत्था मघवन्ननु जोषं वक्षो अभि प्रार्यः सक्षि जनान् ॥ २

सः। त्वं। नः। इंद्र। धियसानः। अर्कैः। हरीणां।

वृषन्। योक्त्रं। अश्रेः।

याः। इत्था। मघऽवन्। अनु। जोषं। वक्षः। अभि। प्र।

अर्यः। सक्षि। जनान् ॥ २

हे वृषन् वर्षकेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्माभिर्ध्यायमानो ध्यायन् अर्कैरर्चनसाधनैः स्तोत्रैर्निमित्तभूतैर्हरीणां रथे नियोक्तव्यानामश्वानां योक्त्रं नियोजनरज्जुमश्रेः। आश्रयसि। याः॥ लिंगव्यत्ययः॥ यानश्वान् हे मघवन् इत्थेत्थं जोषं प्रीतिमनु वक्षोऽवहः तैर्निमित्तैर्योक्त्रमश्रेरिति। तथा हत्वार्योऽस्मदरीन् जनानभि आभि-मुख्येन प्र प्रकृष्टं सक्षि। पराभव॥

॥ अथ तृतीया ॥

न ते त इंद्राभ्यस्मदृष्वायुक्तासो अब्रह्मता यदसन्।

तिष्ठा रथमधि तं वज्रहस्ता रश्मिं देव यमसे स्वश्वः ॥ ३

न। ते। ते। इंद्र। अभि। अस्मत्। ऋष्व। अयुक्तासः।

अब्रह्मता। यत्। असन्।

तिष्ठ। रथं। अधि। तं। वज्रऽहस्त। आ। रश्मिं। देव।

यमसे। सुऽअश्वः ॥ ३

हे ऋष्व महन्निंद्र यत् येऽस्मदन्यस्त्वत्तोऽभ्योऽत्येऽयुक्तास्त्वयासंयुक्ता असन् आसन् अभवत् अब्रह्मता। ब्रह्म परिवृढं कर्म। तद्रहितत्वात् ते नरास्ते त्वदीया न भवंति। अतोऽस्मद्यज्ञमभ्यागंतुं तं प्रसिद्धं रथमधितिष्ठ। हे वज्रहस्तेंद्र देव स्वश्वस्त्वं यं रथमारोढुं रश्मिं प्रग्रहमायमसे नियमयसि तमधितिष्ठ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरु यत्त इंद्र संत्युक्था गवे चकर्थोर्वरासु युध्यन्।
ततक्षे सूर्याय चिदोकसि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम चित्॥ ४

पुरु। यत्। ते। इंद्र। संति। उक्था। गवे। चकर्थ। उर्वरासु। युध्यन्।
ततक्षे। सूर्याय। चित्। ओकसि। स्वे। वृषा। समत्ऽसु। दासस्य। नाम। चित्॥ ४

हे इंद्र ते तव यद्यस्मा स्वभूतानि पुरु पुरूणि बहून्युक्थोक्थानि शस्त्राणि संति तदोर्वरासु सस्योपेतासु भूमिषु निमित्तभूतासु गवे वृष्ट्युदकाय युध्यन् जलप्रतिबंधकान् (संहरन् चकर्थ। करोषि भेदनं। कुर्वेति। सूर्याय सूर्यस्य स्वे स्वकीय ओकसि स्थाने। वृषा वर्षिता सन्) ततक्षे। संपादयसि समत्सु संग्रामेषु दासस्य वृष्टिप्रतिबंधकर्तुरेतन्नामकस्यासुरस्य नाम चिन्नामापि ततक्षे। नाशयसीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वयं ते त इंद्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः।
आस्माञ्जगम्यादहिशुष्म सत्वा भगो न हव्यः प्रभृथेषु चारुः॥ ५

वयं। ते। ते। इंद्र। ये। च। नरः। शर्धः। जज्ञानाः।
याताः। च। रथाः।
आ। अस्मान्। जगम्यात्। अहिऽशुष्म। सत्वा। भगः। न।
हव्यः। प्रऽभृथेषु। चारुः॥ ५

हे इंद्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं स्मः ते वयं ते त्वदीयाः क्रीडया वयं । यथौ बलं जघ्नाना उत्पादयंतः स्तुतिभिर्यातोय होतुं त्वां प्राप्नाच रया रंहणशीलाय । किंच हे अद्रिभृत्स्य । अद्रिरशनात् । सर्वतो व्याप्नवत्रेंद्र त्वद्-यशाद्भुद्यः स्वयः प्रतिभटैराह्वानव्यो वा चारुः संगंता सत्वा भृत्यादिः प्रस्थितेषु संग्रामेषु यज्ञेषु वास्माना जगस्यात् । आगच्छेत् । भगो इव हव्यचारुः । भगदेवो यथात्मत्तव्याय आगच्छति तथा भृत्यादिरागच्छेदित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यक्षेय्यमिंद्र त्वे ह्योजो नृम्णानि च नृतमानो अमर्तः ।

स न एनीं वसवानो रयिं दाः प्रार्यः स्तुषे तुविमघस्य दानं ॥ ६

यक्षेय्यं । इंद्र । त्वे इति । हि । ओजः । नृम्णानि । च ।

नृतमानः । अमर्तः ।

सः । नः । एनीं । वसवानः । रयिं । दाः । प्र । अर्यः ।

स्तुषे । तुविऽमघस्य । दानं ॥ ६

हे इंद्र यक्षेय्यं संपकार्हं पूज्यं यौजो बलं त्वे हि त्वयि खलु । त्वदधीन-मित्यर्थः । नृतमानो नृत्यन् अमर्तोऽमरधर्मा स त्वं वसवान आच्छादयन् स्वतेजसा जगत् नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि । वक्ष्यमाणरय्यपेक्षया चशब्दः । एनीमेनवर्णां श्वेतवर्णां रयिं धनं दाः । देहि । अहं च अर्थ ईश्वरस्य तुविमघस्य प्रभूतधनस्य च दानं प्रस्तुषे । स्तौमि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एवा न इंद्रोतिभिरव पाहि गृणतः शूर कारून् ।

उत त्वचं ददतो वाजसातौ पिप्रीहि मध्वः सुषुतस्य चारोः ॥ ७

एव। नः। इंद्र। ऊतिऽभिः। अव। पाहि। गृणतः।

शूर। कारून्।

उत। त्वचं। ददतः। वाजऽसातौ। पिप्रीहि। मध्वः।

सुऽसुतस्य। चारोः॥ ७

हे शूरेंद्र एवैवं नोऽस्मान् गृणतः स्तुवतः कारून् कर्तॄनृत्विज ऊतिभी रक्षणैरव। पालय। उतापि च वाजसातौ संग्रामे त्वचमाच्छादकं रूपं ददतः प्रयच्छतः सुषुतस्य सुष्ठभिषुतस्य चारोर्मनोहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि। प्रीणयात्मानं। द्वितीयार्थे षष्ठी। उक्तलक्षणं सोमं पिबेत्यर्थः। अथवा तृतीयार्थे षष्ठी। उक्तलक्षणेन सोमपानेन प्रीणय॥

॥ अथाष्टमी॥

उत त्ये मा पौरुकुत्स्यस्य सूरेस्त्रसदस्योर्हिरणिनो रराणाः।
वहंतु मा दश श्येतासो अस्य गैरिक्षितस्य क्रतुभिर्नु सश्चे॥ ८

उत। त्ये। मा। पौरुऽकुत्स्यस्य। सूरेः। त्रसदस्योः।

हिरणिनः। रराणाः।

वहंतु। मा। दश। श्येतासः। अस्य। गैरिऽक्षितस्य।

क्रतुऽभिः। नु। सश्चे॥ ८

त्रसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चेति त्रयो नृपाः। अश्वान्धनानि गाश्वाद्युक्तं पद्ये तद्वदत्यृषिः। उतापि च त्ये ते मा। चतुर्थ्यर्थे द्वितीया। मह्यमित्यर्थः। रराणाः॥ रातेर्दानार्थस्य कर्मणि लिटः कानचि रूपं॥ दत्ता इत्यर्थः। पौरुकुत्स्यस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरेः प्रेरकस्य हिरण्यिनो हिरण्यवतोऽस्य त्रसदस्योरेतन्नामकस्य राजर्षेर्गैरिक्षितस्य गिरिक्षितगोत्रोत्पन्नस्य श्येतासः शुक्लवर्णा दश अश्वा मा मां वहंतु। प्रापयंतु। अहं च क्रतुभिः कर्मभी रश्मिनियोजनादिभिर्यंत्रादिभिर्वा नु क्षिप्रं सचे। पश्चेयं॥

॥ अथ नवमी ॥

उत त्ये मा मारुताश्वस्य शोणाः क्रत्वामघासो विदथस्य रातौ ।
सहस्रा मे च्यवतानो ददान आनूकमर्यो वपुषे नार्चत् ॥ ९

उत । त्ये । मा । मारुतऽअश्वस्य । शोणाः । क्रत्वाऽमघासः ।
विदथस्य । रातौ ।
सहस्रा । मे । च्यवतानः । ददानः । आनूकम् । अर्यः ।
वपुषे । न । आर्चत् ॥ ९

उतापि च त्ये तेऽश्वा वहमाना मारुताश्वस्य । मरुत्वद्गमनेनाश्वा यस्य मारुताश्वः । तदपत्यस्य विदथस्यैतन्नामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णाः क्रत्वामघासः क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिलक्षणेन मंहनीया अश्वा रातौ दाने विनियुक्ता मा वहंतीति शेषः । किंच सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि धनान्यर्यः पूज्यस्य मे । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । पूज्याय मह्यं च्यवतानश्च्यावयन् ददानः प्रयच्छन् स आनूकमाभरणं च वपुषे स्वशरीरालंकारायार्चत् । प्रायच्छत् । नेति चार्थे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्ये मा ध्वन्यस्य जुष्टा लक्ष्मण्यस्य सुरुचो यतानाः ।
मह्ना रायः संवरणस्य ऋषेर्व्रजं न गावः प्रयता अपि
ग्मन् ॥ १०

उत । त्ये । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मण्यस्य ।
सुऽरुचः । यतानाः ।
मह्ना । रायः । संऽवरणस्य । ऋषेः । व्रजम् । न । गावः ।
प्रऽयताः । अपि । ग्मन् ॥ १०

उतापि च त्ये ते मद्यमाना रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्मणस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञः संबंधिनोऽन्या या जुष्टा मां प्राप्ताः सुरथः शोभनदीप्तयो यताना यद्मानाय यतमानाः। रायो यज्ञा महत्वेन युक्ता रायः प्रयत। दयता दत्ताः सत्यः संवरणस्य ऋषेरपि ग्मन्। अपिताः। प्राप्ता यज्ञ इत्यर्थः शेषः। व्रजं न गावो गोष्ठं गाव इव। यज्ञा जेति चार्थे। गावश्च मम प्रजनमपि ग्मन्। अत्रैंद्रे सूक्ते प्रायेण मरुतो राज्ञां च दानस्तुतयः। अतु० १, २, इत्युक्तत्वाद्राज्ञां दानस्तुतिरविरुद्धा॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः॥

अजातशत्रुमिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्यार्षमैंद्रं। नवमी त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः। अजातशत्रुं नव त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अजातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनु स्वधामिता दस्ममीयते।

सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुष्टुताय प्रतरं दधातन॥ १

अजातऽशत्रुं। अजरा। स्वःऽवती। अनु। स्वधा।

अमिता। दस्मं। ईयते।

सुनोतन। पचत। ब्रह्मऽवाहसे। पुरुऽस्तुताय। प्रऽतरं।

दधातन॥ १

अजातशत्रुं। अनुत्पन्नाः शातयितारो यस्य तं। दस्मं शत्रूणामुपक्षपयितारमजराक्षीणा स्वर्वती स्वरणवत्यमितापरिमिता स्वधा हविरन्वीयते। अनुप्राप्नोति। तदर्थं हे ऋत्विजः सुनोतन। अभिषुणुत। पचत पुरोडाशादिकं। तस्मै। ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणः परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय पुरुष्टुताय बहुभिः स्तुतायेंद्राय। प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन। धारयत स्तव चित्तमं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामन्दत मघवा मध्वो अन्धसः ।
यदीं मृगाय हन्तवे महावधः सहस्रभृष्टिमुशना वधं यमत् ॥ २

आ । यः । सोमेन । जठरं । अपिप्रत । अमन्दत । मघऽवा ।
मध्वः । अन्धसः ।
यत् । ईं । मृगाय । हन्तवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिं ।
उशना । वधं । यमत् ॥ २

यो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरमा सर्वतोऽपिप्रत अपूरयत् मध्वो मधुरस्यान्धसः सोमस्य पानेनामन्दत । अहृष्यत् । यद्यदेमयं मृगायैतन्नामकायासुराय हन्तवे तं हन्तुं महावधो महायन्त्रः सहस्रभृष्टिरपरिमिततेजा उशना काव्यनामाऋषिः यद्योशनसा सह वधं वज्रं यमत् उदयच्छत् तदापिप्रत अमन्दत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो अस्मै घ्रंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अह ।
अपाप शक्रस्ततनुष्टिमूहति तनूशुभ्रं मघवा यः कवासखः ॥ ३

यः । अस्मै । घ्रंसे । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमं ।
सुनोति । भवति । द्युऽमान् । अह ।
अपऽअप । शक्रः । ततनुष्टिं । ऊहति । तनूऽशुभ्रं ।
मघऽवा । यः । कवऽसखः ॥ ३

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय घ्रंसे । अहनामैतत् । अह्नांतेऽस्मिन्निति घ्रंसः । तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊधनि । उद्धततरं भवत्युदहमिति योधो

रात्रिः। स्वेच्छप्रदानरसाभ्यामूधस्ति रात्रौ च सततात्प्राप्तिरप्यूध उच्यते। अहनि रात्रौ च सोमं सुनोति स भवति द्युमान् दीप्तिमान्। अहेति विनिग्रहार्थीयः। किंच शक्रः शक्तोऽयमिंद्रस्ततनुष्टिं। ततं धर्मसंततिं नुदति यष्टि कामयते कामानिति ततनुष्टिः। तं तनूशुभ्रं। तनूः शुभ्रा शोभनीयालंकारादिभिर्यस्य तं। वाहयं स्वपोषकमयज्वानमपोहति। अपरोऽपशब्दः पूरणार्थः मघवा धनवान्यः कवासखः कुत्सितपुरुषसहायस्तमपोहतीति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं नात ईषते।
वेतीद्वस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिषादीषते वस्व आकरः॥ ४

यस्य। अवधीत्। पितरं। यस्य। मातरं। यस्य। शक्रः। भ्रातरं। न। अतः। ईषते।
वेति। इत्। ऊं इति। अस्य। प्रऽयता। यतंऽकरः। न। किल्बिषात्। ईषते। वस्वः। आऽकरः॥ ४

शक्रो शक्तोऽयं यस्यायज्वनः पितरमवधीत् हतवान्। यस्य च मातरमवधीत्। यस्य च भ्रातरं अतोऽस्मादयज्वनः सकाशान्नेषते। न बिभेति न गच्छति वा। किंत्वस्य प्रयता दत्तानि हवींषि वेतीदु। कामयत एव। अयज्वानं भिन्नयित्वा नियोजयतीत्यर्थः। यतंकरो यमनकर्ता वस्वो वसुनो धनस्याकर आभिमुख्यकर्ता यः किल्बिषात् पित्रादिवधयुक्तान्नेषते न चलति न बिभेति वा। इंद्रस्यास्तोतॄणां हतिरिंद्रो यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् अंतरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकांज्ञानदन्मुखान्यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छदित्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धा॥

॥ अथ पंचमी ॥

न पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं नासुन्वता सचते पुष्यता चन।
जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमति व्रजे॥ ५

न। पंचऽभिः। दशऽभिः। वष्टि। आऽरभं। न।

असुन्वता। सचते। पुष्यता। चन।

जिनाति। वा। इत्। अमुया। हंति। वा। धुनिः।

आ। देवऽयुं। भजति। गोऽमति। व्रजे॥ ५

अयमिंद्रः पंचभिर्दशभिर्वा सहायैरारभमारंभं शत्रुहननायालंबनं न वष्टि। साहाय्यं नापेक्षत इत्यर्थः। यद्वायमिंद्रं पंचभिर्दशभिर्वा यजमानैरन्यैरुपायैरारभमारब्धुमुद्योगं कर्तुं न वष्टि। न कामयते। असुन्वताभिषवमकुर्वता सह पुष्यता चन धनादीनपोषयतापि न सचते। न संगच्छते। असुन्वंतमभिषवमकुर्वाणमसदारमपुष्यंतं च न प्राप्नोतीत्यर्थः। न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा। वाशब्द एवार्थे। जिनाति च। बाधते। इदिति पूरणः। हंति वा अमुयाऽमुयष्टारं धुनिः कंपकः शत्रूणां। देवयुं देवमिंद्रं कामयमानं यजमानं गोमति व्रज आभजति। योजयतीत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वित्वक्षणः समृतौ चक्रमासजोऽसुन्वतो विषुणः सुन्वतो वृधः।

इंद्रो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमार्यः॥ ६

विऽत्वक्षणः। संऽऋतौ। चक्रंऽआसजः। असुन्वतः।

विषुणः। सुन्वतः। वृधः।

इंद्रः। विश्वस्य। दमिता। विऽभीषणः। यथाऽवशं।

नयति। दासं। आर्यः॥ ६

समृतौ संग्रामे वित्वक्षणो विशेषेण तनूकर्ता शत्रूणां तदर्थं चक्रमासजो रथचक्रस्यासंजयितासुन्वतोऽयजमानस्य विषुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वर्धयितेंद्रो विश्वस्य दमिता शिक्षयिता विभीषणो भयजनक आर्यः स्वामी यथावशं यथेच्छं दासं दासकर्माणं जनं नयति स्ववशं॥

॥ अथ सप्तमी॥

समीं पणेरजति भोजनं मुषे वि दाशुषे भजति सूनरं वसु।
दुर्गे चन ध्रियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविषीमचुक्रुधत् ॥ ७

सं। ईं। पणेः। अजति। भोजनं। मुषे। वि। दाशुषे।
भजति। सूनरं। वसु।
दुःऽगे। चन। ध्रियते। विश्वः। आ। पुरु। जनः। यः।
अस्य। तविषीं। अचुक्रुधत् ॥ ७

ईमेनमिंद्रः पणेर्वणिज इव लुब्धकस्यादातुर्भोजनं धनजातं मुषे चोरयितुं समजति। गच्छति। गत्वा चादाय दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय विभजति सूनरं शोभननरोपेतं वसु धनं अयष्टुर्धनमाहृत्य यष्ट्रे प्रयच्छतीत्यर्थः। न केवलं पणिधनप्रदानमात्रं किंतु पुरु पुरूणि दुर्गे चन दुःखेन गंतव्य आपद्यपि विश्वः सर्वोऽपि दातृजन आध्रियते। आस्थाप्यते। यो जनोऽस्येंद्रस्य तविषीं बलमचुक्रुधत् विच्छिन्नाकरणादिना तस्य पणेरजतीति पूर्वत्रान्वयः। यद्वा योऽस्य तविषीमचुक्रुधत् स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाध्रियत इंद्रेण॥ चनेत्येतत्पदमप्येतत्संप्रदायप्राप्तं॥

॥ अथाष्टमी॥

सं यज्जनौ सुधनौ विश्वशर्धसाववेदिंद्रो मघवा गोषु शुभ्रिषु।
युजं ह्य१न्यमकृत प्रवेपन्युदीं गव्यं सृजते सत्वभिर्धुनिः॥ ८

सं। यत्। जनौ। सुऽधनौ। विश्वऽशर्धसौ। अवेत्।
इंद्रः। मघऽवा। गोषु। शुभ्रिषु।
युजं। हि। अन्यं। अकृत। प्रऽवेपनी। उत्। ईं। गव्यं।
सृजते। सत्वऽभिः। धुनिः॥ ८

समनेव संजानाति यद्वदा जनौ परस्परं प्रतिद्वंद्विनौ सुधनौ शोभनधनौ विश्वशर्धसौ व्याप्तबलौ संयत्तौ वा मघवा धनवानिंद्रो गोषु शुभ्रिषु शोभनासु गोषु निमित्तभूतासु अन्यं यष्टारं युजं सहायमकृत कृतवान् प्रवेपनी शत्रूणां प्रवेपनवान्। ईमस्मै गव्यं गोसमूहमुत्सृजते सत्वभिर्मरुद्भिः उत धुनिर्मेघानां कंपयिता। इंद्रो यजमानमयजमानं वा यं जानाति गोनिमित्तं ज्ञात्वा यज्वने गोसमूहं प्रयच्छतीत्यर्थः॥

॥ अथ नवमी॥

सहस्रसामाग्निवेशिं गृणीषे शत्रिमग्न उपमां केतुमर्यः।

तस्मा आपः संयतः पीपयंत तस्मिन्क्षत्रममवत्त्वेषमस्तु॥ ९

सहस्रऽसां। आग्निऽवेशिं। गृणीषे। शत्रिं। अग्ने। उपऽमां।

केतुं। अर्यः।

तस्मै। आपः। संऽयतः। पीपयंत। तस्मिन्। क्षत्रं।

अमऽवत्। त्वेषं। अस्तु॥ ९

अग्निवेशसुतं शत्रिमसंख्यातधनप्रदं। आयात ऋषिरंत्यया प्रजापतिसुतः सुधीः॥ अर्योऽहं सहस्रसामपरिमितधनप्रदमाग्निवेशिमग्निवेशसुतं शत्रिमेतन्नामकं राजर्षिं गृणीषे। गृणे। स्तौमि। हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्टेंद्र। कीदृशं तं। उपमामुपमानभूतं केतुं प्रज्ञापकं। प्रख्यातमित्यर्थः। तस्मा आपः संयतः सम्यक् गच्छंत्यः पीपयंत। प्यायंतां। तस्मिन्नपि क्षत्रं धनममवद्बलसहितं त्वेषं दीप्तमस्त्विति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः॥

यस्ते साधिष्ठ इत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं। अंगिरोगोत्रः प्रभूवसुर्नाम ऋषिः। अंत्या पंक्तिः। पंक्त्यंतपरिभाषयाशिष्टा अनुष्टुभः। इंद्रो देवता। यस्तेऽष्टौ प्रभूवसुरांगिरसः पंक्त्यंतमित्यनुक्रांतं॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवन आद्यस्तृचोऽच्छावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूत्रितं च। यस्त साधिष्ठोऽवसे पुरां भिंदुर्युवा कविः। आ० ७. ८. इति॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसाम्नोश्चाद्यौ तृचावनुरूपौ। यस्ते साधिष्ठोऽवस इति पङ्क्त्यनुष्टुभः। आ० ८. ५. इति हि सूत्रितं॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवस इंद्र क्रतुष्टमा भर ।
अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्निं वाजेषु दुष्टरं ॥ १

यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इंद्र । क्रतुः । तं । आ । भर ।
अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहं । सस्निं । वाजेषु । दुस्तरं ॥ १

हे इंद्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिशयेन साधकः क्रतुः रक्षणरूपं कर्म प्रज्ञा वास्ति तं क्रतुं नोऽवसेऽस्मद्रक्षणायास्मभ्यमाभर । आहर । कीदृशं तं । चर्षणीसहं सर्वेषां मनुष्याणामभिभवितारं सस्निं संस्नातं शुद्धं वाजेषु संग्रामेषु दुष्टरमन्यैरनभिभाव्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदिंद्र ते चतस्रो यच्छूर संति तिस्रः ।
यद्वा पंच क्षितीनामवस्तत्सु न आ भर ॥ २

यत् । इंद्र । ते । चतस्रः । यत् । शूर । संति । तिस्रः ।
यत् । वा । पंच । क्षितीनां । अवः । तत् । सु । नः ।
आ । भर ॥ २

हे इंद्र ते तव यत् या ऊतयश्चतस्रश्चतसृषु वर्णेषु संश्रिताः संति याश्च हे शूर तिस्रस्त्रिषु लोकेषु वर्तमानाः । यद्वा । वाशब्दश्चार्थे । यद्याश्च पंच क्षितीनां पंचजनसंबंधिन्य ऊतयः संति तत्सर्वमवो रक्षणं सु सुष्ठु नोऽस्मभ्यमाभर । आहरेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तेऽवो वरेण्यं वृषंतमस्य हूमहे ।
वृषजूतिर्हि जज्ञिष आभूभिरिंद्र तुर्वणिः ॥ ३

आ । ते । अवः । वरेण्यं । वृषन्ऽतमस्य । हूमहे ।
वृषऽजूतिः । हि । जज्ञिषे । आऽभूभिः । इंद्र । तुर्वणिः ॥ ३

१४

हे इंद्र वृषंतमस्य फलानां वर्षकतमस्य ते तवावो रक्षणं गमनं वा वरेण्यं वरणीयमाह्वमहे। आह्वयामः। हे इंद्र वृषजूतिर्वर्षणगमनस्तुवर्षितृणां निर्हिंसको वा त्वमाभूभिः सर्वतो भवद्भिर्व्याप्तैर्मरुद्भिः सहायो हि जज्ञिषे। उत्पादयसि खलु। तेऽव आह्वयाम इति। यद्वा वृषगमनः सन् अद्य यज्ञमागत्य फलं जज्ञिषे तस्मात्तेऽवो ह्वमह इति॥

॥ अथ चतुर्थी॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः।

स्वक्षत्रं ते धृषन्मनः सत्राहमिंद्र पौंस्यं॥ ४

वृषा। हि। असि। राधसे। जज्ञिषे। वृष्णि। ते। शवः।

स्वऽक्षत्रं। ते। धृषत्। मनः। सत्राऽहं। इंद्र। पौंस्यं॥ ४

हे इंद्र राधसे यजमानानां समृद्धये वृषा ह्यसि। फलस्य वर्षकोऽसि खलु। यद्वा वृषा स्वर्षसि। राधसे धनार्थं जज्ञिषे। उत्पद्यसे। ते शवो बलं वृष्णि वर्षितृ। ते मनः स्वक्षत्रं स्वायत्तबलं धृषत् धर्षकं विरोधिनां। हे इंद्र ते पौंस्यं पुंस्त्वं सत्राहं संघहंतृ॥

॥ अथ पंचमी॥

त्वं तमिंद्र मर्त्यममित्रयंतमद्रिवः।

सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते॥ ५

त्वं। तं। इंद्र। मर्त्यं। अमित्रऽयंतं। अद्रिऽवः।

सर्वऽरथा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। नि। याहि।

शवसः। पते॥ ५

हे इंद्र त्वं तममित्रयंतं शत्रुत्वमाचरंतं शत्रुं वेच्छंतं मर्त्यं हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र सर्वरथा सर्वत्र व्याप्तेन रथेन॥ सुपां सुलुगित्याकारः॥ हे शतक्रतो हे शवसस्पते बलस्य पालकेंद्र नि याहि। नितरां गच्छाभिभवितुं॥

॥ इति चतुर्थे द्वितीये पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामिद्धि वृत्रहन्तम जनासो वृक्तबर्हिषः।

उग्रं पूर्वीषु पूर्व्यं हवंते वाजसातये ॥ ६

त्वां। इत्। वृत्रहन्ऽतम। जनासः। वृक्तऽबर्हिषः।

उग्रं। पूर्वीषु। पूर्व्यं। हवंते। वाजऽसातये ॥ ६

हे वृत्रहंतमातिशयेन वृत्राणां हंतरिंद्र त्वामिद्वामेव जनासो जना वृक्तबर्हिष आच्छादितदर्भाः। महत्त्वयज्ञा इत्यर्थः। उग्रमुद्गूर्णबलं पूर्वीषु बह्वीषु प्रजासु मध्य पूर्व्यं पुरातनं हंतं वाजसातये संग्रामाय हवंते। आह्वयंते॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्माकमिंद्र दुष्टरं पुरोयावानमाजिषु।

सयावानं धनेधने वाजयंतमवा रथं ॥ ७

अस्माकं। इंद्र। दुस्तरं। पुरःऽयावानं। आजिषु।

सऽयावानं। धनेऽधने। वाजऽयंतं। अव। रथं ॥ ७

हे इंद्र अस्माकं रथं रंहणस्वभावं वा पुत्रमव। रक्ष। कीदृशं रथं। दुष्टरं दुःखेन तरणीयमाजिषु संग्रामेषु पुरोयावानं पुरतो मिश्रयितारं सयावानमनुचरैः सह गंतारं धने धने सर्वेषु धनेषु वाजयंतं संग्रामं धनं वेच्छंतं॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमिंद्रेहि नो रथमवा पुरंध्या।

वयं शविष्ठ वार्यं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं

मनामहे ॥ ८

अस्माकं। इंद्र। आ। इहि। नः। रथं। अव। पुरंऽध्या।
वयं। शविष्ठ। वार्यं। दिवि। श्रवः। दधीमहि। दिवि।
स्तोमं। मनामहे॥ ८

हे इंद्र अस्माकमस्मदीय एव सन् एहि। आगच्छ। आगत्य च पुरंध्या बोधनबुद्ध्या नोऽस्माकं रथमव। रक्ष। वयं च हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन् त्वदनुग्रहाद्वार्यं वरणीयं श्रवोऽन्नं कीर्त्तिं वा दिवि द्योतमाने त्वयि दधीमहि। स्थापयामः। तथा दिवि त्वयि स्तोमं स्तोत्रं मनामहे। करवामहे इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः॥

स आ गमदिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं। आंगिरसः प्रभूवसुर्ऋषिः। तृतीया जगती शिष्टा अनुक्तत्वात् त्रिष्टुभः। इंद्रो देवता। अनुक्रांतं च। स आ गमत् षट् तृतीया जगतीति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

स आ गमदिंद्रो यो वसूनां चिकेतद्दातुं दामनो रयीणां।
धन्वचरो न वंसगस्तृषाणश्चकमानः पिबतु दुग्धमंशुं॥ १

सः। आ। गमत्। इंद्रः। यः। वसूनां। चिकेतत्।
दातुं। दामनः। रयीणां।
धन्वऽचरः। न। वंसगः। तृषाणः। चकमानः। पिबतु।
दुग्धं। अंशुं॥ १

स इंद्रोऽस्मद्यज्ञं प्रत्यागमत्। आगच्छतु। यो देवो वसूनां धनानां। कर्मणि षष्ठी। वसूनि धनानि चिकेतत् जानाति प्रदातुं स कीदृशः। दामनो दाता दानमना वा रयीणां धनानां। गमने दृष्टांतः। धन्वचरो न मरुणा सह संचरन् धानुष्क इव वंसगो वननीयगमनस्तृषाणोऽत्यंतं तृषितश्चकमानः कामयमानश्च सन् दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं पिबतु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ते हनू हरिवः शूर शिप्रे रुहत्सोमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।
अनु त्वा राजन्नर्वतो न हिन्वन् गीर्भिर्मदेम पुरुहूत विश्वे ॥ २

आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिप्रे इति । रुहत् ।
सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।
अनु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन् । गीःऽभिः ।
मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ २

हे इंद्र हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन् शूर ते तव हनू हननसाधने यद्यप्ययं शिप्राप्रवचनंस्तथापि पुनः शिप्राभिधानाद्गौणोऽवगंतव्यः । उक्तरूपे संयते वा शिप्रे आरुहत् आरोहतु प्राप्नोतु सोमोऽस्मद्दत्तः । पर्वतस्य पृष्ठे न रुहत् । नारोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा नशब्दः पुरस्तात्प्रयुक्तोऽप्यत्रोपमार्थः । पर्वतस्य पृष्ठ उपरिप्रदेशे सोमो न । तत्र यथा विस्तंभेण प्रसरति तद्वत् । हे राजन् राजमानेंद्र त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तृतीयार्थं इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिव हव्यादिभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्हिन्वन् हिन्वंतस्त्वां प्रीणयंतः संतो मदेम । हृष्येम । हे पुरुहूत बहुप्रकारं बहुभिर्वाहूतेंद्र ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिदद्रिवः ।
रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोषन्मघवन्पुरूवसुः ॥ ३

चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे ।
अमतेः । इत् । अद्रिऽवः ।
रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु ।
स्तोषत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥ ३

हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे अद्रिवो गव्यवन्निंद्र मे मनोऽमतेरिहारिद्रादस्तोतुर्मां सकाशाद्भिया भीत्या वेपते । कंपते । दृत्तं चक्रं न भूयो वर्तमानं चक्रमिव । यस्मादेवं तस्माद्भयादप्युपरि स्थितं त्वा त्वां हे सदावृध सर्वदा वर्धमान हे मघवन्निंद्र जरिता स्तोता पुरूवसुरहस्तूपि: कुविदङ्ग नु चित्रं स्तोषत् । स्तोष्यति । स्तूयात् ॥ अत्र कुविच्छब्दयोगेऽप्याख्यातस्य बहुलग्रहणान्निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एष ग्रावेव जरिता त इंद्रेयर्ति वाचं बृहदाशुषाणः ।

प्र सव्येन मघवन्यंसि रायः प्र दक्षिणिद्धरिवो मा वि वेनः ॥४

एषः । ग्रावाऽइव । जरिता । ते । इंद्र । इयर्ति । वाचं ।

बृहत् । आशुषाणः ।

प्र । सव्येन । मघऽवन् । यंसि । रायः । प्र । दक्षिणित् ।

हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥ ४

एष जरिता गरिता तावस्तो ग्रावेवाभिषवाद्वैव । स यथा रवं जनयति तद्वत् हे इंद्र ते तुभ्यं वाचं स्तुतिमियर्ति । प्रेरयतीत्यर्थः । बृहन्महत्प्रभूतं फलमाशुषाण आशु संभक्ता सन् हे मघवन् सव्येन हस्तेन रायो धनानि प्रयंसि । प्रयच्छसि । दक्षिणिद्दक्षिणेनापि प्रयंसीति शेषः । मा विवेनः । विगतकामं मा कार्षीः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषा त्वा वृषणं वर्धतु द्यौर्वृषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां ।

स नो वृषा वृषरथः सुशिप्र वृषक्रतो वृषा वज्रिन्भरे धाः ॥ ५

वृषा । त्वा । वृषणं । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्यां ।

वहसे । हरिऽभ्यां ।

सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र । वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् । भरे । धाः ॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वां वृषा वर्षित्री द्यौर्द्योतयित्री स्तुतिः ॥ द्योततेर्डौव्यतेर्वा स्तुत्यर्थस्येदं रूपं ॥ वृषणं कामानां वर्षकं त्वां वर्धंतु । वर्धयतु । वृषा त्वं वृषभ्यां सेक्तृभ्यां हरिभ्यां वहसे । यज्ञं प्रत्यूह्यसे । हे सुशिप्र शोभनहनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हे वज्रिन् वज्रयुक्तेंद्र स त्वं वृषा वृषरथश्च सन् नोऽस्मान् भरे संग्रामे भरणवति यज्ञे वा धाः । धारय ॥

॥ अथ षष्ठी ।

यो रोहितौ वाजिनौ वाजिनीवान्त्रिभिः शतैः सचमानावदिष्ट ।
यूने समस्मै क्षितयो नमंतां श्रुतरथाय मरुतो दुवोया ॥ ६

यः । रोहितौ । वाजिनौ । वाजीनीऽवान् । त्रिऽभिः । शतैः । सचमानौ । अदिष्ट ।
यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमंतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः । दुवाऽया ॥ ६

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानस्तुतिः । यो राजा वाजिनीवानन्नवान् श्रुतरथो रोहितौ रोहितवर्णौ वाजिनौ वेजनवंतावश्वौ त्रिभिः शतैर्गवां धनानां वा तत्संख्याभिः सचमानौ संगच्छमानावदिष्ट ॥ ददातेर्दिशतेर्वा लुङीदं रूपं ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्रे नित्यतरुणाय वास्मै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वाः प्रजा दुवोया ॥ तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया संनमंतां । प्रणता भवंतु । सेवंतु सेवंतामित्यर्थः । हे मरुत इतींद्रसहायभूतानां मरुतां संबोधनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

सं भानुनेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमत्रेरार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । सं भानुना पंचात्रिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वंचाः ।

तस्मा अमृध्रा उषसो व्युच्छान्य इंद्राय सुनवामेत्याह ॥ १

सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः ।

सुऽअंचाः ।

तस्मै । अमृध्राः । उषसः । वि । उच्छान् । यः । इंद्राय ।

सुनवाम । इति । आह ॥ १

सूर्यस्य भानुना तेजसा सहाजुह्वानः सर्वत्र ह्वयमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ घृतपृष्ठः प्रदीप्तज्वालो घृतयुक्तपृष्ठप्रदेशो वा स्वंचाः स्वंचनोऽग्निः संयतते । सम्यक् प्रयत्नं करोति । उदयकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यंते । तस्मात्कारणाद्यो यजमान इंद्राय सुनवामेत्याह ब्रूतेऽध्वर्युं प्रति तस्मै यजमानायामृध्रा अहिंसिता उषसो व्युच्छान् । व्युच्छंतु । उदयकालेऽग्निं प्रज्वालितस्तस्मात्सोमयागं कुर्म इति यो ब्रूते तस्य सुदिनानि भवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णबर्हिर्युक्तग्रावा सुतसोमो जराते ।

ग्रावाणो यस्येषिरं वदंत्ययदध्वर्युर्हविषाव सिंधुं ॥ २

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽबर्हिः । युक्तऽग्रावा ।

सुतऽसोमः । जराते ।

ग्रावाणः । यस्य । इषिरं । वदंति । अयंत् । अध्वर्युः ।

हविषा । अव । सिंधुं ॥ २

समिद्धाग्निर्दीप्ताग्निः स्तीर्णबर्हिः प्रस्तृतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते । युक्तग्रावा नियुक्ताभिषवपाषाणः सुतसोमोऽभिषुतसोमो जराते । जरति । स्तौति । यस्याध्वर्योर्ग्रावाणोऽभिषवसाधना इषिरमेषणीयं गमनशीलं वा शब्दं वदंति सोऽध्वर्युर्हविषा सहावायत् सिंधुं । वसतीवरीरवगच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वधूरियं पतिमिच्छंत्येति य ईं वहाते महिषीमिषिरां ।
आस्य श्रवस्याद्रथ आ च घोषात्पुरू सहस्रा परि वर्तयाते ॥ ३

वधूः । इयं । पतिं । इच्छंती । एति । यः । ईं । वहाते ।
महिषीं । इषिरां ।
आ । अस्य । श्रवस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु ।
सहस्रा । परि । वर्तयाते ॥ ३

इयं वधूरिंद्रस्य पत्नी पतिमिच्छंती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छंत्येति अनुगच्छति । य इंद्र ईमेनां महिषीं वहाते वहतीषिरां गमनवतीं अस्येंद्रस्य रथ आ अर्वांगस्मदभिमुखं श्रवस्यात् । अन्नमिच्छति । आ च घोषात् । आघुष्यति । शब्दयति । पुरूंत्यधिकं सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयाते । वर्तयति । प्रापयति । श्रवस्यादा च घुष्यादिति वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निंद्रस्तीव्रं सोमं पिबति गोसखायं ।
आ सत्वनैरजति हंति वृत्रं क्षेति क्षितीः सुभगो नाम
पुष्यन् ॥ ४

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इंद्रः । तीव्रं । सोमं ।
पिबति । गोऽसखायं ।
आ । सत्वनैः । अजति । हंति । वृत्रं । क्षेति । क्षितीः ।
सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४

स राजा न व्यथते। व्यथितो न भवति। यस्मिन्राजनि तदीये यज्ञ इंद्रस्तीव्रं मदजनकं सोमं पिबति गोसखायं। पिकारे प्रकृतिभावः। क्षीरादिभिर्मिश्रयंतं। स राजा सत्वनैः सत्वभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति। गच्छति। हंति च वृत्रं पापं वैरिणं वा। क्षेति गच्छति क्षितीः प्रजाः। अथवा क्षितीर्निवासान्निपश्यते। सुभगः शोभनसुखो नाम नामकं धनमिंद्रस्य स्तोत्रं वा पुष्यन् पोषयन्॥

॥ अथ पंचमी॥

पुष्यात्क्षेमे अभि योगे भवात्युभे वृतौ संयती सं जयाति।

प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति य इंद्राय सुतसोमो

ददाशत्॥ ५

पुष्यात्। क्षेमे। अभि। योगे। भवाति। उभे इति।

वृतौ। संयती इति संऽयती। सं। जयाति।

प्रियः। सूर्ये। प्रियः। अग्ना। भवाति। यः। इंद्राय।

सुतऽसोमः। ददाशत्॥ ५

पुष्यात् पोषयेदश्वादीन्। क्षेमे प्राप्तस्य धनस्य रक्षणे योगेऽलब्धस्य प्राप्तौ चाभिभवाति। भवति। अभीत्यनर्थको धात्वर्थानुवादी वा। प्रभुर्भवतीत्यर्थः। तथोभे वृतौ वर्तमाने संयती नियते अहोरात्रे सं जयाति। सम्यक् जयति। ते सुखकरे स्यातामित्यर्थः। किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथाग्नावग्नौ प्रियो भवति य इंद्राय सुतसोमो ददाशत् सोमं ददाति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः॥

उरोष्ट इति पंचर्चं षष्ठं सूक्तमत्रेरार्षमानुष्टुभमैंद्रं। उरोरानुष्टुभमित्यनुक्रांतं॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

उरोष्ट इंद्र राधसो विभ्वी रातिः शतक्रतो।

अधा नो विश्वचर्षणे द्युम्ना सुक्षत्र मंहय॥ १

उरोः। ते। इंद्र। राधंसः। विऽभ्वी। रातिः।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो।

अधं। नः। विश्वऽचर्षणे। द्युम्ना। सुऽक्षत्र। मंहय॥ १

हे इंद्र शतक्रतो बहुकर्मन् हे तवोरोः प्रभूतस्य राधसो धनस्य रातिर्दानं विभ्वी भवती। अधातः कारणात् भोऽस्मभ्यं हे विश्वचर्षणे सर्वस्य द्रष्टः सुक्षत्र शोभनधनेंद्र। क्षत्रमिति धननाम। द्युम्ना द्युम्नानि धनानि मंहय। प्रयच्छ॥

॥ अथ द्वितीया॥

यदीमिंद्र श्रवाय्यमिषं शविष्ठ दधिषे।

पप्रथे दीर्घश्रुत्तमं हिरंण्यवर्ण दुष्टरं॥ २

यत्। ईं। इंद्र। श्रवाय्यं। इषं। शविष्ठ। दधिषे।

पप्रथे। दीर्घश्रुत्ऽतमं। हिरंण्यवर्ण। दुस्तरं॥ २

हे इंद्र शविष्ठ अतिशयेन बलवन् यदिषमन्नं श्रवाय्यं श्रवणीयमीं सर्वतो दधिषे धारयसि ददासि वा॥ इषशब्दो नपुंसकलिंगोऽप्यस्ति॥ हे हिरण्यवर्णेंद्र तदन्नं पप्रथे। प्रथते। कथं। दीर्घश्रुत्तममतिदूरश्रवणीयतमं। सर्वत्र कीर्त्यमित्यर्थः। दुष्टरमनभिभाव्यमुक्तलक्षणं प्रथते॥

॥ अथ तृतीया॥

शुष्मासो ये ते अद्रिवो मेहना केतसापः।

उभा देवावभिष्टये दिवश्च ग्मश्च राजथः॥ ३

शुष्मासः। ये। ते। अद्रिऽवः। मेहना। केतऽसापः।

उभा। देवौ। अभिष्टये। दिवः। च। ग्मः। च। राजथः॥ ३

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र ते त्वदीया ये शुभ्रासो बलभूता मरुतः संति। कीदृशास्ते। मेहना मंहनीयाः केतसापः प्रज्ञापकं कर्मांतरिक्षं वा स्पृशंतः। उभौ देवौ त्वं च मरुत्समूहश्चेत्युभौ युवां दिवश्च द्युलोकात् ग्मश्च भूमेः सकाशादभिष्टयेऽभितो गमनाय राजथः। ईशाथे॥

॥ अथ चतुर्थी॥

उतो नो अस्य कस्यं चिद्दक्षस्य तवं वृत्रहन्।
अस्मभ्यं नृम्णमा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे॥ ४

उतो इति। नः। अस्य। कस्यं। चित्। दक्षस्य। तवं।
वृत्रऽहन्।
अस्मभ्यं। नृम्णं। आ। भर। अस्मभ्यं। नृऽमनस्यसे॥ ४

उतापि च हे वृत्रहन्निंद्र नोऽस्मभ्यं कस्य चिदनिर्देश्यस्य रक्षस्य महतस्य दाढ-र्यस्य तव स्वभूतेभ्योऽस्मभ्यं। पुनःश्रुतिरादरार्था। नृम्णं नृमणं धनमाभर। आहर – हे इंद्र यतस्त्वमस्मभ्यं नृमणस्यसे धनमिच्छसि॥

॥ अथ पंचमी॥

नू तं आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मञ्छतक्रतो।
इंद्र स्याम सुगोपाः शूर स्याम सुगोपाः॥ ५

नु। ते। आभिः। अभिष्टिऽभि। तव। शर्मन्।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो।
इंद्र। स्याम। सुऽगोपाः। शूर। स्याम। सुऽगोपाः॥ ५

हे शतक्रतो इंद्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिगमनैर्नु क्षिप्रं सन्तुष्टा भवेमेति शेषः हे इंद्र तव शर्मन् शर्मणि सुखे सति सुगोपाः स्याम। भवेम। हे शूर तव शर्मणि सुगोपाः शोभनरक्षणाः स्याम। भवेम। पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये नवमो वर्गः॥

यदिंद्र चित्रेति पंचर्चं सप्तमं सूक्तमत्रेरार्षमैंद्रं। आद्या पंक्तिः शिष्टाः प्रस्तारपंक्तयः। सामान्यविनियोगः प्रागुक्तः। विशेषविनियोगस्तु स्थानविशेषे ज्ञेयः। यदिंद्र पंच त्वित्यनुक्रमणिका॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवन आद्यस्तृचोऽच्छावाकस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियः। सूत्रितं च। यदिंद्र चित्र मेहना यस्ते साधिष्ठोऽवस इति। आ० ७. ८. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

यदिंद्र चित्र मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः।

राधस्तन्नो विदद्वस उभयाहस्त्या भर॥ १

यत्। इंद्र। चित्र। मेहना। अस्ति। त्वाऽदातं। अद्रिऽवः।

राधः। तत्। नः। विदद्वसो इति विदत्ऽवसो।

उभयाहस्ति। आ। भर॥ १

हे इंद्र हे चित्र चायनीय हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र यन्मेहना मंहनीयं त्वादातं त्वया दातव्यं राधो धनमस्ति तद्धनं हे विदद्वसो लब्धधनेंद्र नोऽस्मभ्यमुभयाहस्ति उभाभ्यां हस्ताभ्यामाभर। आहर। अत्र यदिंद्र चित्र चायनीय मंहनीयं धनमस्तीत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं। नि० ४. ४.॥

॥ अथ द्वितीया॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिंद्र द्युक्षं तदा भर।

विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने॥ २

यत्। मन्यसे। वरेण्यं। इंद्र। द्युक्षं। तत्। आ। भर।

विद्याम। तस्य। ते। वयं। अकूपारस्य। दावने॥ २

हे इंद्र यत् द्युक्षमन्नं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षमाभरास्मभ्यं। ते तव संबंधिनो वयं तस्य तादृशस्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य। अकुत्सितो पारोऽंतो यस्य तादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम। स्याम॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थग्रहे यच्चे दित्सेषा। सूत्रितं च। यच्चे दित्सु प्रराध्य स्यामिक्षमसस्तते। आ० ९. ९. । इति॥

॥ सैषा तृतीया ॥

यत्ते॑ दित्स॒ प्रराध्यं॒ मनो॒ अस्ति॑ श्रु॒तं बृ॒हत्।
तेन॑ दृ॒ळ्हा चि॑दद्रिव॒ आ वाजं॑ दर्षि सा॒तये॑ ॥ ३

यत्। ते॒। दि॒त्स॒। प्रऽराध्य॑म्। मनः॑। अस्ति॑। श्रु॒तम्। बृ॒हत्।
तेन॑। दृ॒ळ्हा। चि॒त्। अ॒द्रि॒ऽवः॒। आ। वाज॑म्। द॒र्षि॒।
सा॒तये॑ ॥ ३

हे इंद्र ते तव यद्दित्सु दानेषु प्रराध्यं प्रकर्षेण स्तुत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहन्महन्मनोऽस्ति तेन मनसा हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र दृळ्हा चिद्दृढमपि वाजमन्नमाद्दर्षि। आदरयसि सातयेऽस्मत्संभजनाय लाभाय वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मंहि॑ष्ठं वो म॒घोनां॒ राजा॑नं चर्षणी॒नाम्।
इंद्र॒मुप॒ प्रश॑स्तये पू॒र्वीभि॑र्जुजुषे॒ गिरः॑ ॥ ४

मंहि॑ष्ठम्। वः॒। म॒घोना॑म्। राजा॑नम्। च॒र्ष॒णी॒नाम्।
इंद्र॑म्। उप॑। प्रऽश॑स्तये। पू॒र्वीभिः॑। जु॒जु॒षे॒। गिरः॑।

मघोनां हविर्लक्षणधनवतां वो युष्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पूज्यं चर्षणीनां मनुष्याणां राजानमिंद्रमुपोपेत्य प्रशस्तये प्रशंसितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वाग्भिर्गिरः स्तोतारो जुजुषे। सेवंते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा॑ इ॒त्काव्यं॒ वच॑ उ॒क्थमिंद्रा॑य॒ शंस्य॑म्।
तस्मा॑ उ॒ ब्रह्म॑वाहसे॒ गिरो॑ वर्धं॒त्यत्र॑यो॒ गिरः॑ शुंभं॒त्यत्र॑यः ॥ ५

अस्मै। इत्। काव्यं। वचः। उक्थं। इंद्राय। शंस्यं।
तस्मै। ऊं इति। ब्रह्मऽवाहसे। गिरः। वर्धंति। अत्रयः।
गिरः। शुंभंति। अत्रयः॥ ५

अस्मा इदस्मा एवेंद्राय काव्यं कवेः स्तोतुः संबंधि। यद्वा कु शब्दे। शब्दनीयं वचो वाक्यरूपमुक्थं शस्त्रं शंस्यं शंसनीयं। यस्मादेवं तस्मात्तस्मा उ तस्मा इंद्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः स्तुतीरत्रयोऽत्रिगोत्रा वर्धंति। वर्धयंति। अत्रयो गिरः शुंभंति। दीपयंति। पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये दशमो वर्गः॥

आ याह्यद्रिभिरिति नवर्चमष्टमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। आ याहि नव त्र्यधिगांद्यंत्यानुष्टुप् मध्ये च सा सौरी तदादीतिहासः स्तुतिकत्वादत्रिरेव देव इति। उक्तस्य ऋष्यन्यत्वाद्यस्मादिति परिभाषयात्रिऋषिः। आद्यास्तिस्र उष्णिहः पंचमीनवम्यावनुष्टुभौ शिष्टास्तिस्रस्त्रिष्टुभः। अग्नेः स्तूयमानत्वात् पष्ठ्याद्या अत्रिदेवताका अत्यार्षेयाच पंचमी सूर्यदेवत्या शिष्टा ऐंद्र्यः॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यस्तृच ऐंद्रः पंचमः। सूत्रितं च। आ याह्यद्रिभिः सुतं सजूर्विश्वेभिर्देवेभिः। आ० ७, १०। इति॥ महाव्रतेऽप्यौष्णिहतृचायोतावर्थं तृचः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ याह्यद्रिभिः सुतं सोमं सोमपते पिब।
वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम॥ १

आ। याहि। अद्रिऽभिः। सुतं। सोमं। सोमऽपते। पिब।
वृषन्। इंद्र। वृषऽभिः। वृत्रहन्ऽतम॥ १

हे इंद्र आयाहि। अस्मद्यज्ञमागच्छ। आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वामिन्निंद्र अद्रिभिर्ग्रावभिः सुतमभिषुतं सोमं पिब। हे वृषन् फलस्य वर्षयितर्वृत्रहंतम अतिशयेन शत्रूणां हंतृतम वृषभिर्वर्षकैर्मरुद्भिः सहायाहि पिब च॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वृषा ग्रावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः ।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम ॥ २

वृषा । ग्रावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ २

ग्रावाभिषवसाधनः पाषाणो वृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्य वा । मदः सोमपानेन जनितो हर्षो वर्षकः । अयं सुतोऽभिषुतः सोमो वृषा । तं सोमं वृषभिः सह पिब ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिंन् चित्राभिरूतिभिः ।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम ॥ ३

वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ ३

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र वृषा सोमरसस्य सेक्ताहं वृषणं त्वां हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । चित्राभिश्चायनीयाभिरूतिभी रक्षाभिर्निमित्तभूताभिः । शिष्टं गतं ॥

ऋजीषी वज्रीत्येषा ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थयाज्या । ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाडिति याज्या । आ० ५. १६. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाट्छुष्मी राजा वृत्रहा सोमपावा ।

युक्त्वा हरिभ्यामुप यासदर्वाङ्माध्यंदिने सवने मत्सदिंद्रः ॥ ४

ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुराषाट् । शुष्मी । राजा ।

वृत्रऽहा । सोमऽपावा ।

युक्त्वा । हरिऽभ्यां । उप । यासत् । अर्वाङ् । माध्यंदिने ।

सवने । मत्सत् । इंद्रः ॥ ४

ऋजीषी । सवनद्वयेऽभिषुतस्य गतसारस्य सोमरसस्य तृतीयसवन आप्यायाभिषुतो योऽस्ति स ऋजीष: सोमः । सोऽस्यास्तीत्यृजीषी । वज्री वज्रवान् वृषभो वर्षिता तुराषाट् तुराणां त्वरमाणानां शत्रूणां सोढा शुष्मी बलवान् राजेश्वरः सर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्य हंता सोमपावा सोमरसस्य पाता एवं महानुभाव इंद्रो हरिभ्यां युक्त्वा रथं योजयित्वोपयासत् । उपगच्छतु । अर्वागस्मदभिमुखमागच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत् । माद्यतु । सोमेनेंद्रः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्त्वा सूर्य स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अक्षेत्रविद्यथा मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥ ५

यत् । त्वा । सूर्य । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् ।

आसुरः ।

अक्षेत्रऽवित् । यथा । मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥ ५

इदमादिपंचभिर्मंत्रैरत्रेर्वीर्यं कर्म कीर्त्यते । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदासुरोऽसुरस्य मायापुत्रस्तुर्यो या पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिर्मितेनाविध्यत् । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदीधयुः । दृश्यंते । यथा तत्रत्यः सर्वो जनोऽक्षेत्रवित् स्वस्थानमजानन् मुग्धो मूढो भवति तथा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्वर्भानोरध यदिंद्र माया अवो दिवो वर्तमाना अवाहन्।
गूड़्हं सूर्यं तमसापव्रतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविंददत्रिः॥ ६

स्वःऽभानोः। अध। यत्। इंद्र। मायाः। अवः। दिवः।
वर्तमानाः। अवऽअहन्।
गूड़्हं। सूर्यं। तमसा। अपऽव्रतेन। तुरीयेण। ब्रह्मणा।
अविंदत्। अत्रिः॥ ६

अथाद्य जगन्मोहानंतरं स्वर्भानोरसुरस्य यत् या मायाः संति। कीदृश्यस्ताः। दिवो द्योतमानादादित्यादवोऽवस्ताद्वर्तमानाः। तदुपरितिरोधानासामर्थ्यादिति भावः। हे इंद्र ताः सर्वा अवाहन्। अपहंसि। अथात्रेरेव परोक्षवादः। तमसांधकारेणापव्रतेनापगतकर्मणा गूड़्हं सूर्यं। अंधकारस्यापरकर्मत्वादपव्रतत्वं। तथाविधं तुरीयेण ब्रह्मणा चतुर्थो ब्रह्मेत्यनेनात्रिरविंदत्। लब्धवान् आवरणापगमोपायं निवारणं शुद्धं वा सूर्यमिति। पूर्वमंत्रापेक्षयास्य तुरीयत्वं। एकैकां मायामेकैकेन मंत्रेणापनोद्य चतुर्थेन मंत्रेण निलीनं तमोऽप्यनुददित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा मामिमं तव संतमत्र इरस्या द्रुग्धो भियसा नि गारीत्।
त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुणश्च राजा॥ ७

मा। मां। इमं। तव। संतं। अत्रे। इरस्या। द्रुग्धः।
भियसा। नि। गारीत्।
त्वं। मित्रः। असि। सत्यऽराधाः। तौ। मा। इह। अवतं।
वरुणः। च। राजा॥

इदं सूर्यवाक्यं। हे अत्रे मामित्थंगतस्त्वं तव संतं तव स्वभूतमिरस्यान्नेच्छया द्रुग्धो द्रोग्धासुरो भियसा भयजननेन तमसांधकारेण मा निगारीत्। मा गिरतु। किंच हे मित्र त्वं मित्रोऽसि। प्रमीतेः सकाशात्त्राता भवसि। सत्यराधाः सत्यधनश्च। तौ राजा वरुणश्च त्वं च तौ युवां मा मामिहावतं। रक्षतं। यद्वात्रिरेव मित्र उच्यते। वरुणश्च युवां॥

॥ अथाष्टमी ॥

ग्राव्णो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन् कीरिणा देवान्नमसोपशिक्षन्।
अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधात्स्वर्भानोरप माया अघुक्षत्॥ ८

ग्राव्णः। ब्रह्मा। युयुजानः। सपर्यन्। कीरिणा। देवान्।
नमसा। उपऽशिक्षन्।
अत्रिः। सूर्यस्य। दिवि। चक्षुः। आ। अधात्।
स्वःऽभानोः। अप। मायाः। अघुक्षत्॥ ८

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिर्ग्राभिर्ग्रावभिरित्युपशिक्षन् चाद्रव्णोऽभिषवसाधनाय युयुजानो युंजन्। इंद्रार्थं सोममभिषुण्वन्नित्यर्थः। तथा कीरिणा। कीर्यंते विक्षिप्यंत इति कीरि स्तोत्रं। तेन देवान् सपर्यन् पूजयन्नमसा मंत्रैः साधनैः सूर्यस्य सर्वप्रेरकस्य चक्षुः सर्वस्य व्यापकं मंडलं दिव्यंतरिक्ष आधात्। निस्तमस्कं तमपानित्यर्थः। तदेव स्पष्टयति। स्वर्भानोरेतन्नामकस्यासुरस्य मायाः। स्वाश्रयमथा मोहयंतो परांस्तथा कुर्वती मायेत्युच्यते। तादृशीर्मायाः। तुरीयेण ब्रह्मणेत्युक्तं। तदेतदुक्तं यत्तुरीयं ब्रह्म। तेनात्रिसहाय इंद्रोऽपाघुक्षत्। अपजुगोप। न्यवारयदित्यर्थः। अथवा तृतीयपाद एवं व्याख्येयः। सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृते प्रकाशे तदपनीय स्वकीयं चक्षुराधात्। निवारणं तेजःसंस्थायं दृष्टवानित्यर्थः। स्वर्भानुमायया सूर्यस्या-वृतिरितिहासस्तांड्यके समाम्नातः। स्वर्भानुरासुरः सूर्यं तमसाविध्यत्तं देवाः॥ [illegible] मैच्छन् तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघ्नन् सा कृष्णाविरभवत् यद्द्वितीयं सा फाल्गुनी यत्तृतीयं सा बलक्षी यदध्यस्थादपाकृन्तन्नित्यादि॥

॥ अथ नवमी ॥

यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अत्रयस्तमन्वविंदन्नह्य१न्ये अशक्नुवन् ॥ ९.

यं । वै । सूर्यं । स्वः॒ऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः ।

अत्रयः । तं । अनु । अविंदन् । नहि । अन्ये । अशक्नुवन् ॥ ९

अत्रिस्तं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्यैषा । अत्रयस्तं सूर्यमन्वविंदन् । इंद्रार्थं सोमयागदेवतास्तुतिनमस्कारैरनुक्रमेणोद्दीपयन्तो विद्धं लब्धवंत इत्यर्थः । अन्ये नह्यशक्नुवन् । न लब्धवंतः खलु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

को नु वामिति विंशत्यृचं नवमं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं । षोडशीसप्तदश्यावति- जगत्यौ विंश्येकपदा विराट् शिष्टाः सप्तदश त्रिष्टुभः । विश्वे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । को नु विंशतिर्वैश्वदेवं वै तत् षोडश्याद्यतिजगत्यावंत्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।

ऋतस्य वा सदसि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो न वाजान् ॥ १

कः । नु । वां । मित्रावरुणौ । ऋतऽयन् । दिवः । वा । महः । पार्थिवस्य । वा । दे ।

ऋतस्य । वा । सदसि । त्रासीथां । नः । यज्ञऽयते । वा । पशुऽसः । न । वाजान् ॥ १

हे मित्रावरुणौ देवौ वां युवां को नु कः खलु यजमान ऋतायन्यज्ञमिच्छन् यक्षत् यजेदिति शेषः। तस्मात्कृतं यज्ञेन। दिवः सदसि द्युलोकसंबंधिनि स्थाने मह्नो महतः पार्थिवस्य सदस्तृतस्योत्पादकस्यांतरिक्षस्य सदसि। तदेतत्वांतास्त्रयाणां। त्रिषु स्थानेषु नोऽस्मान् त्रासीथां। रक्षतं। पाशब्दश्चार्थे। किंच यज्ञायते दे मा हविर्दात्रे च मह्यं पश्युषो न वाजान् पशुषु सोदतो वाजानन्नानि क्षीरदध्यादीनीव। तानि यथा प्रयच्छथः तद्वद्वतमिति। यद्वा नशब्दश्चार्थे। पशुषः पशून्वाजांश्च दत्तमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो अर्य॒मायुरिंद्र॑ ऋभु॒क्षा म॒रुतो॑ जुषंत।
नमो॑भिर्वा॒ ये दध॑ते सुवृ॒क्तिं स्तोमं॑ रु॒द्राय॑ मी॒ळ्हुषे॑ स॒जोषाः॑ ॥ २

ते। नः। मि॒त्रः। वरु॑णः। अ॒र्य॒मा। आ॒युः। इंद्रः॑।
ऋ॒भु॒क्षाः। म॒रुतः॑। जु॒षं॒त।
नमः॑ऽभिः। वा। ये। दध॑ते। सु॒ऽवृ॒क्तिं। स्तोम॑म्। रु॒द्राय॑।
मी॒ळ्हुषे॑। स॒ऽजोषाः॑ ॥ २

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माकं सुवृक्तिं स्तोमं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं नमोभिर्हविर्भिश्च जुषंत। सेवंतां। ये दधते धारयंत्युक्तलक्षणं स्तोत्रं। देवा द्विविधाः स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च। अत्र स्तोत्रभाज उच्यंते। आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते। अथ मरुत एव वियुज्य विशेष्यंते। रुद्राय मीळ्हुषे॥ तृतीयार्थे चतुर्थी॥ रुद्रेण सह सजोषाः सजोषसः सह प्रीयमाणाः। तेषां पुत्रत्वादिति भावः। केचन रुद्राय सजोषा इत्येतन्मित्रादिसर्वदेवताविशेषणमिति कथयंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां येष्ठा॑श्विना हु॒वध्यै॒ वात॑स्य प॒त्मन्रथ्य॑स्य पु॒ष्टौ।
उ॒त वा॑ दि॒वो असु॑राय॒ मन्म॒ प्रांधां॑सीव॒ यज्य॑वे भरध्वं ॥ ३

आ। वां। येष्ठा। अश्विना। हुवध्यै। वातस्य। पत्मन्।
रथ्यस्य। पुष्टौ।
उत। वा। दिवः। असुराय। मन्म। प्र। अंधांसिऽइव।
यज्यवे। भरध्वं॥ ३

अनयाश्विनौ रुद्रश्चोच्यंते। हे अश्विनाश्विनौ येष्ठा कामानां यंतृतमौ वां युवां वातस्य पत्मन्। धर्मसाम्याद्धर्मिग्रहणं। वायुसमानगतेरश्वस्य गमने प्राप्ते रथ्यस्य रथस्य पुष्टौ च निमित्ते सति हुवध्यै। हुवे। आह्वयामि। आह्वातुं प्रभवामि। अथवा वायुवद्द्रुतयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य पोषे च निमित्ते सति। उत वा किंचेत्यर्थः। दिवो द्योतमानाय॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ असुराय प्राणापहर्तॄरुद्राय। यद्वा द्युलोकसंबंधिनेऽसुराय प्राणदात्रे सूर्याय वायवे वा यज्यवे यागसाधकाय मन्म मननीयं स्तोत्रं प्रभरध्वं। संपादयत हे ऋत्विजः। अंधांसीवान्नानि हविर्लक्षणानि इयोऽपि स्तोत्रं चेत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता त्रितो दिवः सजोषा वातो अग्निः।
पूषा भगः प्रभृथे विश्वभोजा आजिं न जग्मुराश्वश्वतमाः॥ ४

प्र। सक्षणः। दिव्यः। कण्वऽहोता। त्रितः। दिवः।
सऽजोषाः। वातः। अग्निः।
पूषा। भगः। प्रऽभृथे। विश्वऽभोजाः। आजिं। न।
जग्मुः। आश्वश्वऽतमाः॥ ४

अत्र लिंगोक्तदेवताः। प्र जग्मुरिति संबंधः। सक्षणो यज्ञं सेवमानः शत्रूणां सोढा वा दिव्यो दिवि भवः कण्वहोता। कण्वा ऋषयो मेधाविनो वा होतार आह्वातारो यस्य स तथोक्तः। त्रितस्त्रिषु क्षित्यादिस्थानेषु तायमानो दिवः सूर्येण सह सजोषाः समानगतिः समानप्रीतिर्वा वात उक्तलक्षणको वायुरग्निः पूषा पोषक

रथस्थाना भवथ प्रष्टथे प्रभरणयत्यश्विन्यश्च उक्ताः सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरक्षकाः सर्वस्याहर्तारो वा आशुश्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्ववतां स्वेषा संत आजिं न संग्राममिव प्रजग्मुः। प्रगच्छंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र वो रयिं युक्ताश्वं भरध्वं राय एषेऽवसे दधीत धीः।

सुशेव एवैरौशिजस्य होता ये व एवा मरुतस्तुराणां ॥ ५

प्र। वः। रयिं। युक्तऽअश्वं। भरध्वं। रायः। एषे। अवसे।

दधीत। धीः।

सुऽशेवः। एवैः। औशिजस्य। होता। ये। वः। एवाः।

मरुतः। तुराणां ॥ ५

हे मरुतो यो यूयं रयिं धनं युक्ताश्वमश्वसहितमश्वयोग्यं पुत्रं वा प्रभरध्वं। संपादयत। रायो धनानि गवाश्वादिलक्षणान्येषे प्राप्तुं अयते। अय इत्यचनाम। अवसाय प्राप्तानां धनानां रक्षणाय या धीः स्तोता दधीत। धारयति स्तुतिं। स औशिजस्य कक्षीवतो होताग्निरेवैर्गंतव्यैः कामैर्गमनसाधनैरश्वैर्वा सुशेवः। शेवमिति सुखनाम। सुसुखो भवतु। हे मरुतस्तुराणां त्वरमाणानां यो युष्माकं य एवाः कामा अश्वा वा संति तैरिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र वो वायुमिति षष्ठी वायव्ये पशौ हविषो याज्या। प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वमुत त्वामदिते महि। आ० ३.८.। इति सूत्रितं। तत्पाठस्तु ॥

प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं प्र देवं विप्रं पनितारमर्कैः।

इषुध्यवं ऋतसापः पुरंधीर्वस्वीर्नो अत्र पत्नीरा धिये धुः ॥ ६

प्र । वः । वायुम् । रथऽयुजम् । कृणुध्वम् । प्र । देवम् । विप्रम् ।
पनितारम् । अर्कैः ।
इषुध्यवः । ऋतऽसापः । पुरंऽधीः । वस्वीः । नः । अत्र ।
पत्नीः । आ । धिये । धुरिति धुः ॥ ६

हे नदीया ऋत्विजो वो यूयं वायुं वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंबद्धं कृणुध्वं। कुरुध्वं। प्र देवं द्योतमानं विप्रं विशेषेण कामानां पूरकं विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः फलप्रदातारं वा अर्कैरर्चनसाधनैर्मंत्रैः प्रकृणुध्वं। स्तुत। किंचेषुध्यवो गंत्य ऋतसापो यज्ञस्पृशः पुरंधीः पुरंध्यः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वस्वीः प्रशस्ताः पत्नीर्देवपत्न्योऽत्रास्मिन्यज्ञे नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे तन्निष्पत्तय आधुः। आगतवत्यः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप व एषे वंद्येभिः शूषैः प्र यह्वी दिवश्चितयद्भिरर्कैः ।
उषासानक्ता विदुषीव विश्वमा हा वहतो मर्त्याय यज्ञं ॥ ७

उप । वः । एषे । वंद्येभिः । शूषैः । प्र । यह्वी इति ।
दिवः । चितयत्ऽभिः । अर्कैः ।
उषसानक्ता । विदुषी इवेति विदुषीऽइव । विश्वं । आ । ह ।
वहतः । मर्त्याय । यज्ञं ॥ ७

हे उषासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते यह्वी महत्यौ वंद्येभिर्वंदनार्हैरितरैर्देवैः सह दिवोऽन्तरिक्षादविशेषेण सर्वप्रदेशाद्वो युष्मभ्यमुपप्रैषे। उपप्रापयामि हविः ॥ ईषिः प्रापणकर्मा स्यादुपप्राभिः समन्वितः ॥ शूषैः सुखकरैः चितयद्भिर्ज्ञापयद्भिरर्कैर्मंत्रैः सहोपप्रापयामि। हे उक्तदेवते विश्वं सर्वं कर्तव्यजातं विदुषी इव जानंत्याविव मर्त्याय यजमानाय यज्ञमावहतः। अभिमुखं प्रापयतः। हेति पूरणः। यद्वा शूषैरित्यादीनि तृतीयाबहुवचनांतानि वंद्येभिरित्यस्य विशेषणानीति केचिदाहुः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नॄन्वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः ।
धन्या सजोषा धिषणा नमोभिर्वनस्पतीँरोषधी राय एषे ॥ ८

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नॄन् । वास्तोः । पतिं ।
त्वष्टारं । रराणः ।
धन्या । सऽजोषाः । धिषणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् ।
ओषधीः । रायः । एषे ॥ ८

अहं पोष्यावतो बहुपोष्यजनयुक्तान्नॄन्कर्मनेतॄन् वो युष्मानभ्यर्चे । अभिपूजयामि । स्तौमीत्यर्थः । के पुनस्ते यूयं । उच्यते । वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः स्तोत्रादिभिः क्रीडन् एषिदं दद्धाम्यहं । धन्या धनकरी सजोषा इतरदेवैः सह गच्छंती प्रीणयंती वा धिषणा । वाङ्नामैतत् । वाग्देवता ॥ एषा द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ उक्तलक्षणां वाचं वनस्पतीनोषधीश्च नमोभिः सहार्चं इति संबंधः । किमर्थं । राय एषे धनानि प्राप्तुं ॥

॥ अथ नवमी ॥

तुजे नस्तने पर्वताः सन्तु स्वैतवो ये वसवो न वीराः ।
पनित आप्त्यो यजतः सदा नो वर्धान्नः शंसं नर्यो अभिष्टौ ॥ ९

तुजे । नः । तने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः ।
न । वीराः ।
पनितः । आप्त्यः । यजतः । सदा । नः । वर्धात् । नः ।
शंसं । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९

पर्वताः पर्ववंतः पूरणवंतो वा मेघास्तने विस्तृते तुजे दाने । यद्वा तनेति पुत्रनाम ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पुत्रे तने तत्पुत्रे च स्वैतवः शोभनगमनाः संतु । भवंतु । कीदृशास्ते । ये वसवो जगतो वासयितारो वीरा न

वीरा इव। किंच यजितः स्तुत आस्य आप्नव्यः सर्वैर्यजतो यजनीय आदित्यः सदा सर्वदा नः शंसमस्माकं स्तुतिं नर्यो नरेभ्यो हितो देवोऽभिष्टावभिगत एषणेऽभि-गमने वा सति यथावत्। वर्धयेत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

वृष्णो अस्तोषि भूम्यस्य गर्भं त्रितो नपातमपां सुवृक्ति ।

गृणीते अग्निरेतरी न शूषैः शोचिष्केशो नि रिणाति

वना ॥ १०

वृष्णः । अस्तोषि । भूम्यस्य । गर्भं । त्रितः । नपातं ।

अपां । सुऽवृक्ति ।

गृणीते । अग्निः । एतरि । न । शूषैः । शोचिःऽकेशः ।

नि । रिणाति । वना ॥ १०

भूम्यस्य । भूमिरंतरिक्षं । तदर्हस्य । तादृशस्य वृष्णो वर्षकस्य पर्जन्यस्य । अथवा भूम्यो भूमेरेवार्हः । तदुचितवृष्टिप्रदानात् । तादृशस्य मेघस्य गर्भं गर्भस्थानीयमपां नपातं रक्षकं वैद्युतमग्निं सुवृक्ति । स्तोत्रकर्मैतत् । शोभनपापादिवर्जनयस्ता स्तोत्रेणास्तोषि । स्तुतवानहं । स त्रितस्त्रीषंतरिक्षादिषु स्थानेषु त्रित्वापन्नेषु तायमानोऽग्निरेतरि गंतरि मयि शूषैः सुखकरै रश्मिभिर्न गृणीते। न गरणं कुरुते। न क्रुध्यतीत्यर्थः। किंतु शोचिष्केशः प्रदीप्तरश्मिः सन् वना वनानि निरिणाति। छिनत्ति। दहतीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कद्राये चिकितुषे भगाय ।

आप ओषधीरुत नोऽवंतु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकेशाः ॥ ११

कथा । महे । रुद्रियाय । अवाम । कत् । राये । चिकितुषे ।
भगाय ।
आपः । ओषधीः । उत । नः । अवन्तु । द्यौः । वना ।
गिरयः । वृक्षऽकेशाः ॥ ११

पदार्थान्वयः कथा केन प्रकारेण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय अवाम स्तुतीः । कत् किं च स्तोत्रं राये धनलाभाय चिकितुषे सर्वं जानते भगायैतन्नामकाय देवाय अवाम । उतापि चापोऽब्देवता ओषधीरोषधयो द्यौर्द्युदेवता वना वनानि गिरयो वृक्षकेशाः । वृक्षा एव केशस्थानीया येषां ते । एता उक्ता देवता नोऽस्मान-वन्तु एव । रक्षन्तु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शृणोतु न ऊर्जां पतिर्गिरः स नभस्तरीयाँ इषिरः परिज्मा ।
शृण्वन्त्वापः पुरो न शुभ्राः परि स्रुचो बबृहाणस्याद्रेः ॥ १२

शृणोतु । नः । ऊर्जाम् । पतिः । गिरः । सः । नभः ।
तरीयान् । इषिरः । परिऽज्मा ।
शृण्वन्तु । आपः । पुरः । न । शुभ्राः । परि । स्रुचः ।
बबृहाणस्य । अद्रेः ॥ १२

नोऽस्माकं गिरः स्तुतीः शृणोतु । कः ऊर्जां बलानां पतिर्वायुः । अथवा ऊर्जा-मन्नानां पतिः । प्राणोपाधिकस्य वायोः तदन्नात्तृत्वं प्रसिद्धं । श्रुतिश्च भवति । प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयदिति । स नभो नभसि चारी तरीयान्तरितश्च इषिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गंता । किंचापः शृण्वन्तु गिरः । कीदृश्यस्ताः । पुरो न पुराणीव शुभ्रा दीप्ता बबृहाणस्य वर्धमानस्याद्रेर्मेघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः स्रुचः सरणशीलाः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विद्मा चिन्नु महांतो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्यं दधानाः ।
वयश्चन सुभ्व आव यंति क्षुभा मर्तमनुयतं वधस्नैः ॥ १३

विद्म । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम ।
दस्माः । वार्यं । दधानाः ।
वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अव । यंति । क्षुभा । मर्तं ।
अनुऽयतं । वधऽस्नैः ॥ १३

हे महांतो मरुतो नु क्षिप्रं यूयं विद । जानीथ स्तोत्रं । हे दस्मा दर्शनीया यो युष्मान्य एवा गंतारो युष्मान्भजमाना वार्यं वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयंतो वा वयं ब्रवाम स्तुतिं । यद्वा ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मद्यज्ञमभिगंतारस्ते विद । चिदिति पूरणः । वयश्चनागंतारश्चैते मरुतः सुभ्वः सुष्ठु भवंतः प्रवृद्धा आ अस्मदभिमुखमवयंति । गच्छंति । किं कुर्वंतः । क्षुभा क्षोभकेण सहितं मर्तं मरणधर्माणं वैरिणमयतमभिगतं वधस्नैरायुधैः परिहरंतोऽवयंति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ यद्दुवस्याद्दुवसे न कारुरस्माञ्चक्रे मान्यस्य मेधा ।
ओ षु वर्त मरुतो विप्रमच्छेमा ब्रह्माणि जरिता वो अर्चत् ॥

आ दैव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचं ।
वर्धंतां द्यावो गिरश्चंद्राग्रा उदा वर्धतामभिषाता अर्णाः ॥ १४

आ । दैव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ ।
सुऽमखाय । वोचं ।
वर्धंतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअग्राः । उदा । वर्धतां ।
अभिऽसाताः । अर्णाः ॥ १४

दैव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापश्चाच्छाभिप्राप्तुं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोचं । ब्रवीमि । गिरः स्तुतयो

वर्धंतां । द्यावो दीप्यमानाः अप्रतिपाद्यार्थप्रकाशिन्यचंद्राद्याः । आह्लादनं हिरण्यं वाचो यासां ताः । तादृश्यः सत्यो वर्धंतां । अपो नद्यश्चाभियाता मरुद्भिः संभक्ता उदोदकेन वर्धंतां । समृद्धा भवंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ।

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूत्री वा शक्रा या पायुभिश्च ।
सिषक्तु माता मही रसा नः । स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्त
ऋजुवनिः ॥ १५

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरूत्री । वा ।
शक्रा । या । पायुऽभिः । च ।
सिसक्तु । माता । मही । रसा । नः । स्मत् । सूरिऽभिः ।
ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५

जरिमा स्तुतिर्मे मदीया पदे पदे सदा सदा भूमौ निधायि । निधीयते । स्थाप्यते । क्रियत इत्यर्थः । या च शक्रा शक्रा सती पायुभी रक्षणैवंरूत्र्यस्मदुपद्रववारयित्री भवति । वाशब्दश्चार्थे । माता सर्वस्य निर्मात्री मही महती पूज्या रसा सारभूता भूमिः सिषक्तु सेवतां नोऽस्माकं स्तुतिं । अथवा स्तुता नोऽस्मान् सिषक्तु । स्मच्छब्दः प्रशस्तवचनः । प्रशस्तैः सूरिभिर्मेधाविभिः स्तोतृभिर्निमित्तैः तेषां परिचर्यया प्रीतेत्यर्थः । ऋजुहस्ताऽवदनुकूलहस्ता ऋजुवनिः कल्याणदाना भवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ।

कथा दाशेम नमसा सुदानूनेवया मरुतो अच्छोक्तौ प्रश्रवसो
मरुतो अच्छोक्तौ ।
मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः ॥ १६

कथा। दाशेम। नमसा। सुऽदानून्। एवऽया। मरुतः।

अच्छऽउक्तौ। प्रऽश्रवसः। मरुतः। अच्छऽउक्तौ।

मा। नः। अहिः। बुध्न्यः। रिषे। धात्। अस्माकं। भूत्।

उपमातिऽवनिः॥ १६

वयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरेम नमसा स्तोत्रेणान्नेन वा सुदानून् शोभनदानान्मरुतः। एवयैवं क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावभिमुख्येन वचने निमित्ते सति तान्मरुतः कथं परिचरेम। तेषां दुराराध्यत्वादिति भावः। कथं। प्रश्रवसः प्रकृष्टान्ना भवंति। अच्छोक्तौ। अभिगंतृभक्तिः स्तुतिर्यस्य तादृशे मयि। यद्वा प्रश्रवसः प्रकृष्टान्नस्य ममाच्छोक्तौ स्तोत्रनिमित्ते सति मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम। पुनरुक्तिरादरार्था। अहिर्बुध्न्यो देवो नोऽस्मान् रिषे हिंसकाय मा धात्। मा स्थापयतु। स देवोऽस्माकं भूत् भवतूपमातिवनिः शत्रूणां हंता॥

॥ अथ सप्तदशी॥

इति चिन्नु प्रजायै पशुमत्यै देवासो वनते मर्त्यो व आ

देवासो वनते मर्त्यो वः।

अत्रा शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे

निर्ऋतिर्जग्रसीत॥ १७

इति। चित्। नु। प्रऽजायै। पशुऽमत्यै। देवासः। वनते।

मर्त्यः। वः। आ। देवासः। वनते। मर्त्यः। वः।

अत्र। शिवां। तन्वः। धासिं। अस्याः। जरां। चित्। मे।

निःऽऋतिः। जग्रसीत॥ १७

हे देवासो देवा वो युष्मानिति विदित्थमेव नु क्षिप्रं प्रजायै पशुमत्यै पशुसहितायापत्याय वनते भजते मर्त्यो मनुष्यो यजमानः। आ देवास इति पुनरुक्तिराद-

रायो । अत्रासिन्मन्त्रे विश्वे सायिमन्त्रं ये गगाख्यारान्यो देवैरहुरुटचोताय पुनश्च करोतु निरुक्तिदेवता । जरां चिज्जरां वं जघ्न्योत । यगत्व ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयन्तीमिषमश्याम वसवः शसा गोः ।
सा नः सुदानुर्मृळयन्ती देवी प्रति द्रवन्ती सुविताय गम्याः ॥ १८

तां । वः । देवाः । सुऽमतिं । ऊर्जयन्तीं । इषं । अश्याम ।
वसवः । शसा । गोः ।
सा । नः । सुऽदानुः । मृळयन्ती । देवी । प्रति । द्रवन्ती ।
सुविताय । गम्याः ॥ १८

हे देवा हे वसवो वासयितारो यो युष्माकं स्वभूतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभनमननसाधनां । अनेन मतिवृद्धिरत्नमयं हि सोम्य मनः । छां० उ० ६. ५. ४. । इत्यादिषु प्रसिद्धा । ऊर्जयन्तीं बलकरोगिविशेषणसाधनमन्नं चीरदध्यादिलक्षणं तया स्तुत्या गोः सकाशादश्याम । प्राप्नुयाम । सा देवी नोऽस्मान् सुविताय सुखाय प्रति गम्याः । गम्यात् । अभिगच्छेत् । इडा देवता विशेष्यते । सुदानुः शोभनदाता मृळयन्ती सुखयन्ती द्रवन्त्यस्मदभिमुखं गच्छन्ती ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अभि न इळा यूथस्य माता स्मन्नदीभिरुर्वशी वा गृणातु ।
उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः ॥ १९

अभि । नः । इळा । यूथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः ।
उर्वशी । वा । गृणातु ।
उर्वशी । वा । बृहत्ऽदिवा । गृणाना । अभिऽऊर्ण्वाना ।
प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १९

अभिरूपणात् नोऽस्मानिड़ा भूमिर्यूथस्य गोसंघस्य माता निर्मात्री। यद्वेड़ा लोकूपधरा मनोः पुत्रीत्याङ्कः। यद्वा यूथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीड़ा माध्यमिको वाक्। अथर्योर्वशी माध्यमिका वाक्। नदीभिर्गंगादिभिः सह स्तुणातु। ऋच्छब्दः प्रयस्त-वचन इत्युक्तं। प्राशस्त्यं स्तुणातु। बाधर्योर्वशी बृहद्दिवा प्रभूतदीप्तिस्तॅणाना अब्द-यं त्यसदीयं कृतं प्रशंसत्यभ्यूर्णुवाना छादयंती। कं आयोराय॑ मनुष्यं यजमानं। केन प्रभ्रयस्य तेजसो वोदकस्य वा दानेन। प्रभृथस्य वा तेजसो वोदकस्येति निरुक्तं। ११, ४६.। अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत आयोर्यज्ञमभ्यूर्णुवानाच्छादयंती ॥

॥ अथ विंशी ॥

सिषंक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः ॥ २०

सिसंक्तु। नः। ऊर्जव्यस्य। पुष्टेः ॥ २०

ऊर्जव्यस्यैतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकाय संबंधिनो नोऽस्मान् सिषक्तु। सेवतां। सामर्थ्याद्देवसंघ इति गम्यते। अथर्योर्वशी मरुद्गणो वा स्तूयते प्रकृतत्वादिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षोड़शो वर्गः ॥

प्र शंतमेत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभं। पूर्वसूक्ते वै तदित्युक्त-त्वादिदमपि वैश्वदेवं। तत्र हवीत्येकादशी रुद्रदेवत्या। सप्तदश्येकपदैतयोरुपांत्यै-कपदेत्यनुक्रमिष्यमाणत्वात्। अत्रानुक्रमणिका। प्र शंतमा ह्यूनैकादशी रौद्रीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शंतमा वरुणं दीधिती गीर्मित्रं भगमदितिं नूनमश्याः।

पृषद्योनिः पंचहोता शृणोत्वतूर्तपंथा असुरो मयोभुः ॥ १

प्र। शंऽतमा। वरुणं। दीधिती। गीः। मित्रं। भगं।

अदितिं। नूनं। अश्याः।

पृषत्ऽयोनिः। पंचऽहोता। शृणोतु। अतूर्तऽपंथाः।

असुरः। मयःऽभुः ॥ १

प्र यंतसात्यंतं सुखकरी गीः स्तुतिरूपा वाग्वरुणं मित्रं भगमदितिं च दीधिती दीधित्या कर्मणा हविःप्रक्षेपणात्मकेन सह नूनमवितथं प्राश्नुः। प्राप्नोतु। किंच पृषद्योनिः पृषद्वर्णांतरिक्षस्थः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोमस्य साधको वायुः। यद्वा पंचहोतेति वायोर्नाम। वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः। स वातूतंपंथा अहिंसितगतिरसुरः प्राणस्य दाता मयोभुः सुखस्यासद्भूतः। एवं-लक्षणो वायुः शृणोतु स्तोत्रमिति॥

॥ अथ द्वितीया॥

प्रति मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सूनुं न माता हृद्यं सुशेवं।

ब्रह्म प्रियं देवहितं यदस्त्यहं मित्रे वरुणे यन्मयोभु॥ २

प्रति। मे। स्तोमं। अदितिः। जगृभ्यात्। सूनुं। न।

माता। हृद्यं। सुऽशेवं।

ब्रह्म। प्रियं। देवऽहितं। यत्। अस्ति। अहं। मित्रे।

वरुणे। यत्। मयःऽभु॥ २

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रतिजगृभ्यात्। प्रतिगृह्णातु। सूनुं न माता स्वतनुजं जननीव। सा यथा प्रतिगृह्णातितस्य परितुष्यति तद्वदित्यर्थः। कीदृशं तं। हृद्यं हृदयंगमं सुशेवं शोभनसुखकरं। एतद्द्वयं साधारणं। किंच ब्रह्म मंत्रजातं प्रियं प्रियकरं देवहितं देवैः प्राप्यं यदस्ति यद्ब्रह्म मयोभु सुखसाधनं तदहं मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः। यद्वा मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिमानिदेवयोर्यद्दुत-लक्षणं ब्रह्म परिदृढं यज्ञादिरूपं कर्मास्ति तदहं धारयामीति॥

उदीरयेत्येषैकादशिने सावित्रे पशौ वपायाज्या। सूत्रितं च। उदीरय कवितमं कवीनां भगं धियं वाजयंतः पुरंधिमिति द्वे। आ० ३, ७। इति॥

॥ सैषा तृतीया॥

उदीरय कवितमं कवीनामुनत्तैनमभि मध्वा घृतेन।

स नो वसूनि प्रयता हितानि चंद्राणि देवः सविता सुवाति॥ ३

उत्। ईरय। कविऽतमं। कवीनां। उनत्त। एनं। अभि।

मध्वा। घृतेन।

सः। नः। वसूनि। प्रऽयता। हितानि। चंद्राणि। देवः।

सविता। सुवाति॥ ३

अनया सविता च स्तूयते। हे ऋत्विजः कवीनां कवितमं क्रांतदर्शिनमत्युं पुरोवर्तिनमग्निं सवितारं चोदीरय। ऊर्ध्वं प्रापयत। स्तुतेत्यर्थः। एनं देवं मध्वा मधुरेण सोमरसेन घृतेन चाभ्युनत्त। अभिषिंचत। तर्पयतेत्यर्थः। स सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि सुवाति। प्रयच्छत्वित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

समिंद्र णो मनसा नेषि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति।
सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां॥ ४

सं। इंद्र। नः। मनसा। नेषि। गोभिः। सं। सूरिऽभिः।

हरिऽवः। सं। स्वस्ति।

सं। ब्रह्मणा। देवऽहितं। यत्। अस्ति। सं। देवानां।

सुऽमत्या। यज्ञियानां॥ ४

हे इंद्र नोऽस्मान्मनसा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह संनेषि। नयसि। अस्मभ्यं गा दापयसीत्यर्थः। एवं सर्वत्र। हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निंद्र सूरिभिर्मेधाविभिः पुत्रैर्ऋत्विग्भिर्वा संनेषि। तथा स्वस्तिभिः क्षेमैः संनेषि। ब्रह्मणा प्रभूतेनान्नेन संनेषि। यदन्नं देवहितमस्ति तेन। किंच यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां सुमत्यानुग्रहबुद्ध्या संनेषि॥

॥ अथ पंचमी ॥

देवो भगः सविता रायो अंश इंद्रो वृत्रस्य संजितो धनानां।
ऋभुक्षा वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतासस्तुरासः॥ ५

देवः। भगः। सविता। रायः। अंशः। इंद्रः। वृत्रस्य।
संऽजितः। धनानां।
ऋभुक्षाः। वाजः। उत। वा। पुरंऽधिः। अवंतु। नः।
अमृतासः। तुरासः॥ ५

अत्र लिंगोक्ता देवताः। भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्वाम्यंशस्त्वष्टा वृत्रस्य हंतेंद्रश्च एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जेतार ऋभुक्षा ऋभुर्वाजश्च उत वापि च पुरंधिः। बहुधीर्विश्वोच्यते। एते चामृतासोऽमृता अमरणधर्माणो भगादिदेवास्तुरासोऽस्मद्यज्ञं प्रति त्वरमाणाः संतो नोऽस्मानवंतु। रक्षंतु॥

इतीति चतुर्थे द्वितीये अष्टादशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मरुत्वंतो अप्रतीतस्य जिष्णोरजूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि।
न ते पूर्वे मघवन्नापरासो न वीर्यं१ नूतनः कश्चनाप॥ ६

मरुत्वंतः। अप्रतिऽइतस्य। जिष्णोः। अजूर्यतः। प्र।
ब्रवाम। कृतानि।
न। ते। पूर्वे। मघऽवन्। न। अपरासः। न। वीर्यं।
नूतनः। कः। चन। आप॥ ६

वयं यजमाना मरुत्वतो मरुद्भिस्तद्वत इंद्रस्य कृतानि कर्माणि प्रब्रवाम। प्रख्यापयाम। कीदृशस्य तस्य। अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य। न केनचित्प्राप्यमानस्य। जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीर्यमाणस्य। सर्वदा यून इत्यर्थः। अथ

प्रत्यक्षेणोच्यते। हे मघवन्निंद्र ते तव पौंस्यं पराक्रमं पूर्वे पुरातनाः पुरुषा नापुः। नापराश्चोऽपरेऽपि नापुः। किं बहुना। नूतनः कश्चनाद्यर्थंभूतो यः कोऽपि पौंस्यं नाप। न प्राप्नोति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उपं स्तुहि प्रथमं रत्नधेयं बृहस्पतिं सनितारं धनानां।

यः शंसंते स्तुवते शंभविष्ठः पुरुवसुरागमज्जोहुवानं॥ ७

उपं। स्तुहि। प्रथमं। रत्नऽधेयं। बृहस्पतिं। सनितारं।

धनानां।

यः। शंसंते। स्तुवते। शंऽभविष्ठः। पुरुऽवसुः। आऽगमंत्।

जोहुवानं॥ ७

हे अंतरात्मन् त्वं प्रथमं मुख्यं। प्रकृष्टतममित्यर्थः। रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणानां सनितारं संभक्तारं। अथवा रत्नशब्देन मणिमुक्तादयो गृहीता इह धनशब्देन गवादयः। गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य पतिं स्वामिनं देवमुपस्तुहि। यो देवः शंसते मंत्रैः स्तुवते सामभिर्यजमानाय शंभविष्ठः सुखस्य भावयितृतमो भवति। यश्च जोहुवानमाह्वयंतं यजमानं पुरूवसुः प्रभूतधनः सन्नागमत् आगच्छति तमुपस्तुहि॥

॥ अथाष्टमी ॥

तवोतिभिः सचंमाना अरिष्टा बृहंस्पते मघवानः सुवीराः।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः॥ ८

तवं। ऊतिऽभिः। सचंमानाः। अरिष्टाः। बृहंस्पते।

मघऽवानः। सुऽवीराः।

ये। अश्वऽदाः। उत। वा। संति। गोऽदाः। ये। वस्त्रऽदाः।

सुऽभगाः। तेषुं। रायः॥ ८

हे वृहस्पते तवोतिभी रक्षाभिः सचमानाः संगच्छमाना अरिष्टा अहिंसिता जनवानो धनवंतः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवंति । ये त्वदनुग्रहीता अश्वदा यज्ञ-जामश्वानां दातारः संति । उत वाऽथवा गोदा संति । ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः संति तेषु सर्वेषु रायो धनानि संभवंत्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

विसर्माणं कृणुहि वित्तमेषां ये भुंजते अपृणंतो न उक्थैः ।

अपव्रतान्प्रसवे वावृधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व ॥ ९

वि॒ऽसर्माणं । कृणुहि । वित्तं । एषां । ये । भुंजते ।

अपृणंतः । नः । उक्थैः ।

अप॑ऽव्रतान् । प्रऽसवे । वदृधानान् । ब्रह्मद्विषः । सूर्यात् ।

यवयस्व ॥ ९

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्माणं विसरणशीलं कृणुहि । कुरु । हे ब्रह्मणस्पते । एषामित्युक्तं केषामित्याह । ये भुंजतेऽपृणंतोऽप्रयच्छंतः । केभ्यः । उक्थैः स्तुतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विशिष्टेभ्यो नोऽस्मभ्यं । तानपव्रतानपगतकर्मणः प्रसवे उत्पत्तिमति मनुष्यलोके वदृधानान् वर्धमानान्ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्वेष्टॄन्मंत्रद्वेष्टॄन् वा सूर्याद्यावयस्व । पृथक्कुरु । अंधकारे स्थापयेत्यर्थः ॥

। अथ दशमी ॥

य ओहते रक्षसो देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात ।

यो वः शमीं शशमानस्य निंदात्तुच्छ्यान्कामान्करते

सिष्विदानः ॥ १०

यः। ओहंते। रक्षसः। देवऽवीतौ। अचक्रेभिः। तं।

मरुतः। नि। यात।

यः। वः। शमीं। शशमानस्य। निंदात्। तुच्छ्यान्।

कामान्। करते। सिस्विदानः॥ १०

यो यजमानो रक्षसो बलिनो राक्षसानोहते प्रापयति देववीतौ। देवानां वीतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यत्र स तथोक्तः। तस्मिन्यज्ञे। अन्यथानुष्ठानादिनासुरं करोतीत्यर्थः। तं यजमानमचक्रेभिरचक्रै रथैर्हे मरुतो नि यात। नितरां प्रापयतांधकारं। यद्वाचक्रेभिरिति पूर्वत्रान्वयः। चक्रशब्देनांगान्युच्यंते। पुनःपुनरंगरहितैः केवलैरेव प्रधानैरोहते प्रापयति। सांगं हि कर्म देवानश्नुते इति। यश्च यो युष्माकं शमीं कर्म स्तुतिलक्षणं शशमानस्य मम संबंधि निंदात् निंदेत् वैदिकं ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निंदति स्वयं च तुच्छ्यानश्वरान् कामान् शय्यादिजनितभोगान् करते कुरुते सिस्विदानः स्विद्यन्नात्मानं क्लेशयन्। अथवा युष्मासु कमनीयान्भोगान् तुच्छ्यान् करोति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

तमु ष्टुहि यः स्विषुः सुधन्वा यो विश्वस्य क्षयति भेषजस्य।

यक्ष्वा महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य॥ ११

तं। ऊं इति। स्तुहि। यः। सुऽइषुः। सुऽधन्वा। यः।

विश्वस्य। क्षयति। भेषजस्य।

यक्ष्व। महे। सौमनसाय। रुद्रं। नमःऽभिः। देवं।

असुरं। दुवस्य॥ ११

हे आत्मन् तमु तमेव रुद्रं स्तुहि। स्तुतिं कुरु। यः स्विषुः शोभनबाणः सुधन्वा च। निरोधिकांडत्वात्सु इत्युक्तं। यश्च विश्वस्य भेषजस्यौषधस्य क्षयति ईश्वरो भवति।

यादीरस्य सांसारिकस्य वा रिष्टस्य शमनायेश्वरस्य व्यतिरिक्तस्यौषधस्याभावाद्भि-
षक्त्वमत्यान्नास्य भेषजस्यानित्वं। भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि। ऋग्वे० २. ३३. ४.।
इत्यादिश्रुतेः। किंच तमेव रुद्रं दुःखात्तत्साधनाद्दुरिताद्वा मोचयितारं देवं यक्ष्व
यज च मह्ने महते सौमनसाय सुमनस्त्वाय। ईश्वराराधनाच्चित्तशांतिः प्रसिद्धा।
किंच नमोभिर्हविर्भिर्नमस्कारैर्वा देवं द्योतमानमसुरं प्रज्ञदातं। बलवंतमित्यर्थः।
यद्वा प्राणदातारं रुद्रं दुवस्य। परिचरेति॥

॥ अथ द्वादशी॥

दमू॑नसो अपसो ये सुहस्ता वृष्णः पत्नीर्नद्यो॑ विभ्वतष्टाः।
सर॑स्वती बृहद्दि॑वोत राका दशस्य॑न्तीर्वरिवस्यन्तु शुभ्राः १२

दमू॑नसः। अपसः॑। ये। सुऽहस्ताः॑। वृष्णः॑। पत्नीः॑। नद्यः॑।
विभ्वऽतष्टाः॥

सर॑स्वती। बृहत्ऽदि॑वा। उत। राका। दशस्यन्तीः॑।
वरिवस्यन्तु। शुभ्राः॥ १२

अत्र लिंगोक्तदेवताः। दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापसश्चमसाद्वरणगत्यादि-
शोभनकर्मवंतः॥ मत्वर्थो लुप्यते॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति त ऋभवो
वृष्णो वर्षकस्येंद्रस्य पत्नीः पत्न्यः पालयित्र्यो नद्यो नदनशीला गंगाद्या
विभ्वतष्टा ऋभूणां मध्यमेन कृताः। सरस्वत्यंतर्ज्ञानिका नदी वाग्देवी वा बृहद्दिवा
प्रभूतदीप्तिरुतापि च राका देवी च दशस्यंतोदंशस्यंत्यः कामान्प्रयच्छंत्यः शुभ्रा दीप्ताः
ताश्च वरिवस्यंतु। अस्मभ्यं धनमिच्छंतु॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

प्र सू म॒हे सु॑शरणाय॑ मेधां गिरं॑ भरे नव्य॑सीं जाय॑मानां।
य आ॑हना दु॑हितुर्व॒क्षणा॑सु रूपा मि॑नानो
अकृ॑णोदिदं नः॥ १३

प्र । सु । इ॒ । मधु॑ऽअरणाय । मेधाम् । गिर॑म् । भ॒रे । नव्य॑सीम् ।

जाय॑मानाम् ।

यः । आऽहनाः । दु॒हि॒तुः । व॒क्षणा॑सु । रूपा । मिनानः ।

अकृ॑णोत् । इदम् । नः ॥ १३

स सुष्ठु प्र भरे प्रकर्षेण संपादयामि मह्ने महते सुयरणाय शोभनरक्षकायेंद्राय पर्जन्याय वा सुसुखाय वा । किं । मेधां मतो धीयमानां गिरं स्तुतिं । कद्दर्शीं । नव्यसीं नवतरामतिशयेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानीमुत्पद्यमानां । नूतनामित्यर्थः । य इंद्रः पर्जन्यो वा आहना आहंता सेक्ता दुहितुर्दुहितृस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वक्षणासु नदीषु रूपा रूपाणि मिनानः कुर्वाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणोत् करोतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

प्र सु॑ष्टु॒तिः स्त॒नय॑न्तं रु॒वन्त॑मि॒ळस्पतिं॑ जरित॒र्नू॒नम॑श्याः ।

यो अ॒ब्दिमाँ॑ उद॒निमाँ॒ इय॑र्ति॒ प्र वि॒द्युता॒ रोद॑सी उ॒क्षमा॑णः ॥ १४

प्र । सु॒ऽस्तु॒तिः । स्त॒नय॑न्तम् । रु॒वन्त॑म् । इ॒ळः । पति॑म् । ज॒रि॒त॒रिति॑ ।

नू॒नम् । अ॒श्याः ।

यः । अ॒ब्दिऽमान् । उ॒द॒निऽमान् । इय॑र्ति । प्र । वि॒ऽद्युता॑ ।

रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒क्षमा॑णः ॥ १४

अत्र पर्जन्यः स्तूयते । सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंतं गर्जंतं रुवंतं वर्षणजनितं शब्दं कुर्वाणमिळोऽन्नस्योदकस्य वा पतिं स्वामिनं हे जरितः स्तोतस्त्वदीया स्तुतिर्नूनं मा अश्याः । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । यच पर्जन्योऽब्दिमान् । अब्दिरपां दानमब्दमः । तद्वान् । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रोदसी द्यावापृथिव्यावुक्षमाणः सिंचन् प्रेयर्ति गच्छति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एष स्तोमो मारुतं शर्धो अच्छा रुद्रस्य सूनूँर्युवन्यूँरुदश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्वाँ अयासः ॥ १५

एषः । स्तोमः । मारुतम् । शर्धः । अच्छ । रुद्रस्य । सूनून् ।

युवन्यून् । उत् । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि ।

पृषत्ऽअश्वान् । अयासः ॥ १५

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं शर्धो मरुतां बलमच्छाभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायिरूपेणाह । रुद्रस्य सूनून् । एषां रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकल्पितत्वादुक्ता । युवन्यून्यौवनेच्छून्वा उदुत्तमत्वधिकमश्याः । व्याप्नुहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मामा स्वस्त्ययिनश्वरं हवते । आह्वयति । प्रेरयतीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात्पृषदश्वान्पृषद्वर्णाश्वोपेतानयासो यज्ञं प्रत्युपोपेत्य स्तुहि ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतींरोषधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ धात् ॥ १६

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीम् । अंतरिक्षम् । वनस्पतीन् ।

ओषधीः । राये । अश्याः ।

देवःऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मह्यम् । मा । नः । माता ।

पृथिवी । दुःऽमतौ । धात् ॥ १६

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवता प्राप्नुयाः। प्राप्नोतु। किमर्थं। राये धनार्थं। देवो देवः सर्वोऽपि देवो यह्वं यदर्थं सुहवो भूतु। स्वाह्वानो भवतु। नोऽस्मान्दुर्मतौ जाता सर्वस्य निर्मात्री। यद्वान्येभिर्मित्यादिभिर्देवैर्माता। तादृशी पृथिवी मा धात्। मा स्थापयतु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उरौ दे॑वा अनिबाधे स्या॑म ॥ १७

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १७

हे देवा युष्माकं संबंधिन्युरौ महत्यनिबाधे नितरां बाधरहिते सुखे स्याम। भवेम वयमत्र वः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

सम॒श्विनो॒रव॑सा नूत॑नेन मयो॒भुवा॑ सु॒प्रणी॑ती गमेम ।
आ नो॑ र॒यिं व॑हत॒मोत वी॒राना विश्वा॑न्य॒मृता॒ सौभ॑गानि ॥ १८

सं । अ॒श्विनोः॑ । अव॑सा । नूत॑नेन । मयः॒ऽभुवा॑ ।
सु॒ऽप्रनी॑ती । ग॒मे॒म ।
आ । नः॒ । र॒यिं । व॒ह॒तं॒ । आ । उ॒त । वी॒रान् । आ ।
विश्वा॑नि । अ॒मृता॑ । सौभ॑गानि ॥ १८

वयमश्विनोर्नूतनेन पूर्वमन्यैरननुभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्रा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणेन संगमेम। संगच्छेमहि। हे अमृतावमरणावश्विनौ नोऽस्मभ्यं रयिं धनमावहतं। प्रापयतं। ओत वीरान् सुवीर्यवतः पुत्रानप्यावहतं। विश्वानि सौभगान्यप्यावहतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

आ धेनव इति सप्तदशर्चमेकादशं सूक्तमत्रेरार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। अत्रानुक्रमणिका। आ धेनवस्सप्तोनैकयोरुरांत्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ अपोनप्त्रीय एकधनासु हविर्धानं प्रति नीयमानास्वाद्यानुवचनीया। सूत्रितं च। आ धेनवः पयसा तूर्ण्यर्थाः समन्या यंत्युप यंत्यन्याः। आ० ५. १. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ धेनवः पयसा तूर्ण्यर्था अमर्धन्तीरुप नो यन्तु मध्वा ।

महो राये बृहतीः सप्त विप्रो मयोभुवो जरिता जोहवीति ॥ १

आ । धेनवः । पयसा । तूर्णिऽअर्थाः । अमर्धन्तीः । उप ।

न: । यन्तु । मध्वा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयःऽभुवः । जरिता ।

जोहवीति ॥ १

धेनवः प्रीणयित्र्यो नद्यो मध्वा मधुरेण पयसा रसेन सहिता तूर्ण्यर्थास्त्वरमाणगमनाः । अर्थोऽर्तेरिति यास्कः । अमर्धन्तीरहिंसन्त्यः सत्यो नोऽस्मानुपायन्तु । उपागच्छन्तु । तदर्थं महो महते राये धनाय बृहतीर्महतीः सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका इमं मे गंगे । ऋग्० १० ७५, ५ । इति मंत्रोक्ता गंगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तैवोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्रीर्विप्रो विशेषेण प्रीणयिता जरिता स्तोता जोहवीति । आह्वयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ सुष्टुती नमसा वर्तयध्यै द्यावा वाजाय पृथिवी अमृध्रे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टां ॥ २

आ । सुऽस्तुती । नमसा । वर्तयध्यै । द्यावा । वाजाय

पृथिवी इति । अमृध्रे इति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः ।

यशसौ । अविष्टां ॥ २

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्तोत्रेण नमसा हविषा चामृध्रे हिंसारहिते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावावर्तयध्यै । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नार्थं । अहं वै

वाज इति हि श्रुतिः । पिता पालयिता द्यौर्माता निर्मात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमतदानेन शोभनहस्ता । एते उभयविशेषणे । यद्वा यद्यो-युक्तौ द्यावापृथिव्यौ भरे भरे सर्वेषु संग्रामेषु यज्ञेषु वा नोऽस्मानविष्टां रक्षतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अध्व॑र्यवश्चकृ॒वांसो॒ मधू॑नि॒ प्र वा॒यवे॑ भरत॒ चारु॑ शु॒क्रं ।
होते॑व नः प्रथ॒मः पा॑ह्य॒स्य देव॒ मध्वो॑ ररि॒मा ते॒ मदा॑य ॥ ३

अध्व॑र्यवः । च॒कृ॒ऽवांसः॑ । मधू॑नि । प्र । वा॒यवे॑ । भ॒र॒त॒ ।
चारु॑ । शु॒क्रं ।
होता॑ऽइव । नः॒ । प्र॒थ॒मः । पा॒हि । अ॒स्य । देव॑ । मध्वः॑ ।
र॒रि॒म । ते॒ । मदा॑य ॥ ३

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युंजाना मधूनि मधुररसानि सोमाज्यादीनि चकृवांसः कुर्वाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं दीप्तं सोमं । हे वायो त्वं च होतेव होता यथा प्रथमं । पिबति तद्वत्सोऽस्मदर्थमस्माकं सोमं प्रथम इतरदेवेभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुरं सोमरसं । ते मदाय ररिम । ददाम । वायोः पूर्वपानमस्तकत्मपंचितं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दश॑ क्षि॒पो यु॑ञ्जते बा॒हू अद्रिं॒ सोम॑स्य॒ या श॑मि॒तारा॑ सु॒हस्ता॑ ।
मध्वो॒ रसं॑ सु॒गभ॑स्तिर्गिरि॒ष्ठां चनि॑श्चदद्दुदुहे शु॒क्रमं॒शुः ॥ ४

दश॑ । क्षि॒पः॑ । यु॒ञ्ज॒ते॒ । बा॒हू इति॑ । अद्रिं॑ । सोम॑स्य । या ।
श॒मि॒तारा॑ । सु॒ऽहस्ता॑ ।
मध्वः॑ । रसं॑ । सु॒ऽगभ॑स्तिः । गि॒रि॒ऽस्थां । चनि॑श्चदत् ।
दु॒दु॒हे॒ । शु॒क्रं । अं॒शुः ।

अत्राभिषवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता। यद्वा ऐंद्री। अद्रिमभिषवग्रावाणं दश क्षिपो दशसंख्याका अंगुल्यो युंजते। वहंति। यद्वा परस्परं युक्ता भवंति। बाहू अध्वर्युसंबंधिनावद्रिं युंजाते। या यौ सुहस्ता शोभनहस्तौ सोमस्य शमितारावभिषोतारौ तौ बाहू युंजाते। मध्वो मधुरस्य सोमस्य रसं गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवदुन्नतप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्यु-चनिश्चददाह्लादयन्॥ चदि आह्लादन इत्यस्माद्यङ्लुकि छांदसं रूपं॥ दुदुहे। दोग्धि। स चांशुः शुक्रं निर्मलं रसं दुदुहे। दुग्धे। यद्वैकं वाक्यं। अंशुव्याप्तः सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं दुदुहे। दोग्धि॥

॥ अथ पंचमी ॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दक्षाय बृहते मदाय।

हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि हूयमानः॥५

असावि। ते। जुजुषाणाय। सोमः। क्रत्वे। दक्षाय। बृहते। मदाय।

हरी इति। रथे। सुऽधुरा। योगे। अर्वाक्। इंद्र।

प्रिया। कृणुहि। हूयमानः॥ ५

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि। अभिषुतः। किमर्थं। क्रत्वे क्रतवे वृत्रवधादिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहते महते मदाय च। यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वं हूयमानः सन् सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्तौ प्रिया प्रियौ हरी अश्वौ योगे योगार्हे युक्ते वा रथे योजयित्वा तं रथमर्वागस्मदभिमुखं कृणुहि। कुरु॥

इति चतुर्थस्य द्वितीये विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नो महीमरमतिं सजोषा ग्नां देवीं नमसा रातहव्यां।

मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानैः॥ ६

आ । नः । महीं । अरमतिं । सऽजोषाः । ग्नां । देवीं ।
नमसा । रातऽहव्यां ।
मधोः । मदाय । बृहतीं । ऋतऽज्ञां । आ । अग्ने । वह ।
पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥

अत्राग्निं संबोध्य ग्नादेवताया आवाह्यत्वादस्याग्निग्नौ वा देवता । हे अग्ने सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं ग्नां देवीं सर्वैर्गंतव्यामेतन्नामिकां देवतां । मेना ग्ना इति स्त्रीणामिति यास्कः । नोऽस्मदर्थं देवयानैर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैरा अभिमुखमावह । कीदृशीं । महतीमरमतिमा समंताद्रममाणां सर्वत्र गंत्रीं वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां । रातं दत्तं दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्तां । दत्तहविष्कामित्यर्थः । किमर्थं । मधो मधुरस्य सोमस्य मदाय । पुनः कीदृशीं । बृहतीं महतीमृतज्ञां यज्ञमभिजानतीं ॥

प्रवर्ग्ये महावीरेऽज्यमानेऽंजंति यमित्येषा । सूत्रितं च । अंजंति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमाने । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अंजंति यं प्रथयंतो न विप्रा वपावंतं नाग्निना तपंतः ।
पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादि ॥ ७

अंजंति । यं । प्रथयंतः । न । विप्राः । वपाऽवंतं । न ।
अग्निना । तपंतः ।
पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्निं ।
ऋतयन् । असादि ॥ ७

यं घर्मं महावीरं प्रथयंतो न ॥ नेति संप्रत्यर्थीयः । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः ॥ इदानीं प्रथयंतो विप्रा मेधाविन ऋत्विजोऽध्वर्य्वादयो वपावंतं न । वपावंतं प्रदृद्धं पशुं यथाग्नौ तपंति तद्वदग्निना तपंतोऽंजंति । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः पितुरुपस्थे प्रियतमः पुत्र इव घर्मो महावीरः । यद्वा इत्यतपत्तद्घर्मस्य घर्मत्व-

मिति हि स्तुतिः। स प्रतयन्त्यन्नमिच्छमग्निमग्नामस्मादि। आसादितः। अत्र पितृपुत्रदृष्टांतः स्फोटादिराहित्येन सुखमासप्रख्यापनार्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

अच्छा॑ म॒ही बृ॑ह॒ती शंत॑मा॒ गीर्दू॒तो न गं॑त्व॒श्विना॑ हु॒वध्यै॑।
म॒यो॒भुवा॑ स॒रथा या॑तम॒र्वाग्गं॒तं नि॒धिं धुर॑मा॒णिर्न नाभि॑म्॥ ८

अच्छ॑। म॒ही। बृ॒ह॒ती। शंऽत॑मा। गीः। दू॒तः। न। गं॒तु।
अ॒श्विना॑। हु॒वध्यै॑।
म॒यः॒ऽभुवा॑। स॒ऽरथा॑। आ। या॒तं॒। अ॒र्वाक्। गं॒तं॒।
नि॒ऽधिं। धुर॑म्। आ॒णिः। न। नाभि॑म्॥ ८

अच्छाभिमुखमश्विनाश्विनौ हुवध्या आह्वातुं गीरस्मदीया स्तुतिर्दूतो न दूत इवाह्वातेव गंतु। गच्छतु। गोर्विशेष्यते। मही पूज्या बृहती महती शंतमा सुखतमा। हे अश्विनौ मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ सरथैकरथौ निधिं निधितं सोममर्वागभिमुखं यातं। गच्छतं। धुरं भारवाहिकां नाभिमाणिर्न कील इव। यथा निष्कीला नाभी रथं न निर्वहति तद्वद् युवाभ्यां वियुक्तः सोमो यागं न निर्वहतीति ज्ञापयितुमेवं दृष्टांतितं॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र त॒व्यसो॒ नम॑उक्तिं तु॒रस्या॒हं पू॒ष्ण उ॒त वा॒योर॑दिक्षि।
या राध॑सा चोदि॒तारा॑ मती॒नां या वाज॑स्य द्रविणो॒दा उ॒त त्मन्॥ ९

प्र। त॒व्यसः॑। नमः॑ऽउक्तिं। तु॒रस्य॑। अ॒हं। पू॒ष्णः। उ॒त।
वा॒योः। अ॒दि॒क्षि॒।
या। राध॑सा। चो॒दि॒तारा॑। म॒ती॒नां। या। वाज॑स्य।
द्र॒वि॒णः॒ऽदौ। उ॒त। त्मन्॥ ९

अश्वस्वपिसब्यस: प्रकृष्टबलस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्ण: पोषकस्य देवस्य। उक्ष्णः सुणकाय देवाय उतापि च वायोरूक्षलक्षणाय च नमउक्तिं। नम इति वचनं। स्तोत्रं प्रादिषि प्रदिशामि। या यौ पूषवायू राधसा हविर्लक्षणेन निमित्तेन मतीनां चोदितारा प्रेरयितारौ। यद्वा राधसेति षष्ठ्यर्थे तृतीया। राधसो धनस्य मतीनां च चोदयितारौ। यौ च वाजसातस्य संग्रामस्य.वा चोदयितारौ तौ देवावुतापि च स्वचात्मन्यनन्यप्रेरणायैव दृषिणोदौ भवतमिति शेषः॥

॥ तत्र दशमी ॥

आ नामभिर्मरुतो वक्षि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः।
यज्ञं गिरो जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंत मरुतो विश्व ऊती॥१०

आ। नामऽभिः। मरुतः। वक्षि। विश्वान्। आ। रूपेभिः।
जातऽवेदः। हुवानः।
यज्ञं। गिरः। जरितुः। सुऽस्तुतिं। च। विश्वे। गंत।
मरुतः। विश्वे। ऊती॥१०

हे जातवेदो जातप्रज्ञाग्ने हुवानोऽस्माभिराहूयमानः सन् विश्वान्मरुतः सर्वानपि स्तोतभाजो हविर्भाजश्च देवान् नामभिरिंद्रवरुणेत्यादिलक्षणैरावक्षि। आवहसि। रूपेभिः सहस्राक्षवज्रहस्तादिलक्षणै रूपैरावहि। वहसि यज्ञं। किंच हे मरुतो विश्वे सर्वे यूयं यज्ञमस्मदीयं यज्ञसंबंधि हविर्वा जरितुः स्तोतुः संबंधिनीर्गिरः स्तुतिवर्धाश्च सुष्टुतिं सत्याख्यां शोभनफलां स्तुतिं च॥ अवयविन्याः स्तुतेरेकत्वा-देकवचनं। अवयवानां बहुत्वाद्बहुवचनं॥ उक्तौ यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गंत। आगच्छत। विश्वे च यूयमूती ऊत्या रक्षया च सह गंत॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकविंशो वर्गः॥

आ नो दिव इत्येकादशी ऋचे दशरात्रे नवमेऽहनि प्रउगशस्त्रे सारस्वततृचे द्वितीया। सूत्रितं च। आ नो दिव बृहतः पर्वतादा सरस्वत्यधि नो नेमि यज्ञः। आ० ७, ११,। इति॥ तत्पाठस्तु॥

आ नो॑ दिवो बृ॑हतः पर्व॑ताद्दा सर॑स्वती यजता गं॑तु यज्ञं।

हवं॑ देवी जुजुषाणा घृताची शग्मां॑ नो वाचमुशती शृ॑णोतु॥ ११

आ। नः। दिवः। बृहतः। पर्व॑तात्। आ। सरस्वती।

यजता। गंतु। यज्ञं।

हवं॑। देवी। जुजुषाणा। घृताची। शग्मां॑। नः। वाचं॑।

उशती। शृणोतु॥ ११

नोऽस्माकं यज्ञं यजता यष्टव्या देवी सरस्वती दिवो द्योतमानाद्द्युलोकादागंतु। आगच्छतु। तथा बृहतो महतः पर्वतात्पर्ववतः पूरणवतः प्रीणनवतो वांतरिक्षाल्लोकाद्वा सरस्वत्यागंतु। आगच्छतु। अनेन माध्यमिका वागुच्यते। यद्वैतद्दिव इत्यस्य विशेषणं। संति हि द्युलोकस्य त्रीणि पर्वाणि। तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादि श्रुतेः। अस्मिन्पक्षे द्वितीय आकारः पूरणः। तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वानं देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुतिं सेवमाना। घृताची घृतमुदकमंचन्ती नोऽस्मदीयां शग्मां सुखकरीं वाचं स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु॥

॥ अथ द्वादशी॥

आ वेधसं नील॑पृष्ठं बृहंतं बृहस्पतिं सदने सादयध्वं।

सादद्योनिं दम आ दीदिवांसं हिर॑ण्यवर्णमरुषं सपेम॥ १२

आ। वेधसं। नील॑ऽपृष्ठं। बृहंतं। बृहस्पतिं। सदने।

सादयध्वं।

सादत्ऽयोनिं। दमे। आ। दीदिऽवांसं। हिर॑ण्यऽवर्णं।

अरुषं। सपेम॥ १२

एषा वाक्संख्या। हे ऋत्विजो यूयं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य स्वामिनं देवं सदनेऽस्मद्यागगृहे आसादयध्वं। स्थापयध्वं। कीदृशं देवं। वेधसं विविधकर्तारं नीलपृष्ठं स्निग्धांगं बृहंतं महांतं। तथा संतं वयमृत्विग्यजमानाः सपेम। परिचरेम। स एव विशेष्यते। सादद्योनिं योनौ सीदंतं दमे यागगृहे आ सर्वतो दीदिवांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरुषमारोचमानं। अथर्वेयमाक्षंत्री। बृहतः परिवृढस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरग्निरुच्यते। तथा नीलवर्णधूमपृष्ठत्वसदनसादनहिरण्यवर्णत्वादिलिंगैरप्यग्निरेव बृहस्पतिः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ धर्णसिर्बृहद्दिवो रराणो विश्वेभिर्गन्त्वोमभिर्हुवानः ।
ग्ना वसान ओषधीरमृध्रस्त्रिधातुशृंगो वृषभो वयोधाः ॥ १३

आ । धर्णसिः । बृहत्ऽदिवः । रराणः । विश्वेभिः । गंतु ।
ओमऽभिः । हुवानः ।
ग्नाः । वसानः । ओषधीः । अमृध्रः । त्रिधातुऽशृंगः ।
वृषभः । वयःऽधाः ॥ १३

इदमाद्यृक्त्रयमाग्नेयं। अग्निरागंतु आगच्छत्वस्मद्यज्ञं धर्णसिः सर्वस्य धारको बृहद्दिवः प्रभूतदीप्तिः रराणो रममाणः कामान् प्रयच्छन् वा विश्वेभिः सर्वैरोमभी रक्षणैः सह हुवान आह्वयमानः। ग्ना गतीर्ज्वाला ओषधीश्च वसानोऽमृध्रोऽहिंसितस्त्रिधातुशृंगस्त्रिप्रकारशृंगः शृंगवदुच्छ्रितशुक्लकृष्णपीतवर्णज्वालो वृषभो वर्षिता वयोधा अन्नस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मातुष्पदे परमे शुक्र आयोर्विपन्यवो रास्पिरासो अग्मन् ।
सुशेव्यं नमसा रातहव्याः शिशुं मृजंत्यायवो न वासे ॥ १४

मातुः । पदे । परमे । शुक्रे । आयोः । विपन्यवः ।

रास्पिरासः । अग्मन् ।

सुऽशेव्यं । नमसा । रातऽहव्याः । शिशुं । मृजंति ।

आयवः । न । वासे ॥ १४

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः । स्तोतृनामैतत् । स्तोतारो होत्रादयो रास्पिरासः ॥ राधनं हविर्लक्षणं । तदश्नुवंति रासा जुह्वादयः । तद्वान् रास्पी । तद्वंतो रास्पिराः ॥ एवंविधा ऋत्विजो मातुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्रे दीप्ते परमे पदे उत्तरवेद्यां स्थितमग्मन् । अगमन् । भजंते । तदर्थं सुशेव्यं सुखाय हितं शिशुमुत्पन्नमात्रं वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः । हविष्का इत्यर्थः । तादृशास्ते मृजंति संमार्जयंति । तत्र दृष्टांतः । आयवो न लौकिका मनुष्या इव । ते यथा शिशुं वासाय पुजंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

बृहद्वयो बृहते तुभ्यमग्ने धियाजुरो मिथुनासः सचंत ।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ धात् ॥ १५

बृहत् । वयः । बृहते । तुभ्यं । अग्ने । धियाऽजुरः ।

मिथुनासः । सचंत ।

देवःऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मह्यं । मा । नः । माता ।

पृथिवी । दुःऽमतौ । धात् ॥

बृहत्प्रभूतं वयोऽन्नं हे अग्ने बृहते तुभ्यं धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासो पत्नीभिः सहिताः सचंत । सचंते । जायापती अग्निमादधीयातामित्यादिश्रुतेः । अधिकाराध्याये षष्ठे स्त्रिया अग्न्यधिकारः स च पत्या सहेति हि प्रतिपादितं । अन्यदिष्टं गतं ॥

॥ अथ षोडशी ॥

उरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ १६

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १६

॥ अथ सप्तदशी ॥

सम॒श्विनो॒रव॑सा॒ नूत॑नेन मयो॒भुवा॑ सु॒प्रणी॑ती गमेम ।

आ नो॑ र॒यिं व॑हत॒मोत वी॒राना विश्वा॑न्यमृता॒ सौभ॑गानि ॥ १७

सं । अश्विनोः । अव॑सा । नूत॑नेन । मयः॒ऽभुवा॑ ।

सुऽप्रनीती । गमेम ।

आ । नः । र॒यिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वा॑नि । अमृता । सौभ॑गानि ॥ १७

व्याख्याते द्वे ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वात्रिंशो वर्गः ॥

तं प्रत्नथेति पंचदशर्चं द्वादशं सूक्तं । अवत्सारो नाम ऋषिः स च काश्यपगोत्रः । यास्त्वनु सदापृणबाहुवृक्तादयः श्रुतास्तास्तु तेऽपि सदृश्यंते । चतुर्दशीपंचदश्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टाश्चिष्टपंक्तपरिभाषया जगत्यः । विश्वे देवा देवता । अनुक्रांतं च । तं प्रत्नथा पंचोना काश्यपोऽवत्सारोऽन्त्ये च ऋचयोऽत्र दृष्टलिंगाः द्वित्रिष्टुबंतमिति ॥ वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थ आदितस्त्रयोदशर्चः शंसनीयाः । सूत्रितं च । तं प्रत्नथेति त्रयोदशानागेयां शिष्टाभ्य दूरोहणं रोहेत् । आ० ९.९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं प्र॒त्नथा॑ पू॒र्वथा॑ वि॒श्वथे॒मथा॑ ज्ये॒ष्ठता॑तिं ब॒र्हि॒षदं॑ स्व॒र्विद॑म् ।

प्र॒ती॒ची॒नं वृ॒जनं॑ दोहसे गि॒राशुं जय॑न्त॒मनु॒ यासु॒ वर्ध॑से ॥ १

तं। प्रत्नऽथा। पूर्वऽथा। विश्वऽथा। इमऽथा। ज्येष्ठऽतातिं।

बर्हिऽसदं। स्वःऽविदं।

प्रतीचीनं। वृजनं। दोहसे। गिरा। आशुं। जयंतं।

अनु। यासु। वर्धसे॥ १

इयमुत्तरा च द्वे ऐंद्र्यावित्याहुः। तत्रोपपत्तिमेवाहुः। तं प्रत्नथेत्येषा शुक्रामं-थिग्रहणे विनियुक्ता। ऐंद्रौ च शुक्रामंथिनौ। यदैंद्रं शंसति तेन शुक्रामंथिना-नुकल्पयंतौ। ऐ० ब्रा० ३. १.। इति हि ब्राह्मणं। अध्वर्युसंप्रैषोऽपि भवति। प्रातः प्रातः सावस्य शुक्रवतो मधुश्चुत इंद्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य। शतप० ब्रा० ४. २. १. २३.। इति प्रथमाक्तप्रैषस्य भवति। होता यक्षदिंद्रं प्रातः प्रातः सावस्य। आ० ५. ५.। इत्यादि। प्रस्थिता इंद्राय सोमा इति याज्या चैंद्री। इदं ते सोम्यं मधु। आ० ५. ५.। इति। तस्मादैंद्यौ॥ तमिंद्रं प्रत्नथा पुरातना यजमाना इव पूर्वथास्मदीयाः पूर्वे यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथेमथेम इदानीं वर्तमाना यजमानाः। ते यथेंद्रस्य स्तुत्या फलमलभंत तद्वद्वयमपि हे अंतरात्मन् त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं बर्हिषदं बर्हिषि सीदंतं स्वर्विदं सर्वज्ञं सर्वस्य लंभयितारं वा प्रतीचीनं प्रत्यगभिमुखमंचंतं वृजनं। बलनामैतद्बलवति वर्तते। बलवंतमाशुं शीघ्रगामिनं व्याप्तं वा जयंतं सर्वमभिभवंतमिंद्रं गिरा स्तुत्या साधनेन दोहसे। दुग्ध सर्वदा सर्वान् कामान्। इत्यंतरात्मनः प्रैषः। यासु स्तुतिषु वर्धसे प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि वेंद्रं दया स्तुत्येति। यास्विति व्यत्ययेन बहुवचनं॥

॥ अथ द्वितीया॥

श्रिये सुदृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभामचोदते।

सुगोपा असि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्ऋत आस

नाम ते॥ २

श्रिये। सुऽदृशीः। उपरस्य। याः। स्वः। विऽरोचमानः।

ककुभां। अचोदते।

सुऽगोपाः। असि। न। दभाय। सुक्रतो इति सुऽक्रतो।

परः। मायाभिः। ऋते। आस। नाम। ते॥ २

हे इंद्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदतेऽप्रेरयितुः॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ उपरस्थ मेघस्य संबंधिन्यः सुदृशीः सुरोचमाना या आपः संति तासामपां ककुभां सर्वासां दिशां मध्ये च्यिये प्राणिनां आश्रयाय प्रेरको भवेति शेषः। हे सुक्रतो शोभन-वृष्टिप्रदानादिकर्मकेंद्र त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुष्ठु गोपायितासि। अतो न दभाय न दंभनाय वधाय प्राणिनां नासि। प्रभवसि। त्वं च मायाभिरासुरीभिः परो मायाभ्यः परस्ताद्वर्तमानः। यस्मात्ते त्वदीयं नाम नामकं रूपस्वते सत्यलोक आसु आसे॥

॥ अथ तृतीया॥

अत्यं हविः सचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः।
प्रसर्स्राणो अनु बर्हिर्वृषा शिशुर्मध्ये युवाजरो विस्रुहा हितः॥३

अत्यं। हविः। सचते। सत्। च। धातु। च। अरिष्टऽगातुः।

सः। होता। सहःऽभरिः।

प्रऽसर्स्राणः। अनु। बर्हिः। वृषा। शिशुः। मध्ये। युवा।

अजरः। विऽस्रुहा। हितः॥ ३

हूयमानोऽग्निर्होतृत्वयुवत्वादिलिंगैः। अयमग्निरत्यं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं सचते। सेवते। कीदृशं हविः। सत्। सत्फलसाधनत्वाद्धविरपि सत्। धातु च धारकं सर्वस्य। हूयमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तया च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं। तथा हि। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदि-त्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति। अरिष्टगातुरहिंसितगमनः। हलि गच्छ

गमने यज्ञनिष्पत्त्या फलसिद्धेरिष्टगमनत्वं । तदेवाह । स खलु होता होमनिष्पादकः सद्वोभरिवंतस्य भतो बर्हिरस्तु प्रस्तोर्यः प्रकर्षेण सरन् वृषा वर्षकः फलस्य शिशुः स इव रक्षणीयोऽप्रौढो वा युवा सर्वस्य मिश्रयिताजरो जरारहितो विबुधा विबुधानामोषधीनां मध्ये हितो निहितः स्थापितः । एवंभूतः सचते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वं एते सुयुजो याम॑न्निष्टये नीचीरमुष्मै यम्यं ऋतावृधः ।
सुयंतुभिः सर्वशासैरभीशुभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे
मुषायति ॥ ४

प्र । वः । एते । सुऽयुजः । यामन् । इष्टये । नीचीः ।
अमुष्मै । यम्यः । ऋतऽवृधः ।
सुयंतुऽभिः । सर्वऽशासैः । अभीशुऽभिः । क्रिविः ।
नामानि । प्रवणे । मुषायति ॥ ४

एषा सौरी वा । एते रश्मयः सुयुजः सुष्टु परस्परं संयुक्ता यामन्यज्ञगमन इष्टय एषणाय नीचीः । नीचं गच्छंतीति शेषः । अमुष्मै यजमानाय यम्यो यस्या गमनार्हाः अथवा यमो नियमितादित्यः । तस्य संबंधिनः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारश्च । अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः सर्वशासैः सर्वस्य शासकैरभीशुभी रश्मिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणे निम्ने भूप्रदेशे मुषायति । मुष्णाति । आदत्त इत्यर्थः । अथवाग्निनावाग्नस्याग्नेरेतेऽश्वा । इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथे सुयुजः प्रगच्छंति । शिष्टं समानं । क्रिविः क्रिविसंज्ञोऽग्निः प्रवणे नामानि हवींष्युत्तमलक्षणाभिर्ज्वालाभिर्मुषायति । आदत्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

संजर्भुराणस्तरुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः ।
धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवो अध्वरे ॥ ५

संऽजर्भ॑राणः । तरु॑ऽभिः । सुतेऽग्रभं॑ । वयाकिनं॑ ।

चित्तऽग॑र्भासु । सुऽस्वरु॑: ।

धार॒ऽवाकेषु॑ । ऋजुऽगाथ । शोभसे । वर्ध॑स्व । पत्नीः॑ । अभि ।

जीवः॑ । अध्वरे ॥ ५

हे ऋजुगाथ शोभनस्तुतिकाग्ने तरुभिस्तरुविकारैर्चं हैः सुतेऽग्रभमभिषुतेन रसेन गृहीतं वयाकिनं । कुत्सिता वयाः शाखा वयाका लताः । तद्वंतं सोमं चित्तगर्भासु चित्तग्राहिणीषु स्तुतिभिः सह संजर्भराणो गृह्णन् गृह्णन् सुस्वरुः शोभनगमनः शोभनस्तुतिको वा त्वं धारवाकेषु । धारयंति वाकान् स्तोत्राणीति धारवाका ऋत्विग्यजमानाः । तेषु मध्ये शोभसे । किंचाध्वरे जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नीः पालयित्रीरोषधीर्ज्वालावा अभि अभिमुखं वर्धस्व । अभिवर्धय ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यादृगे॒व द॑दृ॒शे ता॒दृगु॑च्यते॒ सं छा॒यया॑ दधिरे सि॒ध्रया॒प्स्वा ।

म॒हीम॒स्मभ्य॑मुरु॒षामु॒रु ज्रयो॑ बृ॒हत्सु॒वीर॒मन॑पच्युतं॒ सहः॑ ॥ ६

यादृक् । एव । द॒दृ॒शे । तादृक् । उ॒च्यते । सं । छा॒यया॑ ।

दधिरे । सि॒ध्रया॑ । अ॒प्ऽसु । आ ।

म॒हीं । अ॒स्मभ्यं॑ । उ॒रु॒ऽसां । उ॒रु । ज्रयः॑ । बृ॒हत् । सु॒ऽवीरं॑ ।

अन॑पऽच्युतं । सहः॑ ॥ ६

एषा वैश्वदेवी । यादृगेव ददृशे यादृग्रूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । तादृग्रूपमेवोच्यते । यथादृष्टमेव स्तूयते न तु परवचनप्रत्ययेन । यश्चाच्छायया दीप्त्या सिध्रया साधिकया सहाप्सु व्यापकासु स्तुतिषु आस्तेय यां संदधिरे । सम्यग्धारयंति स्वीयं रूपं स्तुतिं वा । ते देवा महीं महतीं पूज्यरूपां उरुषां उरूणां दात्रीं रयिमुरु प्रभूतं ज्रयो वेगं बृहन्महत्सुवीरं शोभनवीर्यमपत्यमनपच्युतमनुपक्षीणं सहो बलं चाभिभवितृकमस्मभ्यं प्रयच्छंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वेत्यग्रुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः।
घ्रंसं रक्षन्तं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावसुः ॥ ७

वेति। अग्रुः। जनिऽवान्। वै। अति। स्पृधः।
सऽमर्यता। मनसा। सूर्यः। कविः।
घ्रंसं। रक्षन्तं। परि। विश्वतः। गयं। अस्माकं। शर्म।
वनवत्। स्वऽवसुः ॥ ७

इयं सौरी। सूर्यो देवोऽग्रुरग्रगामी जनिवान्वै जनवान् जायावान्वा। उषा ह्यस्य जाया। वा इति प्रसिद्धौ। कविः क्रान्तदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसा स्पृधः संग्रामानतिवेति। अतिगच्छति संदेशानसुरान्योद्धुं। घ्रंसं दीप्तं चान्तरिक्षं वा विश्वतः सर्वतो रक्षन्तं। परिचरणेत्यर्थः। स देवोऽस्माकं शर्म सुखं परि सम्यग्वनवत्। दद्यात्। स्वावसुः स्वायत्तधनः सन् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते।
यादृश्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८

ज्यायांसं। अस्य। यतुनस्य। केतुना। ऋषिऽस्वरं। चरति।
यासु। नाम। ते।
यादृश्मिन्। धायि। तं। अपस्यया। विदत्। यः।
ऊं इति। स्वयं। वहते। सः। अरं। करत् ॥ ८

द्रवत्यमाग्नेयो सौरी वा । हे देव ज्यायांसमतिशयेन प्रवृद्धमस्य यतनस्य ॥ यतति-गंतिकर्मा ॥ गंतुरस्य सूर्यस्य ॥ कर्मणि षष्ठ्यौ ॥ अयं गंतारं केतुना प्रज्ञापकेन कर्मणोदयादिलक्षणेन विशिष्टमृषिमरस्तुतिभिः स्तुत्यं त्वां चरति । गच्छति । भजते यजमानः । केन साधनेन । यास्तु स्तुतिषु ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूपं वर्तते ताभिरित्यर्थः । यद्वास्य यतनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोनिहरणादिकर्मणा विशिष्टं त्वां चरति । यातेर्भिक्षन्वादिकर्मो बाके धाथि यत्ते ये कर्तरि विप् । समर्थ्यो-त्पानो गम्यते । तं । यथानिर्देशं प्रतिनिर्दिष्टव्यत्यासादर्थनित्यर्थो ज्ञातव्यः । ताद्दशं कामनयस्त्वथा कर्मणा इवि स्तुत्यादिलक्षणेन विदत् । विंदते । य उ य एव स्वतमन-न्यप्रेरितः सन् स्वमनोपथैव यजते धारयति फलं सोऽस्मलमत्यर्थं करत् । करोतीति शेषः । अथवा य उ य एव स्वयं यजते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन-कारितं फलवद्भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

समुद्रमासामव तस्थे अग्रिमा न रिष्यति सवनं यस्मिन्नायता ।
अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पूतबंधनी ॥ ९

समुद्रं । आसां । अव । तस्थे । अग्रिमा । न । रिष्यति ।
सवनं । यस्मिन् । आऽयता ।
अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः ।
विद्यते । पूतऽबंधनी ॥ ९ ॥

इयमपि सौरी । आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवसानभूतं सूर्यमग्निमात्यंतं श्रेष्ठास्मदीया स्तुतिरवतस्थे । अवगच्छति । यद्वा आसां नानास्तुतीनां स्तुतिरिति संबंधः । सवनं । सूयते सोमोऽत्रेति सवनं यज्ञस्थलं । न रिष्यति । न हिंस्यते । किंतु प्रवर्धत इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्तीर्णानि स्तोत्राणि यत्सवनमिति । अत्रा-स्मिन्यजमानस्थले क्रवणस्य स्तुतिकर्तुर्हार्दि हृदयसंबंधि हृदयगतं काम्यं फलं न रेजते । न विचलति । न वृथा भवति । यत्र यस्मिन् स्तोतृस्थले मतिः पूतं सूर्यमनु-बध्नंती विद्यते अत्र न रेजत इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

स हि क्षत्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रेः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्ध्यं ॥१०

सः । हि । क्षत्रस्य । मनसस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य ।

यजतस्य । सध्रेः ।

अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रण्वऽभिः । शविष्ठं । वाजं ।

विदुषा । चित् । अर्ध्यं ॥ १०

इयमपि सौरी। स हि स खलु सविता देवः सर्वैः स्तुत्यः। सर्वकामपूरक इत्यर्थः। हिशब्दो लोकवेदयोः प्रसिद्धिद्योतकः। तस्मात्कारणात्। अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टलिंगा इत्युक्तत्वात् क्षत्रादय ऋषयः। क्षत्रस्य मनसस्यैवावदस्य यजतस्य सध्रेरवत्सारस्य चैषामस्माकं रण्वभी रमणीयाभिश्चित्तिभि स्पृणवाम। पूरयाम। किं। शविष्ठं बलवत्तमयेन बलवदन्नं। अन्नं वै वाज इति श्रुतेः। विदुषा विद्वद्भिरपि चित्तार्ध्य समर्धनीयं स्पृणवाम। क्षत्रादयो वयमिति संबंध॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

श्येन आसामदितिः कक्ष्यो३ मदो विश्ववारस्य यजतस्य

मायिनः ।

समन्यमन्यमर्थयंत्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमंति ते ॥ ११

श्येनः । आसां । अदितिः । कक्ष्यः । मदः । विश्वऽवारस्य ।

यजतस्य । मायिनः ।

सं । अन्यंऽअन्यं । अर्थयंति । एतवे । विदुः । विऽसानं ।

परिऽपानं । अंति । ते ॥ ११

मदद्देषत्येयं । विश्ववारादीनां त्रयाणामृषीणां स्वभूत आसामपां सोमरूपलक्षणानां मदः श्येनः शंसनीयगमनः शीघ्रं पात्रसकाशं गंतादितिरद्रीणोऽत्तिसद्भवः कल्प्यः कल्पपूरकश्च भवतीति शेषः । ते विश्ववारादयः सत्ये प्रकृत्ता एतदे सोमं प्राप्य तत्रानायाज्यमन्यं परस्परं समर्धयंति । याचंतेऽनुज्ञां । ते पिपासुं विशेषेण मदस्य दातारं परिपानमंत्यंतिकं विदुः । जानंति लभंते वा ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सदापृणो यजतो वि द्विषो वधीद्बाहुवृक्तः श्रुतवित्तर्यो वः सचा ।
उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदीं गणं भजते सुप्रयावभिः ॥ १२

सदाऽपृणः । यजतः । वि । द्विषः । वधीत् । बाहुऽवृक्तः ।
श्रुतऽवित् । तर्यः । वः । सचा ।
उभा । सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत् । ईं ।
गणं । भजते । सुप्रयावंऽभिः ॥ १२

सदापृणः सर्वदा दानशील एतन्नामा यजतो यष्टा च बाहुवृक्तो बाहुभ्यां वृक्तदर्भश्च श्रुतवित् श्रुतस्य वेत्ता च तर्यश्च । एतेषां पंचानां परस्परापेक्षया प्रत्येकमेकवचनं । स स यत्पुर्णिमं द्विष शत्रून्वधीत् हिंस्यात् यो युष्माकं सचा सहितः । युष्माभिः सहित इत्यर्थः । स महर्षिगणं वरा श्रेष्ठावुभौभाविहलोकपरलोकविषयौ कामौ प्रत्येति । अभिगच्छति । भाति च । यद्यस्मादीमेनं गणं देवसंघं सुप्रयावभिः सुष्ठु प्रकर्षेण निर्यद्भिः स्तोतृभिर्भजते तस्माद्देयं भागीति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुतंभरो यजमानस्य सत्पतिर्विश्वासामूधः स धियामुदंचनः ।
भरद्धेनू रसवच्छिश्रिये पयोऽनुब्रुवाणो अध्येति न स्वपन् ॥ १३

ऋतंऽभरः । यजमानस्य । सत्ऽपतिः । विश्वासां । ऊधः ।
स: । धियां । उत्ऽअंचनः ।
भरंत् । धेनुः । रसंऽवत् । शिश्रिये । पयः । अनुऽब्रुवाणः ।
अधि । एति । न । स्वपन् । १३

यजमानस्याध्वरस्य तत्र ऋतंभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्पतिः सतां विद्यमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासां धियां सर्वेषां कर्मणामूधः उद्धततरं फलमुदंचन उद्गमयिता । फलप्रापक इत्यर्थः । धेनुर्गौ रसवत्सारवत्पयो भरत् । अहरत् । तत्र पयः शिश्रिये । श्रयति चाश्रयति सामर्थ्यात् । तत्पयोऽनुब्रुवाणोऽनुक्रमेण संकीर्तयन् न स्वपन् स्वापमकुर्वन्ननवरतमध्येति । इत्यध्वरस्तावत् । ऋतंभरस्तादृश इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यो जागार तमृचः कामयंते यो जागार तमु सामानि यंति ।
यो जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः ॥ १४

यः । जागार । तं । ऋचः । कामयंते । यः । जागार । तं ।
ऊं इति । सामानि । यंति ।
यः । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं ।
अस्मि । सख्ये । निऽओकाः ॥ १४

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरूको भवति तमृचः सर्वशाखात्मिकाः कामयंते । यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यंति । प्राप्नुवंति । यो जागार तमयमभिषुतः सोम आह वक्ति मां स्वीकुर्विति । हे अग्ने तावकस्य तव सख्ये समानख्याने स्थितकरणो न्योका नितस्थानोऽहमस्मि । भवामि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अग्निर्जागार तमृचः कामयंतेऽग्निर्जागार तमु सामानि यंति ।
अग्निर्जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः ॥ १५

अग्निः । जागार । तं । ऋचः । कामयंते । अग्निः ।
जागार । तं । ऊं इति । सामानि । यंति ।
अग्नि । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं ।
अस्मि । सख्ये । निऽओकाः ॥ १५

पूर्ववैव निगदितव्याख्या । य इत्यस्य स्थानेऽग्निरिति विशेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं । सदापृणोडामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । वै तदित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवं । विदा एकादश सदापृण इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विदा दिवो विष्यन्नद्रिमुक्थैरायत्या उषसो अर्चिनो गुः ।
अपावृत व्रजिनीरुत्स्वर्गाद्वि दुरो मानुषीर्देव आवः ॥ १

विदाः । दिवः । विऽस्यन् । अद्रिं । उक्थैः । आऽयत्याः ।
उषसः । अर्चिनः । गुः ।
अप । अवृत । व्रजिनीः । उत् । स्वः । गात् । वि । दुरः ।
मानुषीः । देवः । आवरित्यावः ॥ १

अत्रेंद्रादयो लिंगोक्तदेवताः । अत्रांगिरसां पणिभिरपहृत्य गिरेरधः स्थापितानां गवामिंद्रेण विमोक्षः प्रतिपाद्यते । विदाः । अवेदयदिंद्रः । किं । गा निगूढा

इति संबंधः। किं कुर्वन्। उक्थैरंगिरसां स्तुतिभिर्निमित्तभूताभिरद्रिं वज्रं विष्यन् प्रक्षिपन्। रक्षकाणामुपरि गिरिभेदनाय च क्षिपन्। आयत्या आगामिन्या उषसः संबंधिनोऽर्चिनो रश्मयो गुः। अगच्छन्। सर्वत्र प्रसृता अभवन् अपावृत अपावृणोद्व्रजिनीस्तमःपुंजवतीर्निशाः। स्वः सरणशील आदित्य उद्गात्। उदगात्। तथा दुरत्वा मानुषीर्मनुष्यसंबंधिनीर्दुरो द्वाराणि देवः सूर्यो व्यावः। व्यवृणोत्। अंधकारापनयनेन मनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि सूर्यो अमतिं न श्रियं सादोर्वाद्गवां माता जानती गात्।
धन्वर्णसो नद्यः खादोअर्णाः स्थूणेव सुमिता दृंहत द्यौः ॥ २

वि। सूर्यः। अमतिं। न। श्रियं। सात्। आ। ऊर्वात्।
गवां। माता। जानती। गात्।
धन्वंऽअर्णसः। नद्यः। खादःऽअर्णाः। स्थूणाऽइव।
सुऽमिता। दृंहत। द्यौः ॥ २

सूर्यो देवः श्रियं दीप्तिं विसात्। विभजते। प्रकाशयतीत्यर्थः। अमतिं न। रूपनामैतत्। रूपमिव द्रव्यं। यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभंते तद्वत्। तथा गवां रश्मीनां मातोषा जानती सूर्यं उदेष्यतीति यथा यथा च व्युच्छनं कर्तव्यमिति जानत्यूर्वान्महतोऽन्तरिक्षादागात्। आगच्छति। तथा नद्यश्च धन्वर्णसः॥ धन्वतिर्गतिकर्मा। धन्वंति गच्छंत्यर्णांसि यासु तास्तथोक्ताः। दीर्घाभावश्छांदसः॥ खादोअर्णा भक्षितकूलोदकाः। कूलंकषा इत्यर्थः। नद्यश्चैवं-रूपा भवंति। किंच द्यौश्च सुमिता सुष्ठु स्थाने स्थापिता स्थूणेव स्तंभाधारस्तंभ इव दृंहत। दृढाभवत्। एतत्सर्वं सूर्यस्याश्रयेति भावः॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुषे पूर्व्याय।
वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवासंतो दसयंत भूम ॥ ३

अस्मे । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनां । जनुषे ।
पूर्व्याय ।
वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवासंतः ।
दसयंत । भूम ॥ ५

अस्मै महाउक्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं जिहीत । चलति । चालयति चेंद्रः । कीदृशायास्मै । महीनां महतीनां स्तुतीनां जनुषे उत्पादयित्रे पूर्व्याय प्रत्नाय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो मेघो विजिहीत । द्यौश्च साधत । साधयति वृष्टिं । आविवासंतः सर्वतः परिचरंतोऽंगिरसो भूमात्यधिकं दसयंत । उपक्षपयंत्यात्मानं कर्मभिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सूक्तेभिर्वो वचोभिर्देवजुष्टैरिंद्रा न्व१ग्नी अवसे हुवध्यै ।
उक्थेभिर्हि ष्मा कवयः सुयज्ञा आविवासंतो मरुतो यजंति ॥४

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टैः । इंद्रा । नु ।
अग्नी इति । अवसे । हुवध्यै ।
उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवासंतः ।
मरुतः । यजंति ॥ ४

हे इंद्रा हे अग्नी ॥ परस्परापेक्षया प्रत्येकं द्विवचनं । यद्यप्येकमेव पदं मध्ये व्यवधानं छांदसं ॥ हे इंद्राग्नी वो युवां व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ देवजुष्टैर्देवैः सेवनीयैः सूक्तेभिः सूक्तैः सुवचनैः शोभनगुणात्मकाभिधानपरैर्वचोभिरवसेऽस्मद्रक्षणाय हुवध्यै । आह्वयामि । नु क्षिप्रं युवामुक्थेभिः स्तोत्रैः कवयोऽनूचाना पूर्वं ऋषयः सुयज्ञाः शोभनयागा आविवासंतः स्तुत्यादिना परिचरंतो मरुतो मरुत्सदृशाः कर्मसु शीघ्रा यजंति । पूजयंति ॥ हि स्मेति पूरणौ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एतो न्व१ द्य सुध्याइभवाम प्र दुच्छुना मिनवामा वरीयः।

आरे द्वेषांसि सनुतर्दधामायाम प्रांचो यजमानमच्छ ॥ ५

एतो इति। नु। अद्य। सुऽध्यः। भवाम। प्र। दुच्छुनाः।

मिनवाम। वरीयः।

आरे। द्वेषांसि। सनुतः। दधाम। अयाम। प्रांचः।

यजमानं। अच्छ ॥ ५

अयमंगिरसां वाक्यः। अद्याग्न्याधानदिने तु क्षिप्रमेत। गच्छत। सुध्यः शोभनकर्मा वा भवाम। दुच्छुना दुःखः प मिनवाम। प्रकर्षेण हिंसाम वरीयः। अत्यंतमित्यर्थः। तदेवाच्यते। सनुतः संभजनीये द्वेषांसि यजमानस्य द्वेष्टॄनारे दूरे दधाम। स्थापयाम। यद्वा सनुतरित्यंतर्हितनाम। पूर्वं प्रकाशयैरिणां वध उक्त इदानीमच्छन्नानामिति। विवेकः। तदर्थं यजमानं प्रांचः सदाष्टयजमानाभिमुखं चाच्छाभिमुखमयाम। गच्छाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पष्ठिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एता धियं कृणवामा सखायोऽप या माताँ ऋणुत व्रजं गोः।

यया मनुर्विशिशिप्रं जिगाय यया वणिग्वंकुरापा पुरीषं ॥ ६

आ। इत। धियं। कृणवाम। सखायः। अप। या। माता।

ऋणुत। व्रजं। गोः।

यया। मनुः। विशिऽशिप्रं। जिगाय। यया। वणिक्।

वंकुः। आप। पुरीषं ॥ ६

•इदमंगिरसां वाक्यं। एत। आगच्छत। आगत्य च धियं स्तुतिं कृणवाम। करवाम। हे सखायः परस्परं सखिभूता अंगिरस इत्यंगिरसां वचनं। या धीर्माता गवां निमोत्री गोगणं व्रजं पणिभिरपहृतमप कृणुत अपावृणोत्। यया च मनुर्विंशिशिप्रं विगतहनुं शत्रुं जिगाय जितवान्। यद्वा मनुः स्वयंभुवः मंतेंद्रो विशिशिप्रो हनुः। स तमस्माभिः कृतया स्तोमलक्षणया धिया जिगाय। यया च वणिक् वणिग्भावेन कक्षीवान् बहुफलाकांक्षी कक्षीवान् अंकुशलेच्छया वनगामी पुरीषं पूरकमुदकमाप। याभिः सुदानू अश्विनाय वणिजे दीर्घश्रवसे मधु कोशः। ऋग्वे० १. ११२. ११.। इति हि श्रुतं ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अनूनोदत्र हस्तयतो अद्रिरार्चन्येन दश मासो नवग्वाः।

ऋतं यती सरमा गा अविंदद्विश्वानि सत्यांगिराश्चकार॥ ७

अनूनोत्। अत्र। हस्तऽयतः। अद्रिः। आर्चन्। येन। दश। मासः। नवऽग्वाः।

ऋतं। यती। सरमा। गाः। अविंदत्। विश्वानि। सत्या। अंगिराः। चकार॥ ७

अत्राभिषवकालेऽद्रिरभिषवग्रावा हस्तयतो हस्तेन संयतः सन् अनूनोत्। नौतिरत्र शब्दमात्रे वर्तते। अशब्दयत्। येन ग्राव्णा तदभिषवेण दश मासो मासान् दशमासपर्यंतं नवग्वाः। नवमासपर्यंतं गवार्थमनुतिष्ठंतोऽगिरसो नवग्वाः। नवगोयुक्ता वार्चन् अपूजयन्निंद्रं। यद्वा दशरंस्थाकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अंगिरसोऽपरे नवग्वाः ते सर्वेऽपि येनार्चंति। नवग्वासः सुतसोमास इंद्रं। ऋग्वे० ५. २९. १२.। इति हि निगमः। ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला स्तुतिरूपा वागंगिरसां गवार्थमिंद्रेण प्रहिता देवशुनी वा गाः अविंदत् पणिभिरपहृताः। विश्वानि सर्वाणि स्तुत्यादिलक्षणानि सत्या सत्यानि चकारांगिराः॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वे अस्या व्युषि माहिनायाः सं यद्गोभिरङ्गिरसो नवन्त ।

उत्स आसां परमे सधस्थ ऋतस्य पथा सरमा विदद्गाः ॥ ८

विश्वे । अस्याः । विऽउषि । माहिनायाः । सम् । यत् ।

गोभिः । अङ्गिरसः । नवन्त ।

उत्सः । आसाम् । परमे । सधऽस्थे । ऋतस्य । पथा ।

सरमा । विदत् । गाः ॥ ८

विश्वे सर्वेऽङ्गिरसो माहिनाया मंहनीयाया अस्या उषसो व्युषि व्युच्छने सति गवामाहरणाधिकारेऽपहृते सति यद्यदा गोभिः सं नवन्त संजग्मिरे तदासां गवामुत्सः क्षीराद्युत्स्रावः परमे उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने यज्ञ उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवशुनी वा गा निगूढा विदत् । अलभत् । यद्वासां गवां परमे सधस्थे सहस्थाने व्रजस्य निगूहनप्रदेश उत्स उदकस्य प्रस्रवणो वर्तते । बिलमित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ सूर्यो यातु सप्ताश्वः क्षेत्रं यदस्योर्विया दीर्घयाथे ।

रघुः श्येनः पतयदन्धो अच्छा युवा कविर्दीदयद्गोषु गच्छन् ॥ ९

आ । सूर्यः । यातु । सप्तऽअश्वः । क्षेत्रम् । यत् । अस्य ।

उर्विया । दीर्घऽयाथे ।

रघुः । श्येनः । पतयत् । अन्धः । अच्छ । युवा । कविः ।

दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्वोपेतः सप्तसंख्याकाश्वो वा आयातु । अस्मदभिमुखमागच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने क्षेत्रं गन्तव्यप्रदेश उर्वियोरु अतिप्रभूतायामः । स एव देवो रघुर्लघुगमनः स श्येनः

मंत्रनीयगमनोऽंशो दीयमानं हविरच्छाभिलक्ष्य पततत् । आगच्छति । युवा सर्वस्य मिश्रयिता कविः क्रांतदर्शी सन् गोषु रश्मिषु गच्छन्नाथे वर्तयन् दीदयत् । दीप्यते । यद्वा । श्येनः सुपर्णोऽंशोऽच्छ पततत् । द्युलोकस्थं सोमलक्षणं देवानामन्नमस्याद्यगार्थमानेतुं तदभिमुखमगात् । युवेत्यादि शिष्टं समानं ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णोऽयुक्त यद्धरितो वीतपृष्ठाः ।
उद्ना न नावमनयंत धीरा आशृण्वतीरापो अर्वागतिष्ठन् ॥ १०

आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्णः । अयुक्त । यत् ।
हरितः । वीतऽपृष्ठाः ।
उद्ना । न । नावं । अनयंत । धीराः । आऽशृण्वतीः ।
आपः । अर्वाक् । अतिष्ठन् ॥ १०

सूर्यो देवः शुक्रं दीप्तमर्णं उदकं प्रत्यारुहत् । सर्वतः प्रादुर्भवति । यस्माद्यदा वा हरितोऽश्वान्वीतपृष्ठाः कांतपृष्ठानयुक्त रथेऽयोजयत् तदा तं सूर्यं धीरा धीमंतो यजमाना नादय उद्नोदकेन नावं न नावमिवानयंत । तदाशृण्वतीः सर्वतोऽनुज्ञां शृण्वाना आपोऽर्वागभिमुखा अतिष्ठन् । प्रसवन् ॥

॥ अथैकादशी ॥

धियं वो अप्सु दधिषे स्वर्षां ययातरन्दश मासो नवग्वाः ।
अया धिया स्याम देवगोपा अया धिया तुतुर्यामात्यंहः ॥ ११

धियं । वः । अप्ऽसु । दधिषे । स्वःऽसां । यया । अतरन् ।
दश । मासः । नवऽग्वाः ।
अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः । अया । धिया ।
तुतुर्याम । अति । अंहः ॥ ११

हे देवा यो युष्माकं धियं स्तुतिमात्मन्निमित्तां सर्वां सर्वस्य दात्रीं दधिषे धारयामि ॥ व्यत्ययेन मध्यमः ॥ यया धिया कर्मणा नमस्या अंगिरसो दश मासोऽतरन् सत्रमनुतिष्ठंत तयानया धिया देवगोपा देवैर्गोपायिताः स्याम । भवेम । यया धियांहः पापमतितुतुर्याम । अतितरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

हयो नेत्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रतिक्षत्रस्यार्षं । अष्टमी द्वितीया च त्रिष्टुभौ शिष्टाः षट् जगत्यः । आदितः षड्भिर्विश्वेदेव्यः सप्तम्यष्टम्योर्देवपत्न्यो देवता । तथा चानुक्रांतं । हयोऽष्टौ प्रतिक्षत्रोंऽत्यो द्व्यृचो देवपत्नीयोंऽत्या त्रिष्टुप् द्वितीया चेति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ।

हयो न विद्वाँ अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युवं ।
नास्या वश्मि विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरएत
ऋजु नेषति ॥ १

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि ।
प्रऽतरणीं । अवस्युवं ।
न । अस्याः । वश्मि । विऽमुचं । न । आऽवृतं । पुनः ।
विद्वान् । पथः । पुरःऽएता । ऋजु । नेषति ॥ १

हयो न अश्व इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिक्षत्रः स्वयमनन्यप्रेरितः सन् धुरि यज्ञात्मिकायामयुजि । युक्तोऽभवत् । तां धुरं प्रतरणीं प्रकर्षेण तारयित्रीमवस्युवं रक्षयित्रीं वहामि । धारयाम्यहमध्वर्युर्होता वा । अस्या धुरो विमुचं विमोचनं परित्यागं न वश्मि । न कामये । नावृतं पुनः पुनरावर्तनं धारणमपि न च वश्मि । मम को भार इति संदेहोच्यते । विद्वान्मार्गाभिज्ञोऽन्तर्यामी देवः पुरएता पुरतो गंता सन् पथा यज्ञमार्गान्ऋज्वकुटिलं नेषति । प्रापयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्न इंद्र वरुण मित्र देवाः शर्धः प्र यंत मारुतोत विष्णो ।
उभा नासत्या रुद्रो अध ग्नाः पूषा भगः सरस्वती जुषंत ॥ २

अग्ने । इंद्र । वरुण । मित्र । देवाः । शर्धः । प्र । यंत ।
मारुत । उत । विष्णो इति ।
उभा । नासत्या । रुद्रः । अध । ग्नाः । पूषा । भगः । सरस्वती । जुषंत ॥ २

हे अग्न इंद्र वरुण मित्र देवा यूयं शर्धो बलमस्माकं प्रयंत । प्रापयत ॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्याविद्यमानत्वेनोत्तरस्य पादादित्वादनिघातः । प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्वं ॥ उतापि च हे मारुत मारुतानि मरुतां बलादि हे विष्णो यूयं शर्धं प्रयंत ॥ विष्णोरित्यस्योतेत्यनेन व्यवधानान्निघातः ॥ किंचोभौ नासत्या सत्यभूतौ रुद्रोऽध अथ ग्ना एतेषां देवानां स्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वती च जुषंत । सेवंतामस्मदीयं यज्ञं स्तुतिं वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्राग्नी मित्रावरुणादितिं स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वताँ अपः ।
हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारमूतये ॥ ३

इंद्राग्नी इति । मित्रावरुणा । अदितिं । स्वरिति स्वः ।
पृथिवीं । द्यां । मरुतः । पर्वतान् । अपः ।
हुवे । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । भगं । नु । शंसं ।
सवितारं । ऊतये ॥ ३

इंद्रादिसवित्रंतान् चतुर्दश देवानूतयेऽस्मद्रक्षणाय हुवे । आह्वयामि स्तौमि वा स्वरित्यादित्य उच्यते स्वरणात्

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अस्रिधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत्।
उत ऋभव उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४

उत। नः। विष्णुः। उत। वातः। अस्रिधः। द्रविणःऽदाः।
उत। सोमः। मयः। करत्।
उत। ऋभवः। उत। राये। नः। अश्विना। उत।
त्वष्टा। उत। विऽभ्वा। अनु। मंसते ॥ ४

उतापि च नोऽस्माकं विष्णुर्व्यापको देवो मयस्करत्। मय इति सुखनाम। सुखं करोतु। उतापि च वातो वायुरस्रिधोऽहिंसकः सन् मयस्करत्। किंच द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोपि मयस्करत्। उतापि च ऋभवो नोऽस्मभ्यं राये धनायानुमंसते। अनुमन्यंतां। उताश्विनाश्विनौ च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा ऋभूणामन्यतमो देवः। एते सर्वेऽप्यनुमंसते। यद्वा अनुमंस्त इति प्रत्येकं संबंधनीयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आ गमद्दिविक्षयं यजतं बर्हिरासदे।
बृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वरूथ्यं वरुणो मित्रो अर्यमा ॥ ५

उत। त्यत्। नः। मारुतं। शर्धः। आ। गमत्।
दिविऽक्षयं। यजतं। बर्हिः। आऽसदे।
बृहस्पतिः। शर्म। पूषा। उत। नः। यमत्। वरूथ्यं।
वरुणः। मित्रः। अर्यमा ॥ ५

उतापि च त्यं तन्मारुतं शर्धो मरुतां बलं संघं नोऽस्मानागमत्। आगच्छतु। कीदृशं तच्छर्धः। दिविक्षयं द्युलोके वर्तमानं यजतं पूज्यं। किमर्थमागमनमिति तदुच्यते। बर्हिर्बर्हिष्यासद उपवेष्टुं। उपविश्य हविःस्वीकारायेत्यर्थः। किंच बृहस्पतिर्देवः शर्म सुखं यमत्। यच्छतु। उत नोऽस्मभ्यं पूषापि यमत्। कीदृशं शर्म। वरूथ्यं। वारयति शीतवातादिकमिति वरूथं गृहं। तदर्हं वरूथ्यं। किंच वरुणादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकं शर्म यच्छंतु॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्ये नः पर्वतासः सुशस्तयः सुदीतयो नद्यस्त्रामणे भुवन्।
भगो विभक्ता शवसावसा गमदुरुव्यचा अदितिः श्रोतु मे हवं॥ ६

उत। त्ये। नः। पर्वतासः। सुऽशस्तयः। सुऽदीतयः। नद्यः। त्रामणे। भुवन्।
भगः। विऽभक्ता। शवसा। अवसा। आ। गमत्। उरुऽव्यचाः। अदितिः। श्रोतु। मे। हवं॥ ६

उतापि च त्ये ते पर्वतासः पर्वतोऽद्रयः सुशस्तयः शोभनस्तुतयः किंच सुदीतयः सुदाना नद्यश्च त्रामणे पालनेऽस्माकं भुवन्। भवंतु। भगो देवो विभक्ता धनानां विभागकर्ता दाता सन् शवसा बलेनावसा रक्षणेन च सहागमत्। आगच्छतु। उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिरदितिरदीना देवमाता मे हवं स्तुतिमाह्वानं वा श्रोतु। शृणोतु॥

पत्नीसंयाजेषु देवपत्नीनां देवानां पत्नीरित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये। सूत्रितं च। देवानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे। आ० १. १०.। इति॥ आग्निमारुतशस्त्रेऽप्येते देवानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे राकामहमिति द्वे। आ० ५. २०.। इति॥

॥ तयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

देवानां पत्नीरुशतीरवंतु नः प्रावंतु नस्तुजये वाजसातये ।
याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म
यच्छत ॥ ७

देवानां । पत्नीः । उशतीः । अवंतु । नः । प्र । अवंतु । नः ।
तुजये । वाजऽसातये ।
याः । पार्थिवासः । याः । अपां । अपि । व्रते । ताः । नः ।
देवीः । सुऽहवाः । शर्म । यच्छत ॥ ७

देवानामिंद्रादीनां पत्नीः पत्न्य उशतीरुशत्योऽस्मदीयां स्तुतिं कर्म वा कामयमाना नोऽस्मानवंतु । रक्षंतु । तथा नोऽस्माकं तुजये वत्सवते पुत्राय वाजसातयेऽन्नलाभाय संग्रामाय वा प्रावंतु । प्रकर्षेण रक्षंतु गच्छंतु वा । याः पार्थिवासः पृथिवीसंबंधिन्यो याश्चापामुदकानां व्रते कर्मण्यंतरिक्षे वर्तंते ता हे देवीर्देव्यो हे सुहवाः शोभनाह्वाना यूयं नोऽस्मभ्यं शर्म यच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीरिंद्राण्यग्नाय्यश्विनी राट् ।
आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीर्य
ऋतुर्जनीनां ॥ ८

उत । ग्नाः । व्यंतु । देवऽपत्नीः । इंद्राणी । अग्नायी ।
अश्विनी । राट् ।
आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु । व्यंतु । देवीः ।
यः । ऋतुः । जनीनां ॥ ८

उतापि च ग्नाः स्त्रियो देवपत्नीर्देवपत्न्यो देवाः पतयो यासां ताः। ताश्च व्यंतु। हविर्भक्षयंतु। ता विविच्योच्यंते। इंद्राणींद्रस्य पत्न्यग्नाय्यग्नेः पत्न्यश्विन्यश्विनोः पत्नी राट् राजमाना। किंच रोदसी। रुद्रस्य पत्नीति यास्केनोक्तं। एवं सति पिपिसस्तुका रोदसी। ऋग्वे० १. १६७. ५.। इत्यत्र यथाद्युदात्तमग्रह्यते न स्तद्वदत्रापि भाव्यं। तथापि शाकल्येन महर्षिणैवमुक्तत्वात्तथैव द्रष्टव्यं। वरुणानी वरुणस्य पत्न्या सर्वतः प्रत्येकं शृणोतु। किंच देवीः पत्नीसंयाजदेव्यो व्यंतु। खादंतु हविः। यो जनीनां देवजायानामृतुः कालस्तदभिमाना देव्योऽपि शृण्वंतु व्यंतु च। अत्रापि च ग्ना व्यंतु देवपत्न्यः। नि० १२. ४६.। इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते । तत्र प्रयुंजतीति सप्तर्चं तृतीयं सूक्तं प्रतिरथस्यार्षं त्रैष्टुभं । पूर्वत्र वैश्वदेवं वै तदित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवं । प्रयुंजती सप्त प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयुंजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्बोधयंती ।
आविवासंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सदने जोहुवाना ॥ १

प्रऽयुंजती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता ।
दुहितुः । बोधयंती ।
आऽविवासंती । युवतिः । मनीषा । पितृऽभ्यः । आ ।
सदने । जोहुवाना ॥ १

एषोषस्या । प्रयुंजती प्राणिनः प्रस्तुतेषु कर्मसु दिवो द्युलोकादेति । आगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना ॥ कर्मणि कानुप्रत्ययः ॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयंती बोधं कुर्वाणा । तदुपजीव्यत्वात् दुहितृत्वमुपचर्यते । यद्वा दुहितुर्दिव इति संबंधः ॥ उषसो दिवो दुहितृत्वं व्युच्छा दुहितर्दिव इत्यादिषु प्रसिद्धं । अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी । ऋग्वे० ७. ७५. ४. । इत्युषसो द्युदुहितृत्वमाम्नातं । अत एतदवगम्यते । कदाचिद्द्यौरुषसो जायत उषाश्च दिव इति । प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्य आहुरुषसमित्यन्ये

ऐ० ब्रा० ३. ३३. । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते कार्यकारणभावव्यत्ययेऽदितेर्दक्षोऽजायत दक्षाद्वदितिरिति ॥ किंच आ।विपासंती परिचंती युवतिर्निश्वयंती सर्वत्र नित्यतरुणी वा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ पितृभिः पालकैर्देवैः सह सदने यागगृह आ सवंतो जोहुवाना ह्वयमाना । यद्वा पितृभ्यः कर्मणां पालकेभ्यो यजमानेभ्य इष्टप्रापणेन पालकेभ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजिरासस्तदप ईयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिं ।
अनंतास उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति पंथाः ॥ २

अजिरासः । तत्ऽअंपः । ईयमानाः । आतस्थिवांसः ।
अमृतस्य । नाभिं ।
अनंतासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि ।
द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरिरच्प्रत्ययान्तोऽजिरशिशिरेत्यादिना निपातितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाशनरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमग्न्हरोयमाणा गच्छंतोऽमृतस्य सूर्यस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा नाभिमंतरिक्षमातस्थिवांस आतिष्ठंतोऽनंतासोऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पंथाः पतनशीला रश्मयो द्यावापृथिवी पतिदिवं च पृथिवीं चांतरिक्षं च विश्वतः परितो यंति । गच्छंति । सीमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उक्षा समुद्रो अरुषः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेश ।
मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजसस्पात्यंतौ ॥ ३

उक्षा । समुद्रः । अरुषः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिं । पितुः ।

आ । विवेश ।

मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अश्मा । वि । चक्रमे ।

रजसः । पाति । अंतौ ॥ ३

सोयमुक्षा । उक्षा उदकस्य कामानां वा सेक्ता समुद्रः समुद्दनः । यद्वा संमोदंते तस्मिन्देवा इति समुद्रः । अरुष आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य । अग्रयस्याग्रेथं । पूर्वदिगग्रयस्य पितुः पालकस्यांतरिक्षस्य योनिमुत्पादकमग्रयस्था- विवेश । आविष्टवान् । पश्चाद्दिवो मध्ये निहितः पृश्निः । प्राश्नुत एनं वर्ण इति पृश्निरादित्यः । अश्मा सर्वत्र व्याप्तः सुप्तोपमो वा । अश्मसदृशो रजसोऽन्तरिक्षस्यांतौ पूर्वापरभागौ विचक्रमे । विक्रमते । पाति च जगत् । जगद्रक्षार्थं क्रमत इत्यर्थः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

चत्वारं ईं बिभ्रति क्षेमयंतो दश गर्भं चरसे धापयंते ।

त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरंति परि सद्यो अंतान् ॥ ४

चत्वारः । ईं । बिभ्रति । क्षेमऽयंतः । दश । गर्भं । चरसे ।

धापयंते ।

त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरंति ।

परि । सद्यः । अंतान् ॥ ४

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्यं क्षेमयंतः क्षेममात्मन इच्छंतो बिभ्रति । धारयंति हविर्भिः स्तुतिभिश्च । किंच दश दिशो गर्भं गर्भवन्मध्य उत्पन्नमेनं चरसे चरणायो- दयास्तमयव्यवहाराय धापयंते । गमयंति । त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽन्तरिक्षस्यांतानु परि परितः सद्यः उदयानंतरमेव चरंति । गच्छंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदं वपुर्निवचनं जनासश्चरंति यन्नद्यस्तस्थुरापः।

द्वे यदीं बिभृतो मातुरन्ये इहेह जाते यम्या३ सबंधू ॥ ५

इदं। वपुः। निऽवचनं जनासः। चरंति। यत्। नद्यः।

तस्थुः। आपः।

द्वे इति। यत्। ईं। बिभृतः। मातु। अन्ये इति।

इहऽइह। जाते इति। यम्या। सबंधू इति सऽबंधू ॥ ५

जनासो हे जना ऋत्विज इदं पुरतो दृश्यमानं वपुः शरीरं मडलं निवचनं स्तुत्यं भवतीति शेषः। यन्मंडलमुपजीव्य नद्यश्चरंति प्रवहंति। आपश्च यन्मंडलमधितस्थुः। मडलाधीनत्वात्तासां। ईमेतदुक्तलक्षणं यन्मंडलं द्वे अहोरात्र मातुर्निर्मातृत्वोद्य-स्थानीयादंतरिक्षादन्ये इहेह जाते इह चेह च सूर्ये जाते निष्पन्ने यम्या यमयि-नियमनीये युग्मभूते वा सबंधू समानबले समानबंधने उभयोरप्येक एव सूर्यो बंध-कोऽन्योयोस्तादृश्यौ बिभृतः धारयतः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्त्रा पुत्राय मातरो वयंति।

उपप्रक्षे वृषणो मोदमाना दिवस्पथा वध्वो यंत्यच्छ॥ ७

वि। तन्वते। धियः। अस्मै। अपांसि। वस्त्रा। पुत्राय।

मातरः। वयंति।

उपऽप्रक्षे। वृषणः। मोदमानाः। दिवः। पथा। वध्वः।

यंति। अच्छ ॥ ६

अस्मै सूर्याय धियः स्तुतीरपांसि कर्माणि च वितन्वते। विस्तारयंति यजमानाः। पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निर्मात्र्य उषसो दिवो वा वस्त्रा वस्त्राणि वयंति। निष्पादयंति। वस्त्रसदृशानि तेजांसि निबिडानि संपादयंतीत्यर्थः। उपयः सेक्तुः सूर्यस्योपपक्ष उपपर्चने संपर्के सति मोदमाना हृष्यंतो यध्वो वधूस्थानीया रश्मयो दिवस्पथा सूर्यसंबंधिना मार्गेणाच्छाभिमुखं यंति। गच्छंति। प्रसरंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तद॑स्तु मित्रावरुणा तद॑ग्ने शं योर॒स्मभ्य॑मि॒दम॑स्तु श॒स्तं।

अशी॑महि गा॒धमु॒त प्र॑ति॒ष्ठां नमो॑ दि॒वे बृ॑ह॒ते साद॑नाय ॥ ७

तत्। अस्तु। मित्रावरुणा। तत्। अग्ने। शं। योः।

अस्मभ्यं। इदं। अस्तु। शस्तं।

अशीमहि। गाधं। उत। प्रतिऽस्थां। नमः। दिवे।

बृहते। सदनाय ॥ ७

अत्र लिंगसिद्धा देवताः। हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ तदिदं सूक्तं शस्तं स्तुतमस्तु। भवतु। हे अग्ने तत्सूक्तं शस्तमस्तु। अस्मभ्यं शं सुखाय योर्दुःखानामभिश्रवणायेदं शस्तमस्तु। वयं चाशीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं। उतापि च प्रतिष्ठां स्थितेरविच्छित्तिं चाशीमहि। नमो नमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय बृहते महते सादनायाश्रयाय विश्वस्य ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

कदु प्रियायेति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं। प्रतिभानुर्नामात्रेय ऋषिः। जगती छंदः। विश्वे देवा देवताः। तथा चानुक्रम्यते। कदु पंच प्रतिभानुर्जागतमिति॥ आभिप्लविके पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं निविद्धानं। सूत्रितं च। कदु प्रियायेति वैश्वदेवं। आ० ७. ७.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदु प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वक्षत्राय स्वयशसे महे वयं ।

आमेन्यस्य रजसो यदभ्र आँ अपो वृणाना वितनोति

मायिनी ॥ १

कत् । ऊं इति । प्रियाय । धाम्ने । मनामहे । स्वऽक्षत्राय ।

स्वऽयशसे । महे । वयं ।

आऽमेन्यस्य । रजसः । यत् । अभ्रे । आ । अपः । वृणाना ।

विऽतनोति । मायिनी ॥ १

अत्र वैद्युताग्निः संस्तूयते। कदु कदा। उ इति पूरणः। प्रियाय सर्वेषां प्रियभूताय। वृष्टिद्वारा हविरादिप्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्य प्रसिद्धं। तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय। उत्तरवाक्येऽभ्रेऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादिदं लभ्यते। कीदृशाय स्वक्षत्राय स्वभूतबलाय किंच स्वयशसे स्वभूतान्नाय। सर्वंगम्यन्नं ह्यस्य स्वं। महे महते पूज्याय वयं कद मनामहे। स्तवाम। यत्॥ उत्तरत्र स्त्रीलिंगनिर्देशाद्योति विपरिणामयितव्यं॥ याग्नेयी शक्तिरामेन्यस्य समंतान्मातव्यस्य रजसोऽन्तरिक्षस्य। अपरिमितमपि नभ इत्यादिति सर्वैर्मीयते। संबंधिन्यभ्रे मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणानाच्छादयंती सेव्यमाना वः मायिनी। मायेति प्रज्ञानाम। प्रज्ञावती सती। यद्वास्य संबंधिनी माध्यमिकी वागिति वा योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता अत्नत वयुनं वीरवक्षणं समान्या वृतया विश्वमा रजः ।

अपो अपाचीरपरा अपेजते प्र पूर्वाभिस्तिरते देवयुर्जनः ॥ २

ताः। अतनत। वयुनं। वीरऽवक्षणं। समान्या। वृतया।
विश्वं। आ। रजः।
अपो इति। अपाचीः। अपराः। अप। ईजते। प्र।
पूर्वाभिः। तिरते। देवऽयुः। जनः॥ २

इत्यनुषज्यते। ता उषसोऽतनत। वितन्वंति। किं। वयुनं प्रज्ञानं। कीदृशं। वीर-वक्षणं वीरैर्ऋत्विग्भिर्वहनीयं। यद्वा पञ्चधाः कार्यवोढारो येन प्रेर्यंते तत्तादृशं। किंच समान्यैकरूपया वृतयावरकया दीप्त्या विश्वमा सर्वमपि रजो जगदतनत। एवं सति देवयुर्देवकामो जनोऽपाचीरपांचनाः प्रतिनिवृत्ताः सुखीरपरा अन्या आगामिनी-रुषसोऽपेजते। अपचालयति। अपरोऽपशब्दः पूरणः। पूर्वाभिस्ताभिः प्रतिरते। प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः। वर्धयति स्तवनीयां वर्धते वा स्वयं॥

॥ अथ तृतीया॥

आ ग्रावभिरहन्येभिरक्तुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि।
शतं वा यस्य प्रचरन्स्वे दमे संवर्तयन्तो वि च वर्तयन्नहा॥ ३

आ। ग्रावऽभिः। अहन्येभिः। अक्तुऽभिः। वरिष्ठं। वज्रं।
आ। जिघर्ति। मायिनि।
शतं। वा। यस्य। प्रऽचरन्। स्वे। दमे। संऽवर्तयन्तः।
वि। च। वर्तयन्। अहा॥ ३

अत्र पूर्वार्धं इंद्र उच्यत उत्तरार्धं इंद्रात्मा सूर्यः। आ हूयत इति शेषः। कैः। अहन्येभिरहनि संपादितैरक्तुभी रात्रिभिः। तत्र निष्पन्नैरित्यर्थः। तथाविधैर्ग्रा-वभिः। साध्ये साधनशब्दः। ग्रावसाध्यैरभिषवैर्निमित्तभूतैः। आगत्यात्र सोमी सन् मायिनि वृत्रे निमित्ते सति वरिष्ठमुरुतरं वज्रमा सर्वतो जिघर्ति। दीपयति। वा किंच। वाशब्दश्चार्थे। यस्येंद्रात्मकस्यादित्यस्य शतं शतसंख्याका रश्मयः स्वे दमे स्वकीये गृह आकाशे प्रचरन् प्रचरंति। किं कुर्वंतः। संवर्तयंतः प्राणिनो

नाययंतः । यद्वा अहान्यहानि दिवसान् संवर्तयंतः सम्यक् प्रवर्तयंतो वि च वर्तयन् अहान्यहानि निवर्तयंति गतान्येव पुनः प्रापयंति च । तपनपरिस्पंदाधीनत्वात्प्राणिनामायुःक्षयस्याहोरात्रादिव्यवहारस्य ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तामस्य रीतिं परशोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्पसः ।
सचा यदि पितुमंतमिव क्षयं रत्नं दधाति भरहूतये विशे ॥ ४

तां । अस्य । रीतिं । परशोःऽइव । प्रति । अनीकं । अख्यं ।
भुजे । अस्य । वर्पसः ।
सचा । यदि । पितुमंतंऽइव । क्षयं । रत्नं । दधाति ।
भरऽहूतये । विशे ॥ ४

इयमाग्नेयी । तां प्रसिद्धामस्याग्ने रीतिं स्वभावं गतिं वा परशोरिव प्रति परशोः प्रतिनिधिमिव पश्यामि । परशुर्यथा स्वस्थानिन्यभिगतं साधयति तद्वदित्यर्थः । अस्य वर्पसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीकं रश्मिसमूहं भुजे भोगायाख्यं । कथयास्यहं । यदि यस्मात्स च देवः सचासत्सहायः सन् पितमंतमन्नवंतं क्षयमिव निवासमिव भरहूयते संग्रामे यत्ते वाह्वानयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति धारयति । उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स जिह्वया चतुरनीक ऋंजते चारु वसानो वरुणो यतन्नरिं ।
न तस्य विद्म पुरुषत्वता वयं यतो भगः सविता दाति वार्यं ॥ ५

सः । जिह्वया । चतुःऽअनीकः । ऋंजते । चारु । वसानः ।
वरुणः । यतन् । अरिं ।
न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वता । वयं । यतः । भगः । सविता ।
दाति । वार्यं ॥ ५

सोऽग्निश्चतुरनीकश्चतुर्दिक्षु प्रसृतज्वालः सन् जिह्वया ऋंजते। गच्छति एता-दृशं। यद्वा जिह्वया चतुरनीकः सन् ऋंजते। अलंकरोति स्वात्मानं। किं कुर्वन्। वाम् रमणीयं तेजो वसान आच्छादयन् वरुणस्तमसो वारकः सन् अरिमनितं यतन् उद्धरन्। तस्य। तमित्यर्थः। तं न विद्म। न जानीमो वयं पुरुपत्वता पुरुपत्वेन कामानां पूरकत्वेन मा युक्तं॥ अपरो भावप्रत्ययः पूरणः॥ अतोऽयं भगो भजनीयः सविता प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीयं धनं॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः॥

देवं व इति पंचर्चं सूक्तमात्रेयस्य प्रतिप्रभस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। देवं वः प्रतिप्रभोऽत्या लवणपाणिरित्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

देवं वो अद्य सवितारमेषे भगं च रत्नं विभजंतमायोः।

आ वां नरा पुरुभुजा ववृत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन्॥ १

देवं। वः। अद्य। सवितारं। आ। ईषे। भगं। च।

रत्नं। विऽभजंतं। आयोः।

आ। वां। नरा। पुरुऽभुजा। ववृत्यां। दिवेऽदिवे। चित्।

अश्विना। सखिऽयन्॥ १

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः। त्वामित्यर्थः। यद्वा होतुरिदं वाक्यं। यो यजमानेभ्यो युष्मस्यमर्थायाद्येदानीमेषे। उपगच्छामि। भगं च भज-नीयं देवमयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्विभजंतं। भगो वां विभज-त्विति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं। रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः। ऋग्वे० ४. १७. ११.। भगो विभक्ता शवसा। ऋग्वे० ५. ४६. ६.। इति च श्रुतिः। यद्वा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। यजमानायं रत्नं रमणीयं धनं विभजंतं। हे नरा नेतारौ हे पुरुभुजा। पुरु भुंजाते इति पुरुभुजौ॥ हे अश्विनाश्विनौ वां युवां दिवे दिवे प्रतिदिनमावप्रत्यां। आवर्तयाम्यवादाभमुखं। सखीयन् युवयोः सखित्वमिच्छन्। चिदिति पूरणः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति प्रयाणमसुरस्य विद्वान्त्सूक्तैर्देवं सवितारं दुवस्य।
उप ब्रुवीत नमसा विजानञ्ज्येष्ठं च रत्नं विभजंतमायोः ॥ २

प्रति। प्रऽयानं। असुरस्य। विद्वान्। सुऽउक्तैः। देवं।
सवितारं। दुवस्य।
उप। ब्रुवीत। नमसा। विऽजानन्। ज्येष्ठं। च। रत्नं।
विऽभजंतं। आयोः ॥ २

असुरस्य शत्रूणां निरसितुः सवितुः प्रति प्रयाणं प्रत्यागतिं विद्वान् जानन् सूक्तैः सवितारं देवं दुवस्य। हे अंतरात्मन्। किंचायोर्मनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजंतं। ददतमित्यर्थः। नमसा नमस्कारेण हविषा वा विजानन् विशेषेण जानन्नित्यर्थः ॥ बह्वांतर्णीतण्यर्थोऽयं ॥ ज्ञापयन् उपब्रुवीत स्तोतृ भवान् ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अदब्धा दयते वार्याणि पूषा भगो अदितिर्वस्त उस्रः।
इंद्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३

अदब्धा। दयते। वार्याणि। पूषा। भगः। अदितिः। वस्ते।
उस्रः।
इंद्रः। विष्णुः। वरुणः। मित्रः। अग्निः। अहानि। भद्रा।
जनयंत। दस्माः ॥ ३

अयमग्निरदब्धयादनीयानि ॥ अदेरौणादिकस्तप्रत्ययः। सुपां सुलुगिति याचा-देशः ॥ अयमात्तीयदत्ता जिह्वा। तया वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते। दहतीत्यर्थः। सामर्थ्यादग्निरिति गम्यते। महा-दग्निरनेकयुक्तं दहने वर्तते। दहतीत्यर्थः। ... दयते। ददाति यजमानाय॥ दय दानगतिहिंसा-

वक्षाख्यानेषु ॥ कीदृशोऽग्निः । पूषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिखंडनीयः । यद्वा पूषादयस्तोऽपि प्रत्यंकमदनीयानि भार्याणि चाचानि दयते । चक्षः यौं वस्ते । आच्छादयति । सामर्थ्याच्चेजांसि । इंद्रादयः पंचापि देवा दस्रा दर्शनीया अह्नानि सर्वाखलागंतृणि भद्रा योजनीयानि जनयंत । जनयंति । दिवसानां यागदानादिविशिष्टत्वमेव भद्रत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो॑ अनर्वा स॑विता वरू॑थं तत्सिं॑धव इषयं॑तो अनु॑ ग्मन् ।

उप यद्वोचे॑ अध्वरस्य होता॑ रायः स्याम पत॑यो वाजरत्नाः ॥ ४

तत् । नः । अनर्वा । सविता । वरू॑थं । तत् सिंधवः ।

इषयंतः । अनु॑ । ग्मन् ।

उप॑ । यत् । वोचे॑ । अध्वरस्य॑ । होता॑ । रायः । स्याम ।

पत॑यः । वाज॑ऽरत्नाः ॥ ४

मत्प्रसिद्धं वरूथं वरणीयमस्मदभिमतं धनं नोऽस्मभ्यमनर्वाप्रत्युतः केनाप्यतिरस्कृतः सविता देवः प्रयच्छत्विति शेषः । तद्धनं सिंधवः स्यंदनशीला इषयंतो गच्छंतो नद्योऽनु अनुसृत्य ग्मन् । गच्छंतु । धनं दातुं गच्छंत्वित्यर्थः । यद्यस्याध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुपवोचे उपेत्य ब्रवीमि तस्मात्तत्प्रयच्छंत्विति शेषः । वयं चातयो रायो धनस्य बहुविधस्य पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम । वाजरत्ना अन्नेन बलेन वा रमणीयाः । अथवा यद्यस्मादहोचे स्तौमि तस्मात्सविता नो वरूथमागच्छतु । तस्माच्चद्यश्च नो वरूथं यज्ञमनुग्मन् अनुगच्छंत्विति वा योज्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र ये वसुभ्य ईवदा नमो दुर्ये मित्रे वरु॑णे सूक्तवा॑चः ।

अवैत्वभ्वं कृणुता वरी॑यो दिवस्पृ॑थिव्योरव॑सा मदेम ॥ ५

प्र । ये । वसुऽभ्यः । ईवंत् । आ । नमः । दुः । ये । मित्रे ।

वरुणे । सूक्तऽवाचः ।

अवं । एतु । अभ्वं । कृणुत । वरीयः । दिवः । पृथिव्योः ।

अवसा । मदेम ॥ ४

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासेभ्यो देवेभ्य ईवद्गमनवन्नमोऽन्नं यथात्मकं प्र दुः प्रादुः । ये च मित्रे देवे वरुणे च सूक्तावाचः सूक्तवचसो भवंति तानस्मानभ्वं महद्धनं तेजो वावैतु । अवगच्छतु । हे देवाः कृणुत कुरुत च एतेभ्यो वरीय उरुतरं सुखं । दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योरवसा रक्षणेन मदेम । हृष्येम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

विश्वो देवस्येति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं स्वस्त्यात्रेयस्यार्षं वैश्वदेवं । पंचमी पंक्तिराद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः । तदुक्तमनुक्रमण्यां । विश्वः स्वस्त्यात्रेयः पंक्त्यंतमिति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे विश्वो देवस्येति प्रतिपत्तृचस्याद्यः सूत्रितं च । विश्वो देवस्य नेतुरित्येका । आ० ७. ६. । इति ॥ आभिप्लविकेषु द्वितीयचतुर्थषष्ठेष्वहःस्वेषैव वैश्वदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत् । युक्ष्वेष्वेवाभिप्लवे । आ० ७. ६. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो वुरीत सख्यं ।

विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे ॥ १

विश्वः । देवस्य । नेतुः । मर्तः । वुरीत । सख्यं ।

विश्वः । राये । इषुध्यति । द्युम्नं । वृणीत । पुष्यसे ॥ १

विश्वः सर्वो मर्तो नेतुर्देवस्य । सवितुरित्यर्थः । तस्य सख्यं वुरीत । वृणीत । विश्वो जनो राये धनायेषुध्यति ॥ पंचमलकारः ॥ ईषीत । तस्मादनुग्रहात् सर्वो जनो द्युम्नं धनं वृणीत सवितारं पुष्यसे पुष्ट्यै पर्याप्तं धनं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते ते॑ देव नेत॒र्ये चे॒माँ अ॑नु॒शसे॑ ।

ते रा॒या ते ह्या॒३॒॑पृचे॒ सचे॑महि सच॒थ्यैः॑ ॥ २

ते । ते॒ । दे॒व॒ । ने॒त॒रिति॑ । ये । च॒ । इ॒मान् । अ॒नु॒ऽशसे॑ ।

ते । रा॒या । ते । हि । आ॒ऽपृचे॑ । सचे॑महि । स॒च॒थ्यैः॑ ॥ २

हे नेतर्देव ते तव स्वभूतास्ते वयं यजमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ इमे होत्रादयोऽनुशसे शंसितुं प्रभवंति तेऽपि त्वदीयाः । यद्देवानन्यानिंद्रादीननुशसे क्रमेण शंसितुं प्रभवंति । एकैव वा महानात्मा देवता स सूर्यः स हि सर्वभूतात्में त्युक्तत्वादितरासां देवतानां तदंतर्भावादिति भावः । न केवलं त्वच्छंसका एवेत्यर्थः । त उभये वयं राया धनेन सचेमहीति संबंधः । ते हि ते स्वरयाश्च आपर्चनीयाः ॥ तादर्थ्ये केन्प्रत्ययः । छन्दसि कृत्यव्ययत्वाद्विभक्तेरदर्शनं ॥ सचथ्यैः सर्वैः कार्यैः सचेमहि । संगच्छेमहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

य॒तो न॒ आ नॄनति॑थीन॒तः पत्नी॑र्दशस्यत ।

आ॒रे विश्वं॑ पथे॒ष्ठां द्वि॒षो यु॑योतु॒ यूयु॑विः ॥ ३

य॒तः । नः॒ । आ । नॄन् । अति॑थीन् । अ॒तः । पत्नीः॑ ।

द॒श॒स्य॒त॒ ।

आ॒रे । विश्व॑म् । प॒थे॒ऽस्थाम् । द्वि॒षः । यु॒यो॒तु॒ । यूयु॑विः ॥ ३

अतोऽस्मिन्यज्ञे ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ नोऽस्माकमृत्विजां नॄनेतॄनतिथीन् तद्वत्पूज्यान्देवाना दशस्यत । सर्वतः परिचरत । अतोऽस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानां पत्नी-रप्यादशस्यत हविःप्रदानादिना । यद्वा नोऽस्माकं नॄन् पुत्रभृत्यादीनतिथीन् पत्नीश्चैनत्पूयगत्र दशस्यत । हे देवाः प्रयच्छत । आरे दूरे विश्वं सर्वं पथेष्ठां मार्गे वर्तमानं वैरिणं द्विषोऽन्यानपि द्विषो द्वेष्टॄन्युयोतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता वा यूयुविः सर्वेषामभिश्रयिता पृथक्कर्ता ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यत्र वह्निरभिहितो दुद्रवद्द्रोण्यः पशुः।

नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता॥ ४

यत्र। वह्निः। अभिऽहितः। दुद्रवत्। द्रोण्यः। पशुः।

नृऽमनाः। वीरऽपस्त्यः। अर्णा। धीराऽइव। सनिता॥ ४

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्य वोढाऽभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवत् गच्छति यूपं प्रति तत्र नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः। वीरा ऋत्विग्यजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्वत्पस्त्यं गृहं यस्य स तादृशः। प्रेरितगृहो वा। पुत्राद्युपेतगृहप्रद इत्यर्थः। सनिता संभक्ता भवति। अर्णा अरणकुशला धीरेव योषिदिव। यद्वार्णांनि हवींष्यभिलक्ष्य सनिता भवति॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः।

शं राये शं स्वस्तय इषःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे॥ ५

एषः। ते। देव। नेतरिति। रथःपतिः। शं। रयिः।

शं। राये। शं। स्वस्तये। इषःऽस्तुतः। मनामहे।

देवऽस्तुतः। मनामहे॥ ५

हे नेतर्देव सवितस्ते तवैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान्॥ मत्वर्थो लुप्यते॥ शं करोत्विति शेषः। वयं च राये धनस्य शं सुखाय। यद्वा राये धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशायेषःस्तुत एषणीयस्य सवितुः स्तोतारो वयं मनामहे। स्तुमः। देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे। स्तुमः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः॥

अग्ने सुतस्येति पंचदशर्चं चतुर्थं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अग्ने पंचोना चतस्रो गायत्र्यः षडुष्णिहश्चतस्रो जगत्यस्त्रिष्टुभो वांत्यानुष्टुभाविति। ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया स्वस्त्यात्रेय ऋषिः। आदितश्चतस्रो गायत्र्यः पंचम्याद्याः षडुष्णिहः एकादश्याद्याश्चतस्रो जगत्यस्त्रिष्टुभो वा चतुर्दश्या पंचदश्यानुष्टुभौ। विश्वे देवा देवता॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने सुतस्य पीतये विश्वैरूमेभिरा गहि।

देवेभिर्हव्यदातये॥ १

अग्ने। सुतस्य। पीतये। विश्वैः। ऊमेभिः। आ। गहि।

देवेभिः। हव्यऽदातये॥ १

हे अग्ने त्वं सुतस्य पीतये सोमपानाय विश्वैरूमेभिरूमैः सर्वैरपि रक्षकैर्देवेभिर्देवैरिंद्रादिभिः सह हव्यदातयेऽस्माकं हविर्दानाय तद्वते यजमानाय वा आगहि। आगच्छ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतधीतय आ गत सत्यधर्माणो अध्वरं।

अग्नेः पिबत जिह्वया॥ २

ऋतऽधीतयः। आ। गत। सत्यऽधर्माणः। अध्वरं।

अग्नेः। पिबत। जिह्वया॥ २

हे ऋतधीतयः सत्यस्तुतयोऽवाध्यकर्माणो वा देवा अध्वरमस्मदीयमागत। आगच्छत। आगत्य च हे सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयितारो यूयमग्नेर्जिह्वया पिबत। सोमादिकं॥

॥ अथ तृतीया ॥

विप्रेभिर्विप्र सन्त्य प्रातर्यावभिरा गहि ।

देवेभिः सोमपीतये ३

विप्रेभिः । विप्र । सन्त्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि ।

देवेभिः । सोमऽपीतये ॥ ३

हे विप्र मेधाविन् विविधकामानां वा पूरक हे सन्त्य संभजनीयाग्ने विप्रेभिरस्मा-सम्बद्धैः प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगंतृभिर्देवेभिर्देवैः साकमागहि । आगच्छ । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं सोमश्चमू सुतोऽमत्रे परि षिच्यते ।

प्रिय इन्द्राय वायवे ॥ ४

अयं । सोमः । चमू इति । सुतः । अमत्रे । परि । सिच्यते ।

प्रियः । इन्द्राय । वायवे ॥ ४

अयं पुरतो वर्तमानः सोमश्चम्वोरत्योरधिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतः सन् अमत्रे पात्रे परिषिच्यते पूयते । स इन्द्राय वायवे च प्रियः । तं पातुं हे इन्द्रवायू आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषा पृष्ठ्यस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्याद्या । सूत्रितं च । वायवा याहि वीतय इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

वायवा याहि वीतये जुषाणो हव्यदातये ।

पिबा सुतस्यान्धसो अभि प्रयः ॥ ५

वायो इति॑ । आ । याहि । वीतये॑ । जुषाणः । हव्यऽदातये ।

पिब॑ । सुतस्य॑ । अंधसः । अभि । प्रयः॑ ॥ ५

हे वायो प्रयोऽन्नं सोमाख्यमभि अभिलक्ष्यायाहि वीतये भक्षणाय जुषाणः प्रीयमाणो हव्यदातये हविर्दात्रे यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्यांधसोऽभिषुत स्यांधसोऽन्नं सोमलक्षणं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

पृष्ठ्यस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृच इंद्रश्चेत्यादिके द्वे ऋचौ शंसेत् । तयोः प्रथमा द्वितीया वायव्यं तृचं संपादयेत् । तथा च सूत्रितं । इंद्रश्च वायवेषां सुतानामिति द्वयोरन्यतरां द्विः । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ ऋचे प्रथमा सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्र॑श्च वायवेषां सुतानां पीतिम॑र्हथः ।

तान् जु॑षेथामरेपसावभि प्रयः॑ ॥ ६

इंद्रः॑ । च । वायो इति॑ । एषां । सुतानां । पीतिं । अर्हथः ।

तान् । जुषेथां । अरेपसौ । अभि । प्रयः॑ ॥ ६

हे वायो त्वं चेंद्रश्चैषां पुरतः स्थापितानां सुतानामभिषुतानां सोमानां पीतिं पानमर्हथः । यस्मादेवं तस्मात्तान् सोमरसान् जुषेथां सेवेथामरेपसावपापावहिंसकौ । तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमिति शेषः । यद्वा प्रयोऽन्नरूपान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सुता इंद्राय वायवे सोमासो दध्याशिरः ।

निम्नं न यं॑ति सिंधवोऽभि प्रयः॑ ॥ ७

सुताः । इंद्राय । वायवे॑ । सोमासः । दधिऽआशिरः

निम्नं॑ । न । यंति । सिंधवः । अभि । प्रयः॑ ॥ ७

इंद्राय वायवे च सोमासः सोमा दध्याशिरो दध्याश्रयणाः सुताः। अभिषुताः। इंदवः। ते च निम्नं गतं सिंधवो न नद्य इव हे इंद्रवायू युवामभियंति प्रयोऽलंकृताः॥

तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे सजूर्विश्वेभिरिति वैश्वदेवस्तृचः। सूत्रितं च। सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुत नः प्रियः प्रियासु। आ० ७. १०। इति॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते ऽष्टमी ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुषसा सजूः।
आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण ॥ ८

सऽजूः। विश्वेभिः। देवेभिः। अश्विऽभ्याम्। उषसा। सऽजूः।
आ। याहि। अग्ने। अत्रिऽवत्। सुते। रण ॥ ८

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन् अश्विभ्यामुषसा च सजूः समानप्रीतिः सन् आयाहि। आगहि। अत्रिवदत्रिरिव। अस्मदीयो यथा तद्वत्। महात्रिर्यथा यज्ञे रमते तद्वत्सुतेऽभिषुते सोमे रण। रमस्व॥

॥ अथ नवमी ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना।
आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण ॥ ९

सऽजूः। मित्रावरुणाभ्याम्। सऽजूः। सोमेन। विष्णुना।
आ। याहि। अग्ने। अत्रिऽवत्। सुते। रण ॥ ९

॥ अथ दशमी ॥

सजूरादित्यैर्वसुभिः सजूरिन्द्रेण वायुना।
आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण ॥ १०

सऽजूः । आदित्यैः । वसुंऽभिः । सऽजूः । इन्द्रेण । वायुना ।

आ । याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ १०.

उत्तरे द्वे नवमीदशम्यौ स्पष्टे ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

एकादश पञ्चदशर्चानि वैश्वदेवमस्त्रे स्वस्ति न इति तृचः । सूत्रितं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति तृच इति वैश्वदेवं । आ० ८.१. । इति ॥ तथा स्वस्तिवाचने मंत्रदेवानभिवादनार्थोऽयं तृचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति वैश्वदेवं । आ० ८.५. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ऋक् एकादशी ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः ।

स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥ ११

स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी ।

अदितिः । अनर्वणः ।

स्वस्ति । पूषा । असुरः । दधातु । नः स्वस्ति ।

द्यावापृथिवी इति । सुऽचेतुना ॥ ११

नोऽस्मभ्यमश्विनावश्विनौ स्वस्त्यविनाशं क्षेमं मिमीतां । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति क्षेमं मिमीतां । तथा देव्यदितिश्च स्वस्ति मिमीतां । अनर्वणोऽप्रत्यृतः पूषा असुरः शत्रूणां निरसिता प्राणानां बलानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्मभ्यं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्टे स्वस्ति मिमीतां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहे सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।
बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवन्तु नः ॥ १२

स्वस्तये । वायुं । उप । ब्रवामहे । सोमं । स्वस्ति ।
भुवनस्य । यः । पतिः ।
बृहस्पतिं । सर्वऽगणं । स्वस्तये । स्वस्तये । आदित्यासः ।
भवन्तु । नः ॥ १२

स्वस्तये क्षेमाय वायुमुपब्रवामहे। स्तुम इत्यर्थः सोमं चोपब्रवामहे। यश्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः। सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वगणं सर्वदेवगणोपेतं बृहस्पतिं बृहतः कर्मणो मंत्रस्य पालयितारं स्वस्तये स्तुमः। आदित्यास आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अर्यमादयो द्वादश वा नोऽस्माकं स्वस्तये भवंतु ॥

सत्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते सति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवपश्वेऽयं तृचो निविद्धानार्थः। सूत्रितं च। स्वस्त्यात्रेयेनिविदं दध्यात्। आ० ६.८.। इति। स्वस्त्यात्रेयशब्दवाच्यः तृचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं। तथा रूपादिके सत्यर्थं तृचो जप्यः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये ।
देवा अवन्त्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पात्वंहसः ॥ १३

विश्वे । देवाः । नः । अद्य स्वस्तये । वैश्वानरः । वसुः ।
अग्निः । स्वस्तये ।
देवाः । अवंतु । ऋभवः । स्वस्तये । स्वस्ति । न । रुद्रः ।
पातु । अंहसः ॥ १३

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मानद्याभिन्यामद्दिने स्वस्त्यये चेमायाभवंतु। वैश्वानरः। विश्व एनं नरा नयंतीति वैश्वानरः। यद्वा सर्वस्य वासयिताग्निर्देवः। अयमेवाग्नि-र्वैश्वानरः इति याकपूर्णिः। नि० ७. २३.। इति यास्कः। सोऽपि स्वस्तयेऽस्तु। देवा ऋभवोऽपि स्वस्त्ययेऽसंतु। रुद्रो दुःखाद्द्रावयिता देवोऽस्मांहसः पापात् स्वस्ति पातु नोऽस्मान्॥

॥ अथ चतुर्दशी।

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति।

स्वस्ति न इंद्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि॥ १४

स्वस्ति। मित्रावरुणा। स्वस्ति। पथ्ये। रेवति।

स्वस्ति। नः। इंद्रः। च। अग्निः। च। स्वस्ति। नः।

अदिते। कृधि॥ १४

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवौ स्वस्ति कुरुतं। हे पथ्ये हे पथ्यास्वस्ति-देवि। पंथा अंतरिक्षमार्गः। तत्र भिता मार्गाभिमानिनी देवी। हे तादृशि रेवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि। इंद्रश्चाग्निश्च प्रत्येकं नोऽस्मभ्यं स्वस्ति कृधि। हे अदिते देविः नः स्वस्ति कृधि। कुरु॥

॥ अथ पंचदशी॥

स्वस्ति पंथामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव।

पुनर्ददताघ्नता जानता सं गमेमहि॥ १५

स्वस्ति। पंथां। अनु। चरेम। सूर्याचंद्रमसौऽइव।

पुनः। ददता। अघ्नता। जानता। सं। गमेमहि॥ १५

पंथां पंथानं स्वस्ति क्षेमेणानुचरेम सूर्याचंद्रमसाविव। तौ यथा निरालंबे मार्गे राक्षसादिभिरनुपद्रुतौ संचरतस्तद्वत्। किंच वयं प्रवसंतः पुनर्ददताभिमतमघ्नता चिरकालमपि खंमक्रोधेनाहिंसता जानताविस्मरता मदीयश्चिरकालं गतः कोऽयमिति

दंदहनकुर्वता। मदीयोऽयमिति बुध्यमानेनेत्यर्थः। चक्षुषदर्पणेन बंधुजनेन संगमे-
महि। यद्वा। पुनरपि प्रथमतां यात्रां कृतवन्तं संभूतः। एवं बंधवो ददता भिक्षामुपार्जितं
धनमघ्नता। प्रवासकालेनाहिंसता जानता स्वस्ति पुनरपि गच्छता तद्वता संगमेमहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

प्र श्यावाश्वेति सप्तदशर्चं सप्तमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। प्र श्यावाश्व सप्तोना श्यावाश्वो मारुतं ह तत्पंक्तिः षष्ठ्यंत्या चेति। आत्रेयः श्यावाश्व ऋषिः। ह तदिति प्रयोगादिदमादीनि दश सूक्तानि मरुद्देवत्यानि। षष्ठी सप्तदशी च पंक्ती शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र श्यावाश्व धृष्णुयार्चा मरुद्भिर्ऋक्वभिः ।

ये अद्रोघमनुष्वधं श्रवो मदंति यज्ञियाः ॥ १

प्र । श्यावऽअश्व । धृष्णुऽया । अर्च । मरुत्ऽभिः । ऋक्वऽभिः ।

ये । अद्रोघं । अनुऽस्वधं । श्रवः । मदंति । यज्ञियाः ॥ १

हे श्यावाश्व एतन्नामक ऋषे धृष्णुया धृष्णुस्त्वमृक्वभिः स्तुत्यावद्भिर्मरुद्भिः प्रार्च ॥ द्वितीयार्थे तृतीया ॥ एवं स्वयमेव संप्रेष्यति। यद्वा यजमानो होतारं श्यावाश्वं ब्रूते। यद्वा मरुद्भिर्मरुत्सहचरैर्ऋक्वभिः स्तोतृभिः सह स्तोत्रैर्वार्च। स्तुहीत्यर्थः। ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्वधं प्रत्यहं। हविर्लक्षणान्नप्रदानं स्वधा। अनु पश्चाद्वा। अद्रोघमहिंसकं श्रवोऽन्नं लब्ध्वा मदंति हृष्यंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते हि स्थिरस्य शवसः सखायः संति धृष्णुया ।

ते यामन्ना धृषद्विनस्त्मना पांति शश्वतः ॥ २

ते । स्थिरस्य । शवसः । सखायः । संति । धृष्णुऽया ।

ते । यामन् । आ । धृषत्ऽविनः । त्मना । पांति । शश्वतः ॥ २

ते हि ते खलु स्थिरस्याविचलितस्य शवसो बलस्य सखायः संति। भवंति सहायाः। धृष्णुया धृष्णवः। ते च यामन्। आ इति चार्थे। गमनेऽपि धृषद्विनो धर्षयंतः त्मनात्मनान्यप्रत्येकैवाभ्युपकारमनपेक्ष्यैव शश्वतो बहूनस्मान्पुत्रभृत्यादीन्पांति। रक्षंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते स्यंद्रासो नोक्षणोऽति ष्कंदंति शर्वरीः ।

मरुतामधा महो दिवि क्षमा च मन्महे ॥ ३

ते। स्यंद्रासः। न। उक्षणः। अति। स्कंदंति। शर्वरीः।

मरुतां। अध। महः। दिवि। क्षमा। च। मन्महे ॥ ३

ते मरुतः स्यंद्रासः स्यंदनशीला उक्षणो जलस्य सेक्तारः। नेति चार्थे। यस्मात्स्यंद्रा अन्येषां तस्मात् शर्वरीः। शर्वर्यो रात्रयः। कालावयवानित्यर्थः। तानति स्कंदंति। अतिक्रम्य गच्छंति। नित्या इत्यर्थः। यस्मादेत एवंविधास्तस्मान्मरुतामधानुना महस्तेजो दिवि द्युलोके क्षमा क्षमायां भूमौ च वर्तमानं मन्महे। स्तुमः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया ।

विश्वे ये मानुषा युगा पांति मर्त्यं रिषः ॥ ४

मरुत्ऽसु। वः। दधीमहि। स्तोमं। यज्ञं। च। धृष्णुऽया।

विश्वे। ये। मानुषा। युगा। पांति। मर्त्यं। रिषः ॥ ४

हे अध्वर्युहोत्रादयो वो यूयं मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि॥ व्यत्ययेनोत्तमः॥ धत्त। किं। स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च। इज्यतेऽनेनेति यज्ञं हविः। तदुभयं किमर्थं दीयत इति। ये मरुतो विश्वे सर्वेऽपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि। सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः। मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषो हिंसकात्सकाशात्पांति रक्षंति॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्हंतो ये सुदानवो नरो असामिशवसः ।

प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भ्यः ॥ ५

अर्हंतः । ये । सुऽदानवः । नरः । असामिऽशवसः ।

प्र । यज्ञं । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्च । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५

हे स्तोतः हे आत्मन्वा येऽर्हंतः पूज्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्मणामसामिशवसोऽनल्पबलाः संति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्यो दिवो द्योतमानेभ्यो मरुद्भ्यः ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥ इमं यज्ञं यज्ञसाधनं हविः प्रार्च । पूजय । प्रयच्छेत्यर्थः । अथवा दिवोऽतरिक्षादागतेभ्य इति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ रुक्मैरा युधा नर ऋष्वा ऋष्टीरसृक्षत ।

अन्वेनाँ अह विद्युतो मरुतो जज्झतीरिव भानुरर्त त्मना दिवः ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्वाः । ऋष्टीः ।

असृक्षत ।

अनु । एनान् । अह । विऽद्युतः । मरुतः । जज्झतीःऽइव ।

भानुः । अर्त । त्मना । दिवः ॥ ६

नरो दृष्टेर्नेतार ऋष्वा महांतो मरुतो रुक्मै रोचमानैराभरणविशेषैरा रोचंत इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतेः संगतक्रियाध्याहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधनेनायुधेना-रोचंते । एते मरुत ऋष्टीरायुधविशेषानसृक्षत । प्रक्षिपंति मेघभेदार्थं एतान्मरुतो विद्युतोऽपि जज्झतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जज्झतीरापो भवंति शब्द-कारिण्यः । नि० ६. १६. । इति निरुक्तं । अन्वह अनुगच्छंत्येव । दिवो द्योत-मानस्य मरुद्गणस्य भानुर्दीप्तिस्त्मना स्वयमेवार्त । निरगात् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ये वावृधंत पार्थिवा य उरावंतरिक्ष आ।

वृजने वा नदीनां सधस्थे वा महो दिवः॥ ७

ये। ववृधंत। पार्थिवा। ये। उरौ। अंतरिक्षे। आ।

वृजने। वा। नदीनां। सधऽस्थे। वा। महः। दिवः॥ ७

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबद्धाः संतो ववृधंत वर्धंते। ये चोरौ महत्यंतरिक्षे च ववृधंत। आ इति चार्थे। नदीनां नदनवतीनां वृजने वा बले ववृधंत। महो महतो दिव द्युलोकस्य सधस्थे सहस्थाने च ववृधंत। उभयत्रो वाशब्द चार्थे। एवं सर्वत्र वर्तमान मरुतो इच्छय स्तुतीरकुर्वतेति पूर्वत्र संबंध॥

॥ अथाष्टमी ॥

शर्धो मारुतमुच्छंस सत्यशवसमृभ्वसं।

उत स्म ते शुभे नरः प्र स्पंद्रा युजत त्मना॥ ८

शर्धः। मारुतं। उत्। शंस। सत्यऽशवसं। ऋभ्वसं।

उत। स्म। ते। शुभे। नरः। प्र। स्पंद्राः। युजत। त्मना॥ ८

हे स्तोतर्मारुतं शर्धो बलमुत् उत्कृष्टं शंस। स्तुहि। कीदृशं शर्धः। सत्यशवसं सत्यवेगमृभ्वसं महदतिप्रवृद्धं। उत स्मापि च नरो नेतारस्ते मरुतः शुभ उदकार्थं प्रायुजत प्रयुंजत प्रयुंजत स्वयोजयन् त्मनात्मनैव जगदनुग्राहबुद्धेव स्पंद्राः चलनस्वभावाः पृषतीरित्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

उत स्म ते परुष्ण्यामूर्णा वसत शुंध्यवः।

उत पव्या रथानामद्रिं भिंदंत्योजसा॥ ९

उत । स्म । परुष्ण्यां । ऊर्णाः । वसत । शुंध्यवः ।
उत । पव्या । रथानां । अद्रिं । भिंदंति । ओजसा ॥ ९

उत अपि च ते मरुतः परुष्ण्यामेतन्नामिकायां नद्यां वर्तंते । य ऊर्णा दीप्ताः शुंध्यवः शोधिका वसत आच्छादयंति ते । उतापि च पव्या नेम्या रथानां स्वकीयानां रथचक्रे ओजसा बलेन चाद्रिं भिंदंति । मेघं गिरिं वा विदारयंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आपथयो विपथयोऽन्तस्पथा अनुपथाः ।
एतेभिर्मह्यं नामभिर्यज्ञं विष्टार ओहते ॥ १०

आऽपथयः । विऽपथयः । अंतःऽपथा । अनुऽपथाः ।
एतेभिः । मह्यं । नामऽभिः । यज्ञं । विऽस्तारः । ओहते ॥ १०

आपथयः । अस्मदभिमुखा मार्गा येषां ते तादृशाः । विपथयो विरुद्धमार्गा अंतस्पथा दरीसुषिरादिमार्गा अनुपथा अनुकूलमार्गाश्च ये मरुतः संति ते एतेभिरेतैश्चतुर्विधैर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारो विस्तृताः संत ओहते । वहंति । यद्वैतैर्नामभिरुक्तैः सार्धं यज्ञमोहते ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुत ओहते ।
अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ११

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते ।
अध । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११

अधाथ नरोऽभिमतस्यार्थस्य नेतारो न्योहते । नितरां वहंति जगत् । अध नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः संत ओहते । अधाथ पारावताः परावद्दूरदेशः ।

तत्संबंधिनश्चांतरिक्षादिदूरदेशे वर्तमानमेघादिधारकाः संत ओहत इत्यर्थः । इत्यन्न-प्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा नानाविधानि ध्यायनीयानि वा दृश्यानि स्वव्यापारैः स्तव-नीयानि भवंतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

छंदःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।
ते मे के चिन्न तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ १२

छंदःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।
ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् ।
दृशि । त्विषे ॥ १२

छंदःस्तुभश्छंदोभिः स्तोतारः कुभन्यव उदकेच्छवः कीरिणः स्तोतार उत्सं कूपमपेक्ष तृषिताय गोतमाय यान्मरुत आनद्रुः सर्वे गोऽकुर्वन् अनयन्त स्तोत्रं । यद्वा ये छंदः स्तुभश्छंदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥ कुभन्यवः शब्दकारो इच्छा दकस्य ॥ कुभिर्दनकर्मा ॥ कीरिणः स्तोतुर्गोतमस्य पानार्थमुत्सं कूपमान्नद्रुः आनीतवंतः । असिंचन्नुत्सं गोतमाय तृष्णजे । ऋग्वे० १, ८५, ११ । इति ह्युक्तं ॥ नृतुर्नय इत्यस्य वा नर्तनेषां विक्षेपणार्थमक्षेदं रूपं ॥ ते मरुतः के चिन्मे मह्यं तायवो न कदाचिदन्यद्रव्यापहारका इव स्थिता ऊमा रक्षका दृशि दर्शने आसन् । विषयभूता अभवन् । केचित्त्विषे शरीरदीप्त्यै यज्ञाय आसन् । प्राणरूपेणेति भावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

य ऋष्वा ऋष्टिविद्युतः कवयः संति वेधसः ।
तमृषे मारुतं गणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३

ये । ऋष्वाः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।
तं । ऋषे । मारुतं । गणं । नमस्य । रमय । गिरा ॥ १३

ये मरुत ऋष्वा दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुधैर्विद्योतमानाः कवयो मेधाविनो वेधसः सर्वस्य विधातारः संति तं तेषां मारुतं गणं नमसा रमणीयया गिरा स्तुत्या हे ऋषे श्यावाश्व नमस्य । परिचर । स्तुहि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अच्छं ऋषे मारुतं गणं दाना मित्रं न योषणा ।

दिवो वा धृष्णव ओजसा स्तुता धीभिरिषण्यत ॥ १४

अच्छं । ऋषे । मारुतं । गणं । दाना । मित्रं । न । योषणा ।

दिवः । वा । धृष्णवः । ओजसा । स्तुता । धीभिः ।

इषण्यत ॥ १४

हे ऋषे मारुतं गणं मरुत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा ॥ यौतेरिदं रूपं । यौतीति योषा स्तुतिः ॥ तया चाच्छ आ गच्छेति शेषः ऋषेरुक्तराद्वः प्रत्यक्षवादः । ओजसा बलेन हे धृष्णवो धर्षका मरुतो दिव वा द्युलोकाद्वा । वायवन्तरिक्षलोकाद्वाद्वा । धीभिश्छदोयाभिः स्तुतिभिः स्तुता इषण्यत । गच्छत यज्ञं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू मन्वान एषां देवाँ अच्छा न वक्षणा ।

दाना सचेत सूरिभिर्यामश्रुतेभिरंजिभिः ॥ १५

नु । मन्वानः । एषां । देवान् । अच्छं । न । वक्षणा ।

दाना । सचेत । सूरिऽभिः । यामऽश्रुतेभिः । अंजिऽभिः ॥ १५

नु चिप्रमेषां मरुतां । एताद्धाहन्त इत्यर्थः । मन्वानः स्तुवन् देवान्मरुत इतिरितान्वचणा वहनेन निमित्तेनाच्छ अभिप्राप्तुं न मनुते । स स्तोता सूरिभिर्मेधाविभिर्यामश्रुतेभिः शीघ्रगमनेन विश्रुतैरंजिभिः फलस्य व्यंजकैरंकुशैः ॥ सर्वाः पंचम्यर्थे तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणेभ्यो मरुद्भ्यो दानाभिमतदानानि सचेत । संगच्छते ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

प्र ये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृश्निं वोचंत मातरं।

अधा पितरमिष्मिणं रुद्रं वोचंत शिक्वसः॥ १६

प्र। ये। मे। बंधुऽएषे। गां। वोचंत। सूरयः। पृश्निं।

वोचंत। मातरं।

अध। पितरं। इष्मिणं। रुद्रं। वोचंत। शिक्वसः॥ १६

ये मरुतो मे मह्यं बंध्वेषे तेषां बंधूनामन्वेषणे सति सूरयः प्रेरका गां माध्यमिकां वाचं गोदेवतां वा प्रवोचंत प्रावोचन्॥ अभिधित्सितमेवाक्यं। ऋषिर्मरुद्वाक्यमनुवदति। तस्मादुत्तरयोराख्यातयोर्यच्छब्दानन्वयान्निघातः॥ ते पृश्निं द्युदेवतां पृश्निवर्णां गां वा मातरं वोचंत। अब्रुवन्। पृश्निये वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः। अधाथ पितरं स्वकीयमिष्मिणं गमनवंतमन्नवंतं वा रुद्रं वोचंत शिक्वसः शक्तास्ते। मरुतां रुद्रेण पुत्रत्वपरिग्रहो बहुशत्र उपपादितः॥

॥ अथ सप्तदशी॥

सप्त मे सप्त शाकिन एकमेका शता ददुः।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे॥ १७

सप्त। मे। सप्त। शाकिनः। एकंऽएका। शता। ददुः।

यमुनायां। अधि। श्रुतं। उत्। राधः। गव्यं। मृजे।

नि। राधः। अश्व्यं। मृजे॥ १७

सप्त सप्तसंख्याकाः संघाः। सप्तगणा वै मरुत इति श्रुतेः। अदितिगर्भे वर्तमानं वायुमिंद्रः प्रविश्य सप्तधा विदार्य पुनरेकैकं सप्तधा व्यदारयत् त एकोनपंचाशन्मरुद्गणा अभवन्निति पुराणेषु प्रसिद्धं। ते च सप्तसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः। ते चैकमेकैकैको गणो मे मह्यं शता शतसंख्याकानि गवाश्वरूपाणि ददुः। दत्तवंतः।

प्रयच्छंत्विति याचीः । तैर्दत्तं यमुनायां नद्यामधि । अयं सप्तम्यर्थानुवादी । यत्र श्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमूहात्मकं गोसंबंधि वा राधो धनमुन्मृजे । उन्मार्जयामि । तथा तैर्दत्तमश्व्यमश्वसमूहात्मकं तत्संबंधि वा राधो धनं निरृजे । निर्माजिमि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

को वेद जानमिति षोडशर्चं नवमं सूक्तं । श्यावाश्व ऋषिः । आद्यापंचमीदशम्येकादशीपंचदश्यः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवमीत्रयोदशीचतुर्दशीषोडश्यः सतोबृहत्योऽष्टमी द्वादशी च गायत्र्यौ द्वितीया बृहती तृतीयानुष्टुप् चतुर्थी पुरउष्णिक् । मरुतो देवता । तथा चानुक्रांतं । को वेद षोडश ककुब्बृहत्यनुष्टुप् पुरउष्णिक् ककुप्सतोबृहत्यौ गायत्री सतोबृहती ककुभौ गायत्री सतोबृहत्यौ ककुप्सतोबृहतीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

को वेद जानमेषां को वा पुरा सुम्नेष्वास मरुतां ।
यद्युयुज्रे किलास्यः ॥ १

कः । वेद । जानं । एषां । कः । वा । पुरा । सुम्नेषु ।
आस । मरुतां ।
यत् । युयुज्रे । किलास्यः ॥ १

एषां ॥ मरुतां पूर्वसूक्ते प्रस्तुतत्वादत्रान्यादेशविषयत्वादेशाभित्यस्य निघातता ॥ जानमुत्पत्तिं को वेद । जानाति कः पुमान् । को वा पुरा पूर्वमप्येषां मरुतां सुम्नेषु सुखेष्वास । बभूव । यद्यदैते किलास्यः किलासीः । पृषतीरित्यर्थः । ता युयुज्रे रथे योजितवंतः तदैषां स्थितिं बललक्षणानि सुखानि च को जानातीत्यर्थः । वेगविषये सर्वत्र वायोरूपमासंभवादिति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऐतान्रथेषु तस्थुषः कः शुश्राव कथा ययुः ।
कस्मै सस्रुः सुदासे अन्वापय इळाभिर्वृष्टयः सह ॥ २

आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । शुश्राव । कथा ।
ययुः ।

कस्मै । सस्रुः । सुऽदासे । अनु । आपयः । इळाभिः । वृष्टयः ।
सह ।

एतान्मरुतो रथेषु तस्थुषः स्थितवतः क आशुश्राव । न कोऽपीत्यर्थः । यद्वैतेषां क्षोभध्वनिं रथध्वनिं च कः शृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छन्ति तदपि को जानाति । यद्वा जानु कथमन्ये देवादयोऽनुगच्छेयुः । कस्मै सुदासे सुदानायापयो बन्धुभूता व्याप्ता वृष्टयोऽप्यर्षकाः ॥ अर्षं कर्तरि णिच् ॥ इळाभिरन्नविशेषैः सह सहिता प्रसुस्रुः । अनुक्रमेणावतेरुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते म आहुर्य आययुरुप द्युभिर्विभिर्मदे ।
नरो मर्या अरेपस इमान्पश्यन्निति ष्टुहि ॥ ३

ते । मे । आहुः । ये । आऽययुः । उप । द्युऽभिः । विऽभिः ।
मदे ।
नरः । मर्याः । अरेपसः । इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३

ऋषिस्तद्वृत्तकथा मरुत्सादृश्यान्मरुद्भ्यो जनया प्रादुर्भूतान्पश्यन्नाह । ते मरुत इत्थं जपते मे वक्ष्यमाणमाहुः य आययुः ये मरुतो मां प्राप्ताः । कैः साधनैः । द्युभिर्द्योतमानैर्विभिर्गन्तृभिरश्वैः । किमर्थं । मदे मदीय सोमपानजनिताय । किमाहुरिति तदनुवृते । नरो नेतारो मर्या मनुष्येभ्यो हिता अरेपसोऽलेपास्ते । हे ऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुषावलोकयन् स्तुहीत्याहुः । यद्वेतीत्थं पश्यन् स्तुहीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अञ्जिषु ये वाशीषु स्वभानवः स्रक्षु रुक्मेषु खादिषु ।
श्राया रथेषु धन्वसु ॥ ४

ये। अंजिषु। ये। वाशीषु। स्वऽभानवः। स्रक्षु। रुक्मेषु।

खादिषु।

श्रायाः। रथेषु। धन्वऽसु॥ ४

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति। हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽञ्जिष्वाभरणेषु श्राया आश्रयभूताः संति। ये च वाशीष्वायुधेषु। ये च स्रक्षु माल्येषु। ये रुक्मेषूरोभूषणेषु। ये च खादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु। हस्तेषु खादिश्च कृतिश्च। ऋग्० १. १६८. ३.। पत्सु खादयः। ऋग्० ५. ५४. ११.। इति हि श्रुती भवतः। रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः श्रायाः संति। सुधन्वान इषुमंतः सुरथाः पृश्निमातरः। ऋग्० ५. ६७. २। इति च निगमः। तान् सर्वान् स्तुम इति शेषः। यद्वा ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽञ्जिष्वाभरणेषु निमित्तेषु श्राया आश्रया भविष्यथः। ये च वाशीषु निमित्तेषु। एवं सर्वत्र योज्यं। तादृग्विधानि-तान्पश्यन् स्तुहीति पूर्वत्र संबंधः। तेषामिदं वाक्यं॥

॥ अथ पंचमी॥

युष्माकं स्मा रथाँ अनु मुदे दधे मरुतो जीरदानवः।

वृष्टी द्यावो यतीरिव॥ ५

युष्माकं। स्म। रथान्। अनु। मुदे। दधे। मरुतः।

जीरऽदानवः।

वृष्टी। द्यावः। यतीःऽइव॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननु दृश्य मुदे मोदाय दधे। धारयामि। करोमीत्यर्थः। सामर्थ्यात्स्तुतीरिति लभ्यते॥ स्मेति पूरणः॥ वृष्टी वृष्ट्यां यतीः सर्वत्र गच्छंतीर्द्यावो दीप्तीरिव दृश्यमानान् रथानिति संबंधः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकादशो वर्गः॥

कारीयां निष्टः पिष्टो होतव्याः । तत्र द्वितीयाज्ञा आ यं नर इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं नरः सुदानवो ददाशुष विद्युन्महसो नरो अश्मदिद्यवः । आ० २, १७. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

आ यं नरः सुदानवो ददाशुषे दिवः कोशमचुच्यवुः ।
वि पर्जन्यं सृजंति रोदसी अनु धन्वना यंति वृष्टयः ॥ ६

आ । यं । नरः । सुऽदानवः । ददाशुषे । दिवः । कोशं ।
अचुच्यवुः ।
वि । पर्जन्यं । सृजंति । रोदसी इति । अनु । धन्वना ।
यंति । वृष्टयः ॥ ६

नरो नेतारः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यं कोशं । मेघनामैतत् । अपां कोशस्थानकं मेघं ददाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दिवोऽन्तरिक्षादचुच्यवुः आच्यावयंति । पर्जन्यं मेघं रोदसी अनु द्यावापृथिव्यावनुसृत्य विसृजंति । विमोचयंति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदकेन सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यंति । सर्वत्र व्याप्नुवंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ततृदानाः सिंधवः क्षोदसा रजः प्र सस्रुर्धेनवो यथा ।
स्यन्ना अश्वा इवाध्वनो विमोचने वि यद्वर्तंत एन्यः ॥ ७

ततृदानाः । सिंधवः । क्षोदसा । रजः । प्र । सस्रुः ।
धेनवः । यथा ।
स्यन्नाः । अश्वाःऽइव । अध्वनः । विऽमोचने । वि । यत् ।
वर्तंते । एन्यः ॥ ७

सिंधवः स्यंदमाना अपस्युवस्तदाना निर्भिंदंतो मेघान् मरुतः क्षोदसोदकेन सह रजोऽन्तरिक्षं प्रसस्रुः । प्रसरंति । धेनवो यथा पयः सिंचंत्यो नवप्रसूता गाव इव । किंच दृष्टांतांतरं । अश्वा आशुगतयोऽश्वा इव यथाध्वनो विमोचने मनुष्याणा-मध्वविमोकाय संचरंति तथेत्यर्थः । यद्वा एन्यः । नदीनामैतत् । नद्यो वि वर्तंते विविधं संचरंति । अथवा प्रतिनिवृत्त्य वर्तंते । प्रवर्धंत इत्यर्थः । तदेवं कुर्वंतीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ यात मरुतो दिव आंतरिक्षादमादुत ।

माव स्थात परावतः ॥ ८

आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अंतरिक्षात् । अमात् ।
उत ।
मा । अव । स्थात । पराऽवतः ॥ ८

हे मरुतः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् दिवो द्युलोकादायात तथांतरिक्षादायात । उतापि चामादस्माल्लोकादायात । परावत इत्यत्र वा योज्यं । परावतो दूरदेशे तत्र तत्र द्युलोकादौ मावस्थात । अवस्थितिं मा कुरुत ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा वः सिंधुर्नि रीरमत् ।

मा वः परि ष्ठात्सरयुः पुरीषिण्यस्मे इत्सुम्नमस्तु वः ॥ ९

मा । वः । रसा । अनितभा । कुभा । क्रुमुः । मा । वः ।
सिंधुः । नि । रीरमत् ।
मा । वः । परि । स्थात् । सरयुः । पुरीषिणी । अस्मे इति ।
इत् । सुम्नं । अस्तु । वः ॥ ९

हे मरुतो वो युष्मान् रसा। नदीनामैतत्। रसा नदी भवति। नि० ११. २५.। इति निरुक्तं। रसनवती शब्दवती। अनितभा। इता प्राप्ता भा यस्याः सेतभा। न तादृश्यनितभा। कुभा। कुत्सितदीप्तिश्च मा नि रीरमत्। मा निकृष्टं रमतु। क्रुमुः सर्वतोगमनः सिंधुः समुद्रश्च मा नि रीरमत्। तथा पुरीषिणी। पुरीषमुदकं। तद्वती सरयुरपि मा परि ष्ठात्। परितस्तिष्ठतु। मा निरुणद्धु। अस्मे इत् अस्मास्वेवास्तु सुम्नं त्वदागमनजनितं सुखं वो युष्माकं संबंधि युष्मत्प्रभूतं॥

॥ अथ दशमी॥

तं वः शर्धं रथानां त्वेषं गणं मारुतं नव्यसीनां।
अनु प्र यंति वृष्टयः॥ १

तं। वः। शर्धं। रथानां। त्वेषं। गणं। मारुतं।
नव्यसीनां।
अनु। प्र। यंति। वृष्टयः॥ १०

तं मारुतमित्यनेन संबध्यते। वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां शर्धं बलं त्वेषं दीप्तं तं मारुतं गणं च स्तोतव्यः। यद्वा रथानां रंहणशीलानां वो युष्माकं शर्धं परेषामभिभावुकं गणं स्तोमैरित्येकमेव वाक्यं। अथ परोक्षकृतः। वृष्टयो युष्मानतु प्र यंति। प्रकर्षेण गच्छंति। यद्वा वर्षका मरुतोऽनु अनुकूलं प्रकृष्टं यंति गच्छंति॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

शर्धंशर्धं व एषां व्रातंव्रातं गणंगणं सुशस्तिभिः।
अनु क्रामेम धीतिभिः॥ ११

शर्धंऽशर्धं। वः। एषां। व्रातंऽव्रातं। गणंऽगणं।
सुशस्तिऽभिः।
अनु। क्रामेम। धीतिऽभिः॥ ११

हे मरुत एषां वो युष्माकं शर्धं शर्धं तत्तद्बलं व्रातं व्रातं । अविच्छिन्नगणो व्रातः । तं तं व्रातं वो गणं गणं तं तं सप्तसप्तसमुदायात्मकं गणं गणं च सुशस्तिभिः शोभनस्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिर्हविःप्रदानादिलक्षणैरनुक्रामेम । अनुगच्छेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कस्मा अद्य सुजाताय रातहव्याय प्र ययुः ।

एना यामेन मरुतः ॥ १२

कस्मै । अद्य । सुऽजाताय । रातऽहव्याय । प्र । ययुः ।

एना । यामेन । मरुतः ॥ १२

अद्यास्मिन्दिने कस्मै सुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्र ययुः प्रकर्षेण गच्छेयुरेनानेन यामेन रथेन मरुतः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येन तोकाय तनयाय धान्यं१ बीजं वहध्वे अक्षितं ।

अस्मभ्यं तद्धत्तन यद्व ईमहे राधो विश्वायु सौभगं ॥ १३

येन । तोकाय । तनयाय । धान्यं । बीजं । वहध्वे ।

अक्षितं ।

अस्मभ्यं । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधः ।

विश्वऽआयु । सौभगं ॥ १३

हे मरुतो येन सदयेन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनाय वा धान्यं बीजमक्षितमक्षीणं वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेनास्मभ्यं तद्धान्यं बीजं धत्तन । यच्च वो युष्मानीमहे याचामहे राधो धनं विश्वायु सर्वायुषोपेतं सर्वत्रायुष्योपेतं वा सौभगं सौभाग्यं च तद्धत्तनेति समन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अतीयाम निदस्तिरः स्वस्तिभिर्हित्वावद्यमरातीः ।

वृष्ट्वी शं योराप उस्रि भेषजं स्याम मरुतः सह ॥ १४

अति । इयाम । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हित्वा ।

अवद्यं । अरातीः ।

वृष्ट्वी । शं । योः । आपः । उस्रि । भेषजं । स्याम ।

मरुतः । सह ॥ १४

हे मरुतो वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निंदकानरातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान् । यद्वा तिरोऽन्तर्हितं । अतीयाम । अतिक्रम्य गच्छेम । तिरस्करणं इत्यर्थं इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तरेणेष्टप्राप्तिरुच्यते । वृष्ट्वी युष्मत्प्रेरितासु वृष्टिषु सतीषु शं सुखं योः पापानां यावनं चाप उदकानि ॥ मस्तः स्थाने अप् ॥ उस्रि गोयुक्तं भेषजं । यद्यप्येतदुदकनाम तथापि पृथगपामभिधानादत्र तद्धेतुकार्थमिदमुच्यते । तत् सर्वं सह स्याम । लभेमहि हे मरुतो वयं । यद्वापो युष्मत्प्रेरिता उक्तं सर्वं कुर्वंतु । वयं सर्वं सहैव स्याम । भवेम युष्मत्प्रभूताः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः ।

यं त्रायध्वे स्याम ते ॥ १५

सुऽदेवः । समह । असति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः ।

सः । मर्त्यः ।

यं । त्रायध्वे । स्याम । ते ॥ १५

हे समह । प्रशस्तवचनः समहशब्दः । हे पूजित मरुतां गण सुदेवः कल्याणमरुत्संज्ञकदेवोपेतोऽसति । भवति । हे नरो नेतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्राद्युपेतोऽसति । भवति । यं मर्त्यं त्रायध्वे पालयध्वे । य एवं भवति ते वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

स्तुहि भोजान्त्स्तुवतो अस्य यामनि रणन्गावो न यवसे ।

यतः पूर्वाँ इव सखीँरनु ह्वय गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १६

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणन् ।

गावः । न । यवसे ।

यतः । पूर्वान्ऽइव । सखीन् । अनु । ह्वय । गिरा । गृणीहि ।

कामिनः ॥ १६

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातॄन्मरुतः स्तुहि । गावो न यवसे । तृणादिभक्षणाय गच्छंत्यो गावो यथा रमंते तद्वन्मरुतोऽपि रणन् । रमंतां । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वान् पुरातनान् सखीनिवानुह्वय । आह्वय । कामिनः स्तुतीच्छावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

प्र शर्धायेति पंचदशर्चं दशमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मरुद्देवताकं । चतुर्दशी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः । प्र शर्धाय पंचोना जागतमुपांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आग्निमारुते प्रधानस्य याज्या । सूत्रितं च । प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्यैंद्रीमनूच्य मारुत्या यजेत् । आ० ३, ११ । इति ॥

॥ मैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।

घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्वने द्युम्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । इमां । वाचं ।

अनज । पर्वतऽच्युते ।

घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ पृष्ठऽयज्वने । द्युम्नऽश्रवसे । महि ।

नृम्णं । अर्चत ॥ १

प्रघर्मजेति संबंधः । मारुताय मरुत्संबंधिने शर्धाय बलायेमां क्रियमाणां वाचं स्तुतिं प्रानज । प्राप्नुय । स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्य च्यावयित्रे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोभयित्रे दिव आ द्युलोकादागच्छते पृष्ठयज्वने पृष्ठ् पृष्ठे रथं-सरपणादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानान्नाय महि महत् प्रभूतं नृम्णं धनं हविर्लक्षणमर्चत । ददतेत्यर्थः ॥

कारीर्यां प्रथमस्याः पिंड्याः प्र वो मरुत इति याज्या । सूत्रितं च । प्र वो मरुतस्तविषा आ यं नरः । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिज्रयः ।
सं विद्युता दधति वाशति त्रितः स्वरंत्यापोऽवना परिज्रयः ॥ २

प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयःऽवृधः ।
अश्वऽयुजः । परिऽज्रयः ।
सं । विऽद्युता । दधति । वाशति । त्रितः । स्वरंति । आपः ।
अवना । परिऽज्रयः ॥ २

हे मरुतो वो युष्माकं गणाः प्र प्रादुर्भवंति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता बलवंतो वा उदन्यव उदकेच्छवो जगद्रक्षणाय वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथेऽश्वानां योक्तारः परिज्रयः परितो गंतारो विद्युता संदधति । संगच्छंते । तदानीं त्रितस्त्रिषु स्थानेषु तायमानो मेघो मरुद्गणो वा वाशति । शब्दयति । अभिरूपत्वे संवादोऽयं । तदापो परिज्रयः परितो गंत्र्य आपोऽवनावनौ भूमौ स्वरंति । अधः पतंति ॥

विद्युन्महस इति तृतीया कारीर्यामेव द्वितीयस्याः पिंड्या याज्या । सूत्रितं च । विद्युन्महसो नरोऽश्मदिद्यवः कृष्णं नियानं हरयः सुपर्णाः । आ० २. १३. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विद्युन्महसो नरो अश्मदिद्यवो वातत्विषो मरुतः पर्वतच्युतः।
अब्दया चिन्मुहुरा ह्रादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः॥ ३

विद्युत्ऽमहसः। नरः। अश्मऽदिद्यवः। वातऽत्विषः।
मरुतः। पर्वतऽच्युतः।
अब्दऽया। चित्। मुहुः। आ। ह्रादुनिऽवृतः।
स्तनयत्ऽअमाः। रभसाः। उत्ऽओजसः॥ ३

विद्युन्महसो विद्योतमानतेजसो नरो वृष्ट्यादेर्नेतारोऽश्मदिद्यवो व्याप्तायुधा अश्मसारमयायुधा वा वातत्विषः प्राप्तदीप्तयः पर्वतच्युतः पर्वतानां मेघानां वा च्यावयितारोऽब्दया चिन्मुहुरुदकानां दातारः॥ जसो याजादेशः। चिदिति पूरणः॥ ह्रादुनीवृतो ह्रादुन्या अशनेः प्रवर्तकाः स्तनयदमाः। अमाशब्दः साहित्यवाची। शब्दोपेतगणा इत्यर्थः। रभसा वृष्ट्यर्थं उद्युञ्जाना उदोजस उद्गतबला मरुतो वृष्ट्यर्थं प्रादुर्भवंतीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व्यक्तून्रुद्रा व्यहानि शिक्वसो व्यन्तरिक्षं वि रजांसि धूतयः।
वि यदज्राँ अजथ नाव ईं यथा वि दुर्गाणि मरुतो नाह
रिष्यथ॥ ४

वि। अक्तून्। रुद्राः। वि। अहानि। शिक्वसः। वि।
अन्तरिक्षम्। वि। रजांसि। धूतयः।
वि। यत्। अज्रान्। अजथ। नावः। ईम्। यथा। वि।
दुःऽगानि। मरुतः। न। अह। रिष्यथ॥ ४

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः शत्रून् रात्रीर्व्यजयेत्युत्तरार्द्धगतेन संबध्यते। एवं सर्वत्रेति। क्षिपथेति तस्यार्थः। अद्रावान्यपि व्यजथ। हे शिक्वसः शक्ताः सर्वमपि कर्मांतरिक्षं व्यजथ। तथा रजांसि व्यजथ। हे धूतयः कंपका यद्यदाज्यान्मेवान् व्यजथ गमयथ नाव इंता यथा समुद्रं तद्वत्। दुर्गाणि शत्रुनगराणि वि व्यजथ हे मरुतो नाह रिष्यथ। नैव हिंसथ॥

॥ अथ पंचमी॥

तद्वीर्यं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान सूर्यो न योजनं।

एता न यामे अगृभीतशोचिषोऽनश्वदां यन्न्ययातना गिरिं॥५

तत्। वीर्यं। वः। मरुतः। महिऽत्वनं। दीर्घं। ततान।

सूर्यः। न। योजनं।

एताः। न। यामे। अगृभीतऽशोचिषः। अनश्वऽदां। यत्।

नि। अयातन। गिरिं॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं तद्वीर्यं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमत्यंतमायतं ततान। तनोति। लोके सूर्यो न योजनं सूर्यस्तेज इव। एता न एतवर्णा देवानामश्वा इव। ते यथा यामे गमने योजनं दीर्घं तन्वंति तद्वदित्यपरो दृष्टांतः। ते चागृभीतशोचिषोऽस्टहीततेजस्काः। यद्वैतन्मरुतां विशेषणं। हे मरुतो यूयमगृभीतशोचिषः संतो यद्यदानश्वदां व्यापकोदकादातारं पथिभिरपह्नुतानामश्वानामप्रदातारं वा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातन निहतवंतः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णसं मोषथा वृक्षं कपनेव वेधसः।

अध स्मा नो अरमतिं सजोषसश्चक्षुरिव यंतमनु नेषथा सुगं॥६

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसं । मोषथ ।

वृक्षं । कपनाऽइव । वेधसः ।

अध । स्म । नः । अरमतिं । सऽजोषसः । चक्षुःऽइव । यंतं ।

अनु । नेषथ । सुऽगं ॥ ६

हे वेधसो वृष्टेर्विधातारो हे मरुतः शर्धो भवतां गणोऽभ्राजि । भ्राजते । यद्य-दार्णसमुदकवंतं वृक्षं । वृश्च्यते विदार्यत इति वृक्षो मेघः । तं मोषथ ताडय-थेत्यर्थः । कपनेव । इवेत्यनर्थकः । कंपनाः स्तंतः । यद्वा कंपनाः क्रिमयो वृक्षं घुणादयः । ते यथा मुष्णंति तद्वत् । अधापि च । स्मेति पूरणः । नोऽस्मान् सामि-त्यर्थः । हे सजोषसो युष्मासु परस्परं समानप्रीतयो यूयमरमतिमरमणं धनादिकं प्रति यंतं गच्छंतमनुनेषथ अनुक्रमेण नयथ सुगं सुगमनं मार्गं । तत्र दृष्टांतः । चक्षुरिव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायकं भवति तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न स्रेधति न व्यथते न रिष्यति

नास्य राय उप दस्यंति नोतय ऋषिं वा यं राजानं वा

सुषूदथ ॥ ७

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्रेधति ।

न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यंति । न । ऊतयः । ऋषिं ।

वा । यं । राजानं । वा । सुसूदथ ॥ ७

हे मरुतो यूयं यमृषिं मंत्रद्रष्टारं ब्राह्मणं राजानं वा सुषूदथ धारयथ प्रेरयथ सत्कर्मसु स ऋषी राजा वा न जीयते । अन्यैर्न पराभाव्यंते ॥ जि जये ज्या वयो-हानावित्यस्य वा रूपं । हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । अत्यर्थं प्राणैर्न वियुज्यते ।

न क्षेपति। न चीयते। न व्यथते। न पीड्यते। न रिष्यति। न हिंस्यते। अस्य हिंसा याधमाना। अस्य रायो धनानि नोपदस्यंति। नोपचीयते। तथा नोतयो रक्षा अप्युपदस्यंति॥

कारीर्यामेव तृतीयस्याः पिंड्या याज्या नियुत्वंत इत्येषा। सूत्रितं च। नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽग्ने याघस्व वि मृधो वि दुर्गहा। आ० २. १२.। इति॥

॥ सैषाष्टमी॥

नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽर्यमणो न मरुतः कबंधिनः।

पिन्वंत्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युं दंति पृथिवीं मध्वो अंधसा॥८

नियुत्वंतः। ग्रामऽजितः। यथा। नरः। अर्यमणः। न।

मरुतः। कबंधिनः।

पिन्वंति। उत्सं। यत्। इनासः। अस्वरन्। वि। उंदंति।

पृथिवीं। मध्वः। अंधसा॥८

नियुत्वंतो नियुद्भिरश्वैस्तद्वंतो मरुतो ग्रामजितः संघात्मकस्य पदार्थस्य विश्लेषयितारो नरो नराकारा नेतारो वा। मरुतो नियुत्वंतः। अयं मरुतोऽत्राश्व-साधान्ये वर्तते। नितरां यवनवंतोऽश्ववंतो ग्रामजितो ग्रामस्य जेतारो नर इव मनुष्या इव भवंति। अर्यमणो न अर्यमप्रभृतय आदित्य इव। दीप्ता इति शेषः। तादृशा मरुतः कबंधिन उदकवंतो भवंति। यद्यदेनास इश्वरा उत्सं कूपादिनिम्न-प्रदेशं मेघं वा पिन्वंति प्याययंत्युदकेन। यदास्वरन् गच्छंति यदा व्युंदंति पृथिवीं मध्वो मधुरस्योदकस्यांधसः सारेण तदैवं भवंति। यद्वा यदास्वरन् तदा पिन्वंत्युत्सं-मिनास. तदांधसः पृथिवीं व्युंदंतीति॥

॥ अथ नवमी॥

प्रवत्वंतीयं पृथिवी मरुद्भ्यः प्रवत्वंती द्यौर्भवति प्रवद्भ्यः।

प्रवत्वंतीः पथ्या अंतरिक्ष्याः प्रवत्वंत पर्वता जीरदानवः ९॥

प्रवत्वती। इयं। पृथिवी। मरुत्ऽभ्यः। प्रवत्वती। द्यौः।

भवति। प्रवत्ऽभ्यः।

प्रवत्वतीः। पथ्याः। अंतरिक्ष्याः। प्रवत्वंतः। पर्वताः।

जीरऽदानवः॥ ८

इयं पृथिवी मरुद्भ्यो मरुतामर्थाय प्रवत्वती। प्रवतः प्रकर्षयंतो निम्नोन्नताः प्रदेशा यस्यां सा प्रवत्वती। तादृशी भवति। उन्नतापि भूमिर्मंदतरा भवतीत्यर्थः। तां सर्वामपि व्याप्नुवंतीति यावत्। तथा द्यौरपि प्रवद्भ्यः प्रकर्षेण गच्छद्भ्यस्तेभ्यः प्रवत्वती भवति। साऽपि मरुतां संचराय। तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः पंथानोऽपि प्रवत्वतीः प्रवत्वत्यो मरुद्भ्यो भवंति। पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्वंतो भवंति जीरदानवः क्षिप्रदाना मरुद्भ्यः॥

॥ अथ दशमी ॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिते मदथा दिवो नरः।

न वोऽश्वाः श्रथयंताह सिस्रतः सद्यो अस्याध्वनः

पारमश्नुथ॥ १०

यत्। मरुतः। सऽभरसः। स्वःऽनरः। सूर्ये। उत्ऽइते।

मदथ। दिवः। नरः।

न। वः। अश्वाः। श्रथयंत। अह। सिस्रतः। सद्यः।

अस्य। अध्वनः। पारं। अश्नुथ॥ १०

हे मरुतः सभरसः सहयत्नाः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्ये उदिते उद्गते मध्याह्ने मदथ सोमेन हे दिवो द्युलोकस्य नरो नेतारः। यदा सोमं पीत्वा- [illegible]। तदा वोऽश्वाः सिस्रतः सरंतो नाह श्रथयंत। नैव श्लथयंति।

सद्यस्तदानीमेवास्माध्वमो देवयजनमार्गस्य पारमश्नूथ। व्याप्नूथ। यद्वा यदा। स्तोमेन मदथ तदा त्वदीया अश्वा न शिथिला भवंति। यूयं च कृत्स्न लोकत्रयमार्गस्य पारमश्नूथ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचदशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षःऽसु रुक्मा मरुतो रथे शुभः।
अग्निभ्राजसो विद्युतो गभस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः॥ ११

अंसेषु। वः। ऋष्टयः। पत्ऽसु। खादयः। वक्षःऽसु। रुक्माः। मरुतः। रथे। शुभः।
अग्निऽभ्राजसः। विऽद्युतः। गभस्त्योः। शिप्राः। शीर्षऽसु। विऽतताः। हिरण्ययीः॥ ११

हे मरुतो वो युष्माकमंसेष्वृष्टय आयुधानि भासं इति शेषः। पत्सु खादयः कटकाः। वक्षःसु रुक्मा हाराः। रथे शुभो मधुराप्रया आपः। अग्निभ्राजसोऽग्निदीप्ता विद्यूतो गभस्त्योर्हस्तयोर्भासंत इत्यर्थः। शीर्षसु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्मय्यः शिप्रा उष्णीषण्यो वितता विस्तृताः। प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबंधनीयं॥

। अथ द्वादशी॥

तं नाकमर्यो अगृभीतशोचिषं रुशत्पिप्पलं मरुतो वि धूनुथ।
समच्यंत वृजनातित्विषंत यत्स्वरंति घोषं विततमृतायवः॥ १२

तं । नाकं । अर्यः । अगृभीतऽशोचिषं । रुशत् । पिप्पलं ।

मरुतः । वि । धूनुथ ।

सं । अच्यंत । वृजना । अतित्विषंत । यत् । स्वरंति । घोषं ।

विऽततं । ऋतऽयवः ॥ १२

हे मरुतोऽर्यो गंतारो यूयं तं प्रसिद्धं नाकमादित्यं। नास्त्यकमस्मीति नाकः अगृभीतशोचिषमसुरैरनपहृततेजस्कं तं रुशच्छुभ्रवर्णं पिप्पलमुदकं वि धूनुथ। विविधं चालयथ॥ अयं द्विकर्मकः॥ यद्यदा वृजना बलानि समच्यंत संगता बलिनो भवथ। हविर्भिरस्मदीयैरिति भावः। पश्चादतित्विषंत दीप्ता भवथ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः॥ यद्वा यदासुरा वृजना बलैः समच्यंत अतित्विषंत तदा घोषं भयजनकं शब्दं विततं विस्तृतं स्वरंति। कुर्वंतीत्यर्थः। ऋतायव उदकमिच्छंतो यूयं। यद्वोत्तरार्धं ऋत्विग्यजमानपरतया व्याख्येयः। यद्यदा ऋतायवो यज्ञकामा यजमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यतित्विषंत च स्वरंति घोषं स्तोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं विधूनुथेति संबंधः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्यो३ वयस्वतः ।

न यो युच्छति तिष्यो३ यथा दिवो३ऽस्मे रारंत मरुतः

सहस्रिणं ॥

युष्माऽदत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः ।

वयस्वतः ।

न । यः । युच्छति । तिष्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति ।

ररंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोऽन्नवतो रायो धनस्य स्याम। भवेम स्वामिनः। के। रथ्यो रथस्वामिनो वयं। यो युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न व्ययते। यथा दिवः सकाशात्तिष्य आदित्यो न युच्छति। तथास्मे अस्मासु सहस्रियसहस्रपरिमितं रारंत। रमयत हे मरुतः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यूयं रयिं मरुतः स्पार्हवीरं यूयमृषिमवथ सामविप्रं ।

यूयमर्वंतं भरताय वाजं यूयं धत्थ राजानं श्रुष्टिमंतं ॥ १४

यूयं। रयिं। मरुतः। स्पार्हऽवीरं। यूयं। ऋषिं। अवथ।
सामऽविप्रं।
यूयं। अर्वंतं। भरताय। वाजं। यूयं। धत्थ। राजानं।
श्रुष्टिऽमंतं॥ १४

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्पार्हवीरं स्पृहणीयैर्वीरैः पुत्रभृत्यादिभिरुपेतं धत्थ। दत्थ। हे मरुतो यूयं सामविप्रं साम्नां विविधं प्रेरयितारं यद्वा सामस्तुतिना विप्रा यस्य तादृशमृषिमवथ। रक्षथ। हे यूयमर्वंतमश्वं वाजमन्नं च भरताय देवान् बिभ्रते याजमानाय धत्थ। हे मरुतो यूयं राजानं दीप्तं स्वामिनं वा श्रुष्टिमंतं सुखवंतं। पुत्रमित्यर्थः। धत्थ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तद्वो यामि द्रविणं सद्यऊतयो येना स्वर्ण ततनाम नॄँरभि।

इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरेम तरसा शतं

हिमाः॥ ॥१५

तत्। वः। यामि। द्रविणं। सद्यःऽऊतयः। येन। स्वः। न।
ततनाम। नॄन्। अभि।
इदं। सु। मे। मरुतः। हर्यत। वचः। यस्य। तरेम।
तरसा। शतं। हिमाः॥ १५

हे सद्यऊतयः। तदानीमेव रक्षा येषां ते तादृशाः। सद्योगमना वा वो युष्मान् तद्द्रविणं धनं यामि। याचामहे। येन धनेन नॄनस्मत्पुत्रभृत्यादीनभिततनाम स्वर्णं आदित्य इव रश्मीन्। हे मरुतो मे मम स्वभूतमिदमिदानीं क्रियमाणं वचः स्तोत्रं सु सुष्ठु हर्यत। कामयध्वं। यस्य स्तोत्रवचसस्तरसा बलेन शतं शतसंख्याकान् हिमा हेमंतान् तरेम। शतसंवत्सरं जीवेमेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षोडशो वर्गः॥

प्रयज्यव इति दशर्चमेकादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः। प्रयज्यवो दशांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका॥ आभिप्लविके षष्ठेऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानीयं। सूत्रितं च प्रयज्यव इमं स्तोममित्याग्निमारुतं। आ० ७.७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवक्षसः।
ईयन्ते अश्वैः सुयमेभिराशुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ १

प्रऽयज्यवः। मरुतः। भ्राजत्ऽऋष्टयः। बृहत्। वयः। दधिरे।
रुक्मऽवक्षसः।
ईयन्ते। अश्वैः। सुऽयमेभिः। आशुऽभिः। शुभं। यातां। अनु।
रथाः। अवृत्सत॥ १

प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टारो भ्राजदृष्टयो दीप्तायुधा मरुतो बृहत् प्रभूतं वयो यौवनलक्षणं प्रभूतमन्नं वा दधिरे। धारयंति। स्वयतरश्मयो स्वायत्तरश्मयस्ताः। ते मरुतः सुयमेभिः सुखेन नियमितुं शक्यैराशुभिः शीघ्रगैरश्वैरीयंते। प्राप्यंते। शुभं शोभनं यथा भवति तथा। यद्वोदकमभिलक्ष्य यातां गच्छतां मरुतां रथा अन्ववृत्सत। अनुवर्तंते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद बृहन्महांत उर्विया वि राजथ।

उतांतरिक्षं ममिरे व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ २

स्वयं। दधिध्वे। तविषीं। यथा। विद। बृहत्। महांतः।

उर्विया। वि। राजथ।

उत। अंतरिक्षं। ममिरे। वि। ओजसा। शुभं। यातां।

अनु। रथाः। अवृत्सत॥ २

हे मरुतो यूयं स्वयमसहायेनैव दधिध्वे। धारयध्वे। कुरुध्व इत्यर्थः। किं। तविषीं बलं सामर्थ्यं। यथा विद जानीथ। अप्रतिमबलसामर्थ्या इत्यर्थः। हे महांतो यूयमुर्वियोरवः संतो विराजथ। उतापि चांतरिक्षमोजसा बलेन विममिरे। व्याप्नुथ। शुभमित्यादि गतं॥

॥ अथ तृतीया ॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुक्षिताः श्रिये चिदा प्रतरं

वावृधुर्नरः।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ३

साकं। जाताः। सुऽभ्वः। साकं। उक्षिताः। श्रिये। चित्।

आ। प्रऽतरं। ववृधुः। नरः।

विऽरोकिणः। सूर्यस्यऽइव। रश्मयः। शुभं। यातां। अनुं।

रथाः। अवृत्सत॥ ३

साकं सहैव जाता उत्पन्ना सुभ्वः सुष्ठु भवंतः। महांत इत्यर्थः तथैव साकं सहैवोक्षिताः सेक्तारो वर्षकाः श्रिये चित् शोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो ववृधुः। अवर्धन्त। नरः कर्मणां नेतारो विरोकिणः विरोचमानाः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यरश्मय इव। शुभमित्यादि गतं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आभूषेण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृक्षेण्यं सूर्यस्येव चक्षणं।

उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥४

आऽभूषेण्यं। वः। मरुतः। महिऽत्वनं। दिदृक्षेण्यं।

सूर्यस्यऽइव। चक्षणं।

उतो इति। अस्मान्। अमृतऽत्वे। दधातन। शुभं। यातां।

अनुं। रथाः। अवृत्सत॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूषेण्यं स्तुत्यं। किंच सूर्यस्येव चक्षणं रूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीयं। उतो अपि चास्मानमृतत्वे मोक्षे। स्वर्गे इत्यर्थः। अत्र दधातन। धारयत। शिष्टं गतं॥

कारीर्यां प्रथमस्याः पिंड्या उदीरयथेत्यनुवाक्या। सूत्रितं च। उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवः। आ० २, १३। इति॥

॥ सैषा पंचमी ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ पुरीषिणः।

न वो दस्रा उप दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ५

उत्। ईरयथ। मरुतः। समुद्रतः। यूयं। वृष्टिं। वर्षयथ।
पुरीषिणः।

न। वः। दस्राः। उप। दस्यंति। धेनवः। शुभं। यातां।
अनु। रथाः। अवृत्सत ॥ ५

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवणसाधनादंतरिक्षादुदीरयथ। प्रेरयथ वृष्टिं। अयमेवार्थः पुनरुच्यते। हे पुरीषिणः। पृणातेः प्रीणातेर्वा पुरीषमुदकं। हे तद्वंतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ। हे दस्रा दर्शनीयाः मरुतो युष्माकं धेनवः प्रीणयितारो मेघा नोपदस्यंति। न शुष्यंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्ध्वं हिरण्ययान्प्रत्यत्काँ अमुग्ध्वं।

विश्वा इत्स्पृधो मरुतो व्यस्यथ शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ६

यत्। अश्वान्। धूःऽसु। पृषतीः। अयुग्ध्वं। हिरण्ययान्।
प्रति। अत्कान्। अमुग्ध्वं।
विश्वाः। इत्। स्पृधः। मरुतः। वि। अस्यथ। शुभं। यातां।
अनु। रथाः। अवृत्सत ॥ ६

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्वान् धूर्षु रथसंबंधिनीष्वयुग्ध्वं योजितवंतः स्थ। कीदृशानश्वान्। पृषतीः। पृषत्यो मरुतामित्युक्तत्वात्। पृषद्वर्णा वडवाः। सारंग

यातास्वयद्रथाच्या। हिरण्ययान्हिरण्यवर्णानत्कान्कवचान् प्रत्यस्तध्वं प्रत्यस्तंचत। एवं सत्वा विश्वा इत् स्पृधः सर्वानपि संग्रामान् हे मरुतो व्यस्यथ। विक्षिपथ। शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यत्राचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत् ।
उत द्यावापृथिवी याथना परि शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ७

न। पर्वताः। नद्यः। वरंत। वः। यत्र। अचिध्वं। मरुतः।
गच्छथ। इत्। ऊं इति। तत्।
उत। द्यावापृथिवी इति। याथन। परि। शुभं। यातां।
अनु। रथाः। अवृत्सत॥ ७

हे मरुतो वो युष्मान् पर्वताः गिरयोऽन्यथा न वरंत। न वारयंतु। तथा नद्यश्च न वारयंतु। किंतु यत्र यस्मिन्यज्ञादिस्थानेऽचिध्वं जानीथ संकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु। गच्छथैव। उतापि च द्यावापृथिवी च परि परितो याथन। याथ इत्यर्थमिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यत्पूर्व्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च शस्यते।
विश्वस्य तस्य भवथा नवेदसः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ८

यत्। पूर्व्यं। मरुतः। यत्। च। नूतनं। यत्। उद्यते।
वसवः। यत्। च। शस्यते।
विश्वस्य। तस्य। भवथ। नवेदसः। शुभं। यातां। अनु।
रथाः। अवृत्सत॥ ८

हे मरुतो यूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः । यच्च नूतनं कर्मास्ति । यच्चोद्यता उद्यं प्राप्यते । शृणुत इत्यर्थः । हे मरुतो याचका यत्र यज्ञते शंसनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसो जानंतो भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

मृळत नो मरुतो मा वधिष्टनास्मभ्यं शर्म बहुलं वि यंतन ।
अधि स्तोत्रस्य सख्यस्य गातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ९

मृळत । नः । मरुतः । मा । वधिष्टन । अस्मभ्यं । शर्म ।
बहुलं । वि । यंतन ।
अधि । स्तोत्रस्य । सख्यस्य । गातन । शुभं । यातां । अनु ।
रथाः । अवृत्सत ॥ ९

हे मरुतो नोऽस्मान् मृळत । सुखयत । मा वधिष्टन । असस्यकृत्करणादिजनितेन कोपेन मा वधिष्ट्वं । किंत्वस्मभ्यं शर्म सुखं बहुलमत्यधिकं वियंतन । कुरुत । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधिगातन । अधिगच्छत । स्तुतिमनुभूयास्माकं सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यूयमस्मान्नयत वस्यो अच्छा निरंहतिभ्यो मरुतो गृणानाः ।
जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्रा वयं स्याम पतयो रयीणां ॥ १०

यूयं । अस्मान् । नयत । वस्यः । अच्छ । निः । अंहतिऽभ्यः ।
मरुतः । गृणानाः ।
जुषध्वं । नः । हव्यऽदातिं । यजत्राः । वयं । स्याम ।
पतयः । रयीणां ॥ १०

हे मरुतो यूयमस्मान्वस्यो वसीयो धनं स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाच्छाभिलक्ष्य नयत। प्रापयत। किंचांहतिभ्यः पापेभ्यो निर्णयत। निर्गमयत स्तवानाः स्तूयमानाः॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ जुषध्वं सेवध्वं नोऽस्माकं हव्यदातिं हविर्दानवंतं यज्ञं हे यजत्रा यष्टव्या यूयं। वयं च रयीणां बहुविधानां धनानां पतयः स्याम। भवेम॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः॥

अग्ने शर्धंतमिति नवर्चं द्वादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। तृतीयासप्तम्यौ सतोबृहत्यौ शिष्टा बृहत्यः। अग्ने नव द्वार्हतं तृतीयासप्तम्यौ सतोबृहत्यावित्यनुक्रमणिका॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अग्ने शर्धंतमा गणं पिष्टं रुक्मेभिरंजिभिः।
विशो अद्य मरुतामव ह्वये दिवश्चिद्रोचनादधि॥ १

अग्ने। शर्धंतं। आ। गणं। पिष्टं। रुक्मेभिः। अंजिभिः।
विशः। अद्य। मरुतां। अव। ह्वये। दिवः। चित्।
रोचनात्। अधि॥ १

हे अग्ने शर्धंतं शत्रूनभिभवंतं यज्ञायोत्सहमानं वा गणं मरुतां गणमाह्वयेति शेषः। कीदृशं गणं। रुक्मेभी रुक्मै रोचमानैरंजिभिराभरणैश्च पिष्टमवयवितं। युक्तमित्यर्थः। अद्यास्मिन्यागदिने मरुतां विशः प्रजाः। गणानित्यर्थः। तान्रोचनाद्रोचमानात् दिवो द्युलोकात्। अधीति पंचम्यर्थानुवादी। चित्पूरणः। अवावस्तादस्मदभिमुखं ह्वये। आह्वयामि॥

॥ अथ द्वितीया॥

यथा चिन्मन्यसे हृदा तदिन्मे जग्मुराशसः।
ये ते नेदिष्ठं हवनान्यागमन्तान्वर्ध भीमसंदृशः॥ २

यथा। चित्। मन्यसे। हृदा। तत्। इत्। मे। जग्मुः।

आऽशसः।

ये। ते। नेदिष्ठं। हवनानि। आऽगमन्। तान्। वर्ध।

भीमऽसंदृशः॥ २

हे अग्ने त्वं हृदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे। चिदिति पूजायां। येन प्रकारेणातिपूजितं जानासि। तेष्वादरं करोषीत्यर्थः। तदित्थमेव मे मदर्थं जग्मुर्गच्छंत्वायच आशंसिमार इच्छंतः शत्रून् हिंसंतो वा। अनंतरं ये मरुतो नेदिष्ठमत्यंतांतिकं संनिधायैव ते तव हवनान्याह्वानानि स्तुत्वागमन् आगच्छंति तान् भीमसंदृशः कालविलंबासहनेन भयंकरदर्शनान्वर्ध। वर्धय हविःप्रापणेन॥

। अथ तृतीया ।

मीळ्हुष्मतीव पृथिवी पराहता मदन्त्येत्यस्मदा।
ऋक्षो न वो मरुतः शिमीवाँ अमो दुध्रो गौरिव भीमयुः॥ ३

मीळ्हुष्मतीऽइव। पृथिवी। पराऽहता। मदन्ती। एति।

अस्मत्। आ।

ऋक्षः। न। वः। मरुतः। शिमीऽवान्। अमः। दुध्रः।

गौःऽइव। भीमऽयुः॥ ३

मीळ्हुष्मती प्रबलस्वामिका पराहतान्यैरभिभूता पृथिवीव। अत्र पृथिवीशब्दस्तदधिष्ठितां प्रजां लक्षयति। सा यथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छति तद्वदिति। मरुतां स्वाकल्येन सर्वथा प्राप्तिं दृष्टांतः। एवं मदंतो हृष्यंतो मरुत्सेनास्मत्। अस्मानित्यर्थः। ऐति। आगच्छति। हे मरुतो वो युष्माकममो बलं गण ऋक्षो न अग्निरिव शिमीवान् कर्मवान् दुध्रो दुर्धरो गौरिव भीमयुर्भीमैर्वृषभैर्युक्तो गौरिव। स यथा शिमीवान् कर्मवान्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि ये रिणंत्योजसा वृथा गावो न दुर्धुरः।
अश्मानं चित्स्वर्यं१ पर्वतं गिरिं प्र च्यावयंति यामंभिः ॥ ४

नि। ये। रिणंति। ओजसा। वृथा। गावः। न। दुःऽधुरः।
अश्मानं। चित्। स्वर्यं। पर्वतं। गिरिं। प्र। च्यावयंति।
यामंऽभिः ॥ ४

ये मरुत ओजसा स्वीयेन बलेन निरिणंति हिंसंति शत्रून् वृथानायासेन स्वसंचारमात्रेण गावो न दुर्धरो दुःखेन हिंस्या अश्वा इव। ते मरुतः स्वर्यं शब्दयंतमश्मानं व्याप्तं पर्वतं जगत्पूरकोदकवंतं। पर्वशाऽपर्वतः पर्व पुनः पृणातेः प्रीणातेर्वा। नि० १. २०.। इति निरुक्तं। तादृशं गिरिं मेघं। यद्वा पर्वतमिति विशेष्यं। गिरिमिति विशेषणं गिरत्युदकमिति गिरिः। तं यामभिर्गमनैः प्रच्यावयंत्युदकनिर्गमनार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत्तिष्ठ नूनमेषां स्तोमैः समुक्षितानां।
मरुतां पुरुतममपूर्व्यं गवां सर्गमिव ह्वये ॥ ५

उत्। तिष्ठ। नूनं। एषां। स्तोमैः। संऽउक्षितानां।
मरुतां। पुरुऽतमं। अपूर्व्यं। गवां। सर्गंऽइव। ह्वये ॥ ५

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ। उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोमैः स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां। यद्वा स्तोमैरुपह्वय इति संबंधः। तादृशां मरुतां पुरुतमं प्रभूततममपूर्व्यं। न विद्यते पूर्वो येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्जं संगं गवामुदकानां प्रसिद्धानां गवां वा सर्गं संघमिव ह्वये। आह्वये ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युंग्ध्वं ह्यरुषी रथे युंग्ध्वं रथेषु रोहितः ।

युंग्ध्वं हरी अजिरा धुरि वोड़्हवे वहिष्ठा धुरि वोड़्हवे ॥ ६

युंग्ध्वं । हि । अरुषीः । रथे । युंग्ध्वं । रथेषु । रोहितः ।

युंग्ध्वं । हरी इति । अजिरा । धुरि । वोड़्हवे । वहिष्ठा ।

धुरि । वोड़्हवे ॥ ६

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभूतेऽरुषीरारोचमाना वडवा युंग्ध्वं। योजयध्वं । तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णा युंग्ध्वं । हरी अश्वावजिराजिरावाशुगमनौ धुरि वोड़्हवे वहनाय युंग्ध्वं । आदरार्थं पुनर्वचनं । वहिष्ठा वोढृतमावश्वौ धुरि वोड़्हवे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्य वाज्यरुषस्तुविष्वणिरिह स्म धायि दर्शतः ।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं करत्प्र तं रथेषु चोदत ॥ ७

उत । स्यः । वाजी । अरुषः । तुविऽस्वनिः । इह । स्म ।

धायि । दर्शतः ।

मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरं । करत् । प्र । तं ।

रथेषु । चोदत ॥ ७

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानरुष आरोचमानस्तुविष्वणिः प्रभूतध्वनिरश्वः । अरुष इत्यनेन रोहित इत्यश्वं वर्णयति । प्रष्टिर्वहति रोहितः । ऋग्वे० १. ३९. ६. । इति श्रुतं । इहेदानीं दर्शतो दर्शनीयः सन् धायि । रथे नियोजितः । सोऽत

पूरणाः । हे मरुतः वो यामेषु गमनेषु कोऽप्यश्वश्चिरं विलंबं मा करत् । मा करोतु । तं रथेषु । रथे युक्तमिति शेषः । प्रचोदत । प्रेरयत । यथा विलंबं न कुर्यात्तथा प्रेरयत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमा हुवामहे ।

आ यस्मिन्तस्थौ सुरणानि बिभ्रती सचा मरुत्सु रोदसी ॥ ८

रथं । नु । मारुतं । वयं । श्रवस्युं । आ । हुवामहे ।

आ । यस्मिन् । तस्थौ । सुऽरणानि । बिभ्रती । सचा ।

मरुत्ऽसु । रोदसी ॥ ८ ॥

वयमात्रेया रथं रंहणस्वभावं मारुतं मरुतां संबंधिनं रथं श्रवस्युमन्नेच्छुं नु अद्याहुवामहे । आह्वयामः । यस्मिन्रथे सुरणानि सुरमणानि जलानि बिभ्रती धारयंती रोदसी रुद्रस्य पत्नी मरुतां माता । यद्वा रुद्रो वायुः । तत्पत्नी माध्यमिका देवी मरुत्सु सचा सहिता तस्थौ आस्थितवती तं रथमाहुवे ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः शर्धं रथेशुभं त्वेषं पनस्युमा हुवे ।

यस्मिन्त्सुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सु मीळ्हुषी ॥ ९

तं । वः । शर्धं । रथेऽशुभं । त्वेषं । पनस्युं । आ । हुवे ।

यस्मिन् । सुऽजाता । सुऽभगा । महीयते । सचा ।

मरुत्ऽसु । मीळ्हुषी ॥ ९

हे मरुतो वः शर्धं युष्मदीयं बलं गणं रथेशुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं स्तुत्यमाहुवे । आह्वये । यस्मिन् शर्धे सुजाता सुष्ठु प्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्यास्ति महती मीळ्हुष्मी । मीळ्हुष सिंचतमेत्यादौ दर्शनान्मीढ्वान् रुद्रः । तत्पत्नी मीळ्हुषी ।

मरुत्सु सचा सह मह्यते पूज्यते तं यथं माहुवे। श्यावाश्वोऽपि रुद्रपत्नीं मीळ्हुषो- संतथा व्यवजहार। उक्तरया दुहितृवरस्यामीशानमाच। इयति लौकिक्या वाचाःस्तरस्यां मीळ्हुषीं मध्ये जयंतमिति॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये विंशो वर्गः॥

॥ इति पंचमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः॥

पंचमेऽनुवाके षोडश सूक्तानि। तत्रा रुद्रास इत्यष्टर्चं प्रथमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। सप्तम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टाः षट् जगत्यः। आ रुद्रासोऽष्टौ त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ रुद्रास इंद्रवंतः सजोषसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन।
इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृष्णजे न दिव उत्सा
उदन्यवे॥ १

आ। रुद्रासः। इंद्रऽवंतः। सऽजोषसः। हिरण्यऽरथाः।
सुविताय। गंतन।
इयं। वः। अस्मत्। प्रति। हर्यते। मतिः। तृष्णऽजे। न।
दिवः। उत्साः। उदन्यवे॥ १

हे रुद्रासो रुद्रपुत्रा इंद्रवंत इंद्रेण युष्मत्स्वामिना सहंतः सजोषसः परस्परं समानप्रीतयो हिरण्मयरथा हिरण्मयरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तत्प्रधानाय सुष्ठु सर्वैर्गंतव्याय यज्ञाय तदर्थमागंतन। आगच्छत। किमत्र निमित्तमिति तदुच्यते। इयमस्मदस्मदीया मतिः स्तुतिर्वो युष्मान् प्रतिहर्यते। कामयते। तस्मादागच्छत। उदन्यवे उदकेच्छवे तृष्णजे गोतमाय दिवो द्युलोकसकाशादुत्सा उदकनिष्यंदा यथा युष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्थमप्यागत्याभिमतं ददतेत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वाशीमंत ऋष्टिमंतो मनीषिणः सुधन्वान इषुमंतो निषंगिणः ।

स्वश्वाः स्थ सुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो याथना

शुभं ॥ २

वाशीऽमंतः । ऋष्टिऽमंतः । मनीषिणः । सुऽधन्वानः ।

इषुऽमंतः । निषंगिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः ।

मरुतः । याथन । शुभं ॥ २

हे मरुतो यूयं वाशीमंतः । वाशीति तक्षसाधनमायुधं । तद्वंतः स्थ । ऋष्टिमंतः । ऋष्टिर्नाम छुरिका । तद्वंतः स्थ । एवं सर्वत्र योज्यं मनीषिणो मनसा ईश्वरा मनस्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इषुमंतो बाणवंतो निषंगिणो निषंगवंतः स्वश्वाः स्थ । शोभनाश्वा भवथ । सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः स्वायुधाः खड्गपरश्वादिसकलायुधोपेताः । एवं महात्मानः संतः शुभं शोभनं यथा भवति तथा शुभमुदकाय वा रथेन याथन । गच्छथ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया ।

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वं ॥ ३

धूनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाशुषे । वसु । नि । वः । वना ।

जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत् । उग्राः ।

पृषतीः । अयुग्ध्वं ॥ ३

हे मरुतो द्याः। दिवीत्यर्थः। पर्वतान्मेघान्दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय वसु धनानि च धूनुथ। प्रापयथ। वो युष्माकं यामनो गमनस्य भिया भीत्या वना वनानि वृक्षादिसमूहा नि जिहते। नितरां कंपंते। अयनता भयं य संतीत्यर्थः। हे पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः। पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता इति हि श्रुतिः। हे मरुतः पृथिवीं कोपयथ। अभिवृष्ट्या क्षोभयथ। हे उग्रा उद्गूर्णबला यूयं यद्यदा शुभ उदकार्थं पृषतीर्बिंदोयुक्ता अश्वा अयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथ पृथिवीं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वातत्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव सुसदृशः सुपेशसः ।
पिशंगाश्वा अरुणाश्वा अरेपसः प्रत्वक्षसो महिना
द्यौरिवोरवः ॥ ४

वातऽत्विषः । मरुतः । वर्षऽनिर्निजः । यमाःऽइव ।
सुऽसदृशः । सुऽपेशसः ।
पिशंगऽअश्वाः । अरुणऽअश्वाः । अरेपसः । प्रऽत्वक्षसः ।
महिना । द्यौःऽइव उरवः ॥ ४

वातत्विषः सुवंदा संप्राप्तदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टेः शोधयितारः। अथवा निर्णिगिति रूपनाम। वर्षमेव रूपं येषां ते तादृशाः। वृष्टिप्रदा इत्यर्थः। यमा इव युगलोत्पन्ना इव सुसदृशाः परस्परं बलरूपादिभिरत्यंतं सरूपाः सुपेशसः शोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाश्वोपेतास्तथारुणाश्वा अरेपसोऽपापाः प्रत्वक्षसः प्रकृष्टं तनूकर्तारो देष्टॄणां महिना महत्त्वेन द्यौरिवांतरिक्षमिवोरवो विस्तीर्णाः। उक्तलक्षणा नाम भेजिर इत्युत्तरेण संबंध ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पुरुद्रप्सा अंजिमंतः सुदानवस्त्वेषसंदृशो अनवभ्रराधसः ।
सुजातासो जनुषा रुक्मवक्षसो दिवो अर्का अमृतं नाम
भेजिरे ॥ ५

पुरुऽद्रप्साः । अञ्जिऽमन्तः । सुऽदानवः । त्वेषऽसंदृशः ।

अनवभ्रऽराधसः ॥

सुऽजातासः । जनुषा । रुक्मऽवक्षसः । दिवः । अर्काः ।

अमृतम् । नाम । भेजिरे ॥ ५

पुरुद्रप्साः प्रभूतोदका अञ्जिमन्त आभरणवन्तः सुदानवः शोभनदानास्त्वेषसंदृशो दीप्तरूपा अनवभ्रराधसोऽनवभ्रष्टधनाः सुजातासः शोभनजनना जनुषा जन्मनैवोत्कृष्टा रुक्मवक्षसो हारवक्षस्का अर्काः पूज्या मरुतो दिवो द्युलोकादागत्यामृतममरणसाधनं नामोदकं नमनहेतुकमुत्तमलक्षणं हविर्वा भेजिरे । लब्धवन्त ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पञ्चविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋष्टयो वो मरुतो अंसयोरधि सह ओजो बाह्वोर्वो बलं हितम् ।

नृम्णा शीर्षस्वायुधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु

पिपिशे ॥ ६

ऋष्टयः । वः । मरुतः । अंसयोः । अधि । सहः । ओजः ।

बाह्वोः । वः । बलम् । हितः ।

नृम्णा । शीर्षऽसु । आयुधा । रथेषु । वः । विश्वा वः ।

श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिशे ॥ ६

हे मरुतो वो युष्माकमंसयोरृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः । वचनव्यत्ययाद्धितमब्दो विपरिणतव्यः । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । तथा वो बाह्वोरधि सहः शत्रूणामभिभावुकमोजः । ओज नामाष्टमो धातुः । तद्रूपं बलं हितं । निहितं । शीर्षसु शिरःसु नृम्णानि हिरण्मयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि । रथेष्वायुधान्यायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । या श्रीर्युष्माकं कान्तिस्तनूषु तदीयेष्वधिपिपिशे । अधिष्ठिता । आश्रिता ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

गोमदश्वावद्रथवत्सुवीरं चंद्रवद्राधो मरुतो ददा नः ।

प्रशस्तिं नः कृणुत रुद्रियासो भक्षीय वोऽवसो दैव्यस्य ॥ ७

गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरं । चंद्रऽवत् ।

राधः । मरुतः । दद । नः ।

प्रऽशस्तिं । नः । कृणुत । रुद्रियासः । भक्षीय । वः । अवसः ।

दैव्यस्य ॥ ७

हे मरुतो नोऽस्मभ्यं गोमद्भिर्गोभिरुपेतमश्वावद्भिरश्वैरुपेतं रथवद्रथैरुपेतं सुवीरं सुष्टु पुत्रोपेतं चंद्रवद्धिरण्योपेतं राधोऽन्नं दद । ददत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं । अथवा लोडर्थस्य लिटो मध्यमबहुवचनं ॥ हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा मरुतो नोऽस्मदीयां प्रशस्तिं । समृद्धिमित्यर्थः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं स्वभूतमवसोऽवो रक्षणं दैव्यस्य दैव्यं देवार्हं भक्षीय । भजेय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहदुक्षमाणाः ॥ ८

इये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुविऽमघासः ।

अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् ।

उक्षमाणाः ॥ ८

इये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्मान्मृळत । सुखयत । अस्मभ्यं हिताय यूयं सुखिनो भवत । हे तुवीमघासः प्रभूतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा उदकस्य

यज्ञस्य वा ज्ञातारः । कर्तार इत्यर्थः । सत्यश्रुतः सत्येन सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहद्गिरयः प्रभूतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुक्षमाणा वृष्टिभिः शोधयता उदकं वा सिंचंतो यूयं स्तुत ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

तमु नूनमित्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं त्रैष्टुभं मारुतं । तम्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमु नूनं तविषीमंतमेषां स्तुषे गणं मारुतं नव्यसीनां ।

य आश्वश्वा अमवद्वहंत उतेशिरे अमृतस्य स्वराजः ॥ १

तं । ऊं इति । नूनं । तविषीऽमंतं । एषां । स्तुषे । गणं ।

मारुतं । नव्यसीनां ।

ये । आशुऽअश्वाः । अमऽवत् । वहंते । उत । ईशिरे ।

अमृतस्य । स्वऽराजः ॥ १

तमु तमेव पूर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संबंधिनं तं गणं तविषीमंतं दीप्तिमंतं नूनमद्य स्तुषे । कीदृशां मरुतां । नव्यसीनां ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ नवतराणां स्तुत्यानां वा । एषां मारुतं गणं । गणावयवभूता मरुतः । कीदृशा इत्युच्यते । ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्वोपेता अमवत् बलवंतो यथा भवंति तथा वहंते गच्छंति । उतापि चेशिरे ईश्वरा भवंत्यमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेव राजमानाः तेषां गणं स्तुषे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वेषं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं ।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नॄन् ॥ २

त्वेषं । गणं । तवसं । खादिऽहस्तं । धुनिऽव्रतं । मायिनं । दातिऽवारं ।
मयःऽभुवः । ये । अमिताः । महिऽत्वा । वंदस्व । विप्र । तुविऽराधसः । नॄन् ॥ २

त्वेषं दीप्तं गणं मारुतं तवसं बलवंतं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयितृकर्माणं मायिनं प्रज्ञावंतं दातिवारं दत्तधनं हे विप्र स्तोतर्वंदस्व । स्तुहीति संबंधः । ये मरुतो मयोभुवः सुखस्य भावयितारो महित्वा महत्त्वेनामिता अपरिच्छिन्नाः । तान् तुविराधसः प्रभूतधनान् नॄन् नेतॄन् वंदस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वो यंतूदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनंति ।
अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ३

आ । वः । यंतु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिं । ये । विश्वे । मरुतः । जुनंति ।
अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संऽइद्धः । एतं । जुषध्वं । कवयः । युवानः ॥ ३

ये विश्वे व्याप्ता मरुतो वृष्टिं जुनंति प्रेरयंति त उदवाहास उदकस्य वोढारो मरुतोऽद्येदानीं वो युष्मानायंतु । आगच्छंतु ऋत्विग्यजमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्धः सम्यक् दीपित एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्ता वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यूयं राजानमिर्यं जनाय विभ्वतष्टं जनयथा यजत्राः ।
युष्मदेति मुष्टिहा बाहुजूतो युष्मत्सदश्वो मरुतः सुवीरः ॥ ४

यूयं। राजानं। इर्यं। जनाय। विभ्वऽतष्टं। जनयथ।
यजत्राः।
युष्मत्। एति। मुष्टिऽहा। बाहुऽजूतः। युष्मत्। सत्ऽअश्वः।
मरुतः। सुऽवीरः॥ ४

हे मरुतो यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानं वेर्यं शत्रूणां प्रेरकं भ्यावयितारं विभ्वतष्टं। विभ्वा नाम ऋभूणां मध्यमः। स कुशली। तेन निर्मितं। अत्यंतरूपवंतमित्यर्थः। तादृशं पुत्रं जनयथ। उत्पादयथ हे यजत्रा यष्टव्याः। हे मरुतो युष्मद्युष्मत्त एति गच्छति पुत्रः। कीदृशः। मुष्टिहा। मुष्टिशब्दो बाहूपलक्षकः। स्वभुजबलेनैव हंता शत्रूणां। तदेवोच्यते। बाहुजूतः। बाहुः प्रेरकः शत्रूणां यस्य तादृशः पुत्र एति। तथा युष्मद्युष्मत्तः सदश्वो विद्यमानाश्वः। बह्वश्व इत्यर्थः। सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति। जायत इत्यर्थः॥

वरुणप्रघासे मारुत्या आमिक्षाया अरा इवेति याज्या। सूत्रितं च। अरा इवेदचरमा अहेवेमं मे मरुत आ श्रुधि। आ० २. १७.। इति॥ एकादशिने मारुते पशावेकैव पशुपुरोडाशस्य याज्या। सूत्रितं च। अरा इवेदचरमा अहेव या वः शर्म शशमानाय संति। आ० ३. ७.। इति॥

॥ सैषा पंचमी॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रप्र जायंते अकवा महोभिः।
पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः सं
मिमिक्षुः॥ ५
अराःऽइव। इत्। अचरमाः। अहाऽइव। प्रऽप्र। जायंते।
अकवाः। महःऽभिः।
पृश्नेः। पुत्राः। उपऽमासः। रभिष्ठाः। स्वया। मत्या।
मरुतः। सं। मिमिक्षुः॥ ५

अरा इवेत् रथचक्रस्य इवाचरमा अनिकृष्टाः सर्वे समाः गच्छेयोत्पत्त्याद्यर्थः । अहेवाहानीव । दिवसा यथा सर्वेऽपि षष्टिघटिकात्मकास्तद्वत्समसंख्योपेतसप्तगण-रूपेण समा इत्यर्थः । अनेन दृष्टांतद्वयेन वैषम्याभावः प्रतिपादितः । एवंभूत-लक्षणा महोभिस्तेजोभिः प्र प्र जायंते । प्रकर्षेण प्रादुर्भवंति ॥ ऐकः प्रसमुपोदः पादपूरण इत्युपसर्गाभ्यासः स च पूरणः ॥ ते चाकवा अनल्पाः । यद्वा महोभिरित्यस्य विशेषणं । पृश्नेर्माध्यमिकाया वाचो गोरूपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमासः प्रत्येकं समाना रभिष्ठा प्रकृष्टवेगाः । एवं महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीययैवानुग्रहबुद्ध्या संमिमिक्षुः । वृष्ट्या सम्यक् सिंचंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यत्प्रायासिष्ट पृषतीभिरश्वैर्वीड़ुपविभिर्मरुतो रथेभिः ।
क्षोदंत आपो रिणते वनान्यवोस्रियो वृषभः क्रंदतु द्यौः ॥ ६

यत् प्र । अयासिष्ट । पृषतीभिः । अश्वैः । वीड़ुपविऽभिः ।
मरुतः । रथेभिः ।
क्षोदंते । आपः । रिणते । वनानि । अव । उस्रियः ।
वृषभः । क्रंदतु । द्यौः ॥ ६

हे मरुतो यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छत पृषतीभिः पृषत्संज्ञकैरश्वैर्वाहनसाधनैरश्वैः । अश्वशब्दोऽत्र वाहनसामान्यवचनः । अतः पुल्लिंगता । तथान्यत्र । यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्ध्वं । ऋग्वे० ५. ५५. ६. । रोहिदश्वोऽजाश्व इति समानाधिकरण्यप्रयोगः । एवंभूताश्वयुक्तैर्वीड़ुपविभिर्दृढरथनेमिभी रथेभिः प्रायासिष्ट । यद्वाश्वै रथैश्च सह मरुतो यदा प्रायासिष्ट तदापः क्षोदंते । चरंति । वनानि वृक्षसमूहा रिणते । हिंसंते । वेगेन भज्यंते । उस्रियः । उस्रा सूर्यरश्मयः । तत्संबंधी पर्जन्यो वृषभोऽपां वर्षिता द्यौर्द्योतमानोऽव क्रंदतु । अवाङ्मुखं शब्दयतु वृष्ट्यर्थं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रथिष्ट यामन्पृथिवी चिदेषां भर्तेव गर्भं स्वमिच्छवो धुः ।
वातान्ह्यश्वान्धुर्यायुयुज्रे वर्षं स्वेदं चक्रिरे रुद्रियासः ॥ ७

प्रथिष्ट। यामन्। पृथिवी। चित्। एषां। भर्ताऽइव। गर्भं।

स्वं। इत्। शवः। धुः।

वातान्। हि। अश्वान्। धुरि। आऽयुयुज्रे। वर्षं। स्वेदं।

चक्रिरे। रुद्रियासः॥ ७

एषां मरुतां यामन्यामनि गमने पृथिवी चित् भूमिः। चिदिति पूरणः। प्रथिष्ट। प्रख्याताभवत्। गर्भयोग्याभवदित्यर्थः। ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पतिर्गर्भमिव भार्यायास्तथा भूम्याः स्वमित्यभूतं गर्भं गर्भस्थानीयं शव उदकं धुः। स्थापितवंतः। हि यस्माद्वातान् गंतृनश्वान् धुरि रथसंबंधिन्यामायुयुज्रे आयोजितवंतः तस्माद्वर्षं स्वेदं स्वेदस्थानीयं वृष्टिजलस्यायं चक्रिरे कुर्वंति रुद्रियासो रुद्रपुत्राः॥

॥ अथाष्टमी ॥

हये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहदुक्षमाणाः॥ ८

हये। नरः। मरुतः। मृळत। नः। तुविऽमघासः।

अमृताः। ऋतऽज्ञाः।

सत्यऽश्रुतः। कवयः। युवानः। बृहत्ऽगिरयः। बृहत्।

उक्षमाणाः॥ ८

हये नर इत्यष्टमी गता॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः॥

प्र वः स्पळित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। अष्टावो त्रिष्टुप् शिष्टाः सप्त जगत्यः। प्र वः स्पट् त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वः स्पळक्रन्त्सुवितायं दावनेऽर्चा दिवे प्र पृथिव्या ऋतं भरे।

उक्षंते अश्वान्तरुषंत आ रजोऽनु स्वं भानुं श्रथयंते अर्णवैः॥ १

प्र। वः। स्पट्। अक्रन्। सुविताय। दावने। अर्च। दिवे।

प्र। पृथिव्यै। ऋतं। भरे।

उक्षंते। अश्वान्। तरुषंते। आ। रजः। अनु। स्वं।

भानुं। श्रथयंते। अर्णवैः॥ १

हे मरुतो वो युष्मभ्यं सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय दावने हविःप्रदानाय स्पट् स्प्रष्टा होता प्र प्रकर्षेणाक्रन्। क्रंदति। स्तौति। वो युष्मान् वा सुष्ठु प्राप्तव्याय दानायाक्रन्॥ क्रंदतेः शब्दकर्मणो लङर्थे लुङि तिपि रूपं॥ हे होतर्दिवे द्योतमानाय द्युदेवाय प्रार्च। प्रकर्षेण स्तुहि हे आत्मन्। तथा पृथिव्याय ऋतं स्तोत्रं भरे। संपादयामि। द्यावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वादत्र निपातभाजौ भवतः। किंच ते मरुतोऽश्वान् व्यापकानुदकसंघातुक्षंते। सिंचंति। रज आ अंतरिक्षमा समंतात्तरुषंते। तरंति। संपरंति। स्वं भानुं स्वकीयं तेजोऽर्णवैर्मेघैः सहानुश्रथयंते। अनुश्लेषयंति। अनुकूलं प्रापयंतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अमादेषां भियसा भूमिरेजति नौर्न पूर्णा चरति व्यथिर्यती।

दूरेदृशो ये चितयंत एमभिरंतर्महे विदथे येतिरे नरः॥ २

अमात्। एषां। भियसा। भूमिः। एजति। नौः। न।

पूर्णा। चरति। व्यथिः। यती।

दूरेऽदृशः। ये। चितयंते। एमऽभिः। अंतः। महे।

विदथे। येतिरे। नरः॥ २

एषां॥ अन्वादेशविषयत्वादनुदात्तः॥ एषां मरुतां भियसा भयेन भूमिरेजति। कंपते नौर्न पूर्णा प्राणिभिः। सा यथोदकमध्ये चरति चलति व्यथिर्व्यथिता यती गच्छंती। एतदुभयं नौविशेषणं। दूरेदृशो दूरे दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिर्गमनैश्चितयंते ज्ञायंते ते महांतो मरुतो विदथे यज्ञे महे महते हविषे हविर्भक्षणायांतर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये येतिरे। यतंते। नरो नेतारो मरुतः॥

॥ अथ तृतीया ॥

गवामिव श्रियसे शृंगमुत्तमं सूर्यो न चक्षू रजसो विसर्जने।

अत्या इव सुभ्वश्चारवः स्थन मर्या इव श्रियसे चेतथा नरः ॥३

गवांऽइव। श्रियसे। शृंगं। उत्ऽतमं। सूर्यः। न। चक्षुः।

रजसः। विऽसर्जने।

अत्याःऽइव। सुऽभ्वः। चारवः। स्थन। मर्याःऽइव।

श्रियसे। चेतथ। नरः ॥ ३

हे मरुतो यूयं गवां शृंगमिवोत्तममुत्कृष्टमुष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रियै धारयथेति शेषः। सूर्यो न सूर्य इव। स यथा रजसस्तेजसो विसर्जने चक्षुर्दर्शनसाधनं मंडलं धत्ते तद्वद्रजसो वृष्टेर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं तेजो धारयथ। अत्या इवाश्वा इव सुभ्वः सुष्ठु सर्वत्र भवंतो वेगवंतश्चारवो दर्शनीयाः स्थन। भवथ। मर्या मर्त्या यजमाना इव। ते यथा श्रियसे जानंति यज्ञादिकं तद्वच्छ्रिये चेतथ हे नरो नेतारो मरुतः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

को वो महांति महतामुदश्नवत्कस्काव्या मरुतः को ह पौंस्या।

यूयं ह भूमिं किरणं न रेजथ प्र यद्भरध्वे सुविताय दावने ॥ ४

कः। वः। महांति। महतां। उत्। अश्नवत्। कः।

काव्या। मरुतः। कः। ह। पौंस्या।

यूयं। ह। भूमिं। किरणं। न। रेजथ। प्र। यत्। भरध्वे।

सुविताय। दावने ॥ ४

हे मरुतो यो युष्माकं महतां पूज्यानां को यजमानो महांति स्त्र यांस्युदत्रवत् । उत्कृष्टं प्राप्नुयात् । कश्च तदर्थं काव्या काव्यानि कवीनां युष्माकं संबंधीनि कौतूहलानुदत्रवत् । कोऽह कथं पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमानुदत्रवत् । आदरार्थं पुनर्वचनं । यूयं ह यूयं खलु भूमिं किरणं न दिरणमिव रेजथ । किरणं यथा दृश्यते चालयथ तद्वद्भूमिं रेजथ । यद्यस्मात् सुवितास सुष्टु प्राप्तव्याय । प्राप्तव्यस्येत्यर्थः । तादृशस्य धनस्य इत्थ्यु दक्षस्य वा दावने दानाय प्र भरध्वे प्रकर्षेण संपादयथ इति । यस्माद्यूयमेवं कुरुथ तस्मात्त एवं करोतीत्यर्थः ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अश्वा इवेदरुषासः सबंधवः शूरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः ।

मर्या इव सुवृधो वावृधुर्नरः सूर्यस्य चक्षुः प्र मिनंति वृष्टिभिः ॥

अश्वाःऽइव । इत् । अरुषासः । सऽबंधवः । शूराःऽइव ।

प्रऽयुधः । प्र । उत । युयुधुः ।

मर्याःऽइव । सुऽवृधः । ववृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र ।

मिनंति । वृष्टिऽभिः ॥ ५

मरुत एतेऽश्वा इव शीघ्रगंताऽरोऽरुषास आरोचमाना सबंधवः । समान एक एव बंधुर्बंधको रुद्रो येषां ते तादृशाः । परस्परं बंधनः स्नेहयुक्ता वा शूरा भटा इव प्रयुधः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा उतापि च प्र युयुधुः । प्रकर्षेण युध्यंते । मर्या इव मनुष्या यथा वर्धंते तथा सुवृधः सुष्टु वर्धयितारो वर्धमाना वा नरो नेतारो ववृधुः । वर्धंते । एवं महात्मानः सूर्यस्य चक्षुस्तेजःसमूहं मंडलं वा वृष्टिभिः प्र मिनंति । प्रकर्षेण हिंसंति । आवृण्वंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते अज्येष्ठा अकनिष्ठास उद्भिदोऽमध्यमासो महसा वि वावृधुः ।

सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा

जिगातन ॥ ६

ते । अज्येष्ठाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः ।

महसा । वि । ववृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ ।

नः । अच्छ । जिगातन ॥ ६

ते मरुतोऽज्येष्ठा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भिद उद्भेदयितारः शत्रूणाममध्यमासोऽमध्यमाः सर्वप्रकारैः समा महसा तेजसा विववृधुः । विवर्धंते । सुजातासः सुष्ठु संभूता जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्रा मर्या मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशादस्मानच्छाभिमुख्येन जिगातन । सर्वतः प्रशंसतः साध्वनुष्ठितमिति । उत्तरार्धं प्रत्यक्षकृतः । यद्वा ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान् दिव आगतान् हे ऋत्विजो मर्या यूयमाजिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतास्मदभिमुखं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयो न ये श्रेणीः पप्तुरोजसान्तान्दिवो बृहतः सानुनस्परि ।

अश्वास एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूँरचुच्यवुः ॥ ७

वयः । न । ये । श्रेणीः । पप्तुः । ओजसा । अन्तान् । दिवः ।

बृहतः । सानुनः । परि ।

अश्वासः । एषां । उभये । यथा । विदुः । प्र । पर्वतस्य ।

नभनून् । अचुच्यवुः ॥ ७

ये मरुतो वयो न पक्षिण इव श्रेणीः पंक्तयः संत ओजसा बलेन दिवोऽन्तरिक्षस्यादित्यस्य वांतान् पर्यंतान् बृहतो महतः सानुनः समुच्छ्रितस्याकाशप्रदेशस्य परि परितः पप्तुः पतंति एषामश्वासोऽश्वाः पर्वतस्य मेघस्य नभनून् ॥ नभतेः वधकर्मणो नभ्राड्डितिवत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्यवुः । च्यावयंति । उभये देवा मनुष्याश्च यथा विजानंति तथा । मनुष्याणां ज्ञानं प्रसिद्धं । देवाश्च दृष्टौ सत्यामाध्यायादौ

हविःप्रदानेन जानंति देवानां तृप्तिसंपूर्तिपरिज्ञानमात्रतात्पर्येणोक्तं । यदा यवस्य तृप्तः स्यादथाग्रयणेन यजेतेत्युपक्रम्याथापि हि देवा आज्ञातृप्तो नूनं यवस्याग्रयणेन हि यजते । आ० २. ९. । इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मिमातु द्यौरदितिर्वीतये नः सं दानुचित्रा उषसो यतंतां ।
आचुच्यवुर्दिव्यं कोशमेत ऋषे रुद्रस्य मरुतो गृणानाः ॥ ८

मिमातु । द्यौः । अदितिः । वीतये । नः । सं । दानुऽचित्राः ।
उषसः । यतंतां ।
आ । अचुच्यवुः । दिव्यं । कोशं । एते । ऋषे । रुद्रस्य ।
मरुतः । गृणानाः ॥ ८

नोऽस्मदर्थं द्यौरंतरिक्षं मिमातु । निर्मिमातु वृष्टिं । तदनुकूलं करोत्वित्यर्थः । कीदृशी । अदितिरदीना । यद्वा द्यौर्मिमात्वदितिर्भूमिश्च मिमातु सुखं । किमर्थं । वीतये उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचित्रा विचित्रप्रकाशादिदाना उषसः संयतंतां । हे ऋषे त्वया गृणानाः स्तूयमाना मरुतः रुद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एते दिव्यं कोशं मेघमुदकमाचुच्यवुः । आच्यावयंति ॥ द्विकर्मकोऽयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

ईळे अग्निं स्ववसमित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं । सप्तम्यष्टम्यौ जगत्यौ शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः । मरुद्देवताकमग्निमरुद्देवताकं वा । ईळे द्विजगत्यंतमाग्नेयं चेति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या कारीर्यां सामिधेनीषु याज्या । सूत्रितं च । ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिति धाय्ये । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसत्तो वि चयत्कृतं नः ।
रथैरिव प्र भरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोममृध्यां ॥ १

ईळे । अग्निं । सुऽअवसं । नमःऽभिः । इह । प्रऽसत्तः । वि ।

चयत् । कृतं । नः ।

रथैःऽइव । प्र । भरे । वाजयत्ऽभिः । प्रऽदक्षिणित् ।

मरुतां । स्तोमं । ऋध्यां ॥ १

अहं श्यावाश्वोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिः स्तोत्रैरीळे । स्तौमि । स स्तोत्रं कृतमिहेदानीं प्रसत्तः प्रसन्नः प्रकर्षेण यत्तं प्राप्तो वा सन् नोऽस्मदीयं विचयत् । विजानातु । वाजयद्भिरन्नमिच्छद्भिः स्तोत्रै रथैरिव रथैर्यथाभिमतं प्राप्नुवंति तद्वद्‌द्रव्यसाधनैः प्र भरे । प्रकर्षेण संपादयाम्यभिमतं । प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुतां स्तोमं स्तोत्रमृध्यां । वर्धयेयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ये तस्थुः पृषतीषु श्रुतासु सुखेषु रुद्रा मरुतो रथेषु ।

वना चिदुग्रा जिहते नि वो भिया पृथिवी चिद्रेजते

पर्वतश्चित् ॥ २

आ । ये । तस्थुः । पृषतीषु । श्रुतासु । सुऽखेषु । रुद्राः ।

मरुतः । रथेषु ।

वना । चित् । उग्राः । जिहते । नि वः । भिया । पृथिवी ।

चित् । रेजते । पर्वतः । चित् ॥ १

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आतस्थुः आतिष्ठंति पृषतीषु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु श्रांतासु प्रसिद्धासु वा सुखेषु । खमाकाश छिद्रं । शोभनरथाच्छद्वारेषु रथेषु रथानातस्थुः आतिष्ठंति । हे उग्रा उद्गूर्णबला मरुतो यूयं यदा रथमारूढाः स्थ तदानीं वना चिद् वनान्यपि नि जिहते न्यग्गच्छंति वो युष्माकं भिया भीत्या । पृथिवी चित् पृथिव्यपि रेजते । पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि रेजते । कंपते । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । कृतोऽसि च एवमकुर्वन्नु तेषां स्तोत्रमृध्यामिति पूर्वत्रान्वयः ॥

कारीयां गारुतश्च सप्तकपालस्य पर्वतश्चिदित्येषा याज्या। सूत्रितं च। पर्वतश्चिन्महि वृद्धो बिभाय स्वधंति रश्मिगोष्ठसा। आ० २. १३.। इति॥

॥ सैषा तृतीया॥

पर्वतश्चिन्महि वृद्धो बिभाय दिवश्चित्सानु रेजत स्वने वः।

यत्क्रीळथ मरुत ऋष्टिमंत आप इव सध्र्यंचो धवध्वे॥ ३

पर्वतः। चित्। महि। वृद्धः। बिभाय। दिवः। चित्।

सानु। रेजत। स्वने। वः।

यत्। क्रीळथ। मरुतः। ऋष्टिऽमंतः। आपःऽइव।

सध्र्यंचः। धवध्वे॥ ३

हे मरुतो यो युष्माकं स्वने भयंकरशब्दे सति पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि महि महान्वृद्धः सन्नपि बिभाय। बिभेति। दिवश्चित् अंतरिक्षस्यापि सानु समुच्छ्रितः प्रदेशो रेजत। कंपते। यद्यदा क्रीळथ हे मरुतो यूयमृष्टिमंत आयुधवंतः संतस्तदाप इवोदकानीव सध्र्यंचः सहांचना धवध्वे। धावध्वे। गच्छथ॥

॥ अथ चतुर्थी॥

वरा इवेद्रैवतासो हिरण्यैरभि स्वधाभिस्तन्वः पिपिश्रे।

श्रिये श्रेयांसस्तवसो रथेषु सत्रा महांसि चक्रिरे तनूषु॥ ४

वराःऽइव। इत्। रैवतासः। हिरण्यैः। अभि। स्वधाभिः।

तन्वः। पिपिश्रे।

श्रिये। श्रेयांसः। तवसः। रथेषु। सत्रा। महांसि।

चक्रिरे। तनूषु॥ ४

वरा इव विवाहयोग्या युवान इव। ते यथा रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्मयैराभरणविशेषैः स्वधाभिरुदकैश्च तन्वः स्वीयानि शरीराण्यभिपिपिश्रे संयोज-

यंति अलंकुर्वंति तद्वदेते मरुतोऽपि रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्ययैस्तानीये-विंद्युदाख्यैराभरणैः स्वाभिश्च तन्वः स्वीयानि शरीराणि पिपिश्रे । श्रिये शोभायै श्रेयांसः श्रेष्ठास्तथा वलवंतो मरुतो रथेषु सत्रा सत्यं सह वा तनूषु महांसि चक्रिरे । कुर्वंतः । सर्वाभरणैरुदकैश्चोपेता रथानधिष्ठाय शरीरेषु तेजांस्यधारय-न्नित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अज्येष्ठासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।
युवा पिता स्वपा रुद्र एषां सुदुघा पृश्निः सुदिना मरुद्भ्यः ॥ ५

अज्येष्ठासः । अकनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । ववृधुः ।
सौभगाय ।
युवा । पिता । सुऽअपाः । रुद्रः । एषां । सुऽदुघा । पृश्निः ।
सुऽदिना । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५

अज्येष्ठासोऽकनिष्ठासः परस्परं ज्येष्ठकनिष्ठभावरहिताः सर्वैकात्म्याः समानबला एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभूताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय संववृधुः । वर्धंते । युवा नित्यतरुणः स्वपाः शोभनकर्मैषां मरुतां रुद्रः पिता सुदुघा सुष्ठु दोग्ध्री पृश्नि-र्गोर्देवता मातृभूता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि अकुरुतामिति शेषः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावमे सुभगासो दिवि ष्ठ ।
अतो नो रुद्रा उत वा न्व१स्याग्ने वित्ताद्धविषो यद्यजाम ॥ ६

यत् । उत्ऽतमे । मरुतः । मध्यमे । वा । यत् । वा । अवमे ।
सुऽभगासः । दिवि । स्थ ।
अतः । नः । रुद्राः । उत । वा । नु । अस्य । अग्ने ।
वित्तात् । हविषः । यत् । यजाम ॥ ६

हे मरुतो युयं यदुत्तम उत्कृष्ट उत्तमे परमे वा दिवि द्युलोके मध्यमे वा दिवि यद्वावमे दिवि हे सुभगासः स्थ भवथ। त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोकास्त्रिवृतो दिवः पृथिव्योरित्यादिश्रुतेर्द्युलोकस्य त्रैविध्यं। अतोऽस्मात् स्थानत्रयादस्मदर्थं हे रुद्रा आगच्छतेति शेषः। उत वा अथवा नु अद्य तत्रजातं यद्धविः प्रक्षिपामः हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्विविवित्तात् विद्धि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधि ष्णुभिः ।
ते मन्दसाना धुनयो रिशादसो वामं धत्त यजमानाय सुन्वते ॥ ७

अग्निः । च । यत् । मरुतः । विश्वऽवेदसः । दिवः । वहध्वे ।
उत्ऽतरात् । अधि । स्नुऽभिः ।
ते मन्दसानाः । धुनयः । रिशादसः । वामं । धत्त ।
यजमानाय । सुन्वते ॥ ७

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो यद्यूयमग्निश्च दिवो द्युलोकादुत्तरादुत्कृष्टतरादधि उपरि ष्णुभिः सानुभिरुपरिप्रदेशै वहध्वे उह्यध्वे। तत्र निवसथेत्यर्थः। यद्वा ष्णुशब्देन तत्स्था अश्वा उच्यंते। तैर्वाह्यध्वे। ते युयं मंदसाना मोदमाना अस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च धुनयः शत्रूणां कंपयितारो रिशादसोऽहिंसकानामत्तारः संतो वामं वननीयं धनं धत्त। दत्त यजमानाय सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्भिरित्यष्टम्याग्निमारुतस्य याज्या। अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिः। आ० ५. २०। इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिः सोमं पिब मन्दसानो
गणश्रिभिः ।
पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिर्वैश्वानर प्रदिवा केतुना सजूः ॥ ८

अग्ने । मरुत्ऽभिः । शुभयंत्ऽभिः । ऋक्वंऽभिः । सोमं । पिब ।

मंदसानः । गणश्रिंऽभिः ॥

पावकेभिः । विश्वंऽइन्वेभिः । आयुऽभिः । वैश्वानर ।

प्रऽदिवा । केतुना । सऽजूः ॥ ८

हे अग्ने मरुद्भिः सह मंदसानः सन् सोमं पिब। कीदृशैर्मरुद्भिः। शुभयद्भिः शोभमानैरन्यान् शोभयद्भिर्वा ऋक्वभिः स्तुत्यैर्गणश्रिभिर्गणभावमाश्रयद्भिः पावकेभिः शोधकैर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं इन्वा प्रीणयद्भिरायुभिरायुअद्भिः। हे वैश्वानर विश्वनर-विश्वनरहितदाग्ने प्रदिशा पुराणेन केतुना ज्वालापुंजेन सजूः सहितः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

के ष्ठा नर इत्येकोनविंशत्यृचं पंचमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। के ष्ठैकोना गायत्रं श्यावाश्वोऽत्र वैददश्वी तरंतपुरुमीळ्हौ दाल्भ्यं रथवीतिं मरुतश्च दानतुष्टः प्रशशंस तुष्टाव च तरंतमहिषीं शशीयसीं पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोबृहत्यपि। श्यावाश्व ऋषिः। पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोबृहती शिष्टा गायत्र्यः। आद्याश्चतस्रो मरुद्देवताकाः। सनत्स्वेत्यादीनां चतसृणां शशीयसी नाम तरंतस्य राज्ञो भार्या देवता। उत मे रपदित्यस्या वैददश्विः पुरुमीळ्हो देवता। यो मे धेनुनामित्यस्या वैददश्विस्तरंतो राजा देवता। य ईं वहंत इत्याद्याः मरुत्स्तुत्यः। एतं म इत्यस्य तृचस्य दाल्भ्यो रथवीतिर्नाम राजा देवता॥ विनियोगो लैंगिकः॥

अत्राचख्युः पुरावृत्तमाख्यानागमपारगाः। अर्चनानाः पुरात्रेयो दाल्भ्येन रथवीतिना॥ आर्त्विज्याय वृतो यज्ञे वितते सोऽत्र आस्थितः॥ रथवीतिसुतां कन्यां ददर्श पितुरंतिके॥ ययाचे स्वकुमाराय श्यावाश्वाय च तां सुतां। स प्रदानमना भार्यामपृच्छत् किं प्रयच्छसि॥ इति पृष्टा पुनः प्राह कथमस्मै प्रदास्यसि। इतः पूर्वं सुता दत्ता नासीदनृषये क्वचित्॥ तत्तथैवेति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानसं। श्यावाश्वः संस्थिते यज्ञे तेन राज्ञा निराकृतः॥ तत्कन्याशान्वितो विप्रस्तपस्तेपे सुदारुणं। ब्रह्मचर्यरतः शांतो भिक्षार्थं पर्यटन् द्विजः॥ तरंतमहिषीं साध्वीं भिक्षितेऽसौ शशीयसीं। सा संप्राप्यांतिकं पत्युः प्रोवाचागतवान्नृपः॥ इत्युक्तो नृपतिर्भार्यां प्रत्याहैनं प्रपूजय। सानुज्ञाता गवां यूथं प्रादादाभरणानि च॥ तरंतोऽपि पुनस्तस्मै

प्रादाद्धनमपेक्षितं। दत्त्वा च पुरुमीढस्य भ्रातुरश्वांतिकं प्रति॥ प्रेरयामास तमृषिं सोऽपि त्वां मानयिष्यति॥ तथेति पत्न्यो वचनं निशम्य तद्भार्यया दर्शित-सर्वमार्गः। गच्छन् वनेऽस्मिन्पथि मरुद्गणान् समानरूपान् स्वदिशश्चथागतान्॥ दृष्ट्वोक्य विप्रः सभयः प्रणम्य कृतांजलिः कंटकितांगसंघः। तुष्टाव हृष्टान्मरुतो विशिष्टैरथैर्वचोभिः परितुष्टचित्तः॥ संप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणेभ्यो मुदितात्मपङ्क्तः॥ तदाभवदृषिः सूक्तद्रष्टा श्यावाश्वनामकः। पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं॥ दल्भ्याग्रो बंधकृत्ये राज्ञा चोदितः स्वसुतां ददौ। पुरु-मीढस्तरंतश्च तद्भार्यां च शशीयसी॥ दाल्भ्यग्रो यो रथवीत्याख्यः सप्त ये मरुतां गणाः। ते तस्यैवद्दुस्तुष्टास्तस्के छेत्यत्र वर्ण्यंते॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा॥

के ष्ठा नरः श्रेष्ठतमा य एकएक आयय।

परमस्याः परावतः॥ १

के। स्थ। नरः। श्रेष्ठऽतमाः। ये। एकःऽएकः। आऽयय।

परमस्याः। पराऽवतः॥ १

हे नरो नेतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूयं के स्थ। के स्थ। के भवथ। एवं स्वरूपानिश्चयात्संदिह्य ब्रवीति। ये यूयमेक एकः प्रत्येकमाययं आगच्छथ। कस्मादित्युच्यते। परमस्याः परावतोऽत्यंतदूरदेशात्। अंतरिक्षादित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

क्व१ वोऽश्वाः क्वा३भीशवः कथं शेक कथा यय।

पृष्ठे सदो नसोर्यमः॥ २

क्व। वः। अश्वाः। क्व। अभीशवः। कथं। शेक।

कथा। यय।

पृष्ठे। सदः। नसोः। यमः॥

हे मरुतो वो युष्माकमश्वाः क्व कुत्रत्याः। क्व चाभीशवो बंधनरज्जवः। कथं च शेक। शीघ्रं गंतुं शक्ता भवथ। कथा कथं यय। याताः स्थ। पृष्ठेऽश्वानां पृष्ठदेशे सदः। सीदति तिष्ठत्यत्रेति सदः पर्याणं। तत्र दृश्यते। तथा नसोर्नासिकयोर्यमो नियमिता पलायनप्रतिबंधकारी यमो नासिकयोर्दृश्यते। तस्मादश्वादिलिंगैः कुत्रापि त्वरितगमना इव प्रतिभांति वो यूयमिति देवत्वमनवधार्योक्तं॥

॥ अथ तृतीया ॥

जघने चोद एषां वि सक्थानि नरो यमुः।
पुत्रकृथे न जनयः॥ ३

जघने। चोदः। एषां। वि। सक्थानि। नरः। यमुः।
पुत्रऽकृथे। न। जनयः॥ ३

एषामश्वानां जघने स्पृष्टव्यप्रदेशे चोदः प्रेरिका कशा अराख्यकाष्ठविशेषो वा वर्तते। शीघ्रगमनाय ताडयन्वर्तत इत्यर्थः। सक्थान्यूरुप्रदेशाश्रयो नेतारो मरुतो विमिच्य यमुः। नियच्छंति। अश्वधावनेन विहृता भवंतीत्यर्थः। विहृतौ दृष्टांतः। पुत्रकृथे पुत्रकरणस्य उत्पादने जनयोऽपत्योत्पादयित्र्यो योषित इव। ता यथा पुत्रोत्पादनकाले संगमसमय ऊरू विहृतौ कुर्वंति तद्वदित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

परा वीरास एतन मर्यासो भद्रजानयः।
अग्नितपो यथासथ॥ ४

परा। वीरासः। इतन। मर्यासः। भद्रऽजानयः।
अग्निऽतपः। यथा। असथ॥ ३

कशाताडनादिलिंगेन जिगमिषून्मत्वा ब्रूते। हे वीरासो वीरा अमित्रघातीरयितारो हे मर्यासो मर्त्येभ्यो हिता हे भद्रजानयः। भद्रः स्तुत्यो जानिर्जन्म येषां ते तथोक्ताः। रुद्रपुत्रा इत्यर्थः। अग्नितपोऽग्निना तप्तास्ताम्रादयो यथा दीप्तास्तद्वत् प्रदीप्ता असथ। भवथ। अथवाग्नितप्ता दग्धदेहा यथा पलायंते तथा भवथेति॥

॥ अथ पंचमी ॥

सनत्साश्व्यं पशुमुत गव्यं शतावयं।
श्यावाश्वस्तुताय या दोर्वीरायोपबर्बृहत्॥ ५

सनत्। सा। अश्व्यं। पशुं। उत। गव्यं। शतऽअवयं।
श्यावाश्वऽस्तुताय। या। दोः। वीराय। उपऽबर्बृहत्॥ ५

सा तरंतमहिषी मह्यं सनत्। प्रादात्। किं अश्व्यमश्वात्मकं तत्समूहात्मकं वा पशुं। आसावेकवचनं। उतापि च गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयमनेकैरविभिर्युक्तं सनदिति। सेत्युक्तं केत्याह। या श्यावाश्वस्तुताय श्यावाश्वेन मया स्तुताय वीराय तरंताय दोः स्वकीयं भुजमुपबर्बृहत् उपोदयच्छदालिंगनाय सा सनदिति। यतो भर्तुः प्रेमास्पदा तस्मादेव बहुधनं दातुं शक्तेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षड्विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी।
अदेवत्रादराधसः॥ ६

उत। त्वा। स्त्री। शशीयसी। पुंसः। भवति। वस्यसी।
अदेवऽत्रात्। अराधसः॥ ६

उतापि च त्वैका शशीयसी। शशीयसीत्येतन्नामधेया नाम। सैव स्त्री। यद्वा उतेत्ययमेवकारार्थे। स्त्रीषु सैव प्रशस्येत्यर्थः। त्वसमसिमनेमेत्यनुच्चानीति वचनात् त्वेति निघातः॥ सैव पुंसः पुरुषात्तरंताद्वस्यसी वसीयसी भवति। कस्मात्पुंस इत्युच्यते। अदेवत्रात्। देवा न येन त्रायंते स्तुत्यादिना सोऽदेवत्रः। तस्मादराधसः। राधो धनं। दानार्थधनरहितात्। लुब्धकादित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि या जानाति जसुरिं वि तृष्यन्तं वि कामिनं।

देवत्रा कृणुते मनः ॥ ७

वि। या। जानाति। जसुरिं। वि। तृष्यंतं। वि। कामिनं।

देवऽत्रा। कृणुते। मनः ॥ ७

या शशीयसी जसुरिं व्यथितं ॥ जसिस्ताडनकर्मोपक्षेपणकर्मा वा ॥ तं विजा॰नाति। तथा तृष्यंतं विजानाति कामिनं धनाद्यभिलाषवंतं विजानाति। अनुकंपयाभिगतं ददातीत्यर्थः। देवत्रा देवेषु मनः कृणुते कुरुते देवप्रीत्यर्थं प्रदानबुद्धिं करोति या। सैव स्तौति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत घा नेमो अस्तुतः पुमाँ इति ब्रुवे पणिः।

स वैरदेय इत्समः ॥ ८

उत। घ। नेमः। अस्तुतः। पुमान्। इति। ब्रुवे। पणिः।

सः। वैरऽदेये। इत्। समः ॥ ८

उत चापि च। घेति पूरणः। नेमः। त्वो नेम इत्यर्धस्येति निरुक्तं। नेमोऽर्धः। जायापत्योर्मिलित्वैककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः। अर्धं शरीरस्य भार्येत्यादि स्मृतेः। शशीयस्या अर्धभूतस्तरंतः पुमानस्तुत इति ब्रुवे। बहुधा स्तुतोऽपि गुणख्याति-बाहुल्यादस्तुत एवेति ब्रुवे पणिः स्तोताहं। स च तरंतो वैरदेये। वीरा धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः। तैर्दातव्यं धनं देयं। तस्मिन्धने समः [सर्वेभ्यो दातेत्यर्थः। इदिति पूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत मेऽरपद्युवतिर्ममंदुषी प्रति श्यावाय वर्तनिं।

वि रोहिता पुरुमीळ्हाय येमतुर्विप्राय दीर्घयशसे ॥ ९

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममंदुषी । तिं । श्याबाय ।

वर्तनिं ।

वि । रोहिता । पुरुऽमीळ्हाय । येमतुः । विप्राय ।

दीर्घऽयशसे ॥ ९

उतापि च श्यावाय श्यावाश्वाय मे मह्यमरपत् । अरपत् स्पष्टमाचष्ट । किं वर्तनिं मार्गं । कीदृशी सा । युवतिः प्रवृत्तयौवना प्रतिममंदुषी प्रतिमोदमाना । कस्मै । दीर्घयशसे प्रभूतयशाय प्रभूतकीर्त्तये वा पुरुमीळ्हायैतन्नामकाय प्रभूतस्तुत्याय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी ॥ पुरुमीळ्हं प्राप्तुमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावश्वौ यवीयसा दत्तौ वियेमतुः । प्रवर्तितावित्यर्थः । याभ्यामश्वाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीळ्हस्य मार्गं प्रदर्शयंती पुरतो गता सैव पुंसा भवति पणस्येति पूर्वत्र संबंध ॥

॥ अथ दशमी ॥

यो मे धेनूनां शतं वैददश्विर्यथा ददत् ।

तरंत इव मंहना ॥ १०

यः । मे । धेनूनां । शतं । वैदत्ऽअश्विः । यथा । ददत् ।

तरंतःऽइव । मंहना ॥ १०

इयं पुरुमीळ्हस्तुतिः । वैददश्विः पुरुमीळ्होऽपि यो मे मह्यं धेनुनां शतं यथा येन प्रकारेण ददत् दत्तवान् । तथा मंहना मंहनीयानि धनान्यपि ददत् तरंत इव । स यथा धेनुशतं बहुविधं धनं च दत्तवान् तद्वद्वैददश्वि पुरुमीळ्होऽपि ददत् तं स्तुम इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

य ईं वहंत आशुभिः पिबंतो मदिरं मधु ॥

अत्र श्रवांसि दधिरे ॥ ११

ये । ईं । वहंते । आशुऽभिः । पिबंतः । मदिरं । मधुं ।

अत्रं । श्रवांसि । दधिरे ॥ १२

इदानीं मरुत एवैव इति निश्चित्य अनंतर ऋग्भिर्माह्रात्म्यैः स्तौति । ये मरुत ईमिदानीमाशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैर्वहंते उह्यंते । किं कुर्वंतः । मदिरं मदकरं मधु सोमरसं पिबंतः । पाशेयत्वेन] हुतं सोममित्यर्थः । [ते मरुतोऽत्रास्मिन्देशे श्रवांसि स्तुतिजनितानि यशांसि दधिरे । धारयंति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

येषां श्रियाधि रोदसी विभ्राजंते रथेष्वा ।

दिवि रुक्म इवोपरि ॥ १२

येषां । श्रिया । अधि । रोदसी इतिं । विऽभ्राजंते । रथेषु ।

आ ।

दिवि । रुक्मःऽइंव । उपरि ॥ १२

येषां मरुतां श्रिया कांत्या रोदसी द्यावापृथिव्यावधि । अधिश्रिते भवत इति शेषः । यस्मादेते मरुतो रथेषु विभ्राजंते विशेषेण दीप्यंते । आ इति पादपूरणार्थः । तत्र दृष्टांतः । उपर्युपरिभूते दिवि द्युलोके रुक्मो रोचमान आदित्य इव । यद्वोपरि रथस्योपरीति वा योज्यं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युवा स मारुतो गणस्त्वेषरथो अनेद्यः ।

शुभंयावाप्रतिष्कुतः ॥ १३

युवा । सः । मारुतः । गणः । त्वेषऽरथः । अनेद्यः ।

शुभंऽयावा । अप्रतिऽस्कुतः ॥ १३

स मारुतो गणो युवा सर्वत्र मिश्रयिता नित्यतरुणो वा त्वेषरथो दीप्तरथोऽनेद्योऽनिंद्यः शुभंयावा शोभनं गंताप्रतिष्कुतोऽप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा । एवं महानुभावो गणो दीप्यत इति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

को वेद नूनमेषां यत्रा मदंति धूतयः ।

ऋतजाता अरेपसः ॥ १४

कः । वेद । नूनं । एषां । यत्र । मदंति । धूतयः ।

ऋतजाताः । अरेपसः ॥ १४

एषां मरुतः स्थानं को वेद । को जानाति । यत्र स्थाने धूतयः शत्रूणां कंपका मदंति हृष्यंति ऋतजाता जलार्थमुत्पन्ना यज्ञे प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापाः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं मर्तं विपन्यवः प्रणेतारं इत्था धिया ।

श्रोतारो यामहूतिषु ॥ १५

यूयं । मर्तं । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्था । धिया ।

श्रोतारः । यामंऽहूतिषु ॥ १५

हे विपन्यवः स्तुतिकामा मरुतो यूयं मर्तं मरणस्वभावं यजमानमित्थानया धियेदानीं इत्थंप्रकारयानुग्रहबुद्ध्या ईदृशेन स्तुति कर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः प्रकर्षेण प्रापयितारोऽभिमतं स्वर्गादिकं । यामहूतिषु । यामो गमनं । तदर्था हूतयो यस्मिन्निति यामहूतयो यज्ञाः । तेषु श्रोतार । आह्वानानां ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ते नो वसूनि काम्या पुरुश्चंद्रा रिशादसः।

आ यज्ञियासो ववृत्तन॥ १६

ते। नः। वसूनि। काम्या। पुरुऽचंद्राः। रिशादसः।

आ। यज्ञियासः। ववृत्तन॥ १६

हे रिशादसो हिंसकानां शत्रूणामत्तारो हे यज्ञियासो यज्ञार्हा पुरुश्चंद्रा प्रभूताह्लादकधनास्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या स्पृहणीयान्याववृत्तन। आवर्तयतेत्यर्थः। मरुतां दानप्रशंसाया अपेक्षितत्वाच्च प्रार्थनोचिता॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

एतं मे स्तोममूर्म्ये दार्भ्याय परा वह।

गिरो देवि रथीरिव॥ १७

एतं। मे। स्तोमं। ऊर्म्ये। दार्भ्याय। परा। वह।

गिरः। देवि। रथीःऽइव॥ १७

संपन्नमृषिभावस्य श्यावाश्वस्यार्चनानसः। रथवीतिसुतायाश्च विवाहं शौनकोऽब्रवीत्॥ कथं। मरुत्सु तु प्रयातेषु श्यावाश्वः सुमहायशाः। प्रादुर्भूतार्षमात्मानं ज्ञात्वा त्रिभुवनंदनः॥ रथवीतेर्दुहितरमगच्छन्मनसा तदा। स सत्यमृषिमात्मानं प्रयच्छन्नृषशीतये॥ एतं मे स्तोममित्याभ्यां दौत्ये रात्रिं न्यवेदयत्। ऋषेर्नियोगमाज्ञाय देव्या रात्र्या प्रचोदितः॥ आदाय कन्यकां दातुमुपेयायार्चनानसं। पादौ तस्योपसंगृह्य स्थित्वा प्रह्वः कृतांजलिः॥ रथवीतिरहं दार्भ्य इति] नाम शशंस सः। मया संयोगमिच्छंतं त्वां प्रत्याचक्षि यत्पुरा॥ तत्क्षमस्व नमस्तेऽस्तु मे मा स्म भगवन् क्रुधः॥ ऋषे पुत्रः स्वयमृषिः पितासि भगवानृषेः। त्वं प्रतिगृहाणेमां स्नुषामित्येनमब्रवीत्॥ तस्मै ददावश्वशतं स राजा स्वलंकृतां चापि सुतां स्नुषार्थं। विवाहकालेऽपि ददौ नरेंद्र शतं हयानां दुहितुः सहस्रं॥ गवां सहस्रं पशु च प्रभूतं तस्मै तपोऽर्तेऽथ वनं जगामेति॥ हे ऊर्म्ये रात्रि देवि। ऊर्म्यैति

रात्रिनाम। मे मदीयमेतं स्तोमं मदङ्गुः कृतं स्तोत्रमहं मंत्रदृक् भूत्वा मरुतः स्तुतवानित्येवं दार्भ्याय श्यावाश्वाय परा पराङ्मुखो दार्भ्याभिमुखी सती वह। प्रापयेत्यर्थः। तद्देशाद्दूरार्थमुच्यते। हे रात्रि देवि गिरः स्तुतीर्मद्विषयाः परावह रथीरिव। रथी यथा रथेऽभिमतं वस्तु स्थापयित्वाभिमतं देशं प्रापयति तद्वत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीतौ ।

न कामो अप वेति मे ॥ १८

उत । मे । वोचतात् । इति । सुतऽसोमे । रथऽवीतौ ।

न । कामः । अप । वेति । मे ॥ १८

हे उर्म्ये उतापि च मे मां वोचतात् । ब्रूहि । किमित्युच्यते । इतीत्थं । कथमिति । सुतसं मे कृतसोमयागे रथवीतौ रात्रि मे कामस्तत्स्त्रीविषयो नापवेति । नापगच्छति न विरमत इतीत्थं वोचतात् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

एष क्षेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु ।

पर्वतेष्वपश्रितः ॥ १९

एषः । क्षेति । रथऽवीतिः । मघऽवा । गोऽमतीः । अनु ।

पर्वतेषु । अपऽश्रितः ॥ १९

कन्यां दत्वा कृतार्थं तं श्यावाश्वोऽथ वनं गतं। रथवीतिं तपस्यंतं संप्रैक्ष्यार्षेण चक्षुषा। रथ्ये ह्रिभवतः दृष्ट एष क्षेतीति सोऽब्रवीत् ॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान् गोमतीरनूदकवतीर्नदीरनु चानुसृत्य नदीनां तीरे क्षेति निवसति पर्वतेषु हिमवद्पर्वतप्रान्तेष्वपश्रित आश्रितः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्रुतविद आर्षं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं। तथा चानुक्रम्यते। ऋतेन नव श्रुतविन्मैत्रावरुणं वै तदिति। वै तदित्युभयोः प्रयोगात्तु ह्यादिपरिभाषयैतदादीन्येकादश सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्वान्।
दश शता सह तस्थुस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं॥ १

ऋतेन। ऋतं। अपिऽहितं। ध्रुवं। वां। सूर्यस्य। यत्र।
विऽमुचंति। अश्वान्।
दश। शता। सह। तस्थुः। तत्। एकं। देवानां। श्रेष्ठं।
वपुषां। अपश्यं॥ १

सूर्यस्य ऋतं सत्यभूतं मंडलमृतेनोदकेनापिहितमाच्छादितं ध्रुवं शाश्वतमपश्यमिति संबंधः। यत्र वां युवाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः। सूर्यमंडले मित्रावरुणयोः स्थितिश्चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। ऋग्वे० १. ११५. १.। उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोः। ऋग्वे० ७. ६१. १.। इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य। ऋग्वे० ७. ६३. १.। इत्यादिषु प्रसिद्धा। यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्वान् विमुचंति विमोचयंति स्तोतारः। मंदेहादिभिनिरुद्धानित्यर्थः। अथवा शीघ्रधावनाय स्तुत्या प्रेरयंति। यस्मिंश्च मंडले दश शता शतानि सहस्रसंख्याका रश्मयस्तस्थुः तिष्ठंति तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्यं॥ मत्वर्थलक्षणा अथवा व्यधिकरणषष्ठी॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं। मंडलं हि सूर्यस्य वपुःस्थानीयं। तन्मंडलमपश्यं। अथवा वां युवयोर्वंध्यं सूर्यस्य मंडलमपश्यमिति व्याख्येयं मैत्रं वा चक्षुरिति श्रुतेर्मित्रस्यैव सूर्यत्वादित्यादित्याशयेन॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुह्रे ।

विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अनु वामेकः पविरा ववर्त ॥ २

तत् । सु । वां । मित्रावरुणा । महिऽत्वं । ईर्मा । तस्थुषीः ।
अहंऽभिः । दुदुह्रे ।

विश्वाः । पिन्वथः । स्वसरस्य । धेनाः । अनु । वां । एकः ।
पविः । आ । ववर्त ॥ २

हे मित्रावरुणा वां युवयोस्तन्महित्वं महत्त्वं सु सुष्ठु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः । किं तदित्युच्यते । ईर्मा सततगंता सर्वस्य प्रेरको वादित्योऽहभिरहोभिर्यद्वत्संबंधिभिस्तस्थुषीः स्थावरभूता अपो दुदुह्रे । दुग्धे । किंच स्वसरस्य स्वयं सर्तुरादित्यस्य विश्वाः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयित्र्योर्द्युतोः पिन्वथः । वर्धयथः । वां युवयोरेकोऽप्रतियोगी पविः । पविरिति रथस्य नेमिः पवो रथनेमिर्भवतीति यास्कवचनात् । तयात्र लक्षितलक्षणया रथे वर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् । युवयोरेको रथोऽन्वाववर्त । अनुक्रमेण परिभ्रमति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधारयतं पृथिवीमुत द्यां मित्रराजाना वरुणा महोभिः ।

वर्धयतमोषधीः पिन्वतं गा अव वृष्टिं सृजतं जीरदानू ॥ ३

अधारयतं । पृथिवीं । उत । द्यां । मित्रऽराजाना । वरुणा ।
महःऽभिः ।

वर्धयतं । ओषधीः । पिन्वतं । गाः । अव । वृष्टिं । सृजतं ।
जीरदानू इति जीरऽदानू । ३

हे मित्रराजाना । मित्रभूताः स्तोतारो राजानः स्वामिन ईश्वरा भवंति ययोः सकाशात्तौ मित्रराजानौ । हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपेक्षया द्विवचनं । अत्र पादादित्वादाद्यं पदं न निहन्यते । वरुणेत्येतस्य त्वामंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनैव पादादित्वादनिघातत्वं युक्तं । नैवं भवति । नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनमिति वरुणेत्येतस्यामंत्रितसमानाधिकरणत्वादस्य च सामान्यवचनत्वादविद्यमानवत्त्वाभावेन पादादित्वाभावादुत्तरस्य निघातत्वं युक्तं ॥ हे देवौ महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यैः पृथिवीमुतापि च द्यामधारयतं । हे देवौ युवामोषधीर्वर्धयतं वृष्टिप्रेरणेन । गाः पिन्वतं । गवाश्वादीन्वर्धयतं । तदर्थं वृष्टिमवसृजतं । पश्चाद्वृष्टिं प्रेरयतं हे जीरदानू क्षिप्रदानौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वामश्वासः सुयुजो वहंतु यतरश्मय उप यंत्वर्वाक् ।
घृतस्य निर्णिगनु वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरंति ॥ ४

आ । वां । अश्वासः । सुऽयुजः । वहंतु । यतऽरश्मयः ।
उप । यंतु । अर्वाक् ।
घृतस्य । निःऽनिक् । अनु । वर्तते । वां । उप । सिंधवः ।
प्रऽदिवि । क्षरंति ॥ ४

हे मित्रावरुणौ वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः सुष्ठु रथे युक्ताः संत आवहंतु । यतरश्मयः सारथिनियमनप्रग्रहास्तेऽर्वागुपयंतु । घृतस्योदकस्य निर्णिग्रूपं वामनुवर्तते । अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामैतत् । पुराणाः सिंधव उपक्षरंति । उपगच्छंति युवयोरनुग्रहात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वीं बर्हिरिव यजुषा रक्षमाणा ।
नमस्वंता धृतदक्षाधि गर्ते मित्रासाथे वरुणेळास्वंतः ॥ ५

अनुं। श्रुतां। अमतिं। वर्धत्। उर्वीं। बर्हिःऽइव।
यजुंषा। रक्षमाणा।
नमस्वंता। धृतऽदक्षा। अधि। गर्ते। मित्र। आसाथे इति।
वरुण। इळासु। अंतरिति ॥ ५

श्रुतां विश्रुताममतिं। रूपनामैतत्। शरीरदीप्तिमित्यर्थः। तामनुवर्धदनुवर्धयंतौ। वर्धिर्ण्यंतः। स इव स यथा यजुषा मंत्रेण रक्ष्यते तद्वदुर्वीं रक्षमाणा पालयंतौ। नमस्वंतावन्नवंतौ हे धृतदक्षावस्वलौ हे मित्र हे वरुण हे मित्रावरुणौ युवामन्नवत्सु यजमानेष्विळासु यागभूमिष्वंतर्मध्ये गर्तेऽधि रथ आसाथे। उपविशथः। रथोऽपि गर्त उच्यते। नि० ३. ५.। इति यास्कः। आ रोहथो वरुण मित्र गर्तं। ऋग्वे० ६. ६२. ८.। इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अक्रविहस्ता सुकृते परस्पा यं त्रासाथे वरुणेळास्वंतः।
राजाना क्षत्रमहृणीयमाना सहस्रस्थूणं बिभृथः सह द्वौ ॥ ६

अक्रविऽहस्ता। सुऽकृते। परःऽपा। यं। त्रासाथे इति।
वरुणा ॥ इळासु ॥ अंतरिति।
राजाना। क्षत्रं। अहृणीयमाना। सहस्रऽस्थूणं। बिभृथः।
सह। द्वौ ॥ ६

अक्रविहस्ता अकृपणहस्तौ। दानशूरावित्यर्थः। कस्मै। सुकृते शोभनस्तुतिकर्त्रे परस्पा परस्तात्पातारौ रक्षितारौ हे वरुणा मित्रावरुणौ युवां यं यजमानमिळासु यागभूमिष्वंतर्मध्ये त्रासाथे रक्षथः तस्मै सुकृतेऽक्रविहस्ता परस्पा च भवथ इति।

संबंधः। किंच युवां राजाना राजमानावहृणीयमानावृच्छंतौ द्वौ परस्परं सह साहित्येन क्षत्रं धनं सहस्रस्थूणमनेकसहस्रस्तंभोपेतं गोधादिरूपं स्थूलं च बिभृथः। धारयथः सवते यजमानाय। अथवा क्षत्रं बलमपरिमिताभिः स्थूणाभिरुपेतं रथं चागमनार्थं सह धारयथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्थूणा वि भ्राजते दिव्य१श्वाजनीव ।

भद्रे क्षेत्रे निमिता तिल्विले वा सनेम मध्वो अधिगर्त्यस्य ॥ ७

हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्थूणा । वि । भ्राजते ।

दिवि । अश्वाजनीऽइव ।

भद्रे । क्षेत्रे । निऽमिता । तिल्विले । वा । सनेम । मध्वः ।

अधिऽगर्त्यस्य ॥ ७

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक् हिरण्यरूपः। निर्णिगिति रूपनाम। अस्य रथस्य स्थूणा कीलकादयोऽयः। हिरण्यनामैतत्। अयोविकारा इत्यर्थः। अयोमया वा। तादृशो रथो दिव्यंतरिक्षे विभ्राजते। किमिव। अश्वाजनीव। अश्वा व्यापनशीला मेघाः। तानजति गच्छतीत्यश्वाजनी विद्युत्। सेव दिवि भ्राजते किंच भद्रे कल्याणे स्तुत्ये वा क्षेत्रे देवयजने तिल्विले वा ॥ तिल स्नेहने ॥ तिलु स्निग्धा इला भूमिर्यस्य तत् क्षेत्रं तिल्विलं देवयजनं। हवःसोमादिना स्निग्धे भद्रे च क्षेत्रे निमिता स्थूणा यूपयष्टिरवस्थितः। मध्वो मधुपूर्णं गर्तं गच्छतं रथं सनेम। संभजेम ॥ कर्मणि मध्वो। षष्ठीति पूरणः ॥ अथवा गर्तस्याधिरथस्योपरि मध्वो मधु सोमरसं सनेम। स्थापयेमेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

हिरण्यरूपमुषसो व्युष्टावयःस्थूणमुदिता सूर्यस्य ।

आ रोहथो वरुण मित्र गर्तमतश्चक्षाथे अदितिं दितिं च ॥ ८

हिरण्यऽरूपं । उषसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणं । उत्ऽइता ।

सूर्यस्य ।

आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तं । अतः । चक्षाथे इति ।

अदितिं । दितिं । च ॥ ८

उषसो व्युष्टौ । प्रातःकाल इत्यर्थः । सूर्यस्योदितोदितावुदये । स एव कालः प्रकारांतरेणोक्तः । तस्मिन् काले हिरण्यरूपमयःस्थूणमयोमयस्थूणं गर्तं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गर्तमारोहथ यज्ञं प्राप्तुं । अतोऽस्माच्चेतोरदितिमखंडनीयां भूमिं दितिं खंडितां प्रजादिकां च चक्षाथे । पश्यथः ॥

दाशरात्रप्रयुक्ते यद्बंहिष्ठमिति नवमी द्वितीयस्याममवस्यायां मैत्रावरुणस्य हविषो याज्या । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ० २. १४. । इति ॥ मैत्रावरुणे पशौ हविष एषैव याज्या । सूत्रितं च । यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे । आ० ३. ८. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९

यत् । बंहिष्ठं । न । अतिऽविधे । सुदानू इति सुऽदानू ।

अच्छिद्रं । शर्म । भुवनस्य । गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिसासंतः । जिगीवांसः ।

स्याम ॥ ९

हे सुदानू शोभनदानौ हे भुवनस्य गोपा युवां बंहिष्ठं बहुतमं यदच्छिद्रमन-वच्छिन्नं शर्म सुखं गृहं वा नातिविधेऽतिव्यधे भयकर्त्रे शत्रवेति शर्मविशेषणं ॥

अथ ताडन इत्यस्मादत्युपपदे क्त्वायः केन संप्रसारणं च ॥ ताडर्थं यमे धारयन्तः तेन यमेन वा नोऽस्माननिष्टं । रक्षतं । हे मित्रावरुणौ सिषासंतो धनानि संभक्तुमिच्छंतो वयं जिगीवांसः शत्रूणां धनानि जेतुमिच्छंतः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
अष्टके च चतुर्थे च तृतीयो व्याकृतः स्फुटं ।
अध्यायः सायणार्येण चतुर्थो व्याक्रियते ॥

ऋतस्य गोपाविति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । ऋतस्य सप्तार्चनाना जागतमिति । आत्रेयोऽर्चनाना नाम ऋषिः । जगती छंदः । तुह्यादिपरिभाषया मित्रावरुणौ देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतस्य गोपावधि तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणा परमे व्योमनि ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिन्वते दिवः ॥ १

ऋतस्य । गोपौ । अधि । तिष्ठथः । रथं । सत्यऽधर्माणा ।
परमे । विऽओमनि ।

यं । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः । युवं । तस्मै । वृष्टिः ।
मधुऽमत् । पिन्वते । दिवः ॥ १

हे ऋतस्योदकस्य गोपौ रक्षितारौ सत्यधर्माणा सत्यधर्माणौ युवां रथमधितिष्ठथः । आरोहथोऽस्मद्यज्ञागमनार्थं । क्व । परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे । हे मित्रावरुणौ युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञे यं यजमानमवथो रक्षथः तस्मै यजमानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमदुदकं दिवो द्युलोकात्पिन्वते । सिंचति । वर्धयति ॥

। अथ द्वितीया ॥

सम्राजावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृशा ।
वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरंति तन्यवः ॥ २

संऽराजौ । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे । स्वःऽदृशा ।
वृष्टिं । वां । राधः । अमृतऽत्वं । ईमहे । द्यावापृथिवी । इति । वि । चरंति । तन्यवः ॥ २

हे मित्रावरुणौ सम्राजौ सम्यग्राजमानौ युवामस्य भुवनस्य राजथः । ईशाथे । स्वर्दृशा स्वर्गस्य द्रष्टारौ युवां विदथेऽस्मद्यज्ञे सम्राजाविति संबंधः । वां युवां वृष्टिं राधो धनं वृष्ट्याख्यं अमृतत्वं स्वर्गं चेमहे । प्रार्थयामहे । युवयोस्तन्यवो विस्तृता रश्मयो द्यावापृथिव्यौ वि चरंति । विविधं प्राप्नुवंति । अथवा वृष्टिं धनममृतत्वं चेमहे ॥

। अथ तृतीया ।

सम्राजा उग्रा वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।
चित्रेभिरभ्रैरुप तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो असुरस्य मायया ॥ ३

संऽराजा । उग्रा । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः । मित्रावरुणा । विचर्षणी इति विऽचर्षणी ।
चित्रेभिः । अभ्रैः । उप । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्षयथः । असुरस्य । मायया ॥ ३

सम्राजौ सम्यग्राजमानावुग्रावुद्गूर्णबलौ वृषभा वर्षितारौ दिवो द्युलोकस्य पती स्वामिनौ पृथिव्याश्च पती विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारौ मित्रावरुणौ। एवं महानुभावौ चित्रेभिश्चायनीयैरभ्रैर्मेघैः सह रवं स्तोत्रमुपतिष्ठथः॥ पश्चात् द्यां च वर्षयथोऽसुरस्योदकनिरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया सामर्थ्येन॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति
चित्रमायुधं।
तमभ्रेण वृष्ट्या गूहथो दिवि पर्जन्य द्रप्सा मधुमंत ईरते॥ ४

माया। वां। मित्रावरुणा। दिवि। श्रिता। सूर्यः। ज्योतिः।
चरति। चित्रं। आयुधं।
तं। अभ्रेण। वृष्ट्या। गूहथः। दिवि। पर्जन्य। द्रप्साः।
मधुऽमंतः। ईरते॥ ४

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता। आश्रिता। कैषा युवयोर्मायेत्युच्यते? सूर्यः सर्वस्य प्रेरको ज्योतिर्दीप्यमानं चित्रं चायनीयमायुधमस्त्रवदायुधरूपं चरति। परिभ्रमत्यंतरिक्षे। यत्र मारकत्वादायुधमित्युच्यते। तं सूर्यमभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गूहथः। गोपायथः। हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां प्रेरितेन मधुमंतो द्रप्सा ईरते। ईर्यंते त्वत्सृष्टा वा गच्छंति॥

॥ अथ पंचमी ॥

रथं युंजते मरुतः शुभे सुखं शूरो न मित्रावरुणा गविष्टिषु।
रजांसि चित्रा वि चरंति तन्यवो दिवः सम्राजा पयसा न
उक्षतं॥ ५

रथं । युंजते । मरुतः । शुभे । सुऽखं । शूरः । न ।

मित्रावरुणा । गोऽइष्टिषु ।

रजांसि । चित्रा । वि । चरंति । तन्यवः । दिवः । संऽराजा ।

पयसा । न । उक्षतं ॥ ५

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभ उदकार्थं सुखं शोभनाचक्रारं रथं युंजते। अश्वैर्योजयंति। शूरो न शूर इव। स यथा युद्धार्थं रथं युनक्ति तद्वत्। गविष्टिषु गवामुदकानामेषणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि लोकान् तन्यवस्तानास्ते मरुतो वि चरंति। विविधं चरंति। तथा तैः सहितौ हे सम्राजा युवां दिवो द्युलोकात्पयसोदकेन नोऽस्मानुक्षतं। सिंचतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरावतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीं ।
अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसं ॥ ६

वाचं । सु । मित्रावरुणौ । इराऽवतीं । पर्जन्यः । चित्रां ।

वदति । त्विषिऽमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं ।

अरुणां । अरेपसं ॥ ६

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु सुष्ठु इरावतीमन्नवतीमन्न-साधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमतीं दीप्तिमतीं वाचं गर्जनशब्दं वदति। शब्दयति इत्यर्थः। मरुतश्चाभ्राण्यभ्राणि मेघान् सु सुष्ठु वसत आच्छादयंति मायया प्रज्ञया। युवां च पर्जन्येन मरुद्भिश्च सहारुणामरुणवर्णामरेपसमपापां दृश्यप्रभातिनीं द्यां वर्षयतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे असुरस्य मायया ।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजथः सूर्यमा धत्थो दिवि चित्र्यं रथं ॥ ७

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःऽचिता । व्रता । रक्षेथे इति । असुरस्य । मायया ।

ऋतेन । विश्वं । भुवनं । वि । राजथः । सूर्यं । आ । धत्थः । दिवि । चित्र्यं । रथं ॥ ७

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृष्ट्यादिलक्षणेन कर्मणा व्रता यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे । पालयथः । असुरस्य मेघानां निरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं भूतजातं विराजथः । विदीपयथ इत्यर्थः । सूर्यमा सूर्यं च चित्र्यं पूज्यं रथं रंहणस्वभावं दिवि द्युलोके धत्थः । धारयथो जगदुपकारार्थं च

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

वरुणं व इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तमर्चनानस आर्षं मैत्रावरुणं । पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभं । अंत्या पंक्तिः । वरुणं पंक्त्यंतं त्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ अथ प्रथमा ॥

वरुणं वो रिशादसमृचा मित्रं हवामहे ।

परि व्रजेव बाह्वोर्जगन्वांसा स्वर्णरं ॥ १

वरुणं । वः । रिशादसं । ऋचा । मित्रं । हवामहे ।

परि । व्रजाऽइव । बाह्वोः । जगन्वांसा । स्वःऽनरं ॥ १

यो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादसं। रिशंति हिंसंतीति रिशाः शत्रवः। तेषां प्रेरकं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं। एतद्युभयत्र संबध्यते। एवंविधं वरुणमुक्तलक्षणं मित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे। आह्वयामः। अथाधयुत्यो-च्यते। व्रजेन गोयूथानीव बाह्वोर्बलेन परिजगन्वांसा परिगच्छंतौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता बाहवा सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते ।
शेवं हि जार्यं वां विश्वासु क्षासु जोगुवे ॥ २

ता । बाहवा । सुऽचेतुना । प्र । यंतं । अस्मै । अर्चते ।
शेवं । हि । जार्यं । वां । विश्वासु । क्षासु । जोगुवे ॥ २

ता तौ युवां बाहवा बाहुना सुचेतुना सुष्ठु प्रज्ञात्रा। प्रयासभूयस्त्वं जानन्तेत्यर्थः। यद्यप्यात्मेन ज्ञाता न हस्तस्तथापि तद्धर्ममत्रारोप्य स्तूयते। यद्वैतत्तावित्यस्य विशेषणं। सुज्ञानावित्यर्थः। शोभनहस्तेनास्मा अर्चते स्तुवते मह्यं प्रयंतं। अभिमतं सुखं गमयतं ॥ अंतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः। यच्छिदानकर्मा वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयच्छत-मित्यर्थः। जार्यं स्तुत्यं शेवं सुखं वां युवयोः संबंधि युवाभ्यां दत्तं वा विश्वासु क्षासु भूमिषु जोगुवे। गच्छति। व्याप्नोति। जवते गवत इति गतिकर्मसु पाठादयमपि गतिकर्मा। अथवा जोगुवे सर्वत्र शब्दयामीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यन्नूनमश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा ।
अस्य प्रियस्य शर्मण्यहिंसानस्य सश्चिरे ॥ ३

यत् । नूनं । अश्यां । गतिं । मित्रस्य । यायां । पथा ।
अस्य । प्रियस्य । शर्मणि । अहिंसानस्य । सश्चिरे ॥ ३

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यां प्राप्नुयां ॥ यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभूतस्य पथा मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण यायां गच्छेयं। किंच

जयतु विद्वान् । ऋग्वे० १. ८०. १. । इत्यादिषु मित्रस्येष्टदेयगमयितृत्वं प्रसिद्धं । न केवलमहमेक एव गंता किंतु सर्वेऽपि तथागमच्छित्याह । अथ प्रियस्य । मित्रस्येत्यर्थः । अहिंसानस्याहिंसतः । यतोऽयमहिंसातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य शर्मणि सुखे गृहे स्थाने वा सचिरे । संगताः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवाभ्यां मित्रावरुणोपमं धेयामृचा ।

यद्ध क्षये मघोनां स्तोतॄणां च स्पूर्धसे ॥ ४

युवाभ्यां । मित्रावरुणा । उपऽमं । धेयां । ऋचा ।

यत् । ह । क्षये । मघोनां । स्तोतॄणां । च । स्पूर्धसे ॥ ४

हे मित्रावरुणा युवाभ्यां दातव्यमुपमम् समीपे मीयमानं धनमृचा स्तुत्या साधनेन धेयां । धारयामि । यद्ध यत्खलु युवाभ्यां सकाशादाप्तं धनं मघोनां धनवतामदातॄणां स्तोतॄणां च क्षये गृहे स्पूर्धसे स्पर्धनाय भवति । धनिकानां स्तोतॄणां च धनाधिक्यविषये स्पर्धा भवतीत्यर्थः । अपरिमितं धनं भवतीति भावः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो मित्र सुदीतिभिर्वरुणश्च सधस्थ आ ।

स्वे क्षये मघोनां सखीनां च वृधसे ॥ ५

आ । न । मित्र । सुदीतिऽभिः । वरुणः । च । सधऽस्थे । आ ।

स्वे । क्षये । मघोनां । सखीनां । च । वृधसे ॥ ५

हे मित्र त्वं च वरुणश्च सुदीतिभिः सुदीप्तियुक्तौ युवां नोऽस्माकं सधस्थे सहस्थाने यज्ञ आगच्छतं । द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्थो वा । किमर्थमित्युच्यते । मघोनां धनवतां हविष्मतां सखीनां च युवयोः सखीभूतानामस्माकं क्षये स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं नो येषु वरुणा क्षत्रं बृहच्च बिभृथः ।
उरु णो वाजसातये कृतं राये स्वस्तये ॥ ६

युवं । नः । येषु । वरुणा । क्षत्रं । बृहत् । च । बिभृथः ।
उरु । नः । वाजऽसातये । कृतं । राये । स्वस्तये ॥ ६

हे वरुणा मित्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं क्षत्रं बलं बृहत् महत् परिवृढमन्नं च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु बिभृथः धारयथः युवाभ्यां हृतमन्नं च नोऽस्मभ्यं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये क्षेमाय चोरु विस्तीर्णं कृतं । कुरुतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उच्छन्त्यां मे यजता देवक्षत्रे रुशद्गवि ।
सुतं सोमं न हस्तिभिरा पड्भिर्धावतं नरा बिभ्रतावर्चनानसं ॥ ७

उच्छन्त्यां । मे । यजता । देवऽक्षत्रे । रुशत्ऽगवि ।
सुतं । सोमं । न । हस्तिऽभिः । आ । पड्ऽभिः । धावतं ।
नरा । बिभ्रतौ । अर्चनानसं ॥ ७

उच्छन्त्यामुषसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्टव्यौ रुशद्गवि रोचमानरश्मौ प्रातःसवने देवक्षत्रे । देवानां क्षत्रं बलं यस्मिन् यज्ञे तद्देवक्षत्रं । तस्मिन्मे मदीयं सुतमभिषुतं सोमं न । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं हस्तिभिर्हस्तवद्भिः ॥ हंतेर्गतिकर्मणो हस्तशब्दः ॥ गमनसाधनपादवद्भिरित्यर्थः । पड्भिः पादवद्भिश्च पादचतुष्टयोपेतैरश्वैराधावतं । आगच्छतं नरा हे नेतारौ मित्रावरुणौ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥]

यश्चिकेतेति षडृचं नवमं सूक्तं रातहव्यस्यार्षं मैत्रावरुणं । यश्चिकेत षड्रातहव्य इत्यनुक्रमणिका । पंक्त्यंतमित्युक्तत्वात् पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभं । अंत्या पंक्तिः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यश्चिकेत स सुक्रतुर्देवत्रा स ब्रवीतु नः ।

वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनते गिरः ॥ १

यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽत्रा । सः । ब्रवीतु । नः ।

वरुणः । यस्य । दर्शतः । मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १

यः स्तोता चिकेत जानाति स्तुतिं युवयोः स सुक्रतुः स एव शोभनकर्मा देवत्रा देवेषु स्तोतृमध्ये । यद्वा देवेषु मध्ये युवयोरेव स्तुतिं यश्चिकेत स सुक्रतुरिति । स सुकर्मा नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्तुतिं परमुपदिशतु । यस्य दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वा शब्दश्चार्थे । गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीर्वनते संभजते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता सत्पती ऋतावृध ऋतावाना जनेजने ॥ २

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा ।

ता । सत्पती इति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना ।

जनेऽजने ॥ २

ता हि तौ खलु मित्रावरुणौ श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्ततेजस्कौ राजानेश्वरौ दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाह्वानश्रोतृतमौ । ता तौ सत्पती सतां यजमानानां स्वामिनावृतावृधा यज्ञस्योदकस्य वा वर्धयितारौ जने जने सर्वेषु स्तोतृषु निमित्तेषृतावाना यमनयंतौ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा ।

स्वश्वासः सुचेतुना वाजाँ अभि प्र दावने ॥ ३

ता। वां। इयानः। अवसे। पूर्वौ। उप। ब्रुवे। सचा।

सुऽअश्वासः। सुऽचेतुना। वाजान्। अभि। प्र। दावने॥ ३

ता तौ पूर्वौ पुरातनौ वां युवामियानो गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सहोपब्रुवे। उपेत्य स्तौमि। स्वश्वासः स्वश्वा वयमादेवाः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानौ युवां वाजानभि अन्नान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने दानाय स्तुम इति शेषः। यद्वा स्वश्वासः स्वश्वौ॥ द्वितीयाद्विवचनस्य यसादेशः॥ उपब्रुव इति संबंधः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

मित्रो अंहोश्चिदादुरु क्षयाय गातुं वनते।

मित्रस्य हि प्रतूर्वतः सुमतिरस्ति विधतः॥ ४

मित्रः। अंहोः। चित्। आत्। उरु। क्षयाय। गातुं।

वनते।

मित्रस्य। हि। प्रऽतूर्वतः। सुऽमतिः। अस्ति। विधतः॥ ४

मित्रो देवोऽंहोश्चित् अंहस्ततोऽपि स्तोतुरादनंतरमेवोरुरवे क्षयाय स्थानाय निवासाय वा गातुमुपायं वनते। प्रयच्छति। मित्रस्य हि मित्रस्य खलु देवस्य सुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षेण हिंसतोऽपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्यास्ति हि। भवति खलु॥

॥ अथ पंचमी॥

वयं मित्रस्यावसि स्याम सप्रथस्तमे।

अनेहसस्त्वोतयः सत्रा वरुणशेषसः॥ ५

वयं। मित्रस्य। अवसि। स्याम। सप्रथःऽतमे।

अनेहसः। त्वाऽऊतयः। सत्रा। वरुणऽशेषसः॥ ५

वयं यजमाना मित्रस्य दुःखनिवारकस्य देवस्य सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽपि रक्षणे वयं स्याम । भवेम । किंचानेहसोऽपापास्त्वोतयस्त्वया रक्षिता वरुणशेषसः । शेष इत्यपत्यनाम । वारकाः पुत्रा येषां ते । तादृशाः सन्तो वयं सर्वे सहैव भवेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं मित्रेमं जनं यतथः सं च नयथः ।
आ मघोनः परि ख्यतं मो अस्माकमृषीणां गोपीथे न
उरुष्यतं ॥ ६

युवं । मित्रा । इमं । जनं । यतथः । सं । च । नयथः ।
आ । मघोनः । परि । ख्यतं । मो इति । अस्माकं ।
ऋषीणां । गोऽपीथे । नः । उरुष्यतं ॥ ६

हे मित्रा मित्रावरुणौ युवं युवामिमं जनं स्तोतारं मां प्रति यतथः । गच्छथः । आगत्य च सं च नयथः । संनयथश्च । कामान् प्रापयथः । यद्वा यतथ इत्यंतर्णीतण्यर्थोऽयं । अहनि यतथः । व्यापारेषु गमयथः । रात्रौ च संनयथः । निर्व्यापारं कारयथः । मघोनो हविर्लक्षणधनवतोऽस्मान्मा परिख्यतं । मा परित्यजतं । मो नैव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परिख्यतं । किंतु गोपीथे । गौः सोमरसः । तस्य पानं यस्मिन् स गोपीथो यज्ञः । तस्मिन्नुरुष्यतं । रक्षतं ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

आ चिकितानेति षडृचं दशमं सूक्तं रातहव्यस्यार्षमानुष्टुभं मैत्रावरुणं । अत्रानुक्रमणिका । आ चिकितानानुष्टुभं त्विति ॥ आद्यामृचो दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे मैत्रावरुणस्य । सूत्रितं च । आ चिकितान सुक्रतू त्यमु वो अप्रहणं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ चिकितान सुक्रतू देवौ मर्त रिशादसा ।
वरुणाय ऋतपेशसे दधीत प्रयसे महे ॥ १

आ। चिकितान। सुक्रतू इति सुऽक्रतू। देवौ। मर्त।

रिशादसा।

वरुणाय। ऋतऽपेशसे। दधीत। प्रयसे। महे॥ १

हे चिकितान जानन् स्तुतिं हे मर्त मनुष्य रातहव्य त्वमिति ऋषेरेव संबोधनं। सुक्रतू शोभनकर्माणौ रिशादसा हिंसकानां हिंसकौ देवावा। आकारयेति शेषः। आहूय च ऋतपेशसे। पेश इति रूपनाम। ऋतमुदकं। उदकमेव रूपं यस्य तादृशाय वरुणाय प्रयसे॥ मत्वर्थो लुप्यते॥ हविर्लक्षणायान्नवते [महे महते पूज्याय दधीत। दद्याः। हविरिति शेषः। द्वितीयार्थे वा चतुर्थी। मरुद्भविदं मित्र महतोऽन्नस्य लाभायेति वा योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि क्षत्रमविह्रुतं सम्यगसुर्य१माशाते।

अध व्रतेव मानुषं स्व१र्ण धायि दर्शतं॥ २

ता। हि। क्षत्रं। अविऽह्रुतं। सम्यक्। असुर्यं।

आशाते इति।

अध। व्रताऽइव। मानुषं। स्वः। न। धायि। दर्शतं॥ २

ता हि। हीति हेतौ। यस्मात्ता तौ क्षत्रं बलमविह्रुतं सर्वैरहिंस्यमसुर्यमसुरविघाति महत्त्वं सम्यगाशाते व्याप्नुतः अध अतो हेतोर्मानुषं मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव कर्मेव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्ण [सूर्यं इव स यथा दिवि दृश्यते तद्वद्दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि। यत्ने निहितं॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामेषे रथानामुर्वीं गव्यूतिमेषां।

रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधृक्स्तोमैर्मनामहे॥ ३

ता । वां । एषे । रथानां । उर्वीं । गव्यूतिं । एषां ।

रातऽहव्यस्य । सुऽस्तुतिं । दधृक् । स्तोमैः । मनामहे ॥ ३

हे मित्रावरुणौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां रथानामस्मदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वीं प्रभूतां गव्यूतिमतिविस्तृतं मार्गमेषे गंतुं । मार्गरक्षणार्थेत्यर्थः ॥ तुमर्थेऽसेन्प्रत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे स्तुमो रातहव्यस्य ऋषेः रातहव्यसंबंधिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षकौ युवां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा हि काव्या युवं दक्षस्य पूर्भिरद्भुता ।

नि केतुना जनानां चिकेथे पूतदक्षसा ॥ ४

अध । हि । काव्या । युवं । दक्षस्य । पूःऽभिः । अद्भुता ।

नि । केतुना । जनानां । चिकेथे इति । पूतऽदक्षसा ॥ ४

अध अपि च । हि प्रसिद्धौ । काव्या स्तुत्यौ युवं युवां दक्षस्य प्रवृद्धस्य मम पूर्भिः पूरकैः स्तवैर्हे अद्भुता महांतावाश्चर्यभूतौ संतौ केतुना प्रज्ञानेनानुकूलेन मनसा जनानां । यजमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे । नितरां जानीथः । हे पूतदक्षसा शुद्धबलौ युवां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्रवएष ऋषीणां ।

ज्रयसानावरं पृथ्वति क्षरंति यामभिः ॥ ५

तत् । ऋतं । पृथिवि । बृहत् । श्रवःऽएषे । ऋषीणां ।

ज्रयसानौ । अरं । पृथु । अति । क्षरंति । यामऽभिः ॥ ५

हे पृथिवि देवि त्वयि तत्त्वैरर्थ्यमानत्वेन प्रसिद्धं द्रवत् प्रभूतकृतयदककृपोणां स्तोतॄणामस्माकं अवद्येऽसदव्येयगो भवति व्ययमानौ गच्छंतौ ॥ छंदस्यानच् युजॄभ्यां । उ० २. ८३. । इत्यानच् व्ययतेरपि भवति । चित इत्यंतोदात्तः ॥ अरमलमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा वार्भिर्गमनैरति चरंति । अत्यर्थं वर्षतः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यद्वामीयचक्षसा मित्र वयं च सूरयः ।
व्यचिष्ठे बहुपाय्ये यतेमहि स्वराज्ये ॥ ६

आ । यत् । वां । ईयऽचक्षसा । मित्रा । वयं । च । सूरयः ।
व्यचिष्ठे । बहुऽपाय्ये । यतेमहि । स्वऽराज्ये ॥ ६

हे ईयचक्षसा व्याप्तदर्शनौ हे मित्रावरुणौ वां युवां यत् ये वयं च सूरयः स्तोतार आ आह्वयामः । व्यचिष्ठेऽत्यंतविस्तृते बहुपाय्ये बहुभिर्गंतव्ये बहुभी रक्षितव्ये वा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवंविधराज्यार्थं यतेमहि । गच्छेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

बळित्था देवेति तंचर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । बळित्था पंच यजत इति । यजतो नामात्रेय ऋषिः । मित्रावरुणौ देवता । आनुष्टुभं त्रिष्टुबंतत्वादि-दमप्यानुष्टुभं । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बळित्था देवा निष्कृतमादित्या यजतं बृहत् ।
वरुण मित्रार्यमन्वर्षिष्ठं क्षत्रमाशाथे ॥ १

बट् । इत्था । देवा । निःऽकृतं । आदित्या । यजतं । बृहत् ।
वरुण । मित्र । अर्यमन् । वर्षिष्ठं । क्षत्रं । आशाथे इति ॥ १

हे देवा द्योतमानौ हे आदित्यादितेः पुत्रौ हे वरुण हे अर्यमन् अरीणां नियन्तर्मित्र देव युवां यत् सत्यमबाध्यमित्येवमिदानीं पर्तज्ञानप्रकारेण यजतं यष्टव्यं बृहदतिप्रवृद्धं वर्षिष्ठं प्रवृद्धतमं क्षत्रं बलमाशाथे। अश्नुवाथे। यद्वार्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः। द्विवचनं बहुवचनीयतव्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्र सदथः ।
धर्तारा चर्षणीनां यंतं सुम्नं रिशादसा ॥ २

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्र । सदथः ।
धर्तारा । चर्षणीनां । यंतं । सुम्नं । रिशादसा ॥ २

यद्यदाहिरण्ययं हिरण्मयीयं योनिं यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आसदथः आगच्छथः तस्माच्चर्षणीनां मनुष्याणां धर्तारा धारकौ च हे रिशादसा हिंसकानां क्षेप्तारौ युवामस्मभ्यं सुम्नं सुखं यंतं। कुरुतमित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अर्यमा ।
व्रता पदेव सश्चिरे पांति मर्त्यं रिषः ॥ ३

विश्वे । हि । विश्वऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।
व्रता । पदाऽइव । सश्चिरे । पांति । मर्त्यं । रिषः ॥ ३

विश्वे हि सर्वेऽपि। हीति चार्थे। विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो मित्रोऽर्यमा चैते त्रयः सर्वे व्रतान्यस्मदीयानि कर्माणि पदेव स्थानानीव सश्चिरे। संगता भवंति। आगत्य च मां मर्त्यं रिषो हिंसकात्पांति। रक्षंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते हि सत्या ऋतस्पृशः ऋतावानो जनेजने ।
सुनीथासः सुदानवोऽहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृशः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।

सुऽनीथासः । सुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४

ते हि खलु सत्याः सत्यभूताः सत्यफला वा ऋतस्पृश उदकस्य यज्ञस्य कर्तार ऋतावानो यज्ञवंतो जने जने सर्वेषु यजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवः सुदानाः । होति प्रसिद्धवाचो सर्वत्र संबंधनीयः । एवं महानुभावा वरुणादयोऽंहोश्चित् । चिदप्यर्थे । पापिनोऽपि स्तोतुरुरुचक्रयः प्रभूतधनादिकर्तारः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

को नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां ।

तत्सु वामेषते मतिरत्रिभ्य एषते मतिः ॥ ५

कः । नु । वां । मित्र । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां ।

तत् । सु । वां । आ । ईषते । मतिः । अत्रिऽभ्यः । आ ।

ईषते । मतिः ॥ ५

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अस्तुतः । सर्वैरस्तूयमानः कोऽस्ति । उभावपि स्तुत्यावित्यर्थः । तनूनामिति तृतीयार्थे षष्ठी । तनुभिः स्तुतिभिरस्तुत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणेऽप्यस्तंतः । ऋग्वे० ५. ६२. ६. । इत्यत्रेयात्र द्विवचनस्य चकारस्याकारस्थानाम्नानात् । लोकेषु बहुषु संनिहितेष्वेकमेव संबोध्य युवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुंजते ॥ तत्तस्मात् यस्मात्सर्वे स्तुवंति तस्मात् । तनूनामित्येतद्व्यवहितमप्युत्तरत्र वा योज्यं । तनूनामल्पमतीनामस्माकं मतिः स्तुतिर्वां युवामेषते । अभिगच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रेभ्योऽस्मभ्यमस्मदीयमतिरेषते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

प्र वो मित्रायेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तमात्रेयस्य यजतस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं। तथा चानुक्रम्यते। प्र वो गायत्रमिति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः। आ० ५. १०.। इति ॥ अभिप्लवषडहे पृष्ठ्यषडहे च स्तोमनिमित्तावापार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सूक्तानि। तथैव सूत्रितं। प्र वो मित्रायेति चतस्रो द्वितीयमुद्धरेत्। आ० ७. ५.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो मित्राय गायत वरुणाय विपा गिरा।

महिक्षत्रावृतं बृहत् ॥ १

प्र। वः। मित्राय। गायत। वरुणाय। विपा। गिरा।

महिऽक्षत्रौ। ऋतं। बृहत् ॥ १

हे मदीया ऋत्विजो वो। यूयमित्यर्थः। मित्राय वरुणाय च विपा व्याप्तया गिरा स्तुत्या प्रगायत। स्तुतिं कुरुत। स्तुत्या स्तुवतेत्येतत्पाकं पचतीतिवत्। हे महिक्षत्रौ प्रभूतबलौ युवामृतं यज्ञं बृहन्महदतिप्रशस्तं। स्तुत्यर्थमागच्छतमिति शेषः। अथवा महद् प्रभूतं ऋतं सत्यं रक्षतमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्राजा या घृतयोनी मित्रश्चोभा वरुणश्च।

देवा देवेषु प्रशस्ता ॥ ३

सम्ऽराजा। या। घृतयोनी इति घृतऽयोनी। मित्रः। च।

उभा। वरुणः। च

देवा। देवेषु। प्रऽशस्ता ॥ २

या यौ मित्रश्च वरुणश्च। परस्परापेक्षया चशब्दः। उभावुभौ सम्राजा सर्वस्य स्वामिनौ घृतयोनी उदकस्योत्पादकौ देवौ द्योतमानौ देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकर्षेण स्तुत्यौ। तौ गायतेति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य ।

महि वां क्षत्रं देवेषु ॥ ३

ता । नः । शक्तं । पार्थिवस्य । महः । रायः । दिव्यस्य ।

महि । वां । क्षत्रं । देवेषु ॥ ३

ता तौ देवौ नोऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबन्धस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्तं । समर्थौ भवतं । दातुमिति शेषः । हे देवौ वां युवयोर्महि महत्पूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रथितं स्तुम इति शेषः

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋतमृतेन सपन्तेषिरं दक्षमाशाते ।

अद्रुहा देवौ वर्धेते ॥ ४

ऋतं । ऋतेन । सपन्ता । इषिरं । दक्षं । आशाते इति ।

अद्रुहा । देवौ । वर्धेते इति ॥ ४

ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपन्ता स्पृशन्ताविषिरमेषणीयं दक्षं प्रवृद्धं यजमानं हविषाशाते । व्याप्नुतः । अद्रुहाद्रोग्धारौ देवौ मित्रावरुणौ युवां वर्धेते । प्रवृद्धौ भवतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापेषस्पती दानुमत्याः ।

बृहन्तं गर्तमाशाते ॥ ५

वृष्टिऽद्यावा । रीतिऽआपा । इषः । पती इति । दानुऽमत्याः ।

बृहन्तं । गर्तं । आशाते इति ॥ ५

वृष्टिद्यावा। वृष्टयो द्यौः स्तुतिर्ययोस्तौ वृष्टिद्यावा। अथवा वृष्टिर्वर्षिका द्यौरंतरिक्षं याभ्यां तौ तादृशौ। रीत्यापा॥ री गतिरेषणयोः॥ रीतिः प्राप्तिः। सैवापाप्तिरभिमतप्राप्तिर्ययोस्तौ तादृशौ। इषोऽन्नस्य पती स्वामिनौ। वृष्टिप्रदत्वात् स्वामित्वं। दानुमत्या दानवत्याः। दातृपूजिताया इत्यर्थः। एतद्दिग्विशेषणं। एवं महानुभावौ युवं तं महांतं गर्तं रथमायाते। व्याप्नुतः। अधितिष्ठतो यागार्थं॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः॥

त्री रोचनेति चतुर्ऋचं नवोदयं सूक्तं। उरुचक्रिर्नामात्रेय ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। मित्रावरुणौ देवता। अनुक्रम्यते च। त्री रोचना चतुष्कमुरुचक्रिरिति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

त्री रोचना वरुण त्रीँरुत द्यून्त्रीणि मित्र धारयथो रजांसि।

वावृधानावमतिं क्षत्रियस्यानु व्रतं रक्षमाणावजुर्यं॥ १

त्री। रोचना। वरुण। त्रीन्। उत। द्यून्। त्रीणि। मित्र।

धारयथः। रजांसि।

ववृधानौ। अमतिं। क्षत्रियस्य। अनु। व्रतं। रक्षमाणौ।

अजुर्यं॥ १

हे वरुण हे मित्र युवां त्री त्रीणि रोचना रोचनानि द्युलोकान् धारयथ इति संबंधः। उतापि च त्रीन्द्यून् द्योतमानानंतरिक्षलोकान्धारयथः। तथा त्रीणि रजांसि भूलोकान्। कीदृशौ युवां। वावृधाना वर्धमानौ क्षत्रियस्य। क्षत्रं बलं। तद्वत इंद्रस्य। यद्वा क्षत्रियजातीयस्य यजमानस्यामतिं। रूपनामैतत्। रूपं व्रतं कर्म चाजुर्यमजीर्णमविरतं वा रक्षमाणौ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इरा॑वती॑र्वरुण धे॒नवो॑ वां॒ मधु॑मद्वां॒ सिंध॑वो मित्र दुह्रे ।

त्रय॑स्तस्थुर्वृष॒भास॑स्तिसृ॒णां धि॒षणा॑नां रेतो॒धा वि द्यु॒मंतः॑ ॥ २

इरा॑ऽवतीः । व॒रु॒ण॒ । धे॒नवः॑ । वा॒म् । मधु॑ऽमत् । वा॒म् । सिंध॑वः ।

मि॒त्र॒ । दु॒ह्रे॒ ।

त्रयः॑ । त॒स्थुः॒ । वृ॒ष॒भासः॑ । ति॒सृ॒णाम् । धि॒षणा॑नाम् । रे॒तः॒ऽधाः ।

वि । द्यु॒ऽमंतः॑ ॥ २

हे वरुण हे मित्र वां युवयोराज्ञया धेनवो गावः इरावतीः । इरा क्षीरलक्षणा तद्वत्यो भवंति । तथा सिंधवः स्यंदनशीला नद्यो वां मधुमन्माधुर्योपेतमुदकं दुह्रे । दुहंति । तथा त्रयस्त्रिसंख्याका वृषभासो वर्षितारो रेतोधा उदकस्य धारका द्युमंतो दीप्तिमंतोऽग्निवाय्वादित्यास्तिसृणां त्रिसंख्याकानां धिषणानां स्थानानां पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानां स्वामिनः संतो वि विविधं प्रत्येकं तस्थुः । तिष्ठंति । युवयोरनुग्रहात् त्रयोऽपि देवास्त्रिषु स्थानेषु वर्तंत इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रा॒तर्दे॒वीमदि॑तिं जोहवीमि म॒ध्यंदि॑न॒ उदि॑ता॒ सूर्य॑स्य ।

रा॒ये मि॑त्रावरुणा स॒र्वता॒तेळे॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः ॥ ३

प्रा॒तः । दे॒वीम् । अदि॑तिम् । जो॒ह॒वी॒मि॒ । म॒ध्यंदि॑ने । उत्ऽइ॑ता ।

सूर्य॑स्य ।

रा॒ये । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । स॒र्वऽता॑ता । ईळे॑ । तो॒काय॑ । तन॑याय ।

शम् । योः ॥ ३

अहमुषसि प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीयां देवानां जननीं दैवीं द्योतमानां जोहवीमि। आह्वयामि। तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितोदितौ तस्मिन्नुदितकाले माध्यंदिने सवने जोहवीमि। हे मित्रावरुणा युवां राये धनप्राप्तये सर्वताता यज्ञ ईळे। स्तौमि। पुनः किमर्थं। तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शमरिष्टशमनाय योः सुखस्य मिश्रणाय चेळ इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य।

न वां देवा अमृता आ मिनन्ति व्रतानि मित्रावरुणा

ध्रुवाणि। ४

या। धर्तारा। रजसः। रोचनस्य। उत। आदित्या।

दिव्या। पार्थिवस्य।

न। वां। देवाः। अमृता। आ। मिनन्ति। व्रतानि।

मित्रावरुणा। ध्रुवाणि ॥ ४

या यौ रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य। स्वर्गाख्यस्येत्यर्थः। उतापि च पार्थिवस्य रजसः। या यौ धर्तारावादित्यावदितेः पुत्रौ दिव्या दिवि भवौ तौ युवां स्तुम इति पूर्वत्र संबंधः। हे मित्रावरुणा वां युवयोर्ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्य इंद्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि नाभिमनन्ति। न हिंसंति। यतो ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

पुरूरुणेति चतुर्ऋचं चतुर्दशं सूक्तमुरुचक्रेरार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं। पुरूरुणा गायत्रं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ षष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रातःसवन आवापार्थत्वेनेदमपि सूक्तं पूर्वसूक्तेन सह प्र वो मित्रायेति चतुर्थी द्वितीयमुद्धरेदिति सूत्रं ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र आद्यास्तृचः षडहस्तोत्रियसंज्ञकः। सूत्रितं च। पुरूरुणा चिद्ध्यस्ति प्रति वां सूर उदिते। आ० ७, २,। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरुरुणा चिद्ध्यस्त्यवो नूनं वां वरुण ।

मित्र वंसि वां सुमतिं ॥ १

पुरुऽउरुणा । चित् । हि । अस्ति । अवः । नूनं । वां ।

वरुण ।

मित्र । वंसि । वां । सुऽमतिं ॥ १

हे मित्रावरुणौ वां युवयोः पुरूरुणा चित् ॥ अत्र सोः सुपां सुलुगित्याकारः ॥ पुरोरपि बहु उरु बहुतरं । अथवा पुरु च तदुरु च तत्पुरूरु । अत्यंतमुरुतरमित्यर्थः । तादृगवो रक्षणं नूनं निश्चयेनास्ति । हे प्रसिद्धौ । चिदिति पूरणः । हे वरुण हे मित्र वां युवयोः सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वंसि । संभजेय । यस्मादेवोऽस्ति तस्माद्वंसीति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता वां सम्यगद्रुह्वाणेषमश्याम धायसे ।

वयं ते रुद्रा स्याम ॥ २

ता । वां । सम्यक् । अद्रुह्वाणा । इषं । अश्याम । धायसे ।

वयं । ते । रुद्रा । स्याम ॥ २

हे अद्रुह्वाणा हे अद्रोग्धारौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां सम्यक् स्तुम इति शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं धायसे पानाय भोजनायाश्याम । प्राप्नुयाम । हे रुद्रा दुःखाद् द्रावयितारौ रुद्रङ्भिर्द्रवणीयौ वा ते स्तोतारो वयं स्याम । भवेम । सम्बन्धा इति शेषः । युवाभ्यां स्वभूता वा स्याम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पातं नो रुद्रा पायुभिरुत त्रायेथां सुत्राता ।

तुर्याम दस्यून्तनूभिः ॥ ३

पातं । नः । रुद्रा । पायुऽभिः । उत । त्रायेथां । सुऽत्रात्रा ।

तुर्याम॑ । दस्यू॑न् । तनू॑भिः ॥ ३

हे रुद्रौ स्तुत्यौ देवौ युवां नोऽस्मान् पायुभी रक्षणैः पातं । रक्षतं । उतापि च सुत्रात्रा शोभनेन त्राणेन त्रायेथां । पालयेथां । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिवैकल्याच्छत्रोर्वा त्रायेथां अभिमतप्रापणेन रक्षतमित्यर्थः । वयं तनूभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्वीयैरंगैर्वा दस्यून् शत्रून् तुर्याम । हिंस्याम तरेम वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा कस्याद्भुतक्रतू यक्षं भुजेमा तनू॑भिः ।

मा शेष॑सा मा तन॑सा ॥ ४

मा । कस्य॑ । अद्भुतक्रतू इत्यद्भुतऽक्रतू । यक्षं॑ । भुजेम ।

तनू॑भिः ।

मा । शेष॑सा । मा । तन॑सा ॥ ४

हे अद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणौ वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यक्षं पूजितं धनं मा भुजेम । मा भुंजीमहि तनूभिरस्मदीयैरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्समृद्धा वयं । अन्यथा वयं कस्यचिद्धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्येन सहिता मा भुजेम । तनसा पौत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मत्कुले न कोऽपि भुंजीमहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

आ नो गंतमिति त्र्यृचात्मकं पंचदशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यात्रेयस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं । आ नस्तृचं बाहुवृक्त इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमनुरूपस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो॑ गंतं रिशादसा वरु॑ण मित्र॑ बर्हणा॑ ।

उपे॒मं चारु॑मध्वरं ॥ १

आ । नः । गंतं । रिशादसा । वरु॑णा । मित्र॑ । बर्हणा ।

उप॑ । इमं । चारु॑ । अध्वरं ॥ १

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रूणां प्रेरकौ युवां नोऽस्माकमिमं चारुं चरणीयमध्वरमहिंसकं यज्ञमुपागंतं । उपागच्छतं । कीदृशौ । बर्हणा परिवर्हणौ निवर्हणौ हंतारौ शत्रूणां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्व॑स्य हि प्रचेतसा वरु॑णा मित्र राजथः ।

ईशाना पिप्यतं धियः ॥ १

विश्व॑स्य । हि । प्रऽचेतसा । वरु॑ण । मित्र॑ । राजथः ।

ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानौ युवां विश्वस्य राजथः । सर्वस्य स्वामिनौ भवथः । दीप्ति प्रसिद्धौ । हे ईशाना अस्माकमीश्वरौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिप्यतं । प्यायवतं फलैः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उप॑ नः सुतमा गंतं वरु॑णा मित्र॑ दाशुषः ।

अस्य सोमस्य पीतये ॥ ३

उप॑ । नः । सुतं । आ । गतं । वरु॑णा । मित्र॑ । दाशुषः ।

अस्य । सोम॑स्य । पीतये ॥ ५

नोऽस्माकं सुतमभिषुतं सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपागतं । उपागच्छतं दाशुषो हविर्दातुर्ममास्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

आ मित्रे वरुण इति त्र्यृचात्मकं षोडशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यार्षमौष्णिहं मैत्रावरुणं। आ मित्र औष्णिहमित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रस्येदं मैत्रावरुणस्य तृचः। सूत्रितं च। आ मित्रे वरुणे वयमश्विनावेह गच्छतं। आ०. ७. १०.। इति ॥

॥ अथ प्रथमा ॥

आ मित्रे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहुमो अत्रिवत्।

नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ २

आ। मित्रे। वरुणे। वयं। गीःऽभिः। जुहुमः। अत्रिऽवत्।

नि। बर्हिषि। सदतं। सोमऽपीतये ॥ १

वयमात्रेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्मन्त्रैराजुहुमः आह्वयामः अत्रिवत् अस्मद्गोत्रप्रवर्तकोऽत्रिरिव। तस्मात् मित्रावरुणौ सोमपीतये बर्हिषि निषदतं। निषीदतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व्रतेन स्थो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना।

नि बर्हिषि सदतं। सोमऽपतये ॥ २

व्रतेन। स्थः। ध्रुवऽक्षेमा। धर्मणा। यातयत्ऽजना।

नि। बर्हिषि। सदतं। सोमऽपीतये ॥ २

हे मित्रावरुणौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा स्थः। अविचलितस्थानौ भवथः। यातयज्जना। यातयंतः कर्मसु प्रयतंतो जना ऋत्विजो ययोस्तौ यातयज्जनौ। अथवा यातयंतो यतत् हिंसंतो जना भृत्या ययोस्तौ। शिष्टं गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मित्रश्च नो वरुणश्च जुषेतां यज्ञमिष्टये ।
नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ ३

मित्रः । च । नः । वरुणः । च । जुषेतां । यज्ञं । इष्टये ।
नि । बर्हिषि । सदतं । सोमऽपीतये ॥ ३

मित्रश्च वरुणश्चोभौ नोऽस्माकं यज्ञमिष्टयेऽभीष्टाय जुषेतां । आगत्य च बर्हिषि निषदतं निषीदतं सोमपानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र यदद्य स्थ इति नवर्चं प्रथमं सूक्तमात्रेयस्य पौरनाम्न आर्षमानुष्टुभमाश्विनं । अनुक्रांतं च । यदद्य दश पौर आश्विनं तदानुष्टुभं त्विति । गदित्युक्तत्वादिदमादीनि षट् सूक्तान्याश्विनानि । आनुष्टुभं त्विति तुपरुक्त्वादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते । यदद्य स्थ इति सूक्ते । आ० ४, १५, । इति सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदद्य स्थः परावति यदर्वावत्यश्विना ।
यद्वा पुरू पुरुभुजा यदंतरिक्ष आ गतं ॥ १

यत् । अद्य । स्थः । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । अश्विना ।
यत् । वा । पुरु । पुरुऽभुजा । यत् । अंतरिक्षे । आ । गतं ॥ १

हे पुरुभुजा बहुषु यज्ञेषु भोक्तारावधिकं रक्षितारौ वा हे अश्विना यद्यद्यास्मिन् काले परावत्यत्यंतं दूरदेशे द्युलोके स्थो भवथः । यद्वा अर्वावत्यरवायति गंतव्यको प्रदेशेऽतिके स्थः । यद्यदि वा अथवा पुरु बहुप्रदेशेषु स्थः । यद्यद्यंतरिक्षे स्थः तस्मात्सर्वस्मादद्यागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इह त्या पुरुभूतमा पुरू दंसांसि बिभ्रता।

वरस्या याम्यध्रिगू हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २

इह। त्या। पुरुऽभूतमा। पुरु। दंसांसि। बिभ्रता।

वरस्या। यामि। अध्रिगू इत्यध्रिऽगू। हुवे। तुविःऽतमा।

भुजे ॥ २

इहाश्विनावहं त्या तौ पुरुभूतमा पुरूणां बहूनां यजमानानां भावयितृतमौ पुरु पुरूणि दंसांसि कर्माणि बिभ्रता धारयंतौ वरस्या वरणीयावध्रिगू अन्यैरधृतगमन-कर्माणौ यामि। उपागच्छामि। तुविष्टमा प्रभूततमौ भुजे भोगाय पालनाय च हुवे। आह्वयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईर्मान्यद्वपुषे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः।

पर्यन्या नाहुषा युगा मह्ना रजांसि दीयथः ॥ ३

ईर्मा। अन्यत्। वपुषे। वपुः। चक्रं। रथस्य। येमथुः।

परि। अन्या। नाहुषा।। युगा। मह्ना। रजांसि।

दीयथः ॥ ३

हे अश्विनौ युवां रथस्य युष्मदीयस्यान्यच्चक्रमीर्मा ॥ अर्तेरीर्मेति रूपं ॥ अंतर्धा-हिते वपुषे तस्य शोभायै वपुर्वपुष्मत् तेजोवत् चक्रं येमथुः। नियमितवंतौ स्थः। अन्यान्येन चक्रेण मह्ना महत्त्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुषा युगा। नहुषा मनुष्याः। तेषां युगा युगोपलक्षितान् कालान् प्रातरादिसवनान् अहोरात्रादिकालान्वा रजांसि लोकांश्च परिदीयथः। परिगच्छथः। न्यघ्न्यस्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः। ऋग्वे० १.३०.१९। इत्युक्तं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तदू षु वामेना कृतं विश्वा यद्वामनु ष्टवे ।

नाना जातावरेपसा समस्मे बंधुमेयथुः ॥ ४

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां ।

अनु । स्तवे ।

नाना । जातौ । अरेपसा । सं । अस्मे इति । बंधुं । आ ।

ईयथुः ॥ ४

हे विश्वा व्याप्तौ यत् येन स्तोत्रेण वां युवामनुष्टवे अनुस्तुवे तद्। उ इति पूरणः। एनानेन पौरेण सु सुष्ठु वां युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु। नाना पृथगेव जातौ सन्तावरेपसापापावर्जौ अस्मभ्यं बंधुमत् धनं वा समेयथुः। सम्यक् गमयथः। सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यद्वां सूर्या रथं तिष्ठद्रघुष्यदं सदा ।

परि वामरुषा वयो घृणा वरंत आतपः ॥ ५

आ । यत् । वां । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा ।

परि । वां । अरुषाः । वयः । घृणा । वरंते । आऽतपः ॥ ५

हे अश्विनौ वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शीघ्रगं रथं सूर्या युवयोः पत्नी यद् यदा तिष्ठत् आस्थितवती तदा वां परि वरंते। परितो वृण्वंति। के। अरुषा आरोचमाना घृणा दीप्ता आतप आतापनाः सत्वरं वयोऽश्वाः। अथवातप इति विशेष्यं। वयो गंतार उत्तालवणा आतपः सर्वतस्तापयित्वा दीप्तयः परिवरंते ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवोरत्रिश्चिकेतति नरा सुम्नेन चेतसा।

घर्मं यद्वामरेपसं नासत्यास्ना भुरण्यति॥ ६

युवोः। अत्रिः। चिकेतति। नरा। सुम्नेन। चेतसा।

घर्मं। यत्। वां। अरेपसं। नासत्या। आस्ना। भुरण्यति॥ ६

हे नरा नेतारावश्विनौ युवोर्युवयोः। युवामित्यर्थः। अत्रिरत्रिनामक ऋषिः सुम्नेन सुखेनाग्निदाहोपशमरूपेण हेतुना चेतसादरयुक्तेन मनसा चिकेतति। जानाति। स्तुतवानित्यर्थः। सति दुःखे सुखमुच्यते। दुःखस्य कः प्रसंग इत्यत आह। यद्यस्माद् हे नासत्यौ वां युवयोरास्नास्येन तत्प्रेरितेन स्तोत्रेण घर्मं दीप्तं दहंतमग्निमसुरैः स्वदाहाय प्रक्षिप्तमरेपसमपापं सुखकरं भुरण्यति प्राप्तवान्॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा॥ अत्रेरग्नेः सकाशाद्रक्षणं हिमेनाग्निं घ्रंसं। ऋग्वे० १. ११६. ८.। युवमृबीसमुत तप्तमत्रये। ऋग्वे० १०. ३९. ९.। इत्यादिभिः स्पष्टं प्रदर्शितं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उग्रो वां ककुहो ययिः शृण्वे यामेषु संतनिः।

यद्वां दंसोभिरश्विनात्रिर्नराववर्तति॥ ७

उग्रः। वां। ककुहः। ययिः। शृण्वे। यामेषु। संऽतनिः।

यत्। वां। दंसःऽभिः। अश्विना। अत्रिः। नरा।

आऽववर्तति॥ ७

उग्र उद्गूर्णबलो वां युवयोः ककुह उच्छ्रितो महान् ययिर्गंता संतनिः सततं गच्छन् रथो यामेषु गमनेषु यज्ञेषु वा शृण्वे। श्रूयते। हे अश्विना हे नरा यद्यस्माद्वां युवां दंसोभिः कर्मभिरत्रिरस्तुत्यैताववर्तति आवर्तयति॥

॥ अथाष्टमी ॥

मध्व ऊ षु मधूयुवा रुद्रा सिषक्ति पिप्युषी ।

यत्समुद्राति पर्षथः पक्वाः पृक्षो भरंत वां ॥ ८

मध्वः । ऊं इति । सु । मधुऽयुवा । रुद्रा । सिसंक्ति ।

पिप्युषी ।

यत् । समुद्रा । अति । पर्षथः । पक्वाः । पृक्षः । भरंत ।

वां ॥ ८

हे मधूयुवा मधुरस्य सोमादेर्मिश्रयितारौ हे रुद्रा । रुद् स्तुतिः । तया द्रवणीयौ रुद्रपुत्रौ वा वां मध्वो मधुररसेन सु पिप्युषी सुष्टु प्याययंती स्तुतिरस्मत्कृता सिषक्ति । सेवते । यद्यदा समुद्रा समुद्रान् जलसाधनान्यंतरिक्षाण्यतिपर्षथः अतिपारयथः । यद्वा प्राप्नुथ इत्यर्थः । पक्वाः पृक्षोऽन्नादीनि हविर्लक्षणानि वां भरंत । भ्रियंते यजमानैः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सत्यमिद्वा उ अश्विना युवामाहुर्मयोभुवा ।

ता यामन्यामहूतमा यामन्ना मृळयत्तमा ॥ ९

सत्यं । इत् । वै । ऊं इति । अश्विना । युवां । आहुः ।

मयःऽभुवा ।

ता । यामन् । यामऽहूतमा । यामन् । आ । मृळयत्ऽतमा ॥ ९

हे अश्विना युवां सत्यमित् सत्यमेव । वा इति पादपूरणः । मयोभुवा सुखस्य भावयितारावाहुः पुराविदः । ता तौ सुखकरत्वेन प्रसिद्धौ युवां यामन्यामे यामहूतमा गमनार्थं अत्यंतमाह्वातव्यौ भवतमिति शेषः । यामन्यामे अस्मदभ्यागमने आ मृळयत्तमा चातिशयेन सुखयितारौ भवतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इमा ब्रह्माणि वर्धनाश्विभ्यां संतु शंतमा ।

या तक्षाम रथाँ इवावोचाम बृहन्नमः ॥ १०

इमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विऽभ्यां । संतु । शंऽतमा ।

या । तक्षाम । रथान्ऽइव । अवोचाम । बृहत् । नमः ॥ १०

अथ स्तुतिं निगमयति । इमेमानीदानीं कृतानि ब्रह्माणि परिदृढानि स्तोत्राण्यश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि समर्धकानि शंतमा सुखतमानि संतु । या यानि तक्षाम संपादयाम रथानिव शिल्पी तद्वत्तथाच तानि संतु । यथं बृहत् प्रभूतं प्रभूतफलप्रदं नमो नमस्कारोक्तिमवोचाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

कूष्ठ इति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं पौरस्यार्षं । कूष्ठ इत्यनुक्रमणिका । पूर्ववत् सूक्तादिदमप्यानुष्टुभं । आश्विनं तद्धीति पूर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कूष्ठो देवावश्विनाद्या दिवो मनावसू ।

तच्छ्रवथो वृषण्वसू अत्रिर्वामा विवासति ॥ १

कूऽस्थः । देवौ । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावसू इति ।

तत् । श्रवथः । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । अत्रिः । वां । आ ।

विवासति ॥ १

हे देवौ हे मनावसू स्तुतिधनावश्विनावश्विनावस्मिन्यागदिने दिवो द्युलोकादागत्य कूष्ठः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ कौ भूमौ तिष्ठंतौ संतौ तत्स्तोत्रं श्रवथः शृणुथः । हे वृषण्वसू वर्षकधनौ वामत्रिरत्नैः पुत्र आ विवासति । सर्वतः परिचरति ॥

अथवा कु इत्यस्य निपातस्य स्य इत्याख्यातेन सहेति योगविभागात्समासः ऐकस्वर्यं चाद्युदात्तत्वमयवाम् । अरा इव । ऋग्वे० ५. ५८. ५. । इत्यत्र यथेवशब्दः कूचि-च्छायते । ऋग्वे० १०. ४. ५. । कूचित्संतं । ऋग्वे० १०. ८३. ११. । इत्यादिवदस्यापि द्रष्टव्यं ॥ क स्थितो भवथः । अत्रियुंवां स्तौति तं शृणुथः इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नासत्या ।

कस्मिन्ना यतथो जने को वां नदीनां सचा ॥ २

कुहं । त्या । कुहं । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नासत्या ।

कस्मिन् । आ । यतथः । जने । कः । वां । नदीनां । सचा ॥ २

त्या तौ देवा देवौ नासत्याश्विनौ कुह कुत्र तिष्ठतः । नु अद्य कुह श्रुता कुत्र श्रुतौ दिवि द्युलोके निवसत इति शेषः । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवौ युवां कस्मिन् जने यजमान आयतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वां युवयोर्नदीनां स्तुतीनां सचा सहायः स्यात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कं याथः कं ह गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथं ।

कस्य ब्रह्माणि रण्यथो वयं वामुश्मसीष्टये ॥ ३

कं । याथः । कं । ह । गच्छथः । कं । अच्छं ।

युंजाथे इति । रथं ।

कस्यं । ब्रह्माणि । रण्यथः । वयं । वां । उश्मसि । इष्टये ॥ ३

हे अश्विनौ युवां कं यजमानं यज्ञं वा प्रति याथः । अध्वानमुल्लंघ्य याथः । कं ह कं च प्रति गच्छथः । गत्वा च केन सह संगतौ भवथः । कं चाच्छाभिप्राप्तुं युजाथे योजयथे रथमश्वैः । कस्य ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि रण्यथः । रमेथे । वयं च वां युवामिष्टये गमनायैषणाय वोश्मसि । कामयामहे । तस्मात् कस्य च यागं प्रति न गंतव्यमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पौरं चिद्ध्युदप्रुतं पौर पौराय जिन्वथः ।

यदीं गृभीततातये सिंहमिव द्रुहस्पदे ॥ ४

पौरं । चित् । हि । उदऽप्रुतं । पौर । पौराय । जिन्वथः ।

यत् । ईं । गृभीतऽतातये । सिंहंऽइव । द्रुहः । पदे ॥ ४

हे पौर । इदमश्विनोः संबोधनं । पौरेण स्तुत्यत्वेन संबंधादश्विनावपि पौरौ । उभयोश्छांदसमेकवचनं । हे पौरसंबंधिनावश्विनौ युवां पौरं । चिदिति पूरणः । पौरेण ह्युच्यं प्रार्थ्यमानत्वेन संबंधान्मेघोऽपि पौरः । तमुदप्रुतमुदकप्लावकं मेघं पौराय ऋषये यद्यं जिन्वथः । प्रेरयथः । यदी युवां । ईमिति पूरणः । गृभीततातये गृहीतयज्ञसंतानाय पौरायेमं मेघं प्रतिगच्छथो द्रुहो द्रोग्धुः पदे स्थानेऽरण्यदेशे सिंहमिव । गर्जंतं प्रबलं सिंहं यथा बलाद्ग्रामयंति शूराः तद्वज्जिन्वथ इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वव्रिमत्कं न मुंचथः ।

युवा यदी कृथः पुनरा काममृण्वे वध्वः ॥ ५

प्र । च्यवानात् । जुजुरुषः । वव्रिं । अत्कं । न । मुंचथः ।

युवा । यदि । कृथः । पुनः । आ । कामं । ऋण्वे । वध्वः ॥ ५

च्यवानादृषेर्जुजुरुषो जरसा जीर्णात्तत्कायाद्वव्रिं रूपं पुराणं रूपमत्कं न कवच-मिव प्रमुंचथः । प्रमुंचतं । प्रामुंचतं द्रापिमिव च्यवानादित्यादि मंत्रांतरं । ऋग्० १. ११६. १० । यदि यदा पुनर्युवा पुनः युवानं कुरुथ इत्यर्थः तदा वध्वः सुरूपायाः स्त्रियः कामं कमनीयं रूपमां ऋण्वे । प्राप्नोत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्ति हि वामिह स्तोता स्मसि वां संदृशि श्रिये ।

नू श्रुतं म आ गतमवोभिर्वाजिनीवसू ॥ ६

अस्ति । हि । वां । इह । स्तोता । स्मसि । वां । संऽदृशि । श्रिये ।

नु । श्रुतं । मे । आ । गतं । अवःऽभिः । वाजिनीवसू इति

वाजिनीऽवसू ॥ ६

हे अश्विनौ वां स्तोता यौरोऽस्ति हि । वर्तते खलु । हे देवौ वां संदृशि संदर्शने संनिधाने स्मसि । स्मः । भवेम । किमर्थं । श्रिये । नु अद्य मे मदीयमाह्वानं श्रुतं । अनुश्रुतं स्वागतं । आगच्छतं । किं तूष्णीं नेत्याह । अवोभी रक्षणैः सह वाजिनीवसू अन्नवसू ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

को वामद्य पुरूणामा वव्ने मर्त्यानां ।

को विप्रो विप्रवाहसा को यज्ञैर्वाजिनीवसू ॥ ७

कः । वां । अद्य । पुरूणां । आ । वव्ने । मर्त्यानां

कः । विप्रः । विप्रऽवाहसा । कः । यज्ञैः ।

वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ७

हे वाजिनीवसू अन्नवसू वां युवामद्यास्मिन्दिने पुरूणां मर्त्यानां मध्ये क आ वव्ने । सर्वतो भजति । हे विप्रवाहसा विप्रैर्मेधाविभिर्वहनीयौ को विप्रो मेधावी वव्ने । को यजमानो यज्ञैर्वव्ने । अत्यंतविलंबमसहमानः पुनः पुनर्ब्रूते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ वां रथो रथानां येष्ठो यात्वश्विना ।

पुरू चिदस्मयुस्तिर आंगूषो मर्त्येष्वा ॥ ८

आ। वां। रथः। रथानां। येष्ठः। यातु। अश्विना।

पुरु। चित्। अस्मऽयुः। तिरः। आंगूषः। मर्त्येषु। आ॥ ८

हे अश्विनाश्विनौ वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष्ठ इतरदेवरथानां मध्येऽतिशयेन गंता सन् आयातु। कीदृशः सन्। पुरु चिद्बह्वप्यसत्तिरोधिनस्तिरो हिंसकस्तिरस्कर्ता अस्मयुरस्मान् कामयमानो मर्त्येषु सर्वेषु यजमानेषु मध्य आंगूषः स्तुत्यः। आकारः पूरणः। अथवा आंगूषः स्तोमः। स्तोमोऽस्मयुरस्मान् यष्टेर्यीन् कामयमानो मर्त्येषु मर्त्यैरस्मदीयैर्ऋत्विग्भिः प्रेरितः सन्। युवयोरश्विनो रथस्य वा स्तुतिरा सर्वतः पुरु चित् पुरूण्यपि शत्रुधनानि तिरः। तिरस्करोति॥

॥ अथ नवमी॥

प्रभू षु वां मधूयुवास्माकमस्तु चर्कृतिः।

अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येनेव दीयतं॥ ९

प्रं। ऊं इति। सु। वां। मधुऽयुवा। अस्माकं। अस्तु।

चर्कृतिः॥

अर्वाचीना॥ विऽचेतसा। विऽभिः। श्येनाऽइव। दीयतं॥ ९

हे मधूयुवा मधुमंतौ वां युवाभ्यां चर्कृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामर्थाय पुनःपुनः क्रियमाणं स्तोत्रं युवयोरागमनकाम्यासो अस्माकं सु सुष्ठु प्रभु सुखकरमेव भवतु। हे अर्वाचीनावागच्छदभिमुखावश्विनौ हे विचेतसा विशिष्टप्रज्ञौ श्येनेव श्येनाविव विभिर्गंतृभिरभीशुभिर्दीयतं। गच्छतं॥

॥ अथ दशमी॥

अश्विना यद्ध कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवं।

वस्वीरू षु वां भुजः पृंचंति सु वां पृचः॥ १०

अश्विना । यत् । ह । कर्हि । चित् । शुश्रुयातं । इमं । हवं ।

वस्वीः । ऊं इति । सु । वां । भुजः । पृंचंति । सु । वां ।

पृचः ॥ १०

हे अश्विना युवां यत्र यत्र कर्हिचित् स्थितवंतौ भवथः तत्र मे इममाह्वानं शुश्रुयातं । शृणुतं । श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः । किमर्थमित्युच्यते । वस्वीः प्रशस्ता भुजो धनानि हविर्लक्षणानि सु सुष्ठु वां युवां पृंचंति । मिश्रयंति । प्राप्नुवंति । उ इति पूरणः । कीदृश्यो भुजः । वां युवां सु सुष्ठु पृचः संपर्चनाः । युवां प्राप्तुं कामयमाना इत्यर्थः । अथवा सु पृचः सु संपर्चनाः स्तोतारो वस्वीर्भुजो वां सुष्ठु पृंचंति । संपर्चयंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं । अवस्युनामात्रेय ऋषिः । पंक्तिश्छंदः । अश्विनौ देवता । अनुक्रांतं च । प्रति नवावस्युः पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । प्रति प्रियतममिति पांक्तं । आ० ४. १५. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं ।

स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम

श्रुतं हवं ॥ १

प्रति । प्रियऽतमं । रथं । वृषणं । वसुऽवाहनं ।

स्तोता । वां । अश्विनौ । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ १

हे अश्विना । एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः । यां युवयोः प्रियतमं रथं स्तोता ऋषिरयस्युः स्तोमेन प्रतिभूषति । अलंकरोति । कीदृशं रथं वृषणं वर्षितारं फलानां वसुवाहनं धनानां वाहकं । ईदृशं रथमागमनाय स्तौतीत्यर्थः । तस्मात् हे माध्वी मधुविद्यावेदितारौ मम इममाह्वानं श्रुतं । शृणुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अत्यायातमश्विना तिरो विश्वा अहं सना ।

दस्रा हिरण्यवर्तनी सुषुम्ना सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं

हवं ॥ २

अतिऽआयातं । अश्विना । तिरः । विश्वाः । अहं । सना ।

दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । सुऽसुम्ना ।

सिंधुऽवाहसा । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ २

हे अश्विना अत्यायातं । सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छतं । यथाहमृषिर्विश्वाः सर्वा अस्मद्विरोधिप्रजाः सना सदा तिरस्करोमि । अथवाहं तिरः । तिरः सत इति प्राप्तस्येति निरुक्तं । प्राप्ता विश्वाः सर्वाः क्रिया युष्मदीया अनुतिष्ठयमित्यर्थः । सना सनातनौ दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ सुषुम्ना सुधनौ सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारौ वृष्टिप्रेरणेन । तादृशौ युवामत्यायातं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो रत्नानि बिभ्रतावश्विना गच्छतं युवं ।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुषाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं

हवं ॥ ३

आ । नः । रत्नानि । बिभ्रती । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । जुषाणा ।

वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । माध्वी इति । मम ।

श्रुतं । हवं ॥ ३

हे अश्विना नोऽस्मभ्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि बिभ्रती धारयंती युवं युवां नोऽस्मानागच्छतं । हे रुद्रा रुद्रपुत्रौ स्तुत्यौ वा हे वाजिनीवसू वाजिनधनौ युवां हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ जुषाणा यज्ञं सेवमानौ संतावागच्छतमिति । माध्वी इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृक्षः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं

हवं ॥ ४

सुऽस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथे । वाणीची ।

आऽहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृक्षः । कृणोति । वापुषः ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ४

हे वृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौ वा वसूनां हे अश्विनौ सुष्टुभः सुस्तोत्रमंत्र वाणीची वाग्रूपा स्तुतिर्वां युवयो रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभिः कृतेत्यर्थः । उतापि च वां युवाभ्यां ककुहो महान् मृगो मृगयिता वापुषो वपुष्मान्यजमानः पृक्षोऽन्नं हविः कृणोति । करोति । तस्मादस्य हवं श्रुतमिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

बोधिन्मनसा रथ्येषिरा हवनश्रुता ।
विभिश्च्यवानमश्विना नि याथो अद्वयाविनं माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ५

बोधित्ऽमनसा । रथ्या । इषिरा । हवनऽश्रुता ।
विऽभिः । च्यवानं । अश्विना । नि । याथः । अद्वयाविनं ।
माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ५

हे अश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्कौ रथ्या रथस्वामिनाविषिरा शीघ्रगंतारौ सर्वैर्गंतव्यौ वा हवनश्रुता हवनस्य स्तुतेः श्रोतारौ [युवां विभिरश्वैश्च्यवानमृषिमद्वयाविनं मायारहितं नियाथः । यथा तदृद्धिं प्राप्नुवंतौ तद्गृहां प्रति पथि नियाथः । नितरामागच्छतं । प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वव्रिं । ऋग्वे० ५. ७४. ५. । इति ह्युक्तं ।

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वासः प्रुषितप्सवः ।
वयो वहंतु पीतये सह सुम्नेभिरश्विना माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ६

आ । वां । नरा । मनःऽयुजः । अश्वासः । प्रुषितऽप्सवः ।
वयः । वहंतु । पीतये । सह । सुम्नेभिः । अश्विना ।
माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ६

हे नरा कर्मणां नेतारौ हे अश्विनौ वां युवां मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः । सुशिक्षिता इत्यर्थः । प्रुषितप्सवो विचित्ररूपा वयः शीघ्रगंतारोऽश्वासोऽश्वा आवहंतु पीतये सोमपानाय । सुम्नेभिः सह अस्मभ्यं देयैः सुखैस्तत्साधनैर्धनादिभिर्वा सह वहंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ७

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं ।

तिरः । चित् । अर्यया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ७

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आगच्छतं । हे नासत्या मा विवेनतं । विगतकामौ मा भवतं ॥ वेनतिः कांतिकर्मा ॥ हे अदाभ्यावहिंस्यौ पूज्यौ अर्ययार्यौ स्वामिनौ युवां ॥ सुपां सुलुगित्यादिना सुपो याजादेशः तिरश्चित् अंतर्हितादूरदेशादपि युवां वर्तिरस्मद्यज्ञगृहं परियातं । आगच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती ।

अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुप भूषथो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ८

अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।

अवस्युं । अश्विना । युवं । गृणंतं । उप । भूषथः ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ८

हे अदाभ्या अहिंस्यौ हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युवं युवा- मस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्युं गृणंतं स्तुवंतं मा[illegible] ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभूदुषा रुशत्पशुराग्निरधाय्यृत्वियः ।

अयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ९

अभूत्। उषाः। रुशत्ऽपशुः। आ। अग्निः। अधायि।

ऋत्वियः।

अयोजि। वां। वृषण्वसू इति वृषणऽवसू। रथः। दस्रौ।

अमर्त्यः। माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ ९

उषा व्युष्टिरभूत्। अग्निश्च रुशत्पशुर्दीप्तपशुमान्। प्रकाशितरश्मिरित्यर्थः। अथवा पशवः किरणाः। रुशद्रश्मिः सन् अधायि। वेद्यामधीयत। हे वृषण्वसू प्रदत्तधनौ हे दस्रौ वां युवयोरमर्त्योऽमरणधर्मा रथोऽयोजि। अश्वैर्युक्तो भवत्वित्यर्थः॥ छंदसि लुङ्लङ्लिट इत्यनेकोऽप्यर्थेषु लुङ् भवति। इह प्रार्थनायां॥ माध्वी इत्यादि गतं॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः॥

आ भात्यग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं। अत्रानुक्रमणिका। आ भाति पंचात्रिरिति॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवार्थमिदं सूक्तं। सूत्रितं च। आ भात्यग्निर्ग्रावाणेव। आ० ४. ६.। इति॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्र्यते हि। आ भात्यग्निरिति सूक्ते। आ० पु. १५.। इति॥ अप्तोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्य इदं सूक्तं। सूत्रितं च। आ भात्यग्निः चेतस्य पतिना वयमिति परिधानीया। आ० ९. ११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ भात्यग्निरुषसामनीकमुद्विप्राणां देवया वाचो अस्थुः।
अर्वांचा नूनं रथ्येह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छ॥ १

आ। भाति। अग्निः। उषसां। अनीकं। उत्। विप्राणां।

देवऽयाः। वाचः। अस्थुः।

अर्वांचा। नूनं। रथ्या। इह। यातं। पीपिऽवांसं।

अश्विना। घर्मं। अच्छ॥ १

उषसामनीकमनीकभूतः । अनीकं मुखं । उषसि प्रबुध्यमान इत्यर्थः । तादृशोऽग्निराभाति । दीप्यते । यद्वा उषसां मुखमाभाति । दीपयति । उषःकाले ह्यग्नयः प्रतिबोध्यंते । किंच विप्राणां मेधाविनां स्तोतॄणां देवया देवकामा वाचः स्तोत्राण्यूदस्थुः । उत्तिष्ठंति । यस्य देवं तस्मात् हे रथ्या रथस्वामिनावश्विनावर्वाञ्चावस्मदभिमुखावचनो नूनमद्यास्मिन्यागदिन इहायातं । कं प्रति । पीपिवांसं स्वांगैः परिवृद्धं घर्मं प्रदीप्तं यज्ञं । यद्वा पीपिवांसमाप्यायितं वसतीवरीभिः स्वरूपं सोमरसं । अथवा घृतादिना पीपिवांसं घर्मं प्रवर्ग्यमच्छाभिलक्ष्येह यातं । प्रवर्ग्येऽस्य सूक्तस्य विनियोगः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिष्ठांति नूनमश्विनोपस्तुतेह ।

दिवाभिपित्वेऽवसागमिष्ठा प्रत्यवर्तिं दाशुषे शंभविष्ठा ॥ २

न । संस्कृतं । प्र । मिमीतः । गमिष्ठा । अंति । नूनं ।

अश्विना । उपऽस्तुता । इह ।

दिवा । अभिऽपित्वे । अवसा । आऽगमिष्ठा । प्रति । अवर्तिं ।

दाशुषे । शंऽभविष्ठा ॥ २

अश्विनो संस्कृतं घर्मं न प्रमिमीतः । न हिंस्तां । किंतु अंत्यंतिके घर्मसमीपे नूनमिदानीमिह यज्ञे गमिष्ठा गंतृतमावश्विनाश्विनावुपस्तुतोपस्तुतो भवतः । दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतने प्रातःकालेऽवसा रथेन सहागमिष्ठागंतृतमौ । अवर्तिं प्रति हंतृभूतौ । वर्तिर्जीवनं । तदभावोऽवर्तिः । तद्रहितमन्नं यथा भवति तथागंतृतमौ । आगत्य च दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय शंभविष्ठा सुखस्य भावयितारौ भवतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उता यातं संगवे प्रातरह्नो मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

दिवा नक्तमवसा शंतमेन नेदानीं पीतिरश्विना ततान ॥ ३

उत । आ । यातं । संऽगवे । प्रातः । अह्नः । मध्यंदिने ।
उत्ऽइता । सूर्यस्य ।
दिवा । नक्तं । अवसा । शंऽतमेन । न । इदानीं । पीतिः ।
अश्विना । ततान ॥ ३

अह्नो द्वेधा त्रेधा पंचधा पंचदशधा समाना विभागाः संति। इह पंचधा विभाग आश्रितः। उतापि आयातं। आगच्छतं। कदा। संगवे संगवकाले। संगच्छंते गावो दोहनभूमिं यस्मिन्काले स संगवः। रात्र्यपरकाले हि गावो वने तृणभक्षणानि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तंते। तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि। तथा मध्यंदिनेऽह्नो मध्यकाले सूर्यस्योदितोदितावभ्युदयेऽस्तंगमनसमये। अपराह्ण इत्यर्थः। एतत्सायाह्नस्याप्युपलक्षणं। न केवलमुक्तेष्वेव कालेषु किंतर्हि दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेन सुखतमेनावसा रक्षणेन हविषा वा निमित्तेनायातं। किमर्थमागम्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह। इदानीमपि पीतिरितरदेवानां पानं नाततान न तनोत्यश्विनाश्विनौ विहायेति शेषः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इदं हि वां प्रदिवि स्थानमोक इमे गृहा अश्विनेदं दुरोणं।
आ नो दिवो बृहतः पर्वतादाद्भ्यो यातमिषमूर्जं वहंता ॥ ४

इदं । हि । वां । प्रऽदिवि । स्थानं । ओकः । इमे । गृहाः ।
अश्विना । इदं । दुरोणं ।
आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । अत्ऽभ्यः ।
यातं । इषं । ऊर्जं । वहंता ॥ ४

हे अश्विना वां युवयोः प्रदिवि पुराणमिदं ह्योको निवासयोग्यं स्थानमुत्तरवेद्याख्यं। अथ लौकिकवेद्यभिप्रायेणाह। इमे गृहाः प्राचीनवंशादयः। इदं

दुरोणं देवयजनगृहं। नोऽस्मदर्थं दिवो द्युलोकात् इतः प्रदेशात् पर्वतो मेघा-
दद्भ्योऽपां कारणादंतरिक्षाद्वायातं। आगच्छतं। किं कुर्वाणौ। न। इषमन्नं ऊर्जं
बलं च। बलसाधनमन्नं सारभूतमित्यर्थः। तादृशं यच्छंता यच्छंतौ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम।
आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि॥ ५

सं। अश्विनोः। अवसा। नूतनेन। मयःऽभुवा। सुऽप्रनीती।
गमेम।
आ। नः। रयिं। वहतं। आ। उत। वीरान्। आ।
विश्वानि। अमृता। सौभगानि॥ ५

वयं संगमेन संगच्छेमाश्विनोर्नूतनेनाधुनातनेन रक्षणेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्र्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्ठ्वागमनेन च। अपि वैते उभे अवसो विशेषणे। उभयलक्षणेन संगमेम। नोऽस्मभ्यं रयिमावहतं। उत वीरान् पुत्रादीनावहतं। हे अमृतावमरणधर्माणौ विश्वा विश्वानि सौभगा सुभगत्वान्यावहतं॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः॥

प्रातर्यावाणेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभमाश्विनं। प्रातर्यावाणेति ह्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः॥ अग्नीषोमीये मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थ्य इदमेव शस्त्यं। तथा सूत्रितं। प्रातर्यावाणा चेतिष्ठ एते मधुमंतमूर्मिं। आ० ८. ११. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिबातः।
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्र शंसंति कवयः पूर्वभाजः॥ १

प्रातःऽयावाना। प्रथमा। यजध्वं। पुरा। गृध्रात्।

अररुषः। पिबातः।

प्रातः। हि। यज्ञं। अश्विना। दधाते इति। प्र। शंसन्ति।

कवयः। पूर्वऽभाजः॥ १

हे मदीया ऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञं गन्तारौ प्रथमा प्रथमौ एतरेभ्यो देवेभ्यः पूर्वभाविनौ प्रकृष्टतमौ ताश्विनौ यजध्वं। किमर्थं। प्रथमयागनियोग उच्यते। गृध्रादभिकांक्षतोऽररुषोऽदातू रक्षःप्रभृतेः पुरा पूर्वं पिबातः। पिबतां। अनागतौ कथं यष्टुं शक्यावित्यत आह। अश्विनाश्विनौ प्रातर्हि यज्ञं दधाते। धारयतः। संभजतः। पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयोऽनूचाना ऋषयः प्रातरेवैतौ प्रशंसन्ति। ये वा अनूचानास्ते कवयः। ऐ० ब्रा० २.३८। इति हि निगमः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टं।

उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वःपूर्वो यजमानो वनीयान्॥२

प्रातः। यजध्वं। अश्विना। हिनोत। न। सायं। अस्ति।

देवऽयाः। अजुष्टं।

उत। अन्यः। अस्मत्। यजते। वि। च। आवः। पूर्वःऽपूर्वः।

यजमानः। वनीयान्॥ २

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनौ प्रातः प्रातरेव यजध्वं। पूजयध्वं। स्तुध्वं। हिनोत। प्रहिणुत हवींषि। सायं सायंकाले अपि देवया देवगामि नास्ति। न विद्यते। देवा न स्वीकुर्वन्तीत्यर्थः। अजुष्टमसेव्यं तद्भवति। पूर्वाह्णो वै देवानामिति हि श्रुतिः। उतास्मदस्मत्तोऽन्यः कोऽपि यजते यजेत सोमेन वि चावः। वितर्पयेच्च हविषा। अतोऽस्मास्वन्येषु च मध्ये पूर्वःपूर्वो यजमानो यजमानो यः पूर्वःपूर्वो यष्टा भवति स वनीयान् देवानां संभजनीयः संभक्तो भवति॥

हिरण्यत्वगित्येषाश्विने पशौ हविषो याज्या । हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्नुरभि क्रत्वेंद्र भूरध ज्मन् । आ० ३. ८. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्नुः पृक्षो वहन्ना रथो वर्तते वां ।
मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा ॥ ३

हिरण्य.त्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽस्नुः । पृक्षः । वहन् ।
आ । रथः । वर्तते । वां ।
मनःऽजवाः । अश्विना । वातऽरंहाः । येन । अतिऽयाथः ।
दुःऽइतानि । विश्वा ॥ ३

वां युवयो रथः पृक्षोऽन्नमन्नं वहन्नायवर्तते । अस्मदभिमुखमागच्छति । कीदृशो रथः । हिरण्ययक् हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्यावृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतस्नुरुदकस्य प्रस्नपनो मनोजवा मनोवेगो वातरंहा वातसदृशवेगः । हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनान्मार्गाण्यतियाथः अतिक्रम्य गच्छथः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो भूयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेष चनिष्ठं पित्वो ररते विभागे ।
स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनूर्ध्वभासः सदमित्तुतुर्यात् ॥ ४

यः । भूयिष्ठं । नासत्याभ्यां । विवेष । चनिष्ठं । पित्वः । ररते ।
विऽभागे ।
सः । तोकं । अस्य । पीपरत् । शमीभिः । अनूर्ध्वऽभासः ।
सदं । इत् । तुतुर्यात् ॥ ४

यो यजमानो विभागे हविर्विभागवति यागे नासत्याभ्यामश्विभ्यां भूयिष्ठं वनिष्टं । वन इत्यवनाम । बहूचं कर्म विवेष करोति । पिलवः ॥ कर्मणि षष्टो ॥ अवं च ररते ददाति स यजमानोऽस्मात्मन एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयेत् शमीभिः कर्मभिः । अनूर्द्धभासोऽनुवततेजस्कान् यद्दोर्द्धभासोऽन्यः । अग्निरहितानयष्टृन् उदमित् उदेव तत्पर्यात् । हिंसात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती ।

गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५

समश्विनोरिति पंचमी गता ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

अश्विनावेहेति नवर्चं षष्ठं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अश्विनो नव सप्तवध्रि-स्तूष्णिगादि चतुर्थी त्रिष्टुप् पंचानुष्टुभ इति । सप्तवध्रिर्नामात्रेय ऋषिः । आदि-तस्तिस्र उष्णिहश्चतुर्थी त्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रता-वौष्णिहे छंदस्याश्विने शस्त्रे चाद्यस्तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । अश्विना वर्तिरस्म-दाश्विनावेह गच्छतमिति तृचौ । आ० ४. १५. । इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयमाश्विनस्तृचः । सूत्रितं च । अश्विनावेह गच्छतमा याह्यद्रिभिः सुतं । आ ७. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ १

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वनतं ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ १

अश्विनाविहास्मिन्याग आगच्छतं । हे नासत्या मा विवेनतं । वेनतिः कांतिकर्मा । मा विकामौ भवतं । निःस्पृहावकामौ मा न भवतमित्यर्थः । हंसाविव तौ यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमानुपापततं उपागच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अश्विना हरिणाविव गौराविवानु यवसं ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ २

अश्विना । हरिणौऽइव । गौरौऽइव । अनु । यवसं ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ २

हे अश्विनौ हरिणाविव गौराविव गौरमृगाविव च । तौ यथा यवसं घासमनुधावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छथं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अश्विना वाजिनीवसू जुषेथां यज्ञमिष्टये ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ ३

अश्विना । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । जुषेथां ।

यज्ञं । इष्टये ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ ३

हे वाजिनीवसू अन्नार्थं वासयितारावश्विना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टायैषणाय वा जुषेथां । सेवेथां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अत्रिर्यद्वामवरोहन्नृबीसमजोहवीन्नाधमानेव योषा ।
श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्विना शंतमेन ॥ ४

अत्रिः । यत् । वां । अवऽरोहन् । ऋबीसं । अजोहवीत् ।
नाधमानाऽइव । योषा ।
श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेन । आ । अगच्छतं ।
अश्विना । शंऽतमेन ॥ ४

अत्रिरस्मत्पिता यद्यदा वां युवामजोहवीत् अस्तौषीत् नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव । सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋबीसं तुषाग्निमग्निकुंडे क्षिप्तः सन् अवरोहन् विशंचन् अजोहवीत् । श्येनस्य चिज्जवसा श्येनस्य गच्छत इव वेगेन । चिदित्युपमार्थे । यथा श्येनस्य जवसा वेगेन नूतनेन प्रथमोत्पन्नेन सततं गच्छतः श्येनस्य प्रथमजवेन शंतमेनास्माकं सुखतमेन च रथेन तं रक्षितुमागच्छतं हे अश्विना ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकोनविंशो वर्गः ॥

अत्र ब्रुवंतीतिहासं सप्तवध्रेः पुराविदः ॥ भ्रातृव्याः पेटिकायां तमृषिं प्रक्षिप्य यत्नतः । मुद्रं कृत्वा गृहे स्वीये रक्षयित्वा न्यवेशयन् ॥ न संगच्छेत भार्यां स्वां यथा रात्रौ तथा कृतं । प्रातः प्रातः समुद्घाट्य निर्गमिष्यंति तं मुनिं ॥ एवं स्थित्वा चिरं कालं पेटायां दुःखितः स्वयः । उपायं चिंतयामास निर्गमस्य चिरं मुनिः ॥ हृदि निश्चित्य नासत्यावस्तौषीदृष्टमानसः । तमश्विनौ समागत्य समुद्घाट्य च पेटिकां ॥ उद्धृत्य तमृषिं शीघ्रं तावदृष्टौ बभूवतुः । स ऋषिर्भार्यया सार्धं रमित्वाथ पुनर्भयात् ॥ प्रातरेत्य पुनः पेटां प्रविश्य प्रागिव स्थितः । पेटानिशासमये दृष्टवान्दृश्यं तदा ॥

तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सूष्यंत्या इव ।
श्रुतं मे अश्विना हवं सप्तवध्रिं च मुंचतं ॥ ५

वि। जिहीष्व। वनस्पते। योनिः। सूष्यंत्याःऽइव।

श्रुतं। मे। अश्विना। हवं। सप्तऽवध्रिं। च। मुंचतं॥ ५

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेटिके विजिहीष्व। विगच्छ। विवृता भव। सूष्यंत्या इव प्रसवोन्मुख्याः स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रियते तथा त्वमपि विवृता भव। तदर्थं हे अश्विनाश्विनौ मे हवमाह्वानं श्रुतं। शृणुतं। श्रुत्वा च सप्तवध्रिं च मात्टषिं मुंचतं। मोचयतं॥

॥ अथ षष्ठी॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्तवध्रये।

मायाभिरश्विना युवं वृक्षं सं च वि चाचथः॥ ६

भीताय। नाधमानाय। ऋषये। सप्तऽवध्रये।

मायाभिः। अश्विना। युवं। वृक्षं। सं। च। वि। च।

अचथः॥ ५

भीताय निर्गमाद्विभ्युषे नाधमानाय विमोचं याचमानाय सप्तवध्रय ऋषये हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां मायाभिर्वृक्षं वृक्षविकारां पेटिकां सं चाचथः। मम निर्गमार्थं संगच्छथः। वि चाचथः। विभक्तां कुरुथः॥

॥ अथ सप्तमी॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिंगयति सर्वतः।

एवा ते गर्भ एजतु निरैतु दशमास्यः॥ ७

यथा। वातः। पुष्करिणीं। संऽइंगयति। सर्वतः।

एव। ते। गर्भः। एजतु। निःऽएतु। दशऽमास्यः॥ ७

एतदाद्यृक्त्रयं गर्भस्रावियुपनिषत्॥ एतदाद्यृक्त्रयेणासौ सप्तवध्रिः स्वयोषितः। गर्भिण्याः प्रसवायायु स्तुतवानश्विनावृषिः॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरस्यादिकं सर्वतः समिंगयति सम्यक् चालयति एवैवं तव गर्भ एजतु। कंपतां। ततस्ततः संपततु। दशमासो दश मासान् गर्भे स्थितो निरैतु। निर्गच्छतु॥

॥ अथाष्टमी ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति।

एवा त्वं दशमास्य सहावेहि जरायुणा ॥ ८

यथा। वातः। यथा। वनं। यथा। समुद्रः। एजति।

एव। त्वं। दशऽमास्य। सह। अव। इहि। जरायुणा ॥ ८

वातो यथा कंपमानो वनं कंपयति स्वयं। यथा समुद्रश्चलति चाल्यते वापि वायुना ॥ स्थित्वा दशैव मासांस्त्वं गर्भोद्भवेन सुवेष्टितः। निर्गच्छ जठरान्मातुर्जरायुजस्ततः पतेत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

दश मासाञ्छशयानः कुमारो अधि मातरि।

निरैतु जीवो अक्षतो जीवो जीवन्त्या अधि ॥ ९

दश। मासान्। शशयानः। कुमारः। अधि। मातरि।

निःऽऐतु। जीवः। अक्षतः। जीवः। जीवन्त्याः। अधि ॥ ९

दशमासानुषित्वासौ जननीजठरे सुखं। निर्गच्छतु सुखं जीवो जननी चापि जीवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्दशो वर्गः ॥

महे नो अद्येति दशर्चं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य सत्यश्रवस आर्षं पांक्तमुषस्यं। अनुक्रम्यते च। महे दश सत्यश्रवा उषस्यं तु पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूत्र्यते हि। महे नो अद्येति पांक्तं। आ० ४. १४. । इति

॥ तत्र प्रथमा ॥

महे नो अद्य बोधयोषो राये दिवित्मती।

यथा चिन्नो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ १

महे। नः। अद्य। बोधय। उषः। राये। दिवित्मती।

यथा। चित्। नः। अबोधयः। सत्यऽश्रवसि। वाय्ये।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ १

आद्याश्विन्यागदिने हे अद्य उषो देवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्मान्महे महते राये धनप्राप्तये बोधय। प्रज्ञापय। प्रकाशयेत्यर्थः। सति प्रकाशे क्रतुद्वारा द्रव्यस्योपार्जयितुं शक्यत्वात्। यथा चित् यथैव पूर्वं नोऽस्मानबोधयः अतीतेषु दिवसेषु यथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः। हे सुजाते शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते। अश्वायां प्रियसत्यात्मिका स्तुतिर्यस्याः सा। हे तादृशि देवि वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मय्यनुष्ठापयेत्यर्थः॥

। अथ द्वितीया ॥

या सुनीथे शौचद्रथे व्यौच्छो दुहितर्दिवः।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ २

या। सुऽनीथे। शौचत्ऽरथे। वि। औच्छः। दुहितः। दिवः।

सा। वि। उच्छ। सहीयसि। सत्यऽश्रवसि। वाय्ये।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ २

हे दिवो दुहितर्दिवः सूर्यस्य पुत्र्युषो या त्वं सुनीथ एतन्नामके शौचद्रथे शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वं व्यौच्छः व्यवासयस्तमांसि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन बलवति वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ। तमो विवासय। उच्छी विवासे। विवासो वर्जनं। विट्स्वस्ते॥

॥ अथ तृतीया ॥

सा नो अद्याभरद्वसुर्व्युच्छा दुहितर्दिवः।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ ३

सा। नः। अद्य। आभरत्ऽवसुः। वि। उच्छ।

दुहितः। दिवः।

यो दूतिं। वि। औच्छः। सऽहीयसि। सत्यऽश्रवसि। वाय्ये।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ ३

हे दुहितर्दिव उप आभर दस्युराह्णतधना सा प्रसिद्धा त्वं नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिने व्युच्छ। तमो विवासय। हे महीयसि यो या। उकारोऽनर्थकः। या त्वं पूर्वं व्यौच्छः साद्यापीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि ये त्वा विभावरि स्तोमैर्गृणंति वह्नयः।

मघैर्मघोनि सुश्रियो दामन्वंतः सुरातयः सुजाते अश्वसूनृते ॥ ४

अभि। ये। त्वा। विभाऽवरि। स्तोमैः। गृणंति। वह्नयः।

मघैः। मघोनि। सुऽश्रियः। दामन्ऽवंतः। सुऽरातयः।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ ४

हे विभावरि प्रकाशोपेते॥ विभाषर्द्वाच्छंदसीवनिपाविति वनिप्। भातेर्वा कर्तरि वनिप् ॥ उपस्त्वा त्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार ऋत्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रैर्गृणंति स्तुवंति ते स्तोतारो मघैर्हे मघोनि धनैर्धनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियो भवंति। सुष्ठुश्रियिरामश्रयणीया भवंति। दामन्वंतो दानवंतो भवंति। सुरातयः रातिर्दानं। सुदानाश्च भवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे छदयंति मघत्तये।

परि चिद्वष्टयो दधुर्ददतो राधो अह्रयं सुजाते अश्वसूनृते ॥ ५

यत्। चित्। हि। ते। गणाः। इमे। छदयंति। मघत्तये।

परि। चित्। वष्टयः। दधुः। ददतः। राधः। अह्रयं।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ ५

हे उषो यच्चिद्धि। चिद्धीति पूरणः यत् ये केचन ते तव स्वभूता इमे पुरतो वर्तमानाः गणाः संघभूता मघत्तये धनदत्तये धनदानाय धनप्राप्त्याय वा छदयंति उपच्छंदयंति

ते सर्वेऽस्मान् परिदधुः परितो धारयंति बहवोऽश्वानेव कामयमानाः । किं कुर्वंतः । अह्रयमह्रियमाणमक्षौणमलज्जावहं वा राधो धनं ज्ञामर्वधं ददतो यजंत इत्यर्थः । अर्थिभ्योऽश्वीयं ददतो वा । ये त्वां हविर्ददतः स्तुवंति ते सर्वेऽस्मदर्थमेव फलं धारयंति । स्तुवंतीत्यर्थः । अथवा यद्यीत्यत्र यद्यपीति व्याख्येयं । तस्मिन् पक्ष उत्तरवाक्ये तथापीत्यध्याहार्यं । अवशिष्टं समानं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऐषु धा वीरवद्यश उषो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यह्रया मघवानो अरासत सुजाते अश्वसूनृते ॥ ६

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यशः । उषः । मघोनि ।

सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अह्रया । मघऽवानः । अरासत ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ६

हे उषो देवि मघोनि मघवति त्वं सूरिषु स्तोतृषु वा वीरवद्यशो वीरैः पुत्रादिभिरुपेतमन्नं यशो वाधाः । आधेहि । आदेहि । आनय । ये मघवानो धनवंतो सूरयो नोऽस्मभ्यं तव स्तोतृभ्यो राधांसि धनान्यह्रयाण्यक्षौणान्यरासत ददुः तेष्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तेभ्यो द्युम्नं बृहद्यश उषो मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यश्व्या गव्या भजंत सूरयः सुजाते अश्वसूनृते ॥ ७

तेभ्यः । द्युम्नं । बृहत् । यशः । उषः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अश्व्या । गव्या । भजंत । सूरयः ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ७

हे उषो मघोनि त्वं तेभ्यो द्युम्नं द्योतमानं हिरण्यादिरूपं धनं बृहद्यशो महद्दत्तं महतीं कीर्त्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आवह । ये आप्या नोऽस्मभ्यं राधांसि धनान्यश्व्यान्यश्वैर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्वसमूहान् च भजंत भजेरन् ददुः सूरयो दातारः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत नो गोमतीरिष आ वहा दुहितर्दिवः ।
साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रैः शोचद्भिरर्चिभिः सुजाते
अश्वसूनृते ॥ ८

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।
साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रैः । शोचत्ऽभिः ।
अर्चिऽभिः । सुऽजाते । अश्वेऽसूनृते ॥ ८

उतापि च नोऽस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानीषोऽन्नान्यावह आपय हे दिवो दुहितरुषः । कदा । सूर्यस्य रश्मिभिः साकं शोचद्भिर्दीपयद्भिः शुक्रैर्निर्मलैरर्चिभिरग्नेस्तेजोभिश्च साकं सूर्योदयकालेऽग्नीन्धनकाले चेत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

व्युच्छा दुहितर्दिवो मा चिरं तनुथा अपः ।
नेत्त्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरो अर्चिषा सुजाते
अश्वसूनृते ॥ ९

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।
न । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः ।
अर्चिषा । सुऽजाते । अश्वेऽसूनृते ॥ ९

हे दिवो दुहितरुषः त्वं व्युच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्मदीयं कर्म प्रति चिरं विलंबं मा तनुथाः । त्वा त्वां रिपुं स्तेनं यथा संतापयति राजादिस्तद्वत्सूरः सूर्योऽर्चिषा तेजसा नेत् नैव तपाति । तस्मात् । शीघ्रं नोदेहीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

एतावद्वेदुषस्त्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।
या स्तोतृभ्यो विभावर्युच्छन्ती न प्रमीयसे सुजाते अश्वसूनृते ॥ १०

एतावत् । वा । इत् । उषः । त्वं । भूयः । वा । दातुं ।
अर्हसि ।
या । स्तोतृभ्यः । विभाऽवरि । उच्छन्ती । न । प्रऽमीयसे ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ १०

हे उषस्त्वमस्मभ्यं यावद्वा दित्सितं किमेतावदेव । इच्छब्द एवकारार्थः अस्मिन् सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः । अथवा भूयो दातुमर्हसि । अप्रार्थितमपि । यद्दातव्यमस्ति तत्सर्वं देहीत्यर्थः । हे विभावर्युषो या त्वं स्तोतृभ्यस्तेषां लौकिकवैदिकव्यवहारार्थं व्युच्छन्ती तमो विवासयन्ती न प्रमीयसे । न हिंससि । न क्रध्यसीत्यर्थः । सा त्वं दातुमर्हसीति ॥ मीञ् हिंसायामित्यस्मात् । श्नास्थाने व्यत्ययेन श्यन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

द्युतद्यामानमिति षडृचमष्टमं सूक्तं । तत्रानुक्रमणिका । द्युतद्यामानं षडिति । सत्यश्रवा ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् । उषस्यं त्वित्युक्तत्वादुषा देवता ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । द्युतद्यामानमुषो वाजेन । आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्युतद्यामानं बृहतीमृतेनं ऋतावरीमरुणप्सुं विभातीं ।
देवीमुषसं स्वरावहंतीं प्रति विप्रासो मतिभिर्जरंते ॥ १

द्युतत्ऽयामानं । बृहतीं । ऋतेनं । ऋतऽवरीं । अरुणऽप्सुं ।
विऽभातीं ।
देवीं । उषसं । स्वः । आऽवहंतीं । प्रति । विप्रासः ।
मतिऽभिः । जरंते ॥ १

द्युतद्यामानं दीप्तरथां बृहतीं महतीमृतेन सत्येन यज्ञेन वर्तमानामृतावरीमरुण-प्सुमरुणरूपां विभातीं व्युच्छंतीं देवीं द्योतमानामुषसं स्वरावहंतीं सूर्यं गच्छंतीं। एवं महानुभावामुषसं विप्रासो मेधाविनो ऋत्विजो मतिभिः स्तुतिभिः प्रतिजरंते। स्तुवंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एषा जनं दर्शता बोधयंती सुगान्पथः कृण्वती यात्यग्रे ।
बृहद्रथा बृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्यच्छत्यग्रे अह्नां ॥ २

एषा । जनं । दर्शता । बोधयंती । सुऽगान् । पथः ।
कृण्वती । याति । अग्रे ।
बृहत्ऽरथा । बृहती । विश्वम्ऽइन्वा । उषाः । ज्योतिः ।
यच्छति । अग्रे । अह्नां ॥ २

दर्शता दर्शनीयैषोषा बोधयंती। कं। जनं। प्रबुद्धमित्यर्थः। पथः सुगान् सुगमनाय कृण्वत्यग्रे सूर्यस्य पुरस्ताद्याति। गच्छति। कीदृश्युषाः। बृहद्रथा प्रभूतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्वं व्याप्नुवाना विश्वतर्पणा वा। ईदृश्युषा अह्नामग्रे ज्योतिस्तेजो यच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एषा गोभिररुणेभिर्युजानास्रेधंती रयिमप्रायु चक्रे ।
पथो रदंती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥ ३

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । अस्रेधंती । रयिं ।
अप्रऽआयु । चक्रे ।
पथः । रदंती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता । विश्वऽवारा ।
वि । भाति ॥ ३

एषोषा अरुणेभिररुणवर्णैर्गोभिरश्वैर्वा रथं युजाना योजयंत्यस्मे वयं सुव्यंत्यवीणा वा। किं रयिं धनमप्राप्तव्यवर्जं स्वविचलितं चक्रे । करोति। किं कुर्वंती। पथो मार्गान् रदंती प्रकाशयंती। किमर्थं। सुवितायं सुष्टु गमनाय देवी द्योतमाना पुरुष्टुता बहुभिः स्तुता विश्ववारा सर्वैर्वरणीया विभाति। प्रकाशं करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एषा व्येनी भवति द्विबर्हा आविष्कृण्वाना तन्वं पुरस्तात् ।

ऋतस्य पंथामन्वेति साधु प्रजानतीव न दिशो मिनाति ॥ ४

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽबर्हाः । आविःऽकृण्वाना ।

तन्वम् । पुरस्तात् ।

ऋतस्य । पंथाम् । अनु । एति । साधु । प्रजानतीऽइव । न ।

दिशः । मिनाति ॥ ४

एषोषा व्येनी भवति विशेषेण श्वेता भवति द्विबर्हा द्वयोः प्रथममध्यमयोः परिवृढोषाः पश्चात्तन्वं स्वीयां तनूमाविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती। कुत्र। पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि। किंच ऋतस्यादित्यस्य पंथां पंथानं साधु सम्यगन्वेति। किंच प्रजानतीव विश्वं प्रज्ञापयंती। इवेति संप्रत्यर्थे। न दिशो मिनाति। न हिनस्ति। प्रत्युत दिशः प्रकाशयति। अथवा प्रजानतीवानुगंतव्यमिति प्रकर्षेणावगच्छंती ऋतस्य पंथामन्वेति॥

॥ अथ पंचमी ॥

एषा शुभ्रा न तन्वो विदानोर्ध्वेव स्नाती दृशये नो अस्थात् ।

अप द्वेषो बाधमाना तमांस्युषा दिवो दुहिता ज्योतिषागात् ॥ ५

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्ध्वाऽइव । स्नाती ।

दृशये । नः । अस्थात् ।

अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उषाः । दिवः ।

दुहिता । ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५

एषोषाः शुभ्रा न शुभ्रवर्णा निर्मला स्वलंकृता योषिदिव तन्वोऽङ्गानि विदाना प्रख्यापयंती स्नातो स्नानं कुर्वाणोर्ध्वं योषितेव स्नानादुत्तिष्ठंतीव नोऽस्माकं पुरतो वा दृशये सर्वेषां दर्शनायोदस्थात् । पूर्वस्यां दिश्युत्तिष्ठति । किं कुर्वंती । द्वेषो द्वेष्याणि तमांस्यपबाधमाना दिवो दुहितोषा ज्योतिषा तेजसा सहागात् ॥ आगच्छति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नॄन्योषेव भद्रा नि रिणीते अप्सः ।
व्यूर्ण्वती दाशुषे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वथाकः ॥ ६

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नॄन् । योषाऽइव । भद्रा ।
नि । रिणीते । अप्सः ।
विऽऊर्ण्वती । दाशुषे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः ।
पूर्वऽथा । अकरित्यकः ॥ ६

एषोषाः प्रतीच्यभिमुखा सती दिवो दुहिता नॄन् सर्वान् प्राणिनः प्रति भद्रा योषेव कल्याणवेषा योषिदिवाप्सो रूपं निरिणीते । प्रेरयति । किंच दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्ण्वती प्रयच्छंती युवतिर्नित्ययौवना सर्वत्र मिश्रयंती वा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिव ज्योतिस्तेजोऽकः । करोति ।

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

युंजते मन इति पंचर्चं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । युंजते पंच श्यावाश्वः सावित्रं तु जागतमिति । श्यावाश्वो नामात्रेय ऋषिः । जगती छंदः सविता देवता ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं । सूत्रितं च । युंजते मन इहेह व इति चतस्रः । आ० ७. ५. । इति ॥ आद्या प्रातरनुवाकेऽपि । सूत्रितं च । युंजते मन उत युंजते धिय आ तू न इंद्र क्षुमंतं । आ० ५. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युंजते मन उत युंजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।
वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १

युंजते । मनः । उत । युंजते । धियः । विप्राः । विप्रस्य ।

बृहतः । विपःऽचितः ।

वि । होत्राः । दधे । वयुनऽवित् । एकः । इत् । मही ।

देवस्य । सवितुः । परिऽस्तुतिः ॥ १

विप्रा मेधाविन ऋत्विग्यजमाना मनः स्वीयं सर्वेषु कर्मसु युंजते । योजयंति । सवित्रनुज्ञाय संकल्पं कुर्वंतीत्यर्थः । उतापि च धियः कर्माण्यपि युंजते प्राप्नुवंति । कस्मादुच्यतेत्युच्यते । विप्रस्य मेधाविनो बृहतो महतो विपश्चितः स्तुत्यस्य ज्ञानवतो वा सवितुरनुज्ञयेति । सविता वै प्रसवानामीश इति हि श्रुतिः । स एष सविता होत्राः सप्त होतृकाणामनुष्ठिताः क्रिया वयुनावित् । वयुनमिति प्रज्ञानाम । तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावेत्तैक इत् एक एव विदधे । करोति । पृथक्पृथगवधारयति । किंच तस्य सवितुर्देवस्य परिष्टुतिः स्तुतिर्मही महत्यतिप्रभूता । स्तुत्यगोचरेत्यर्थः ॥

हविर्धानप्रवर्तने रराट्यामवनद्धायां विश्वा रूपाणीत्येषानुवचनीया । सूत्रितं च । विश्वा रूपाणि प्रति मुंचते कविरिति व्यवस्तायां । आ० ४. ९. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

विश्वा रूपाणि प्रति मुंचते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।

वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥ २

विश्वा । रूपाणि । प्रति । मुंचते । कविः । प्र । असावीत् ।

भद्रं । द्विऽपदे । चतुःऽपदे ।

वि । नाकं । अख्यत् । सविता । वरेण्यः । अनु । प्रऽयानं ।

उषसः । वि । राजति ॥ २

कविर्मेधावी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मनि प्रतिमुंचते । बध्नाति । धारयति । किंच भद्रं कल्याणं गमनादिविषयं प्रासावीत् । अनुजानाति । कस्मै । द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्वादिकाय । किंच सविता सर्वस्य प्रेरको देवो

वरेण्यो वरणीयः सन् व्यख्यत् । ख्यापयति । प्रकाशयति । किं । नाकं । नास्मिन्नकं दुःखमस्तीति नाकः स्वर्गः । यजमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः । स देव उषसः प्रयाणमुदयमनु विराजति । प्रकाशते । सवितुरुदयात्पूर्वं ह्युषा उदेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुर्देवा देवस्य महिमानमोजसा ।
यः पार्थिवानि विममे स एतशो रजांसि देवः सविता महित्वना ॥ ३

यस्य । प्रऽयानं । अनु । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्य ।
महिमानं । ओजसा ।
यः । पार्थिवानि । विऽममे । सः । एतशः । रजांसि । देवः ।
सविता । महिऽत्वना ॥ ३

अन्य इद्देवा अन्येऽप्यग्न्यादयो देवा देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुः । गच्छन्ति । प्राप्नुवन्ति । किं । महिमानं महत्त्वं । सवितुरुदयाभावेऽग्निहोत्राद्यनिष्पत्तेस्तेषां हविःस्तुत्याद्यभावात् । ओजसा बलेन च युक्ता भवन्ति । यः सविता पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकान्महित्वना स्वमहत्त्वेन विममे परिच्छिनत्ति स देव एतश एतवर्णः शुभ्रः शोभमानः सन् । राजत इति शेषः ॥ युवशा तालव्योतनेत्यादिवदेतश इत्यादिषकारोपजनश्छांदसः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत यासि सवितस्त्रीणि रोचनोत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि ।
उत रात्रीमुभयतः परीयस उत मित्रो भवसि देव धर्मभिः ॥ ४

उत । यासि । सवितरिति । त्रीणि । रोचना । उत ।
सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । सं । उच्यसि ।

उत । रात्री॑ । उभयतः॑ । परि॑ । ई॒यसे॒ । उ॒त । मि॒त्रः ।
भवसि । दे॒व । धर्म॑ऽभिः ॥ ४

हे सवितर्देव उतापि च त्रीणि रोचना रोचमानान् द्युलोकान्याप्ति। गच्छसि। तिस्रो दिवः पृथिवीरित्युक्तः। उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि। संगच्छसि॥ उच समवाय इत्यस्येदं रूपं॥ उदयात्पूर्वभावी सवितोदयास्तमयवर्ती सूर्य इति। उतापि च रात्रीमुभयत उभयपार्श्वे परीयसे। परिगच्छसि। उतापि च हे देव सवितस्त्वं धर्मभिर्जगद्धारकैः कर्मभिर्मित्रो भवसि। मित्राख्यो देवो भवसि। अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सखा भवसि सर्वजगतां॥

॥ अथ पंचमी ॥

उतेशि॑षे प्रस॒वस्य॒ त्वमेक॒ इदु॒त पू॒षा भ॑वसि देव॒ याम॑भिः ।
उ॒तेदं विश्वं॒ भुव॑नं॒ वि रा॑जसि श्या॒वाश्व॑स्ते सवित॒: स्तोम॑मानशे ॥ ५

उत । ई॒शि॒षे॒ । प्र॒ऽस॒वस्य॑ । त्वं । एकः॑ । इत् । उ॒त । पू॒षा ।
भवसि । दे॒व । याम॑ऽभिः ।
उत । इ॒दं । विश्वं॑ । भुव॑नं । वि । रा॒ज॒सि॒ । श्या॒वऽअ॑श्वः ।
ते । सवितरिति॑ । स्तोम॑ं । आ॒न॒शे॒ ॥ ५

हे सवितस्त्वमेक इत् एक एव प्रसवस्य सर्वकर्मानुज्ञाकरणस्येशिषे। समर्थो भवसि। ये लौकिकं गमनादिरूपं वैदिकमग्निहोत्रादिरूपं कर्मानुतिष्ठंते तेषां सर्वेषामनुज्ञातस्त्वमेक एव प्रभवसि। उतापि च पूषा पोषको भवसि हे देव यामभिर्गमनैः। उतापि चेदं विश्वं भुवनं भूतजातं विराजसि। ईशिषे धारयितुं। यस्मादेवं महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते तुभ्यं श्यावाश्व ऋषिः स्तोमं स्तोत्रमानशे। व्याप्नोति। करोतीत्येवमात्मानं परोक्षतया निर्दिशयाह॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

तत्सवितुरिति नवर्चं द्वयमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं पाठेयमनुक्रमणिका। तत्सवितुर्नव गायत्र्याद्यानुष्टुबिति। प्रथमानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। सावित्रं तित्विदुक्तत्वात्सावित्रं॥

अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रस्याद्यस्तृचः प्रतिपत् अद्या नो देवेत्यनुचरः। सूत्रितं च। तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ। आ० ५.१८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे व॒यं दे॒वस्य॒ भोज॑नं।

श्रेष्ठं॑ सर्व॒धात॑मं॒ तुरं॒ भग॑स्य धीमहि॥ १

तत्। स॒वि॒तुः। वृ॒णी॒म॒हे॒। व॒यं। दे॒वस्य॑। भोज॑नं।

श्रेष्ठं॑। स॒र्व॒ऽधात॑मं। तुरं॑। भग॑स्य। धी॒म॒हि॒॥ १

तत् प्राप्यत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वृणीमहे। प्रार्थयामः। कस्य धनं। सवितुः प्रेरकस्य देवस्य स्वभूतं। तदध्वा च श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं। सर्वधातृतमं। सर्वभोगप्रदमित्यर्थः। तुरं शत्रूणां हिंसकं। धनेन शत्रून्हंतुं शक्यत्वात्। तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहाद्धीमहि। धारयाम। उपभोगं कारयामेत्यर्थः। अथवा धनं वृणीमहेऽर्थित्वाच्च लभेमहीति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अ॒स्य हि स्वय॑शस्तरं सवि॒तुः कच्च॒न प्रि॒यं।

न मि॒नन्ति॑ स्व॒राज्यं॑॥ २

सः। हि। स्वय॑शःऽतरं। स॒वि॒तुः। कत्। च॒न। प्रि॒यं।

न। मि॒नन्ति॑। स्व॒ऽराज्यं॑॥ २

अस्य सवितुः स्वयशस्तरं स्वयमसाधारणं यशो यस्यातिशयेन भवति तत्तादृशं प्रियं सर्वेषां प्रियभूतं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचिदप्यसुरादयो न मिनंति। न हिंसंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

स हि रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ सु॒वाति॑ सवि॒ता भगः॑।

तं भा॒गं चि॒त्रमी॑महे॥ ३

सः । हि । रत्नानि । दाशुषे । सुवाति । सविता । भगः ।

तं । भागं । चित्रं । ईमहे ॥ ३

स हि स खलु सविता भगो भजनीयो देवो दाशुषे हविर्दात्रे मह्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि सुवाति । प्रेरयति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनीयं चित्रं चायनीयं धनमीमहे । याचामहे ॥

अद्या न इति चतुर्थीपंचमीभ्याममनोज्ञस्वप्नदर्शने प्रत्यृचं जुहुयात् अद्या नो देव सवितरिति द्वाभ्यां । ऋ० सू० ३. ६. । इति हि स्मृतिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगं ।

परा दुःष्वप्न्यं सुव ॥ ४

अद्या । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवत् । सावीः ।

सौभगं ।

परा । दुःऽस्वप्न्यं । सुव ॥ ४

हे सवितर्देव नोऽस्मभ्यमद्यास्मिन्यागदिने प्रजावत्पुत्राद्युपेतं सौभगं धनं सावीः । प्रेरय । दुःष्वप्न्यं दुःस्वप्नं दुःस्वप्नवद्दुःखकरं दारिद्र्यं परासुव । दूरे प्रेरय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव ।

यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥ ५

विश्वानि । देव । सवितः । दुःऽइतानि । परा । सुव ।

यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥ ५

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परासुव। यद्भद्रं प्रजापशुपुत्रादिकं तच्चोऽस्मभ्यमासुव। अस्मदभिमुखं प्रेरय। प्रजा वै भद्रं पशवो भद्रं पुत्रं भद्रमिति हि श्रुतिः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे ।

विश्वा वामानि धीमहि ॥ ६

अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे ।

विश्वा । वामानि । धीमहि ॥ ६

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुज्ञायां सत्यामदितयेऽखंडनीयायै देव्यै भूम्यै अनागसः स्याम। अनपराधिनो भवेम। भूम्यां हि पापाः संभवंति अपगतेऽस्मागःसु विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धीमहि। धारयाम ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि सावित्रस्य द्वादशकपालस्य विश्वदेवमित्यनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्पतिं वामगद्य सवितः। आ० २.१६.। इति ॥ प्रायणीय एषैव सवितुरनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्पतिं य इमा विश्वा जातानि। आ० ४.३.। इति ॥ देवसुवां हविःष्वेषैव सवितुरनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्पतिं न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तत्। आ० ४.११.। इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ विश्वदेवं सत्पतिं सूक्तैरद्या वृणीमहे ।

सत्यसवं सवितारं ॥ ७

आ । विश्वऽदेवं । सत्ऽपतिं । सुऽउक्तैः । अद्य । वृणीमहे ।

सत्यऽसवं । सवितारं ॥ ७

विश्वदेवं। विश्वे देवा यस्य वशे भवंति स तादृशः। सं हि सर्वात्मत्वादिंद्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरित्यादिश्रुतेरितरेषां तद्विभूतित्वात्। सत्पतिं सतामनुष्ठातॄणां पालकं सत्यसवं सत्यानुज्ञं सवितारं देवमद्यास्मिन्यागदिने सूक्तैराद्वृणीमहे। संभजामहे ॥

॥ अथाष्टमी ॥

य इमे उभे अहनी पुर एत्यप्रयुच्छन्।

स्वाधीर्देवः सविता ॥ ८

यः। इमे इति। उभे इति। अहनी इति। पुरः। एति।

अप्रऽयुच्छन्।

सुऽआधीः। देवः। सविता ॥ ८

यः सविता देवः स्वाधीः शोभनाध्यानः सुकर्मा वा सन् इमे अहनी रात्र्यहनी तयोः पुरः पुरस्तादप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्नेति गच्छति तमावृणीमह इति संबंधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वेति सवितुर्याज्या। सूत्रितं च। य इमा विश्वा जातानि सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसं। आ० ४. ३.। इति ॥ अश्वमेधेऽश्वस्तसृज्यानु सततं सावित्रीष्टिः कार्या। तत्रामैषामाध्यंदिने सवनेऽनुवाक्या। सूत्रितं च। य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु सविता सुरत्नः। आ० १०. ६.। इति ॥

॥ सैषा नवमी ॥

य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्लोकेन।

प्र च सुवाति सविता ॥ ९

यः। इमा। विश्वा। जातानि। आऽश्रावयति। श्लोकेन।

प्र। च। सुवाति। सविता ॥ ९

यो देव इमानि विश्वा सर्वाणि जातान्युत्पन्नान् प्राणिनः। जंगमानित्यर्थः। तान् श्लोकेन यशसाश्रावयति। सर्वेऽप्यस्य स्तुतिं कुर्वंतीत्यर्थः। अथवा गर्जनशब्देन सर्वाण्येतान्युत्पन्नान्याश्रावयति वृष्ट्युन्मुखः सन्। किंच सविता प्रसुवाति च प्रेरयति तं वृणीमह इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

अच्छा वदेति दशर्चमेकादशं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अच्छा दशात्रिः पार्जन्यमुपाद्यास्तिस्रो जगत्य उपांत्यानुष्टुप् इति। यत्पर्जन्येत्येषा नवम्यनुष्टुप् वि वृक्षानित्याद्यास्तिस्रो जगत्यः शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः। पर्जन्यो

देवता ॥ अनेन सूक्तेन प्रत्यृचं वा दिश उपस्थेयाः । सूत्रितं च । संस्थितायां अपां दिश उपतिष्ठेताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतसृभिः प्रत्यृचं सूक्तेन वा । आ० २. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पर्जन्यं नमसा विवास ।

कनिक्रदद्वृषभो जीरदानू रेतो दधात्योषधीषु गर्भं ॥ १

अच्छ । वद । तवसं । गीःऽभिः । आभिः । स्तुहि । पर्जन्यं ।

नमसा । आ । विवास ।

कनिक्रदत् । वृषभः । जीरऽदानुः । रेतः । दधाति ।

ओषधीषु । गर्भं ॥ १

हे स्तोतस्तवसं बलवंतं पर्जन्यमच्छाभिप्राप्य वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो यास्केन बहुधा निरुक्तः । पर्जन्यस्तृपेराद्यंतविपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो जेता वा जनयिता वा प्रार्जयिता वा रसानां । नि० १०. १०. । इति ॥ आभिर्गीर्भिः स्तुतिवाग्भिः स्तुहि । नमसान्नेन हविर्लक्षणेनाविवास । सर्वतः परिचर । यः पर्जन्यो वृषभोऽपां वर्षिता जीरदानुः क्षिप्रदानुः कनिक्रदत् गर्जनशब्दं कुर्वन्नोषधीषु गर्भं गर्भस्थानीयं रेत उदकं दधाति स्थापयति तं स्तुहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि वृक्षान्हंत्युत हंति रक्षसो विश्वं बिभाय भुवनं महावधात् ।

उतानागा ईषते वृष्ण्यावतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हंति दुष्कृतः ॥ २

वि । वृक्षान् । हंति । उत । हंति । रक्षसः । विश्वं । बिभाय ।

भुवनं । महाऽवधात् ।

उत । अनागाः । ईषते । वृष्ण्यऽवतः । यत् । पर्जन्यः ।

स्तनयन् । हंति । दुःऽकृतः ॥ २

अयं मंत्रो निरुक्ते स्पष्टं व्याख्यातः । तदेवात्र लिख्यते । पर्जन्यो विहंति वृक्षान्विहंति च रक्षांसि सर्वाणि चास्माद्भूतानि बिभ्यति महावधात् महान्ह्यस्य वधः । अप्यनपराधो भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हंति दुष्कृतः पापकृतः । नि० १०. ११. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रथीव कशयाश्वाँ अभिक्षिपन्नाविर्दूतान्कृणुते वर्ष्याँ३ अह ।
दूरात्सिंहस्य स्तनथा उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्ष्यं१ नभः ॥ ३

रथीऽइव । कशया । अश्वान् । अभिऽक्षिपन् । आविः ।
दूतान् । कृणुते । वर्ष्यान् । अह ।
दूरात् । सिंहस्य । स्तनथाः । उत् । ईरते । यत् । पर्जन्यः ।
कृणुते । वर्ष्यं । नभः ॥ ३

रथीव रथस्वामीव । स यथा कशयाश्वानभिक्षिपन् दूतान् भटानाविष्करोति तद्वदसौ पर्जन्योऽपि कशयाश्वासेवानभिक्षिपन् अभिप्रेरयन् वर्ष्यान् वर्षकान् दूतान् दूतवद्वृष्टिप्रेरकान्मेघान् महतो वाविष्कृणुते । प्रकटयति । अहेति पूरणः । एवं सति सिंहस्य । सहतेर्हिंसंतेर्वा शब्दकर्मणः सिंहशब्दः ॥ अवर्षणेनाभिभवितुः शब्दयितुर्वा मेघस्य स्तनथा गर्जनशब्दा दूरादुदीरते उद्गच्छंति । कदा । यद्यदा पर्जन्यो नभोऽन्तरिक्षं वर्ष्यं वर्षोपेतं कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति चतुर्थी पर्जन्यस्य चरोर्याज्या । सूत्रितं च । प्र वाता वांति पतयंति विद्युत इत्यन्वायेयप्रभृतीनि । आ० २. १५. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वाता वांति पतयंति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते स्वः ।
इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसावति ॥ ४

प्र । वाताः । वांति । पतयंति । विऽद्युतः । उत । ओषधीः ।
जिहते । पिन्वते । स्वरिति स्वः ।

इरा । विश्व॑स्मै । भुव॑नाय । जायते । यत् । पर्जन्यः ।

पृथिवीं । रेत॑सा । अव॑ति ॥ ४

प्र वांति वाता इत्यर्थं । पतयंति गच्छंति समंतात्संचरंति विद्युतः । ओषधी-रोषधय उज्जिहते । उद्गच्छंति । प्रवर्धते । स्वरंतरिक्षं पिन्वते । क्षरति । इरा भूमि-र्विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय सर्वजगद्धिताय जायते । समर्था भवति । कदैवमिति । यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवीं रेतसोदकेनावति रक्षति अभिगच्छति वा तदैवं भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य॑ व्र॒ते पृ॑थि॒वी नंन॑मीति॒ यस्य॑ व्र॒ते श॒फव॒ज्जर्भु॑रीति ।

यस्य॑ व्र॒त ओष॑धीर्वि॒श्वरू॑पाः॒ स नः॑ पर्जन्य॒ महि॒ शर्म॑ यच्छ ॥ ५

यस्य॑ । व्र॒ते । पृ॒थि॒वी । नंन॑मीति । यस्य॑ । व्र॒ते । श॒फ॒ऽवत् ।

जर्भु॑रीति ।

यस्य॑ । व्र॒ते । ओष॑धीः । वि॒श्वऽरू॑पाः । सः । नः॒ । प॒र्ज॒न्य॒ ।

महि॑ । शर्म॑ । य॒च्छ॒ ॥ ५

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी नंनमीति अत्यर्थं नमति सर्वदावनतो भवति । यस्य व्रते शफवत् पादोपेतं गवादिकं जर्भुरीति भ्रियते पूयते गच्छतीति वा । यस्य व्रते कर्मण्योषधीरोषध्यो विश्वरूपा नानारूपा भवंति हे पर्जन्य स महांस्त्वं नोऽस्मभ्यं महि शर्म महत् सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दि॒वो नो॑ वृ॒ष्टिं म॑रुतो ररीध्वं॒ प्र पि॑न्वत॒ वृष्णो॒ अश्व॑स्य॒ धाराः॑ ।

अ॒र्वाङे॒तेन॑ स्तनयि॒त्नुनेह्य॒पो नि॑षि॒ञ्चन्नसु॑रः पि॒ता नः॑ ॥ ६

दि॒वः । नः॒ । वृ॒ष्टिं । म॒रु॒तः॒ । र॒री॒ध्व॒म् । प्र । पि॒न्व॒त॒ । वृष्णः॑ ।

अश्व॑स्य । धाराः॑ ।

अर्वाङ्। एतेनं। स्तनयित्नुनां। आ। इहि। अपः।

निऽसिंचन्। असुंरः। पिता। नः॥ ६

हे मरुतो यूयं दिवोऽंतरिक्षप्रकाशात् नोऽस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्वं। दत्त। वृष्णो वर्षकस्याश्वस्य व्यापकस्य मेघस्य संबंधिन्यो धारा उदकधारा प्रपिन्वत। प्रक्षरत। हे पर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गर्जता मेघेन सहार्वाङ् अस्मदभिमुखमेहि। आगच्छ। किं कुर्वन्। अपोऽंभांसि निषिंचन् स देवोऽसुर उदकानां निरसिताऽधि सन् नोऽस्माकं पिता पालकश्च॥

॥ अथ सप्तमी॥

अभि क्रंद स्तनय गर्भमा धा उदन्वता परि दीया रथेन।

दृतिं सु कर्ष विषितं न्यंचं समा भवंतूद्वतो निपादाः॥ ७

अभि। क्रंद। स्तनयं। गर्भं। आ। धाः। उदन्ऽवता।

परि। दीय। रथेन।

दृतिं। सु। कर्ष। विऽसितं। न्यंचं। समाः। भवंतु।

उत्ऽवतः। निऽपादाः॥ ७

अभि भूम्यभिमुखं क्रंद। शब्दय। तदेव पुनरुच्यते दार्ढ्याय। स्तनय। गर्भं। गर्भं गर्भस्थानीयमुदकमोषधीष्वाधाः। आधेहि। तदर्थमुदन्वतोदकवता रथेन परि दीय। परितो गच्छ। दृतिं दृतिवदुदकधारकं मेघं विषितं विशेषेण सितं बद्धं न्यंचं न्यक् अधोमुखं सु सुष्ठु कर्ष। आकर्ष उद्घाटय। यद्वा विषितं विमुक्तबंधनमेवं कर्ष। एवं सत उद्वत उद्वंत उन्नतप्रदेशा निपादा न्यग्भूतपादा निकृष्टपादा वा निम्नोन्नतप्रदेशाः समा एकरूपा भवंतु। उदकपूर्णा भवंत्वित्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी॥

महांतं कोशमुदंचा नि षिंच स्यंदंतां कुल्या विषिताः पुरस्तात्।

घृतेन द्यावापृथिवी व्युंधि सुप्रपाणं भवत्वघ्न्याभ्यः॥ ८

महान्तं। कोशं। उत्। अच। नि। सिंच। स्यंदंतां।
कुल्याः। विऽसिताः। पुरस्तात्।
घृतेन। द्यावापृथिवी इति। वि। उंधि। सुऽप्रपानं।
भवतु। अघ्न्याभ्यः॥ ८

हे पर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयं मेघमुत्कृष्टमुदच। उद्गच्छ। उद्गमय वा। तथा कृत्वा निषिंच। नीचैः क्षारय। कुल्या नद्यो विषिता विमुक्ताः सत्यः स्यंदंतां प्रवहंतु पुरस्तात् पूर्वाभिमुखं। प्रायेण नद्यः प्राच्यः स्यंदंते। घृतेनोदकेन द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च व्युंधि। क्लेदयात्यधिकं। अघ्न्याभ्यो गोभ्यः सुप्रपाणं सुष्टु प्रकर्षेण पातव्यमुदकं भवतु॥

॥ अथ नवमी॥

यत्पर्जन्य कनिक्रदत्स्तनयन् हंसि दुष्कृतः।
प्रतीदं विश्वं मोदते यत्किं च पृथिव्यामधि॥ ९
यत्। पर्जन्य। कनिक्रदत्। स्तनयन्। हंसि। दुःऽकृतः।
प्रति। इदं। विश्वं। मोदते। यत्। किं। च। पृथिव्यां। अधि॥ ९

हे पर्जन्य यद्यदा त्वं कनिक्रदद्भृशं शब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतो मेघान् हंसि विदारयसि तदानीमिदं विश्वं जगत् प्रतिमोदते। विश्वं विशेष्यते। यत्किंच पृथिव्यामधि भूम्यामधिष्ठितं यच्चराचरात्मकं तदिदं विश्वं मोदते। हृष्यति। वृष्टेः सर्वजगत्प्रीतिकारणत्वं प्रसिद्धं॥

॥ अथ दशमी॥

अवर्षीर्वर्षमुदु षू गृभायाकर्धन्वान्यत्येतवा उ।
अजीजन ओषधीर्भोजनाय कमुत प्रजाभ्योऽविदो मनीषां॥ १०

अव॑र्षीः । व॒र्षं । उत् । ऊं॒ इति॑ । सु । गृ॒भा॒य॒ । अकः॑ ।
धन्वा॑नि । अति॑ऽए॒त॒वै । ऊं॒ इति॑ ।
अजी॑जनः । ओष॑धीः । भोज॑नाय । कं ।
उ॒त । प्र॒ऽजाभ्यः॑ । अ॒वि॒दः॒ । म॒नी॒षां ॥ १०

इयमतिवृष्टिविमोचनी ॥ हे पर्जन्य त्वमवर्षीः । वृष्टवानसि । वर्षमुदु षू गृभाय । उत्कृष्टं सुष्ठु गृभाय । गृहाण । परिहरेत्यर्थः । धन्वानि निरुदकप्रदेशानकः । जलधरः कृतवानसि । किमर्थं । अत्येतवा उ । अतिक्रम्य गंतुं । ओषधीरजीजनः । उदपादयः । किमर्थं । भोजनाय धनाय भोगाय वा । कमित्यर्थं घिषिरं जीवनाय कं । नि० १. १० । इतियत्पादपूरणः । उतापि च प्रजाभ्यः सकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः । प्राप्तवानसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

बळित्थेति त्र्यृचात्मकं द्वादशं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं पृथिवीदेवताकमानुष्टुभं । अनुक्रांतं च । बळित्था त्र्यृचं पार्थिवमानुष्टुभमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । आद्या देवानां हविःषु पड्क्त्या अनुवाक्या । यळित्था पर्वतानां दृढा चिद्या वनस्पतीन् । आ० ६. १४. । इति हि सूत्रितं ॥ भूमिस्तोमे चैषा मरुत्वतीयशस्त्रे सूक्तमुखीया । आ० ८. ५. ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

बळि॒त्था पर्व॑तानां खि॒द्रं बि॑भर्षि पृथिवि ।
प्र या भूमिं॑ प्रवत्वति म॒ह्ना जि॒नोषि॑ महिनि ॥ १

बट् । इ॒त्था । पर्व॑तानां । खि॒द्रं । बि॒भ॒र्षि॒ । पृ॒थि॒वि॒ ।
प्र । या । भूमिं॑ । प्र॒व॒त्व॒ति॒ । म॒ह्ना । जि॒नोषि॑ । म॒हि॒नि॒ ॥ १

द्विरूपा पृथिवी चैषा प्रत्यक्षदेवतापि च । मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्र संबोध्य वर्ण्यते ॥ हे पृथिवि प्रथनवति मध्यस्थानदेवते । त्वमित्थेत्थमस्मदंतरिक्षे वा बट् सत्यं पर्वतानां मेघानां वा खिद्रं खेदनं भेदनं बिभर्षि । धारयसि । हे महिनि महति हे प्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवति वा या त्वं भूमिं प्रत्यक्षां पृथिवीं मह्ना महत्त्वेन महतोदकेन वा प्रजिनोषि प्रकर्षेण प्रीणयसि ॥

। अथ द्वितीया ॥

स्तोमा॑सस्त्वा विचारिणि॒ प्रति॑ ष्टोभन्त्य॒क्तुभिः॑ ।
प्र या वाजं॒ न हेष॑न्तं पे॒रुमस्य॑स्यर्जुनि ॥ २

स्तोमा॑सः । त्वा॒ । वि॒ऽचा॒रि॒णि॒ । प्रति॑ । स्तो॒भ॒न्ति॒ । अ॒क्तुऽभिः॑ ।
प्र । या । वाज॑म् । न । हेष॑न्तम् । पे॒रुम् । अस्य॑सि । अ॒र्जु॒नि॒ ॥ २

हे यचारिणी विविधंचरणशीले पृथिवि देवि त्वां स्तोमासः स्तोतारोऽक्तुभिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रतिष्टोभंति । अभिष्टुवंति । किंच या त्वं हेषंतं शब्दयंतं वाजं न अश्वमिवोद्‌धृत्तं पेरुं पूरकं मेघं प्रास्यसि प्रक्षिपसि हे अर्जुनि शुभ्रवर्णे गमनशीले वा ॥

देवानां हविःषु इड़्हा चिदिति पृथिव्या याज्या । एषैव भूमिकौमे निष्केवल्ये सूक्तमुखीया । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

। सैषा तृतीया ॥

दृ॒ळ्हा चि॒द्या वन॒स्पती॑न्क्ष्म॒या दर्ध॑र्ष्योज॑सा ।
यत्ते॑ अ॒भ्रस्य॑ वि॒द्युतो॑ दि॒वो वर्ष॑न्ति वृ॒ष्टयः॑ ॥ ३

दृ॒ळ्हा । चि॒त् । या । वन॒स्पती॑न् । क्ष्म॒या । दर्ध॑र्षि । ओज॑सा ।
यत् । ते॒ । अ॒भ्रस्य॑ । वि॒ऽद्युतः॑ । दि॒वः । वर्ष॑न्ति । वृ॒ष्टयः॑ ॥ ३

हे पृथिवि या त्वं इड़्हा चित् ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया आकारः ॥ दृढया क्ष्मया भूम्या सह वनस्पतीन् वृक्षानोजसा बलेन दर्धर्षि धारयसि । अथवा दृढेति विधेयविशेषणं । वनस्पतीन् दृढान् कृत्वा धारयसीत्यर्थः । यद्यस्मात्ते तव संबंधिनो वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादभ्रस्य ॥ पंचम्यर्थे षष्ठी ॥ अभ्रादपां भर्तुर्दिवोऽंतरिक्षादादित्याद्वा वर्षंति । अथवा यद्यस्मात्ते तवाभ्रस्य मेघस्य वृष्टय उदकसंघाता विद्युतो विद्योतमानाया दिवः सकाशाद्वर्षंति पतंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

प्र सम्राज इत्यष्टर्चं त्रयोदशं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभं वारुणं। अनुक्रम्यते च। प्र सम्राजेऽष्टौ वारुणमिति। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सम्राजे बृहदर्चा गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय।

वि यो जघान शमितेव चर्मोपस्तिरे पृथिवीं सूर्याय॥ १

प्र। सम्ऽराजे। बृहत्। अर्च। गभीरं। ब्रह्म। प्रियं।

वरुणाय। श्रुताय।

वि। यः। जघान। शमिताऽइव। चर्म। उपऽस्तिरे।

पृथिवीं। सूर्याय॥ १

अत्रिः स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति। हे अत्रे त्वं सम्राजे सम्यग्राजमानायेश्वराय श्रुताय सर्वत्र श्रूयमाणाय वरुणायोपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकायैतन्नामकाय देवाय बृहत् प्रभूतं गभीरं दुरवगाहं बह्वर्थोपेतं प्रियं प्रियभूतं ब्रह्म स्तोत्ररूपं कर्म प्रार्च। प्रार्चय। प्रोच्चारयेत्यर्थं। यो वरुणः शमितेव चर्म शमिता पशुविशसनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्म हंति तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमंतरिक्षं॥ तृतीयस्यां पृथिव्यामिति श्रुतेरंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं॥ सूर्याय सूर्यस्योपस्तिरे आस्तरणाय विजघान विस्तारयामास। विस्तृतं हि व्यवहारयोग्यं भवति तस्माद्व्यवहारायांतरिक्षं। विस्तारितवान् उरुं हि राजा वरुणश्चकार। ऋग्वे० १। २४. ८.। इति ह्युक्तं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वनेषु व्यं१तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पयं उस्रियासु।

हृत्सु क्रतुं वरुणो अप्स्व१ग्निं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ॥ २

वनेषु। वि। अंतरिक्षं। ततान। वाजं। अर्वत्ऽसु। पयः।

उस्रियासु।

हृत्ऽसु । क्रतुं । वरुणः । अप्ऽसु । अग्निं । दिवि । सूर्यं ।

अदधात् । सोमं । अद्रौ ॥ २

अयं वरुणो वनेषु वृक्षाग्रेष्वंतरिक्षं विततान । विस्तारितवान् । तथा वाजसनेयकं । वनेषु हीदमेषु वृक्षाग्रेष्वंतरिक्षं विततं तस्मादाह वनेषु व्यंतरिक्षं ततानेति । वाजं बलमर्वत्स्वश्वेषु विततान । पयः क्षीरमुस्रियासु गोषु । उस्रियेति गोनाम । उत्सारिण्योऽस्यां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः । हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्पं । यच्चि मनसा ध्यायति तत्कर्मणा करोति । अप्सूदकेष्वग्निं वैद्युतमौर्वं वा सर्वत्र विततानेति संबंधः । किंच दिवि द्युलोके सूर्यमादधात् । स्थापितवान् । सोमं चाद्रौ पर्वतेऽदधात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नीचीनंबारं वरुणः कवंधः प्र ससर्ज रोदसी अंतरिक्षं ।

तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिव्युंनत्ति भूमं ॥ ३

नीचीनंऽबारं । वरुणः । कवंधं । प्र । ससर्ज । रोदसी इति ।

अंतरिक्षं ।

तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवं । न

वृष्टिः । वि । उनत्ति । भूमं ॥ ३

नीचीनबारमधोमुखबिलं प्रससर्ज । सृष्टवान् । कं । कवंधं । कवनमुदकं । तद्धीयतेऽस्मिन्निति कवंधो मेघः । तं तथाकरोत् । अथवा कवंधमुदकं तदुदकं नीचीनबारं नीचीननिर्गमनबिलं चकार । मेघं विदार्योदकमधोमुखं चकारेत्यर्थः । किं प्रतीत्युच्यते । रोदसी द्यावापृथिव्यावंतरिक्षं च प्रति । लोकत्रयहितायेत्यर्थः । तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूम भूमिं व्युनत्ति । क्लेदयति । वृष्टिः सेक्ता पुमान्यवं न यवमिव यथान्यथा प्ररोहाय सर्वत्र प्रसारयति तद्वद्भूमिं सर्वत्रोनत्ति । अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः । वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः । अस्मिन्पक्षे यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः । अत्र नीचीनबारं वरुणः कवंधं । नि० १०, ४, । इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उनत्ति भूमिं पृथिवीमुत द्यां यदा दुग्धं वरुणो वष्ट्यादित् ।
समभ्रेण वसत पर्वतासस्तविषीयंतः श्रथयंत वीराः ॥ ४

उनत्ति । भूमिं । पृथिवीं । उत । द्यां । यदा । दुग्धं ।
वरुणः । वष्टि । आत् । इत् ।
सं । अभ्रेण । वसत । पर्वतासः । तविषीऽयंतः । श्रथयंत ।
वीराः ॥ ४

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमंतरिक्षं । अंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं । उतापि च द्यां द्युलोकमुनत्ति । क्लेदयति । यदायं दुग्धमुदकपूरणं वष्टि कामयते । अथवा दुग्धमुदकं । तेन तत्कार्यमोषध्यादिकं लक्ष्यते । ओषध्यादयः प्रवर्धंतामिति यदा कामयते आदिदनंतरमेव संवसत । समाच्छादयंति । के । पर्वतासः पर्वंतेऽद्रयः । केन । अभ्रेण मेघेन । किंच तविषीयंतो बलमिच्छंतो वीरा विशेषेण वृष्टेः प्रेरयितारो मरुतः श्रथयंत । श्रथयंति मेघान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमामू ष्वासुरस्य श्रुतस्य महीं मायां वरुणस्य प्र वोचं ।
मानेनेव तस्थिवाँ अंतरिक्षे वि यो ममे पृथिवीं सूर्येण ॥ ५

इमां । ऊं इति । सु । आसुरस्य । श्रुतस्य । महीं । मायां ।
वरुणस्य । प्र । वोचं ।
मानेनऽइव । तस्थिऽवान् । अंतरिक्षे । वि । यः । ममे ।
पृथिवीं । सूर्येण ॥ ५

आसुरस्यासुरसंबंधिनः। असुराणामस्य च वध्यघातकभावः संबंधः। असुरहंतुरित्यर्थः। अथवासुरो मेघः। प्राणदानात्तत्संबंधिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य महीं महतीमिमां मायां प्रज्ञां प्रवोचं। प्रब्रवीमि। केषा मायेति सोच्यते। यो वरुणोऽंतरिक्षे तस्थिवान् तिष्ठन्मानेनेव दंडेनेव सूर्येण पृथिवीमंतरिक्षं विममे परिच्छिनत्ति तस्यैषा माया॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

इमामू नु कवितमस्य मायां महीं देवस्य नकिरा दधर्ष।
एकं यदुद्ना न पृणंत्येनीरासिंचंतीरवनयः समुद्रं॥ ६

इमां। ऊं इति। नु। कविऽतमस्य। मायां। महीं।
देवस्य। नकिः। आ। दधर्ष।
एकं। यत्। उद्ना। न। पृणंति। एनीः। आऽसिंचंतीः।
अवनयः। समुद्रं॥ ६

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य स्तुतस्य वा वरुणस्येमां सर्वप्रसिद्धां महीं महतीं मायां प्रज्ञां नकिर्नैवादधर्ष। न हिनस्ति कश्चिदपि। ऊ न्विति पूरणौ। यद्यस्मादेकं समुद्रमुद्नोदकेन न पृणंति न पूरयंति। काः। एनीरेन्यः शुभ्रा गमनशीला वासिंचंतीरुदकमासेचयंत्योऽवनयो नद्यः। बह्व्यो नद्यः सर्वोदकेन पूरयंत्योऽपि नैकमपि समुद्रं पूरयंतीति। इदं वरुणस्य महत्कर्मेति। अत्रांतरिक्षविस्तारादिसमुद्रापूरणपर्यंतं कर्म परमेश्वरस्यैवोचितं न वरुणस्येति न शंक्यं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात्। एष ब्रह्मेत्यादि श्रुतेः॥

॥ अथ सप्तमी॥

अर्यम्यं वरुण मित्र्यं वा सखायं वा सदमिद्भ्रातरं वा।
वेशं वा नित्यं वरुणारणं वा यत्सीमागश्चकृमा शिश्रथस्तत्॥ ७

अर्यम्यं । वरुण । मित्र्यं । वा । सखायं । वा । सदं । इत् ।

भ्रातरं । वा ।

वेशं । वा । नित्यं । वरुण । अरणं । वा । यत् । सीं ।

आगः । चकृम । शिश्रथः । तत् ॥ ७

हे वरुण अर्यम्यं । अर्यमैवार्यम्यः ॥ स्वार्थिको यत् । अतेरिदं रूपं ॥ प्रदातारमित्यर्थः । अथवेरणात्मननान् शास्तीत्यर्यमा गुरुः । तं । वा अथवा मित्र्यं ॥ ञिमिदा स्नेहन इत्यस्मान्मित्रं । स्वार्थिको यत् ॥ अनुरक्तमित्यर्थः । वा अथवा सखायं समानख्यानं सदमित्सर्वदैव भ्रातरं वा । नित्यं निरंतरं वेशं निकटनिकेतनवर्तिनं वा । अरणं वा । अशब्दमित्यर्थः । अथवारणमदातारं वा नित्यं निरंतरं । एतान्प्रति यत्सीं यदेतदागोऽपराधं चकृम तच्छिश्रथः । अस्मत्तो विनाशय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कितवासो यद्रिरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म ।

सर्वा ता वि ष्य शिथिरेव देवाधा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥ ८

कितवासः । यत् । रिरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घ ।

सत्यं । उत । यत् । न । विद्म ।

सर्वा । ता । वि । स्य । शिथिराऽइव । देव । अध । ते ।

स्याम । वरुण । प्रियासः ॥ ८

कितवासः कितवा द्यूतकृतः । किं तवास्ति सर्वं मया जितमिति वदतीति कितवः । न दीवि न देवने द्यूते यथा यद्रिरिपुर्लेपयंति पापमारोपयंति यदस्मासु द्वेष्टारो मयि त्वमेतत्पापमकरोरित्याक्षिपंति ॥ अत्र पुरस्तादुपचारोऽपि नकार उपमार्थीयः ॥ वा अथवा । घेति पूरणः । यत्सत्यं सत्यमारोपमंतरेण कृतवंतः स्मः ।

उतापि च यत्कृतं पापं न विद्म न जानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथिरेव शिथिलानीव शिथिलबंधनानि फलानीव विष्य । विमोचय ॥ ष्यतिरुपसृष्टो विमोचने ॥ हे देव अधानंतरं ते तव प्रियासः प्रियाः स्याम । भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकत्रिंशो वर्गः ॥

इंद्राग्नी यमिति षड्टचं चतुर्दशं सूक्तमत्रेरार्षमानुष्टुभमैंद्राग्नं । षष्ठी विराटपूर्वा । आद्यौ दशकावष्टकास्त्रय इति परिभाषितत्वात् । तथा चानुक्रांतं । इंद्राग्नी षडैंद्राग्नमानुष्टुभं विराट्पूर्वांत्यमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्राग्नी यमवथ उभा वाजेषु मर्त्यं ।
दृळ्हा चित्स प्र भेदति द्युम्ना वाणीरिव त्रितः ॥ १

इंद्राग्नी इति । यं । अवथः । उभा । वाजेषु । मर्त्यं ।
दृळ्हा । चित् । सः । प्र । भेदति । द्युम्ना । वाणीःऽइव ।
त्रितः ॥ १

हे इंद्राग्नी उभावुभौ परस्परावियुक्तौ युवां यं मर्त्यमवथो रक्षथो वाजेषु संग्रामेषु स मर्त्यो दृळ्हा चित् दृढान्यपि द्युम्ना द्योतमानानि धनानि शत्रुसंबंधीनि भेदति । भिनत्ति । त्रित ऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवाक्यानीव । अथवा त्रिषु स्थानेषु वर्तमानोऽग्निः शत्रूणां वाक्यानीव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या पृतनासु दुष्टरा या वाजेषु श्रवाय्या ।
या पंच चर्षणीरभींद्राग्नी ता हवामहे ॥ २

या । पृतनासु । दुस्तरा । या । वाजेषु । श्रवाय्या ।
या । पंच । चर्षणीः । अभि । इंद्राग्नी इति । ता ।
हवामहे ॥ २

या याविंद्राग्नी पृतनासु दुष्टरा दुष्टरावनभिभाव्यौ। या यौ च वाजेषु संग्रामे-ष्वन्नेषु वा अवाय्या अवाय्यौ स्तुत्यौ। या यौ पंच चर्षणीः। चर्षणयो मनुष्याः। तानभि। रक्षत इति शेषः। ता तौ महानुभावौ हवामहे। स्तुमः॥

॥ अथ तृतीया ॥

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मा दिद्युन्मघोनोः।
प्रति द्रुणा गभस्त्योर्गवां वृत्रघ्न एषते ॥ ३

तयोः। इत्। अमऽवत्। शवः। तिग्मा। दिद्युत्। मघोनोः।
प्रति। द्रुणा। गभस्त्योः। गवां। वृत्रऽघ्ने। आ। ईषते ॥ ३

अमवदभिभावुकं शवो बलं तयोरित् तयोरेव। मघोनोर्मघवतोरन्नवतोर्ध-नवतोर्वा तयोर्दिद्युत् वज्रं तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः। एवंभूतौ देवौ गवामुदकानां पणिभिरपहृतानां वा गवां लाभाय द्रुणा द्रुविकारेण गमन-शीलेन वैकेन रथेन वृत्रघ्न आवरकमेघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधाय वा प्रतीयते। प्रतिगच्छतः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ता वामेषे रथानामिंद्राग्नी हवामहे।
पती तुरस्य राधसो विद्वांसा गिर्वणस्तमा ॥ ४

ता। वां। एषे। रथानां। इंद्राग्नी इति। हवामहे।
पती इति। तुरस्य। राधसः। विद्वांसा। गिर्वणःऽतमा ॥ ४

हे देवौ ता तौ वक्ष्यमाणगुणौ वां युवां हवामहे। स्तुमः। किमर्थं। रथा-नामेषे युद्धे रथानां प्रेरणाय। कीदृशौ युवां। इंद्राग्नी इंद्रमग्निं च परस्परयुग्मभूतौ तुरस्य जंगमरूपस्य राधसो धनादिलक्षणस्य पती स्वामिनौ विद्वांसा सर्वज्ञौ गिर्वणस्तमा गीर्भिर्वननीयतमौ। ईदृशौ युवां हवामहे॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता वृधंतावनु द्यून्मर्ताय देवावदभा ।

अर्हंता चित्पुरो दधेऽशेव देवावर्वते । ५

ता । वृधंता । अनु । द्यून् । मर्ताय । देवौ । अदभा ।

अर्हंता । चित् । पुरः । दधे । अंशाऽइव । देवौ । अर्वते ॥ ५

ता तावत्तु द्यून् प्रतिदिनं वृधंतौ वर्धमानौ । सर्वदा प्रवृद्धावित्यर्थः । वर्धने दृष्टांतः । मर्तेव मनुष्याविव । तौ यथा प्रतिदिनं वर्धेते । देवौ द्योतमानावदभा-विंस्यावर्हंता चित् प्रकर्षेण पूज्यौ । चिदिति पूजायां । तादृशौ महानुभावौ देवा-वर्वतेऽश्वलाभाय पुरोदधे पुरस्कुर्वे । अंशेव । अंशो नाम द्वादशादित्यमध्यवर्ती देवः । स भगस्याप्युपलक्षकः । अंशाविव । आदित्याविव । दीप्तावित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेंद्राग्निभ्यामहावि हव्यं शूष्यं घृतं न पूतमद्रिभिः ।

ता सूरिषु श्रवो बृहद्रयिं गृणत्सु दिधृतमिषं गृणत्सु दिधृतं ॥ ६

एव । इंद्राग्निऽभ्यां । अहावि । हव्यं । शूष्यं । घृतं । न ।

पूतं । अद्रिऽभिः ।

ता । सूरिषु । श्रवः । बृहत् । रयिं । गृणत्ऽसु । दिधृतं ।

इषं । गृणत्ऽसु । दिधृतं ॥ ६

एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण । स्तुतिसाहित्येनेत्यर्थः । इंद्राग्निभ्यां हव्यं हविरहावि । परित्यक्तमासीत् । कीदृशं तत् । शूष्यं बलकरं । किमिव । अद्रिभि-र्ग्रावभिः पूतमभिषुतं घृतं न सोमरसमिव । तद्यथा युवाभ्यां प्रदीयते तद्वत्स्तुरो-

डाशादिकमपि । ता तौ देवौ सूरिषु मेधाविष्वआसु वृष्वत् प्रभूतं श्रवोऽन्नं यशो वा रयिं धनं च दिष्टतं । धारयतं । इयमन्नं स्थास्तु स्नुतु दिष्टतं । पुनरुक्तिरादरार्थो ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

प्र वो महे इति नवर्चं पंचदशं सूक्तमेवयामरुदाख्यस्यात्रेयस्य मुनेरार्षं मरुद्देवताकमतिजगतीच्छंदस्कं । तथा चानुक्रमणिका । प्र वो नवैवयामरुन्मारुतमतिजागतमिति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त्र इदं सूक्तं । सूत्रितं च । एवयामरुदुक्तो वृषाकपिना । आ० ८. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो महे मतयो यंतु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत् ।
प्र शर्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भंददिष्टये धुनिव्रताय
शवसे ॥ १

प्र । वः । महे । मतयः । यंतु । विष्णवे । मरुत्वते ।
गिरिऽजाः । एवयामरुत् ।
प्र । शर्धाय । प्रऽयज्यवे । सुऽखादये । तवसे । भंदत्ऽइष्टये ।
धुनिऽव्रताय । शवसे ॥ १

प्रयंतु प्रगच्छंतु गिरिजा वाचि निष्पन्ना मतयः स्तुतयः । कस्मै । वस्तुभ्यं । वचनव्यत्ययः । विष्णवे व्याप्तायेंद्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्भिस्तद्वते । कस्य स्तुतयः इत्युच्यते । एवयामरुत् एतन्नामकस्य ऋषेः ॥ षष्ठ्या लुक् ॥ अथवायमृषिर्गिरिजाः स्तुतीर्वेनयिता भवति । उत्तरार्धे मरुत्स्तुतिः । किंच प्रयंतु स्तुतयः । कस्मै । शर्धाय बलाय मारुताय । इतरत्सर्वं बलविशेषणं । प्रयज्यवे प्रकर्षेण यष्टव्याय सुखादये शोभनाभरणाय । खादिराभरणविशेषः । हस्तेषु खादिश्च । ऋग्वे० १. १६८. ३. । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५. ५४. ११. । इति च श्रुतेः । तवसे बलवते भंददिष्टये । स्तुतिरूपेष्टिर्यस्य तद्भंददिष्टि । तस्मै धुनिव्रताय मेघानां चालनं कर्म यस्य तादृशाय शवसे गमनवते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ये जाता मंहिना ये च नु स्वयं प्र विद्मना ब्रुवत
एवयामरुत्।
क्रत्वा तद्वो मरुतो नाधृषे शवो दाना मह्ना तदेषामधृष्टासो
नाद्रयः॥ २

प्र। ये। जाताः। मंहिना। ये। च। नु। स्वयं। प्र।
विद्मना। ब्रुवते। एवयामरुत्।
क्रत्वा। तत्। वः। मरुतः। न। आऽधृषे। शवः। दाना।
मह्ना। तत्। एषां। अधृष्टासः। न। अद्रयः॥ २

ये महिना महता विष्णुनेंद्रेण वा सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्ब्रुवते। ये च नु क्षिप्रं स्वयमेव विद्मना यज्ञगमनविषयज्ञानेन सह प्रजाताः प्रादुर्भूतास्तान्मरुत एवयामरुद्ब्रूयते। स्तौति॥ प्रेत्ययमाख्यातेन वा संबंधनीयः। ब्रुवत इति व्यत्ययेन बहुवचनं। एकवचने वा छांदसः यः। निघाताभावश्छांदसः॥ अथ प्रत्यक्षवादः। हे मरुतो वो युष्माकं तत्प्रसिद्धं शवो बलं क्रत्वा चालनादिरूपेण कर्मणा युक्तं नाधृषे। कैश्चिदप्याधर्षणीयं न भवति। अन्येषामसुरादीनां क्रत्वा कर्मणा वानभिभाव्यं भवति॥ क्रत्वार्थे केन्॥ किंचैषां वो तत् बलं दानाभिमतदानेन मह्ना महत्त्वेन चोपेतं। यूयं प्रबला अधृष्टासोऽधर्षणीयाः। तत्र दृष्टांतः। अद्रयो न। ते यथा-धृष्यास्तद्वद्यूयमपि॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र ये दिवो बृहतः शृण्विरे गिरा सुशुक्वानः सुभ्व
एवयामरुत्।
न येषामिरी सधस्थ ईष्ट आँ अग्नयो न स्वविद्युतः प्र स्यंद्रासो
धुनीनां॥ ३

प्र। ये। दिवः। बृहतः। शृण्विरे। गिरा। सुऽशुक्वानः।
सुऽभ्वः। एवयाम॑रुत्।
न। येषां। इरी। सधऽस्थे। ईष्टे। आ। अग्नयः। न।
स्वऽविद्युतः। प्र। स्यंद्रासः। धुनीनां ॥ ३

ये मरुतो बृहतो दिवो द्युलोकादागच्छंतः प्र शृण्विरे शृण्वंति तान्मरुतो गिरैवयामरुदस्तुतयान्। कीदृशास्ते। सुशुक्वानो दीप्ताः सुभ्वः सुष्ठु भवंतः। येषां मरुतां सधस्थे सहस्थाने स्वकीये निवासे तिष्ठतामिरीरिता प्रेरिता नेष्ट आ। नेशते च चालयितुं। आ इति चार्थे। अग्नयो न अग्नय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योतमाना धुनीनां नदीनां स्यंद्रासो स्पंदनेन चालयितारश्च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स चक्रमे महतो निरु॑रुक्रमः समानस्मात्सदंस एवयाम॑रुत्।
यदायु॑क्त त्मना स्वादधि ष्णुभिर्विष्प॑र्धसो विमहसो जिगाति
शेवृ॑धो नृभिः ॥ ४

सः। चक्रमे। महतः। निः। उरुऽक्रमः। समानस्मात्।
सदंसः। एवयाम॑रुत्।
यदा। अयु॑क्त। त्मना। स्वात्। अधि। स्नुऽभिः।
विऽस्प॑र्धसः। विऽमंहसः। जिगाति। शेऽवृ॑धः। नृऽभिः ॥ ४

स महतो महतः प्रवृद्धात्समानस्मात्सर्वेषां साधारणात्सदसः स्थानादंतरिक्षादुरुक्रमो विस्तीर्णक्रमणः सन् निश्चक्रमे। निरगच्छत्। एवयामरुदृषिर्यदा स्वात्स्वकीयस्थानात्। अधीति पंचम्यर्थानुवादी। त्मनात्मनैव स्नुभिर्गंतृभिर्नृभिः स्वनेतृभिरश्वैरयुक्त युक्तोऽभूदागमनप्रार्थनाय। अथ यद्भवदुच्यते। तदानीं विस्पर्धसो

विविधस्पर्धाः । अहं पुरतो गच्छाम्यहं पुरतो गच्छामीति तेषां स्पर्धा । अथवा विगतस्पर्धाः । नह्येषां साम्य स्पर्धकाः संति । विमहसो विशिष्टबलाः शेवृधः शेवस्य सुखस्य वर्धयितारो जिगातो । निर्गच्छंति ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्वनो न वोऽमवान्रेजयद्वृषा त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत् ।
येना सहंतः ऋंजत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः
स्वायुधास इष्मिणः ॥ ५

स्वनः । न । वः । अमऽवान् । रेजयत् । वृषा । त्वेषः ।
ययिः । तविषः । एवयामरुत् ।
येन । सहंतः । ऋंजत । स्वऽरोचिषः । स्थाःऽरश्मानः ।
हिरण्ययाः । सुऽआयुधासः । इष्मिणः ॥ ५

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो वेगजनितः शब्दो न रेजयत् न कंपयत्येवयामरुतं मां ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयालुक् ॥ स्वनो विशेष्यते । अमवान् बलवान् वृषा वर्षिता वृष्टेस्त्वेषो दीप्तो ययिर्गंता तविषः प्रवृद्धः । येन स्वनेन सहंतः शत्रूनभिभवंतो यूयमृंजत । प्रसाधयथ ॥ लडर्थे लेट् ॥ कीदृशा यूयं । स्वरोचिषः स्वायत्तरश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधा इष्मिणोऽन्नवंतो गमनवंतो वा ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अपारो वो महिमा वृद्धशवसस्त्वेषं शवोऽवत्वेवयामरुत् ।
स्थातारो हि प्रसितौ संदृशि स्थन ते न उरुष्यता निदः
शुशुक्वांसो नाग्नयः ॥ ६

अपारः। वः। महिमा। वृद्धऽशवसः। त्वेषं। शवः।
अवतु। एवयामरुत्।
स्थातारः। हि। प्रऽसितौ। संऽदृशि। स्थन। ते। नः।
उरुष्यत। निदः। शुशुक्वांसः। न। अग्नयः॥ ६

हे मरुतो यो युष्माकं महिमापारोऽनवधिकः। हे वृद्धशवसः प्रवृद्धबलास्त्वेषं दीप्तं यच्चो युष्माकं बलमवतु रक्षत्वेवयामरुतं मां॥ द्वितीयैकवचनस्य लुक्॥ यूयं प्रसितौ प्रबलबंधने नियमनवति यज्ञे संदृशि संदर्शने निमित्ते स्थातारो हि स्थाननियमेन तिष्ठंतो भवथ खलु। ते नोऽस्मान्निदो निंदकाच्छत्रोः सकाशादुरुष्यत। रक्षत। अग्नय इव शुशुक्वांसो यूयमिति॥

॥ अथ सप्तमी॥

ते रुद्रासः सुमखा अग्नयो यथा तुविद्युम्ना अवंत्वेवयामरुत्।
दीर्घं पृथु पप्रथे सद्म पार्थिवं येषामज्मेष्वा महः
शर्धांस्यद्भुतैनसां॥ ७

ते। रुद्रासः। सुऽमखाः। अग्नयः। यथा। तुविऽद्युम्नाः।
अवंतु। एवयामरुत्।
दीर्घं। पृथु। पप्रथे। सद्म। पार्थिवं। येषां। अज्मेषु।
आ। महः। शर्धांसि। अद्भुतऽएनसां॥ ७

हे मरुतो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञा अग्नयो यथा अग्नय इव तुविद्युम्नाः प्रभूतदीप्तयः। अथवा अग्निसदृशास्तुविद्युम्नाः प्रभूतधना अवंतु [रक्षं]त्वेवयामरुदेतन्नामानमृषिं मां। पार्थिवं। पृथिव्यंतरिक्षं। तत्संबंधि दीर्घमायतं पृथु [विस्तीर्णं सद्म सदनं पप्रथे। मरुद्भिः प्रथितमभूत्। अद्भुतैनसामपापानां येषामज्मेषु गमनेषु महो महांति शर्धांसि चागच्छंतीति शेषः॥

॥ अथाष्टमी ॥

अद्वेषो नो मरुतो गातुमेतन श्रोता हवं जरितुरेवयामरुत् ।

विष्णोर्महः समन्यवो युयोतन स्मद्रथ्योऽ३न दंसनाप द्वेषांसि

सनुतः ॥ ८

अद्वेषः । नः । मरुतः । गातुं । आ । इतन । श्रोत ।

हवं । जरितुः । एवयामरुत् ।

विष्णोः । महः । सऽमन्यवः । युयोतन । स्मत् । रथ्यः । न ।

दंसना । अप । द्वेषांसि । सनुतरिति ॥ ८

हे मरुतो अद्वेषोऽद्वेषसो यूयं नोऽस्माकं गातुं गमनस्वभावं स्तोत्रं प्रत्येतन । आगच्छत । तदर्थं जरितुः स्तोतुरेवयामरुद्देवयामरुतो मम हवं श्रोत । शृणुत । विष्णोर्व्यापकस्येंद्रस्य महो महतो हे समन्यवः समानयशा यूयं स्मत् । अयं प्रशस्तनाम । प्रशस्तां रथ्यो न रथिनो योद्धार इव । ते यथा शत्रूनपाकुर्वंति तद्वदस्माकं दंसना कर्मणा सनुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितान् द्वेषांसि द्वेष्टॄन् अपयुयोतन । दूरे वियोजयत पृथक्कुरुत ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनियुक्ता । सू० सू० ३, ५, ॥

॥ अथ नवमी ॥

गंता नो यज्ञं यज्ञियाः सुशमि श्रोता हवमरक्ष

एवयामरुत् ।

ज्येष्ठासो न पर्वतासो व्योमनि यूयं तस्य प्रचेतसः स्यात

दुर्धर्तवो निदः ॥ ९

गंतं। नः। यज्ञं। यज्ञियाः। सुऽशमिं। श्रोतं। हवं।

अरक्षः। एवयाऽमरुत्॥

ज्येष्ठासः। न। पर्वतासः। विऽओमनि। यूयं। तस्यं।

प्रऽचेतसः। स्यातं। दुःऽधर्तवः। निदः॥ ८

हे यज्ञिया मरुतो यूयं नोऽस्माकं यज्ञं गंत। आगच्छत। सुशमि शोभनकर्म यथा भवति तथा। सुकर्मत्वायेत्यर्थः। तदर्थं नो हवमस्मदीयमाह्वानं श्रोत। शृणुत। अरक्षो रक्षोवर्जिता यूयं॥ लिंगवचनयोर्व्यत्ययः॥ ज्येष्ठासो न ज्येष्ठा इव पर्वतासो विंध्यादय इवातिप्रवृद्धा व्योमन्यंतरिक्षे वर्तमानाः प्रचेतसो यूयं तस्य निदो निंदकस्य दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात। भवत॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुस्त्रिंशो वर्गः॥

इति पंचमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः समाप्तं चात्रेयं पंचमं मंडलं॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठे मंडले षडनुवाकाः। तत्र प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्र त्वं ह्यग्न इति त्रयोदशर्चं प्रथमं सूक्तं। त्वं ह्यग्ने सप्तोनेति बार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्यनुक्रांतत्वात् मंडलद्रष्टा स एव भरद्वाज ऋषिः। अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप्। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ पशोर्हविष्यवदीयमाने मैत्रावरुणेनानुवचनीयमिदं मनोतासूक्तं। सूत्रितं च। त्वं ह्यग्ने प्रथम इत्यन्वाह। आ० ३. ६.। इति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादिसूक्तषट्कं द्वितीयवर्जं। सूत्रितं च। त्वं ह्यग्ने प्रथम इति षण्णां द्वितीयमुद्धरेत्। आ० ४. १३.। इति॥ आद्योपाकरणे विनियुक्ता। सूत्रं तु पूर्वं मंत्र उक्तं॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता।

त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वस्मै सहसे सहध्यै॥ १

त्वं। हि। अग्ने। प्रथमः। मनोता। अस्याः। धियः।

अभवः। दस्म। होता।

त्वं। सीं। वृषन्। अकृणोः। दुस्तरीतु। सहः। विश्वस्मै।

सहसे। सहध्यै॥ १

हे अग्ने प्रथमो देवानां मध्ये प्रथमः प्रत्नः प्रकृष्टतमः पूर्वभावी वा त्वं मनोता हि देवानां मनो यत्रोतं संबद्धं भवति तादृशो भवसि। हिशब्दोऽग्निः सर्वमनोताग्नौ मनोताः संगच्छंते। ऐ० ब्रा० २. १०.। इत्यादिब्राह्मणप्रसिद्धिद्योतनार्थः। हे दस्म दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः। भवसि। हे वृषन् कामानां वर्षितः त्वं सीं सर्वतो दुष्टरीतु दुर्हिंसमहिंस्यं सहो बलमकृणोः। अकरोः। विश्वस्मै सहसे सर्वस्यापि बलवतः शत्रोः सहध्या अभिभवनाय॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा होता न्यसीदो यजीयानिळस्पद इषयन्नीड्यः सन् ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तो महो राये चितयन्तो अनु ग्मन् ॥२

अध । होता । नि । असीदः । यजीयान् । इळः । पदे ।

इषयन् । ईड्यः । सन् ।

तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवऽयंतः । महः । राये ।

चितयंतः । अनु । ग्मन् ॥ २

अथाधुना हे अग्ने यजीयानतिशयेन यष्टा त्वं होता होमनिष्पादकः सन् इळो भूम्या वेदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्णोसि । किं कुर्वन् । इषयन् पशुपुरोळाशादिलक्षणमन्नमिच्छन् ईड्यः स्तुत्यः सन् । तं तादृशं त्वा त्वां प्रथममितरदेवताभ्यः पूर्वं देवयंतो देव त्वामात्मन इच्छंतो नरो नेतारो मनुष्या ऋत्विग्यजमाना महो महते राये धनाय चितयंतो जानंतः स्तुत्या ज्ञापयंतो वा अनुग्मन् । अन्वगच्छन् पूर्वं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृतेव यंतं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे रयिं जागृवांसो अनु ग्मन् ।

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तं वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसम् ॥ ३

वृताऽइव । यंतं । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे इति । रयिं ।

जागृऽवांसः । अनु । ग्मन् ।

रुशंतं । अग्निं । दर्शतं । बृहंतं । वपाऽवंतं । विश्वहा ।

दीदिऽवांसं ॥ ३

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यर्थे । लोकद्वयमध्यगतेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्वसव्यैर्धनैः ॥ स्वार्थिकस्तद्धितप्रत्ययः ॥ यजमानानां निवासयोग्यैर्वा सार्धं यंतं

गच्छंतं त्वामनुग्मन् । अनुगच्छंति । संभजंते यजमानाः । कीदृशास्ते । त्वे त्वयि देव रयिं धनं जाग्रवांसः । प्रयच्छंत इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । रुशंतं दीप्तवर्णं अग्निमंगनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहंतं महांतं अपायंतं चित्रधा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीप्यमानं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पदं देवस्य नमसा व्यंतः श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तं ॥

नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयंत संदृष्टौ ॥ ४

पदं । देवस्य । नमसा । व्यंतः । श्रवस्यवः । श्रवः । आपन् ।
अमृक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते ।
रणयंत । संऽदृष्टौ ॥ ४

देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदं गंतव्यं स्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेण वा व्यंतो गच्छंतः श्रवस्यवोऽन्नमिच्छंतः पूर्वे यजमानाः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाणमन्नममृक्तमन्यैरपरिबाध्यमापन् । आप्नुवंति । हे अग्ने ते तव भद्रायां स्तुत्यायां संदृष्टौ निमित्तायां रणयंत । रमयंति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि वैश्वानरो जातवेदा इत्यादीनि दधिरे । धारयंति । अथवा नमनसाधनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वां वर्धंति क्षितयः पृथिव्यां त्वां रायं उभयासो जनानां ।

त्वं त्राता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणां ॥ ५

त्वां । वर्धंति । क्षितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयासः ।
जनानां ।
त्वं । त्राता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदं ।
इत् । मानुषाणां ॥ ५

हे अग्ने त्वां त्रितयो मनुष्या ऋत्विजः पृथिव्यां वेदिलक्षणायां वर्धंति। वर्धयंति। उभयास उभयविधानि पश्वपशुरूपाणि जनानां यजमानानां संबंधीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्य्वादयस्त्वां त्वामुद्दिश्य वर्धंति। अथवोभयविधानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुं त्वां वर्धंति। हे तरणे दुःखात्तारकाग्ने त्वं चेत्यो ज्ञातव्यः स्तुत्यः सन् त्राता रक्षिता भूः। भवसि। किंच मानुषाणां मनुष्याणां स्तोतॄणामस्माकं सदमित्सर्वदा पिता माता मातापितृस्थानीयो भूः। भवसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्व१ग्निर्होता मंद्रो नि षसादा यजीयान्।

तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसमुप ज्ञुबाधो नमसा सदेम ॥ ६

सपर्येण्यः। सः। प्रियः। विक्षु। अग्निः। होता। मंद्रः।

नि। ससाद। यजीयान्।

तं। त्वा। वयं। दमे। आ। दीदिऽवांसं। उप। ज्ञुऽबाधः।

नमसा। सदेम ॥ ६

सोऽग्निः सपर्येण्यः पूज्यः प्रियः कामानां पूरको विक्षु प्रजासु होता होमनिष्पादको मंद्रो मदनीयो यजीयानतिशयेनेतरदेवानां यष्टा यजनीयो वा। एवं महानुभावोऽग्निर्निषसाद। निषण्णोऽभूत्। अथ प्रत्यक्षकृतः। तं त्वा तादृशं त्वां वयं यजमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीप्यमानं ज्ञुबाधः जानुनी बाधयंतोऽवनतजानवः प्रह्वाः संतो नमसा स्तोत्रेणोपासदेम। आसीदेम। प्रथमोपासीदेमेत्येवमाशास्ते ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

तं त्वां वयं सुध्यो३ नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयंतः।

त्वं विशो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७

तं । त्वा । वयं । सुऽध्यः । नव्यं । अग्ने । सुम्नऽयवः ।
ईमहे । देवऽयंतः ।

त्वं । विशः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता ।
रोचनेन ॥ ७

हे अग्ने तं तादृशं महानुभावं नव्यं स्तुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुम्नायवः सुखमिच्छंतो देवयंतो देवं त्वामिच्छंतो वयमीमहे । याचामहे । स्तुम इत्यर्थः । हे अग्ने त्वं दीद्यानो दीप्यमानः सन् । केन । बृहता महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीद्यानो विशः प्रजाः स्तोतॄनस्मान् दिवः स्वर्गमनयः । अगमयः । रोचनेनादित्येन दिवं गमयेति वा संबंधः । आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विशां कविं विश्पतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां ।
प्रेतीषणिमिषयंतं पावकं राजंतमग्निं यजतं रयीणां ॥ ८

विशां । कविं । विश्पतिं । शश्वतीनां । निऽतोशनं । वृषभं ।
चर्षणीनां ।

प्रेतिऽइषणिं । इषयंतं । पावकं । राजंतं । अग्निं । यजतं ।
रयीणां ॥ ८

शश्वतीनां नित्यानां नियमाद्विनियजमानलक्षणानां विश्पतिं स्वामिनं कविं क्रांतदर्शिनं नितोशनं शत्रूणां हिंसकं वृषभं कामानां वर्षकं चर्षणीनां स्तोतॄणां मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्तगमनमिषयंतमन्नं कुर्वंतं पावकं शोधकं राजंतं दीप्यमानं दीपयंतं वा रयीणां लाभाय यजतं यष्टव्यमग्निं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सो अग्न ईजे शशमे च मर्तो यस्त आनट् समिधा हव्यदातिं ।
य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वोतः ॥ ९

सः । अग्ने । ईजे । शशमे । च । मर्तः । यः । ते । आनट् ।
सम्ऽइधा । हव्यऽदातिम् ।
यः । आऽहुतिम् । परि । वेद । नमःऽभिः । विश्वा । इत् ।
सः । वामा । दधते । त्वाऽऊतः ॥ ९

हे अग्ने त्वां स मर्तः स यजमान ईजे । यजते । शशमे च । स्तौति । शशमान इति स्तुतिकर्मसु पाठादिदमपि स्तुतिकर्म । यो यजमानस्ते तव समिधा सह हव्यदातिं हविषां दानमानट् करोति । किंच यो यजमानो नमोभिः स्तुतिभिराहुतिमाज्यादिलक्षणां परि वेद परितो वेत्ति । ददातीत्यर्थः । स यजमानस्त्वोतस्त्वया रक्षितः सन् विश्वेद् सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते । धारयति ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्मा उ ते महि महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः ।
वेदी सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैरा ते भद्रायां सुमतौ यतेम ॥ १०

अस्मै । ऊं इति । ते । महि । महे । विधेम । नमःऽभिः ।
अग्ने । सम्ऽइधा । उत । हव्यैः ।
वेदी । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थैः । आ । ते ।
भद्रायाम् । सुऽमतौ । यतेम ॥ १०

हे अग्ने महे महतेऽस्मै ते तुभ्यं महि महदत्यधिकं विधेम । परिचरेम । कैरित्युच्यते । नमोभिर्नमस्कारैः समिधा च उतापि च हव्यैर्हविर्भिः । हे सहसः सूनो वेदी वेद्यां गीर्भिः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च विधेमेति संबंधः । किंच ते तव भद्रायां स्तुत्यायां सुमतौ शोभनानुग्रहबुद्धावायतेम । आगच्छेम । भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथैकादश ॥

आ यस्ततन्थ रोदसी वि भासा श्रवोभिश्च श्रवस्य१स्तरुत्रः ।
बृहद्भिर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं वि भाहि ॥ ११

आ । यः । ततन्थ । रोदसी इति । वि । भासा । श्रवःऽभिः ।
च । श्रवस्यः । तरुत्रः ।
बृहत्ऽभिः । वाजैः । स्थविरेभिः । अस्मे इति । रेवत्ऽभिः ।
अग्ने । विऽतरं । वि । भाहि ॥ ११

हे अग्ने यस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततंथ व्यतनोः । किंच तरुत्रस्तारकस्त्वं श्रवोभिः स्तुतिभिः श्रवस्यश्च भवसि हे तादृशाग्ने बृहद्भिर्महद्भिर्वाजैरन्नैः स्थविरेभिः स्थविरैः स्थूलै रेवद्भी रयिमद्भिरस्मे अस्मदर्थं वितरं विशिष्टतरं वि भाहि । विशेषेण दीप्यस्व ॥

। अथ द्वादशी ॥

नृवद्वसो सदमिद्धेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।
पूर्वीरिषो बृहतीरारेअघा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ १२
नृऽवत् । वसो इति । सदं । इत् । धेहि । अस्मे इति । भूरि ।
तोकाय । तनयाय । पश्वः ।
पूर्वीः । इषः । बृहतीः । आरेऽअघाः । अस्मे इति । भद्रा ।
सौश्रवसानि । संतु ॥ १२

हे वसो वासक धनवन्याग्ने नृवत् मनुष्यैरुपेतं धनं सदमित्सर्वदास्मे अस्मासु धेहि । स्थापय । किंच भूरि प्रभूतान् पश्वः पशूंश्च धेहि । किमर्थं । तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय । किंच पूर्वीः पूरयित्र्यः कामानां बह्वयो वा बृहतीर्महत्य आरेअघाः । आरे दूरेऽघानि यासु ताः । तादृश्य इषः अन्नलक्षणान्यन्नानि भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वान्यस्मे अस्मासु संतु । भवंतु ॥

पुरूण्यग्न इति त्रयोदशर्चस्य सूक्तस्यार्चनानाक्षरिकीयेष्टायग्नेः चलयतोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । पुरूण्यग्ने पुरुधा त्वाया व चित्रं चितयंतमस्मे । आ० ४, १, । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

पुरूण्यग्ने पुरुधा त्वाया वसूनि राजन्वसुता ते अश्यां
पुरूणि हि त्वे पुरुवार संत्यग्ने वसु विधते राजनि त्वे ॥ १३

पुरूणि । अग्ने । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् ।
वसुता । ते । अश्यां ।
पुरूणि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । संति । अग्ने । वसु ।
विधते । राजनि । त्वे इति ॥ १३

हे अग्ने राजन् ते तव पुरूणि बहूनि पुरुधा गवाश्वादिरूपेण बहुप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता वसुतायै वसुमत्तायाश्यां । व्याप्नुयां भुंजीय वा ॥ अत्र भरतस्वामी वसुतेत्येतत्पदं सप्तम्यंतं चकार भट्टभास्करमिश्रोऽप्येकपदं संबुद्ध्यंतं चकार ॥ हे पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने राजनि राजमाने त्वे त्वयि पुरूणि बहूनि वसु वसूनि त्वे त्वां विधते परिचरते मह्यं दातव्यानि संति ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति महाराजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

अथ पंचमोऽध्याय आरभ्यते॥ षष्ठमंडलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्र त्वं हीत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं। अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्वर्यादितो दशानुष्टुभः। अनुक्रम्यते हि। त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्वर्यंतमिति॥ प्रातरनुवाके आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदसीदं सूक्तमुत्तमाश्विनं विनियुक्तं। सूत्र्यते हि। त्वं हि क्षैतवदग्ना यो होताजनिष्ट। आ० ४. १३.। इति॥ आश्विनशस्त्रे चैतत् शंसनीयं प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात्॥ अंगिरसां द्विरात्रे द्वितीयेऽहन्याग्नेयमिदं सूक्तमाज्यशस्त्रं। सूत्रितं च। त्वं हि क्षैतवदिति चाज्यं आ० १०. २.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं हि क्षैतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसे।
त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि॥ १

त्वं। हि। क्षैतऽवत्। यशः। अग्ने। मित्रः। नः। पत्यसे।
त्वं। विऽचर्षणे। श्रवः। वसो इति। पुष्टिं। न। पुष्यसि॥ १

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षैतवत्। क्षितिः क्षयोऽपचयः। तत्संबंधि क्षैतं युक्तं काष्ठं। तद्युक्तं यशोऽन्नं हविर्लक्षणं पत्यसे। अभिपतसि। गच्छसि। तत्र दृष्टांतः। मित्रो न। अहरभिमानी देवो मित्रः। स इव। यद्वा यश इति स्तुतिनाम। क्षैतवत्। क्षैतं निवासकं हविर्लक्षणमन्नं तद्युक्तं यजमानसंघं मित्रभूतः पुरुष इवाभिपतसि। यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा। ईदृशमन्नं पत्यसे। ईशिषे। अतः कारणात् हे विचर्षणे विशेषेण सर्वस्य द्रष्टर्वसो वासकाग्ने त्वं श्रवः श्रवणीयमन्नं यजमानसंघस्य न। अत्र नकारश्चार्थे। अन्नकार्यभूतां पुष्टिं च पुष्यसि। वर्धयसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां हि ष्मा चर्षणयो यज्ञेभिर्गीर्भिरीळते।

त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तूर्विश्वचर्षणिः ॥ २

त्वां। हि। स्म। चर्षणयः। यज्ञेभिः। गीःऽभिः। ईळते।

त्वां। वाजी। याति। अवृकः। रजःऽतूः। विश्वऽचर्षणिः ॥ २

हे अग्ने त्वां हि स्म त्वामेव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्हविर्भिर्गीर्भिः स्तुतिभिरीळते। स्तुवंति। अपि च वाजी। वाजो गमनं। तद्वान् सूर्यस्त्वां याति। गच्छति। प्रविशतीत्यर्थः। तथा च श्रूयते। अग्निं वावादित्यः सायं प्रविशति तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे इति। वाजिशब्दस्य सूर्यवाचकत्वेन क्वचित् श्रूयते। अग्निर्वायुः सूर्यस्ते वै वाजिन इति वायुः सप्तिरादित्यो वाजीति च। कीदृशो वाजी। अवृको हिंसकरहितो। रजस्तुः। उदकमत्र रज उच्यते। तस्य वृष्टिलक्षणस्य प्रेरयिता। यद्वा रजसां लोकानां तरिता गंता विश्वचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सजोषस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिंधते।

यद्ध स्य मानुषो जनः सुम्नायुर्जुह्वे अध्वरे ॥ ३

सऽजोषः। त्वा। दिवः। नरः। यज्ञस्य। केतुं। इंधते।

यत्। ह। स्यः। मानुषः। जनः। सुम्नऽयुः। जुह्वे। अध्वरे ॥ २

हे अग्ने सजोषः सजोषसः सह प्रीयमाणा दिवः स्तुतेर्नरो नेतार ऋत्विजो यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं त्वा त्वामिंधते समिद्धं कुर्वंति। कदेति चेदुच्यते। यद्ध यदा खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यभूतो जनो जातो यजमानो होता वा सुम्नायुः सुम्नं सुखमात्मन इच्छन् अध्वरे हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे जुह्वे त्वामाह्वयति तदेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋधद्यस्ते सुदानवे धिया मर्तः शशमते।

ऊती ष बृहतो दिवो द्विषो अंहो न तरति॥ ४

ऋधत्। यः। ते। सुऽदानवे। धिया। मर्तः। शशमते।

ऊती। सः। बृहतः। दिवः। द्विषः। अंहः। न। तरति॥ ४

ऋधत्। स यजमान ऋध्नुयात् हे अग्ने सुदानवे शोभनदानाय तुभ्यं॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ तव संबंधिना धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शशमते शाम्यति। यद्वा शशमतिः स्तुतिकर्मा। त्वदर्थं कर्मणा युक्तः सन् स्तौति। स यजमानो बृहतो महतो दिवो दीप्तस्य तव संबंधिन्योती ऊत्या रक्षया द्विषो द्वेष्टॄनंहो न आहननयोग्यं पापमिव तरति। अतिक्रामति॥

॥ अथ पंचमी ॥

समिधा यस्त आहुतिं निशितिं मर्त्यो नशत्।

वयावंतं स पुष्यति क्षयमग्ने शतायुषं॥ ५

सम्ऽइधा। यः। ते। आऽहुतिं। निऽशितिं। मर्त्यः। नशत्।

वयाऽवंतं। सः। पुष्यति। क्षयं। अग्ने। शतऽआयुषं॥ ५

हे अग्ने समिधा समिंधनहेतुभूतेनेध्मेन सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनूकृतां मंत्रसंस्कृतामाहुतिं यो मर्त्यो मनुष्यो नशत् व्याप्नुयात्। नशतिर्व्याप्तिकर्मा। स मनुष्यो यजमानो वयावंतं। वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणाः। तद्युक्तं शतायुषं बहुविधान्नं चिरकालजीवनं वा क्षयं गृहं पुष्यति। पोषयति। वर्धयति। तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वेषस्ते धूम ऋण्वति दिवि षञ्छुक्र आततः।

सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे॥ ६

त्वेषः। ते। धूमः। ऋण्वति। दिवि। सन्। शुक्रः।

आऽततः।

सूरः। न। हि। द्युता। त्वं। कृपा। पावक। रोचसे॥ ६

हे अग्ने त्वेषो दीप्तस्य ते तव शुक्रो निर्मलः शुभ्रवर्णो वा धूमो दिव्यंतरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋण्वति। मेघात्मना परिणतो गच्छति। अपि च हे पावक शोधकाग्ने सूरो न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणसमर्थया स्तुत्या कृपयाणस्त्वं द्युता दीप्त्या रोचसे हि। दीप्यसे खलु॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधा हि विक्ष्वीड्योऽसि प्रियो नो अतिथिः।

रण्वः पुरीव जूर्यः सूनुर्न त्रययाय्यः॥ ७

अध। हि। विक्षु। ईड्यः। असि। प्रियः। नः। अतिथिः।

रण्वः। पुरिऽइव। जूर्यः। सूनुः। न। त्रययाय्यः॥ ७

अथापि च विक्षु प्रजासु हे अग्ने त्वमीड्यः स्तुत्योऽसि। भवसि। हि यस्मादेवं तस्मात्त्वं नोऽस्माकमतिथिः। लुप्तोपममेतत्। अतिथिरिव प्रियोऽसि। यद्वा हविर्वहनाय सततगामी भूत्वास्माकं प्रियोऽसि। तथा पुरीव नगर्यां जूर्यो जीर्णो वृद्धो हितोपदेष्टा राजेव रण्वो रमणीयो गंतव्यो वा भवसि। तथा सूनुर्न पुत्र इव त्रययाय्यो यजमानैस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि॥ त्रायतेरेतद्रूपं॥ यद्वैतत्सूनोर्विशेषणं। विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयं यातीति त्रययाय्यः॥ यातेरौणादिक आय्यप्रत्ययः। स्पृहयाय्य इति यथा। अथवा त्रययाय्यो जन्मत्रयं प्राप्तः। जन्मत्रयं श्रूयते। मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौंजिबंधनात्। तृतीयं यज्ञदीक्षाया इति जन्मत्रयं श्रुतमिति। तादृशः पुत्र इति। रण्वो रमणीयोऽसि॥

॥ अथाष्टमी ॥

क्रत्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजी न कृत्व्यः।

परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्वार्यः शिशुः॥ ८

क्रत्वा। हि। द्रोणे। अज्यसे। अग्ने। वाजी। न। कृत्व्यः।

परिज्माऽइव। स्वधा। गयः। अत्यः। न। ह्वार्यः।

शिशुः॥ ८

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा मंथनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठेऽरण्यां विद्यमानस्त्वमज्यसे व्यज्यसे खलु। तथा वाजी न वेजनवानश्व इव कृत्व्यः। कृत्वीति कर्मनाम। छिदिर्भेदनादीनां कर्मणां कर्ता। स यथा पुरुषं वहति तद्वदयमपि इतनमग्नेरश्वसादृश्यं। तथा परिज्मेव परितः सर्वत्र गंता वायुरिव दावानलादिरूपेण सर्वत्र गंता त्वं स्वधा। अन्ननामैतत्। अन्नं गयो गृहं च भवसि। उभयोर्दातेत्यर्थः। अपि च शिशुर्जातमात्रो बालोऽपि त्वमत्यो न सततगामी आत्यश्व इव ह्वार्यः कुटिलगतिस्ततो गंतासि॥ ह्वृ कौटिल्ये इत्यस्यैतद्रूपं॥

करोत्यामग्नेर्धाममच्छदो वैकल्पिकत्वनुवाक्या त्वं त्येति। सूत्रितं च। त्वं त्या चिदच्युता धामन्नु ते विश्वं भुवनमधिश्रितं। आ० २. १३.। इति॥

॥ सैषा नवमी ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे।

धामा ह यत्ते अजर वना वृश्चंति शिक्वसः॥ ९

त्वं। त्या। चित्। अच्युता। अग्ने। पशुः। न। यवसे।

धाम। ह। यत्। ते। अजर। वना। वृश्चंति। शिक्वसः॥ ९

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि। चिच्छब्दोऽपिशब्दसमानार्थो भिन्नक्रमः। अच्युताच्युतानि च्यावयितुमशक्यान्यपि। अत्सीति शेषः। तत्र दृष्टांतः। यवसे घासे विसृष्टः पशुरिव। स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रौढकाष्ठादीनि क्षणमात्रेण

दहसीत्यर्थः। हे अजर जरारहिताग्ने यव्हस्य॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक्॥ विभक्तो दीप्तस्य ते तव धाम धामानि तेजांसि वना वननीयानि संभजनीयान्यरण्यानि वृश्चंति छिंदंति तद्यांति स त्वमिति पूर्वत्रान्वयः। इत्येतत्पादपूरणं॥

॥ अथ दशमी ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामग्ने होता दमे विशां।

समृधो विश्पते कृणु जुषस्व हव्यमंगिरः॥ १०

वेषि। हि। अध्वरऽयतां। अग्ने। होता। दमे। विशां।

संऽऋधः। विश्पते। कृणु। जुषस्व। हव्यं। अंगिरः॥ १०

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वरं यज्ञमात्मन इच्छतां विशां यजमानानां दमे गृहे त्वं होता देवानामाह्वाता सन् वेषि हि स्तुतिं कामयसे खलु। यतः कामयसे अतः कारणाद्धि विश्पते विशां पालकाग्ने समृधः समृद्धानस्मान्यजमानान् कृणु। कुरु। कृत्वा च हे अंगिरोऽङ्गनादिगुणयुक्त अंगाररूप वाग्ने हव्यमस्मदीयं हविर्जुषस्व। सेवस्व॥

॥ अथैकादशी ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन्द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम ता

तरेम तवावसा तरेम॥ ११

अच्छ। नः। मित्रऽमहः। देव। देवान्। अग्ने। वोचः।

सुऽमतिं। रोदस्योः।

वीहि। स्वस्तिं। सुऽक्षितिं। दिवः। नॄन्। द्विषः।

अंहांसि। दुःऽइता। तरेम। ता। तरेम। तव।

अवसा। तरेम।

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्वर्तमानान् देवान्वष्टव्यानिंद्रादीनच्छाभिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं स्तुतिं वोचः। ब्रूहि। दिवः स्तुतेर्नॄन्नेतॄनस्मान् सुक्षितिं शोभननिवासयुक्तं स्वस्तिमविनाशं वीहि। गमय॥ वेतिरत्रांतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः॥ वयं च द्विषो द्वेष्टॄन् शत्रूनंहांसि पापानि दुरिता नरकफलकराणि दुर्गमनानि तरेम। अतिक्रामेम। तथा ता तानि अवच्छिन्नानि जन्मांतरकृतानि च पापादीनि तरेम। उक्त एवार्थो दार्ढ्याय पुनरुच्यते। हे अग्ने तवावसा रक्षणेन द्वेष्टॄप्रभृतीनत्यंतं तरेम॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः॥

अग्ने स क्षेषदित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। अनुक्रांतं च। अग्नेऽष्टाविति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अग्ने स क्षेषदृतपा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्टे।
यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः॥ १

अग्ने। सः। क्षेषत्। ऋतऽपाः। ऋतेऽजाः। उरु। ज्योतिः।
नशते। देवऽयुः। ते।
यं। त्वं। मित्रेण। वरुणः। सऽजोषाः। देव। पासि।
त्यजसा। मर्तं। अंहः॥ १

हे अग्ने स यजमानः क्षेषत्। क्षियति। निवसति। चिरकालं जीवेदित्यर्थः। कीदृशो यजमानः। ऋतपा ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतेजा यज्ञनिमित्तं जातः। अपि त्वा च ते त्वदीयं देवयुर्दानात्मन इच्छन् स यजमान उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं नशते। प्राप्नोति। हे देव द्योतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्यं यजमानं मित्रेण वरुणः॥ तृतीयार्थे प्रथमा॥ वरुणेन च सजोषाः प्रीयमाणस्त्वं त्यजसा त्याजनसाधनेनायुधेनांहसोऽहसः पापात्पासि रक्षसि स यजमान इति पूर्वेण संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ईजे यज्ञेभिः शशमे शमीभिर्ऋधद्वारायाग्नये ददाश ।
एवा चन तं यशसामजुष्टिर्नांहो मर्तं नशते न प्रदृप्तिः ॥२

ईजे । यज्ञेभिः । शशमे । शमीभिः । ऋधत्ऽवाराय ।
अग्नये । ददाश ।
एव । चन । तं । यशसां । अजुष्टिः । न । अंहः । मर्तं ।
नशते । न । प्रऽदृप्तिः ॥२

यो यजमान ऋधद्वाराय ऋध्यमानं वारं वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्नये ददाश हवींषि ददाति स यजमानो यज्ञेभिः सर्वैर्यज्ञैरीजे। इष्टवान् भवति। तथा शमीभिः कर्मभिः कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः शशमे। शांतश्च भवति। आग्नेयेन यागेन सर्वं फलं लभत इत्यर्थः। अपि च तं यजमानं यशसां यशस्विनां पुत्राणामजुष्टिरप्राप्तिर्नैव नशते। नैव प्राप्नोति। पुत्रवान्भवत्येवेत्यर्थः। तथा मर्तं मनुष्यं तमंहः पापं न नशते। तथा प्रदृप्तिरनर्थहेतुः प्रदर्पश्च तं न प्राप्नोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सूरो न यस्य दृशतिररेपा भीमा यदेति शुचतस्त आ धीः ।
हेषस्वतः शुरुधो नायमक्तोः कुत्रा चिद्रण्वो वसतिर्वनेजाः ॥३

सूरः । न । यस्य । दृशतिः । अरेपाः । भीमा । यत् । एति ।
शुचतः । ते । आ । धीः ।
हेषस्वतः । शुरुधः । न । अयं । अक्तोः । कुत्र । चित् ।
रण्वः । वसतिः । वनेऽजाः । ३

सूरो न सूर्यस्येव यस्याग्नेर्दृशतिर्दर्शनमरेपाः पापरहितं। हे अग्ने यत् यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो धीर्धारयित्री ज्वाला भीमा भयंकरा सती आ समंतादेति गच्छति। योऽयमग्निर्हेषस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधो न शुचः शोकस्य रोधयित्रीर्गा-श्चाक्तोः। अक्तुरिति रात्रिनाम। तेन च तत्र संचारो राक्षसादिर्लक्ष्यते। राक्षसादेः। प्रभूता ददातीति शेषः। सोऽयं वसतिः सर्वेषामावासभूतो वनेजा अरण्ये जायमानः कुत्रा चित् क्वचिद्देश स्थाने पर्वताग्रादौ रण्वो रमणीयो भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तिग्मं चिदेम महि वर्पो अस्य भसदश्वो न यमसान आसा।
विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविर्न द्रावयति दारु धक्षत्॥ ४

तिग्मं। चित्। एमं। महिं। वर्पः। अस्य। भसंत्। अश्वः। नः यमसानः। आसा।
विऽजेहमानः। परशुः। न। जिह्वां। द्रविः। न। द्रवयति। दारुं। धक्षंत्॥ ४

अस्याग्नेरेम गमनभूमा मार्गस्तिग्मं तीक्ष्णं स्पष्टं भयकरत्वात्। अस्य च वर्पो रूपं महि महत् प्रभूतं भसत्। दीप्यत॥ भस भर्त्सनदीप्त्योरिति धातुः॥ कीदृशोऽग्निः। अश्वो न अश्व इवासास्येन यमसानस्तृणादिकं नियच्छन्। तथा परशुर्न। यथा परशुः स्वकीयां धारां काष्ठे प्रक्षिपति तथा स्वकीयां जिह्वां ज्वालां विजेहमानस्तृणगुल्मादौ प्रक्षिपन् तथा दारु काष्ठं धक्षत् दहन् द्रविर्न। द्रविर्द्रावयिता स्वर्णकारः। स यथा स्वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति। भूतंभूतं भस्मसात्करोतीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

स इदस्तेव प्रति धादसिष्यञ्छिशीत तेजोऽयसो न धाराम्॥
चित्रध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेर्न द्रुषद्वा रघुपत्मजंहाः॥ ५

सः। दूतः। अस्ताऽइव। प्रति। धात्। असिष्यन्। शिशीत।
तेजः। अयसः। न। धारां।
चित्रऽध्रजतिः। अरतिः। यः। अक्तोः। वेः। न। द्रुऽसद्वा।
रघुपत्मऽजंहाः॥ ५

स दूतः खल्वग्निरस्तेव बाणादेः क्षेप्तेव प्रतिधात्। स्वकीयज्वालां प्रतिधत्ते। यथा धन्वी लक्ष्याभिमुख्येन बाणं संधत्ते तथा ज्वालां संधत्त इत्यर्थः। प्रतिधाय चासिष्यन् ज्वालां प्रक्षेप्स्यन् तेजः स्वकीयं शिशीत। निश्यति। तीक्ष्णीकरोति। तत्र दृष्टांतः। अयसां न धारां। यथायोमयस्य परश्वादेर्धारां प्रक्षेप्तुकामस्तीक्ष्णीकरोति तद्वत्। तीक्ष्णीकृत्य च चित्रध्रजतिर्विचित्रगतिरक्तो रात्रेररतिरभिगंता वेर्न पक्षीव द्रुषद्वा वृक्षेषु सीदन् रघुपत्मजंहा लघुपतनसमर्थपादः। एवंभूतः सन् योऽग्निर्वर्तते स दूत इति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे तृतीयो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठो॥

स ईं रेभो न प्रति वस्त उस्राः शोचिषा रारपीति मित्रमहाः।
नक्तं य ईमरुषो यो दिवा नॄनमर्त्यो अरुषो यो दिवा नॄन्॥ ६

सः। ईं। रेभः। न। प्रति। वस्ते। उस्राः। शोचिषा।
रारपीति। मित्रऽमहाः।
नक्तं। यः। ईं। अरुषः। यः। दिवा। नॄन्। अमर्त्यः। अरुषः।
यः। दिवा। नॄन्॥ ६

स ईं सोऽयमग्नी रेभो न स्तुत्यः सूर्य इवोस्रा दीप्ता ज्वालाः प्रतिवस्ते। आच्छादयति। तथा मित्रमहाः सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन् शोचिषा तेजसा रारपीति। भृशं शब्दं करोति। य ईमयमग्निर्नक्तं रात्रावरुष आरोचमानः सन् दिवा अहनीव नॄन्मनुष्यान् स्वस्वकार्ये प्रेरयति। पुनर्यच्छब्दः पूरकः। तथामर्त्योऽमरणधर्माऽरुष आरोचमानो रोषरहितो वा योऽग्निर्दिवा द्योतमानेन तेजसा नॄन्नेतॄना-

स्तोमानृत्विजीन् प्रेरयति स इति पूर्वत्र संबंधः। यद्वा नक्तं रात्रौ योऽयमग्निरुप-आरोचमाना यच्च मरुद्भिरिष्टवयेऽग्निर्दिवाङ्क्ते नॄनेतॄन् देवान्दीप्तिभिः संयोजयति। यो दिवा नॄनिनति पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ अथ सप्तमी॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोद्वृषा रुक्ष ओषधीषु नूनोत्।

घृणा न यो ध्रजसा पत्मना यन्ना रोदसी वसुना दं सुपत्नी॥ ७

दिवः। न। यस्य। विधतः। नवीनोत्। वृषा। रुक्षः।

ओषधीषु। नूनोत्।

घृणा। न। यः। ध्रजसा। पत्मना। यन्। आ।

रोदसी इति। वसुना। दं। सुपत्नी इति सुऽपत्नी॥ ७

दिवो न दीप्तस्य सूर्यस्येव विधतो विधातू रश्मीकुर्वतो यस्याग्नेर्नवीनोत् भृशं शब्दोऽभूत्। एतदेव व्याचष्टे। वृषा कामानां वर्षिता रुक्षो दीप्तः सोऽग्निरोषधीषु दह्यमानासु नूनोत्। भृशं शब्दमकरोत्। यश्च घृणा न संवरणशीलेन दीप्तेन वा ध्रजसा गमनशीलेन तेजसा पत्मनेतस्तेन उत्पतता यन् गच्छन् वर्तते सोऽग्निरिदं अच्छत्रून् दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी द्यावापृथिव्यौ वसुना धनेनापूरयति॥

॥ अथाष्टमी॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कैर्विद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः।

शर्धो वा यो मरुतां ततक्ष ऋभुर्न त्वेषो रभसानो अद्यौत्॥ ८

धायःऽभिः। वा। यः। युज्येभिः। अर्कैः। विऽद्युत्। न।

दविद्योत्। स्वेभिः। शुष्मैः।

शर्धः। वा। यः। मरुताम्। ततक्ष। ऋभुः। न। त्वेषः।

रभसानः। अद्यौत्॥ ८

योऽग्निर्धायोभिर्वा धारकैरश्वैरिव युक्तैः अयुज्यैः स्वयमेव युज्यमानैरर्कैरर्चनीयैर्दीप्तिभिर्गच्छति सोऽग्निर्विद्युत् विद्युदिवस्त्रेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तेजोभिर्दविद्योत् । विद्योतते । यश्च मरुतां शतं सर्वेषां प्रकाशकानां देवानां शर्धो वा बलमिव ततश्च तनूकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोषयतीति यावत् । सोऽयमस्मदनुग्रहं भासमानः सूर्य इव त्वेषो दीप्तो रभसानो वेगं कुर्वन् अद्यौत् । विद्योतते । प्रकाशते ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

यथा होतरिति सप्तर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । यथा होतरित्यनुक्रान्तं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा होतर्मनुषो देवताता यज्ञेभिः सूनो सहसो यजासि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्नग्न उशतो यक्षि देवान् ॥ १

यथा । होतः । मनुषः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति ।

सहसः । यजासि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान् । उशन् । अग्ने ।

उशतः । यक्षि । देवान् ॥ १

हे होतर्देवानामाह्वातः सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः प्रजापतेर्यजमानस्य देवताता । यज्ञनामैतत् । देवतातौ यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यजासि देवान्यजसि एवमेव हे अग्ने नोऽस्माकमद्यास्मिन्यज्ञे समानान् त्वमुशन् ... कामयमानस्त्वमुशतः कामयमानान्यष्टव्यान् देवान् समना क्षिप्रं यक्षि । यज । यद्वा समानं मन्यंतेऽस्मिन् देवानिति समना यज्ञः । तस्मिन्यजेति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वन्दारु वेद्यश्चनो धात् ।

विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषूषर्भुद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ २

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः ।
वंदारु । वेद्यः । चनः । धात् ।
विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उषःऽभुत् । भूत् ।
अतिथिः । जातऽवेदाः ॥ २

वस्तोरह्नि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विशेषेण दीप्यमानो वेद्यः सर्वैर्ज्ञातव्यो लंभनीयो वा सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं वंदारु वंदनीयं स्तुत्यं चनोऽन्नं धात्। दधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । विश्वायुः सर्वायुः सर्वेषां जीवनहेतुर्योऽमृतो मरणरहितोऽतिथिः विर्भजनाय सततगामी जातवेदा जातानां वेदिता जातधनो वा एवंभूतो योऽग्निर्मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूषर्भुत् उषःकालेऽग्निहोत्रहोमार्थं प्रबुद्धो भवति स इति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

द्यावो न यस्य पनयंत्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः ।
वि य इनोत्यजरः पावकोऽश्नस्य चिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि ॥ ३

द्यावः । न । यस्य । पनयंत । अभ्वं । भासांसि । वस्ते ।
सूर्यः । न । शुक्रः ।
वि । यः । इनोति । अजरः । पावकः । अश्नस्य । चित् ।
शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥ ३

नेति संप्रत्यर्थे । उक्तं च । अस्य पमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । नि० ७. ३१. । इति ॥ द्यावः स्तोतारः संप्रतीदानीं यस्याग्नेरभ्वं महत्कर्म पनयंति स्तुवंति सोऽग्निः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्लवर्णः सन् भासांसि तेजांसि वस्ते । आच्छादयति । यश्चाजरो जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽग्निर्वीनोति भासा सर्वं व्याप्नोति सोऽयमश्नस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्व्याणि चिरंतनानि पुराणि शिश्नथत् । हिनस्ति ॥ श्नथ क्रथ हिंसायामिति धातुः ॥

। अथ चतुर्थी ॥

वद्मा हि सूनो अस्यद्मसद्वा चक्रे अग्निर्जनुषाज्मान्नम्।
स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जं धा राजेव जेरवृके क्षेष्यन्तः ॥ ४

वद्मा। हि। सूनो इति। असि। अद्मऽसद्वा। चक्रे। अग्निः।
जनुषा। अज्म। अन्नम्।
सः। त्वम्। नः। ऊर्जऽसने। ऊर्जम्। धाः। राजाऽइव। जेः।
अवृके। क्षेषि। अन्तरिति ४ ॥

हे सूनो सहसः पुत्र। यद्वा षू प्रेरणे। सर्वस्य प्रेरकाग्ने, वद्मा वदनीयः स्तुत्योऽसि हि। परः पादः परोक्षकृतः। अद्मसद्वा अद्मसु अदनीयेषु हविःषु सीदन् हविःस्वीकरणायोपविशन्नग्निर्जनुषा जन्मना स्वभावेन एवाज्म। अज्मेत्यव्ययमेतत्। अज्मन्नमन्नं च यजमानानां चक्रे। करोति। ऊर्जसन ऊर्जोऽन्नस्य दातरग्ने नोऽस्मभ्यं स तादृशस्त्वमूर्जमन्नं धाः। देहि। तथा राजेव जेः। अस्मच्छत्रून् जय। एतादृशोऽवृके राक्षसादिभिर्बाधकैर्वियुक्तेऽस्मदीयेऽग्न्यागारेऽन्तर्मध्ये क्षेषि। निवस ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नितिक्ति यो वारणमन्नमत्ति वायुर्न राष्ट्र्यत्येत्यक्तून्।
तुर्याम यस्त आदिशामरातीरत्यो न ह्रुतः पततः परिह्रुत् ॥५

निऽतिक्ति। यः। वारणम्। अन्नम्। अत्ति। वायुः। न।
राष्ट्री। अति। एति। अक्तून्।
तुर्याम। यः। ते। आऽदिशाम्। अरातीः। अत्यः। न।
ह्रुतः। पततः। परिऽह्रुत् ॥ ५

योऽग्निर्घोरं तमसां निवारकं स्वकीयं तेजो नितिक्ते निश्यति तीक्ष्णीकरोति ॥ तिज निशाने इति धातुः ॥ यथाच यद्भिद्यमानं हविरलंबनमस्ति भक्षयति। तथा च श्रूयते। अत्तादो वा एषोऽन्नपतिर्यदग्निरिति। सोऽग्निर्धूनिर्वायुरिव राज्ञो। ईश्वरनामैतत्। राज्ञं राजत्वं। तद्वान्। वायुर्यथा स्वमाहात्म्येन सर्वमीष्टे तद्वत्। सर्वस्येश्वर इत्यर्थः। तादृशः सन् अत्रून् रात्रीरत्येति। अतिक्रामति। तद्गतमंधकारं तिरस्करोतीत्यर्थः वयं च त्वत्प्रसादात्तुर्याम तं हिंस्याम। यो जनस्ते तुभ्यमादित्यामादिष्यमाणानां दायमानानां हविषामरातिरदाता ॥ छांदसो दीर्घः ॥ यद्वारातीर्धनस्यादातॄन् ते त्वां प्रत्यादित्यामादेष्टॄन् याचमानानस्माकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम। त्वं चात्यो न वाजप्रगामी अश्व इव ह्रुतः हिंसकान् पततः आभिमुख्येन गच्छतः पत्वन् परिह्रुत् परिगत्य हंसि। भव ॥ ह्वरतेर्हिंसार्थस्यैतद्रूपं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिरर्कैरग्ने ततंथ रोदसी वि भासा।
चित्रो नयत्परि तमांस्यक्तः शोचिषा पत्मन्नौशिजो न दीयन् ॥६

आ। सूर्यः। न। भानुमत्ऽभिः। अर्कैः। अग्ने। ततंथ।
रोदसी इति। वि। भासा।
चित्रः। नयत्। परि। तमांसि। अक्तः। शोचिषा।
पत्मन्। औशिजः। न। दीयन् ॥६

हे अग्ने रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततंथ। विशेषेणाच्छादयसि। तत्र दृष्टांतः। भानुमद्भिः प्रभावद्भिरर्कैरर्चनीयैः किरणैः सूर्यो न। यथा सूर्य आतनोति तद्वत्। पराऽर्चः पराचक्तः। पत्मन्। पतत्यस्मिन्निति पत्म मार्गः। तस्मिन्नौशिजो न। उशिजः स्तोतारः। स्तुत्यतया तत्संबंध्यौशिजः सूर्यः। स इव दीयन् गच्छन् शोचिषा तेजसाक्तः संश्लिष्टः अत एव चित्रश्चायनीयोऽग्निस्तमांसि नैशान्यंधकाराणि परिणयत्। परिणयति। परितो गमयति। सर्वस्मादपि दिग्भागाद्विवर्तयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वां हि मंद्रतममर्कशोकैर्ववृमहे महि नः श्रोष्यग्ने ।

इंद्रं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणंति राधसा नृतमाः ॥ ७

त्वां । हि । मंद्रऽतमं । अर्कऽशोकैः । ववृमहे । महि । नः ।

श्रोषि । अग्ने ।

इंद्रं । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुं । पृणंति ।

राधसा । नृऽतमाः ७ ॥

हे अग्ने मंद्रतमं स्तुत्यतमं त्वामर्कशोकैरर्चनीयैः पूजनीयैः शोकैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे संभजामहे। यद्वार्कशोकैरर्चनीयैः प्रशस्तैर्दीप्तिकरैः स्तोत्रैः साधनभूतैस्त्वां संभजामहे तस्मात्त्वंहि महत्सेऽस्मदीयं स्तोत्रं श्रोषि। शृणु। हे अग्ने नृतमाः स्तुतीनां नेतृतमा ऋत्विजः शवसा बलेन वायुं गंतारं। यद्वा वायुमिव शवसा युक्तमिंद्रं न इंद्रमिव देवता देवतात्मानं त्वां राधसा हविर्लक्षणेन धनेन पृणंति। प्रीणयंति ॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां सुलुगिति लुक् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू नो अग्नेऽवृकेभिः स्वस्ति वेषि रायः पथिभिः पर्ष्यंहः

ता सूरिभ्यो गृणते रासि सुम्नं मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ८

नु । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेषि । रायः ।

पथिऽभिः । पर्षि । अंहः

ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रासि । सुम्नं । मदेम ।

शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८

हे अग्ने नोऽस्मानुक्थेभिः । उक्थैः स्तोत्रैः । तद्रहितैः पथिभिर्मार्गैः रायो धनानि सु क्षिप्रं स्वस्ति क्षेमेण नेषि । गमय । प्रापय । अंहोऽहंसः पापात्पथं । चक्षुषच्चक्षैर्भार्गैः पारय चास्मान् । यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुखानि गृणते स्तुवते मह्यं रासि । देहि । वयं च शतहिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् सुवीराः । वीर्यांज्जायंत इति वीराः पुत्रादयः । शोभनपुत्रपौत्रादिसहिताः संतो मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

हुवे व इति सप्तर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । तथा चानुक्रम्यते । हुवे वः सप्तेति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वः सूनुं सहसो युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं ।

य इन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अध्रुक् ॥ १

हुवे । वः । सूनुं । सहसः । युवानं । अद्रोघऽवाचं ।

मतिऽभिः । यविष्ठं ।

यः । इन्वति । द्रविणानि । प्रऽचेताः । विश्वऽवाराणि ।

पुरुऽवारः । अध्रुक् ॥ १

हे अग्ने वः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ त्वां मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्हुवे । आह्वयामि । कीदृशं । सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं । अग्निर्हि बलेन मथ्यमानो जायते । युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा अद्रोघवाचं । अद्रोग्धव्या प्रशस्ता स्तुतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं । यविष्ठमतिशयेन युवानं । प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्बहुभिर्वरणीयः संभजनीयोऽध्रुगद्रोग्धा यजमानानां एवंभूतो योऽस्मिन्विश्ववाराणि सर्वैर्वरणीयानि संभजनीयानि प्रशस्यानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति । स्तोतृभ्यो ददातीति यावत् । तं त्वा हुव इति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतर्दोषा वस्तोरेरिरे यज्ञियासः।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्त्सं सौभगानि दधिरे पावके ॥२

त्वे इति। वसूनि। पुरुऽअनीक होतः। दोषा। वस्तोः।

आ। ईरिरे। यज्ञियासः।

क्षामऽइव। विश्वा। भुवनानि। यस्मिन्। सं। सौभगानि।

दधिरे। पावके ॥ २

हे पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तोरहनि च यज्ञियासो यज्ञार्हा यजमाना वसूनि हविर्लक्षणानि धनान्येरिरे। आभिमुख्येन प्रेरयंति। प्रापयंति। जुह्वतीत्यर्थः। विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूम्यामिव यस्मिन् पावके शोधकेऽग्नौ सौभगानि धनानि संदधिरे देवाः स्थापितवंतः। अग्नौ वामं वसु संन्यदधतेति ब्राह्मणं। तस्मिंस्त्वयीति पूर्वत्र योज्यं॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं विक्षु प्रदिवः सीद आसु क्रत्वा रथीरभवो वार्याणां।

अत इनोषि विधते चिकित्वो व्यानुषक् जातवेदो वसूनि ॥ ३

त्वं। विक्षु। प्रऽदिवः। सीदः। आसु। क्रत्वा। रथीः।

अभवः। वार्याणां।

अतः। इनोषि। विधते। चिकित्वः। वि। आनुषक्।

जातऽवेदः। वसूनि ॥ ३

हे अग्ने त्वं प्रदिवः। पुराणनामैतत्। पुरातनकालीनस्य विश्व प्रजाजातस्य परिदृश्यमानायाश्च क्षोदः। क्षोदसि। विश्वान्तरात्मना वर्तसे। तथा कल्याणीयेन कर्मणा याज्यानां वरणीयानां धनानां रयीणामीश्वरः। रंहयिता यजमानेभ्यः प्रापयिताभूः। अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जातानां प्राणिनां वेदितरग्ने विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुषक्तं सततं यथा भवति तथा धनानि विविधं प्रेरयसि॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यो नः सनुत्य इति तृचः। सूत्रितं च। यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने भवा नो अग्ने सुमना उपेताविति तृचाः। आ० ४. ६.। इति॥

॥ तस्याः प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने यो अंतरो मित्रमहो वनुष्यात्।
तमजरेभिर्वृषभिस्तव स्वैस्तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान्॥ ४

यः। नः। सनुत्यः। अभिऽदासत्। अग्ने। यः। अंतरः।
मित्रऽमहः। वनुष्यात्।
तं। अजरेभिः। वृषऽभिः। तव। स्वैः। तप। तपिष्ठ।
तपसा। तपस्वान्॥ ४

हे अग्ने यः शत्रुः सनुत्यः। सनुतरित्यन्तर्हितनाम। अन्तर्हिते देशे वर्तमानः सन् नोऽस्मानभिदासत् उपक्षयति बाधते। यश्चान्तरोऽभ्यन्तरवर्ती सन् हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते मित्राणां महयितर्वाग्ने वनुष्यात् हिंस्यात् तमुभयविधं हे तपिष्ठ तप्ततमाग्ने तपसा तेजसा तपस्वांस्तेजस्वी त्वमजरेभिर्जरारहितैर्वृषभिर्वर्षितृभिरिष्टफलानां तव स्वैः स्वभूतैरसाधारणैस्तेजोभिस्तप। दह॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्ते यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनो सहसो ददाशत्।
स मर्त्येष्वमृत प्रचेता राया द्युम्नेन श्रवसा वि भाति॥ ५

यः। ते। यज्ञेन। सम्ऽइधा। यः। उक्थैः। अर्केभिः।

सूनो इति। सहसः। ददाशत्।

सः। मर्त्येषु। अमृत। प्रऽचेताः। राया। द्युम्नेन।

श्रवसा। वि। भाति॥ ५

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते त्वां यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददाशत् परिचरति। यश्च समिधा समिन्धनसाधनेनेध्मेन। यश्चोक्थैः शस्त्रैरर्केभिरर्चनीयैः स्तोत्रैश्च परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन श्रवसा अपवर्गीयेनान्नेन यशसा वा वि भाति। विशेषेण प्रकाशते॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स तत्कृधीषितस्तूयमग्ने स्पृधो बाधस्व सहसा सहस्वान्।

यच्छस्यसे द्युभिरक्तो वचोभिस्तज्जुषस्व जरितुर्घोषि मन्म॥ ६

सः। तत्। कृधि। इषितः। तूयम्। अग्ने। स्पृधः। बाधस्व।

सहसा। सहस्वान्।

यत्। शस्यसे। द्युऽभिः। अक्तः। वचःऽभिः। तत्। जुषस्व।

जरितुः। घोषि। मन्म॥ ६

हे अग्ने स त्वमिषितः प्रेषितः सन् तूयं क्षिप्रं तत्कृधि। कुरु। किं तदित्यत आह। सहस्वान् बलवांस्त्वं स्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन परेषामभिभवनसमर्थेन तेजसा वा बाधस्व। विनाशय। द्युभिर्द्योतमानैस्तेजोभिरक्तो संसृष्टस्त्वं वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाक्यैर्यच्छस्यसे यत्स्तूयसे। त्वामुद्दिश्य यत् स्तोत्रं स्तोतृभिः क्रियत इत्यर्थः। तत्र मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुषस्व। सेवस्व॥

अग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्यामिष्टावेषा याज्या। सूत्रितं च। अग्नाम तं काममग्ने तवोतीति कामाय। आ० २. १०. । इति॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अश्याम तं काममग्ने तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं ।
अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युम्नमजराजरं ते ॥ ७

अश्याम । तं । कामं । अग्ने । तव । ऊती । अश्याम ।
रयिं । रयिऽवः । सुऽवीरं ।
अश्याम । वाजं । अभि । वाजयंतः । अश्याम । द्युम्नं ।
अजर । अजरं । ते ॥ ७

हे अग्ने ते तव संबंधिन्योत्या ऊत्या रक्षया तं कामं अश्याम । प्राप्नुयाम । तमेव कामं विवृणोति । हे रयिवो धनवन्नग्ने सुवीरं शोभनपुत्रादियुक्तं रयिं धनमश्याम । प्राप्नुयाम । तथा वाजयंतो वाजमन्नमात्मन इच्छंतो वयं वाजं त्वया दत्तमन्नमभि आभिमुख्येनाश्याम । प्राप्नुयाम । हे अजर जरारहिताग्ने त्वदीयमजरं जरारहितं द्युम्नं द्योतमानं यशश्चाश्याम प्राप्नुयाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

प्र नव्यसेति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । प्र नव्यसेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र नव्यसा सहसः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः ।
वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुशंतं वीती होतारं दिव्यं जिगाति ॥ १

प्र । नव्यसा । सहसः । सूनुं । अच्छ । यज्ञेन । गातुं ।
अवः । इच्छमानः ।

वृश्चत्ऽवनं । कृष्णऽयामं । रुशंतं । वीती । होतारं । दिव्यं ।

जिगाति ॥ १

गातुमुपगंतव्यं स्तोतव्यं वा सहसः सूनुं बलस्य पुत्रमग्निमवोऽन्नं रक्षणं वा इच्छमान इच्छन् स्तोता नव्यसा नवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अच्छाभिमुख्येन प्र जिगाति । प्रकर्षेण गच्छति । कीदृशमग्निं । वृश्चद्वनं वृश्च्यं छिन्नं दग्धं वनं येन तादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्त्मानं रुशंतं रोचमानं वीती वीत्या कांतेन यज्ञेन होतारं यष्टारं दिव्यं दिवि भवं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स श्वितानस्तन्यतू रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्भिर्यविष्ठः ।
यः पावकः पुरुतमः पुरूणि पृथून्यग्निरनुयाति भर्वन् ॥ २

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः ।

नानदत्ऽभिः । यविष्ठः ।

यः । पावकः । पुरुऽतमः । पुरूणि । पृथूनि । अग्निः ।

अनुऽयाति । भर्वन् ॥ २

सोऽग्निः श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते । तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः रोचंतेऽस्मिन् सूर्यचंद्रादीनीति रोचनमंतरिक्षं । तत्र स्थितः ऽजरेभिरजरैर्नानदद्भिरत्यर्थं शब्दं कुर्वद्भिर्यष्मो रश्मिभिर्यविष्ठो युवतमः । यः पावकः शोधकोऽग्निः पुरुतमोऽतिशयेन प्रभूतः सन् पुरूणि बहूनि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भर्वन् भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्थंभूतो वर्तत इति पूर्वेण संबंधः ॥

गार्हपत्यादीनां मिथः संसर्गेऽग्नये विविचय इष्टिः कर्तव्या । तत्र वि त इत्येषानुवाक्या । आ० ३, १६. ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वि ते विष्वग्वातजूतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरंति ।
तुविम्रक्षासो दिव्या नवग्वा वना वनंति धृषता रुजंतः ॥ ३

वि। ते। विष्वक्। वातऽजूतासः। अग्ने। भामासः।
शुचे। शुचयः। चरंति।
तुविऽम्रक्षासः। दिव्याः। नवऽग्वाः। वना। वनंति।
धृषता। रुजंतः॥ ३

हे शुचे शुद्ध दीप्त अग्ने ते त्वदीया वातजूतासो वातेन प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयः विष्वक् सर्वतो वि चरंति। विविधं गच्छंति। तुविम्रक्षासो बहु-काष्ठानि मृशंतो दिव्या दिवि द्योतमानेऽग्नौ भवा नवग्वा नूतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनंति। संभजंते। दहंतीत्यर्थः। किं कुर्वंतः। धृषता धर्षकेण तेजसा रुजंतो वनानि भंजयंतः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः क्षां वपंति विषितासो अश्वाः।
अध भ्रमस्त उर्विया वि भाति यातयमानो अधि सानु पृश्नेः॥ ४

ये। ते। शुक्रासः। शुचयः। शुचिष्मः। क्षां। वपंति।
विऽसितासः। अश्वाः।
अध। भ्रमः। ते। उर्विया। वि। भाति। यातयमानः।
अधि। सानु। पृश्नेः॥ ४

हे शुचिष्मो दीप्तिमन्नग्ने ते तव शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्तयो क्षां पृथिवीं भूमिं वपंति मुंडयंति। केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन् दहंतीत्यर्थः। अग्निर्ह दाति रोमा पृथिव्याः। ऋग्वे० १. ६५. ४.। इति निगमांतरं। ते रश्मयो विषितासो विमुक्ता अश्वा इव। इतस्ततो गच्छंतीति शेषः। अधाग्निकाले ते त्वदीयो भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः पृश्नेर्नानारूपाया भूमेरधि उपरि सानु समुच्छ्रितं देशं पर्वताग्रादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमग्न्यं व्यापारयन् उर्विया बहुलं वि भाति। विशेषेण प्रकाशते॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोषुयुधो नाशनिः सृजाना।

शूरस्येव प्रसितिः क्षातिरग्नेर्दुर्वर्तुर्भीमो दयते वनानि ॥ ५

अध। जिह्वा। पापतीति। प्र। वृष्णः। गोषुऽयुधः॥ न।

अशनिः। सृजाना।

शूरस्यऽइव। प्रऽसितिः। क्षातिः। अग्नेः। दुःऽवर्तुः।

भीमः। दयते। वनानि ॥ ५

अधापि च वृष्णो वर्षितुरग्नेर्जिह्वा ज्वाला प्रपापतीति। प्रकर्षेण पुनः पुनः पतति। गच्छति। तत्र दृष्टांतः। गोषुयुधो नाशनिः सृजाना। असुरापहृतासु गोषु युध्यतीति गोषुयुत्। तस्मात्सृज्यमानाशनिर्वज्र इव। तथा शूरस्येव शौर्योपेतस्य नरस्य प्रसितिः प्रबंधनं यथान्यैर्दुःसहमेवमग्नेः क्षातिर्ज्वाला सोढुमशक्येत्यर्थः। क्षीयंते दह्यंतेऽस्यामोषधिवनस्पतय इति क्षायतेरधिकरणे क्तिन्। अपि च दुर्वर्तुर्दुर्वारोऽन्यैर्वारयितुमशक्यो भीमो भयंकरोऽग्निर्वनानि दयते। दहति॥ दयतिरत्र दहतिकर्मा॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ भानुना पार्थिवानि ज्रयांसि महस्तोदस्य धृषता ततंथ।

स बाधस्वाप भया सहोभिः स्पृधो वनुष्यन्वनुषो नि जूर्व ॥ ६

आ। भानुना। पार्थिवानि। ज्रयांसि। महः। तोदस्य।

धृषता। ततंथ।

सः। बाधस्व। अप। भया। सहःऽभिः। स्पृधः। वनुष्यन्।

वनुषः। नि। जूर्व ॥ ६

हे अग्ने भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि ज्रयांसि ॥ ज्रयतिर्गतिकर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि महो महतश्चोदस्य प्रेरकस्य रूपसा धर्षकेण रश्मिना सुजाततेन । आस्तृणासि । आच्छादयसि । स त्वं भया भयकरणान्यपबाधस्व । तथा सहोभिरभि-भवनसमर्थैर्बलैस्तेजोभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानानन्यानस्मत् हिंसत् मनुषो हिंसकान् शत्रून्नि-सूर्वे । निराकुरु ॥ जूर्वतिर्हिंसाकर्मा ॥

उखासंभरणयेष्टावग्नेः चत्रपतः स चित्र चित्रेत्येषा याज्या । सूत्रितं च । स चित्र चित्रं चितयंतमस्मे अग्नेरो रोचे बृहतः क्षत्रियस्य । आ० ४. १. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

स चि॑त्र चि॒त्रं चि॒तय॑न्तम॒स्मे चित्र॑क्षत्र चि॒त्रत॑मं वयो॒धाम् ।
च॒न्द्रं र॒यिं पु॑रु॒वीरं॑ बृ॒हन्तं॒ चन्द्र॑ च॒न्द्राभि॑र्गृण॒ते यु॑वस्व ॥ ७

सः । चित्र । चित्रं । चितयंतं । अस्मे इति॑ । चित्रऽक्षत्र ।
चित्रऽतमं । वयःऽधां ।
चंद्रं । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहंतं । चंद्र । चंद्राभिः । गृणते ।
युवस्व ॥ ७

हे चित्र चायनीय हे चित्रक्षत्र विचित्रबल चायनीयधन वा हे चंद्राह्लादकाग्ने स ताहगस्त्वं चंद्राभिराह्लादयित्रीभिः स्तुतिभिर्गृणते स्तुवते । वचनव्यत्ययः । स्तुवद्भ्योऽस्मे अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व । पृथक्कुरु । कीदृशं रयिं । चित्रं चायनीयं चितयंतं ज्ञापयंतं । धनेन हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतमत्यंतमत्येनाश्चर्यभूतं वयोधां वयसोऽन्नस्य धातारं प्रदातारं चंद्रमाह्लादकं पुरुवीरं पुरुभिर्बहुभिर्वीरैः पुत्रपौत्रा-दिभिर्युक्तं बृहंतं महांतं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

मूर्धानमिति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं । षष्ठीसप्तम्यौ जगत्यौ शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । मूर्धानं वैश्वानरीयं हि द्विजगत्यंत-मिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यस्तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथैव सूत्रितं च । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्यां मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या इति वा । आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निं ।

कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयंत देवाः ॥ १

मूर्धानं । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । वैश्वानरं । ऋते ।

आ । जातं । अग्निं ।

कविं । संऽराजं । अतिथिं । जनानां । आसन् । आ ।

पात्रं । जनयंत । देवाः ॥ १

मूर्धानं शिरोभूतं। कस्य। दिवो द्युलोकस्य पृथिव्याः प्रथिताया भूमेररतिं गंतारं। यद्वा गंतव्यं स्वामिनं वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबंधिनमृते। ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम। निमित्तसप्तम्येषा। ऋतनिमित्तमा आभिमुख्येन जातं यज्ञादावुत्पन्नं कविं क्रांतदर्शिनं सम्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानामतिथिं हविर्वहनाय सततं गंतारं। यद्वातिथिवत्पूज्यं। आसन्नासन्यास्ये॥ द्वितीयार्थे सप्तमी॥ आस्यभूतं। अग्निरूपेणास्येन हि देवा हवींषि भुंजते। पात्रं पातारं रक्षकं। यद्वास्येन धारकं। एवंगुणविशिष्टं वैश्वानराग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयंत। यज्ञाभिमुख्येनाजीजनन्। अरण्योः सकाशादुदपादयन्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नवंत ।

वैश्वानरं रथ्यमध्वराणां यज्ञस्य केतुं जनयंत देवाः ॥ २

नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महां । आऽहावं ।

अभि । सं । नवंत ।

वैश्वानरं । रथ्यं । अध्वराणां । यज्ञस्य । केतुं । जनयंत ।

देवाः ॥ २

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बंधकं तथा रयीणां धनानां सदनं स्थानमेकनिलयं यद्वा महांतमाहवं । आहूयंतेऽस्मिन्नाहूतय इत्याहावः । ताद्दशं । यद्वा इक्षुदकधारणस्थानमाहावं निपानस्थानीयं । एवंभूतमग्निमभि अभितः सं नवंत । स्तोतारः सम्यक् स्तुवंति । तथा वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबंधिनमध्वराणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं । यथा रथो ऽस्वरथं नयति तद्वन्नेतारं चाहवनीयमारं यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं । एवंविधमग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा जनंत जनयंति । मंथनेनो-त्पादयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वद्विप्रो जायते वाज्यंग्ने त्वद्वीरासो अभिमातिषाहः ।
वैश्वानर त्वमस्मासु धेहि वसूनि राजन्स्पृहयाय्याणि ॥ ३

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः ।
अभिमातिऽसहः ।
वैश्वानर । त्वं । अस्मासु । धेहि । वसूनि । राजन् ।
स्पृहयाय्याणि ॥ ३

हे अग्ने वाजी हविर्लक्षणान्नवान्पुरुषस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते । त्वत्पं हविर्दानेन मेधावी भवति । तथा वीरासो वीरास्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिषाहोऽभि-मातीनां शत्रूणामभिभवितारो जायंते । यस्मादेवं तस्मात् हे वैश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मासु त्वद्भक्तेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि । निधेहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वां विश्वे अमृत जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नवंते ।
तव क्रतुभिरमृतत्वमायन्वैश्वानर यत्पित्रोरदीदेः ॥ ४

त्वां । विश्वे । अमृत । जायमानं । शिशुं । न । देवाः ।
अभि । सं । नवंते ।
तव । क्रतुऽभिः । अमृतऽत्वं । आयन् । वैश्वानर । यत् ।
पित्रोः । अदीदेः ॥

हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं न पुत्रमिवाभिसंनवंते । अभिसंस्तुवंति । यद्वा दीव्यंतीति देवा रश्मयः । ते सर्वं जायमानं त्वामभिसंनवंते अभिसंगच्छंते यथा पितरः पुत्रमभिगच्छंति । अपि च हे वैश्वानराग्ने यद्यदा पित्रोः पालयित्र्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्येऽदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः क्रतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैरमृतत्वं देवत्वमायन् । यजमानाः प्राप्नुवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।
यज्जायमानः पित्रोरुपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वह्नां ॥ ५

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने ।
नकिः । आ । दधर्ष ।
यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं ।
वयुनेषु । अह्नां ॥ ५

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां संबंधिन्नग्ने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि महांति नकिरा दधर्ष । न कश्चनान्यो धर्षयति । बाधते । यद्यदा त्वं पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थ उपस्थानेऽन्तरिक्षे वयुनेषु ज्ञातव्येषु मार्गेषु जायमानः सन् अह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं स्वर्भानुनाच्छन्नमविंदः अलंभथाः । तमोऽपहरं स्वतेजसा निर्मायस्थापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य केतुना ।

तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया इव रुरुहुः सप्त विस्रुहः ॥ ६

वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना ।

तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाःऽइव । रुरुहुः । सप्त । विऽस्रुहः ॥ ६

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याग्नेश्चक्षसा तेजसाऽमृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो द्युलोकस्य सानूनि समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि । यद्वा दिवोऽन्तरिक्षस्य सानूनि समुच्छ्रितप्रदेशा मेघात्मका विमितानि निर्मिताः । धूमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीये उपरिवर्तमाने धूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्यधि वर्तंते । यद्वा वैश्वानरात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्यधिवर्तंते । तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः सप्तसंख्या वा विस्रुहो नद्यश्च गंगाद्या रुरुहुः । रोहंति । अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवंति । आहुतिद्वारा सकलं जगदग्नेः सकाशादुत्पद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रोचना कविः ।

परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य रक्षिता ॥ ७

वि। यः। रजांसि। अमिमीत। सुऽक्रतुः। वैश्वानरः।

वि। दिवः। रोचना। कविः।

परि। यः। विश्वा। भुवनानि। पप्रथे। अदब्धः। गोपाः।

अमृतस्य। रक्षिता॥ ७

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो योऽग्नी रजांसि रञ्जकानि लोकान्व्यमिमीत निर्मितवान्। तथा दिवो द्युलोकस्य संबंधीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रांतदर्शी सन् योऽग्निर्व्यमिमीत। यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्नान्युदकानि वा परिपप्रथे परितोऽप्रथयत् सोऽयमदब्धः केनाप्यहिंसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षितामृतस्योदकस्य रक्षिता पालयिता सन् वर्तत इति शेषः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे नवमो वर्गः॥

पृक्षस्येति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं। आदितः षड्जगत्यः सप्तमी त्रिष्टुप्। तथा चानुक्रांतं। पृक्षस्यान्त्या त्रिष्टुबिति॥ चातुर्विंशिकेऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं वैश्वानरीयनिविद्धानं। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय। आ० ७.४.। इति॥ आभिप्लविके पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः पंचमेऽहनीदमेव सूक्तं वैश्वानरनिविद्धानं। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय नू चित्सहोजा इत्याग्निमारुतं। आ० ७.७.। इति॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सह इति स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ८.६.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सहः प्र नु वोचं विदथा जातवेदसः।

वैश्वानराय मतिर्नव्यसी शुचिः सोमइव पवते चारुरग्नये॥ १

पृथुऽपाजसे । पृथ्वाः । अरुषऽपाजसे । नु । सद्ः । प्र । नु । वोचं ।

विद्था । जातऽवेदसः ।

वैश्वानरार्य । मतिः । नव्यसी । शुचिः । सोमःऽइव । पवते ।

चारुः । अग्नये ॥ १

पृथुपाजसे विस्तीर्णबलाय । पाज इति बलनाम । महाबलायेत्यर्थः । हविर्लक्षणान्नवते । यद्वा पृथ्वं प्रथितं बलं यस्य तस्मै । पृथुपाजसे । रुद्धःपाजा । वैश्वानराय ... मतिः नव्यसी शुचिः सोम इव पवते चारुः अग्नये

पृथुपाजसे पृथ्वाः संहतस्य व्याप्तस्य । यद्वा पृथ्वं हविर्लक्षणमन्नं । तद्वतः । अरुषपाजसे दीप्तवर्णस्य आरोचमानस्य जातवेदसो जातानां वेदितुर्वैश्वानराग्नेः सदः स्थानं यजनभिमतफलसमर्थं विदथा विदथे यज्ञे नु क्षिप्रं प्र वोचं । प्रब्रवीमि । प्रकर्षेण स्तौमीत्यर्थः एको नुशब्दः पूरकः । नव्यसी नवतरा शुचिर्निर्मला यद्वा स्तोतॄणां शोधयित्री चारुः शोभना मदिर्नन्दनीया स्तुतिश्चास्मै वैश्वानरायाग्नये पवते । गच्छति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दशापवित्रात्क्षरति तद्वत् ।

॥ अथ द्वितीया ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरक्षत ।

व्यं१तरिक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो महिना

नाकमस्पृशत् ॥ २

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः ।

व्रतऽपाः । अरक्षत ।

वि । अंतरिक्षं । अमिमीत सुऽक्रतुः । वैश्वानरः ।

महिना । नाकं । अस्पृशत् ॥ २

स वैश्वानरोऽग्निर्व्रतपा व्रतस्य पालकः परमे उत्कृष्टे व्योमनि व्योम्न्याकाशे जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारक्षत । रक्षति । अंतरिक्षं च व्यमिमीत । एतदुपलक्षितांस्त्रीन् लोकान्निर्मितवान् । तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना स्वमहिम्ना तेजसा नाकं द्युलोकमस्पृशत् स्पृशति स्म ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व्यस्तभ्नाद्रोदसी मित्रो अद्भुतोऽन्तर्वावदकृणोज्ज्योतिषा तमः।

वि चर्मणीव धिषणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृष्ण्यं॥ ३

वि। अस्तभ्नात्। रोदसी इति। मित्रः। अद्भुतः।

अंतःऽवावत्। अकृणोत्। ज्योतिषा। तमः।

वि। चर्मणी। इवेति। चर्मणीऽइव। धिषणे इति।

अवर्तयत्। वैश्वानरः। विश्वं। अधत्त। वृष्ण्यं॥ ३

मित्रो मित्रभूतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभूतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यस्तभ्नात्। विशेषेण स्तंभितवान्। यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशे स्थापितवानित्यर्थः। तथा ज्योतिषा तेजसा तमोऽन्धकारं वावत्तिरोहितमकृणोत्। अकरोत्॥ वावदिति वातेर्गतिकर्मणो यङ्लुगंतस्य रूपं॥ अपि च धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ चर्मणी इव यथा चर्मणी शमिता द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति तथा व्यवर्तयत्। विवृते विस्तृते अकरोत्। किं बहुना। वैश्वानरोऽयमग्निर्विश्वं सर्वं वृष्ण्यं वीर्यमधत्त। धत्ते। धारयति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुप तस्थुरृग्मियं।

आ दूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परावतः॥ ४

अपां। उपऽस्थे। महिषाः। अगृभ्णत। विशः। राजानं।

उप। तस्थुः। ऋग्मियं।

आ। दूतः। अग्निं। अभरत्। विवस्वतः। वैश्वानरं।

मातरिश्वा। पराऽवतः॥ ४

आप इत्यंतरिक्षनाम । अपामंतरिक्षस्योपस्थ उपस्थाने मध्ये महिषाः । महांत-
मेतत् । महांतो मकुनं ऽ ढंमणन । अगृभ्णन् । इमं वैश्वानरं वैद्युतात्मना वर्तमान-
मानमग्निमय॑ः । वदंतोत्वा च विशः प्रजा राजानं स्वामिनमग्निमग्निमर्चनीयमुपतस्थुः ।
उपस्तुवन् । अपि चेमं वैश्वानरमग्निं पुरा स्वर्यंसतोपे विद्यमानं दूतो वेगवान् देवानां
दूतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशाद्दिवस्तत आदित्यादाभरत् । इमं लोकं
प्रत्याजहार ॥

‖ अथ पंचमी ‖

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्भ्योऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यसीं ।

पव्येव राजन्नघशंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा ॥ ५ ॥

युगेऽयुगे । विदथ्यं । गृणत्ऽभ्यः । अग्ने । रयिं । यशसं ।

धेहि । नव्यसीं ।

पव्याऽइव । राजन् । अघऽशंसं । अजर । नीचा । नि ।

वृश्च । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदथ्यं । विदथो यज्ञः । तदर्हं त्वामुद्दिश्य नव्यसीं
नवतरां स्तुतिं गृणद्भ्य उच्चारयितृभ्योऽस्मभ्यं रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रं च धेहि ।
विधेहि । कुरु । किंच हे राजन् राजमानाजर जरारहिताग्ने पव्येव वज्रेणेव तीक्ष्णे-
नात्मीयेन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघशंसमघस्यानिष्टस्य शंसितारं शत्रुं नीचा नीचीनो
न्यग्भूतो यथा भवति तथा निवृश्च । निजहि ॥

‖ अथ षष्ठी ‖

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरं सुवीर्यं ।

वयं जयेम शतिनं सहस्रिणं वैश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ ६

अस्माकं । अग्ने । मघवत्ऽसु । धारय । अनामि । क्षत्रं ।

अजरं । सुऽवीर्यं ।

वयं । जयेम । शतिनं । सहस्रिणं । वैश्वानर । वाजं ।

अग्ने । तव । ऊतिऽभिः ॥ ६

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तम्यर्थे षष्ठी ॥ अस्मासु मघवत्सु हविर्लक्षणेन धनेन युक्तेषु क्षत्रं धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनाध्यमगमनीयमनपशारं(?) अजरं जरारहित-मनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं । किंच हे वैश्वानराग्ने तवोतिभिस्त्वत्संबंधिभी रक्षणैर्वयं शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतसंख्यायुक्तं वा तथा सहस्रिणं वाजमन्नं जयेम । लभेमहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अदब्धेभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिषधस्थ सूरीन् ।

रक्षा च नो ददुषां शर्धो अग्ने वैश्वानर प्र च तारीः

स्तवानः ॥ ७

अदब्धेभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकं । पाहि ।

त्रिऽसधस्थ । सूरीन् ।

रक्ष । च । नः । ददुषां । शर्धः । अग्ने । वैश्वानर । प्र ।

तारीः । स्तवानः ॥ ७

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिषधस्थ त्रिषु लोकेषु सहावस्थायिन् यद्वाहवनी-यादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्टव्यदेवैः सहावतिष्ठमानाग्ने अदब्धेभिः केनाप्यहिंसितैस्तव त्वदीयैर्गोपाभिर्गोपकै रक्षकैस्तेजोभिरस्माकं सूरीनस्मदीयान् स्तोतॄन् पाहि । रक्ष । हे वैश्वानराग्ने ददुषां हवींषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धो बलं रक्ष च । स्तवानः स्तूयमानस्त्वं प्र च तारीः । प्रवर्धय च ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

ऋतावेति सप्तर्चं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं । अनुक्रांतं च । ऋतावेति ॥ व्यूढे दशरात्रे षष्ठेऽहन्याग्निमारुतशस्त्रे वैश्वानरनिविद्धानमिदं । सूत्र्यते हि । ऋतावा यस्य रोदसी मध्वो वो नाम । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तेते रजसी वेद्याभिः।

वैश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥१

अहरिति। च। कृष्णं। अहः। अर्जुनं। च। वि।

वर्तेते इति। रजसी इति। वेद्याभिः।

वैश्वानरः। जायमानः। न। राजा। अव। अतिरत्।

ज्योतिषा। अग्निः। तमांसि ॥ १

अहरिति पुरुषोऽस्मिन्कर्माणीत्यहः। कृष्णं कृष्णवर्णं। एतत्सामानाधिकरण्यादहःशब्दो रात्रिवाचकः। तमसा कृष्णवर्णा रात्रिरर्जुनं च शौरेण तेजसा शुक्लवर्णमहो दिवसश्च रजसी स्वस्वभासा सर्वं जगद्रंजयंतौ वेद्याभिर्वेदितव्याभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिर्विवर्तेते। विविधं पर्यावर्तेते। यद्वा रजसी द्यावापृथिव्यौ। उपलक्षणमेतत्। लोकत्रयं प्रत्यावर्तेते। एतच्च वैश्वानरस्याग्नेराज्ञयेति शेषः। स हि देवतात्वेनात्र प्रतिपाद्यः। स च वैश्वानरोऽग्निर्जायमानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रवर्धमानो राजेव ज्योतिषा तेजसा तमांस्यवातिरत् ॥ अवतिरतिर्वधकर्मा ॥ अवातिरति। विनाशयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाहं तंतुं न वि जानाम्योतुं न यं वयंति समरेऽतमानाः।

कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्वानि परो वदात्यवरेण पित्रा ॥ २

न। अहं। तंतुं। न। वि। जानामि। ओतुं। न। यं।

वयंति। संऽअरे। अतमानाः।

कस्य। स्वित्। पुत्रः। इह। वक्त्वानि। परः। वदाति।

अवरेण। पिता ॥ २

वैश्वानरस्य महत्त्वमाख्यातुमृषिस्तदर्थं यज्ञं वस्त्रात्मकतया रूपयन् तस्य दुर्ज्ञानत्वकथनया प्रतिपादयतीति यज्ञवादिनो मन्यंते। तंतुं। तंतवः पटस्य प्रागायतानि

सूत्राणि। तानि च यज्ञात्मकस्य वस्त्रस्य गायत्र्यादीनि छंदांसि तुलमयूखाणि च तान्यहं न विजानामि। तथोतुं। ओतपङ्क्तितिरश्चीनानि सूत्राणि। तानि चात्र यजूंष्यास्तरणानि कर्माणि च। तान्यहं न विजानामि। अपि चैतदुभयसाध्यं तं पटं यज्ञलक्षणं न विजानामि यं पटं यज्ञलक्षणं समरे संगमने देवयजनेऽतमानाः सततं चेष्टमानाः ऋत्विजो वयंति। तंतूनोतूंश्च संतन्वंति। वस्त्ररूपेण निष्पादयंतीत्यर्थः। इहास्मिन् लोके कस्य स्वित्। स्विदिति वितर्के। कस्य खलु पुत्रो मनुष्यो वक्त्वानि वक्तव्यानि तानीमानि परः परस्तादमुष्मिन् लोके वर्तमानो यः सूर्यस्तस्य पित्रावरेणा-वस्तादस्मिन् लोके वर्तमानेन वैश्वानराग्निनानुशिष्टः सन् वदाति। वदेत्। न कश्चिदपि वदितुं शक्नोतीत्यर्थः॥ एतच्च संवादावसिञ्चितं। वैश्वानरस्य पुत्रोऽसौ परस्तात्सूर्य यः स्थितः। छंदांस्यध्वरयज्ञस्य तुलमयूखाणि संततः॥ यजूंषि चेष्टाश्चोतुः स्वाहाकारा वषट्काराः। परः परः स्थितः सूर्यः पिताग्निः पार्थिवो मत इति॥ अथवानया ऋचा दृष्टेत्रोऽन्यथा प्रतिपादयन्त्यात्मविदो मन्यंते। तंतुं तंतून् तंतुस्थानानि सूक्ष्माणि वियदादीन्यपंचीकृतानि भूतानि न विजानामि। ओतुमोतून् पंचीकृतानि स्थूलान्योतुस्थानीयान्यपि वियदादीनि न विजानामि। न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि यं प्रपंचं समरे तंतूनामोतूनां च संगमनेऽतमानाः सततं चेष्टमानाः संसारिणो वयंति वस्त्रं दधंति। तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीति कर्तृत्वमु-पचर्यते। इहास्मिन्विषये परः परस्तादुपरिपदे वर्तमानानि वक्त्वानि वक्तव्यानीमान्य-वरेणावाचीनेन स्वस्य उत्तरकालभाविना पित्रा ईश्वरजनकेनानुशिष्टः सन् कस्य खलु पुत्रो वदाति। वदेत्। स्वात्मतत्त्वं प्रायेणेत्थमजानानः कश्चिदपि नावदेदित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तंतुं स वि जानात्योतुं स वक्त्वान्यृतुथा वदाति।
य ईं चिकेतदमृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन्॥ ३

सः। इत्। तंतुं। सः। वि। जानाति। ओतुं। सः।
वक्त्वानि। ऋतुऽथा। वदाति।
यः। ईं। चिकेतत्। अमृतस्य। गोपाः। अवः। चरन्।
परः। अन्येन। पश्यन्॥ ३

यद्वान्युक्तेन प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोऽग्निर्जानाति वदति चेत्यनया प्रतिपादयति । स इत् स एव वैश्वानरोऽग्निस्तंतुं तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि छंदांसि स्तुतशस्त्राणि विजानाति । तथा स एवोतुमोतुस्थानीयानि यजूंष्यध्वर्यवाणि च कर्माणि विजानाति । ऋतुथा काले काले तत्तदनुष्ठानसमये वक्तूनि वक्तव्यानि च तानि वदाति । वदसि । वदेत् । योऽयं वैश्वानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्तात्कुलंडो चरन् पार्थिवाग्निरूपेण संचरन् परः परस्ताद्दिव्यन्य न सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईक्षितानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेतत् जानाति स एवेति पूर्वेण संबंधः । यद्वा स इत् स एव तंतुं तंतुस्थानीयानि सूक्ष्मभूतानि विजानाति नान्यः कश्चित् । तथोतुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च स एव विजानाति । स एव वक्तूनि । वक्तव्यान्युपदेष्टव्यान्तोरान्यृतुथा काले काले यदा यदा विद्यासंप्रदायोच्छेदस्तदा तदा उपवदाति । वदेत् । कोऽसौ यो विजानीयादुपदिशेदित्यत आह । यो वैश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मामृतस्याकृतस्य विकी-चणस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्संसारदशायां चरन् अंतःकरणोपेतो जीवात्मभावेन संचरन् परः परस्तादविद्याया ऊर्ध्वं यतंवानेनान्येनेक्षाविलक्षणेन निरुपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईक्षितानि चिकेतत् जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं होता प्रथमः पश्यतेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।

अयं स जज्ञे ध्रुव आ निषत्तोऽमर्त्यस्तन्वा३ वर्धमानः ॥ ४

अयं । होता । प्रथमः । पश्यत । इमं । इदं । ज्योतिः ।

अमृतं । मर्त्येषु ।

अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अमर्त्यः ।

तन्वा । वर्धमानः ॥ ४

अयं वैश्वानरोऽग्निः प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हे मनुष्यास्तमिमं पश्यत । भजतेत्यर्थः । मर्त्येषु मरणस्वभावेषु शरीरेष्वमृतं मरणरहितमिदं वैश्वानराख्यं ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः । अपि च सोऽयमग्निर्ध्रुवो निश्चलः आ समंताद्विषण्णो निषण्णः सर्वव्यापी अत एवामर्त्यो मरणरहितोऽपि तन्वा शरीरेण संबंधात् जज्ञे । जायते । वर्धमानश्च भवतीत्युपचर्यते ॥

। अथ पंचमी ।

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृशये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वंतः ।
विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥ ५

ध्रुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृशये । कं । मनः । जविष्ठं ।
पतयत्ऽसु । अंतरिति ।
विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं ।
अभि । वि । यंति । साधु ॥ ५

ध्रुवं निश्चलं मनो मनसः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् दैव्यं वैश्वानराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जंगमेषु प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं । प्रजापतिना स्थापितं । किमर्थं । दृशये कं । दर्शनार्थं । किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु सम्यक् अभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवंति । सेवंत इत्यर्थः यद्वा पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं । तथा च वाजसनेयकं । अनेजदेकं मनसो जवीयः । वा० सं० ४०. ४. । इति । ज्योतिर्ब्रह्म चैतन्यं निहितं । न केनचित् स्थापितं । यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्निति हि श्रूयते । किमर्थं । दृशये दर्शनार्थं । ध्यानेन हि सर्वं जानंति । अपि च । दीव्यंतीति देवा इंद्रियाणि । विश्वे सर्वे देवाः सर्वाणींद्रियाणि चक्षुराद्याः समनसो मनसा सह वर्तमानाः सकेताः सतेजस्काः संत एकमद्वितीयं क्रतुं सृष्ट्यादीनां कर्मणां कर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मानमभिलक्ष्य साधु सम्यक् वि यंति । विविधं गच्छंति । देवा एव वेनमभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधमुपयंति । उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमिति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वीदं ज्योतिर्हृदय आहितं यत्।
वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वक्ष्यामि किमु नू मनिष्ये॥ ६

वि। मे। कर्णा। पतयतः। वि। चक्षुः। वि। इदं। ज्योतिः।
हृदये। आऽहितं। यत्।
वि। मे। मनः। चरति। दूरेऽआधीः। किं। स्वित्।
वक्ष्यामि। किं। ऊं इति। नु। मनिष्ये॥ ६

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णौ वि पतयतः। विविधं गच्छतः श्रोतव्यानां तदीयगुणानां बहुत्वात्। तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षुरिंद्रियं वि पतयति। विविधं गच्छति। द्रष्टव्यानां तदीयरूपाणां बहुत्वात्। तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदये हृदयपुंडरीक आहितं निहितं यद्बुद्ध्याख्यं तच्चेदमपि वि पतयति। विविधं गच्छति वैश्वानरात्मानं ज्ञातुं। अपि च दूरआधीः। दूरे विप्रकृष्टे विषय आधीराध्यानं यस्य तादृशं॥ छांदसो लिंगव्यत्ययः॥ मे मदीयं मनश्च वि चरति। विविधं प्रवर्तते। एवमव्यभिकया सर्वेष्विंद्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्विदहं वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि। किमु तु किमु खलु संप्रति मनिष्ये। मनसा प्रपत्स्ये। वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् मंदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानास्त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसं।
वैश्वानरोऽवतूतये नोऽमर्त्योऽवतूतये नः॥ ७

विश्वे। देवाः। अनमस्यन्। भियानाः। त्वां। अग्ने।
तमसि। तस्थिऽवांसं।
वैश्वानरः। अवतु। ऊतये। नः। अमर्त्यः। अवतु।
ऊतये। नः॥ ७

हे वैश्वानर तमसि अंधकारे तस्थिवांसं स्थितवंतं त्वां विश्वे सर्वे देवा अनमस्यन्। नमस्कुर्वंति। कुतो हेतोः। भियाना अंधकाराद्भीताः। तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितो वैश्वानरोऽग्निर्नोऽस्मानूतय ऊत्या रक्षणेनावतु। रक्षतु। पुनरप्यस्मादरादाधो ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

पुरो व इति सप्तर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं। सप्तमी त्रिंशिका द्विपदा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। पुरो वो द्विपदांतं ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादीनि चत्वारि सूक्तानि। सूत्रितं च। पुरो वो मंद्रमिति चत्वारि तं सुप्रतीकमिति षट्। आ० ४. १३.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरो वो मंद्रं दिव्यं सुवृक्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरे दधिध्वं ।
पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १

पुरः । वः । मंद्रं । दिव्यं । सुऽवृक्तिं । प्रऽयति । यज्ञे ।
अग्निं । अध्वरे । दधिध्वं ।
पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवा । सुऽअध्वरा ।
करति । जातवेदाः ॥ १

हे ऋत्विग्यजमाना वो यूयं मंद्रं मोदनं स्तुत्यं वा दिव्यं दिवि भवं सुवृक्तिं सुष्टु दोषैर्वर्जितं सुखेनावर्जनीयं वा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंस्ये हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे यूयं पुरो दधिध्वं। पुरस्तादाहवनीयरूपेण धारयत। यद्वा पुरोधसं कुरुत। उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो दधिध्वं। विभावा विशेषेण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽस्मान् स्वध्वरा शोभनयागान् करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्वमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु द्युमः पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यमस्मै ममतेव शूषं घृतं न शुचि मतयः पवंते ॥ २

तं । ऊं इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने ।

अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं । यं । अस्मै । ममताऽइव । शूषं । घृतं । न । शुचि ।

मतयः । पवंते ॥ २

हे द्युमो दीप्तिमन् पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने अग्निभिस्त्वदाश्रयभूतैरन्यैरग्निभिः सार्धमिधानः समिध्यमानो दीप्तः सन् मनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तस्य तं स्तोमं शृण्विति शेषः । उ इति पादपूरणं । यं स्तोमं स्तोत्रं शूषं सुखकरं घृतं न पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धमस्मा अग्नये मतयो मंतारः स्तोतारो ममतेव । ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता । सेव पवंते पुनंति संस्कुर्वंति । दोषवर्जितमुच्चारयंतीत्यर्थः । तं स्तोममित्यन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पीपाय स श्रवसा मर्त्येषु यो अग्नये ददाश विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशोचिर्व्रजस्य साता गोमतो दधाति ॥ ३

पीपाय । सः । श्रवसा । मर्त्येषु । यः । अग्नये । ददाश ।

विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । तं । ऊतिऽभिः । चित्रऽशोचिः । व्रजस्य । साता ।

गोऽमतः । दधाति ॥ ३

स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु अवसान्नेन पोषाय वर्धते विप्रो मेधावी यो यजमानश्चक्षैः स्तुतिभिः सार्धं हवींषि ददाश प्रयच्छति । तं यजमानं चित्रशोचिषिं चित्रशोचिरग्निश्चित्राभिराश्चर्यभूताभिरूतिभी रक्षाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य व्रजस्य गोष्ठस्य साता सातौ संभजने दधाति धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ यः पप्रौ जायमान उर्वी दूरेदृशा भासा कृष्णाध्वा ।

अध बहु चित्तम ऊर्म्यायास्तिरः शोचिषा ददृशे पावकः ॥ ४

आ । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा ।

भासा । कृष्णऽअध्वा ।

अध । बहु । चित् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । शोचिषा ।

ददृशे । पावकः ॥ ४

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा योऽग्निर्जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ दूरेदृशा दूरे दृश्यमानया भासा दुदीप्त्या पप्रौ आपूरयति स पावकोऽग्निरधानंतरमूर्म्यायाः । रात्रिनामैतत् । रात्रेः संबंधि बहु चित् बहुलमपि तमोऽन्धकारं शोचिषा दीप्त्या तिरस्कुर्वन् ददृशे । दृश्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू नश्चित्रं पुरुवाजाभिरूती अग्ने रयिं मघवद्भ्यश्च धेहि ।

ये राधसा श्रवसा चात्यन्यान्सुवीर्येभिश्चाभि सन्ति जनान् ॥ ५

नु । नः । चित्रं । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिं ।

मघवत्ऽभ्यः । च । धेहि ।

ये । राधसा । श्रवसा । च । अति । अन्यान् । सुऽवीर्येभिः ।

च । अभि । सन्ति । जनान् ॥ ५

हे अग्ने मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो नोऽस्मभ्यं पुत्रपौत्राभिवृद्धिहेतुं जतिभी रक्षणैः सह चित्रं चायनीयं रयिं धनं तु क्षिप्रं येहि । देहि । प्रयच्छ । चयद्भो यच्छब्दाध्याहारेण संबन्धः । ये राधसा धनेन श्रवसान्नेन च सुवीर्यैरभि यौवनैर्दीर्घान्यान् जनानतिशयेनाभि संति अभिभवंति तादृशान् पुत्रांचास्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमं यज्ञं चनो धा अग्न उशन्यं त आसानो जुहुते हविष्मान् ।
भरद्वाजेषु दधिषे सुवृक्तिमवीर्वाजस्य गध्यस्य सातौ ॥ ६

इमं । यज्ञं । चनः । धाः । अग्ने । उशन् । यं । ते ।
आसानः । जुहुते । हविष्मान् ।
भरत्ऽवाजेषु । दधिषे । सुऽवृक्तिं । अवीः । वाजस्य ।
गध्यस्य । सातौ ॥ ६

हे अग्ने उशन् कामयमानस्त्वमिमं पुरोवर्तिनं यज्ञं यागसाधनं चनो हविर्लक्षणमन्नं धाः । धेहि । आत्मनि धारय । तं च पुरोडाशादिकमासान आसीन उपविशन् हविष्मान्हविर्भिर्युक्तो यजमानस्ते तुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममित्यन्वयः । अपि च भरद्वाजेष्वृषिषु सुवृक्तिं सुष्टु दोषवर्जितां स्तुतिं दधिषे । धारय । गध्यस्य ॥ गध्यति संश्लेषणकर्मा ॥ मिश्रणीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ संभजने निमित्तभूतेऽवीः । तान्रक्षितुन च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि द्वेषांसीनुहि वर्धयेळां मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ७

वि । द्वेषांसि । इनुहि । वर्धय । इळां । मदेम । शतऽहिमाः ।
सुऽवीराः ॥ ७

हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टॄन् शत्रून् योयुधि । विविधं गमय । इळामन्नं चास्मदीयं वर्धय । वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्ताः संतः शतहिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान्मदेम । मोदेम । हृष्टा भूयास्म ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

यजस्व होतरिति षडृचमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अनुक्रम्यते च । यजस्व षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यजस्व होतरिषितो यजीयानग्ने बाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मित्रावरुणा नासत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्याः ॥ १

यजस्व । होतः । इषितः । यजीयान् । अग्ने । बाधः ।

मरुतां । न । प्रऽयुक्ति ।

आ । नः । मित्रावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्राय ।

पृथिवी इति । ववृत्याः ॥ १

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने यजीयान्यष्टृतमस्त्वमिषितः प्रेषितोऽस्माभिः प्रार्थितः सन् । नेति संप्रत्यर्थे । संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्तौ प्रयुज्यमाने यज्ञे मरुतां देवानां बाधः शत्रूणां बाधकं गणं यजस्व । यद्वा वाक्यद्वयं । हे होतरग्ने यजस्व देवानित्येकं वाक्यं । प्रयुज्यत इति प्रयुक्ति बलं । मरुतां न प्रयुक्ति मरुतां बलमिवास्माच्छत्रून् बाधः । बाधस्वेति द्वितीयं वाक्यं । अपि च मित्रावरुणा । अहरभिमानी देवो मित्रो वरुणो रात्र्यभिमानी । तौ च नासत्या सत्यस्य नेतारौ सत्यस्वभावावेव वा नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च एतांश्च देवान् होत्रायास्मदीयाय तदर्थमाववृत्याः । आवर्तय । आवहेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं होता मंद्रतमो नो अध्रुगंतर्देवो विदथा मर्त्येषु ।

पावकया जुह्वा३ वह्निरासाग्ने यजस्व तन्वं१ तव स्वां ॥ २

त्वं । होता । मंद्रऽतमः । नः । अध्रुक् । अंतः । देवः ।

विदथा । मर्त्येषु ।

पावकया । जुह्वा । वह्निः । आसा । अग्ने । यजस्व ।

तन्वं । तवं । स्वां ॥ २

हे अग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येष्वंतर्मध्ये वर्तमाने विदथा विदथे यज्ञे होता देवाना-माह्वाता भवसि । कीदृशस्त्वं । मंद्रतमः स्तुत्यतमो नोऽस्माकमध्रुगद्रोग्धास्मदर्थं द्रोहरहितो वा । सर्वदा मित्रभूत इत्यर्थः । देवो दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे अग्ने जुह्वा । ह्वेयं तेऽस्यामाहुतय इति जुह्वाला । तया पावकया शोधयित्र्या-ऽऽस्येन देवानामास्यभूतया वह्निर्हविषां वोढा त्वं तव स्वां स्वभूतां शिरस्पदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धन्या चिद्धि त्वे धिषणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यजध्यै ।

वेपिष्ठो अंगिरसां यद्ध विप्रो मधु छंदो भनति रेभ इष्टौ ॥ ३

धन्या । चित् । हि । त्वे इति । धिषणा । वष्टि । प्र ।

देवान् । जन्म । गृणते । यजध्यै ।

वेपिष्ठः । अंगिरसां । यत् । ह । विप्रः । छंदः । भनति ।

रेभः । इष्टौ ॥ ३

धन्या धनमिच्छंती धनहेतुभूता धिषणा स्तुतिस्त्वे अग्ने ते त्वां वष्टि । कामयते । चिद्धिशब्दावत्यादपूरणौ । किमर्थं । देवान्यष्टव्यानिंद्रादीन् प्र यजध्यै प्रकर्षेण यष्टुं त्वदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्तुवते यजमानयेदृग्भूतयजमानार्थं । यद्ध यदा खल्वंगिरसामृषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्तुतेः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः स्तोता भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुरमादकरं छंदः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदा धिषणा वष्टीत्यन्वयः ॥

। अथ चतुर्थी ॥

अद्युतत्स्वपाको विभावाग्ने यजस्व रोदसी उरूची।
आयुं न यं नमसा रातहव्या अंजंति सुप्रयसं पंच जनाः॥ ४

अद्युतत्। सु। अपाकः। विऽभावा। अग्ने। यजस्व।
रोदसी इति। उरूची इति।
आयुं। न। यं। नमसा। रातऽहव्याः। अंजंति।
सुऽप्रयसं। पंच। जनाः॥ ४

अयमग्निः स्वद्युतत्। सुष्टु द्योतते। दीप्यते। कथंभूतः। अपाकः। पाकः पक्तव्यप्रज्ञो मूर्खः। तद्विलक्षणोऽपाकः। विभावा दीप्तिमान्। शेषः प्रत्यक्षकृतः। हे अग्ने स त्वमुरूची उरु विस्तीर्णमंचत्यौ विस्तृते रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजस्व। हविषा पूजय। आयुं न मनुष्यमतिथिमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विग्यजमान-लक्षणा रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणमग्निं नमसान्नेन हविर्लक्षणेनांजंति सिंचंति तर्पयंति स त्वं यजस्वेत्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृंजे ह यन्नमसा बर्हिरग्नावयामि स्रुग्घृतवती सुवृक्तिः।
अम्यंक्षि सद्म सदने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः॥ ५

वृंजे। ह। यत्। नमसा। बर्हिः। अग्नौ। अयामि।
स्रुक्। घृतऽवती। सुऽवृक्तिः।
अम्यंक्षि। सद्म। सदने। पृथिव्याः। अश्रायि। यज्ञः।
सूर्ये। न। चक्षुः॥ ५

यद्व यदा खलु नमसा हविषा सहाग्नावग्निसमीपे बर्हिर्वृंजे॥ दर्भच्छेदनार्थः॥ छिद्यते। आह्रियत इत्यर्थः। सुवृक्तिः सुष्ठु दोषैर्वर्जिता घृतवती घृतपूर्णा स्रुगयामि।

नियस्यते । वर्हिष्यासाद्यते । तथा पृथिव्या भूमेः सदने स्थाने सद्म हविरासादनार्था वेदिरस्यचि ॥ व्यचतिर्गतिकर्मा ॥ गम्यते । परि छद्यते । तदानीं यज्ञोऽस्याग्नि । यजमान आश्रितो भवति । तत्र दृष्टांतः । सूर्यो न चक्षुः । यथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरक आदित्ये प्रकाशकं तेजः सर्ववैति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दृशस्या नः पुर्वणीक होतर्देवेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।
रायः सूनो सहसो वावसाना अति स्रसेम वृजनं नांहः ॥ ६

दशस्य । नः । पुरुऽअनीक । होतः । देवेभिः । अग्ने ।
अग्निऽभिः । इधानः ।
रायः । सूनो इति । सहसः । ववसानाः । अति । स्रसेम ।
वृजनं न । अंहः ॥ ६

हे पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने देवेभिर्देवैर्द्योतमानैरन्यैरग्निभिस्तद्विभूतिभूतैः सार्द्धमिधान दृप्यमानो दीप्यमानः सन् नोऽस्मभ्यं रायो धनानि दशस्य । प्रयच्छ । हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने वावसाना हविषा त्वामाच्छादयंतो वयं वृजनं न शत्रुमिवांहः पापमतिस्रसेम । अतिगच्छेम । अतिक्रामेमेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

मध्ये होतेति षड्चं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । मध्य इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मध्ये होता दुरोणे बर्हिषो राळग्निस्तोदस्य रोदसी यजध्यै ।
अयं स सूनुः सहस ऋतावा दूरात्सूर्यो न शोचिषा ततान ॥ १

अध्वे॑ । होता॑ । दु॒रो॒णे । ब॒र्हिषः॑ । राट् । अ॒ग्निः । तोद॑स्य ।
रोद॑सी॒ इति॑ । यज॑ध्यै ।

अ॒यं । सः । सू॒नुः । सह॑सः । ऋ॒तऽवा॑ । दू॒रात् । सूर्यः॑ । न ।
शो॒चिषा॑ । त॒तान॒ ।

होता देवानामाह्वाता यष्टिंयो यज्ञस्य राट् राजाग्निस्तोदस्य । तुद्यते व्यथ्यते प्रोद्यत इति तोदो यजमानः । तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निषीदतीति शेषः । किमर्थं । रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजध्यै यष्टुं । स तादृशोऽयं सहसः सूनुः सहसस्पुत्र ऋतावा सत्यवान्यज्ञवान्वाग्निः सूर्यो न सूर्य इव दूराद्दूरत एव शोचिषा तेजसा ततान । आतनोति । विस्तारयति । दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्वं जगद्भासयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपाके यजत्र यक्षद्राजन्त्सर्वतातेव नु द्यौः ।
त्रिषधस्थस्ततरुषो न जंहो हव्या मघानि मानुषा यजध्यै ॥ २

आ । यस्मिन् । त्वे इति॑ । सु । अ॒पा॒के । य॒ज॒त्र॒ । यक्ष॑त् ।
राज॒न् । स॒र्वता॑ताऽइव । नु । द्यौः ।
त्रि॒ऽस॒ध॒स्थः । त॒त॒रुषः॑ । न । जंहः॑ । ह॒व्या । म॒घानि॑ ।
मानु॑षा । यज॑ध्यै ॥ २

द्यौः स्तोता सर्वतातेव । इवशब्दः पूरकः । यजनाभैतत् । सर्वताता सर्वैस्तायमाने यज्ञे । यद्वा सर्वशब्दात्स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः । सर्वः स्तोता हे यजत्र यष्टव्य राजन् राजमानाग्ने अपाके प्राप्ते त्वे यस्मिंस्त्वे त्वयि सु अत्यंतं नु क्षिप्रमायक्षत् आयजति हवींषि जुहोति त्रिषधस्थस्त्रिषु लोकेषु सह स्थितः । यद्वा गार्हपत्यादिरूपेण त्रिधावस्थितः । तादृशस्त्वं ततरुषो न तरिता सूर्य इव जंहः शीघ्रं गंता भव ॥ जंह इति हंतेर्गतिकर्मणो रूपं । यद्वा तॄ प्लवनतरणयोरित्यस्मात्क्वसौ रूपं ततर्वानिति । तस्य षष्ठ्यां रूपमेतत्ततरुष इति ॥ तरितुः सूर्यस्येव जंहो वेगस्तव भवत्वित्यर्थः । किमर्थं । मघानि मंहनीयानि प्रशस्तानि मानुषा मनुष्याणां संबंधीनि हव्या हव्यानि हवींषि यजध्यै यष्टुं देवेभ्यो दातुं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधसानो अद्यौत् ।

अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्नमर्त्योऽवर्त्र ओषधीषु ॥ ३

तेजिष्ठा । यस्य । अरतिः । वनेऽराट् । तोदः । अध्वन् ।

न । वृधसानः । अद्यौत् ।

अद्रोघः । न । द्रविता । चेतति । त्मन् । अमर्त्यः । अवर्त्रः ।

ओषधीषु ॥ ३

यस्याग्नेररतिर्गन्त्री ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराट् दावरूपेणारण्ये राजमाना वर्तते वृधसानो वर्धमानः सोऽग्निस्तोदो अध्वन् न । तोदः सर्वस्य प्रेरकः सूर्यः स यथाध्वनि स्वमार्गेऽन्तरिक्षेऽद्योतत् । प्रकाशते । अपि चाद्रोघो न अद्रोग्धव्यो यद्वा दावरूपेण सर्वेषामद्रोग्धा । वायुरिव साहसोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽग्निरोषधीषु । ओषः पाकः एषु धीयत इत्योषधयो वनानि । तेषु द्रविता द्रावयमाणो सन् अवर्त्रं केनचिदवारणीयः भवन् त्मनात्मना स्वप्रकाशेनैव चेतति । चेतयति । सर्वं जगत् ज्ञापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सास्माकेभिरेतरी न शूषैरग्निः ष्टवे दम आ जातवेदाः ।

द्रुन्नो वन्वन् क्रत्वा नार्वोस्रः पितेव जारयायि यज्ञैः ॥ ४

सः । अस्माकेभिः । एतरि । न । शूषैः । अग्निः । स्तवे ।

दमे । आ । जातऽवेदाः ।

द्रुऽअन्नः । वन्वन् । क्रत्वा । न । अर्वा । उस्रः ।

पितराऽइव । जारयायि । यज्ञैः ॥ ४

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽग्निरस्माकेभिरस्मदीयैः स्तोमेभिरेतरी न। एतरि गंतरि याचमाने पुरुषे विद्यमानानि स्तोत्राणि यथात्यंतं सुखकराणि तथा रूपैः सुखकरैः स्तोत्रैरिमेऽस्मदीय यज्ञगृह आ आभिमुख्येन स्तवे। स्तूयते। अपि च बृहन्। बृहद्गः। स एवाक्तं यस्य स तथोक्तः। अत एव वन्वन् वनानि संभजन् क्रत्वा न क्रतुनात्मीयेन कर्मणा चार्वा गंता भवति। तत्र दृष्टांतः। उस्रः पितेव। पिता पालयिता वत्सानां जनको योद्धा वृषभ इव। स यथा मैथुनार्थं क्षिप्रं गच्छति तद्वत्। यज्ञैर्यज्ञवद्भिर्यजमानैश्च जारयायि। स्तूयते॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतद्रूपं॥

॥ अथ पंचमी॥

अध स्मास्य पनयंति भासो वृथा यत्तक्षदनुयाति पृथ्वीं।
सद्यो यः स्यंद्रो विषितो धवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट्॥५

अध। स्म। अस्य। पनयंति। भासः। वृथा। यत्। तक्षत्।
अनुऽयाति। पृथ्वीं।
सद्यः। यः। स्यंद्रः। विऽसितः। धवीयान्। ऋणः। न।
तायुः। अति। धन्व। राट्॥५

अधास्मिंल्लोके। स्मेति पूरकः। अस्याग्नेर्भासो रश्मीन् पनयंति। स्तोतारः स्तुवंति। यद्यदा वृथानायासेन तक्षत् तनूकुर्वन् वनानि सम्यग्दहन् पृथ्वीं विस्तीर्णां सर्वत्र भुवमनुयात्यनुगच्छति तदानीं पनयंतीत्यन्वयः। योऽग्निः स्यंद्रः स्यंदनवान् विषितो विमुक्तः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः क्षिप्रं धवीयान् गंतृतमो भवति। क इव। ऋणो न तायुः॥ ऋणोतिर्गतिकर्मा॥ तायुरिति स्तेननाम। यथा स्तेनः क्षिप्रं गंता भवति तद्वत्सोऽयमग्निर्धन्व मरुभूमिमतिक्रम्य राट्। राजते। यद्वा धन्वंत्यस्मादाप इति धन्वांतरिक्षं। अतिशयेनांतरिक्षमाक्रम्य राजते॥

॥ अथ षष्ठी॥

स त्वं नो अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिधानः।
वेषि रायो वि यासि दुच्छुना मदेम शतहिमाः सुवीराः॥६

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने ।

अग्निऽभिः । इधानः ।

वेषि । रायः । वि । यासि । दुच्छुनाः । मदेम । शतऽहिमाः ।

सुऽवीराः ॥ ६

हे अर्वन् गंतरग्ने स ताहगस्त्वं निदाया निंदितायाः प्रजाया निंदाया एव वा पाहीति शेषः । कथंभूतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरग्निभिस्त्वच्छाखाभूतैरिधान इध्यमानः सन् । रायो धनानि धारान् वेषि । गमय । यद्वा हविर्लक्षणानि धनानि वेषि । कामयसे । दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसेना वि यासि च । विविधं गमयसि च । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः शतहिमाः शतं संवत्सरान्मादेम । मोदेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

त्वद्विश्वेति षड़ृचं त्रयोदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । त्वद्विश्वेत्यनुक्रांतं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वद्विश्वा सुभग सौभगान्यग्ने वि यंति वनिनो न वयाः ।
श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्ये दिवो वृष्टिरीड्यो रीतिरपां ॥ १

त्वत् । विश्वा । सुऽभग । सौभगानि । अग्ने । वि । यंति ।

वनिनः । न । वयाः ।

श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रऽतूर्ये । दिवः । वृष्टिः । ईड्यः ।

रीतिः । अपां ॥ १

हे सुभग शोभनधनाग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत्तो वि यंति । विविधं निर्गच्छंति । हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्यं चाग्नेः सकाशादुत्पन्नं । तस्य रेतः परापतत्तद्धिरण्यमभवदिति श्रुतेः । निर्गमने दृष्टांतः । वनिनो

न यशाः। यथा पुत्रः स्वात्मा विविधं निर्गच्छन् तद्वत्। तथा रयिः पशुसंघश्च स्वस्वकारणादेव प्रसूतो विप्रं स्पृशति। निर्गच्छति। पशवो वै रयिः पशूनेवावरुन्धे इति तैत्तिरीयकं। इत्थंभूते हव्यानां धिंवकं संपदे यज्वानं जेतुं पाजो यशं च यज्ञो स्पृशति। दिवेऽन्तरिक्षाद्या वृष्टिः साधि त्वत्त एव स्पृशति। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति स्मरणात्। अनस्तमोच्चः सर्वैः स्तुत्यः सन् प्रयाणमदानः रीतिगामयिता भवसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव क्षयसि दस्मवर्चाः।

अग्ने मित्रो न बृहत ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरेः॥ २

त्वं। भगः। नः। आ। हि। रत्नं। इषे। परिज्माऽइव।

क्षयसि। दस्मऽवर्चाः।

अग्ने। मित्रः। न। बृहतः। ऋतस्य। असि। क्षत्ता।

वामस्य। देव। भूरेः॥ २

हे अग्ने भगो भजनीयस्त्वं नोऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनमैषे। आगमय। प्रयच्छ॥ इष् गतावित्यस्मैश्लुपं। हीति पूरकः। दस्मवर्चा दर्शनीयदीप्तिस्त्वं परिज्मेव परितो गंता वायुरिव क्षयसि। सर्वत्र निवससि। यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा। सर्वस्येशिषे। हे अग्ने मित्रो न प्रमीतेस्त्रायको देव इव बृहतो महत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तासि। क्षदतिरत्र दानकर्मा। दाता भवसि। तथा हे देव द्योतमानाग्ने भूरेर्बहुलस्य वामस्य वननीयस्य धनस्य च दाता भवसीत्यनुषंगः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स सत्पतिः शवसा हंति वृत्रमग्ने विप्रो वि पणेर्भर्ति वाजं।

यं त्वं प्रचेत ऋतजात राया सजोषा नप्त्रापां हिनोषि॥ ३

सः । सत्ऽपतिः । शवसा । हंति । वृत्रं । अग्ने । विप्रः ।

वि । पणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रऽचेतः । ऋतऽजात । राया । सऽजोषाः । नप्त्रा ।

अपां । हिनोषि ॥ ३

हे अग्ने सत्पतिः सतां पालयिता स पुरुषो वृत्रनामधेयं शत्रुं शवसा बलेन हंति । स च विप्रो मेधावी सन् पणेर्वणिज एतन्नाम्नोऽसुरस्य वाजमन्नं बलं वा वि भर्ति । वियुज्य हरति ॥ कमित्यत आह ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात । ऋतमिति यज्ञनाम । तदर्थं जाताग्ने अपां नप्त्रा न पातयित्वा पुत्रेण मध्यमस्थानेन वैद्युताग्निना सजोषाः संगतस्त्वं यं पुरुषं राया ॥ चतुर्थ्यर्थे तृतीया ॥ धनार्थं हिनोषि प्रेरयसि स हंतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ते सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैर्यज्ञैर्मर्तो निशितिं वेद्यानट् ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्ने धत्ते धान्यं१ पत्यते वसव्यैः ॥ ४

यः । ते । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थैः । यज्ञैः ।

मर्तः । निऽशितिं । वेद्या । आनट् ।

विश्वं । सः । देव । प्रति । वा । अरं । अग्ने । धत्ते ।

धान्यं । पत्यते । वसव्यैः ॥ ४

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते तव निशितिं तैक्ष्ण्यं यो मर्तो मनुष्यो यजमानो गीर्भिः स्तुतिभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्जपानुष्ठानैर्हविर्भिश्च वेद्या वेद्यायां यज्ञभूमावानट् प्रापयति स मर्तो हे देव द्योतमानाग्ने विश्वं सर्वं वरं पर्याप्तं । वायव्यार्थं । धान्यं च प्रतिधत्ते । प्रतिधारयति । वसव्यैर्वसुभिश्च पत्यते । संगच्छते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता नृभ्य आ सौश्रवसा सुवीराग्ने सूनो सहसः पुष्यसे धाः।

कृणोषि यच्छवसा भूरि पश्वो वयो वृकायारये जसुरये ॥ ५

ता। नृऽभ्यः। आ। सौश्रवसा। सुऽवीरा। अग्ने।

सूनो इति। सहसः। पुष्यसे। धाः।

कृणोषि। यत्। शवसा। भूरि। पश्वः। वयः। वृकाय।

अरये। जसुरये। ५

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्राग्ने सुवीरा शोभनैः पुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यन्नानि ता तानि नृभ्यः शत्रुजनेभ्य आहृत्य धाः। अस्मासु धेहि। किमर्थं। पुष्यसे पोषार्थं। यद्वा नृभ्यः स्तुतीनां नेतृभ्योऽस्मभ्यमाभिमुख्येन प्रयच्छ। शवसा बलेन युक्तस्त्वं भूरि बहुलं पश्वः पशोः संबंधि दध्यादिलक्षणं वयोऽन्नं वृकायादात्रे जसुरय उपक्षपयित्रे कृणोषि करोषि तदन्नमाहृत्य प्रयच्छेत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वद्मा सूनो सहसो नो विहाया अग्ने तोकं तनयं

वाजि नो दाः।

विश्वाभिर्गीर्भिरभि पूर्तिमश्यां मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६

वद्मा। सूनो इति। सहसः। नः। विऽहायाः। अग्ने।

तोकं। तनयं। वाजि। नः। दाः।

विश्वाभिः। गीःऽभिः। अभि। पूर्तिं। अश्यां। मदेम।

शतऽहिमाः। सुऽवीराः ॥ ६

हे सहसः सूनोऽग्ने विहायः । महन्नामैतत् । महांस्त्वं नोऽस्माकं यज्ञा यदिता विबोधदेष्टा भव । अपि च तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजिनेऽन्नयुक्तं नोऽस्मभ्यं दाः । देहि । अहं स्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिस्त्वद्विषयाभिः पूर्तिं कामानां पूर्तिमश्यां । व्याप्नुयां । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्ना य इति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । षष्ठी शक्करी शिष्टाः पंचानुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । अग्ना य आनुष्टुभं शक्वर्यंतमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । अग्ना यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३. । इति ॥ अत्रेश्चतुर्वीराख्ये चतूरात्रेऽहीने तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूत्रितं च । अग्ना यो मर्त्यो दुव इति तृतीये । आ० १०. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः ।

भसन्नु ष प्र पूर्व्य इषं वुरीतावसे ॥ १

अग्ना । यः । मर्त्यः । दुवः । धियं । जुजोष । धीतिभिः ।

भसत् । नु । सः । प्र । पूर्व्यः । इषं । वुरीत । अवसे ॥ १

यो मर्त्यो मनुष्योऽग्नावग्निविषयं दुवः परिचरणं धियं कर्म च यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिः सार्धं जुजोष सेवते आचरति स मर्त्यः पूर्व्यः पूर्वेषां मुख्यः सन् नु क्षिप्रं प्रभसत् । प्रभासेत । प्रकृष्टप्रकाशवान् भवेत् । अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमिषमन्नं च वुरीत । वृणीत । संभजेत । यत्सकाशाल्लभेतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निरिद्धि प्रचेता अग्निर्वेधस्तम ऋषिः ।

अग्निं होतारमीळते यज्ञेषु मनुषो विशः ॥ २

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेताः । अग्निः । वेधःऽतमः । ऋषिः ।

अग्निं । होतारं । ईळते । यज्ञेषु । मनुषः । विशः ॥ २

अग्निरिदग्निरेव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित्। हि यस्मादेवं तस्मादेव सर्वो विश्वात्मनोऽग्नित्वेन हविर्भक्षणादीनां कर्मणां कर्ता ऋषिः सर्वस्य द्रष्टा च भवति। मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजा ऋत्विग्लक्षणा होतारं देवानामाह्वातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेष्वीळते। स्तुवंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

नाना ह्य१ग्नेऽवसे स्पर्धंते रायो अर्यः ।

तूर्वंतो दस्युमायवो व्रतैः सीक्षंतो अव्रतं ॥ ३

नाना। हि। अग्ने। अवसे। स्पर्धंते। रायः। अर्यः।

तूर्वंतः। दस्युं। आयवः। व्रतैः। सीक्षंतः। अव्रतं॥ ३

हे अग्ने अर्योऽरेः शत्रो रायो धनान्यर्य त्वत्स्तोतृणां रक्षणार्थं नाना सर्वतः स्पर्धंते। अहमेव पालयाम्यहमेव पालयामीति स्पर्धां कुर्वंति। आयवो मनुष्यास्ते च स्तोतारो दस्युमुपक्षपयितारं शत्रुं तूर्वंतो हिंसंतो व्रतैस्स्वैः कर्मभिरव्रतं व्रतविरोधिनं च पुरुषं सीक्षंतः सं कुर्वभिभवितुमिच्छंतो भवंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निरप्सामृतीषहं वीरं ददाति सत्पतिं ।

यस्य त्रसंति शवसः संचक्षि शत्रवो भिया ॥ ४

अग्निः। अप्साम्। ऋतिऽसहं। वीरं। ददाति। सत्ऽपतिं।

यस्य। त्रसंति। शवसः। संऽचक्षि। शत्रवः। भिया॥ ४

अयमग्निर्वीरं पुत्रं ददाति। स्तोतृभ्यः प्रयच्छति। कीदृशं पुत्रं। अप्सामपामाप्तव्यानां कर्मणां सनितारं संभक्तारमृतीषहमृतीनामरातीनां सोढारमभिभवितारं सत्पतिं सतां कर्मणां पालयितारं। यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति शवसो बलात् भिया भीत्या शत्रवस्त्रसंति उद्विजंते तं वीरमित्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निर्हि विद्मना निदो देवो मर्तमुरुष्यति ।

सहावा यस्यावृतो रयिर्वाजेष्ववृतः ॥ ५

अग्निः । हि । विद्मना । निदः । देवः । मर्तं । उरुष्यति ।

सहऽवा । यस्य । अवृतः । रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५

सहावा । सहो बलं । तद्वान् देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्विद्मना ज्ञानेन युक्तः सन् तं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदो निंदकादुरुष्यति । रक्षति । हीति पूरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्हिरण्यरूपं धनमवृतो रक्षःप्रभृतिभिरनाच्छादितः वाजेषु यज्ञेष्ववृतोऽन्यैर्यजमानैरसंभक्तः तं हविष्मंतं यजमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन्द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम

ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ६

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः ।

सुऽमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽक्षितिं । दिवः । नॄन् । द्विषः । अंहांसि ।

दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ६

व्याख्यातेयं ॥ अक्षरार्थस्तु । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्ताग्ने द्यावापृथिव्योरभिगतस्त्वमस्मदीयां सुष्टुतिं यष्टव्यान् देवान्प्रतिबोधः । वीहि । स्तुतेनं तु नस्वाथ्य सुनिवासमविनाशं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्द्विषन् पापानि तरफलानि दुर्गमनानि चाति क्रामेम । व्यवहितानि जन्मांतरकृतानि च तान्यतिक्रामेम । त्वदीयेरक्षणेनात्यंतमतिक्रामेमेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

इममू षु व इत्येकोनविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तमांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्षमाग्नेयं। आदौ नव जगत्यस्तृतीयाषष्ठ्यौ तु शक्वर्यतिशक्वर्यौ पंचदशी शक्वरी सप्तदश्यनुष्टुबष्टादशी बृहती दशम्याद्याः पंच च एकोनविंशी चेति सप्त त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। इममूष्वेकोना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्तृतीया-पंचदश्यौ शक्वर्यौ पञ्चतिशक्वर्यनुष्टुब्बृहत्या उपांत्ये इति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चादितो नवर्चः। सूत्रितं च। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं। आ० ४. २३.। इति॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नवर्चमाज्यशस्त्रं। सूत्रितं च। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति नवाज्यं। आ० ७. १२.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं विश्वासां विशां पतिमृंजसे गिरा।
वेतीद्दिवो जनुषा कच्चिदा शुचिर्ज्योक्चिदत्ति गर्भो यदच्युतं॥ १

इमं। ऊं इति। सु। वः। अतिथिं। उषःऽबुधं। विश्वासां।
विशां। पतिं। ऋंजसे। गिरा।
वेति। इत्। दिवः। जनुषा। कत्। चित्। आ। शुचिः।
ज्योक्। चित्। अत्ति। गर्भः। यत्। अच्युतं॥ १

हे वीतहव्य ऋषे भरद्वाज वा यस्त्वं॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः॥ इममु इममेवाग्निं गिरा स्तुत्या ऋंजसे। सुष्ठु प्रसाधय॥ ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः॥ कीदृशं। अतिथिं सततं गंतारं। यद्वातिथिवत्पूज्यं। उषर्बुधमुषसि प्रबुद्धं विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां पतिं पालयितारं। जनुषा जन्मना स्वत एव शुचिः शुद्धो निर्मलो वाग्निः कच्चित् कदाचित् कस्मिंश्चिद्यागकाले दिवो द्युलोकादावेति। आगच्छति। तदानीं प्रसाधयेत्यन्वयः। एवं प्रसाधितोऽग्निर्गर्भोऽरण्योर्मध्ये गर्भऽवर्तमानः। यद्वा द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतः सन् यद्धविरच्युतं च्युतिरहितं नित्यमग्निहोत्रादिसाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तत् ज्योक्चित् चिरकालमत्ति। भक्षयति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीड्यमूर्ध्वशोचिषं ।
स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रशस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २

मित्रं । न । यं । सुऽधितं । भृगवः । दधुः । वनस्पतौ ।
ईड्यं । ऊर्ध्वऽशोचिषं ।
स । त्वं । सुऽप्रीतः । वीतऽहव्ये । अद्भुत । प्रशस्तिऽभिः ।
महयसे । दिवेऽदिवे ॥ २

वनस्पतावरण्यां सुधितं सुष्ठु निहितमीड्यं स्तुत्यमूर्ध्वशोचिषमुच्छ्रिततेजस्कं यमग्निं त्वां मित्रं न मित्रमिव सखिभूतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः गृहे स्थापितवंतः हे अद्भुत महन्नग्ने स तादृशस्त्वं वीतहव्य एतन्नाम्न ऋषौ सुप्रीतः सुष्ठु प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृष्टैः स्तोत्रैर्महयसे पूज्यसे । भरद्वाज ऋषिर्वा वीतहव्ये दत्तहविष्के भरद्वाज इति योजनीयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वं दक्षस्यावृको वृधो भूरर्यः परस्यांतरस्य तरुषः ।
रायः सूनो सहसो मर्त्येष्वा छर्दिर्यच्छ वीतहव्याय सप्रथो
भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३

सः । त्वं । दक्षस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अर्यः । परस्य ।
अंतरस्य । तरुषः ।
रायः । सूनो इति । सहसः । मर्त्येषु । आ । छर्दिः । यच्छ ।
वीतऽहव्याय । सऽप्रथः । भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः ॥ ३

हे अग्ने स तादृशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः । भवसि । तथा परस्य विप्रकृष्टस्यार्योऽरेः अंतरस्यांतिकतरस्य संनिकृष्टस्य

मनोऽस्मदपक्षरिता भवति। अतः कारणात् हे सहसः सूनो सप्रथः सर्वतः पृथुस्त्वं मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये भरद्वाजाय संस्तहविर्लक्षणान्नाय वीतहव्याय। वीतं गमितं हव्यं हविर्येन तादृशाय भरद्वाजायेति वा योज्यं। रायो धनानि छर्दिं गृहमायच्छ। प्रयच्छ। सप्रथ इति पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरमग्निं होतारं मनुषः स्वध्वरं।
विप्रं न द्युक्षवचसं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृंजसे ॥ ४

द्युतानं। वः। अतिथिं। स्वःऽनरं। अग्निं। होतारं।
मनुषः। सुऽअध्वरं।
विप्रं। न। द्युक्षऽवचसं। सुवृक्तिऽभिः। हव्यऽवाहं। अरतिं।
देवं। ऋंजसे॥

हे वीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाहं हविषां वोढारं देवमग्निमृंजसे। प्रसाधय। कीदृशं। द्युतानं दीप्यमानं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं मनुषो मनोः प्रजापतेः होतारं देवानामाह्वातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं विप्रं न मेधाविनं ऋत्विजमिव द्युक्षवचसं। दीप्तनिवासभूतं द्युक्षं। तादृशवाक्योपेतमरतिमर्थं स्वामिनं॥

॥ अथ पंचमी ॥

पावकया यश्चितयंत्या कृपा क्षामन्रुरुच उषसो न भानुना।
तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रण आ यो घृणे न ततृषाणो अजरः॥ ५

पावकया। यः। चितयंत्या। कृपा। क्षामन्। रुरुचे।
उषसः। न। भानुना।
तूर्वन्। न। यामन्। एतशस्य। नु। रणे। आ। यः।
घृणे। न। ततृषाणः। अजरः॥ ५

योऽग्निः पावकया शोधयित्र्या चितयंत्या चेतयंत्या प्रज्ञापयंत्या रुचा दीप्त्या जायन् भूम्यां वने दीप्यते । उषसा न भानुना । यथोषसः प्रकाशेन भासंते तद्वत् । अपि च यामन् यामनि संग्रामे तूर्वन् शत्रून् हिंसन् एतश इवैतशश्चैतत्संज्ञक ऋषे रणे सूर्येण सह संग्रामे सहायार्थं योऽग्निर्न तृषितः उन्नाहुते प्रदीप्यते । एतर्त सूर्ये यष्टृधानं । ऋग्वे० १. ६१. १५. । इति निगमांतरं । नूनं सर्वे देवास्तस्य साहाय्यस्य कार्यः । यच्च तद्यथाभ्युदित प्रभावेन सर्वमक्षयमीश इजरो जरारहितच भवति तं देवमृंजस इति पूर्वस्मादुक्ष्य संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निमग्निं वः समिधा दुवस्यत प्रियंप्रियं वो अतिथिं गृणीषणि ।

उप वो गीर्भिरमृतं विवासत देवो देवेषु वनते हि वार्यं देवो देवेषु वनते हि नो दुवः ॥ १

अग्निंऽअग्निं । वः । संऽइधा । दुवस्यत । प्रियंऽप्रियं । वः । अतिथिं । गृणीषणि ।

उप । वः । गीःऽभिः । अमृतं । विवासत । देवः । देवेषु । वनते । हि । वार्यं । देवः । देवेषु । वनते । हि । नः । दुवः ॥ १

हे अस्मदीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रियं प्रियमत्यंतं प्रियं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्दनीयं स्तुत्यमग्निमग्निमग्निमेव । नान्यं देवमित्यर्थः । समिधा संधनेन समिद्भिर्वा दुवस्यत । परिचरत । गृहा गृणीषणीति सप्तम्यंतः । गृणीषणि स्तोत्रे विषयतया वर्तमानं । अपि च वो यूयममृतममरणमग्निं गीर्भिः स्तुतिभिरुपेत्य विवासत । परिचरत । हि यस्मात् देवेषु मध्ये देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्वार्यं

परणीयं समिदादिकं वनते संभजते। हि यस्माद्ध देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्नोऽस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्माद्दुवस्यतेत्यन्वयः ॥

इयमेऽहन्याग्निमारुते समिद्धमिति तृचो जातवेदस्यनिविद्धानार्थः। सूत्रितं च। समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृण इति तृचश्च। आ० ८. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अध्वरे ध्रुवं।

विप्रं होतारं पुरुवारमद्रुहं कविं सुम्नैरीमहे जातवेदसं ॥ ७

संऽइद्धं। अग्निं। संऽइधा। गिरा। गृणे। शुचिं। पावकं। पुरः। अध्वरे। ध्रुवं।

विप्रं। होतारं। पुरुऽवारं। अद्रुहं। कविं। सुम्नैः। ईमहे। जातऽवेदसं ॥ ७

समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं समिधा समिंधनहेतुभूतया गिरा स्तुत्या गृणे। स्तौमि। यद्वा समिधा समिद्भिर्दारुभिः समिद्धं सम्यगिद्धं। अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं सर्वेषां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमग्निमध्वरे यज्ञे पुरस्करोमीति शेषः। तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्रुहमद्रोग्धारं सर्वेषामनुकूलं कविं क्रांतदर्शिनं जातवेदसं जातानां वेदितारमग्निं सुम्नैः सुखकरैः स्तोत्रैरीमहे। संभजामहे। यद्वा द्वितीयार्थे तृतीया। सुम्नानि धनानीमहे। याचामहे ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वां दूतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीड्यं।

देवासश्च मर्तासश्च जागृविं विभुं विश्पतिं नमसा नि षेदिरे ॥ ८

त्वां । दूतम् । अग्ने । अमृतम् । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहम् ।

दधिरे । पायुम् । ईड्यम् ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविम् । विऽभुम् ।

विश्पतिम् । नमसा । नि । सेदिरे ॥ ८

हे अग्ने त्वां देवासो देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दूतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतममरणं युगे युगे काले काले तत्तद्यागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषां वोढारं पायुं पालयितारमीड्यं स्तुत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विश्पतिं विशां प्रजानां पालयितारं तमग्निं नमसा नमस्कारेण हविर्लक्षणान्नेन वा निषेदिरे । उपसेदिरे ॥

॥ अथ नवमी॥

विभूषन्नग्न उभयाँ अनु व्रता दूतो देवानां रजसी समीयसे ।
यत्ते धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ७

विऽभूषन् । अग्ने । उभयान् । अनु । व्रता । दूतः । देवानाम् ।

रजसी इति । सम् । ईयसे ।

यत् । ते । धीतिम् । सुऽमतिम् । आऽवृणीमहे । अध । स्म ।

नः । त्रिऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९

हे अग्ने उभयानुभयविधान् देवान्मनुष्यांश्च विभूषन् विशेषेण भूषयन् अलंकुर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दूतः सन् रजसी द्यावापृथिव्यौ समीयसे । संचरसि देवानानेतुं द्युलोकं गच्छसि समेषि च नेतुमिमं लोकं । किंच यद्यस्मात्ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे वयं संभजामहे अधातः कारणात् त्रिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुखकरो भव ॥ चेत्येतत्पादपूरणं ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसि तं सुप्रतीकमित्याद्याः षड्चः । सूत्रितं च । तं सुप्रतीकमिति षट् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

तं सुप्रतीकं सुदृशं स्वंचमविद्वांसो विदुष्टरं सपेम ।

स यक्षद्विश्वा वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निरमृतेषु वोचत् ॥ १०

तं । सुऽप्रतीकं । सुऽदृशं । सुऽअंचं । अविद्वांसः ।

विदुःऽतरं । सपेम ।

सः । यक्षत् । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यं ।

अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १०

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अल्पमतयो वयं विदुष्टरं विद्वत्तरं सर्वज्ञं तमग्निं सपेम । परिचरेम । कीदृशं । सुप्रतीकं शोभनांगं सुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वंचं सुष्ठु अंचंतं गच्छंतं । किंच स तादृशोऽग्निर्यक्षत् । देवान्यजतु । विश्वा सर्वाणि वयुनानि । ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्ये वर्तते । ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् जानन्नग्निरमृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्रवोचत् । प्रब्रवीतु । युष्मदर्थं हविः कल्पितं तदर्थं यूयमागच्छतेत्येवं कथयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमग्ने पास्युत तं पिपर्षि यस्त आनट्कवये शूर धीतिं ।

यज्ञस्य वा निशितिं वोदितिं वा तमित्पृणक्षि शवसोत

राया ॥ ११

तं । अग्ने । पासि । उत । तं । पिपर्षि । यः । ते । आनट् ।

कवये । शूर । धीतिं ।

यज्ञस्य । वा । निःऽशितिं । वा । उत्ऽइतिं । वा । तं । इत् ।

पृणक्षि । शवसा । उत । राया ॥ ११

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रक्षसि । उतापि च तं पिपर्षि । कामैः पूरयसि । यः पुरुषो हे शूर शौर्योपेताग्ने कवये क्रांतदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म स्तुतिं वानट् प्राप्नोति । यद्वा क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कविं त्वां धीतिमानट् प्रापयति । तं पासीत्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्साधनभूतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं योदितिमुद्गमनं वानट् प्रापयति तमित्तमेव शवसा बलेन पृणक्षि । पूरयसि । उतापि च राया धनेन पूरयसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ १२

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः ।

सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः ।

स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकाच्छत्रोर्नि नितरामस्मान्पाहि । हे सहसावन् बलवन्नग्ने त्वमु त्वमेव नोऽस्मानवद्यात्पापान्निपाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वंसनवत् ध्वस्तदोषं पाथो हविर्लक्षणमन्नमभिदत्तमन्नं समश्येतु । सम्यगभिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्तं धनं सम्यगभिगच्छतु ॥

व्यूळ्हे दशरात्रे पंचमेऽहन्याग्निमारुतेऽग्निर्होतेति तृचो जातवेदसनिविद्धानीयः । सूत्रितं च । अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति तिस्रः । आ० ८. ८. । इति ॥

पत्नीसंयाजेषु गृहपतेरग्नेरनुवाक्या। सूत्रितं च अग्निर्होता गृहपतिः स राजा हव्यवाडग्निरजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः। आ० १. १०.। इति ॥ आश्विनशस्त्रस्यैषैव प्रतिपत्। सूत्रितं च। अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति प्रतिपदेकपातिनी पच्छः। आ० ६. ५.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः।
देवानामुत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा ॥ १३

अग्निः। होता। गृहऽपतिः। सः। राजा। विश्वा। वेद।
जनिम। जातऽवेदाः।
देवानां। उत। यः। मर्त्यानां। यजिष्ठः। सः। प्र।
यजतां। ऋतऽवा ॥ १३

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽग्निर्गृहपतिर्गृहाणां पतिरधिपतिर्भवति। तथा विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवंति भूतजातानि जातवेदा जातप्रज्ञः सन् वेद। वेत्ति। जानाति। योऽग्निर्देवानामिंद्रादीनामुतापि च मर्त्यानां मनुष्याणां च मध्ये यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टा भवति ऋतावा। ऋतं सत्यं यज्ञो वा। तद्वान् सोऽग्निः प्र यजतां। प्रकर्षेण देवान्यजतु ॥

अग्ने यदद्येति दर्शपूर्णमासयोः स्विष्टकृतो याज्या। सूत्रितं च। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतरित्यनवानं यजति। आ० १. ६.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्ट्वं हि यज्वा।
ऋता यजासि महिना वि यद्भूर्हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥ १४

अग्ने। यत्। अद्य। विशः। अध्वरस्य। होतरिति।
पावकऽशोचे। वेः। त्वं। हि। यज्वा।

ऋता । यजासि । महिना । वि । यत् । भूः । हव्या । वह ।

यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥ १४

हे अध्वरस्य होतव्यस्य निष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ते एवंभूत हे अग्ने अद्याऽस्मिन्काले दिवो मनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तद्देः । कामयस्व । हि यस्मात्त्वं यज्व । देवानां यष्टा भवसि तस्मात्त्वमृता ऋते यज्ञे यजासि । देवान्यज । अपि च महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्माद्विभूः विभवसि व्याप्तो भवसि अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमाग्ने ते तुभ्यं त्वदर्थमद्येदानीं या यानि हव्यानि शुक्रमस्तानि हव्या हव्यानि हवींषि वह । स्वकीयां स्निग्धदात्मीं तनुं प्रापय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अभि प्रयांसि सुधितानि हि ख्यो नि त्वां दधीत रोदसी

यजध्यै ।

अवा नो मघवन्वाजसातावग्ने विश्वानि दुरिता तरेम ता

तरेम तवावसा तरेम ॥ १५

अभि । प्रयांसि । सुऽधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा ।

दधीत । रोदसी इति । यजध्यै ।

अव । नः । मघऽवन् । वाजऽसातौ । अग्ने । विश्वानि ।

दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ १५

हे अग्ने सुधितानि सु निहितानि वेद्यामासादितानि प्रयांस्यन्नानि हविर्लक्षणा-न्यभिख्यः । अभिपश्यसि । हि पूरकः तादृशं त्वां रोदसी द्यावापृथिव्यावत्तदुप-लक्षितान् सर्वान् देवान्यजध्यै यष्टुं निदधीत । अयं यजमानो निहितवान् । हे मघवन्नग्ने नोऽस्मान्वाजसातौ संग्रामेऽन्नस्य संभजने वा निमित्तभूतेऽव । रक्ष । वयं च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अतिक्रामेम । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

अग्निप्रणयनेऽग्ने विश्वेभिरित्येषाऽनुवक्तव्या। सूत्रितं च। अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरित्यर्धर्चं आरमेत्। आ० २. १७.। इति॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्ने। विश्वेभिः स्वनीक देवैरूर्णावंतं प्रथमः सीद योनिं।
कुलायिनं घृतवंतं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु॥ १६

अग्ने। विश्वेभिः। सुऽअनीक। देवैः। ऊर्णाऽवंतं। प्रथमः।
सीद। योनिं।
कुलायिनं। घृतऽवंतं। सवित्रे। यज्ञं। नय। यजमानाय।
साधु॥ १६

हे स्वनीक सुज्वालाग्ने विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैर्देवैः सहोर्णावंतमूर्णास्तुकावंतं योनिमुत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्वं सीद। उपविश। कीदृशं योनिं। कुलायिनं। कुलायो नीडं। तत्सदृशं गुग्गुल्वादिसंभरणोपेतं। तथा च श्रूयते। कुलायमिव ह्येतद्यज्ञे क्रियते यत्पैतुदारवाः परिधयो गुग्गुलूर्णास्तुकाः सुगंधितेजनानि। ऐ० ब्रा० १. २८.। इति। घृतवंतं व्याघारणाज्ययुक्तं। एवमुत्तरवेद्यां निषन्नस्त्वं सवित्रे हविषां प्रेरयित्रे यजमानाय॥ यद्वार्थे चतुर्थ्येषा॥ ईदृशस्य यजमानस्य यज्ञं साध्वार्जवेन नय। देवान्प्रापय॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इममु त्यमथर्ववदग्निं मंथंति वेधसः।
यमंकूयंतमानयन्नमूरं श्याव्याभ्यः॥ १७

इमं। ऊं इति। त्यं। अथर्वऽवत्। अग्निं। मंथंति।
वेधसः।
यं। अंकुऽयंतं। आ। अनयन्। अमूरं। श्याव्याभ्यः॥ १७

वेधसः कर्मणां विधातारं ऋत्विजं दर्शं उद्यन्तमानं त्वां तं पूर्वोक्तगुणविशिष्टमग्निमवत् यथाधराख्य ऋषयः पुराणणाचस्तथा मंथंति। मथ्नंति। [अरण्योः सकाशाज्जनयंति। अंकूर्यंतं। कुटिलगमनं गमनं कु। तदात्मन इच्छंतं देवेभ्यो निर्गत्येतस्ततः पलाय-मानमसूरमभूढं यमग्निं श्वाव्याभ्यः। श्वापीति रात्रिनाम। तत्र भव तमसः संभूतयः श्वाव्याः। ताभ्यः सकाशादानयन् आगमयन् तं मंदसीत्यन्वयः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

जनिष्वा देववीतये सर्वताता स्वस्तये।

आ देवान्वक्ष्यमृताँ ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृशः॥ १८

जनिष्व। देवऽवीतये। सर्वऽताता। स्वस्तये।

आ। देवान्। वक्षि। अमृतान्। ऋतऽवृधः। यज्ञं।

देवेषु। पिस्पृशः॥ १८

हे अग्ने सर्वताता सर्वैस्तायमाने यज्ञे मथ्यमानस्त्वं जनिष्व। प्रादुर्भव। किमर्थं। देववीतये देवकामाय यजमानाय॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येषा॥ ईदृशस्य यजमानस्य स्वस्तयेऽविनाशार्थं। जनित्वा चाग्नस्तानमरणरहितान्सत्यस्य यज्ञस्य वर्धयितॄन् देवानावक्षि। आवह। तदनंतरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृशः। स्पर्शय। प्रापयेत्यर्थः॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहन्तं।

अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नस्तेजसा सं

शिशाधि॥ १९

वयं। ऊं इति। त्वा। गृहऽपते। जनानां। अग्ने। अकर्म।

सम्ऽइधा। बृहन्तं।

अस्थूरि। नः। गार्हऽपत्यानि। सन्तु। तिग्मेन। नः।

तेजसा। सं। शिशाधि॥ १९

हे गृहपते यज्ञानां पालकाग्ने जनानां प्राणिनां मध्ये वयस्तु वयमेव त्वा त्वां समिधा समिंधनेन वृद्धं सज्ञातमकर्म। ज्ञातवंतः स्मः। अतः कारणात् नोऽस्माकं गार्हपत्यानि गृहपतित्वान्यस्थूरिस्थूरीणि। एकाश्वयुक्तः शकटः स्थूरिरित्युच्यते तद्विपरीतो बहुभिरश्वैर्युक्तः शकटोऽस्थूरिः। तेन च संपूर्णता लक्ष्यते। अस्थूरीणि पुत्रपशुधनादिभिः संपूर्णानि भवंतु। अपि च नोऽस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा सं शिशाधि। सम्यङ्ङिश्य। सम्यक् तीक्ष्णीकुरु। संयोजयेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि। तत्र त्वमग्ने यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशदृचं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं। आद्या षष्ठी च वर्धमाना गायत्री षट्कसप्तकाष्टकाः सा वर्धमानेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात्। सप्तविंश्यनुष्टुप्। आ ते अग्ने अग्निं देवास इत्येते ऋचावनुष्टुभौ। तयोः पूर्वा वीती यो देवमिति त्रिष्टुप्। शिष्टा द्वाचत्वारिंशदृचो गायत्र्यः। तथा चानुक्रम्यते। त्वमग्नेऽष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाद्या षष्ठी च सप्तविंश्यनुष्टुप् त्रिष्टुप्पूर्वे चांत्ये इति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदसीदं सूक्तमुच्यते। तत्रांत्यास्तिस्र ऋच उद्धर्तव्याः। सूत्र्यते हि। त्वमग्ने यज्ञानामिति तिस्र उत्तमा उद्धरेत्। आ० ४. १३.। इति॥ विश्वजित्याग्निमारुते बृहत्साम यद्यग्निष्टोमसाम स्यात्तदानीमाद्याः षडृचः स्तोत्रियानुरूपार्थाः। सूत्रितं हि। त्वमग्ने यज्ञानामिति स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ८. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषां हितः।

देवेभिर्मानुषे जने ॥ १

त्वं। अग्ने। यज्ञानां। होता। विश्वेषां। हितः।

देवेभिः। मानुषे। जने॥ १

हे अग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेण भिन्नानां यज्ञानां होता होमनिष्पादकोऽसि। यद्वा यज्ञानां संबंधी देवानामाह्वाता भवसि। कुत इत्यत आह। यस्मात्त्वं मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवैर्हितो होतृत्वेन निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो मंद्राभिरध्वरे जिह्वाभिर्यजा महः ।

आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ २

सः । नः । मंद्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः ।

आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २

हे अग्ने स त्वं नोऽस्माकमध्वरे यज्ञे मंद्राभिर्मदकरीभिः स्तुत्याभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यज । हविर्भिस्तर्पय । कथं तदित्युच्यते । देवानिष्टव्यानिंद्रादीनावक्षि । आवह । ततो यक्षि च । यज च । हवींषि तेभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिकृत्यामग्नेः पथिकृतेऽनुवाक्या वेत्थेत्यषा । सूत्रितं च । वेत्था हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पंथामगन्म । आ० ३, १०, । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वेत्था हि वेधो अध्वनः पथश्च देवाञ्जसा ।

अग्ने यज्ञेषु सुक्रतो ॥ ३

वेत्थ । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अंजसा ।

अग्ने । यज्ञेषु । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ ३

हे वेधो विधातः सुक्रतो शोभनकर्मन्देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादियागेष्वध्वनो महामार्गान् पथश्च क्षुद्रमार्गांश्चांजसा जवेन वेत्थ जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्दुर्मार्गाद्भ्रष्टं यजमानं पुनस्तं मार्गं प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वामीळे अध द्विता भरतो वाजिभिः शुनं ।

ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४

त्वां। ईळे। अधं। द्विता। भरतः। वाजिऽभिः। शुनं।

ईजे। यज्ञेषु। यज्ञियं॥ ४

हे अग्ने त्वां भरतो दौष्यंतिरेतन्नामा राजा वाजिभिः वाजो हविर्लक्षणमन्नं। तद्वद्भिर्ऋत्विग्भिः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेण द्विधा भिन्नं शुनं सुखमुद्दिश्येळे। स्तुतवान्। स्तुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु॥ तृतीयार्थे प्रथमा॥ यज्ञैरीजे। इष्टवान्। तस्मै त्वमुभयविधं सुखं प्रादा इत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय सुन्वते।

भरद्वाजाय दाशुषे॥ ५

त्वं। इमा। वार्या। पुरु। दिवःऽदासाय। सुन्वते।

भरत्ऽवाजाय। दाशुषे॥ ५

हे अग्ने त्वमिमानि दृश्यमानानि पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वार्याणि वरणीयानि संभजनीयानि धनानि दिवोदासाय सुन्वते। लुप्तोपममेतत् यथा सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाख्याय राज्ञे प्रादास्तथा दाशुषे हवींषि दत्तवते भरद्वाजाय ऋषये देहीति शेषः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

त्वं दूत। अमर्त्य आ वहा दैव्यं जनं।

शृण्वान्विप्रस्य सुष्टुतिं॥ ६

त्वं। दूतः। अमर्त्यः। आ। वह। दैव्यं। जनं।

शृण्वन्। विप्रस्य। सुऽस्तुतिं॥ ६

अमर्त्योऽमरणधर्मस्त्वं दूतो भूत्वा दैव्यं देवसंबंधिनं जनमागच्छ । अस्मद्यज्ञमानय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं शृण्वन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वामग्ने स्वाध्यो३ मर्तासो देववीतये ।

यज्ञेषु देवमीड़ते ॥ ७

त्वां । अग्ने । सुऽआध्यः । मर्तासः । देवऽवीतये ।

यज्ञेषु । देवं । ईड़ते ॥ ७

हे अग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्याना मर्तासो मनुष्या देववीतये देवानां तर्पणार्थं यज्ञेष्वीड़ते । स्तुवंति याचंते वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव प्र यक्षि संदृशमुत क्रतुं सुदानवः ।

विश्वे जुषंत कामिनः ॥ ८

तव । प्र । यक्षि । संऽदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानवः ।

विश्वे । जुषंत । कामिनः ॥ ८

हे अग्ने तव संदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्द्रष्टारं सर्वस्य भासकं तेजः प्रयक्षि । प्रयजे । प्रकर्षेण पूजयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा पूजयामि । न केवलमहमेव किंत्वन्ये विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहाच्चैस्तैः कामैरुपेताः संतो जुषंत । त्वदीयं संदृशं क्रतुं च सेवंते ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं होता मनुर्हितो वह्निरासा विदुष्टरः ।

अग्ने यक्षि दिवो विशः ॥ ९

त्वं । होता । मनुःऽहितः । वह्निः । आसा । विदुःऽतरः ।

अग्ने । यक्षि । दिवः । विशः ॥

हे अग्ने त्वं होता होतृत्वेन मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि। आसास्येनास्यभूतया ज्वालया वह्निर्हविषां वोढा। विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान्। अतः कारणाच्च दिवो द्युलोकसंबंधिनीर्विशो दैवीः प्रजा यक्षि। यज ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वग्न आ याहीत्याद्यास्तिस्रः। सूत्रितं च। अग्न आ याहि वीतये त्वमग्ने यज्ञानां होतेत्यो नमस्यस्तिरः। आ० १.२.। इति ॥ गार्हपत्याहवनीय-योर्मिथः संसर्गेऽग्नये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः। तस्याग्न आ याहीत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। अग्न आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये। आ० ३.१३.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।

नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ १०

अग्ने । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यऽदातये ।

नि । होता । सत्सि । बर्हिषि ॥ १०

हे अग्ने त्वमायाहि। आगच्छ। किमर्थं। वीतये हविषां भक्षणार्थं। किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषि देवेभ्यो दातुं। गृणानः स्तूयमानस्त्वं बर्हिष्यास्तीर्णे दर्भे होता सन् निषत्सि। निषीद। उपविश ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं त्वा समिद्भिरंगिरो घृतेन वर्धयामसि ।

बृहच्छोचा यविष्ठ्य ॥ ११

तं । त्वा । समित्ऽभिः । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि ।

बृहत् । शोच । यविष्ठ्य ॥ ११

हे अंगिरोऽंगनादिगुणयुक्त अंगारकरूप वाङ्गिरसः पुत्र वाग्ने तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वां समिद्भिः समिंधनहेतुभिदोरुभिर्घृतेनाज्येन च वर्धयामसि। वर्धयामः। अतो हे यविष्ठ युवतमाग्ने बृहन्महदर्त्यतं शोच। दीप्यस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नः पृथु श्रवाय्यमच्छा देव विवाससि।

बृहदंग्ने सुवीर्यं ॥ १२

सः। नः। पृथु। श्रवाय्यं। अच्छ। देव। विवाससि।

बृहत्। अग्ने। सुऽवीर्यं ॥ १२

हे देव दीप्यमानाग्ने स पूर्वोक्तगुणस्त्वं पृथु विस्तीर्णं श्रवाय्यं श्रवणीयं प्रशस्यं बृहन्महत्सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोऽस्मानच्छ विवाससि। अभिगमय। अत्र वाजसनेयकं। अच्छा देव विवाससीति नो गमयेत्येवैतदाहेति ॥

अग्निमंथने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यास्तिस्र ऋचोऽनूच्याः। सूत्रितं च। त्वामग्ने पुष्करादधीति तिसृणामर्धर्चे पिष्ट्वारभेत्। आ० २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

त्वामंग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत।

मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ॥ १३

त्वां। अग्ने। पुष्करात्। अधि। अथर्वा। निः। अमंथत।

मूर्ध्नः। विश्वस्य। वाघतः ॥ १३

हे अग्ने अथर्वैतत्संज्ञक ऋषिस्त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णे निरमंथत। अरण्योः सकाशादजनयत्। कीदृशात्पुष्करात्। मूर्ध्नो मूर्धवद्धारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात्। पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत् तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयदिति श्रुतेः। भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतेति पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारकत्वं। अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपर्णमभिधीयत इति। एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमाम्नातं। त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णं ह्येनदुपश्रुतमविंददिति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तमु॑ त्वा द॒ध्यङ्ङृषि॑ः पु॒त्र ई॑धे॒ अथ॑र्वणः ।

वृ॒त्र॒ह॒णं पु॑रंद॒रं ॥ १४

तं । ऊँ इति॑ । त्वा॒ । द॒ध्यङ् । ऋषि॑ः । पु॒त्रः । ई॒धे॒ । अथ॑र्वणः ।

वृ॒त्र॒ऽह॒नं । पु॒र॒म्ऽद॒रं ॥ १४

हे अग्ने य उक्तगुणस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यङ् एतत्संज्ञ ऋषिरीधे। दीपितवान्। कीदृशं। वृत्रहणमावरकाणां शत्रूणां हंतारं पुरंदरमसुरपुराणां दारयितारं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तमु॑ त्वा पा॒थ्यो वृषा॒ समी॑धे दस्यु॒हन्त॑मं ।

ध॒नं॒ज॒यं रणे॑रणे ॥ १५

तं । ऊँ इति॑ । त्वा॒ । पा॒थ्यः । वृषा॑ । सं । ई॒धे॒ । द॒स्यु॒हन्ऽत॑मं ।

ध॒नं॒ऽज॒यं । रणे॑ऽरणे ॥ १५

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः। तमु तमेव त्वा त्वां हे अग्ने समीधे। समैंधे। समदीपयत्। कीदृशं। दस्युहंतमतिशयेन दस्यूनामुपक्षपयितॄणां शत्रूणां हंतारं रणे रणे युद्धे युद्धे धनंजयं धनानां जेतारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

उक्थ्ये क्रतौ तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्रे एह्यू ष्वित्यादिकौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ६. १. ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु त्वेतौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ। आभिप्लविके- षूक्थ्येषु सूत्रितं च। एह्यू षु ब्रवाणि त आग्निरगामि भारतः। आ० ७. ८. । इति ॥ पौनराधेयिक्यामिष्टावुत्तराज्यभागस्यैह्यू ष्वित्यनुवाक्या। सूत्रितं च। एह्यू षु ब्रवाणि त इत्याग्नेयावाज्यभागौ। आ० २. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोड़शी ॥

इह्य॒ षु ब्र॒वाणि॒ तेऽग्न॑ इ॒त्थेत॑रा॒ गिरः॑।

ए॒भिर्व॑र्धास॒ इंदु॑भिः ॥ १६

आ। इ॒हि॒। ऊं॒ इति॑। सु। ब्र॒वाणि॑। ते॒। अग्ने॑।

इ॒त्था। इत॑राः। गिरः॑।

ए॒भिः। व॒र्धा॒से॒। इंदु॑ऽभिः ॥ १६

हे अग्न एहि। आगच्छ। ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीरित्थेत्यनेन प्रकारेण सु सुष्ठु ब्रवाणीत्याचक्षते। ताः स्तुतीः शृणुष्वेत्यर्थः। उ इत्येतत्पूरकं। इतरा असुरैः कृताः स्तुतीः शृणुष्वेति शेषः। तथा च ब्राह्मणं। अग्न ईत्थेतरा गिर इत्यसुर्या उ या इतरा गिरः। ऐ० ब्रा० ३, ४९,। इति। अपि चागतस्त्वमेभिरेतैरिंदुभिः सोमैर्वर्धासे। वर्धस्व ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यत्र॒ क्व॑ च ते॒ मनो॒ दक्षं॑ दधस॒ उत्त॑रं।

तत्रा॒ सदः॑ कृणवसे ॥ १७

यत्र॑। क्व॑। च॒। ते॒। मनः॑। दक्षं॑। द॒ध॒से॒। उत्ऽत॑रं।

तत्र॑। सदः॑। कृ॒ण॒व॒से॒ ॥ १७

हे अग्ने ते तव मनोऽनुग्रहात्मकमंतःकरणं यत्र यस्मिन्देशे क्व च कस्मिंश्चिद्यजमाने वर्तते तत्र तस्मिन्यजमान उत्तरमुत्कृष्टतरं श्रेष्ठं दक्षं बलकरमन्नं वा दधसे। धारयसि। तथा सदः स्थानं च कृणवसे। तस्मिन्यजमाने करोषि ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

न॒हि ते॑ पू॒र्तम॑क्षि॒पद्भुव॑न्नेमानां वसो।

अथा॒ दुवो॑ वनवसे ॥ १८

नहि। ते। पूर्तं। अक्षिऽपत्। भुवत्। नेमानां। वसो इति।

अथं। दुवः। वनवसे॥ १८

हे अग्ने ते त्वदीयं पूर्तं पूरकं तेजोऽक्षिपदक्ष्णोः पातकं विनाशकं न हि भुवत्। न भवतु। सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु। हे नेमानां वसो। नेमशब्दोऽल्पवाची। मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक। अथातः कारणात् दुवः। अभियजमानैः कृतं परिचरणं वनवसे। संभजस्व॥

॥ अथैकोनविंशी॥

आग्निरगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः।

दिवोदासस्य सत्पतिः॥ १९

आ। अग्निः। अगामि। भारतः। वृत्रऽहा। पुरुऽचेतनः।

दिवःऽदासस्य। सत्ऽपतिः॥ १९

अयमग्निरागामि। अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत। कीदृशः। भारतो हविषां भर्ता दिवोदासस्यैतत्संज्ञस्य राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हंता पुरुचेतनः पुरूणां बहूनां चेतयिता ज्ञाता। सर्वस्य द्रष्टेत्यर्थः। सत्पतिः सतां यजमानानां पालयिता॥

॥ अथ विंशी॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दाशन्महित्वना।

वन्वन्नवातो अस्तृतः॥ २०

सः। हि। विश्वा। अति। पार्थिवा। रयिं। दाशत्।

महिऽत्वना।

वन्वन्। अवातः। अस्तृतः॥ २०

स हि खल्वग्निर्विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि भूतजातानि महित्वा महत्त्वेन स्वमहिम्नातिक्रामन् रयिं धनं दाशत्। अस्मभ्यं ददातु। यद्वा विश्वं

सर्वं पार्थिवं पृथिव्यां विद्यमानं वनमतिशयेन दायत्। ददात्। कीदृशोऽग्निः। सहितत्वना महत्त्वेन तेजसा वन्वन् काष्ठानि सक्त्वा हिंसन् अवातोऽन्यैः शत्रुभिरप्रतिगतोऽस्तृतः केनाप्यहिंसितः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी॥

स प्रत्नवन्नवीयसाग्ने द्युम्नेन संयता।

बृहत्ततंथ भानुना। २१

सः। प्रत्नऽवत्। नवीयसा। अग्ने। द्युम्नेन। संऽयता।

बृहत्। ततंथ। भानुना॥ २१

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्त्वं प्रत्नवत् प्रत्नेन पुराणेन नवीयसा नवतरेण द्युम्नेन द्योतमानेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुवता भानुना तेजसा बृहन्महदंतरिक्षं ततंथ। विस्तारयसि॥

॥ अथ द्वाविंशी॥

प्र वः सखायो अग्नये स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया।

अर्च गाय च वेधसे॥ २२

प्र। वः। सखायः। अग्नये। स्तोमं। यज्ञं। च। धृष्णुऽया।

अर्च। गाय। च। वेधसे॥ २२

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजो वो युयं धृष्णुया शत्रूणां धर्षकाय वेधसे विधात्रेऽग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय। गायत। तथा यज्ञं यजनसाधनं हविश्च प्रार्च। प्रयच्छ॥

॥ अथ त्रयोविंशी॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्धोता कविक्रतुः।

दूतश्च हव्यवाहनः॥ २३

सः । हि । यः । मानुषा । युगा । सीदत् । होता । कविऽक्रतुः ।

दूतः । च । हव्यऽवाहनः । २३

स हि स खल्वग्निः सीदत् । सीदतु । अस्मदीये यज्ञे वर्हिष्युपविशतु । योऽग्नि-र्होता देवानामाह्वाता कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्य-संबंधिनो यज्ञाद्यंगकालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठीयंते ॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥ एतावंतं कालं देवानां दूतः । स हव्यवाहनो हविषां वोढा च भवति ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

ता राजाना शुचिव्रतादित्यान्मारुतं गणं ।

वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४

ता । राजाना । शुचिऽव्रता । आदित्यान् । मारुतं । गणं ।

वसो इति । यक्षि । इह । रोदसी इति ॥ २४

ता तौ प्रसिद्धौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणौ मित्रावरुणा-वादित्यानदितेः पुत्रान् धात्रादीन्मारुतं गणं मरुतां संघं च रोदसी द्यावापृथिव्यौ च एतान्देवान् हे वसो वासकाग्ने इहास्मिन्यज्ञे यक्षि । यज ॥

॥ अथ पंचविंशी ।

वस्वी ते अग्ने संदृष्टिरिषयते मर्त्याय ।

ऊर्जो नपादमृतस्य ॥ २५

वस्वी । ते । अग्ने । संऽदृष्टिः । इषऽयते । मर्त्याय ।

ऊर्जः । नपात् । अमृतस्य ॥ २५

हे ऊर्जो नपाद्बलस्य पुत्राग्ने अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दीप्तिर्वस्वी वासयित्री । प्रशस्तेत्यर्थः । सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानायेषयते । इषमन्नमिच्छति । ददातीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

क्रत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः ।

मर्त आनाश सुवृक्तिं ॥ २६

क्रत्वा । दाः । अस्तु । श्रेष्ठः । अद्य । त्वा । वन्वन् । सुऽरेक्णाः ।

मर्तः । आनाश । सुऽवृक्तिं ॥ २६

हे अग्ने अद्येदानीं क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन् संभजन् दा हवींषि दाता यजमानः श्रेष्ठोऽतिशयेन प्रशस्तोऽस्तु । सुरेक्णाः शोभनधनश्चास्तु । तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां सुष्टुतिं चानाश । व्याप्नोतु । तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वमायुः ।

तरंतो अर्यो अरातीर्वन्वंतो अर्यो अरातीः ॥ २७

ते । ते । अग्ने । त्वाऽऊताः । इषयंतः । विश्वं । आयुः ।

तरंतः । अर्यः । अरातीः । वन्वंतः । अर्यः । अरातीः ॥ २७

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां स्तुवंति स्तोतारस्त्वोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं सर्वमायुरन्नं लभंत इति शेषः । आयुरेव वा शतपर्यंतमपमिषयंत इच्छंतः प्राप्नुवंतीति शेषः । तथार्योऽरातीरभिगंत्रीररातीः काश्चिच्छत्रुसेनास्तरंतोऽतिक्रामंतोऽर्योऽभिगंत्रीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्वंतो हिंसंतश्च भवंतीति शेषः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्य१त्रिणं ।

अग्निर्नो वनते रयिं ॥ २८

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासत् । विश्वं । नि । अत्रिणं ।

अग्निः । नः । वनते । रयिं ॥ २८

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमत्रिणमत्तारं राक्षसादिकं नियासत् । निहंतु । अपि च नोऽस्मभ्यमग्नी रयिं धनं वनते । ददातु ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्षणे ।

जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २९

सुऽवीरं । रयिं । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।

जहि । रक्षांसि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ २९

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने सुवीरं शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रयिं धनमाभर । आहर । तथा हे सुक्रतो सुकर्मन्नग्ने रक्षांसि च जहि । विनाशय ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

त्वं नः पाह्यंहसो जातवेदो अघायतः ।

रक्षा णो ब्रह्मणस्कवे ॥ ३०

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातऽवेदः । अघऽयतः ।

रक्ष । नः । ब्रह्मणः । कवे ॥ ३०

हे जातवेदस्त्वं नोऽस्मानंहसः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे ब्रह्मणस्कवे स्तुतिरूपस्य मंत्रस्य कवे कावयितः शब्दयितरग्ने । अग्निर्हि शब्दमुत्पादयति । तथा च श्रूयते । मनः कायाग्निमाहंति स प्रेरयति मारुतं । मारुतस्तूरसि चरन् मंद्रं जनयति स्वरमिति । तादृशाग्नेऽघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोऽस्मान्रक्ष ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

यो नो॑ अग्ने दु॒रेव॒ आ मर्तो॑ व॒धाय॒ दाश॑ति ।

तस्मा॑न्नः पाह्यंह॑सः ॥ ३१

यः । नः । अ॒ग्ने॒ । दुः॒ऽएवः॑ । आ । मर्तः॑ । व॒धाय॑ । दाश॑ति ।

तस्मा॑त् । नः॒ । पा॒हि॒ । अंह॑सः ॥ ३१

हे अग्ने दुरेवो दुष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय स्वस्यायुधाय नोऽस्मानादाशति अभिप्रयच्छति। आयुधेनास्मान्हंतीत्यर्थः। तस्मान्मनुष्यादंहसः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि। रक्ष॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

त्वं तं दे॑व जि॒ह्वया॒ परि॑ बाधस्व दु॒ष्कृत॑म् ।

मर्तो॒ यो नो॒ जिघां॑सति ॥ ३२

त्वम् । तम् । दे॒व॒ । जि॒ह्वया॑ । परि॑ । बा॒ध॒स्व॒ । दुः॒ऽकृत॑म् ।

मर्तः॑ । यः । नः॒ । जिघां॑सति ॥ ३२

हे देव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्वया ज्वालया परिबाधस्व। सर्वतो जहि। यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति हंतुमिच्छति॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

भ॒रद्वा॑जाय स॒प्रथः॒ शर्म॑ यच्छ सहन्त्य ।

अग्ने॒ वरे॑ण्यं॒ वसु॑ ॥ ३३

भ॒रत्ऽवा॑जाय । स॒ऽप्रथः॑ । शर्म॑ । य॒च्छ॒ । स॒ह॒न्त्य॒ ।

अग्ने॑ । वरे॑ण्यम् । वसु॑ ॥ ३३

हे सहस्य यत्त्वमभिश्रवितरग्ने भरद्वाजाय गृहपतये मघवः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं शर्म सुखं वरूथं वा यच्छ । देहि । तथा वरेण्यं वरणीयं वसु धनं च देहि ॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्यभागस्यानुवाक्याग्निर्वृत्राणीत्येषा । सूत्रितं च । अग्निर्वृत्राणि जंघनदिति पूर्वस्याज्यभागस्यानुवाक्या । आ० १. ५. । इति ॥ इष्टिपशुसोमेषु च यत्र वृधन्वंतौ पुष्टिमंतावित्यादिविशेषविधिर्न दृश्यते तत्र सर्वत्रैवैष प्रथमाज्यभागानुवाक्या ॥ उपसद्याग्नेयस्यैषानुवाक्या सायंकालीनस्य त्वेषैव याज्या । सूत्रितं च । अग्निर्वृत्राणि जंघनद्य उग्र इव शर्यहेति विपर्यासो याज्यानुवाक्यानां । आ० ४. ८. । इति ॥

॥ चतुस्त्रिंशी ॥

३. अग्निर्वृत्राणि जंघनद्द्रविणस्युर्विपन्यया ।
समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४

अग्निः । वृत्राणि । जंघनत् । द्रविणस्युः । विपन्यया ।
संऽइद्धः । शुक्रः । आऽहुतः ॥ ३४

विपन्यया स्तुत्या स्तूयमानो द्रविणस्युर्द्रविणं धनं स्तोतृभ्य इच्छन् यद्वा हविर्लक्षणं धनमात्मन इच्छन्नग्निर्वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तमांसि वा जंघनत् । भृशं हंतु । कीदृशोऽग्निः । समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुतः हविर्भिरभिहुतः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

गर्भे मातुः पितुष्पिता विदिद्युतानो अक्षरे ।
सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ३५

गर्भे । मातुः । पितुः । पिता । विऽदिद्युतानः । अक्षरे ।
सीदन् । ऋतस्य । योनिं । आ ॥ ३५

अत्र मातृपितृशब्दाभ्यां भूद्यावावभिधीयेते। द्यौः पिता पृथिवी मातेति श्रुतेः। मातुर्भूम्या गर्भे गर्भस्थाने मध्येऽध्वरे अध्वररहिते वेद्याख्ये स्थाने विदिद्युतानो विशेषेण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन। एवंभूतोऽग्नि-र्नः तस्य यज्ञस्य योनिमुत्तरवेद्याख्यं धिष्ण्यं॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया॥ आसीदत् उत्तर-वेद्यामुपविशत् अग्निर्वृत्राणि जंघनदित्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः॥

॥ अथ षट्त्रिंशी॥

ब्रह्मं प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे।

अग्ने यद्दीदयद्दिवि॥ ३६

ब्रह्मं। प्रजाऽवंत्। आ। भर। जातऽवेदः। विऽचर्षणे।

अग्ने। यत्। दीदयंत्। दिवि॥ ३६

हे जातवेदो जातानां वेदितर्विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पुत्रपौत्रसहितं ब्रह्मान्नमाभर। आहर। यद्ब्रह्म दिवि द्युलोके दीदयद्दीप्यते देवेषु मध्ये यत्प्रशस्तमन्नं राजते तदाहरेत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी॥

उप त्वा रण्वसंदृशं प्रयस्वंतः सहस्कृत।

अग्ने ससृज्महे गिरः॥ ३७

उप। त्वा। रण्वऽसंदृशं। प्रयस्वंतः। सहःऽकृत।

अग्ने। ससृज्महे। गिरः॥ ३७

हे सहस्कृत सहसा बलेनोत्पादिताग्ने प्रयस्वंतो हविर्लक्षणान्नवंतो वयं रण्वसंदृशं रमणीयसंदर्शनं स्तोतव्यसंदर्शनं वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुतीः ससृज्महे। विसृजामः। उच्चारयाम इत्यर्थः॥

॥ अथाष्टत्रिंशी ॥

उप छायामिव घृणेरगन्म शर्म ते वयं।

अग्ने हिरण्यसंदृशः॥ ३८

उप। छायांऽइव। घृणेः। अगन्म। शर्म। ते। वयं।

अग्ने। हिरण्यऽसंदृशः॥ ३८

हे अग्ने हिरण्यसंदृशो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा घृणेर्दीप्तस्य ते तव शर्म शरणमाश्रयमुपागन्म। उपगच्छाम। तत्र दृष्टांतः। छायामिव। यथा घर्मार्त्ताः संतप्ताश्छायामुपागच्छंति तद्वत्॥

उपसदि प्रातःकालीनस्याग्नेयस्य य उग्र इवेति याज्या सायंकालीनस्य त्वेषैवानुवाक्या। सूत्रितं च। अग्निर्वृत्राणि जंघनद्य उग्र इव शर्यहा। आ० ४. ८.। इति॥

॥ सैषात्रैकोनचत्वारिंशी ॥

य उग्र इव शर्यहा तिग्मशृंगो न वंसगः।

अग्ने पुरो रुरोजिथ॥ ३९

यः। उग्रःऽइव। शर्यऽहा। तिग्मऽशृंगः। न। वंसगः।

अग्ने। पुरः। रुरोजिथ॥ ३९

योऽग्निरुग्र इवोद्गूर्णबलो धन्वीव शर्यहा शर्यैर्बाणैः शत्रूणां हंता तिग्मशृंगो न वंसगस्तीक्ष्णशृंगो वननीयगतिर्वृषभ इव हे अग्ने स त्वं पुर आसुरीस्तिस्रः पुरो रुरोजिथ। भग्नवानसि। रुद्रो वा एष यदग्निरिति श्रुतेः। रुद्रकृतमपि त्रिपुरदहनमग्निकृतमेवेत्यग्निः स्तूयते। यद्वा त्रिपुरदहनसाधनभूते बाणेऽग्नेरनीकत्वेनावस्थानादग्निः पुराणि भग्नवानित्युच्यते। देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत। ऐ० ब्रा० १. २३.। इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेयं॥

अग्निमंथने जायमानेऽग्नावा यं हस्त इत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। आ यं हस्ते न खादिनमित्यर्धर्च आरमेत्। आ० २. १६.। इति॥

॥ सैषा चत्वारिंशी ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिशुं जातं न बिभ्रति ।

विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ४०

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिशुं । जातं । न ।

बिभ्रति ।

विशां । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ४०

मंथनोत्पन्नं यमग्निं शिशुं जातं न जातं पुत्रमिव हस्त आबिभ्रति हस्तेष्वभि-मुखं धारयंत्यध्वर्यवः । पूर्वो नशब्दः पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः । खादिनं न भक्षकं व्याघ्रादिमिव । यथा तं बिभ्रतः पुरुषा अपच्छितास्तथाभूता इत्यर्थः । यद्वा संप्रत्यर्थे । संप्रतीदानीं खादिनं हविषां भक्षकं यमग्निं हस्ते धारयंति विशां जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्य निष्पादकं तमग्निं हे ऋत्विजः परिचरतेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टात्रिंशो वर्गः ॥

अग्निमंथने जातस्याग्नेराहवनीये प्रहरणसमये प्र देवं देववीतय इति तृचोऽनु-वक्तव्यः । सूत्रितं च । प्र देवं देववीतय इति द्वे अग्निनाग्निः समिध्यते । आ० २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकचत्वारिंशी ॥

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं ।

आ स्वे योनौ नि षीदतु ॥ ४१

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित्ऽतमं ।

आ । स्वे । योनौ । नि । सीदतु ॥ ४१

हे अध्वर्यवो देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितार-मग्निं प्रभरत । प्रहरत । आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां

भक्षणार्थं। तथा च ब्राह्मणं। प्र देवं देवबीतये भरता वसुवित्तममिति प्रह्रियमाणायाभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धमा स्वे योनौ निषीदत्वित्येष ह वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इति। य वाग्निः स्वे योनौ कारणे स्थान आहवनीय आनिषीदतु। अभिनिषण्णो भवतु। ब्राह्मणं च भवति। एष वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इति॥

॥ अथ द्वाचत्वारिंशी॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशीतातिथिं।

स्योन आ गृहपतिं॥ ४२

आ। जातं। जातऽवेदसि। प्रियं। शिशीत। अतिथिं।

स्योने। आ। गृहऽपतिं॥ ४२

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं। लुप्तोपममेतत्। अतिथिमिव प्रियं प्रीत एव गृहपतिं गृहाणां स्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योने सुखकर आहवनीयेऽग्नावाशिशीत॥ अंतर्णीतण्यर्थस्य शीङ एतद्रूपं॥ शाययत। स्थापयत॥ यद्वा श्यैङ् गतावित्यस्य छांदसं रूपं॥ गमयत। प्रापयतेत्यर्थः॥ शो तनूकरण इत्यस्य वा रूपं॥ श्यत। तीक्ष्णीकुरुत। संस्कुरुत। प्रहरतेति यावत्। द्वितीय आकारः पूरकः। जात इतरो जातवेदा इतरः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इत्यादिकं ब्राह्मणमत्रानुसंधेयं॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशी॥

अग्ने युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः।

अरं वहंति मन्यवे॥ ४३

अग्ने। युक्ष्व। हि। ये। तव। अश्वासः। देव। साधवः।

अरं। वहंति। मन्यवे॥ ४३

हे देव द्योतमानाग्ने तानश्वान्युक्ष्व । आत्मीये रथे योजय । ये तव त्वदीयाः साधवः साधकाः सुशीला याम्यासोऽश्वा अरमलं पर्याप्तं वहंति । किमर्थं । अन्यवे । अन्यते यष्टव्यत्वेन देवानन्तेति मन्युर्यागः । तदर्थं तानश्वान्रथे युङ्क्ष्वेत्यर्थः । हि खलु ॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥

अच्छा नो याह्या वहाभि प्रयांसि वीतये ।

आ देवान्त्सोमपीतये ॥ ४४

अच्छ । नः । याहि । आ । वह । अभि । प्रयांसि । वीतये ।

आ । देवान् । सोमऽपीतये ॥ ४४

हे अग्ने नोऽस्मानच्छाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयांसि हविर्लक्षणान्यन्नान्यभिलक्ष्य देवानावह । किमर्थं । वीतये तेषां हविषां खादनार्थं । तथा सोमपीतये सोमपानार्थं च तान्देवानावह ॥

॥ अथ पंचचत्वारिंशी ॥

उदग्ने भारत द्युमदजस्रेण दविद्युतत् ।

शोचा वि भाह्यजर ॥ ४५

उत् । अग्ने । भारत । द्युऽमत् । अजस्रेण । दविद्युतत् ।

शोच । वि । भाहि । अजर ॥ ४५

हे भारत हविषां भर्तरग्न उच्छोच । उन्नततरं दीप्यस्व । तदेव विवृणोति । हे अजर जरारहिताग्ने दविद्युतत् भृशं द्योतमानस्त्वं द्युमत् द्युमता दीप्तिमता ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ अजस्रेणाविच्छेदेन तेजसा वि भाहि । विशेषेण प्रकाशयस्व । यद्वा भातिरन्तर्भावितण्यर्थः । त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चादात्मीयेन तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयेति योजनीयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्चत्वारिंशी ॥

वीति यो देवं मर्तो दुवस्येदग्निमीळीताध्वरे हविष्मान् ।
होतारं सत्ययजं रोदस्योरुत्तानहस्तो नमसा विवासेत् ॥ ४६

वीती । यः । देवं । मर्तः । दुवस्येत् । अग्निं । ईळीत ।
अध्वरे । हविष्मान् ।
होतारं । सत्यऽयजं । रोदस्योः । उत्तानऽहस्तः । नमसा ।
आ । विवासेत् ॥ ४६

यो मर्तो मनुष्यो हविष्मान्हविर्भिर्युक्तो यजमानो वीति वीत्या कांतेन हविर्लक्षणेनान्नेन यं कंचन देवं दुवस्येत् परिचरेत् तस्मिन्नध्वरे यज्ञेऽग्निमीळीत । स्तुवीत । सर्वेषु यागेष्वग्निः पूज्यत इत्यर्थः । कीदृशमग्निं । रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानां होतारमाह्वातारं स ययजं सत्येनावितथेन हविषा यष्टारं । किंचायं यजमान ईदृशमग्निमुत्तानहस्तः कृतांजलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वाभिमासेवत् । परिचरेत् ॥

॥ अथ सप्तचत्वारिंशी ॥

आ ते अग्न ऋचा हविर्हृदा तष्टं भरामसि ।
ते ते भवंतूक्षण ऋषभासो वशा उत ॥ ४७

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टं । भरामसि ।
ते । ते । भवंतु । उक्षणः । ऋषभासः । वशाः । उत ॥ ४७

अनयाध्ययनं प्रयस्वत इत्याश्वलायनो मन्यते । ४ट । १. १. । हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतमृचा स्तुत्यरूपेण वर्तमानं हविर्हविष्कमेव हविः कृत्वाभरामसि । आहरामः । त इति तच्छब्देन प्रकृतस्तुत्यरूपं हविः परामृश्यते । प्रतिनिर्दिश्यमानापेक्षया पुंस्त्वमुक्तत्वे । स्तुत्यरूपं तद्धविस्ते तुभ्यमुक्षण उक्षाणः सेचनसमर्था ऋषभास ऋषभा वशापि च वशाश्च भवंतु । ऋषभवशारूपेण परिणतं सत् त्वद्भक्षणाय भवत्विति शेषः ॥

॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥

अग्निं देवासो अग्रियमिंधते वृत्रहंतमं।

येना वसून्याभृता तृड़्हा रक्षांसि वाजिना॥ ४८

अग्निं। देवासः। अग्रियं। इंधते। वृत्रहन्ऽतमं।

येन। वसूनि। आऽभृता। तृड़्हा। रक्षांसि। वाजिना॥ ४८

अग्रियं मुख्यं वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रस्य हंतारमिममग्निं देवासो देवा इंधते। दीपयंति। येनाग्निना वसून्यसुरैरपहृतानि धनानि हविर्लक्षणान्यन्नानि वाभृता-सुरसकाशाद्यजमानाद्वाहृतानि। येन च वाजिना बलवताग्निना रक्षांसि यज्ञ-विरोधीनि तृड़्हा तृढानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते॥ षष्ठे मंडले द्वितीयेऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं। तत्र पिबा सोममिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभं। अंत्या द्विपदा त्रिष्टुप्। तथा चानुक्रांतं। पिबा पंचोनैंद्रं त्रैष्टुभं द्विपदांतमिति॥ अभि-जिति मरुत्वतीयस्य एतद्विधानं। सूत्रितं च। पिबा सोमं तमु ष्टुहीति मध्यं-दिनः। आ० ८.५.। इति॥ समूढे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयस्य एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। पिबा सोममभि तमु ष्वा ह्याचार्ययो। आ० ८.७.। इति॥ सूर्यस्तु-त्सामन्येकाहे मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्धानं। सूत्र्यते हि। सूर्यस्तुता यशस्कामः पिबा सोममभि। आ० ९.८.। इति॥ महाव्रतेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। पिबा सोममभि यमुग्र तर्दः कया शुभा सवयसः सनीळाः। ऐ० आ० ५.१.। इति॥ माध्यंदिने सवन आद्यास्तिस्रो होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छं-सिनां प्रस्थितयाज्याः। सूत्रितं च। पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति तिस्रोऽग्नांडे हि सोमकामं त्वाहुः। आ० ५.५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिबा सोममभि यमुग्र तर्द ऊर्वं गव्यं महि गृणान इंद्र।
वि यो धृष्णो वधिषो वज्रहस्त विश्वा वृत्रममित्रिया शवोभिः॥१

पिब। सोमं। अभि। यं। उग्र। तर्दः। ऊर्वं। गव्यं।
महि। गृणानः। इंद्र।
वि। यः। धृष्णो इति। वधिषः। वज्रऽहस्त। विश्वा।
वृत्रं। अमित्रियां। शवःऽभिः॥ १

हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र त्वमानो गिरोभिः स्तूयमानस्त्वं यं सोमगच्छद्दिक्षु। पातु-मिच्छुः। नहि महद्द्रव्यं गोसंबंधद्रव्यं पणिभिराहृतं समूढं तदं प्रकाशितमानसि॥ सूर्यदर्शिरक्षमाय प्रकाशनार्थः॥ तं सावं पिब। पानं कुरु। हे धृष्णो मरुतां धर्षक पज्रहस्त वज्रपाणे हे इंद्र यस्त्वं मरुद्भिः सहितः सन् विश्वा विश्वं शत्रुनाशककर्माणि निर्मितं यतं॥ अमितशब्दात् द्वितीयैकवचनस्यादेशः॥ विश्वधियः व्यक्तोः इत्थं सोमं पिबेति संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया॥

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रो यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनां।
यो गोत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः स इंद्र चित्राँ अभि तृंधि वाजान्॥ २

सः। ईं। पाहि। यः। ऋजीषी। तरुत्रः। यः।
शिप्रऽवान्। वृषभः। यः। मतीनां।
यः। गोत्रऽभित्। वज्रऽभृत्। यः। हरिऽस्थाः॥ सः। इंद्र।
चित्रान्। अभि। तृंधि। वाजान्॥ २

हे इंद्र ऋजीषी। ऋजीषशब्देन गतरसः सोमोऽभिधीयते। तद्वान्यस्त्वं तरुत्रः शत्रूणां तारकोऽसि यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुरसि यस्त्वं मतीनां स्तोतृणां॥ मन्यतेः स्तुतिकर्मणः कर्तरि क्तिच्॥ वृषभः कामानां वर्षितासि स त्वमीमेनं सोमं पाहि। पिब। हे इंद्र यस्त्वं वज्रभृद्वज्रधरो यस्त्वं गोत्रभिद्गोत्राणां पर्वतानां मेघानां वा भेत्तासि यस्त्वं हरिष्ठा हर्योः स्थातासि हे इंद्र स त्वं चित्रान् विचि-त्रान् वाजानन्नान्यभितृंधि। अस्मभ्यं प्रकाशय॥

॥ अथ तृतीया॥

एवा पाहि प्रत्नथा मंदतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः।
आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि शत्रूँरभि गा इंद्र तृंधि॥ ३

एव। पाहि। प्रत्नऽथा। मंदतु। त्वा। श्रुधि। ब्रह्म।

ववृधस्व। उत। गीःऽभिः।

आविः। सूर्यं। कृणुहि। पीपिहि। इषः। जहि। शत्रून्।

अभि। गाः। इंद्र। तृंधि॥ ३

हे इंद्र त्वं प्रत्नथा प्रत्नान्पुराणान् सोमान्यथापिबस्तथैवैवमिममस्मदीयं सोमं पाहि। पिब। स च सोमस्त्वया पीतः सन् त्वा त्वां मंदतु। मदयतु। ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रं श्रुधि। शृणु। उतापि च गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ववृधस्व। त्वं वर्धस्व। अपि च सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमाविष्कृणुहि। आविष्कुरु। यद्वा सूर्यं यथा प्रकाशेन तथा कुर्वित्यर्थः। इषोऽन्नानि च पीपिहि। अस्मभ्यं प्यायय। शत्रूनस्मत्प्रतिपक्षान् जहि। नाशय। हे इंद्र त्वं पणिभिरपहृता गा अभितृंधि। प्रकाशय॥

॥ अथ चतुर्थी॥

ते त्वा मदा बृहदिंद्र स्वधाव इमे पीता उक्षयंत द्युमंतं।

महामनूनं तवसं विभूतिं मत्सरासो जर्हृषंत प्रसाहं॥ ४

ते। त्वा। मदाः। बृहत्। इंद्र। स्वधाऽवः। इमे। पीताः।

उक्षयंत। द्युऽमंतं।

महां। अनूनं। तवसं। विऽभूतिं। मत्सरासः। जर्हृषंत।

प्रऽसहं॥ ४

हे स्वधावोऽन्नवन्निंद्र मदा मदकरास्त इमे पीताः सोमा द्युमंतं दीप्तिमंतं त्वा त्वां बृहदत्यंतमुक्षयंत। सिंचयंतु। अपि च हे इंद्र त्वां मत्सरासो मदकराः सोमा जर्हृषंत। भृशं हर्षयंतु। कीदृशं। महां महांतं प्रभूतमनूनं सर्वैर्गुणैर्न्यूनतारहितं। संपूर्णगुणमित्यर्थः। तवसं प्रवृद्धं विभूतिं विभवंतं प्रसाहं शत्रूणामभिभवितारं॥

॥ अथ पंचमी ॥

येभिः सूर्यमुषसं मंदसानोऽवासयोऽप दृळ्हानि दर्द्रत्।

महामद्रिं परि गा इंद्र संतं नुत्था अच्युतं सदसः परि स्वात्॥ ५

येभिः। सूर्यं। उषसं। मंदसानः। अवासयः। अप।

दृळ्हानि। दर्द्रत्।

महां। अद्रिं। परि। गाः। इंद्र। संतं। नुत्थाः। अच्युतं।

सदसः। परि। स्वात्॥ ५

हे इंद्र येभिर्यैः सोमैर्मंदसानो मोदमानस्त्वं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमुषसमुषोदेवतां चावासयः स्वस्थाने न्यवासयः। अथवा सूर्योषसौ यथा तमांसि विवासयतस्तथाकार्षीः। किं कुर्वन्। दृळ्हानि दृढानि तमांस्यपदर्द्रत्। अपदारयन्। किंच हे इंद्र त्वं पणिभिरपहृता गाः परि संतं परितो विद्यमानं महां महांतमद्रिं पर्वतं नुत्थाः। अनुदः। कीदृशं। स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालितं विनाशरहितं। स्थिरमित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तव क्रत्वा तव तद्दंसनाभिरामासु पक्वं शच्या नि दीधः।

और्णोर्दुर उस्रियाभ्यो वि दृळ्होदूर्वाद्गा असृजो

अंगिरस्वान्॥ ६

तव। क्रत्वा। तव। तत्। दंसनाभिः। आमासु। पक्वं।

शच्या। नि। दीधरिति दीधः।

और्णोः। दुरः। उस्रियाभ्यः। वि। दृळ्हा। उत्।

ऊर्वात्। गाः। असृजः। अंगिरस्वान्॥ ६

हे इंद्र तव क्रत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दंसनाभिस्त्वदीयैः कर्मभिः पच्या सामर्थ्येनामासु अपक्वासु गोषु पक्वं परिणतं महत्सिद्धं पयो निदोधः । नितरां धारयसि । अपि च हे इंद्र त्वमुस्त्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । दृढ्हा दृढानि । बलेन पाषाणादिभिर्दृढीकृतानीत्यर्थः । दुरो द्वाराणि व्यौर्णोः । उद्घाटितवानसि । अंगिरस्त्वानंगिरोभिर्युक्तस्त्वमूर्णोत्सूत्रात् । गोष्ठादित्यर्थः । गा उदसृजः । उदगमयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

पप्राथ क्षां महि दंसो व्यु१र्वीमुप द्यामृष्वो बृहदिंद्र स्तभायः ।
अधारयो रोदसी देवपुत्रे प्रत्ने मातरा यह्वी ऋतस्य ॥ ७

पप्राथ । क्षां । महि । दंसः । वि । उर्वीं । उप । द्यां ।
ऋष्वः । बृहत् । इंद्र । स्तभायः ।
अधारयः । रोदसी इति । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । प्रत्ने इति ।
मातरा । यह्वी इति । ऋतस्य ॥ ७

हे इंद्र त्वं महि महता दंसो दंससा कर्मणोर्वीं विस्तीर्णां क्षां भूमिं वि पप्राथ । विशेषेण पूरितवानसि ॥ प्रा पूरण इति धातुः ॥ हे इंद्र ऋष्वो महांस्त्वं बृहद्बृहतीं द्यां दिवमुपस्तभायः । उपस्तभ्नासि । निरालंबं वितिष्ठंती द्यौर्येण न पतती इत्यथा करोतीत्यर्थः । अपि च त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयः । पोषणैर्धारयसि । कीदृश्यौ । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । प्रत्ने पुराणे मातरा मातरौ निर्मात्र्यावृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा यह्वी यह्व्यौ महत्यौ । यद्वा विश्वस्य मातरावृतस्य ब्रह्मणो यह्वी पुत्र्यौ । यह्वुरित्यपत्यनामैतत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अध त्वा विश्वे पुर इंद्र देवा एकं तवसं दधिरे भराय ।
अदेवो यदभ्यौहिष्ट देवान्त्स्वर्षाता वृणत इंद्रमत्र ॥ ८

अध । त्वा । विश्वे । पुरः । इंद्र । देवाः । एकं । तवसं ।
दधिरे । भराय ।
अदेवः । यत् । अभि । औहिष्ट । देवान् । स्वःऽसाता ।
वृणते । इंद्रं । अत्र ॥ ८

अथाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे वज्रादयो हे इंद्र एकं मुख्यं तवसं प्रवृद्धं बलवंतं त्वा त्वां भराय संग्रामाय पुरो दधिरे। पुरस्ताच्चक्रिरे। यद्यदादेवो वृत्रोऽसुरो देवानभ्यौहिष्ट संग्रामार्थमभिगतवान्॥ ओहतिर्गतिकर्मा॥ किंचास्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षातौ संग्राम इंद्रं वृणते। संभजंते च। अद्यत इति शेषः। ततो भीतेंद्रं देवेषु पलायितेषु समभजन्नित्यर्थः। अधुना पुरो दधिर इति संबंधः॥

॥ अथ नवमी ॥

अध द्यौश्चित्ते अप सा नु वज्राद्द्वितानमद्भियसा स्वस्य मन्योः।
अहिं यदिंद्रो अभ्योहसानं नि चिद्विश्वायुः शयथे जघान॥ ९

अध । द्यौः । चित् । ते । अप । सा । नु । वज्रात् । द्विता ।
अनमत् । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।
अहिं । यत् । इंद्रः । अभि । ओहसानं । नि । चित् ।
विश्वऽआयुः । शयथे । जघान ॥ ९

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन द्यौश्चित् द्युलोकोऽपि हे इंद्र अथाधुनास्मिन् काले द्विता द्विधा क्षितकारात्ते त्वदीयाद्वज्रात्स्वस्यात्मीयान्मन्योः क्रोधाच्च भियसा भयेनापानमत्। अपनतासीत्। नु इति पूरणः। विश्वायुर्व्याप्त इंद्रो यद्यदास्योहसानमभिगच्छंतमहिं वृत्रं शयथे शयनस्थाने। मारयामेत्यर्थः। जघान न्यवधीत्। चिदिति पूरणः। यदा वृत्रं जघानास्मिन्काले द्यौरनमेति संबंधः॥

॥ अथ दशमी ॥

अध त्वष्टा ते मह उग्र वज्रं सहस्रभृष्टिं ववृतच्छताश्रिं।

निकाममरमणसं येन नवंतमहिं सं पिणगृजीषिन् ॥ १०

अध। त्वष्टा। ते। महः। उग्र। वज्रं। सहस्रऽभृष्टिं।

ववृतत्। शतऽअश्रिं।

निऽकामं। अरऽमनसं। येन। नवंतं। अहिं। सं।

पिणक्। ऋजीषिन् ॥ १०

अधाधुना हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र महो महतस्तव त्वष्टा देवशिल्पी वज्रं ववृतत्। न्यवर्तयत्। निष्पन्नं कृतवान्। कीदृशं। सहस्रभृष्टिं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं। हे ऋजीषिन् गतरससोमवन्निंद्र येन वज्रेण निकामं। नियतः कामो यस्य तं। अरमणसं। शत्रूणामरमभिगंतृ मनो यस्य तं। नवंतं शब्दायमानमहिं वृत्रमसुरं संपिणक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोषाः पचच्छतं महिषाँ इंद्र तुभ्यं।

पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्मै ॥ ११

वर्धान्। यं। विश्वे। मरुतः। सऽजोषाः पचत्। शतं।

महिषान्। इंद्र। तुभ्यं।

पूषा। विष्णुः। त्रीणि। सरांसि॥ धावन्। वृत्रऽहनं।

मदिरं। अंशुं। अस्मै ॥ ११

सजोषाः सह प्रीयमाणा विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इंद्र यं त्वां मधोन् स्तोत्रैर्वर्धयंति हे इंद्र तस्मै तुभ्यं पूषैतन्नामको देवो विष्णुरेतन्नामकश्च शतं शतसंख्याकान् महिषान् पंचत्रून् पचत्। पचेत्। अपि चास्मै तुभ्यं सरांसि द्रोणकलशपूतभृदाधवनीयाख्यानि त्रीणि पात्राण्यंशुं सोमं धावन्। अगच्छन्। सोमैः पात्राणि पूर्यंत इत्यर्थः। कीदृशं सोमं। मदिरं मदकरं वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हंतारं। अत्र वृत्रहन्शब्देन सोमोऽभिधीयते। पीते हि सति सोमे वृत्राणि हंतुमिंद्रः समर्थो भवतीति यावत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ क्षोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज ऊर्मिमपां ।
तासामनु प्रवत इंद्र पंथां प्रार्दयो नीचीरपसः समुद्रं ॥ १२

आ । क्षोदः । महि । वृतं । नदीनां । परिऽस्थितं ।
असृजः । ऊर्मिं । अपां ।
तासां । अनु । प्रऽवतः । इंद्र । पंथां । प्र । आर्दयः ।
नीचीः । अपसः । समुद्रं ॥ १२

हे इंद्र त्वं महि महद्वृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां सिंधूनां संबंधि क्षोद उदकमासृजः। आ समंतात्सृष्टवानसि। येन नद्यः पूर्णाः प्रवहेयुस्तदित्यर्थः। अपामुदकानामूर्मिं समूहं सृष्टवानसि। पुनर्वचनमादरार्थं। हे इंद्र तासां नदीनां संबंधिनः पंथां पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकार्षीरिति शेषः। अन्विस्युपसर्गयोग्यक्रियाध्याहारः। किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः। वेगयुक्ता इत्यर्थः। अपसोऽप उदकानि। अपस इत्यत्र एवार्थे वर्तते। समुद्रमुदधिं प्रार्दयः। प्रागमयः। अर्दयतिर्गमनकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एवा ता विश्वा चकृवांसमिंद्रं महामुग्रमजुर्यं सहोदां ।
सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे ववृत्यात् ॥ १३

एव । ता । विश्वा । चकृऽवांसं । इंद्रं । महां । उग्रं ।

अजुर्यं । सहःऽदां ।

सुऽवीरं । त्वा । सुऽआयुधं । सुऽवज्रं । आ । ब्रह्म । नव्यं ।

अवसे । ववृत्यात् ॥ १३

हे इंद्र त्वा त्वां नव्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्माख्याभिः कृतं स्तोत्रमवसेऽस्माकं रक्षणायाववृत्यात् । आवर्तयतु । कीदृशं त्वां । एवैवमुक्तप्रकारेण ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चकृवांसं कृतवंतमिंद्रमीश्वरं महां महांतमुग्रमोजस्विनमजुर्यं जरारहितं सहोदां सहसो बलस्य दातारं सुवीरं शोभना वीरा यस्य तं स्वायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स नो वाजाय श्रवस इषे च राये धेहि द्युमत इंद्र विप्रान् ।

भरद्वाजे नृवत इंद्र सूरीन्दिवि च स्मैधि पार्ये न इंद्र ॥ १४

सः । नः । वाजाय । श्रवसे । इषे । च । राये । धेहि ।

द्युऽमतः । इंद्र । विप्रान् ।

भरत्ऽवाजे । नृऽवतः । इंद्र । सूरीन् । दिवि । च । स्म ।

एधि । पार्ये । नः । इंद्र ॥ १४

हे इंद्र स त्वं द्युमतो दीप्तिमतो विप्रान्मेधाविनोऽस्मान्वाजाय बलाय श्रवस इषे चान्नाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इंद्र भरद्वाजे मयि नृवतो मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । सूरीन् मम स्तोतॄन् पुत्रपौत्रान् कुर्विति शेषः । हे इंद्र त्वं पार्ये पारणीय आगामिनि च दिवि दिवस एधि स्म नः । अस्माकं रक्षिता खलु भवेत्यर्थः ॥

षष्ठेऽहनि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽनुरूपतृचस्याया वाजमिति तृतीया । सूत्रितं च । अया वाजं देवहितं सनेमेति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८, ३, । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

अया वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५

अया । वाजं । देवऽहितं । सनेम । मदेम शतऽहिमाः ।

सुऽवीराः ॥ १५

अयानया स्तुत्या देवहितं देवेन द्योतमानेनेंद्रेण दत्तं वाजमन्नं सनेम । वयं संभजेम । अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपेता वयं मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

तमु ष्टुहीति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । तमु ष्टुहीति ॥ अभिप्लवे निष्केवल्ये एतद्विनियोगः । सूत्रितं च । तमु ष्टुहीति मध्यंदिनः । आ० ८. ५. । इति ॥ इंद्राग्न्योः कुलायनाम्न्येकाहेऽपि निष्केवल्य एतद्विनियोगः । सूत्रितं च । तिष्ठा हरी तमु ष्टुहीति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये । तत्रैव पंचमारण्यके सूत्रितं । तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजाः सुत इत्थं निमिश्ल इंद्र सोम इति त्रीणि । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा वन्वन्नवातः पुरुहूत इंद्रः ।

अषाळ्हमुग्रं सहमानमाभिर्गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनां ॥ १

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् ।

अवातः । पुरुऽहूत । इंद्रः ।

अषाळ्हं । उग्रं । सहमानं । आभिः । गीःऽभिः । वर्ध ।

वृषभं । चर्षणीनां ॥ १

अभिभूत्योजा अभिभावुकतेजा वन्वन् शत्रून् हिंसन् अवातः शत्रुभिरहिंसितः ॥ वनोतेर्हिंसार्थस्य नञ्पूर्वस्य रूपं । यद्वा वातेर्वातं ॥ अनभिगतः पुरुहूतो बहुभिराहूतो य इंद्रोऽस्तीति शेषः । हे भरद्वाज तमु ष्टुहि । तमेवेंद्रं स्तुहि । अपि

याभिर्वच्यमाणाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिंद्रं वर्धं । वर्धय । कीदृशं । अषाढ़ं शत्रुभिरभिभूतमशक्यमुग्रं उद्गूर्णं ओजस्विनं वा सहमानं शत्रूनभिभवंतं चर्षणीनां प्रजानां संबंधिनं वृषभं वर्षितारं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स युध्मः सत्वा खजकृत्समद्वा तुविम्रक्षो नदनुमाँ ऋजीषी ।

बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुषीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २

सः । युध्मः । सत्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । तुविऽम्रक्षः ।

नदनुऽमान् । ऋजीषी ।

बृहत्ऽरेणुः । च्यवनः । मानुषीणां । एकः । कृष्टीनां ।

अभवत् । सहऽवा ॥ २

बृहद्रेणुर्बृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्थापकः । संग्रामेष्विति यावत् । एकः मुख्यः सहावा बलवान् स इंद्रो मानुषीणां मनोः संबंधिनीनां कृष्टीनां प्रजानां यजमानानां च्यवनोऽभिगंताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युध्मो योद्धा सत्वा दाता ॥ सनोतेरिदं रूपं ॥ खजकृत् खजानां संग्रामाणां कर्ता ॥ खज इति संग्रामनामैतत् ॥ समद्वा । यजमानैः सह मदः समत् मद्वान् । तुविम्रक्षः ॥ म्रक्षतिः संघ्नो हननकर्मा ॥ तुवीनां बहूनां बधंयेन संघ्ने हननकर्ता नदनुमान् शब्दवानृजीषी । ऋजीषशब्देन सवनद्वयाभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिषुतः सोम उच्यते । तद्वान् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह नु त्यददमयो दस्यूँरेकः कृष्टीरवनोरार्याय ।

अस्ति स्विन्नु वीर्यं१ तत्त इंद्र न स्विदस्ति तदृतुथा

वि वोचः ॥ ३

त्वं । ह । नु । त्यत् । अदमयः । दस्यून् । एकः । कृष्टीः ।

अवनोः । आर्याय ।

अस्ति। स्वित्। नु। वीर्यं। तत्। ते। इंद्र। न। स्वित्।

अस्ति। तत्। ऋतुऽथा। वि। वोचः ॥ ३

हे इंद्र त्यस्य स त्वं त्यदिति तच्छब्दपर्यायः। अत्र लिंगव्यत्ययः दस्यून् कर्महीनान् जनान् नु क्षिप्रमदमयः। दांतानकरोः। चशब्दः पूरणार्थः। अपि चैको मुख्यस्त्वं ऋष्टेः पुत्रदासादीनामर्थाय क्रमंसते जानायामनोः। अददाः। एवं स्तुवन्नपृषिरिंद्रं यदा नाद्राक्षीत्तदा तस्य वीर्यसद्भावे विचिकित्समानः पराधर्षं-भाष। हे इंद्र ते तव यच्छूर्यंसक्तं तदीयं सामर्थ्यं स्विन्नुस्ति। किंस्विद्भवति। स्विन्निति विचिकित्सायां। यद्वा नास्ति स्वित्। तद्वक्तव्यं तथा काले काले पि वोचः। विशेषेण ब्रूहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सदिद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य।

उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरध्रस्य रध्रतुरो बभूव ॥ ४

सत्। इत्। हि। ते। तुविऽजातस्य। मन्ये। सहः। सहिष्ठ।

तुरतः। तुरस्य।

उग्रं। उग्रस्य। तवसः। तवीयः। अरध्रस्य। रध्रऽतुरः।

बभूव ॥ ४

पूर्वमंत्र इंद्रस्य बलसदसद्भावं संदिह्यानया बलमस्त्येवेत्यवधारयन्नाह। हि यस्मादर्थे। हि यस्मात्कारणात् हे सहिष्ठ बलवत्तमेंद्र तुविजातस्य बहुयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिंसतस्तुरस्य शत्रूणां हिंसितुर्बलवतो वा ते तव सहो बलं सदिद्विद्यमानमेवाहं मन्ये। उग्रस्योजस्विनस्तवसः प्रवृद्धस्यारध्रस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुमशक्यस्य ॥ रध्येर्वशीकरणार्थस्य रूपं ॥ रध्रतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिंसकस्य तव बलं बभूव। भवत्येव। कीदृशं। उग्रसदृशं तवीयः प्रवृद्धतरं। यतस्त्वं वृत्रादीन् शत्रून् हंसि अतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्था वदद्भिर्वलमंगिरोभिः।

हन्नच्युतच्युद्दस्मेषयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः॥ ५

तत्। नः। प्रत्नं। सख्यं। अस्तु। युष्मे इति। इत्था।

वदत्ऽभिः। वलं। अंगिरःऽभिः।

हन्। अच्युतऽच्युत्। दस्म। इषयंतं। ऋणोः। पुरः। वि।

दुरः। अस्य। विश्वाः॥ ५

प्रत्नं पुराणं। चिरकालानुवर्तीत्यर्थः। तत्प्रसिद्धं नोऽस्मदीयं सख्यं स्तुत्यस्तोतृलक्षणं सखित्वं हे इंद्र युष्मे युष्मास्वस्तु। पूजार्थं बहुवचनं। हे अच्युतच्युदच्युतानामविचलितानां च्यावक हे दस्म दर्शनीयेंद्र त्वमिषयंतमायुधानि प्रेरयंतं वलमेतन्नामानमसुरमित्था सत्यमेव वदद्भिस्त्वां स्तुवद्भिरंगिरोभिः सह हन्। हतवानसि। अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि व्यृणोः व्यगमयः। वियुक्तान्यकार्षीरित्यर्थः। विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां द्वारश्च व्यृणोः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्त्युग्र ईशानकृन्महति वृत्रतूर्ये।

स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु॥ ६

सः। हि। धीभिः। हव्यः। अस्ति। उग्रः। ईशानऽकृत्।

महति। वृत्रऽतूर्ये।

सः। तोकऽसाता। तनये। सः। वज्री। वितंतसाय्यः।

अभवत्। समत्ऽसु॥ ६

उग्र ओजस्वीशानकृत् । स्तोतृनीशानान् समर्थान्करोतीतीशानकृत् । स इंद्रो भवति प्रभृते प्रकृष्टे संग्रामे । प्रतूर्थं इति संग्रामनामैतत् । धीभिः स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा हव्यो नानार्थिभिराह्वातव्योऽस्ति । भवति । चिदर्थः पादपूरणः । तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य साती लाभे निमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्ते सति स इंद्र आह्वातव्योऽस्ति । वज्री वज्रवान् स इंद्रः सगत्सु संग्रामेषु वितंतसाय्यो विशेषेण विस्तार्यः स्तोतृभिर्वंदनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥ तंतस इति धातुर्हिंसाकर्मा । तस्य कर्तरि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स मज्मना जनिम मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र सर्स्रे ।

स द्युम्नेन स शवसोत राया स वीर्येण नृतमः समोकाः ॥ ७

सः । मज्मना । जनिम । मानुषाणां । अमर्त्येन । नाम्ना ।

अति । प्र । सर्स्रे ।

सः । द्युम्नेन । सः । शवसा । उत । राया । सः ।

वीर्येण । नृऽतमः । संऽओकाः ॥ ७

स इंद्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्रा मज्मना बलेन । मज्मनेति बलनामैतत् । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म । सर्वमित्यर्थः । अतिप्रसर्स्रे । अतिप्रगच्छे । स इंद्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति । किंच स इंद्रः शवसा बलेन समोका भवति । उतापि च नृतमो नेतृतमः स इंद्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स यो न मुहे न मिथू जनो भूत्सुमंतुनामा चुमुरिं धुनिं च ।

वृणक्पिप्रुं शंबरं शुष्णमिंद्रः पुरां च्यौत्नाय शयथाय नू चित् ॥ ८

सः। यः। न। मुहे। न। मिथु। जनः। भूत्।

सुमंतुऽनामा। चुमुरिं। धुनिं। च।

वृणक्। पिप्रुं। शंबरं। शुष्णं। इंद्रः। पुरां। च्यौत्नाय।

शयथाय। नु। चित्। ८

य इंद्रो न मुहे संग्रामे कदापि न मुह्यति। यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भूत् न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा। प्रख्यातनामेत्यर्थः। स इंद्रः पुरां शत्रुसंबंधिनीनां पुरीणां च्यौत्नाय च्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नू चित् शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः। तथा चुमुरिं धुनिं चैतन्नामकावसुरौ वृणक्। अवृणक्। हिंसितवानसि॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा॥ अपि च पिप्रुं शंबरं शुष्णमेतन्नामकान् त्रीनसुरान् हिंसितवानसि॥

॥ अथ नवमी॥

उदावता त्वक्षसा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणत्राभि प्र मंद पुरुदत्र मायाः॥ ९

उत्ऽअवता। त्वक्षसा। पन्यसा। च। वृत्रऽहत्याय। रथं।

इंद्र। तिष्ठ।

धिष्व। वज्रं। हस्ते। आ। दक्षिणऽत्रा। अभि। प्र। मंद।

पुरुऽदत्र। मायाः॥ ९

हे इंद्र उदवतोद्गच्छता॥ अवतिरत्र गतिकर्मा॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकर्त्रा पन्यसा स्तुत्यतरेण बलेन युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ। आरोह। तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाणौ वज्रं स्वकीयमायुधमाधिष्व। आधत्स्व। तदनंतरं हे पुरुदत्र बहुधनेंद्र त्वमासुरीर्मायाः अभ्यभिगम्य प्रमंद। प्रकर्षेण जहि। अत्र मंदतिर्वधकर्मा॥

॥ अथ दशमी ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिंद्र हेती रक्षो नि धक्ष्यशनिर्न भीमा ।

गंभीरयं ऋष्वया यो रुरोजाध्वानयद्दुरिता दंभयंच्च ॥ १०

अग्निः । न । शुष्कं । वनं । इंद्र । हेतिः । रक्षः । नि । धक्षि ।

अशनिः । न । भीमा ।

गंभीरया । ऋष्वया । यः । रुरोज । अध्वनयत् । दुःऽइता ।

दंभयंत् । च ॥ १०

अग्निर्नाग्निरिव । नशब्द उपमार्थीयः । यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इंद्र हेतिस्त्वदीयं वज्रं तद्वद्रक्षनूनाशयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा यथाशनिर्भीमा भवति तद्वद्भयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि धक्षि । वज्रेण नितरां दह । य इंद्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया महत्या ॥ ऋष्व इति महन्नामैतत् ॥ हेत्या रुरोज बभंज । अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति । तथा च दुरिता दुरितानि दंभयच्च भिनत्ति च । स त्वं रक्षो नि धक्षीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सहस्रं पथिभिरिंद्र राया तुविद्युम्न तुविवाजेभिरर्वाक् ।

याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतोः ॥ ११

आ । सहस्रं । पथिऽभिः । इंद्र । राया । तुविऽद्युम्न ।

तुविऽवाजेभिः । अर्वाक् ।

याहि । सूनो इति । सहसः । यस्य । नु । चित् । अदेवः ।

ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥ ११

हे तुविद्युम्न बहुधन हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र। ओजसो जातमुत मन्ये त्वेनं। ऋग्वे० १०, ७३, १०,। इति निगमांतरे बलपुत्रत्वं सिद्धं। राय। धनेन युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रेण। बहुभिरित्यर्थः। तुविया। जेभिर्बहुबलैः पथिभिः। पतंति गच्छंत्येभिरिति पंथानो वाहाः। तैरर्वाक् मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ। हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र यस्य तव योतोर्बलादिभिः पृथक्कर्तुमदेवः कश्चिदसुरो नू चिदीशे नेष्टे। अत्र नूचिदिति निषेधार्थे वर्तते॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र तु॑विद्यु॒म्नस्य॒ स्थवि॑रस्य॒ घृष्वे॑र्दि॒वो र॑रप्शे महि॒मा पृ॑थि॒व्याः।
नास्य॒ शत्रु॒र्न प्र॑ति॒मान॑मस्ति॒ न प्र॑ति॒ष्ठिः पु॑रुमा॒यस्य॒ सह्योः॑॥१२

प्र। तु॒वि॒ऽद्यु॒म्नस्य॑। स्थवि॑रस्य। घृष्वेः॑। दि॒वः। र॒र॒प्शे॒।
म॒हि॒मा। पृ॒थि॒व्याः।
न। अ॒स्य॒। शत्रुः॑। न। प्र॒ति॒ऽमान॑म्। अ॒स्ति॒। न।
प्र॒ति॒ऽस्थिः। पु॒रु॒ऽमा॒यस्य॑। सह्योः॑॥ १२

तुविद्युम्नस्य बहुयशसो बहुधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणां घर्षकस्येंद्रस्य महिमा महत्त्वं दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्च प्ररप्शे। प्ररिरिचे। रिरप्शेति महन्नामसु पाठात् नाम्नां च प्रायेण धातुजन्यत्वात् रप्शतिरत्रातिशयवाची। पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभवितुरस्येंद्रस्य शत्रुः घातयिता नास्ति। प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति। अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नास्ति। स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र तत्ते॑ अ॒द्या कर॑णं कृ॒तं भू॒त्कुत्सं॒ यदा॒युम॑तिथि॒ग्वम॑स्मै।
पु॒रू स॒हस्रा॒ नि शि॑शा अ॒भि क्षामुत्तू॒र्व॑याणं धृष॒ता नि॑नेथ॥१३

प्र । तत् । ते । अद्य । करणं । कृतं । भूत् । कुत्सं । यत् ।

आयुं । अतिथिऽग्वं । अस्मै ।

पुरु । सहस्रा । नि । शिशाः । अभि । क्षां । उत् ।

तूर्वयाणं । धृषता । निनेथ ॥ १३

अद्येदानीमपि हे इंद्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभूत् । प्रभवति । प्रकाशते किं तदित्युच्यते । कुत्सं शुष्णाद्राक्षसादेतन्नामानमृषिं चायुं मनुष्यः सकाशादेतत्संज्ञकं पौरुकुत्सममतिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं च शंबराद्ररक्षिथेति यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वेण संबंधः । ररक्षिथेति द्वितीयास्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः । अपि चास्मा अनंतरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरूणि बहूनि सहस्रा सहस्राणि शंबरस्य धनानि निशिशाः । अददाः । इंद्रः शंबरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय ददावित्यर्थः । तथा हे इंद्र धृषता धर्षणेन त्वदीयेन वज्रेण शंबरं हत्वा क्षां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्यां वर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासमुन्निनेथ । आपक्षय उद्गमयः ॥

अनुक्रीनाद्रिकाहे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिघ्न इति सूक्तमुखीया । सूत्रितं च । अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा अनु ते दायि मह इंद्रियाय । आ० ८. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अनु त्वाहिघ्ने अधं देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनां ।

करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ १४

अनुं । त्वा । अहिऽघ्ने । अधं । देव । देवाः । मदन् । विश्वे

कविऽतमं । कवीनां ।

करः । यत्र । वरिवः । बाधिताय । दिवे । जनाय । तन्वे ।

गृणानः ॥ १४

हे देव द्योतमानेंद्र त्वा त्वामधाद्यस्मिन्काले विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारोऽहिघ्ने मेघहननाय। वृष्टिप्रदानायेत्यर्थः। अन्वमदन्। अनुमदंति। अनुस्तुवंति। कीदृशं त्वां। कवीनां मेधाविनां मध्ये कवितममत्यंतं कविं। यत्र यस्मिन्काले गृणानः स्तोतृभिः स्तूयमानस्त्वं बाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रे जनाय तस्मै स्तोतॄणां तनयाय च वरिवो धनं करः अकरोः अददाः। अथवा हे देवेंद्र यस्मिन्काले विश्वे सर्वे देवाः सुराः। अहिवृत्र एवोच्यते। तस्य हननाय कवीनां कवितमं त्वामनुमदंति। यत्र यस्मिन् सति बाधितायासुरैः पीडिताय दिवे द्युलोकनिवासाय जनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेन तव शोभार्थं वरिवश्चकर्थ ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अनु द्यावापृथिवी तत्त ओजोऽमर्त्या जिहत इंद्र देवाः ।

कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥ १५

अनु। द्यावापृथिवी इति। तत्। ते। ओजः। अमर्त्याः।

जिहते। इंद्र। देवाः।

कृष्व। कृत्नो इति। अकृतं। यत्। ते। अस्ति। उक्थं।

नवीयः। जनयस्व। यज्ञैः ॥ १५

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो बलं द्यावापृथिवी अनुजिहाते। अमर्त्या अमरणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनुजिहते। अनुगच्छंति। हे कृत्नो यज्ञानां कर्मणां कर्तस्ते त्वदीयमकृतं यत्कर्मास्ति तत्कृष्व। कुरुष्व। तदनंतरं यज्ञैः हे सुनवीयो नवतरमुक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य पष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

महाँ इंद्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अनुक्रांतं च। महांत्सप्तोनेति ॥ माध्यंदिने सवने सोमातिरेके शस्त्रं भवति। तत्रेदं सूक्तं। सूत्रितं च। महाँ इंद्रो नृवदिष्यत्येनु कं। आ० ६. ७. । इति ॥ समूढे द्वितीये छंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। महाँ इंद्रो नृवदिति मरुत्वतीयं। आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महाँ इंद्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः ।
अस्मद्र्यग्वावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १

महान् । इंद्रः । नृऽवत् । आ । चर्षणिऽप्राः । उत ।
द्विऽबर्हाः । अमिनः । सहःऽभिः ।
अस्मद्र्यक् । ववृधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुऽकृतः ।
कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १

नृवत् यथा नेता राजा भृत्यादीनां कामानां पूरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां स्तोतृजनानां कामानां पूरको महान्प्रभूत इंद्र आगच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्गच्छत्वित्याख्यातस्याध्याहारः । उतापि च द्विबर्हा द्वयोर्लोकयोः परिवृढः सहोभिः बलैरमिनोऽहिंसनीय इंद्रोऽस्मद्र्यगस्मदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तीर्णः पृथुर्गुणैः प्रथितः कर्तृभिर्यजमानैः सुकृतो भूत् । सुष्ठु परिचरितो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रमेव धिषणा सातये धाद्बृहंतमृष्वमजरं युवानं ।
अषाड्ढेन शवसा शूशुवांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असामि ॥ २

इंद्रं । एव । धिषणा । सातये । धात् । बृहंतं । ऋष्वं ।
अजरं । युवानं ।
अषाड्ढेन । शवसा । शूशुऽवांसं । सद्यः । चित् । यः ।
ववृधे । असामि ॥ २

धिषणास्मदीया स्तुतिः सातये दानायेंद्रमेव धात् । धारयति । कीदृशं । बृहंतं महांतमृष्वं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमषाड्ढेन शत्रुभिरनभिभूतेन

धनस्य बलेन स्तूयमानः सर्वैः प्रवृद्ध ॥ स्वयतेरिदं रूपं ॥ य इंद्रः सद्यश्चित्सद्य एव जात-मात्रः सन् अस्मास्वनल्पमधिकं यथा भवति तथा ववृधे वर्धते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृथू क॒रस्ना॑ ब॒हुला॒ गभ॑स्ती अस्म॒द्र्य१॑क्सं मि॑मीहि॒ श्रवां॑सि ।
यू॒थेव॑ प॒श्वः प॑शु॒पा दमू॑ना अ॒स्माँ इ॑न्द्रा॒भ्या व॑वृत्स्वा॒जौ ॥ ३

पृथू इति॑ । क॒रस्ना॑ । ब॒हुला॑ । गभ॑स्ती॒ इति॑ । अ॒स्म॒द्र्य॑क् ।
सं । मि॒मी॒हि॒ । श्रवां॑सि ।
यू॒थाऽइ॑व । प॒श्वः । प॒शु॒ऽपाः । दमू॑नाः । अ॒स्मान् । इ॒न्द्र॒ ।
अ॒भि । आ । व॒वृ॒त्स्व॒ । आ॒जौ ॥ ३

हे इंद्र त्वं पृथू विस्तीर्णौ करस्ना कर्मणां कर्तारौ बहुला बहुप्रदौ गभस्ती त्वदीयौ बाहू श्रवांस्यन्नानि। दातुमिति शेषः। अस्मद्र्यगस्मदभिमुखं संमिमीहि। कुरु। किंच हे इंद्र दमूना दांतमनास्त्वमाजौ संग्रामेऽस्मानभ्याववृत्स्व। अभ्याव-र्तस्व। तत्र दृष्टांतः। पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि यथावर्तयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तं व॑ इन्द्रं॑ च॒तिन॑मस्य शा॒कैरि॒ह नू॒नं वा॑ज॒यन्तो॑ हुवेम ।
यथा॑ चि॒त्पूर्वे॑ जरि॒तार॑ आ॒सुरने॑द्या अनव॒द्या अरि॑ष्टाः ॥ ४

तं । वः॒ । इन्द्रं॑ । च॒तिनं॑ । अ॒स्य॒ । शा॒कैः॑ । इ॒ह । नू॒नं ।
वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । हु॒वे॒म॒ ।
यथा॑ । चि॒त् । पूर्वे॑ । ज॒रि॒तारः॑ । आ॒सुः । अने॑द्याः ।
अ॒न॒व॒द्याः । अरि॑ष्टाः ॥ ४

पूजयन्तो वा। अन्यद्वा वाजयंत इच्छंतो वयं स्तोतारः मार्कैः मन्त्रैः समर्थैरस्य तव सहायैर्मरुद्भिः सहितं पतिं मरुतां पालकं। नायकमित्यर्थः। इंद्र परमेश्वरं तं यः प्रसिद्धं त्वां हुवेम। स्तुमः। यथा चिद्यथैव पूर्वे पुरातना जरितारः स्तोतारोऽनेद्या अनिंद्याः अनवद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसिताश्च बभूवुः हे इंद्र त्वत्प्रसादाद्वयमपि तथैव भवेमेत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

धृतव्रतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुक्षुः।
सं जग्मिरे पथ्या३ रायो अस्मिन्त्समुद्रे न सिंधवो यादमानाः॥५॥

धृतऽव्रतः। धनऽदाः। सोमऽवृद्धः। सः। हि। वामस्य।
वसुनः। पुरुऽक्षुः।
सं। जग्मिरे। पथ्याः। रायः। अस्मिन्। समुद्रे। न।
सिंधवः। यादमानाः॥५

स हि स खल्विंद्रो धृतव्रतो धृतकर्मा। धनदाः स एव धनप्रदः। कीदृशस्य धनस्येत्याकांक्षायामुपसर्जनीभूतस्यापि धनस्य विशेषणे वामस्य वसुन इति। वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य। यद्वा वसुनो धनस्य स्वामीति शेषः। सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः। पुरुक्षुर्बह्वन्नः स एव। अस्मिन्निंद्र एव पथ्याः स्तोतॄणां हितानि रायो धनानि संजग्मिरे। संगच्छंते। तत्र दृष्टांतः। सिंधवो नद्यः समुद्रे न यथा समुद्रे यादमाना अभिगच्छंत्यस्तद्वत्॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचसप्ततो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

शविष्ठं न आ भर शूर शव ओजिष्ठमोजो अभिभूत उग्रं।
विश्वा द्युम्ना वृष्ण्या मानुषाणामस्मभ्यं दा हरिवो
मादयध्यै॥६

शविष्ठं । नः । आ । भर ॥ शूर । शवः । ओजिष्ठं ।

ओजः । अभिऽभूते । उग्रं ।

विश्वा । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुषाणां । अस्मभ्यं । दाः ।

हरिऽवः । मादयध्यै ॥ ६

हे शूर विक्रांतेंद्र शविष्ठं बलवत्तमं शवो बलं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । हे अभिभूते शत्रूणामभिभावुकेंद्र उग्रमप्रसह्यमोजिष्ठमोजस्वितममोजो दीप्तिं चास्मभ्यमाभर । विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि द्योतमानानि यानि धनानि मानुषाणां मनुष्याणां भोग्यतया कल्पितानि हे हरिवो हरिवन्निंद्र तानि धनानि मादयध्यै अस्मान्मादयितुमस्मभ्यं दाः । प्रयच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते मदः पृतनाषाळमृध्र इंद्र तं न आ भर शूशुवांसं ।

येन तोकस्य तनयस्य सातौ मंसीमहि जिगीवांसस्त्वोताः ॥ ७

यः । ते । मदः । पृतनाषाट् । अमृध्रः । इंद्र । तं । नः ।

आ । भर । शूशुऽवांसं ।

येन । तोकस्य । तनयस्य । सातौ । मंसीमहि । जिगीवांसः ।

त्वाऽऊताः ॥ ७

पृतनाषाट् शत्रुसेनानामभिभविताऽमृध्रोऽहिंसितो यो मदो हर्षो हे इंद्र ते त्वया देयः शूशुवांसं प्रवृद्धं तं मदं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । त्वोतास्त्वया रक्षिता जिगीवांसो जितवंतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातौ लाभे निमित्तभूते सति येन हर्षेण मंसीमहि त्वां स्तुवीमहि तमाभरेति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो॑ भर॒ वृष॑णं॒ शुष्म॑मिंद्र धन॒स्पृतं॑ शूशु॒वांसं॑ सु॒दक्ष॑म् ।
येन॒ वंसा॑म॒ पृत॑नासु॒ शत्रू॒न्तवो॒तिभि॑रु॒त जा॒मीँर॒जामी॑न् ॥ ८

आ । नः॒ । भ॒र॒ । वृष॑णं । शुष्म॑ । इं॒द्र॒ । ध॒न॒ऽस्पृत॑॑ ।
शू॒शु॒ऽवांसं॑ । सु॒ऽदक्षं॑ ।
येन॑ । वंसा॑म । पृत॑नासु । शत्रू॑न् । तव॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ । उ॒त ।
जा॒मीन् । अजा॑मीन् ॥ ८

हे इंद्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं शेनाखचणं बलमस्मभ्यमाभर । आहर कीदृशं । धनस्पृतं धनस्य पालकं शूशुवांसं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनबलं । हे इंद्र तवोतिभिस्त्वदीयाभी रक्षाभिः पृतनासु संग्रामेषु ॥ पृतना इति संग्रामनाम ॥ येन बलेन शत्रून्वंसाम हनाम उतेत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीन्बंधूनुतापि चाजामीन् शत्रूंश्च येन शुष्मेण वंसाम तं शुष्ममाभरेति पूर्वेण संबंध ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ते॒ शुष्मो॑ वृष॒भ ए॑तु प॒श्चादोत्त॒राद॑ध॒रादा पु॒रस्ता॑त् ।
आ वि॒श्वतो॑ अ॒भि समे॑त्व॒र्वाङिंद्र॑ द्यु॒म्नं स्व॑र्वद्धेह्य॒स्मे ॥ ९

आ ॥ ते । शुष्मः॑ । वृ॒ष॒भः॒ ए॒तु । प॒श्चात् । आ । उ॒त्त॒रात् ।
अ॒ध॒रात् । आ । पु॒रस्ता॑त् ।
आ । वि॒श्वतः॑ । अ॒भि । सं । ए॒तु । अ॒र्वाङ् । इं॒द्र॒ । द्यु॒म्नं ।
स्वः॑ऽवत् । धे॒हि॒ । अ॒स्मे इति॑ ॥ ९

हे इंद्र वृषभो वर्षिता ते त्वदीयं शुष्मो बलमर्वाङस्मदभिमुखः सन् पश्चात्प- श्चिमभागादेतु । आगच्छतु । उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु । अधराद्दक्षिणादैतु । पुर-

स्तात्पूर्वभागं च गच्छतु। पश्चात् सर्वस्माद्विभागादभि अस्मानभिलक्ष्य वसिष्ठः सत्यमागच्छतु। हे इंद्र त्वं सर्वसुखयुक्तं द्युम्नं धनमस्मभ्यं धेहि। प्रयच्छ॥

॥ अथ दशमी॥

नृवत्त इंद्र नृतमाभिरूती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः।
ईक्षे हि वस्व उभयस्य राजन्धा रत्नं महि स्थूरं बृहंतं॥ १०

नृऽवत्। ते। इंद्र। नृऽतमाभिः। ऊती। वंसीमहि। वामं।
श्रोमतेभिः।
ईक्षे। हि। वस्वः। उभयस्य। राजन्। धाः। रत्नं।
महि। स्थूरं। बृहंतं॥ १०

नृवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयं धनं हे इंद्र ते त्वत्तो नृतमाभिर्नेतृतमाभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्वंसीमहि। वयं संभजेमहि। हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राजमानेंद्र त्वमुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वस्वो धनस्येक्षे ईशिषे तस्मात्कारणान्मयि महांतं स्थूरं विपुलं बृहंतं गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं॥ अत्र रत्नशब्दः पुंल्लिंगः॥ धाः। धेहि॥

॥ अथैकादशी॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिंद्रं।
विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रं सहोदामिह तं हुवेम॥ ११

मरुत्वंतं। वृषभं। ववृधानं। अकवऽअरिं। दिव्यं। शासं।
इंद्रं।
विश्वऽसहं। अवसे। नूतनाय। उग्रं। सहःऽदां। इह।
तं। हुवेम॥ ११

दृष्टाभिर्व्यसे नूतनाभिर्नितयायावसे रक्षणाय तं प्रसिद्धमिंद्रं हुवेम । स्तुमः । आह्वयामो वा । कीदृशं । मरुत्वंतं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामानां वर्षितारं वर्धमानं प्रवृद्धमकवारिसंकुचितगत्नं दिव्यं द्योतमानं यातं यातितारं विश्वघ्नं विश्वस्य लोकस्य भिभवितारमुग्रमोजस्विनं सहोदां बलप्रदं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।
अधा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातौ हवामहे तनये गोष्वप्सु ॥ १२

जनं । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृऽभ्यः ।
रंधय । येषु । अस्मि ।
अध । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरऽसातौ । हवामहे । तनये ॥
गोषु । अप्ऽसु ॥ १२

येषु येषां नृणां मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वमेभ्यो नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्यंतमात्मानं मन्यमानं जनं । बहुमन्यमानमित्यर्थः । रंधय । वशीकुरु । चिदिति पादपूरणः । अधाधुना पृथिव्यां भूम्यां शूरसातौ युद्धे प्रवृत्ते सति तनये पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्सूदकेषु च निमित्तेषु हे इंद्र त्वा द्युलोके स्थितं त्वां हवामहे । वयमाह्वयामः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं त एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोःशत्रोरुत्तर इत्स्याम ।
घ्नंतो वृत्राण्युभयानि शूर राया मदेम बृहता त्वोताः ॥ १३

वयं । ते । एभिः । पुरुऽहूत । सख्यैः । शत्रोःऽशत्रोः ।
उत्ऽतरे । इत् । स्याम ।
घ्नंतः । वृत्राणि । उभयानि । शूर । राया । मदेम ।
बृहता त्वाऽऊताः ॥ १३

हे पुरुहूत पुरुभिराहूतेंद्र एभिः प्रसिद्धैः सख्यैः स्तोतृजनैः सखिकर्मभिस्तैः त्वया सह वयमुभयानि जामिरूपाण्यजामिरूपाणि वृत्राण्यमित्राणि घ्नंतो हिंसंतः शत्रोः शत्रोः सर्वस्माच्छत्रोरुत्तर इत्याम। अधिका एव भवेम। हे शूर विक्रांतेंद्र स्तोता वयं त्वया रक्षिताः संतो बृहता महता राया धनेन मदेम। हृष्याम॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

द्यौर्न य इंद्रेति त्रयोदशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्रं त्रैष्टुभं। वि पिप्रोरित्येषा सप्तमी दशाक्षरचतुष्टययुक्ता विराट्। अनुक्रान्यते च। द्यौर्न वि पिप्रोर्विराडिति॥ पृष्ठ्यषडहस्य षष्ठेऽहनि तृतीयसवन उक्थ्यस्तोत्राणि यदि द्विपदासु स्तुवीरन् यदि वाग्निष्टोमसंस्थः स्यात्तदानीं माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकः स्वशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वमेतत्सूक्तं शंसेत्। सूत्रितं च। द्यौर्न य इंद्रेत्यच्छावाकः। आ० ८. ४.। इति॥ इदमेव सूक्तमिंद्राविष्णुरुरुक्रांतिनाम्न्येकाहे निष्केवल्यनिविद्धानं। द्यौर्न य इंद्रेति माध्यंदिनः। आ० ९. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्यौर्न य इंद्राभि भूमार्यस्तस्थौ रयिः शवसा पृत्सु जनान्।
तं नः सहस्रभरमुर्वरासां दद्धि सूनो सहसो वृत्रतुरं॥ १

द्यौः। न। यः। इंद्र। अभि। भूम। अर्यः। तस्थौ। रयिः।
शवसा। पृत्ऽसु। जनान्।
तं। नः। सहस्रंऽभरं। उर्वराऽसां। दद्धि। सूनो इति।
सहसः। वृत्रऽतुरं॥ १

यो रयिः पुत्ररूपं धनं शवसा बलेन पृत्सु संग्रामेष्वर्योऽरीन् शत्रून् जनानभितस्थौ आक्रामेत्। तत्र दृष्टांतः। द्यौर्न। द्योतमानः सूर्यो यथा भूम भूतान्याक्रामति तद्वत्। हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र त्वं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दद्धि। देहि। कीदृशं। सहस्रभरं सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरासामुर्वराणां सस्याढ्यानां भूमीनां सनितारं संभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणां शत्रूणां तरितारं तुर्वितारं वा।

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो न तुभ्यमन्विंद्र सत्रासुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ।

अहिं यद्वृत्रमपो वव्रिवांसं हन्नृजीषिन्विष्णुना सचानः ॥ २

दिवः । न । तुभ्यं । अनु । इंद्र । सत्रा । असुर्यं । देवेभिः ।

धायि । विश्वं ।

अहिं । यत् । वृत्रं । अपः । वव्रिऽवांसं । हन् । ऋजीषिन् ।

विष्णुना । सचानः ॥ २

दिवो द्युलोकस्येव हे इंद्र तुभ्यं सत्रा सत्यमेव विश्वं व्याप्तमसुर्यमसुरत्वं बलं देवेभिर्देवैः स्तोतृभिरनुधायि । व्यधायि । अकारि । स्तोतृभिः स्तूयमाना देवता बलवती भवतीत्यर्थः । हे ऋजीषिन् विगतरसस्तोमेंद्र विष्णुना सचानः संगच्छमानस्त्वं ॥ षच समवाय इति धातो रूपं ॥ यद्येनासुरेणाप उदकानि वव्रिवांसं परिवृत्वंतमवतिष्ठमानमागत्य हंतारं वृत्रमसुरं हन् अवधीः तद्बलं व्यधायीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तूर्वन्नोजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मेंद्रो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दर्त्नुमावत् ॥ ३

तूर्वन् । ओजीयान् । तवसः । तवीयान् । कृतऽब्रह्मा । इंद्रः ।

वृद्धऽमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् ।

पुरां । दर्त्नुं । आवत् ॥ ३

यद्यदिंद्रो विश्वासां सर्वासां पुरां पुरीणां दर्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररसस्य राजाभवत्। स्वाम्यासीत्। कीदृशः। तूर्वन् हिंसकान् हिंसन्नोजीयानतिशयेनौजस्वी तवसो बलवतस्तवीयान्बलवत्तरः शतमन्युः। शतं मन्यु क्रोधं यस्मै स्तोतृभिः सः। अथवा शतं दत्तं यज्ञाद्यं येन स्तोतृभ्यः सः। इन्द्रगणा इन्द्रसेनाः। एवंभूत इंद्रो राजाभवदिति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शतैरपद्रन्पणय इंद्रात्र दशोणये कवयेऽर्कसातौ ।

वधैः शुष्णस्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरेचीत्किं चन प्र ॥ ४

शतैः । अपद्रन् । पणयः । इंद्र । अत्र । दशऽओणये ।

कवये । अर्कऽसातौ ।

वधैः । शुष्णस्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वः । न ।

अरिरेचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४

अत्रास्मिन्नर्कसातौ। अर्कोऽन्नं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातिर्युद्धं। तस्मिन्दशोणये बहुहविष्कायकवये मेधाविनः पंचम्यर्थे चतुर्थी॥ हे इंद्र त्वत्सकाशात्कुत्साद्विष्यतः पणय एतन्नामकासुराः शतैः शतसंख्याकैर्बलैः सार्धमपद्रन्। अपाद्रवन्। अपालायंत। अपि चेंद्रोऽशुषस्याशुष्कस्य। संपूर्णबलस्येत्यर्थः। शुष्णस्यैतन्नामकासुरस्य। मायाः कपटान्वधैर्हननसाधनैरायुधैर्न प्रारिरेचीत्। प्ररिक्तान-तिरिक्ताश्चाकरोत्। पित्वोऽन्नस्य पितुरित्यन्ननामैतत्। किंचन किंचिदपि न प्रारिरेचीत् तदीयमन्नं सर्वमप्यपाहारयत् ॥

॥ अथ पंचमी ।

महो द्रुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णः ।

उरु ष सरथं सारथये करिंद्रः कुत्साय सूर्यस्य सातौ ॥ ५

महः। द्रुहः। अप। विश्वऽआयु। धायि। वज्रस्य। यत्।
पतने। पादि। शुष्णः।
उरु। सः। सऽरथं। सारथये। करः। इंद्रः। कुत्साय।
सूर्यस्य। सातौ ॥ ५

यद्यदा स शुष्णोऽसुरो वज्रस्य पतने पाते पादि अगच्छत्। अम्रियतेत्यर्थः। तदा महो महतो द्रुहो द्रोग्धुः शुष्णस्य संबंधि विश्वायु सर्वंगतं। बलमिति शेषः। अपधायि। अपच्छिन्नमकारि। तिरस्कृतमित्यर्थः। स इंद्रः सारथये सारथि-भूताय कुत्साय सरथं समानरथं सूर्यस्य सातौ भजने निमित्तभूते उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा करः। अकरोत्। तथा चोक्तं। कुत्सायेंद्रोऽसुरं शुष्णं जिघांसुः कुत्समात्मनः सारथिं कल्पयित्वा। अस्य मतुं शुष्णमहंस्ततश्च कुत्सस्य रथं बहुधा चकारेत्यनयोच्यत इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र श्येनो न मंदिरमंशुमस्मै शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन्।
प्रावन्नमीं साप्यं ससंतं पृणग्राया समिषा सं स्वस्ति ॥ ६

प्र। श्येनः। न। मदिरं। अंशुं। अस्मै। शिरः। दासस्य।
नमुचेः। मथायन्।
प्र। आवत्। नमीं। साप्यं। ससंतं। पृणक्। राया। सं।
इषा। सं। स्वस्ति ॥ ६

श्येनः श्यावांच। नेत्ययं शब्दः संप्रत्यर्थे वर्तते। यथा इंद्राय मदिरं मदकरमंशुं सोमं। प्रेति चा इत्यस्यार्थे वर्तते। आहरत्। उपसर्गदर्शनाद्व्याख्यातमध्याह्रियते। किंचायमिंद्रोऽपि दासस्य मायिनः उपक्षपयितुर्नमुचेरेतन्नाम्नोऽसुरस्य शिरः सोमं यथा यन् मंथनं कुर्वन् साप्यं सयज्ञ पुत्रं ससंतं स्वपंतं नमीमेतत्संज्ञकमृषिं प्रावत्। प्रारक्षत्। स्वस्त्यविनाशेन राया पश्वादिधनेनेषान्नेन च तमृषिं संपृणक्। समयोजयत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि पिप्रोरहिमायस्य दृळ्हाः पुरो वज्रिञ्छवसा न दर्दः ।
सुदामन्तद्रेक्णो अप्रमृष्यमृजिश्वने दात्रं दाशुषे दाः ॥ ७

वि । पिप्रोः । अहिंऽमायस्य । दृळ्हाः । पुरः । वज्रिन् ।
शवसा । न । दर्दरिति दर्दः ।
सुऽदामन् । तत् । रेक्णः । अप्रऽमृष्यम् । ऋजिश्वने । दात्रम् ।
दाशुषे । दाः ॥ ७

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वमहिमायस्याहंत्र्यो माया यस्य पिप्रोरेतन्नाम्नोऽसुरस्य संबंधिनीर्दृळ्हा दृढानि पुरः प्राकारादीनि दुर्गाणि शवसा बलेन विदर्दः । विदारितवानसि । नेति पादपूरणः । त्वं पिप्रोर्नृमणः प्रारुजः पुरः । ऋग्वे० १. ५१. ५. । यतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७. ३. ७. । इति दर्शनात् । अपि च हे सुदामन् शोभनदानेंद्र त्वं दात्रं धनविलंभनं भनं दाशुषे दत्तात ऋजिश्वन एतन्नामकाय राजर्षयेऽप्रमृष्यं केनाप्यबाध्यं तत्तस्य स्वभूतं रेक्णो धनं दाः । अदाः । दत्तवानसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स वेतसुं दशमायं दशोणिं तूतुजिमिंद्रः स्वभिष्टिसुम्नः ।
आ तुग्रं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न सीमुप सृजा इयध्यै ॥ ८

सः । वेतसुम् । दशऽमायम् । दशऽओणिम् । तूतुजिम् । इंद्रः ।
स्वभिष्टिऽसुम्नः ।
आ । तुग्रम् । शश्वत् । इभम् । द्योतनाय । मातुः । न । सीम् ।
उप । सृज । इयध्यै ॥ ८

स्वभिष्टिसुम्नः सुष्ठ्वेषणीयान्यभिगम्यानि सुम्नानि सुखानि येन देयानि स इंद्रो दशमायं बहुविधवचनं वेतसुं वेतसुनामानमसुरं दशोणिमेतन्नामकं च तूतुजिं तूतुजिनामकं

च यः अपि च तुग्रं तुग्रनामकमसुरं तथेभं तन्नामकमसुरं चेतस्या एतं द्योतनायै-
तत्संज्ञाय राज्ञे वशदुपस्तुत। उपास्थयत्। वशीचकार। तत्र दृष्टांतः। मातरं
मातृचैतन्या इव पुत्रं। यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशं चकारेत्यर्थः। सीमिति
पादपूरणः॥

॥ अथ नवमी ॥

स ईं स्पृधो वनते अप्रतीतो बिभ्रद्वज्रं वृत्रहणं गभस्तौ।
तिष्ठद्धरी अध्यस्तेव गर्ते वचोयुजा वहत इंद्रमृष्वं॥ ९

सः। ईं। स्पृधः। वनते। अप्रतिऽइतः। बिभ्रत्। वज्रं।
वृत्रऽहनं। गभस्तौ।
तिष्ठत्। हरी इति। अधि। अस्ताऽइव। गर्ते। वचःऽयुजा।
वहतः। इंद्रं। ऋष्वं॥ ९

गभस्तौ हस्ते वृत्रघ्नं वृत्राणां शत्रूणां हंतारं वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः स इंद्रः स्पृधः स्पर्धमानानभिमान्वृत्रप्रभृतीन् शत्रून् वनते। हंति। हरी स्वकीयावश्वावधितिष्ठत्। आरोहति। तत्र दृष्टांतः। अस्तेव गर्ते। यथा क्षेप्ता शूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत्। तथा वचोयुजा वचोमात्रेण युज्यमानौ॥ यद्वा स्तोतॄणां स्तुतिभिर्युज्यमानौ तौ हरी च ऋष्वं महांतमिंद्रं वहतः॥

॥ अथ दशमी ॥

सनेम तेऽवसा नव्यं इंद्र प्र पूरवः स्तवंत एना यज्ञैः।
सप्त यत्पुरः शर्म शारदीर्दर्द्धन्दासीः पुरुकुत्साय शिक्षन्॥ १०

सनेम। ते। अवसा। नव्यः। इंद्र। प्र। पूरवः। स्तवंते।
एना। यज्ञैः।
सप्त। यत्। पुरः। शर्म। शारदीः। दर्त्। हन्। दासीः।
पुरुऽकुत्साय। शिक्षन्॥ १०

हे इंद्र ते त्वदीयेनावसा रक्षणेन नव्यो नवीयो नवतरं त्वया दीयमानं धनं लभ्य । प्रत्नवं स्तोतारो भजेमहि । पूरवो मनुष्याः स्तोतार एनानेन स्तोत्रेण युष्मैर्दैः प्रस्तुवंते । त्वां स्तुवंति । यद्यस्मात्कारणाद्दासः कर्मणामुपक्षपयितॄः गल्वा नानृ क्षनृ हिंसनृ पुरुकुत्सार्थं तस्मात्काय राज्ञे गिवन् धनानि प्रयच्छन् हे इंद्र त्वं शारदीः शरत्कालोऽसुरस्य संबंधिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः मर्षं प्रमं या वज्ञ च दर्तं विदारितवानसि तस्मात्कारणाच्चां स्तोतारः स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं वृध इंद्र पूर्व्यो भूर्वरिवस्यन्नुशने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातं ॥ ११

त्वं । वृधः । इंद्र । पूर्व्यः । भूः । वरिवस्यन् । उशने । काव्याय ।

परा । नवऽवास्त्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं । नपातं ॥ ११

हे इंद्र पूर्व्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्रायोशन उशनसे आगमनाय वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधो भूः । स्तोतॄणां वर्धको भवसि । अनुदेयमनुदातव्यं धनं नववास्त्वमेतन्नामकमसुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमौशनसं नपातं युधे गत्वभिगृहीतं पुत्रं महे महते पित्रे पालयितव्यायौशनसं परादादाथ । तस्य मत्वं हत्वा प्रकर्षेण दत्तवानसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वं धुनिरिंद्र धुनिमतीर्ऋणोरपः सीरा न स्रवंतीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वशं यदुं स्वस्ति ॥ १२

त्वं । धुनिः । इंद्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः । न स्रवंतीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अति । शूर । पर्षि । पारय । तुर्वशं । यदुं । स्वस्ति । १२

कंपयिता त्वं धुनिमतीर्धुनिनामासुरो यासु निरोधकस्तथाविधाते ता अप उदकानि सीरा न नदीरिव स्रवंतीः प्रवहंतीरकृणोः। अगमयः। धुनिं हत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः। हे शूर वीरेंद्र यद्यदा समुद्रमति अतिक्रम्य प्रपर्षि प्रतीर्णो भवसि तदा समुद्रपारे तिष्ठंतौ तुर्वशं यदुं च पारय। अपारयः। समुद्रमतारयः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वं ह त्यदिंद्र विश्वमाजौ सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप्।
दीदयदित्तुभ्यं सोमेभिः सुन्वन्दभीतिरिध्मभृतिः पक्थ्य१र्कैः॥ १३

त्वं। ह। त्यत्। इंद्र। विश्वं। आजौ। सस्तः।
धुनीचुमुरी इति। या। ह। सिष्वप्।
दीदयत्। इत्। तुभ्यं। सोमेभिः। सुन्वन्। दभीतिः।
इध्मऽभृतिः। पक्थी। अर्कैः॥ १३

हे इंद्र आजौ संग्रामे तव ह तदेव विश्वं व्याप्तं त्वत्तादृशं कर्म भवति। कीदृशमिति तदुच्यते। या यौ धुनीचुमुरी। धुनिश्च चुमुरिश्चेत्येतन्नामकावसुरौ। सिष्वप् स्वमस्वापयः तावसुरौ सस्तः। संग्रामे स्वपंतौ स्वतामित्यर्थः॥ भूतार्थे व्यत्ययेन लट्। द्वितीयो हशब्दः पादपूरणः॥ तदनंतरं हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन् सोमानभिषुण्वन् पक्थी पक्थवान् हवींषि पक्ववानिध्मभृतिरिध्मानां भर्ताहर्ता वा दभीतिनाम राजर्षिः सोमेभिः सोमैरर्कैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्दीदयदित्। दीप्यत एव। धुनिं चुमुरिं तस्मै जघंथेत्यर्थः। त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चेति हि दर्शनात्॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे दशमो वर्गः॥

इमा उ त्वेति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। नवम्येकादशी च वैश्वदेव्यौ। तथा चानुक्रम्यते। इमा उ द्वादश नवम्येकादश्यौ वैश्वदेव्याविति॥ उपहव्यनाम्न्येकाह इदं सूक्तं मरुत्वतीयनिविद्धानं। सूत्रितं च। इमा उ त्वा य एक इदिति मध्यंदिनः। आ० ८. ७.। इति॥ इंद्राविष्णोरुत्क्रांतिनाम्न्येकाहेऽपीदं मरुत्वतीयनिविद्धानं। सूत्रितं च इमा उ त्वा द्योन य इंद्रेति मध्यंदिनः।

आ० ६. ७.। इति॥ तृतीये छंदोमेऽपि मरुत्वतीय इदं सूक्तं। सूत्रितं च। इ इंद्र इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं। आ० ८. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इमा उं त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवंते।
धियो रथेष्ठामजरं नवीयो रयिर्विभूतिरीयते वचस्या॥ १

इमाः। ऊं इति। त्वा। पुरुऽतमस्य। कारोः। हव्यं।
वीर। हव्याः। हवंते।
धियः। रथेऽस्थां। अजरं। नवीयः। रयिः। विऽभूतिः।
ईयते। वचस्या॥ १

पुरुतमस्य बहुतमं कामं कांक्षतः॥ तमु अभिकांक्षायामिति धातुः॥ कारोः स्तोतुर्मम संबंधिन्यो हव्याः स्तुत्याः प्रशस्या इमा धियः स्तुतयो हे वीर शूरेंद्र हव्यं ह्वातव्यं त्वा त्वां हवंते। ह्वयंति। कीदृशं। रथेष्ठां रथे स्थितमजरं जरारहितं नवीयो नवीयांसं नवतरं। उ इति पूरणः। अपि च वचस्या स्तुत्या इष्टा विभूति-र्भगतो विभवहेतू रयिर्धनं विलक्षणं धनमीयते। त्वामभिगच्छति॥

॥ अथ द्वितीया॥

तमु स्तुष इंद्रं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं।
यस्य दिवमति मह्ना पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं॥ २

तं। ऊं इति। स्तुषे। इंद्रं। यः। विदानः। गिःऽवाहसं।
गीःऽभिः। यज्ञऽवृद्धं।
यस्य। दिवं। अति। मह्ना। पृथिव्याः। पुरुऽमायस्य।
रिरिचे। महिऽत्वं॥ २

य इंद्रो विद्वान् सर्वं विद्वान् सर्वैर्गीयमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिर्वहनीयं यज्ञ-वृद्धं यज्ञैः प्रवृद्धं तमु तमेवेंद्रं स्तुषे। स्तुवे। पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य बहुवंचनस्य वा यस्येंद्रस्य महित्वं माहात्म्यं दिवं दिवो द्युलोकात्॥ पंचम्यर्थे द्वितीया॥ पृथिव्या भूलोकाच्च ज्मा। महिम्ना। रिरिचे अतिरिच्यते तं स्तुष इति संबंधः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तमोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवच्चकार।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयक्षंतो न मिनंति स्वधावः॥ ३

सः। इत्। तमः। अवयुनं। ततन्वत्। सूर्येण। वयुनऽवत्।
चकार।

कदा। ते। मर्ताः। अमृतस्य। धाम। इयक्षंतः। न।
मिनंति। स्वधाऽवः॥ ३

स इत्स एवेंद्रोऽवयुनमप्रज्ञानं। प्रज्ञानसाधनमित्यर्थः। ततन्वत् विस्तीर्य-माणं तमोऽन्धकारं दिवि सूर्येण दिव्यामोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवच्चकार। कृतवान्। परेऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः। हे स्वधावो बलवन्निंद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीयं धाम स्वर्गाख्यं स्थानं। तत्स्थान्देवानित्यर्थः। इयक्षंतो यष्टुमिच्छंतः कदा कदाचित्। सर्वदेत्यर्थः। न मिनंति। किमपि प्राणिजातं न हिंसंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ता चकार स कुह स्विदिंद्रः कमा जनं चरति कासु विक्षु।

कस्ते यज्ञो मनसे शं वराय को अर्क इंद्र कतमः स होता॥ ४

यः। ता। चकार। सः। कुह। स्वित्। इंद्रः। कं।
आ। जनं। चरति। कासु। विक्षु।

कः। ते। यज्ञः। मनसे। शं। वराय। कः। अर्कः। इंद्र।
कतमः। सः। होता। ४

य इंद्रस्ता तान्युक्तप्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इंद्रोऽस्य क्रुद्ध स्वित् क स्विद्वर्तते कं जनं कमपि द्वेषणाचरति कासु विच्छु प्रजासु वर्तत इतींद्रस्य विभूतिमहत्वान्न निचेतुं शक्यं। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे इंद्र कः कीदृशो यज्ञस्ते तव मनसे चेतसे शं सुखकरो भवति। वराय तव वरणाय कः कीदृशोऽर्को मंत्रः समर्थो भवति। होताह्वाता तव वरणाय यः समर्थो भवति स होता कतमश्च भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदा हि ते वेविषतः पुराजाः प्रत्नास आसुः पुरुकृत्सखायः।
ये मध्यमास उत नूतनास उतावमस्य पुरुहूत बोधि ॥ ५

इदा। हि। ते। वेविषतः। पुराऽजाः। प्रत्नासः। आसुः।
पुरुऽकृत्। सखायः।
ये। मध्यमासः। उत। नूतनासः। उत। अवमस्य।
पुरुऽहूत। बोधि ॥ ५

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा इदानीमिव। हिशब्द उपमार्थे वर्तते। वेविषतः कर्माणि प्राप्नुवंतो हे पुरुकृत् बहूनां कर्मणां कर्तरिंद्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः। बभूवुः। ये मध्यमासो मध्यमकालजा उतापि च ये नूतनासोऽद्यतना यतस्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो बभूवुः अतः कारणा- दुतापि चावमस्यार्वाचीनस्य ममापि स्तोत्रं हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वं बोधि। बुध्यस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं इच्छंतोऽवरास पराणि प्रत्ना त इंद्र श्रुत्यानु येमुः।
अर्चामसि वीर ब्रह्मवाहो यादेव विद्म तात्त्वा महांतं ॥ ६

तं। इच्छंतः। अर्वराम:। पराणि। प्रत्ना। ते। इंद्र।

स्तुत्या। अनु। येम्:।

अर्हांमसि। वीर। ब्रह्मऽवाहः। यात्। एव। विद्म। तात्।

त्वा। अज्ञातं॥ ६

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयेंद्र अवराहोऽर्वाचीना मनुष्यास्तइज्ञगुणोपेतं त्वां इच्छंतोऽर्थंतः॥ इच्छनिर्वचनकर्म॥ पराणि प्रख्यानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि स्तुत्या स्तुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि कर्माण्यनुयेमुः। अनुयमनं निबंधनं। स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबबंधुः। तथा वयमपि सह्रांतं प्रभूतं त्वा त्वामर्हामसि। अर्चामः। स्तुमः। यादेव यान्येव कर्माणि विद्म जानीमः तान्येव तैः कर्मभिः स्तुम इति संबंधः॥

॥ अथ सप्तमी॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्थे महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृष्णो अप ता नुदस्व॥ ७

अभि। त्वा। पाजः। रक्षसः। वि। तस्थे। महि। जज्ञानं।

अभि। तत्। सु। तिष्ठ।

तव। प्रत्नेन। युज्येन। सख्या। वज्रेण। धृष्णो इति।

अप। ता। नुदस्व॥ ७

रक्षसो रक्षसां संबंधि पाजः सैन्यलक्षणं बलं हे इंद्र त्वाभि त्वामभिमुखं वितस्थे। प्रतिष्ठते। तथा त्वमपि महि महज्जज्ञानं प्रादुर्भवत्तद्बलमभि अभिमुखः सन् सु सुष्ठु तिष्ठ। स्थिरो भव। स्थित्वा च हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकेंद्र तव त्वदीयेन वज्रेण ता, तद्बलमपनुदस्व। अपगतं प्रेरय। किंभूतेन। कीदृशेन। प्रत्नेन पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यसहायेन॥

॥ अथाष्टमी ॥

स तु श्रुधींद्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः।

त्वं ह्या३पिः प्रदिवि पितॄणां शश्वद्बभूथ सुहव एष्टौ ॥ ८

सः। तु। श्रुधि। इंद्र। नूतनस्य। ब्रह्मण्यतः। वीर।

कारुऽधायः।

त्वं। हि। आपिः। प्रऽदिवि। पितॄणां। शश्वत्। बभूथ।

सुऽहवः। आऽइष्टौ ॥ ८

हे कारुधायः कारूणां स्तोतॄणां धारक हे वीरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं नूतनस्येदानीं-तनस्य ब्रह्मण्यतो ब्रह्म स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु क्षिप्रं श्रुधि। शृणुहि। यस्मात्कारणात् हे इंद्र त्वमेष्टावेषणेऽभिकांक्षणे वा सति सुहवः शोभनाह्वानः सन् प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितॄणामंगिरसामापिर्बंधुः शश्वच्चिरकालं बभूथ अभूः तस्मात्कारणादीयं स्तं त्वं श्रुधीति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रोतये वरुणं मित्रमिंद्रं मरुतः कृष्वावसे नो अद्य।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमोषधीः पर्वतांश्च ॥ ९

प्र। ऊतये। वरुणं। मित्रं। इंद्रं। मरुतः। कृष्व। अवसे।

नः। अद्य।

प्र। पूषणं। विष्णुं। अग्निं। पुरंऽधिं। सवितारं।

ओषधीः। पर्वतान्। च। ९

अस्यामृचि विश्वे देवा स्तूयंते। हे भरद्वाज अद्येदानीं वरुणं रात्र्यभिमानिनं च मित्रमहरभिमानिनं चेंद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुद्गणांश्च नोऽस्माकमूतये तर्पणायावसे

रक्षणाय च प्रकाश्व। अभिमुखीकुरुष्व। किंच पूषणमेतन्नामकं च विष्णुं सर्वव्यापिनं देवं च पुरंधिं पुरुधियं पुरुकर्माणमग्निं च सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवमोषधीरोषध्यभिमानिनो देवान् पर्वतांश्चाद्रीनित्येतान् देवानस्माकं तर्पणाय रक्षणाय च प्रकाश्व। स्तुत्याभिमुखीकुरु॥

॥ अथ दशमी॥

इम उ त्वा पुरुशाक प्रयज्यो जरितारो अभ्यर्चन्त्यर्कैः।

श्रुधी हवमा हुवतो हुवानो न त्वावाँ अन्यो अमृत

त्वदस्ति॥ १०

इमे। ऊं इति। त्वा। पुरुऽशाक। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।

जरितारः। अभि। अर्चन्ति। अर्कैः।

श्रुधि। हवं आ। हुवतः। हुवानः॥ न। त्वाऽवान्। अन्यः।

अमृत। त्वत्। अस्ति।

हे पुरुशाक बहुशक्ते हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेंद्र त्वा त्वामिमे जरितारः स्तोतारोऽर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चंति। अभिष्टुवंति। तथा हे अमृत अमरणधर्मेंद्र हुवानः स्तूयमानस्त्वमाहुवतोऽभिष्टुवतो मम हवं स्तोत्रं श्रुधि। शृणु। किंच त्वावान् त्वत्सदृशो देवस्त्वदन्यो नास्ति॥

॥ अथैकादशी॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सूनो सहसो यजत्रैः।

ये अग्निजिह्वा ऋतसाप आसुर्ये मनुं चक्रुरुपरं दसाय॥ ११

नु। मे। आ। वाचं। उप। याहि। विद्वान्। विश्वेभिः।

सूनो इति। सहसः। यजत्रैः।

ये। अग्निऽजिह्वाः। ऋतऽसापः। आसुः। ये। मनुं। चक्रुः।

उपरं। दसाय॥ ११

इयं च वैश्वदेवीत्युक्तं। हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र विद्वान् सर्वज्ञस्त्वं यजत्रैर्यजनीयैर्विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह तु क्षिप्रं मे मदीया वाचः स्तुतिरूपाणि वचांसि श्रुधि । आयाहि । आगच्छ । एवंभूतमिंद्रं प्रार्थयत ऐंद्रत्वात्सूक्तस्य । ये देवा अग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते । ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशंत आसुर्भवंति ये च देवा दशाय गत्वासुपक्षेपणाय मनुं राजानमुपरं दस्यूनामुपरिभवं चक्रुः ततथंतः तैः सहागच्छेति पूर्वेण संबंध ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नो बोधि पुरएता सुगेषूत दुर्गेषु पथिकृद्विदानः ।

ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न इंद्राभि वक्षि वाजं ॥ १२

सः । नः । बोधि । पुरःऽएता । सुऽगेषु । उत । दुःऽगेषु ।

पथिऽकृत् । विदानः ।

ये । अश्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इंद्र ।

अभि । वक्षि । वाजं ॥ १२

हे इंद्र पथिकृत् पथां मार्गाणां कर्ता विदानः सर्वं विद्वान् स त्वं सुगेषु सुखेन गंतव्येषु मार्गेषु दुर्गेषु दुःखेन गंतव्येषु च मार्गेषु नोऽस्माकं पुरएता पुरो गंता बोधि । भव ॥ बोधीति भवतेर्लोण्मध्यमपुरुषैकवचनस्य छांदसं रूपं ॥ अश्रमासः श्रमरहिता उरवो महांतो वहिष्ठा वोढृतमास्तव येऽश्वाः संति हे इंद्र तैरश्वैर्नोऽस्मभ्यं वाजमन्नमभिवक्षि । अभिवह ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

य एक इत्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । य एक इत्येकादशेति ॥ आभिप्लविके प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे होत्रकशस्त्रस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि। तेष्विदं द्वितीयं सूक्तं। सूत्रितं च। य एक इच्छुतिस्सप्तांगः। आ० ७. ५.। इति ॥ उत्तमव्यामाह्वेकाहेऽपीदं निष्केवल्ये निविद्धानं। सूत्रितं च। य एक इदिति मध्यंदिनः। आ० ६. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिंद्रं तं गीर्भिरभ्यर्च आभिः।
यः पत्यते वृषभो वृष्ण्यावान्त्सत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान्॥ १

यः। एकः। इत्। हव्यः। चर्षणीनां। इंद्रं। तं।
गीःऽभिः। अभि। अर्चे। आभिः।
यः। पत्यते। वृषभः। वृष्ण्यऽवान्। सत्यः। सत्वा।
पुरुऽमायः। सहस्वान्॥ १

य इंद्रश्चर्षणीनां प्रजानामापत्स्वेक इदेक एव हव्यो ह्वातव्य आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिंद्रमभ्यर्चे। अभिष्टौमि। य इंद्रः पत्यते स्तोतॄनभिगच्छति। यद्वा पत्यते लोकानामीष्टे। कीदृशः। वृषभः कामानां वर्षिता वृष्ण्यावान्बलवान् सत्योऽविसंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानां दाता वा॥ सदेर्वा सन तेर्वेदं रूपं॥ पुरुमायो बहुप्रज्ञः सहस्वानभिभवनवान् तमिंद्रमभिष्टौमीति संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रासो अभि वाजयंतः।
नक्षद्दाभं ततुरिं पर्वतेष्ठामद्रोघवाचं मतिभिः शविष्ठं॥ २

तं। ऊं इति। नः। पूर्वे। पितरः। नवऽग्वाः। सप्त।
विप्रासः। अभि। वाजयंतः।
नक्षत्ऽदाभं। ततुरिं। पर्वतेऽस्थां। अद्रोघऽवाचं। मतिऽभिः।
शविष्ठं॥ २

पूर्वे प्रत्ना नवग्वा नवभिर्मासैः सत्त्रमनुष्ठितवंतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रासो विप्रा मेधाविनो वाजयंतो वाजमन्नं हविर्लक्षणमिंद्रस्य कुर्वंतः। इंद्रं वा वाजिनं बलवंतं कुर्वंतः। तत्करोतीति णिच्॥ एवंभूता नोऽस्माकं पितरोऽङ्गिरसस्तमु तमेवेंद्रं मतिभिः

स्तुतिभिरभि । तुष्टुवुरिति शेषः । कीदृशं । नक्षद्दाभं ॥ नक्षतिर्गतिकर्मा ॥ अभिगच्छतां शत्रूणां दंभितारं हिंसितारं ततुरिं तरितारं पर्वतेष्ठां पर्वतेष्ववस्थितमद्रूं वराचं । अद्रोग्धव्यानतिक्रमणीया वागाज्ञारूपा यस्य तं । शविष्ठं बलवत्तमं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमीमह इंद्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुक्षोः ।

यो अस्कृधोयुरजरः स्वर्वान्तमा भर हरिवो मादयध्यै ॥ ३

तं । ईमहे । इंद्रं । अस्य । रायः । पुरुऽवीरस्य । नृऽवतः ।

पुरुऽक्षोः ।

यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वःऽवान् । तं । आ । भर ।

हरिऽवः । मादयध्यै ॥ ३

पुरुवीरस्य बहुपुत्रपौत्रयुक्तस्य नृवतः परिचारकजनसहितस्य पुरुक्षोर्बहुधनस्य बहुपशोर्वास्य राय इदं धनं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ तमिंद्रमीमहे । याचामहे । यो रयिरस्कृधोयुरविच्छिन्नोऽजरो जराद्यैरनिरहितः स्वर्वान् सुखयुक्तो हे हरिवो हरिवन् स्वकीयाश्वोपेतेंद्र त्वं तं रयिं मादयध्यै । अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिज्जरितार आनशुः सुम्नमिंद्र ।

कस्ते भागः किं वयो दुध्र खिद्वः पुरुहूत पुरूवसोऽसुरघ्नः ॥ ४

तत् । नः । वि । वोचः । यदि । ते । पुरा । चित् ।

जरितारः । आनशुः । सुम्नं । इंद्र

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुध्र । खिद्वः । पुरुऽहूत ।

पुरुवसो इति पुरुऽवसो । असुरऽघ्नः ॥ ४

हे इंद्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्तोतारः सुम्नं सुखमानशुः तत्तत्सुखं नोऽस्माकं विमोचः । विमुंच । इष्म इषंर हे खिद्वः यतॄणां खेदयितर्हे पुरुहूत हे पुरुवसो इंद्र अद्यत्वेऽसुराणां हंतुस्ते तव यज्ञेषु को भागः उक्मः । वयो द्धयिलंतमनं किं क्लृप्तं । यदि केचिच्चिरंतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुखं लेभिरे तद्युंष्तमपि तत्सुखं लभ्यत इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो ममासोढव्यो भवेदित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ।

सं पृच्छंती वज्रहस्तं रथेष्ठामिंद्रं वेपी वक्वरी यस्य नू गीः ।

तुविग्राभं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिषे नक्षते तुम्रमच्छ ॥ ५

तं । पृच्छंती । वज्रऽहस्तं । रथेऽस्थां । इंद्रं । वेपी । वक्वरी ।

यस्य । नु । गीः ।

तुविऽग्राभं । तुविऽकूर्मिं । रभःऽदां । गातुं । इषे । नक्षते ।

तुम्रं । अच्छ ॥ ५

पूर्वयोपाख्यया इंद्र यद्यये कामानप्रायच्छत् ततः स कामपूर्णं कपिराह । वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्ठां रथे स्थितं तमिंद्रं पृच्छंत्यर्चयंती ॥ पृच्छतिरर्चतिकर्मा ॥ वेपी । वेपो यागादिलक्षणं कर्म । तद्वती वक्वरी गुणानां वक्त्री गीरीदृशी स्तुतिर्यस्य यजमानस्य भवति । कीदृशमिंद्रं पृच्छंतीं । तुविग्राभं तुवीनां बहूनां ग्रहीतारं तुविकूर्मिं बहुकर्माणं रभोदां रभसो बलस्य दातारं । नु इति पूरणः । स यजमानो गातुं सुखमिषे । गच्छति । किंच तुम्रं क्लापयितारं यतुमच्छाभिमुख्यं नक्षते । गच्छति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अया ह त्यं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन ।

अच्युता चिद्वीळिता स्वोजो रुजो वि दृळ्हा धृषता

विरप्शिन् ॥ ६

अधा । ह । त्वं । मायया । ववृधानं । मनःऽजुवा । स्वऽतवः ।
पर्वतेन ।
अच्युता । चित् । वीळिता । सुऽओजः । रुजः । वि ।
दृळ्हा । धृषता । विऽरप्शिन् ॥ ६

हे स्वतवः स्वभूतबलेंद्र त्वं मनोजुवा मन वद्गच्छतानेन पर्वतेन बहुपर्वणा स्वकीयेनायुधेन वज्रेण। वज्रेण शतपर्वणा। ऋग्वे० १. ८०. ६.। इति दर्शनात् अधानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्वं प्रसिद्धं वृत्रं व्यरुजः। विशेषेणाभांक्षीः। तथा हे स्वोजः शोभनतेजो हे विरप्शिन् हे महन्निंद्र त्वमच्युतान्यच्युतानि चिदितरैरच्यावितान्यपि वीळिता वीळितान्यविचलितानि दृळ्हा दृढानि पुराणि धृषता धर्षकेण वज्रेण व्यरुजः। भग्नवानसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं वो धिया नव्यस्या शविष्ठं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयध्यै ।
स नो वक्षदनिमानः सुवह्मेंद्रो विश्वान्यति दुर्गहाणि ॥ ७

तं । वः । धिया । नव्यस्या । शविष्ठं । प्रत्नं । प्रत्नऽवत् ।
परिऽतंसयध्यै ।
सः । नः । वक्षत् । अनिऽमानः । सुऽवह्मा । इंद्रः । विश्वानि ।
अति । दुःऽगहानि ॥ ७

नव्यसा नवतरया धिया स्तुत्या शविष्ठं बलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इंद्र तं त्वां प्रत्नवत् चिरंतना ऋषय इव परितंसयध्यै परितो विस्तारयितुं। अहं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः। अनिमानं परिमाणः सुवह्मा शोभनवहनः स इंद्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्मानतिवक्षत्। अतिवहतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ जनाय द्रुह्वणे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽन्तरिक्षा।
तपा वृषन्विश्वतः शोचिषा तान्ब्रह्मद्विषे शोचय क्षामपश्च॥८

आ। जनाय। द्रुह्वणे। पार्थिवानि। दिव्यानि। दीपयः। अंतरिक्षा।
तप। वृषन्। विश्वतः। शोचिषा। तान्। ब्रह्म। द्विषे। शोचय। क्षां। अपः। च॥८

हे इंद्र त्वं द्रुह्वणे साधुजनानां द्रोग्धुर्जनाय जनस्य राक्षसादेः॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यंतरिक्षांतरिक्षे भवानि च स्थानान्या दीपयः। आ समंतात्तापय। हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र त्वं विश्वतः सर्वतो विद्यमानान् तान्राक्षसादीन् शोचिषा त्वदीयया दीप्त्या तप। दह। किंच ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे राक्षसाय। ब्रह्मद्विषं दग्धुमित्यर्थः। क्षां पृथिवीमपश्चांतरिक्षं शोचय। दीपय। आप इत्यंतरिक्षनामैतत्॥

॥ अथ नवमी ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेषसंदृक्।
धिष्व वज्रं दक्षिण इंद्र हस्ते विश्वा अजुर्य दयसे वि मायाः॥९

भुवः। जनस्य। दिव्यस्य। राजा। पार्थिवस्य। जगतः। त्वेषऽसंदृक्।
धिष्व। वज्रं। दक्षिणे। इंद्र। हस्ते। विश्वाः। अजुर्य। दयसे। वि। मायाः॥९

हे त्वेषसंदृक् दीप्तदर्शनेंद्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः। भवसि। जगतो जंगमस्य पार्थिवस्य च राजा भवसि। दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व।

६४

निषेधि । तेन च निहितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरीर्माया विदयसे । विनाशयसे ॥ दय दानहिंसागतिरक्षणेष्विति धातुः ॥ हे इंद्राजुर्यं जरयितुमशक्यं इंद्र त्वमिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ संयतमिंद्र णः स्वस्तिं शत्रुतूर्याय बृहतीममृध्रां ।

यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्त्सुतुका नाहुषाणि ॥ १०

आ । सम्ऽयतं । इंद्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुऽतूर्याय । बृहतीं ।

अमृध्रां ।

यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करः । वज्रिन् ।

सुऽतुका । नाहुषाणि ॥ १०

हे इंद्र शत्रुतूर्याय शत्रूणां तारणाय बृहतीं महतीममृध्रामहिंसितां संयतं यंयतो संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हे इंद्र नोऽस्मभ्यमाभर । वज्रिन्वज्रवन्निंद्र यया स्वस्त्या दासानि कर्महीनानि मनुष्यजातान्यार्याणि कर्मयुक्तानि करः अपकरोः । नाहुषाणि मनुष्यसंबंधीनि । नहुषा इति मनुष्यनामैतत् । वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपेतान्यकरोः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो नियुद्भिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गहि प्रयज्यो ।

न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्र्यद्रिक् ॥ ११

सः । नः । नियुत्ऽभिः । पुरुऽहूत । वेधः । विश्वऽवाराभिः ।

आ । गहि । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ।

न । याः । अदेवः । वरते । न । देवः । आ । आभिः ।

याहि । तूयं । आ । मद्र्यद्रिक् ॥ ११

हे पुरुहूत हे वेधो विधातर्हे प्रयज्यो प्रकर्षेण यजनीयेंद्र स त्वं विश्ववाराभिर्विं-
श्वैर्वरणीयाभिः संभजनीयाभिर्नियुद्भिरश्वैर्नोऽस्मानागहि। आगच्छ। यद्देवेऽसुरो
वा नियुतो यानश्वान्न वरते न वारयति देवश्च न वरते आभिर्नियुद्भिस्तूयमा चिन्मत्र
मद्र्यादृक् मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ॥ आद्र्यागमस्य द्विर्वचनं छांदसं॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः॥

सुत इद्विति दशर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। सुत इद्दशेत्यनुक्रांतं॥ विषुवति निष्केवल्य इदं सूक्तं। सूत्रितं च। सुत इत्त्वं प्र पूर्वीः। आ० ८.७। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। सुत इत्त्वं निमिश्ल इंद्र सोम इति त्रीणि। ऐ० आ० ५.८। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सुत इत्त्वं निमिश्ल इंद्र सोमे स्तोमे ब्रह्मणि शस्यमान उक्थे।
यद्वा युक्ताभ्यां मघवन्हरिभ्यां बिभ्रद्वज्रं बाह्वोरिंद्र यासि॥ १

सुते। इत्। त्वं। निऽमिश्लः। इंद्र। सोमे। स्तोमे। ब्रह्मणि।
शस्यमाने। उक्थे।
यत्। वा। युक्ताभ्यां। मघऽवन्। हरिऽभ्यां। बिभ्रत्। वज्रं।
बाह्वोः। इंद्र। यासि॥ १

सोमे सुत इदभिषुत एव सति ब्रह्मणि हविषि महति स्तोमे स्तोत्रे उच्चार्यमाणे सत्युक्थे शस्त्रे शस्यमाने सति हे इंद्र त्वं निमिश्लः निमिश्रः सन् हरी संयोजयन् हे मघवन्नस्मद्विंद्र त्वं बाह्वोर्हस्तयोर्वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् युक्ताभ्यां रथे नियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां यासि यद्वागच्छसीति यच्च तस्मात्सोऽभिषुत इति संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया॥

यद्वा दिवि पार्ये सुष्विमिंद्र वृत्रहत्येऽवसि शूरसातौ।
यद्वा दक्षस्य बिभ्युषो अबिभ्यदरंधयः शर्धत इंद्र दस्यून्॥ २

यत् । वा । दिवि । पार्ये । सुष्विं । इंद्र । वृत्रऽहत्ये ।

अवसि । शूरऽसातौ ।

यत् । वा । दक्षस्य । बिभ्युषः । अबिभ्यत् । अरंधयः ।

शर्धतः । इंद्र । दस्यून् ॥ २

हे इंद्र त्वं दिवि द्युलोके शूरसातौ शूरैर्भटैः संभजनीये वृत्रहत्ये युद्धे च पार्ये प्राप्तव्ये सति सुष्विमभिषोतारं यजमानमवसि यद्वा रक्षसीति यच्च वेति समुच्चये। दक्षस्य यज्ञादिषु समर्थस्य बिभ्युषः शत्रुभ्यो बिभ्यतो जनस्य शर्धतः इंद्रस्य उत्सह-मानान्दस्यूनुपक्षपयितॄन् शत्रून् हे इंद्र त्वमबिभ्यद्भीरहितः सन् अरंधयो यद्वा वशीकरोषीति यच्च तदर्थं सोमेऽभिषुत इति पूर्वेण संबंधः ॥ तथा चोक्तं। यद्वाहो-धारयन्वज्रं हरिभ्यां यासि वृत्रहन्। यच्च रक्षसि संग्रामे नॄन् सोममभिषुण्वतः ॥ यच्च कर्म सुदक्षस्य यजमानस्याध्वरः। वशीकरोषि तांस्तस्मै बिभ्यते भीतिवर्जितः ॥ तस्मिन्सोमेऽभिषुते स्तोत्रयज्ञयोश्च प्रवृत्तयोः। इति द्वयोऽयमेकार्थः सुत इत्यभि-मुखमिति ॥

। अथ तृतीया ।

पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं प्रणेनीरुग्रो जरितारमूती ।

कर्ता वीराय सुष्वय उ लोकं दाता वसु स्तुवते कीरये चित् ॥ ३

पाता । सुतं । इंद्रः । अस्तु । सोमं । प्रऽनेनीः । उग्रः ।

जरितारं । ऊती ।

कर्ता । वीराय । सुस्वये । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु ।

स्तुवते । कीरये । चित् ॥ ३

इंद्र सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु। पानशीलो भवतु ॥ तृन्नंतत्वाच्च लोकाव्यय-निष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ कीदृशः। ऊती ऊत्या मार्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षेण नेतेव उग्र ओजस्वी वीराय यज्ञादिकर्मसु दक्षाय सुष्वये सोमाभिषवं कुर्वते

यजमानाय लोकं स्थानं कर्ता। दातेत्यर्थः। उ इति पादपूरणः। स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कीरये चित्॥ चिदिति चार्थे॥ स्तोत्रे च। कीरिरिति स्तोतृनामैतत्। यत्तु धनं दाताऽस्तु॥

॥ अथ चतुर्थी॥

गंतेयांति सवना हरिभ्यां बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं ददिर्गाः।
कर्ता वीरं नर्यं सर्ववीरं श्रोता हवं गृणतः स्तोमवाहाः। ४

गंता। इयंति। सवना। हरिऽभ्यां। बभ्रिः। वज्रं। पपि। सोमं। ददिः। गाः।
कर्ता। वीरं। नर्यं। सर्वऽवीरं। श्रोता। हवं। गृणतः। स्तोमऽवाहाः॥ ४

इंद्रो हरिभ्यां स्वकीयाभ्यामियंति हृदयस्थानि त्रीणि सवना सवनानि गंता गमनशीलो भवतु। कीदृशः। वज्रं स्वकीयमायुधं बभ्रिर्भर्ता धारकः सोममभिषुतं पपिः पाता गा ददिर्दाता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता यजमानाय दाता गृणतः स्तुवतः स्तोतुः संबंधि हवं स्तोत्रं श्रोता श्रावकः स्तोमवाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः॥

॥ अथ पंचमी॥

अस्मै वयं यद्वावान तद्विविष्म इंद्राय यो नः प्रदिवो अपस्कः।
सुते सोमे स्तुमसि शंसदुक्थेंद्राय ब्रह्म वर्धनं यथासत्॥ ५

अस्मै। वयं। यत्। ववान। तत्। विविष्मः। इंद्राय। यः। नः। प्रऽदिवः। अपः। करिति कः।
सुते। सोमे। स्तुमसि। शंसत्। उक्था। इंद्राय। ब्रह्म। वर्धनं। यथा। असत्॥ ५

प्रदिवः पुराणो य इंद्रो नोऽस्मद्वंजपः पोषणादिकं कर्म कः करोति कर्मार्थिंद्रो यस्त्वं स्तोत्रादिकं वचांसि कामयतेऽस्मा इंद्राय वचः तद्विविष्मः। व्याप्नुमः। कुर्म इत्यर्थः। सोमे सुतेऽभिषुते सति स्तुर्गासि। स्तुवः। इंद्राय स्तोत्राणि कुर्वः। उक्थोक्थानि अस्त्राणि शंसत शंसंतः॥ पयगावक्रुश्चनस्य लुक्॥ ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नमिंद्रायेंद्रार्थं वर्धनं यथा वृद्धिकारणमस्तु स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ब्रह्माणि हि चकृषे वर्धनानि तावत्त इंद्र मतिभिर्विविष्मः।
सुते सोमे सुतपाः शंतमानि रांद्र्या क्रियास्म वक्षणानि यज्ञैः॥ ६

ब्रह्माणि। हि। चकृषे। वर्धनानि। तावत्। ते। इंद्र।
मतिऽभिः। विविष्मः।
सुते। सोमे। सुतऽपाः। शंऽतमानि। रांद्र्या। क्रियास्म।
वक्षणानि। यज्ञैः॥ ६

हे इंद्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकराणि चकृषे कृतवानसि तस्मात्कारणात्तावत्तावंति तावद्यानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभि-र्बुद्धिभिरेवं विविष्मः। व्याप्नुमः। वर्धनानि स्तोत्राणि मम यथा भवेयुस्त्वं तावद्यानि कल्पितवानसीत्यर्थः। अपि च हे सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पातस्त्वं शंतमानि सुखतमानि रांद्र्या रांद्र्याणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्षणानि वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्म। करवाम॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स नो बोधि पुरोळाशं रराणः पिबा तु सोमं गोऋजीकमिंद्र।
एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदोरुं कृधि त्वायत उ लोकं॥ ७

सः । नः । बोधि । पुरोळाशं । रराणः । पिब । तु । सोमं ।

गोऽऋजीकं । इंद्र ।

आ । इदं । बर्हिः । यजमानस्य । सीद । उरुं । कृधि ।

त्वाऽयतः । ऊं इति । लोकं ॥ ७

हे इंद्र रराणो रममाणः स त्वं नोऽस्मदीयं पुरोळाशमेतल्लक्षणं हविर्बोधि । बुध्यस्व । किंच गोऋजीकं गोविकारदध्यादिभिः संस्कृतमभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब । पिबेः । तदर्थं च यजमानस्य संबंधीदं बर्हिरासीद । अभिविश । तदनंतरं त्वायतस्त्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानमुरु विस्तीर्णं कृधि । कुरु ॥ उ इति पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुग्र प्र त्वा यज्ञास इमे अश्नुवंतु ।

प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवस इंद्र यम्याः ॥ ८

सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषं । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासः ।

इमे । अश्नुवंतु ।

प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहूतं । अस्मे इति । आ । त्वा ।

इयं । धीः । अवसे । इंद्र । यम्याः ॥ ८

हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र स त्वमनु जोषं कामानुगुणं यथा भवति तथा मंदस्व । मोदस्व ॥ हिशब्दः पादपूरणः । हियोगे मंदस्वेत्याख्यातस्य व्यत्ययात्सर्वानुदात्तत्वं ॥ इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमाख्या त्वां प्राश्नुवंतु । प्राप्नुवंतु । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वामस्मे अस्मदीयानीमे हवासो हवाः स्तोत्राणि प्राश्नुवंतु । इयं धीः स्तुतिस्त्वाम-वसेऽस्माकं रक्षणायायम्याः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः सखाय सं यथा सुतेषु सोमेभिरीं पृणता भोजमिंद्रं ।

कुवित्तस्मा असंति नो भराय न सुष्विमिंद्रोऽवसे मृधाति ॥ ९

तं । वः । सखायः । सं । यथा । सुतेषु । सोमेभिः । ईं ।

पृणत । भोजं । इंद्रं ।

कुवित् । तस्मै । असंति । नः । भराय । न । सुष्विं । इंद्रः ।

अवसे । मृधाति ॥ ९

हे सखायः स्तोतारो यो यूयं सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्सु भोजं दातारं तमीमेतमिंद्रं सोमेभिः सोमैर्यथाकामं संपृणत । संपूरयत । तस्मा इंद्राय कुविद्बहूपकरणं । कुविदिति बहुनामैतत् । असंति । सन्तु । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय भरणाय पोषणाय । इंद्रः सुष्विमभिषवणशीलं यजमानमवसे तर्पणाय न मृधाति । न बाधते ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवेदिंद्र सुते अस्तावि सोमे भरद्वाजेषु क्षयदिन्मघोनः ।

असद्यथा जरित्र उत सूरिरिंद्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १०

एव । इत् । इंद्रः । सुते । अस्तावि । सोमे । भरत्ऽवाजेषु ।

क्षयत् । इत् । मघोनः ।

असत् । यथा । जरित्रे । उत । सूरिः । इंद्रः । रायः ।

विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १०

मघोना धनवतो हविष्मतो यजमानस्य क्षयदीश्वर इंद्रः सोमे सुतेऽभिषुते सति भरद्वाजेषु भरद्वाजैः मध्येष्वेवमस्तावि । स्तुतोऽभूत् । इंद्रो जरित्रे स्तोत्रे सूरिः

संग्रामे प्रेरको यथासन् भवेत् । तथापि च विश्ववारस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायो धनस्य दाता यथा भवेत् तथा स्तोमोऽस्ति मंत्रः । इति विंशं सूक्तं पूर्णं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके त्रिंशति सूक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अत्रानुक्रांतं ॥ विषुवति निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । वृषा मदः प्र मंहिष्ठाय । आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वृषा मद इंद्रे श्लोक उक्था सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्चत्र्यो मघवा नृभ्य उक्थैर्द्युक्षो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १

वृषा । मदः । इंद्रे । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु ।

सुतऽपाः । ऋजीषी ।

अर्चत्र्यः । मघऽवा । नृऽभ्यः । उक्थैः । द्युक्षः । राजा ।

गिरां । अक्षितऽऊतिः ॥ १

सोमेषु सोमयागेषु इंद्रे सोमपानजनितो मदो वृषा यजमानस्य कामानां वर्षको भवति । यद्वा सर्वजनाह्लादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन शस्त्रेण सचा सह श्लोकः स्तोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पाता ऋजीषी ऋजीषं गतरसमपि सोमं न परित्यजन्मघवा धनवान् स चेंद्रो नृभ्यः स्तुतीनां नेतृभ्य उक्थैः स्तोत्रैरर्चत्र्योऽर्चनीयो भवति । द्युक्षो द्युलोकनिवासो गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इंद्रोऽक्षितोतिरक्षीणरक्षश्च भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ततुरिर्वीरो नर्यो विचेताः श्रोता हवं गृणत उर्व्यूतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २

ततुरिः । वीरः । नर्यः । विऽचेताः । श्रोता । हवं ।

गृणतः । उर्विऽऊतिः ।

वसुः । शंसः । नरां । कारुऽधायाः । वाजी । स्तुतः ।

विदथे । दाति । वाजं ॥ २

वाज्यन्नवानिंद्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः सन् वाजमन्नं दाति । प्रयच्छति ददाति । कीदृश इंद्रः । ततुरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रांतो नर्यो नरहितो विचेता विविक्तज्ञानो हवमस्मदीयं स्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुवतः स्तोतृजनस्योर्व्यूति-र्विस्तृतरक्षो वसुर्वासयिता नरां नृणां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारूणां स्तोतृणां धारयिता । एवंभूत इंद्रो वाजं ददातीति संबंधः ॥

। अथ तृतीया ।

अक्षो न चक्र्योः शूर बृहन्प्र ते मह्ना रिरिचे रोदस्योः ।

वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्यूतयो रुरुहुरिंद्र पूर्वीः ॥ ३

अक्षः । न । चक्र्योः । शूर । बृहन् । प्र । ते । मह्ना ।

रिरिचे । रोदस्योः ।

वृक्षस्य । नु । ते । पुरुऽहूत । वयाः । वि । ऊतयः । रुरुहुः ।

इंद्र । पूर्वीः ॥ ३

हे शूर विक्रांतेंद्र बृहन् महान् ते त्वदीयो मह्ना महिमा रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः प्ररिरिचे । अतिरिच्यते । द्यावापृथिवीभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टांतः । चक्र्योश्चक्रयो-रक्षो न । रथसंबंधाक्षो यथा चक्राभ्यां बहिर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वदीयाः पूर्वीर्बह्व्य ऊतयो रक्षा वि रुरुहुः । विशेषेण रोहंति । तत्र दृष्टांतः । वृक्षस्य नु । यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहंति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव स्रुतयः संचरणीः।

वत्सानां न तंतयस्त इंद्र दामन्वंतो अदामानः सुदामन् ॥ ४

शचीऽवतः। ते। पुरुऽशाक। शाकाः। गवांऽइव।

स्रुतयः। संऽचरणीः।

वत्सानां। न तंतयः। ते। इंद्र दामन्ऽवंतः।

अदामानः। सुऽदामन् ॥ ४

हे पुरुशाक बहुकर्मन्निंद्र शचीवतः प्रज्ञावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्माणि वा सर्वतः संचरंतीति शेषः। तत्र दृष्टांतः। गवामिव धेनूनां स्रुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिण्यो भवंति तद्वत्। अपि च वत्सानां न तंतयः। तंतिर्नाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः। यत्र नियतैर्विशाखदामभिर्वत्सा बध्यंते यथा तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हे सुदामन् शोभनदानेंद्र तथा ते त्वदीयाः शाका दामन्वंतो बंधनवंतो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वयमन्यैरबद्धाः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अन्यदद्य कर्वरमन्यदु श्वोऽसच्च सन्मुहुराचक्रिरिंद्रः।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषार्यो वशस्य पर्येतास्ति ॥ ५

अन्यत्। अद्य। कर्वरं। अन्यत्। ऊं इति। श्वः। असत्।

च। सत्। मुहुः। आऽचक्रिः। इंद्रः।

मित्रः। नः। अत्र। वरुणः। च। पूषा। अर्यः। वशस्य।

परिऽएता। अस्ति। ५

अयमिन्द्रोऽद्यास्मिन्दिवसेऽन्यत्कर्वरं। कर्मनामैतत्। कर्म करोति। अन्यदु अन्यदेवात्यन्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति। एतदेव विव्रियते। असच्चासत्कर्म निपातनादिकं सत् यज्ञपालनादिकं शोभनं कर्म च। यद्वा त्रिशिरसो विश्वरूपस्य वधादिकमसत्कर्म लोकोपद्रवकारिणो वृत्रादेरसुरस्य वधादिरूपं सत्कर्म च कुर्वन् पुनः पुनरस्माकमिन्द्र आचक्रिः कर्ता भवति। एवं परस्परविलक्षणं कर्म स्वमहिम्ना पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः। एवंविध इन्द्रोऽत्रास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं वशस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति। परिगमयिता भवतु। अस्तेर्लोटि रूपं॥ मित्रोऽहरभिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽर्यः प्रेरकः सवितैते चेन्द्रेण नियम्यमाना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयितारः सन्तु। यद्वा मित्रादयोऽप्यत्र स्वस्थाने नाभि- धीयन्ते। मित्रादय इन्द्रः अस्मदीयस्य कामस्य पर्येतास्तु। तथा इन्द्रदेवताया- सूक्तं। प्रोमयेऽन्यादिति स्वेन वैश्वदेव्यास्वचो सूक्त इति॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिन्द्रानयन्त यज्ञैः।
तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयन्त आजिं न जग्मुर्गिर्वाहो
अश्वाः॥ ६

वि। त्वत्। आपः। न। पर्वतस्य। पृष्ठात्। उक्थेभिः।
इन्द्र। अनयन्त। यज्ञैः।
तं। त्वा। आभिः। सुस्तुतिऽभिः। वाजयन्तः। आजिं।
न। जग्मुः। गिर्वाहः। अश्वाः॥ ६

हे इन्द्र त्वत्सकाशादुक्थेभिरुक्थैः यज्ञैर्यज्ञैश्च स्तोतारः कामानात्मनो व्यनयन्त। विविधं प्रापयन्ति। तत्र दृष्टान्तः। पर्वतस्याद्रेः पृष्ठादुपरिभागादापो न आप उदकानि यथा तद्वत्। अपि च हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाह्यमान[illegible] वीर्येन्द्र तं प्रसिद्धं त्वा त्वां वाजयन्तो बलिनं कुर्वन्तः। यद्वा वाजमन्नमिच्छन्तो भरद्वाजाः

स्तोतार आभिः पूर्णाभिः स्तुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिरं॑स्य । प्रपूः । क्षिप्रगमने इष्टांतः । अथवा वाजा आजि न संग्रामं यथा शीघ्रं प्राप्नुवद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यं जरं॑ति शरदो न मासा न द्याव इंद्रमवकर्शयं॑ति ।

वृद्धस्यं चिद्वर्धतामस्य तनूः स्तोमे॑भिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७

न । यं । जरं॑ति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः ।

इंद्रं । अव-कर्शयं॑ति ।

वृद्धस्यं । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमे॑भिः ।

उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७

शरदः संवत्सरा यमिंद्रं न जरयंति नापचीययंति । तथा मासाश्च नापचीययंति । तथा द्यावो दिवसाश्च यमिंद्रं नावकर्शयंति नाल्पीभावयंति वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्येंद्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिरशब्दैः स्तोत्रैरुक्थैश्च शस्त्रैश्च शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां । प्रवृद्धा भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न वीळवे नमते न स्थिराय न शर्धते दस्युजूताय स्तवान् ।

अज्रा इंद्रस्य गिरयश्चिदृष्वा गंभीरे चिद्भवति गाधमस्मै ॥ ८

न । वीळवे । नमते । न । स्थिराय । न । शर्धते ।

दस्युऽजूताय । स्तवान् ।

अज्राः । इंद्रस्य । गिरयः । चित् । ऋष्वाः । गंभीरे ।

चित् । भवति । गाधं । अस्मै ॥ ८

स्तवानस्तोतृभिः स्तूयमान इंद्रो वीळवे दृढगात्राय यजमानाय न नमते। न वशी-भवति। स्थिराय युद्धेऽविचलिताय च न नमते। शर्धते उत्सहमानाय दस्युजूताय दस्युभिः प्रेरिताय यजमानाय न वशीभवति। यद्यपि स्तोतारो बहुगुणाः संति तथापींद्रस्तेभ्यो दस्युप्रेरितेभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः। अपि च ऋष्वा महांतो गिरयश्चित्पर्वता अपींद्रस्य अज्राः सुगमनाः सुपथीका भवंति गंभीरे चिदगाधेऽपि स्थानेऽस्मा इंद्राय गाधमेव स्थानं विषयो भवति॥

॥ अथ नवमी ॥

गंभीरेण न उरुणामत्रिन्प्रेषो यंधि सुतपावन्वाजान्।

स्था ऊ षु ऊर्ध्व ऊती अरिषण्यन्नक्तोर्व्युष्टौ परितक्म्यायां ॥ ९

गंभीरेण। नः। उरुणा। अमत्रिन्। प्र। इषः। यंधि।

सुतऽपावन्। वाजान्।

स्थाः। ऊं इति। सु। ऊर्ध्वः। ऊती। अरिषण्यन्।

अक्तोः। विऽउष्टौ। परिऽतक्म्यायां ॥ ९

हे अमत्रिन्। अमत्रं भक्षं। तद्वन् हे सुतपावन् सुतस्य सोमस्य पातरिंद्र गंभीरेण केनापि दुरवगाहेनोरुणा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽन्नानि वाजान्बलानि च प्रयंधि। प्रयच्छ। किं चाक्तो रात्रेर्व्युष्टौ विवासेऽह्नि परितक्म्यायां रात्रौ हे इंद्र त्वमूती अस्माकं रक्षायै हे इंद्र अरिषण्यन्नहिंसन्नूर्ध्व उद्युक्तः स्था ऊ षु। सुष्ठु तिष्ठैव॥

॥ अथ दशमी ॥

सचस्व नायमवसे अभीक इतो वा तमिंद्र पाहि रिषः।

अमा चैनमरण्ये पाहि रिषो मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १०

सचस्व। नायं। अवसे। अभीके। इतः। वा। तं। इंद्र।

पाहि। रिषः।

क्षमा । च । एनं । अरण्ये । पाहि । रिषः । मदेम ।

शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १०

हे इंद्र त्वं नार्यं कर्मणां स्तुतीनां च नेतारमभीके संग्रामेऽवसे रक्षणाय तवस्व । संपश्व । इतो वावात्वं निकृष्टाच्च रिपः शत्रोरुततो विप्रकृष्टाच्छत्रोश्च । अपरावोऽव्रतेन विपश्चितेन सम्यग्भूयः । हे इंद्र तं स्तोतारं पाहि । रक्ष । तथागा च कटे च । धर्मेति क्षेमेणाम । अरण्ये कानने च रिपः शत्रोः पाहि । तं रक्ष । तदनंतरं सुवीराः शोभनपुत्रा वयं शतहिमाः शतसंवत्सरान्मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

या त ऊतिरिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । या ते नवेति ॥ दृष्ट्या भिप्लवषडहस्य द्वितीयेऽहनीदं सूक्तं निष्केवल्यनिविद्धानं । सूत्रितं च । या त ऊतिरवमेति मध्यंदिनः । आ० ७. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

या त ऊतिरवमा या परमा या मध्यमेंद्र शुष्मिन्नस्ति ।

ताभिरू षु वृत्रहत्येऽवीर्न एभिश्च वाजैर्महान्न उग्र ॥ १

या । ते । ऊतिः । अवमा । या । परमा । या । मध्यमा ।

इंद्र । शुष्मिन् । अस्ति ।

ताभिः । ऊं इति । सु । वृत्रऽहत्ये । अवीः । नः । एभिः ।

च । वाजैः । महान् । नः । उग्र ॥ १

हे शुष्मिन् बलवन्निंद्र ते त्वदीया योतिर्या रक्षावमाधमास्ति । या परमोत्कृष्टास्ति । या मध्यमास्ति ताभिरूतिभिर्वृत्रहत्ये युद्धे नोऽस्मान् सु अत्यंतमवीः । पालय । किंच हे उग्रोद्गूर्णेंद्र महांस्त्वमेभिर्भोज्यसाधनैर्वाजैरन्नैश्च नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्युमिंद्र ।
आभि विश्वा अभियुजो विषूचीरार्याय विशोऽव
तारीर्दासीः ॥ २

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिषण्यन् । अमित्रस्य ।
व्यथय । मन्युं । इंद्र ।
आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विषूचीः । आर्याय ।
विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २

हे इंद्र आभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्मिथतीः शत्रुसैन्यानि हिंसतीः स्पृधोऽस्मदीयाः सेना अरिषण्यन्नहिंसन् पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रोर्मन्युं संग्रामादिषु क्रियमाणं कोपं व्यथय । नाशय । अपि चाभिः स्तुतिभिरेवाभियुजोऽभियोक्त्रीर्विषूचीः सर्वतो विद्यमाना दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीर्विश्वाः सर्वा विशः प्रजा आर्याय यज्ञादिकर्मकृते यजमानायावतारीः । विनाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्र जामय उत येऽजामयोऽर्वाचीनासो वनुषो युयुज्रे ।
त्वमेषां विथुरा शवांसि जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराचः ॥ ३

इंद्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः ।
वनुषः । युयुज्रे ।
त्वं । एषां । विथुरा । शवांसि । जहि । वृष्ण्यानि ।
कृणुहि पराचः ॥ ३

हे इंद्र ज्यायसो ज्यानिकृताः अभिकृष्टा ये शत्रवः। तथापि आजायसो दूरदेशे स्थिता ये शत्रवोऽर्वाचीनास्त्वदभिमुखा मनुषो हिंसंतो युयुज्रे उद्युक्ता भवंति एवमुभयविधानां शत्रूणां संबंधीनि यशांसि बलानि विधुरा विधुराणि क्षीणानि त्वं कुर्विति शेषः। यथा सुष्णात्यन्तेषां वीर्याणि जहि। नाशय। किंच पराच उभयविधान् शत्रून्पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि। कुरु॥

॥ अथ चतुर्थी।

शूरो वा शूरं वनते शरीरैस्तनूरुचा तरुषि यत्कृण्वैते।
तोके वा गोषु तनये यदप्सु वि क्रंदसी उर्वरासु ब्रवैते॥ ४

शूरः। वा। शूरं। वनते। शरीरैः। तनूऽरुचा। तरुषि।
यत्। कृण्वैते इति।
तोके। वा। गोषु। तनये। यत्। अप्ऽसु। वि।
क्रंदसी इति। उर्वरासु। ब्रवैते इति॥ ४

हे इंद्र शूरस्त्वदनुग्रहीतो वीरः शरीरैरंगैः शूरं वा वीरमपि वनते। हंति। वेत्ययमपीत्यस्यार्थे वर्तते। यद्वा वेत्यनेन विकल्पाभिधायकेनाशूरो वा त्वदनुग्रहीतः सन् शूरं वनते। कदा वनत इत्येतदाह। तनूरुचा शरीरेण शोभमानौ परस्परविरोधिनौ तरुषि युद्धे यद्यदा कृण्वैते संग्रामं कुरुतः। यद्यदा च तोके वा पुत्रनिमित्ते वा गोषु निमित्तभूतासु वा तनये पौत्रे निमित्तभूते वाप्सूदकेषु निमित्तेषु वोर्वरासु सर्वसस्याढ्यासु भूमिषु निमित्तासु क्रंदसी क्रंदमानावाक्रोशंतौ विप्रवैते विब्रवैते। हे इंद्र पुत्रादिलाभजयस्त्वदनुग्रहीतस्य भवतीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

नहि त्वा शूरो न तुरो न धृष्णुर्न त्वा योधो मन्यमानो युयोध।
इंद्र नाकिष्ट्वा प्रत्यस्त्येषां विश्वा जातान्यभ्यसि तानि॥ ५

नहि। त्वा। शूरः। न। तुरः। न। धृष्णुः। न। त्वा।
योधः। मन्यमानः। युयोध।
इंद्र। नकिः। त्वा। प्रति। अस्ति। एषां। विश्वा।
जातानि। अभि। असि। तानि॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रांतजनो नहि युयोध। न युध्यते। तुरस्त्वरमाणोऽन्येषां शत्रूणां हिंसकोऽतस्त्वया न युयोध। धृष्णुर्धर्षको न युयोध। मन्यमानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भटस्त्वा त्वया न युयोध। हे इंद्र एषां शूरादीनां मध्ये कश्चन त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति। प्रतिनिधिर्नास्ति। विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि। अभिभवसि॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

स पत्यत उभयोर्नृम्णमयोर्यदी वेधसः समिथे हवंते।
वृत्रे वा महो नृवति क्षये वा व्यचस्वंता यदि वितंतसैते॥ ६

सः। पत्यते। उभयोः। नृम्णं। अयोः। यदि। वेधसः।
संऽइथे। हवंते।
वृत्रे। वा। महः। नृऽवति। क्षये। वा। व्यचस्वंता।
यदि। वितंतसैते इति॥ ६

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये स जनो नृम्णं धनं पत्यते। ईष्टे। कयोर्मध्ये स ईष्ट इत्येतदुभयमाह। यदि यस्य जनस्य। यदीति निपातो यच्छब्दार्थे वर्तते। समिथे यज्ञे वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवंते इंद्रं स्तुवंति स ईष्ट इति संबंधः। महो महति प्रभूते वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्ते क्षये वा गृह निमित्ते वा व्यचस्वंतौ यदि यौ जनौ। यदीति यावित्यर्थे वर्तते।

वितंतसैते विमुच्यते तयोर्मध्य इति संबंधः॥ तसेरुपक्षयकर्मणो विपूर्वाद्वितंतसैते इति भवति। यद्वा तंतस इति धातुः कंड्वादिषु पठ्यते तस्मादिदं रूपमिति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अध स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्र त्रातोत भवा वरूता।
अस्माकासो ये नृतमासो अर्य इंद्र सूरयो दधिरे पुरो नः॥ ७

अध। स्म। ते। चर्षणयः। यत्। एजान्। इंद्र। त्राता।
उत। भव। वरूता॥
अस्माकासः। ये। नृऽतमासः। अर्यः। इंद्र। सूरयः।
दधिरे। पुरः। नः॥ ७

अध अपि च हे इंद्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषा यद्यदैजान् एजेयुर्भीत्या कंपेयुः त्वं तेषां त्राता पालको भव। उतापि च वरूता संभक्ता भव। अस्माकासोऽस्मदीया नृतमासो नेतृतमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्योऽरयो। प्रापयितार इत्यर्थः। तेषां त्राता भव। हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरोदधिरे पुरश्चक्रिरे तेषां च त्राता भवेति॥

साकमेधेषु माहेंद्रामिष्टाविंद्रस्य वृत्रघ्नो याज्या। सूत्रितं च। अनु ते दायि मह इंद्रियाय विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः। आ० २.१८.। इति॥ चतुर्थीनाम्न्येकाहे निष्केवल्य एषैव सूक्तमुखीया। सूत्रितं च। अनु ते दायि मह इंद्रियाय कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे। आ० ८.५.। इति॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

अनु ते दायि मह इंद्रियाय सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये।
अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रेंद्र देवेभिरनु ते नृषह्ये॥ ८

अनु। ते। दायि। महे। इंद्रियाय। सत्रा। ते। विश्वं।

अनु। वृत्रऽहत्ये।

अनु। क्षत्रं। अनु। सहः। यजत्र। इंद्र। देवेभिः।

अनु। ते। नृऽसह्ये॥ ८

हे इंद्र महे महते ते तुभ्यमिंद्रियायैश्वर्यार्थमनुदायि। अन्वदायि। अनुदीयते च। वृत्रहत्ये शत्रुवधे निमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्रा सत्यमनुदायि। कीदृशमनुदायीति तदुभयमाह। येन विश्वं बिभर्ति तत्क्षत्रं बलमनुदायि। येन शत्रूनभिभवति तद्गुणविशिष्टं सहो बलमनुदायि। हे यजत्र यजनीयेंद्र ते तुभ्यं नृषह्ये युद्धे देवेभिः सर्वैर्देवैरेतत्सर्वमनुदायि॥

॥ अथ नवमी ॥

एवा नः स्पृधः समजा समत्स्विंद्र रारंधि मिथतीरदेवीः।

विद्याम वस्तोरवसा गृणंतो भरद्वाजा उत त इंद्र नूनं॥ ९

एव। नः। स्पृधः। सं। अज। समत्ऽसु। इंद्र। ररंधि।

मिथतीः। अदेवीः।

विद्याम। वस्तोः। अवसा। गृणंतः। भरत्ऽवाजाः। उत।

ते। इंद्र। नूनं॥ ९

हे इंद्र एवैवं स्तुतस्त्वं नोऽस्मदीयाः स्पृधः शत्रुसेनाः समत्सु संग्रामेषु समज। शत्रुवधार्थं प्रेरय। किंच मिथतीर्हिंसतीरदेवीरासुरीः सेना ररंधि। अस्मद्वशीकुरु। उतापि च हे इंद्र ते त्वां गृणंतस्त्वां स्तुवंतो भरद्वाजा वयमवसा त्वद्दत्तेन रक्षणेन वस्तोर्वासरस्य। दिवसमित्यर्थः। नूनमवश्यं विद्याम। लभेमहि॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः॥

श्रुधि न इंद्रेत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । श्रुधि नोऽष्टाविति । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

श्रुधि न इंद्र ह्वयामसि त्वा महो वाजस्य सातौ वावृषाणाः ।
सं यद्विशोऽयंत शूरसाता उग्रं नोऽवः पार्ये अहंदाः ॥ १

श्रुधि । नः । इंद्र । ह्वयामसि । त्वा । महः । वाजस्य ।
सातौ । वावृषाणाः ।
सं । यत् । विशः । अयंत । शूरऽसातौ । उग्रं । नः ।
अवः । पार्ये । अहन् । दाः ॥ १ ॥

हे इंद्र वावृषाणाः सोमैस्त्वां सिंचंतो वयं स्तोतारो महो महतो वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं त्वा त्वां ह्वयामसि । आह्वयामः । हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तदाह्वानं श्रुधि । शृणु । यद्यदा विशो जनाः शूरसाता शूरसातौ युद्धे समयंत संगच्छंते तदा पार्ये तस्मिन्नहनि दिवसे नोऽस्मभ्यमुग्रमुद्गूर्णमवो रक्षणं दाः । अदाः । प्रयच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां वाजी हवते वाजिनेयो महो वाजस्य गध्यस्य सातौ ।
त्वां वृत्रेष्विंद्र सत्पतिं तरुत्रं त्वां चष्टे मुष्टिहा गोषु युध्यन् ॥ २

त्वां । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य ।
गध्यस्य । सातौ ।
त्वां । वृत्रेषु । इंद्र । सत्ऽपतिं । तरुत्रं । त्वां । चष्टे ।
मुष्टिऽहा । गोषु । युध्यन् । २

वाजी हविर्लक्षणान्नवान्वाजिनेयो वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इंद्र त्वां गच्छत् सर्वैः प्राप्यस्य महो महतो वाजस्यान्नस्य सातौ लाभे निमित्ते ह्वयते। स्तौति। अपि च हे इंद्र सत्पतिं सज्जनानां पालकं तरुत्रं दुर्जनानां तारकं त्वां वृत्रेषूपद्रवेषु निमित्तेषु भरद्वाजो ह्वयते। मुष्टिहा मुष्टिबलेन शत्रूणां हंता गोषु निमित्तभूतासु युध्यन् मल्लभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजस्त्वां चष्टे। पश्यति। प्रतिपालयते॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातौ त्वं कुत्साय शुष्णं दाशुषे वर्क्।

त्वं शिरो अमर्मणः पराहन्नतिथिग्वाय शंस्यं करिष्यन्॥ ३

त्वं। कविं। चोदयः। अर्कऽसातौ। त्वं। कुत्साय। शुष्णं। दाशुषे। वर्क्।

त्वं। शिरः। अमर्मणः। परा। अहन्। अतिथिऽग्वाय। शंस्यं। करिष्यन्॥ ३

हे इंद्र त्वमर्कसातावन्नलाभार्थं कविं भार्गवमृषिं चोदयः। अचोदयः। प्रेरक-किंच हे इंद्र त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते कुत्साय शुष्णमसुरं वर्क्। छेदितवानसि वर्जेति वृणक्तेश्छेदनार्थस्य लुङि रूपं॥ तथा त्वमतिथिग्वायातिथीनामभिगंत्रे दिवोदासाय शंस्यं स्तुत्यं सुखं करिष्यन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्य शंबरस्य शिरः शीर्षं पराहन्। अवधीः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं रथं प्र भरो योधमृष्वमावो युध्यन्तं वृषभं दशद्युम्।

त्वं तुग्रं वेतसवे सचाहन्त्वं तुजिं गृणन्तमिन्द्र तूतोः॥ ४

त्वं। रथं। प्र। भरः। योधं। ऋष्वं। आवः। युध्यन्तं।

वृषभं। दशऽद्युं।

त्वं । तुग्रं । वेतसवे । सचा । अहन् । त्वं । तुजिं । गृणंतं ।

इंद्र । तूतोरिति तूतोः ॥ ४

हे इंद्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योधं युद्धसाधनभूतं महांतं रथं प्रभरः प्रापयः। अपि च युध्यंतं शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वंतं दशद्युं दश दिवसा युध्यतो यस्य गतास्तं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः। युद्धादपीपलः। किंच त्वं वेतसवे एतन्नाम्ने राज्ञे सचा सहायभूतः सन् तुग्रमसुरमहन्। हतवानसि। वेतसुर्नाम कश्चिदसुरः। अतस्तस्मादन्योऽयं राजोच्यते। यद्वा वेतसवे इति तृतीयार्थे चतुर्थी। वेतसुनासुरेण सहितं तुग्रं हतवानसि। तथा च मंत्रांतरे श्रूयते। अहं पितेव वेतसूँरभिष्टये तुग्रं कुत्साय स्मदिभं च रंधयं। ऋग्वे० १०. ४९. ४.। इति। हे इंद्र त्वं गृणंतं त्वां स्तुवंतं तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः। अवर्धयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तदुक्थमिंद्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहस्रा शूर दर्षि ।

अव गिरेर्दासं शंबरं हन्प्रावो दिवोदासं चित्राभिरूती ॥ ५

त्वं । तत् । उक्थं । इंद्र । बर्हणा । करिति कः । प्र ।

यत् । शता । सहस्रा । शूर । दर्षि ।

अव । गिरेः । दासं । शंबरं । हन् । प्र । आवः ।

दिवःऽदासं । चित्राभिः । ऊती ॥ ५

हे इंद्र बर्हणा बर्हणः शत्रूणां हिंसकस्त्वमुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः। अकरोः। किं तत्कर्मेत्युच्यते। हे शूर वीरेंद्र त्वं शता शतानि सहस्राणि च शंबरस्यानुचरान् भटान्प्रदर्षि। विदारितवानसि। तथा च निगमांतरे। अध्वर्यवो यः शतं शंबरस्य। ऋग्वे० २. १४. ६.। इति। तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणामुपक्षपयितारं गिरेः पर्वतान्निर्गतं शंबरमसुरमवहन्। अवावधीः। तथापि श्रूयते। यः शंबरं पर्वतेषु क्षियंतं। ऋग्वे० २. १२. ११.। इति। किंच चित्राभिर्विचित्राभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्दिवोदासं राजानं प्राव। प्रकर्षेण पालयसि स्म॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं श्रद्धाभिर्मंदसानः सोमैर्दभीतये चुमुरिमिंद्र सिष्वप्।

त्वं रजिं पिठीनसे दशस्यन्षष्टिं सहस्रा शच्या सचाहन्॥ ६

त्वं। श्रद्धाभिः। मंदसानः। सोमैः। दभीतये। चुमुरिं।

इंद्र। सिस्वप्।

त्वं। रजिं। पिठीनसे। दशस्यन्। षष्टिं। सहस्रा।

शच्या। सचा। अहन्॥ ६

हे इंद्र श्रद्धाभिः श्रद्धापुरःसरमादरातिशयेनानुष्ठितैः कर्मभिर्मंदसानो मोदमानः यच्छ्रद्धया युक्तं कर्म तत्सारवद्भवति। तथा च श्रूयते। यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति। छा० उ० १. १. १०. । इति। सोमैश्च मंदसानस्त्वं दभीतय एतन्नामकाय राजर्षये चुमुरिमेतदाख्यमसुरं सिष्वप्। अस्वापयः। अवधीरित्यर्थः। किंच हे इंद्र त्वं पिठीनस एतन्नामकाय रजिमेतदाख्यां कन्यां वा राज्यं वा दशस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया षष्टिं षष्टिसंख्याकानि सहस्रा भटानां सहस्राणि सचा सह युगपदेवाहन्। अवधीः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अहं चन तत्सूरिभिरानश्यां तव ज्याय इंद्र सुम्नमोजः।

त्वया यत्स्तवंते सधवीर वीरास्त्रिवरूथेन नहुषा शविष्ठ॥ ७

अहं। चन। तत्। सूरिऽभिः। आनश्यां। तव। ज्यायः।

इंद्र। सुम्नं। ओजः।

त्वया। यत्। स्तवंते। सधऽवीर। वीराः। त्रिऽवरूथेन।

नहुषा। शविष्ठ॥ ७

हे शवसीर वीरैः सहित मंहिष्ठ पूज्यतमेंद्र वीराः स्तोतारस्त्वद्रूपेण लौकिक- रूपान्याहरकाणि स्तवनानि यस्य तेन। तद्धया शत्रूणां बंधकेन त्वया च दत्तं त्वत्कृतं सुखमोजो बलं च स्तवंते स्तुवंति हे इंद्र तव त्वया दत्तं वज्रायोऽनि- मयेन तमखं सुखमोजोऽवं वनाद्दृष्टिमपि भरद्वाजो सूरिभिर्मदीयैः स्तोतृभिः सहानश्यां। प्राप्नुयां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वयं ते अ॒स्यामिं॑द्र द्यु॒म्नहू॑तौ सखा॑यः स्याम महिन प्रेष्ठाः ।
प्रा॒तर्द॑निः क्षत्रश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृत्राणां सनये धनानां ॥ ८

व॒यं । ते॒ । अ॒स्यां । इ॒न्द्र॒ । द्यु॒म्नऽहू॑तौ । सखा॑यः । स्या॒म॒ । महि॒न॒ । प्रेष्ठाः ।
प्रा॒तर्द॑निः । क्ष॒त्रऽश्रीः । अ॒स्तु॒ । श्रेष्ठः॑ । घ॒ने । वृ॒त्राणां॑ । स॒नये॑ । धना॑नां ॥ ८

हे महिन पूजनीयेंद्र ते त्वदर्थं सखायः स्तोतारो वयमस्यां द्युम्नहूतावस्मिन्नन्न- निमित्ते आह्वाने प्रेष्ठा अतिशयेन प्रियाः स्याम। भवेम। प्रातर्दनिः। प्रतर्दनो नाम राजा। तस्य पुत्रः क्षत्रश्रीरेतन्नामको मम याज्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु। सर्वेषां स्तुत्यो भवतु। किमर्थं। वृत्राणां शत्रूणां घने वधाय च धनानां बहूनां सनये संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

किमस्य मद इत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं। अनुक्रांतं च। किमस्याष्टा- वभ्यावर्तिनो दानस्तुतिः। भरद्वाज ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। अंत्यायास्तु दानस्तुतिरूपत्वाद्या तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

किम॑स्य॒ मदे॒ किम्व॑स्य पी॒ताविंद्रः॒ किम॑स्य स॒ख्ये च॑कार ।
रणा॑ वा॒ ये॒ नि॒षदि॒ किं ते अ॑स्य पु॒रा वि॑वि॒द्रे किमु॒ नूत॑नासः ॥ १

किं। अस्य। मदे। किं। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः।
किं। अस्य। सख्ये। चकार।
रणाः। वा। ये। निऽसदि। किं। ते। अस्य। पुरा।
विविद्रे। किं। ऊं इति। नूतनासः॥ १

भरद्वाज ऋषिः फलाविलंबनासहिष्णुः सन् अनयेंद्रमाक्षिपति। अस्य सोमस्य मदे सतींद्रः किं चकार। कृतवान्। किंतु किंचास्य सोमस्य पीतौ पाने सति किं चकार। अस्य सोमस्य सख्ये सखित्वे किं चकार। पानात्पूर्वमिंद्रः सोमेन सह वसतीत्यर्थः। अस्य सोमस्य निषदि गृहे रणा वा ये स्तोतारश्च संति ते स्तोतारः पुरा पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः किं विविद्रे। किं लेभिरे। नूतनासो नूतना इदानींतनाः स्तोतारश्च किंतु लेभिरे॥

॥ अथ द्वितीया॥

सदस्य मदे सद्वस्य पीताविंद्रः सदस्य सख्ये चकार।
रणा वा ये निषदि सत्ते अस्य पुरा विविद्रे सदु नूतनासः॥ २

सत्। अस्य। मदे। सत्। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः।
सत्। अस्य। सख्ये। चकार।
रणाः। वा। ये। निऽसदि। सत्। ते। अस्य। पुरा।
विविद्रे। सत्। ऊं इति। नूतनासः॥ २

एवमाक्षिप्त इंद्रस्तस्मा ऋषय ईप्सितं धनं प्रददौ। तदनंतरमृषिरिंद्रसकाशात्संपूर्णकामः सन् पुरा यान्युपालंभप्रतिपादकानि वाक्यान्युक्तवानिदानीं तानि निराकरोति इंद्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म चकार। अस्य सोमस्य पीतौ पाने सत् शुभं कर्म चकार। अस्य सख्ये सत् शुभं चकार। ये रणा वा स्तोतारश्च ते निषदि गृहे।

यथाक्तत्र इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः सद् सुखं कर्म विविद्रे । लेभिरे । नूतनाश्च इदानींतनाः स्तोतारः सद् सुखमेव कर्म लेभिरे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नहि नु ते महिमनः समस्य न मघवन्मघवत्त्वस्य विद्म ।
न राधसोराधसो नूतनस्येंद्र नकिर्ददृश इंद्रियं ते ॥ ३

नहि । नु । ते । महिमनः । समस्य । न । मघऽवन् ।
मघवत्ऽत्वस्य । विद्म ।
न । राधसःऽराधसः । नूतनस्य । इंद्र । नकिः । ददृशे ।
इंद्रियं । ते ॥ ३

हे मघवन्धनवन्निंद्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिम्नो महिमानं नहि विद्म । वयं न जानीमः ॥ नुशब्दः पूरणः ॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः । नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसोराधसस्त्वदीयं सर्व धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ हे इंद्र ते त्वदीयमिंद्रियं सामर्थ्यं नकिर्ददृशे । केनापि न दृश्यते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एतत्त्यत्त इंद्रियमचेति येनावधीर्वरशिखस्य शेषः ।
वज्रस्य यत्ते निहतस्य शुष्मात्स्वनाच्चिदिंद्र परमो ददार ॥ ४

एतत् । त्यत् । ते । इंद्रियं । अचेति । येन । अवधीः ।
वरऽशिखस्य । शेषः ।
वज्रस्य । यत् । ते । निऽहतस्य । शुष्मात् । स्वनात् । चित् ।
इंद्र । परमः । ददार ॥ ४

हे इंद्र येन शोचिषा वरशिखस्य। वरशिखो नाम कश्चिदसुरः। शेषः शेषांसि पुत्रान्। शेष इत्यपत्यनामैतत्। अवधीः अहिंसीः ते त्वदीयमेतत्तत्तदिदमिंद्रियं वीर्यं चेति। अस्माभिर्ज्ञायि। हे इंद्र यद्यस्मात्तव बलाभिभूतस्य प्रेरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्छब्दात् ध्वनेरेव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याधिक्येनोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददार अदीर्यत॥

॥ अथ पंचमी ॥

वधीदिंद्रो वरशिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिने चायमानाय शिक्षन्।
वृचीवतो यद्धरियूपीयायां हन्पूर्वे अर्धे भियसापरो दर्त्॥ ५

वधीत्। इंद्रः। वरऽशिखस्य। शेषः। अभिऽआवर्तिने।
चायमानाय। शिक्षन्।
वृचीवतः। यत्। हरिऽयूपीयायाम्। हन्। पूर्वे। अर्धे।
भियसा। अपरः। दर्त्॥ ५

पूर्वोक्तमेवार्थमनया विवृणोति। अयमिंद्रश्चायमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रायाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय राज्ञे शिक्षन् ईप्सितानि वसूनि प्रयच्छन् वरशिखस्यासुरस्य शेषः पुत्रान्वधीत्। अवधीत्। अहिंसीत्। वरशिखस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते। यद्यदायामिंद्रो हरियूपीयायां। हरियूपीया नाम काचिन्नदी नगरी वा। तस्याः पूर्वेऽर्धे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः। वृचीवान् नाम वरशिखस्य कुलोत्पन्नः पूर्वः। तद्गोत्रजान्वरशिखस्य पुत्रान् हन् अहन् तदापरोऽपरभागे स्थितो वरशिखस्य श्रेष्ठः पुत्रो भियसा भीत्या दर्त्। दीर्णोऽभूत्॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्रिंशच्छतं वर्मिणं इंद्र साकं यव्यावत्यां पुरुहूत श्रवस्या।
वृचीवंतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिंदाना न्यर्थान्यायन्॥ ६

त्रिंशत्ऽशतं । वर्मिणः । इंद्र । साकं । यव्याऽवत्यां ।

पुरुऽहूत । श्रवस्या ।

वृचीवंतः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा । भिंदानाः ।

निऽअर्थानि । आयन् ॥ ६

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र श्रवस्या श्रवस्यया । श्रवोऽन्नं यशो वा । तद्वांछया युद्धे त्वां जित्वान्नं प्राप्नुयाम यशो वा प्राप्नुयामेति कामयमानाः शरवे हिंसायै । त्वां हिंसितुमित्यर्थः । पत्यमाना अभिपतंतोऽभि-गच्छंतः पात्रा पात्राणि यज्ञसाधनानि भिंदाना भिंदंतो वर्मिणः कवचवंतस्त्रिंशच्छतं त्रिंशदधिकशतसंख्याका वृचीवंतो वरशिखस्य पुत्राः साकं युगपदेव यव्यावत्यां पूर्वोक्तायां हरियूपीयायां न्यर्थान्यर्थशून्यान्यायन् । अगच्छन् । विनाशं प्राप्नुरित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्य गावावरुषा सूयवस्यू अंतरु षु चरतो रेरिहाणा ।

स सृंजयाय तुर्वशं परादाद्वृचीवतो दैववाताय शिक्षन् ॥ ७

यस्य । गावौ । अरुषा । सूयवस्यू इति सुऽयवस्यू । अंतः ।

ऊं इति । सु । चरतः । रेरिहाणा ।

स । सृंजयाय । तुर्वशं । परा । अदात् । वृचीवतः ।

दैवऽवाताय । शिक्षन् ॥ ७

अरुषावरुषौ रोचमानौ सुयवस्यू शोभनतृणानीच्छंतौ रेरिहाणा लेलिहानौ पुनः पुनर्घासमास्वादयंतौ । यद्वा गतिविशेषं कुर्वंतौ । यस्येंद्रस्य संबंधिनौ गावावश्वा-वंतर्द्यावापृथिव्योर्मध्येऽंतरिक्षे चरतो गच्छतः ॥ उ सु इतीपूरणौ ॥ स इंद्रः सृंजयाय दैववाताय राज्ञे तुर्वशं राजानं परादात् । प्रददौ । किं कुर्वन् । वृचीवतो

पारथिवान् दैववातस्य देववातवंशोत्पन्नायाभ्यावर्तिने राज्ञे चित्रान् वशीकुर्वन्। तेषां धनानि प्रयच्छसीति वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

द्वयाँ अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधूमंतो मघवा मह्यं सम्राट्।
अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दूणाशेयं दक्षिणा पार्थवानां॥८

द्वयान्। अग्ने। रथिनः। विंशतिं। गाः। वधूऽमंतः।
मघऽवा। मह्यं। संऽराट्।
अभिऽआवर्ती। चायमानः। ददाति। दुःऽनशा। इयं।
दक्षिणा। पार्थवानां॥ ८

अधुना भरद्वाजः सम्राजा अभ्यावर्तिना दत्तं धनजातमग्नये प्रकथयति। हे अग्ने मघवा धनवान् प्रभूतदानो वा सम्राट् राजसूययाजी चायमानश्चयमानस्य पुत्रोऽभ्यावर्त्येतदाख्यो राजा रथिनो रथसहितान्वधूमतः स्त्रीयुक्तान् द्वयान्मिथुन-भूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः मह्यं ददाति। प्रायच्छत्। पार्थवानां पृथोर्वंशजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संबंधिनी॥ पूजार्थं बहुवचनं॥ इयं दक्षिणा दुर्नशा केनापि नाशयितुमशक्या भवति॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः॥

आ गाव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। आ गावो गव्यं द्वितीयैंद्री चांत्यश्च पादोऽंत्यानुष्टुप् जागतस्तृचो द्वितीयादिरिति। भरद्वाज ऋषिः। इंद्रो यज्वन इत्याद्यस्तृचो जागतः। उपेदमित्यंत्यानुष्टुप्। शिष्टास्त्रिष्टुभः। आ गाव इत्यस्य गौर्देवता द्वितीयायाः सूक्तांत्यपादस्य च विकल्पेनेंद्रो देवता॥ महाव्रतोपस्थान एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। आ गावोयमेक इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ गावो अग्मन्नुत भद्रमक्रन्त्सीदंतु गोष्ठे रणयंत्वस्मे।

प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिंद्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः ॥ १

आ । गावः । अग्मन् । उत । भद्रं । अक्रन् । सीदंतु ।
गोऽस्थे । रणयंतु । अस्मे इति ।
प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः । इंद्राय ।
पूर्वीः । उषसः । दुहानाः ॥ १

गाव आग्मन् । अस्मदीयं गृहमागच्छंतु । उतापि च भद्रं भजनीयं सुखमक्रन् । कुर्वंतु । तथा गोष्ठेऽस्मदीये गवां स्थाने सीदंतु । उपविशंतु । तदनंतरमस्मे अस्मासु रणयंतु । रमंतां । अपि चेहास्मिन् गोष्ठे पुरुरूपा नानावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः पूर्वीर्बह्व्य इंद्रायेंद्रार्थमुषस उषःकालान् प्रति दुहाना दोहमानाः स्युः । भवेयुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रो यज्वने पृणते च शिक्षत्युपेद्ददाति न स्वं मुषायति ।
भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥ २

इंद्रो । यज्वने । पृणते । च । शिक्षति । उप । इत् ।
ददाति । न । स्वं । मुषायति ।
भूयःऽभूयः । रयिं । इत् । अस्य । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये ।
नि । दधाति । देवऽयुं ॥ २

इंद्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्तुतिभिः प्रीणयित्रे च स्तोत्रे शिक्षति । अपेक्षितं धनं ददाति । न केवलं सकृदेव दानमपि तु सर्वदेत्याह । उपेद्ददाति । उपेत्य सर्वदा ददात्येव । यज्वनः स्तोतुश्च स्वं स्वभूतं धनं न मुषायति । कदाचिदपि नापहरति । अपि चास्योभयविधस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुन पुनर्वर्धयन्नित् वृद्धिं प्रापयन्नेव देवयुं देवानिंद्रादीनात्मन इच्छंतं तं जनमभिन्ने शत्रुभिरभेद्ये

खिल्ये। खिलमप्रतिहतं स्थानं। तदेव खिल्यं। स्वार्थिको यत्॥ अन्येष्वपि दृश्यते
स्थले निदधाति। निक्षिपति। नित्यसुखमोग्यम्॥

देवीनां हविःषु न ता नशंति न ता अर्वेति गोदेवताया याज्यापुरोनुवाक्ये। सूत्रितं च।
आ० ३. १४.॥ सोमारौद्रेऽपि गवालम्भेऽथ निष्कोऽत्रयाऽरेते सूक्तमुखीये। सूत्रितं च।
न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते न ता नशंति न दभाति तस्करः। आ० ६. ७.।
इति॥

। तत्र तामेतां सूक्ते तृतीयामाह :

न ता नशंति न दभाति तस्करो नासामामित्रो व्यथिरा दधर्षति।
देवांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह॥ ३

न। ताः। नशंति। न। दभाति। तस्करः। न। आसां। आमित्रः। व्यथिः। आ। दधर्षति।
देवान्। च। याभिः। यजते। ददाति। च। ज्योक्। इत्। ताभिः। सचते। गोऽपतिः। सह॥ ३

ता गावो न नशंति। अस्मत्सकाशान्न नश्यंतु। किंच तस्करश्चोरोऽपि न दभाति। तथामित्रोऽमित्रस्य शत्रोः संबंधि व्यथिः शस्त्रमासामिमा अस्मदीया गा न हिंस्याद्। न आ दधर्षति। न आधर्षतु। गोपतिर्गवां स्वामी यजमानो याभिर्गोभिर्देवानिंद्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति। यो गा इंद्रार्थं ददाति च प्रयच्छति च ताभिरात्मीयाभिर्गोभिः सह ज्योगित् चिरकालमेव सचते। संगच्छताम्॥

। अथ चतुर्थी।

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते न संस्कृतत्रमुप यंति ता अभि।
उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरंति यज्वनः॥ ४

न । ताः । अर्वा । रेणुऽककाटः । अश्नुते । न । संस्कृतऽत्रं ।

उप । यंति । ताः । अभि ।

उरुऽगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य ।

वि । चरंति । यज्वनः ॥ ४

रेणुककाटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ कठिभेंदनकर्ता ॥ अर्वा युद्धार्थमागतोऽश्वो ता गा नाश्नुते । न प्राप्नुयात् । तथा ता गावः संस्कृतत्रं विशसनादिसंस्कारं नाभ्युपयंति । नाभिगच्छंतु । अपि च ता गावो यज्वनो यागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्योरुगायं विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदेशमनूद्दिश्य वि चरंति । विशेषेण गच्छंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गावो भगो गाव इंद्रो मे अच्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।
इमा या गावः स जनास इंद्र इच्छामीद्धृदा मनसा चिदिंद्रं ॥ ५

गावः । भगः । गावः । इंद्रः । मे । अच्छान् । गावः ।

सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।

इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इंद्रः । इच्छामि ।

इत् । हृदा । मनसा । चित् । इंद्रं ॥ ५

गाव एव मह्यं भगो धनं भवंतु । इंद्रश्च मे मह्यं गावो गा अच्छान् । ददातु गावः प्रथमस्य हविषां श्रेष्ठस्य सोमस्य भक्षो भक्षणं भवतु । अभिषुतस्य । हे सोमस्य गव्येनाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनासो जना इमा एवंभूता या गावः संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इंद्रो भवंति । दधिपयआदिरूपेणेंद्रस्याप्यायनत्वात् । एवंभूतमिंद्रं हृदा श्रद्धायुक्तेन मनसा चित् ॥ चिदित्यर्थे ॥ इच्छामीत् । कामय एव । साधनभूताभिर्गोभिरेवंभूतमिंद्रं यष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यूयं गावो मेदयथा कृशं चिदश्रीरं चित्कृणुथा सुप्रतीकं ।

भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचो बृहद्वो वय उच्यते सभासुं ॥ ६

यूयं । गावः । मेदयथ । कृशं । चित् । अश्रीरं । चित् ।

कृणुथ । सुऽप्रतीकं ।

भद्रं । गृहं । कृणुथ । भद्रऽवाचः । बृहत् । वः । वयः ।

उच्यते । सभासुं ॥ ६

हे गावो यूयं मेदयथ। आप्यायनं कुरुथेत्यर्थः। तथा कृशं चित् क्षीणमप्यश्रीरं चिदमंगलमपि सुप्रतीकं शोभनांगं कृणुथ। कुरुथ। हे भद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेता गावोऽस्मदीयं गृहं भद्रं कल्याणं कृणुथ। गोभिरुपेतं कुरुथ। सभासु यागपरिषत्सु हे गावो युष्माकं बृहन्महद्वयोऽन्नमुच्यते। सर्वैर्दीयत इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रजावतीः सूयवसं रिशंतीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबंतीः ।

मा वः स्तेन ईशत माघशंस परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७

प्रजाऽवतीः। सुऽयवसं। रिशंतीः। शुद्धाः। अपः। सुऽप्रपाने।

पिबंतीः ।

मा । वः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः । परि । वः ।

हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्साभिर्युक्ता भवतेति शेषः। सुयवसं शोभनतृणं रिशंती रिशंत्यो भक्षणार्थं हिंसंत्यो भवत। सुप्रपाणे सुखेन पातव्ये तटाकादौ शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिबंतीः पिबंत्यश्च भवत। वो युष्मान्

सोमलक्षणो भवत । भविष्ट । ईश्वरो मा भूत् । तथाघशंसो व्याघ्रादिः मा भवत अपि च यो युष्मान् रुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधं च परिवृज्याः । परिहरतु । परिहरतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उपेदमुपपर्चनमासु गोषूप पृच्यताम् ।

उप ऋषभस्य रेतस्युपेन्द्र तव वीर्ये ॥ ८

उप । इदम् । उपऽपर्चनम् । आसु । गोषु । उप । पृच्यताम् ।

उप । ऋषभस्य । रेतसि । उप । इन्द्र । तव । वीर्ये ॥ ८

आसु गोष्विदमुपपर्चनमाप्यायनमुपपृच्यताम् । संपृच्यताम् । हे इन्द्र तव वीर्ये त्वदीयवीर्ये निमित्त ऋषभस्य गवां गर्भमादधानस्य वृषभस्य रेतसीदमुपपर्चनमाप्यायनम् । गोषु ह्याप्यायितासु सतीषु तत्संबन्धिक्षीरादिहविर्भिरिन्द्र आप्यायितो भवतीत्यर्थः । उपेति पुनर्वचनं पादभेदानां पूरणार्थमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते। षष्ठस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके पंच सूक्तानि व्याख्यातानि। इंद्रं व इति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं अनुक्रम्यते च इंद्रं षडिति। गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रं वो नरः सख्याय सेपुर्महो यंतः सुमतये चकानाः ।
महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महामु रण्वमवसे यजध्वं ॥ १

इंद्रं । वः । नरः । सख्याय । सेपुः । महः । यंतः । सुऽमतये ।
चकानाः ।
महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महां । ऊं इति ।
रण्वं । अवसे । यजध्वं ॥ १

हे यजमाना वो युष्मत्संबंधिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थमिंद्रं सेपुः। परिचरंति। स्पृशंति वा। कथंभूताः। महो महांति स्तोत्राणि यंत उपयंतः प्राप्नुवंतः। कुर्वंत इत्यर्थः। तथा सुमतये। सुमतिः शोभनानुग्रहात्मिका तदीया बुद्धिः। तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा। चकाना इति कामयतेश्छांदसं रूपं। यद्वा महो महत्कर्म यंतोऽनुतिष्ठंतः सुमतये सुमतिं शोभनां स्तुतिं चकानाः शब्दयंतः ॥ कै गै शब्द इत्यस्माल्लिटः कानचि रूपं ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिरिंद्रो महो महतो धनस्य दातास्ति भवति तस्माद्रण्वं रमणीयं महां महांतं तमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । हविर्भिः पूजयत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ । यस्मिन्हस्ते नर्या मिमिक्षुरा रथे हिरण्यये रथेष्ठाः ।
आ रश्मयो गभस्त्योः स्थूरयोराध्वन्नश्वासो वृषणो युजानाः ॥ २

आ। यस्मिन्। हस्ते। नर्याः। मिमिक्षुः। आ। रथे।

हिरण्यये। रथेऽस्थाः।

आ। रश्मयः। गभस्त्योः। स्थूरयोः। आ। अध्वन्।

अश्वासः। वृषणः। युजानाः॥ २

यस्मिन्निंद्रे नर्या नृभ्यो हिता राय आमिमिक्षुः आसिच्यंते आपूर्यंते॥ व्यत्ययेन कर्मण्यपि कर्तृप्रत्ययः॥ इंद्रे कुतेति चेत्। हस्ते तदीये पाणौ॥ यद्वैतत्समानाधिकरणमिंद्रस्य विशेषणं। हस्ते हंतर्यस्मिन्निंद्र इत्यर्थः। उक्तं यास्केन। हस्तो हंतेः प्राशुर्हनने। नि० १. ७.। इति। यद्वेतस्मिन्निंद्रे वर्तमाना राय आमिमिक्षुः आसिंचंति आपूरयंति स्तोतॄन्। यश्चेंद्रो रथेष्ठा रथे स्थाता तत्स्वभावः सन् हिरण्यये सुवर्णमये रथ आतिष्ठति। यद्वा रथेष्ठा रथेऽवस्थिता रायो धनानि हिरण्मये रथे तिष्ठन् य इंद्र आसिंचति अभिवर्षति। यस्य च स्थूरयोः स्थूलयोः पिंडीकृतयोर्गभस्त्योः। बाहुनामैतत्। बाह्वो रश्मयोऽभीशव आसिच्यंते आयम्यंते। यस्य चाश्वासोऽश्वा वृषणः सेक्तारो युवानो युजाना रथे युज्यमाना अध्वन्यध्वनि मार्गं आमिमिक्षुः आसिंचंति आपूरयंति। आगच्छंतीत्यर्थः। तमिंद्रं स्तुम इति शेषः॥

॥ अथ तृतीया॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिक्षुर्धृष्णुर्वज्री शवसा दक्षिणावान्।
वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्व१र्ण नृतविषिरो बभूथ॥ ३

श्रिये। ते। पादा। दुवः। आ। मिमिक्षुः। धृष्णुः। वज्री।
शवसा। दक्षिणाऽवान्।
वसानः। अत्कं। सुरभिं। दृशे। कं। स्वः। न। नृतो इति।
इषिरः। बभूथ॥ ३

हे इंद्र श्रिय ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमामिमिक्षुः। आसिंचंति। समर्पयंति। भरद्वाजः समर्पयति। व्यत्ययेन बहुवचनं। यद्वा ते तव

पादौ स्त्रियै अयितं शेविष्ठं दुग्धः परिचरणार्थं सिंचंति। अनुतिष्ठंति। यस्त्वं मघवा यत्नेन प्राप्तुः मरूणां धर्मको मध्वी पञ्चयान् दक्षिणायान्। दक्षिणा स्तोतृभ्यो दातव्यं धनं। तद्वान् हे वृतो नेतरिंद्र स त्वं सुरभिं प्रशस्तमल्कं सततगमनशील-मात्मीयं रूपं दृशे सर्वेषां दर्शनार्थं वसान आच्छादयन् स्वयं सूर्य इव दूमिरो गंतैषणीयो वा बभूथ। अभवि। कमिति पूरकः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सोम आमिश्लतमः सुतो भूद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः।
इंद्रं नरः स्तुवंतो ब्रह्मकारा उक्था शंसंतो देववाततमाः॥ ४

सः। सोमः। आमिश्लऽतमः। सुतः। भूत्। यस्मिन्। पक्तिः।
पच्यते। संति। धानाः।
इंद्रं। नरः। स्तुवंतः। ब्रह्मऽकाराः। उक्था। शंसंतः।
देववातऽतमाः॥ ४

यः सोमो पच्यते स सोमः सुतोऽभिषुतः सन् आमिश्लतम आमिश्रणेन मिश्रतमो भूत्। इंद्रेणात्यर्थं संगच्छते। यस्मिन् सोमेऽभिषुते सति पक्तिः पक्तव्या पुरोडाशादिः पच्यते। भ्रष्टयवा धानाः। ताश्च संति हविरर्थं संस्कृता भवंति। यस्मिंश्च सोमेऽभिषुते नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य कर्तार ऋत्विज इंद्रं स्तोत्रैः स्तुवंत उक्थोक्थानि शस्त्राणि च शंसंत उच्चारयंतो देववाततमा देवानतिशयेनोपगता भवंति स सोम इंद्रेण संमिश्रितोऽभूदित्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते अंतः शवसो धाय्यस्य वि तु बाबधे रोदसी महित्वा।
आ ता सूरिः पृणति तूतुजानो यूथेवाप्सु समीजमान ऊती॥ ५

न। ते। अंतः। शवसः। धायि। अस्य। वि। तु। बाबधे।
रोदसी इति। महिऽत्वा।

आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः । यूथाऽइव । अप्ऽसु ।
सम्ऽईजमानः । ऊती ॥ ५

हे इंद्र ते तवाश्लोक्तुरुपस्य मघवतो धनवतोऽवसानं न धायि । अत्र केवलोऽपि दधातिरवपूर्वार्थो द्रष्टव्यः । नावधायि अस्माभिर्नोद्धायीत्यर्थः यद्वत् रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन तु चिप्रं पिपावधे । यस्माद्भवतो द्यावापृथिव्यौ बिभीत इत्यर्थः । ता तद्वत् सूरिः स्तोता तूतुजानस्त्वरितः सन् ऊती ऊत्या तर्पकेण हविषा समीजमानः सम्यग्यजन् आपृणति । आपूरयति । तत्र दृष्टांतः । यूथेवाप्सु उदकेषु गवां यूथानीव यथा गोपालोऽपः पाययन्नद्भिस्तर्पयति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेदिंद्रः सुहव ऋष्वो अस्तूती अनूती हिरिशिप्रः सत्वा ।
एवा हि जातो असमात्योजाः पुरु च वृत्रा हनति नि दस्यून् ॥ ६

एव । इत् । इंद्रः । सुऽहवः । ऋष्वः । अस्तु । ऊती ।
अनूती । हिरिऽशिप्रः । सत्वा ।
एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । वृत्रा ।
हनति । नि । दस्यून् ॥ ६

एवैवमुक्तेन प्रकारेण ऋष्वो महानिंद्रः सुहवोऽस्तु सुखेनाह्वातव्यो भवतु । इदिति पूरणः । हिरिशिप्रः । शिप्रे हनू नासिके वा । हरितवर्णे शिप्रे यस्य तादृश इदं ऊती ऊत्यागमनेनानूती अनूत्यानागमनेन वा सत्वा गमयिता भवति धनानां । स्वयमागतोऽनागतोऽपि स्तोतृभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा ह्येवं हि जातः प्रादुर्भूतोऽयमिंद्रोऽसमात्योजा असमात्यसमानमनुपमद्युत्कृष्टतरमोजो बलं यस्य तादृशः सन् पुरु पुरूणि बहूनि च वृत्रा वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि हनति । हिनस्तु । तथा दस्यूनुपक्षपयितॄन् शत्रूंश्च निहंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

अय इदिति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अयः पंचेत्यनुक्रांतं ।

अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं शंसनीयं। सूत्रितं च। उदिद्न्वस्य रिच्यते भूय इत्। आ० ५. १६.। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतत्सूक्तं। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। भूय इद्वावृधे वीर्याय न्वथाह त्वा। ऐ० आ० ५. ३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

भूय इद्वावृधे वीर्यायँ एको अजुर्यो दयते वसूनि।

प्र रिरिचे दिव इंद्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे॥ १

भूयः। इत्। ववृधे। वीर्याय। एकः। अजुर्यः। दयते।

वसूनि।

प्र। रिरिचे। दिवः। इंद्रः। पृथिव्याः। अर्धं। इत्।

अस्य। प्रति। रोदसी इति। उभे इति॥ १

अयमिंद्रो भूय इद्बहुतरमेव वावृधे। प्रवृद्धोऽभूत्। किमर्थं। वीर्याय वीरकर्माणि वृत्रवधादीनि कर्तुं। एको मुख्योऽजुर्यो जरयितृभयको स चेंद्रो वसूनि धनानि दयते। स्तोतृभ्यो ददाति। तथा दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चायमिंद्रः प्ररिरिचे। अतिरिच्यते। किंचास्येंद्रस्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावर्धमिदर्धमेव प्रति। अस्येंद्रस्यार्धो भागो द्यावापृथिव्योः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अधा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति।

दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भूद्वि सद्मान्युर्विया सुक्रतुर्धात्॥ २

अध। मन्ये। बृहत्। असुर्यं। अस्य। यानि। दाधार।

नकिः। आ। मिनाति।

दिवेऽदिवे। सूर्यः। दर्शतः। भूत्। वि। सद्मानि। उर्विया।

सुऽक्रतुः। धात्॥ २

अधाधुनापींद्रस्य वृत्रवधादसुरहननकुशलं बलं मन्ये। स्तौमि। मन्यतिः स्तुतिकर्मा॥ स चेंद्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरामिनाति। न कश्चिदपि हिनस्ति। कानि पुनस्तानि। उच्यते। दिवे दिवे प्रतिदिनं इंद्रेणास्तः सूर्यो दर्शतो दर्शनीयो भूत्। भवति। आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानित्येकं कर्म। सुक्रतुः शोभनकर्मा स इंद्रः सद्मानि भुवनान्युर्वियोरूणि विस्तीर्णानि विधात्। व्यधात्। अकार्षीत्। इदमपरं कर्म। एतदादीनि बहूनि कर्माणि कृतवानित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया॥

अद्या चिन्नू चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिंद्र।
नि पर्वता अद्मसदो न सेदुस्त्वया दृळ्हानि सुक्रतो रजांसि॥ ३

अद्य। चित्। नु। चित्। तत्। अपः। नदीनां। यत्।
आभ्यः। अरदः। गातुं। इंद्र।
नि। पर्वताः। अद्मऽसदः। न। सेदुः। त्वया। दृळ्हानि।
सुक्रतो इति सुऽक्रतो। रजांसि॥ ३

हे इंद्र अद्या चिदद्यापि नू चित्पुरापि तव नदीनां संबंधिकं तदपः कर्म वर्तते। आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमरदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपक्षीणं वर्तत इत्यर्थः। अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो निषेदुः। निषण्णाः। चलनं परित्यज्य क्वचिदेव स्थाने नैश्चल्येनोपविष्टा बभूवुः। अद्मसदो न। अद्मादनीयमन्नं। तदर्थं सीदंतः पुरुषा इव। यथा ते भोजनार्थं नैश्चल्येनासते तद्वदित्यर्थः। अतः कारणात् हे सुक्रतो शोभनकर्मन्निंद्र त्वया रजांसि सर्वे लोका दृंहानि दृंहितानि स्थिरीकृता आसन्॥

॥ अथ चतुर्थी॥

सत्यमित्तन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्यो ज्यायान्।
अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवासृजो अपो अच्छा समुद्रं॥ ४

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवा॑न् । अ॒न्यः । अ॒स्ति॒ । इंद्र॑ ।

दे॒वः । न । मर्त्यः॑ । ज्याया॑न् ।

अह॑न् । अहि॑ं । प॒रि॒ऽशया॑नं । अर्णः॑ । अव॑ । अ॒सृ॒जः॒ ।

अ॒पः । अच्छ॑ । स॒मु॒द्रं ॥ ४

हे इंद्र यद्यथार्थं तत्सत्यमित्सत्यमेव नानृतं । त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते । ज्यायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यदुच्यते तत्सत्यमेवेत्यर्थः । अपि च त्वमर्ण उदकं परिशयानं परिवृत्य शयानमहिं मेघमहन् । अवधीः । हत्वा च समुद्रमंतरिक्षं जलधिं वाच्छाभिमुख्येनाप उदकान्यवासृजः । अधस्तादुत्तानतया विसृष्टवानसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमपो वि दुरो॒ विषू॑चीरिंद्र दृ॒ळ्हम॑रुजः॒ पर्व॑तस्य ।

रा॒जाभ॑वो॒ जग॑तश्चर्षणी॒नां सा॒कं सूर्यं॑ ज॒नय॒न्द्यामु॒षासं॑ ॥ ५

त्वं । अ॒पः । वि । दुरः॑ । विषू॑चीः । इंद्र॑ । दृ॒ळ्हं । अ॒रु॒जः॒ ।

पर्व॑तस्य ।

राजा॑ । अ॒भ॒वः॒ । जग॑तः । च॒र्ष॒णी॒नां । सा॒कं । सूर्यं॑ ।

ज॒नय॑न् । द्यां । उ॒षसं॑ ॥ ५

हे इंद्र त्वं दुरो द्वारेणावृता अपो विषूचीर्विषूचीर्विष्वंच्यो यथा सर्वतः प्रसृता भवंति तथा व्यसृजः । यतस्त्वं पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य दृळ्हं दृढमपां बंधकप्रदेशमरुजः अभांक्षीः । अपि च त्वं जगतः संबंधिनीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः । अधिपतिर्भवसि । किं कुर्वन् । सूर्यं द्यां द्युलोकमुषसं च तमसावृतमेतत्त्रितयं साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

अभूरेक इति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्य सुहोत्रस्यार्षं। चतुर्थी शक्वरी शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः। इंद्रो देवता। अनुक्रम्यते च। अभूरेकः सुहोत्रस्तु चतुर्थी शक्वरीति॥ चतुर्विंशस्य निष्केवल्य इदमादीन्यष्ट सूक्तानि शंसनीयानि। तथा पंचमारण्यकं। अभूरेको रयिपते रयीणामित्यष्टौ सूक्तानि। ऐ० आ० ५.८.। इति॥ पृष्ठ्यस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य इदं सूक्तं निविद्धानं। सूत्रितं च। ऐंद्र याह्युप नः प्र घा न्वस्याभूरेक इति निष्केवल्यं। आ० ८.१.। इति॥ विश्वजिति माध्यंदिनेऽच्छावाकशस्त्रे सामसूक्ताद्यमेतच्छंसनीयं। सूत्रितं च। अभूरेको रयिपते रयीणामिति सामसूक्तानि। आ० ८.७.॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूरेको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिथा इंद्र कृष्टीः।
वि तोके अप्सु तनये च सूरेऽवोचंत चर्षणयो विवाचः॥ १

अभूः। एकः। रयिऽपते। रयीणां। आ। हस्तयोः।
अधिथाः। इंद्र। कृष्टीः।
वि। तोके। अप्ऽसु। तनये। च। सूरे। अवोचंत।
चर्षणयः। विऽवाच॥ १

हे रयिपते धनस्य पालकेंद्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानां स्वाम्यभूः। अभवः। यद्वा रयीणां रयिपत इति संबंधः। एको रयिशब्दोऽनुवादो यथा गवामसि गोपतिरेक इंद्र। ऋग्वे० ७.९८.६.। इति। तदानीमेको मुख्यस्त्वं भवसीति योजनीयं। अपि च हे इंद्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्बाह्वोः कृष्टीः प्रजा आधिथाः। आधत्से। सर्वं जगत्तवाज्ञायां वर्तत इत्यर्थः। किंच चर्षणयो मनुष्यास्तोके पुत्रेऽप्सूदकेषु सूरे शत्रूणां प्रेरके तनये पौत्रेषु चैतेषु निमित्तभूतेषु सत्सु विवाचो विविधाः स्तुती र्व्यवोचंत। विविधं ब्रुवंति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वद्भियेंद्र पार्थिवानि विश्वाच्युता चिच्च्यावयंते रजांसि।
द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृळ्हं भयते अज्मन्ना ते॥ २

त्वत् । भिया । इंद्र । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् ।

च्यवयंते । रजांसि ।

द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । दृळ्हं । भयते ।

अज्मन् । आ । ते ॥ २

हे इंद्र त्वत्त्वत्तो भिया भयेन विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि पृथिव्यंतरिक्षनाम । तत्र भवानि रजांस्युदकान्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्यान्यपि च्यावयंते । मेघाः प्रच्यावयंति । पर्यंतोऽर्थः । अपि च हे इंद्र ते तवाज्मन्नागमने सति द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नुवंति । किं बहुना विश्वं सर्वं दृळ्हं स्थिरं प्राणिजातं भयते । बिभेति ॥

॥ अथ तृतीयः ॥

त्वं कुत्सेनाभि शुष्णमिंद्राशुषं युध्य कुयवं गविष्टौ ।

दश प्रपित्वे अध सूर्यस्य मुषायश्चक्रमविवे रपांसि ॥ ३

त्वं । कुत्सेन । अभि । शुष्णं । इंद्र । अशुषं । युध्य । कुयवं ।

गोऽइष्टौ ।

दश । प्रऽपित्वे । अध । सूर्यस्य । मुषायः । चक्रं । अविवेः ।

रपांसि । ३

हे इंद्र त्वं कुत्सेन महासुरं शोषयितुमशक्यं प्रबलं शुष्णं सर्वस्य शोषकमेतत्संज्ञमसुरमभियुध्य । अभ्ययुध्यः । कुत्सश्च साहाय्यार्थं तेनासुरेण सह युद्धं कृतवानित्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो वाचो इष्यंते गच्छंतीति गविष्टिः संग्रामः । तस्मिन्कुयवमेतत्संज्ञमसुरं च दश । अदशः । [illegible] ॥ दश दशन इत्येतस्माच्छांदसे लोटि रूपं ॥ अथापि च प्रपित्वे प्रपतने युद्धे सूर्यस्य चक्रं रथावयवभूतं मुषायः । अमुष्णाः । तदाप्रभृति सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत् । तथा चाम्नातं । सप्त युंजंति रथमेकचक्रं । ऋग्वे० १,१६४,२, । इति । एतस्मात्कस्य कारि[illegible]

सूर्येण सह युद्धे तत्साहाय्यार्थमागत इंद्रः सूर्यस्य चक्रमपहृतवानित्याख्यातं ॥ सूरश्चक्रं प्र वृहज्जात ओजसा । ऋग्वे० १. १३०. ९. । इति च निगमांतरं । अपि च रपांसि पापकारीण्यपि रक्षःप्रभृतीन्यविवेः । अस्माल्लोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं शतान्यव शंबरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः ।

अशिक्षो यत्र शच्या शचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतक्रे

भरद्वाजाय गृणते वसूनि ॥ ४

त्वं । शतानि । अव । शंबरस्य । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि ।

दस्योः ।

अशिक्षः । यत्र । शच्या । शचीऽवः । दिवःऽदासाय । सुन्वते ।

सुतऽक्रे । भरत्ऽवाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४

हे इंद्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य शंबरस्यैतत्संज्ञस्य पुरः पुरीरप्रतीनि ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ केनाप्यप्रतिगता अवजघंथ । अवाहन् । हे शचीवः प्रज्ञावन् हे सुतक्रे अभिषुतेन सोमेन क्रीतेंद्र यत्र यस्मिन्काले सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रज्ञयाशिक्षो धनानि प्रादा गृणते स्तुवते भरद्वाजाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले शांबरीः पुरोऽवजघंथेत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सत्यसत्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्ण भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवसोप मद्रिक्प्र च श्रुत श्रावय चर्षणिभ्यः ॥ ५

सः । सत्यऽसत्वन् । महते । रणाय । रथं । आ । तिष्ठ ।

तुविऽनृम्ण । भीमं ।

याहि। प्रऽपथिन्। अवसा। उप। मद्रिक्। प्र। च। श्रुत॥

श्रावय। चर्षणिऽभ्यः॥ ५

हे सत्यसत्वन्। सत्याः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः। हे तुविनृम्ण। तुवि बहुलं नृम्णं धनं यस्य स तथोक्तः। हे तादृशेंद्र स त्वं महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीमं भयंकरमात्मीयं रथमातिष्ठ। हे प्रपथिन् प्रकृष्टमार्गेंद्र अवसा रक्षणेन सह तेन च रथेनोपयाहि आगच्छ मद्रिक् मदभिमुखः। तथा हे श्रुत विश्रुतेंद्र चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रश्रावय च। अस्मान् प्रख्यापय च। यथा प्रजासु मध्येऽस्मान् प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः॥

अपूर्व्येति पंचर्चं नवमं सूक्तं त्रैष्टुभमैंद्रं। द्वितीये छांदोमिकेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। अपूर्व्या पुरुतमानि तां सु ते कीर्त्तिं। आ० ८.७। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽस्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय।

विरप्शिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तक्षं॥ १

अपूर्व्या। पुरुऽतमानि। अस्मै। महे। वीराय। तवसे। तुराय।

विऽरप्शिने। वज्रिणे। शंऽतमानि। वचांसि। आसा।

स्थविराय। तक्षं॥ १

अपूर्व्याऽपूर्व्याणि पूर्वैरकृतानि नूतनानि पुरुतमानि बहुतमानि शंतमानि सुखतमानि वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्यासास्येनास्मा इंद्राय तक्षं। अतक्षं। करोमि। कीदृशाय। महे महते वीराय विविधशत्रूणां मारयित्रे तवसे तवस्विने बलवते तुराय त्वरमाणाय विरप्शिने विशेषेण स्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय [महद्राय॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयद्रुजदद्रिं गृणानः।
स्वाधीभिर्ऋक्वभिर्वावशान उदुस्रियाणामसृजन्निदानम् ॥ २

सः। मातरा। सूर्येण। कवीनां। अवासयत्। रुजत्।
अद्रिं। गृणानः।
सुऽआधीभिः। ऋक्वऽभिः। वावशानः। उत्। उस्रियाणां।
असृजत्। निऽदानं ॥ २

स इंद्रो मातरा मातरौ दिवं च पृथिवीं च कवीनां क्रांतदर्शिनामंगिरसामर्थाय सूर्येणावासयत्। प्राकाशयत्। किं कुर्वन्। अद्रिं गवामदर्शनाय पणिभिः स्थापितं पर्वतं रुजन्भंजन्। यद्वा कवीनामंगिरसामिति तृतीयार्थे षष्ठी। अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमान इति संबंधः। अपि च स्वाधीभिः शोभनध्यानैर्ऋक्वभिः स्तोतृभिरंगिरोभिर्वावशानः पुनः पुनः काम्यमानः सन् उस्रियाणां यज्ञस्य भूत्यै पणिभिरपहृतानां गवां निदानं बंधनमुदसृजत्। अमोचयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वह्निभिर्ऋक्वभिर्गोषु शश्वन्मितज्ञुभिः पुरुकृत्वा जिगाय।
पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन्दृळ्हा रुरोज कविभिः कविः सन् ॥ ३

सः। वह्निऽभिः। ऋक्वऽभिः। गोषु। शश्वत्। मितज्ञुऽभिः।
पुरुऽकृत्वा। जिगाय।
पुरः। पुरःऽहा। सखिऽभिः। सखिऽयन्। दृळ्हाः।
रुरोज। कविऽभिः। कविः। सन् ॥ ३

पुरुकृत्वा बहुकर्मकृत् इंद्रो वह्निभिर्हविषां वोढृभिर्ऋक्वभिः स्तोतृभिः शश्वत्सर्वदा मितज्ञुभिः संकुचितजानुभिरंगिरोभिः सह गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय। असुरान्

जितवान्। जित्वा च पुरोहा पुराणां हंता स इंद्रः सखिभिः समानख्यानैः कविभिः क्रांतप्रज्ञैरंगिरोभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् कविः सन् स्वयमपि क्रांतप्रज्ञो भवन् दृह्ळाः स्थिराः पुर आसुरीः पुरो रुरोज ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स नीव्याभिर्जरितारमच्छा महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।

पुरुवीराभिर्वृषभ क्षितीनामा गिर्वणः सुविताय प्र याहि ॥ ४

सः । नीव्याभिः । जरितारं । अच्छ । महः । वाजेभिः ।

महत्ऽभिः । च । शुष्मैः ।

पुरुऽवीराभिः । वृषभ । क्षितीनां । आ । गिर्वणः ।

सुविताय । प्र । याहि ॥ ४

हे वृषभ कामानां वर्षक हे गिर्वणो गिरा स्तुत्या संभजनीयेंद्र स त्वं महो महद्भिर्वाजेभिर्वाजैरन्नैर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्च सह क्षितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं स्तोतारमच्छाभिमुख्येन नीव्याभिर्नव्याभिर्नवतराभिः पुरुवीराभिः पुरूणां बहूनां वीरयित्रीभिर्वडवाभिरा प्रयाहि। आगच्छ। किमर्थं। सुविताय शोभनाय। सुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सर्गेण शवसा तक्तो अत्यैरप इंद्रो दक्षिणतस्तुराषाट् ।

इत्था सृजाना अनपावृदर्थं दिवेदिवे विविषुरप्रमृष्यं ॥ ५

सः । सर्गेण । शवसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इंद्रः ।

दक्षिणतः । तुराषाट् ।

इत्था । सृजानाः । अनपऽवृत् । अर्थं । दिवेऽदिवे । विविषुः ।

अप्रऽमृष्यं ॥ ५

तराणात् तराणां हिंसकानां सोढाभिभविता स इंद्र सर्गेण सर्वदोद्युक्तेन मनसा बलेनात्येरश्वैः सततगामिभिस्तेजोभिर्वा तक्तः संगतः सन् दधिचतो दधिक्रायनेऽप उदकानि विसृजतीति शेषः। इत्येवमनेन प्रकारेण सुजानोः सृज्य मानाश्ता आपोऽर्थं गंतव्यमस्तव्यगव्यैरचोद्यं समुद्रं दिवे दिवे प्रतिदिनमनपावृत् अपापतनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविशुः। व्याप्नुवंति॥ अतेरश्वप्रत्ययांतस्य रूपमर्थमिति॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः॥

य ओजिष्ठ इति पंचर्चं दशमं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अनुक्रम्यते च। य ओजिष्टः शुनहोत्रस्त्विति॥ गतोविनियोगः॥ विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

य ओजिष्ठ इंद्र तं सु नो दा मदो वृषन्त्स्वभिष्टिर्दास्वान्।
सौवंश्व्यं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सासहदमित्रान्॥ १

यः। ओजिष्ठः। इंद्र। तं। सु। नः। दाः। मदः। वृषन्। सुऽअभिष्टिः। दास्वान्।
सौवंश्व्यं। यः। वनवत्। सुऽअश्वः। वृत्रा। समत्ऽसु। ससहत्। अमित्रान्॥ १

हे वृषन् कामानां वर्षयितरिंद्र त्वं यः पुत्र ओजिष्ठ ओजस्वितमो बलवत्तमो मदस्त्वं मादयिता। स्तुतिभिः स्तोतेत्यर्थः। स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणो दास्वान् हविषां दानं दाः। तद्वान्। एवंगुणविशिष्टं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं त्व सुष्टु दाः॥ देहि। यः पुत्रः स्वश्वः सन् सगलु संग्रामेषु सौवश्व्यं शोभनाश्वानां समूहं वनवत् हिंसात्। तथा वृत्रा वृत्रान् वारयितॄनमित्रान् शत्रूंश्च सासहत् अभिभवेत् तं दा इत्यन्वयः॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वां हीं३द्रावसे विवाचो। हवंते चर्षणयः शूरसातौ।
त्वं विप्रेभिर्वि पणीँरशायस्त्वोत इत्सनिता वाजमर्वा॥ २

त्वां। हि। इंद्र। अवसे। विऽवाचः। हवंते। चर्षणयः।

शूरऽसातौ।

त्वं। विप्रेभिः। वि। पणीन्। अशायः। त्वाऽऊतः। इत्।

सनिता। वाजं। अर्वा॥ २

हे इंद्र त्वां हि त्वामेव विवाचो विविधस्तुतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसातौ शूरैः संभजनीये संग्रामेऽवसे रक्षणार्थं हवंते। आह्वयंति। किंच त्वं विप्रेभिर्विप्रैर्मेधाविभिरंगिरोभिः सार्धं पणीन्। वलस्यानुचरा असुराः पणयः। तान्व्यशायः। विशेषेणाशाययः। हतवानित्यर्थः। अतस्त्वोत इत् त्वयोतो रक्षित एव सनिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्नमभिगंता भवति॥

॥ अथ तृतीया॥

त्वं ताँ इंद्रोभयाँ अमित्रान्दासा वृत्राण्यार्या च शूर।

वधीर्वनेव सुधितेभिरत्कैरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम॥ ३

त्वं। तान्। इंद्र। उभयान्। अमित्रान्। दासा। वृत्राणि।

आर्या। च। शूर।

वधीः। वनाऽइव। सुऽधितेभिः। अत्कैः। आ। पृत्ऽसु।

दर्षि। नृणां। नृऽतम॥ ३

हे इंद्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान् शत्रून्वधीः। अहिंसीः। के त उभयविधाः। दासोपक्षपयितॄन्कर्मविरोधिनोऽयत्रप्रवृत्तीनसुरान्॥ सुपां सुलुगिति यस्य आकारः॥ आर्यायोऽपि कर्मानुष्ठातृत्वेन श्रेष्ठानि वृत्राण्यावरकानि विश्वरूपादीनि च तानुभयविधान् हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः। नृणां नेतॄणां मध्ये नृतमातिशयेन नेतर्हे इंद्र पृत्सु संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठु निहितैरत्कैरात्मीयैरायुधैरादर्षि। अन्यानपि शत्रूनादृणासि। विदारयसि। तत्र दृष्टांतः। वनेव वनानीव। यथा वृक्षजातानि कुठारादिभिश्छिनत्ति तद्वत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स त्वं न इंद्राकवाभिरूती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः ।

स्वर्षाता यद्ध्वयामसि त्वा युध्यंतो नेमधिता पृत्सु शूर ॥ ४

सः । त्वं । नः । इंद्र । अकवाभिः । ऊती । सखा ।

विश्वऽआयुः । अविता । वृधे ।

स्वःऽसाता । यत् । ह्वयामसि । त्वा । युध्यंतः । नेमऽधिता ।

पृत्ऽसु । शूर ॥ ४

हे इंद्र स तादृशस्त्वमकवाभिरकुत्सिताभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं वृधे वर्धनायाविता रक्षिता भूः । भव । तथा विश्वायुः सर्वतो गंता त्वमस्माकं सखा च भव । नेमधिता । नेमशब्दोऽर्धवाची । उक्तं च । त्वो नेम इत्यर्धस्येति । अर्धाः कतिपयाः पुरुषा धीयंत एकस्मिन्निति नेमधितयः संग्रामाः । तादृशेषु पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु युध्यंतो युद्धं कुर्वंतो वयं स्वर्षाता स्वः सुष्ठ्वरणीयं धनं तस्य संभजनार्थं हे शूर त्वां यद्यदा ह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं न इंद्रापराय च स्या भवा मृळीक उत नो अभिष्टौ ।

इत्था गृणंतो महिनस्य शर्मन्दिवि ष्याम पार्ये गोषतमाः ॥ ५

नूनं । नः । इंद्र । अपराय । च । स्याः । भव । मृळीकः ।

उत । नः । अभिष्टौ ।

इत्था । गृणंतः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि । स्याम ।

पार्ये । गोसऽतमाः ॥ ५

हे इंद्र त्वं नूनमद्य नोऽस्माकं स्याः। अस्मदीयो भव। अपराय चापरस्मिंश्चान्यस्मिन्नपि कालेऽस्मदीयो भव। उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टावभिगमने सति मृळीकः सुखयिता भव। इत्थमनेन प्रकारेण गृणंतः स्तुवंतो वयं गोषतमाः महिनस्य महतस्तव संबंधिनि दिवि द्योतमाने पार्ये दुःखस्य पारके शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम। वर्तमाना भवेम॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचमो वर्गः॥

सं च त्वे जग्मुरिति पंचर्चमेकादशं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्षं। सं च त्वे इत्यनुक्रांतं॥ तृतीये छांदोमिकेऽहनीदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्रितं च। सं च त्वे जग्मुरिति सूक्ते। आ० ८. ७.। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सं च त्वे जग्मुर्गिर इंद्र पूर्वीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः।

पुरा नूनं च स्तुतय ऋषीणां पस्पृध्र इंद्रे अध्युक्थार्का॥ १

सं। च। त्वे इति। जग्मुः। गिरः। इंद्र। पूर्वीः। वि। च।

त्वत्। यंति। विऽभ्वः। मनीषाः।

पुरा। नूनं। च। स्तुतयः। ऋषीणां। पस्पृध्रे। इंद्रे।

अधि। उक्थऽअर्का॥ १

हे इंद्र त्वे त्वयि पूर्वीर्बह्व्यो गिरः स्तुतयश्च संजग्मुः। संगच्छंते। त्वत्तो विभ्वो विभवो विस्तृता मनीषाः स्तोतॄणां मतयश्च वियंति। विविधं निर्गच्छंति। शेषः परोक्षकृतः। पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतींद्रियार्थदर्शिनां भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राणींद्रेऽध्यधिकं पस्पृध्रे। अस्पर्धंत। अहमहमिकयेंद्रस्य स्तवने त्वरिता बभूवुरित्यर्थः। तथोक्थार्का। उक्थं शस्त्रं। तद्रूपा अर्का अर्चनसाधनानि स्तोत्राणि च पस्पृध्रे। अस्पर्धंत॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरुहूतो यः पुरुगूर्त ऋभ्वाँ एकः पुरुप्रशस्तो अस्ति यज्ञैः ।
रथो न महे शवसे युजानो३ऽस्माभिरिंद्रो अनुमाद्यो भूत् ॥ २

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगूर्तः । ऋभ्वा । एकः । पुरुऽप्रशस्तः ।
अस्ति । यज्ञैः ।
रथः । न । महे । शवसे । युजानः । अस्माभिः । इंद्रः ।
अनुऽमाद्यः । भूत् ॥ २

पुरुहूतो बहुभिराहूतः पुरुगूर्तो बहुभिरुद्यमित ऋभ्वा महानेकः प्रधानभूत एवंगुणविशिष्टो य इंद्रो यज्ञैर्यष्टृभिः पुरुभिर्यजनसाधनैः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोऽस्ति बहुधा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इंद्रो रथो न रथ इव महे महते शवसे बलाय तदर्थं युजानोऽस्मत्स्तुतिभिर्युज्यमानः सन् अस्माभिः स्तोतृभिरनुमाद्यो भूत्। सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिंद्रं नक्षंतीदभि वर्धयंतीः ।
यदि स्तोतारः शतं यत्सहस्रं गृणंति गिर्वणसं शं तदस्मै ॥ ३

न । यं । हिंसंति । धीतयः । न । वाणीः । इंद्रं । नक्षंति ।
इत् । अभि । वर्धयंतीः ।
यदि । स्तोतारः । शतं । यत् । सहस्रं । गृणंति । गिर्वणसं ।
शं । तत् । अस्मै ॥ ३

यमिंद्रं धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसंति न बाधंते। वाणीर्वाण्यः स्तुतयश्च यं न बाधंते। दातृसमर्थः पुरुषोऽन्यकृतैः परिचरणैः स्तुतिभिश्च भृशं खिद्यतेऽस्य चेंद्रस्य तु बहुधनत्वाद्दातृत्वाच्च न खिन्नप्रयुज्यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि

च बाधहेतवो नाभूवन्नित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तमिंद्रं वर्धयंतीर्वर्धयंत्योऽभिनक्षंति । अभिगच्छंति । अपि च गिर्वणसं गिरा संभक्तारमिंद्रं यत्तं शतसंख्याकाः स्तोतारो यदि स्तवंति स्तुवंति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याकाः स्तोतारः स्तुवंति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इंद्राय शं सुखकरं भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मा एतद्दिव्य१र्चेव मासा मिमिक्ष इंद्रे न्ययामि सोमः ।
जनं न धन्वन्नभि सं यदापः सत्रा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चाऽइव । मासा । मिमिक्षः ।
इंद्रे । नि । अयामि । सोमः ।
जनं । न । धन्वन् । अभि । सं । यत् । आपः । सत्रा ।
ववृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४

एतदेतस्मिन्दिवि दिवसे सौत्येऽहन्यर्चेवार्चनसाधनेन स्तोत्रेणेव मासा मनिनेंद्राय त्वा वृषन्न इत्यादिमंत्रसाध्येन युक्तो मिमिक्षो भवतीयर्थेकवचनाद्भिरद्भिरासिक्तः सोमोऽस्मै ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ अस्मिन्निंद्रे न्ययामि । नियतोऽभूत् । यद्वास्मा इंद्रायैतत्स्तोत्रं प्रवाचीति शेषः । दिवि द्युलोकेऽर्चेवार्कः सूर्य इव मासा । लुप्तोपमैतत् । माति परिच्छिनत्तीति मासश्चंद्रमाः । स इव मिमिक्षो वृष्ट्युदकानां सेक्ता य इंद्रो वर्ततेऽस्मिन्निंद्रेऽभिषुतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तमिंद्रं यज्ञैर्यजनसाधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्रा सह वावृधुः । अवर्धयन् । तत्र दृष्टांतः । धन्वन्धन्वनि मरुदेशेऽभि अभिमुखं संयत् सम्यग्यत्यो गच्छंत्य आपो जनं प्राणिनमिव । यथा मरुदेश उपलभ्यमाना आपः प्राणिन वर्धयंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा एतन्मह्यांगूषमस्मा इंद्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।
असद्यथा महति वृत्रतूर्य इंद्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥ ५

अस्मै। एतत्। महि। आंगूषं। अस्मै। इंद्राय। स्तोत्रं।

मतिऽभिः। अवाचि।

असत्। यथा। महति। वृत्रऽतूर्ये। इंद्रः। विश्वऽआयुः।

अविता। वृधः। च॥ ५

अस्मा इंद्राय महि महदेतदांगूषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोतृभिरवाचि। उक्तमभूत्। अस्मा। इंद्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादरार्था। विश्वायुः सर्वस्य गंता स इंद्रो महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे यथा येन प्रकारेणास्माकमविता रक्षको वृधो वर्धयिता चासत् भवेत् तथावाचीत्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः॥

कदा भुवन्निति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रांतं। कदा नरस्त्विति॥ तृतीये छंदोमे महाव्रते च निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

कदा भुवन्रथक्षयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोष्यं दाः।

कदा स्तोमं वासयोऽस्य राया कदा धियः करसि वाजरत्नाः॥ १

कदा। भुवन्। रथऽक्षयाणि। ब्रह्म। कदा। स्तोत्रे।

सहस्रऽपोष्यं। दाः।

कदा। स्तोमं। वासयः। अस्य। राया। कदा। धियः।

करसि। वाजऽरत्नाः॥ १

हे इंद्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्मदीयानि रथक्षयाणि रथनिवासानि कदा कस्मिन्काले भुवन्। भवेयुः। रथेऽवस्थितं त्वां कदा प्राप्नुवंतीत्यर्थः। कदा कस्मिन्काले स्तोत्रे स्तुवते मह्यं सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं पुत्रं वा दाः। कदा चास्य मम स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः। व्यापयेः। धियः कर्माणि चाग्निहोत्रादीनि वाजरत्ना वाजैरन्नै रमणीयाः कदा कस्मिन्काले करसि कुर्याः। एवं स्तोता फलस्य विलंबमसहमान इंद्रमनया स्तुतवान्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कर्हि स्वित्तदिंद्र यन्नृभिर्नॄन्वीरैर्वीरान्नीळयासे जयाजीन्।

त्रिधातु गा अधि जयासि गोष्विंद्र द्युम्नं स्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ १

कर्हि। स्वित्। तत्। इंद्र। यत्। नृऽभिः। नॄन्। वीरैः।

वीरान्। नीळयासे। जय। आजीन्।

त्रिऽधातु। गाः। अधि। जयासि। गोषु। इंद्र। द्युम्नं।

स्वःऽवत्। धेहि। अस्मे इति ॥ २

फलस्य विलंबमसहमान ऋषिरनयापींद्रं पृच्छति। हे इंद्र कर्हि स्वित्कदा खलु तद्भवेत्। नृभिरस्मदीयैः पुरुषैर्नॄन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्मदीयैः पुत्रैर्वीरान् शत्रुपुत्रांश्च यन्नीळयासे त्वं संश्लेषयेः संयोजयेः॥ नीळयतिः संश्लेषणकर्मा॥ ईदृशं युद्धे शत्रुसंश्लेषणं तत्कदा भवेदिति वितर्कः। अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन् संग्रामान् कदा जय। जयेः। कदा च गोष्वभिगंतृषु शत्रुषु विद्यमानास्त्रिधातु त्रिधातूनां क्षीरदधिघृतानां त्रयाणां धारयित्रीर्गा अधिजयासि। अधिकं जयेः। हे इंद्र त्वं स्वर्वत् व्याप्तिमत् द्युम्नं धनयशो अस्मासु कदा धेहि। धारयेः॥

॥ अथ तृतीया ॥

कर्हि स्वित्तदिंद्र यज्जरित्रे विश्वप्सु ब्रह्म कृणवः शविष्ठ।

कदा धियो न नियुतो युवासे कदा गोमघा हवनानि गच्छाः ॥ ३

कर्हि। स्वित्। तत्। इंद्र। यत्। जरित्रे। विश्वऽप्सु।

ब्रह्म। कृणवः। शविष्ठ।

कदा। धियः। न। निऽयुतः। युवासे। कदा। गोऽमघा।

हवनानि। गच्छाः ॥ ४

अत्रापि कतिचित् प्रश्नाः क्रियंते। हे इंद्र कर्हि स्वित्कदा खलु तद्भवेत्। हे शविष्ठ बलवत्तमेंद्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वप्सु बहुविधरूपं ब्रह्माणं तपसः करोषीति यत् तत्कदा भवेदिति वितर्कः। कदा च धियः कर्माणि। नेति समुच्चये। नियुतः स्तुतीश्च युनजसे। आत्मनि योजयेः। कदा च त्वं गोमघा गोधनानि गवां दातॄणि॥ मंहतेर्दानार्थस्य रूपमुत्तरपदं॥ करवानि स्तोत्राणि गच्छाः। अभिगच्छेः॥

। अथ चतुर्थी ।

स गोमघा जरित्रे अश्वश्चंद्रा वाजश्रवसो अधि धेहि पृक्षः।

पीपिहीषः सुदुघामिंद्र धेनुं भरद्वाजेषु सुरुचो रुरुच्याः॥ ४

सः। गोऽमघाः। जरित्रे। अश्वऽचंद्राः। वाजऽश्रवसः।

अधि। धेहि। पृक्षः।

पीपिहि। इषः। सुऽदुघां। इंद्र। धेनुं। भरत्ऽवाजेषु।

सुऽरुचः। रुरुच्याः॥ ४

हे इंद्र स त्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवां दात्रीरश्वचंद्रा अश्वैराह्लादयंतीर्वाजश्रवसा वाजैरन्नैः प्रथिता एवंभूताः पृक्षोऽन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मास्वधि धेहि। धारय। तथेषस्तान्यन्नानि सुदुघां शोभनदोग्ध्रीं धेनुं मां च हे इंद्र पीपिहि। प्यायय। अपि च ता इषो गोश्च सुरुचः शोभनदीप्तयो यथा भवंति तथा त्वं रुरुच्याः। दीपयेः। शोभनदीप्तियुक्ताश्च ताः संपादयेरित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ।

तमा नूनं वृजनमन्यथा चिच्छूरो यच्छक्र वि दुरो गृणीषे।

मा निररं शुक्रदुघस्य धेनोरांगिरसान्ब्रह्मणा विप्र जिन्व॥ ५

तं। आ। नूनं। वृजनं। अन्यथा। चित्। शूरः। यत्।

शक्र। वि। दुरः। गृणीषे।

मा। निः। अरं। शुक्रऽदुघस्य। धेनोः। आंगिरसान्।

ब्रह्मणा। विप्र। जिन्व॥५

हे इंद्र त्वं नूनमद्यतनं वृजनं बाधकमस्मदीयं शत्रुमन्यथा विरुद्धेनैव प्रकारेण योजय। येन प्रकारेण सर्वे जीवंति तद्विलक्षणं प्रकारं मरणाख्यं प्रापयेत्यर्थः। आकारः पूरकः। हे शक्र समर्थेंद्र यच्छूरः शौर्योपेतो वि दुरो विशेषेण दारयिता शत्रूणां। यद्वा दुरो द्वाराणि असुरसंबंधीनि विघटयंस्त्वं यद्यस्माद्गृणीषे अस्माभिः स्तूयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणां निर्मलानां दोग्धुरिंद्रस्य धेनोर्वाचः स्तोत्रात्मनो निररं। मा निर्गच्छेयं। यद्वा शुक्रस्य पयसो दोग्ध्र्या धेनोस्त्वया दत्ताया गोः सकाशान्मा निर्गच्छेयं॥ अरमित्याख्यातस्य गतावित्यस्य रूपं॥ सा सर्वदास्मासु निवसत्वित्यर्थः। हे विप्र प्राज्ञेंद्र आंगिरसानंगिरोगोत्रजानस्मान् ब्रह्मणान्नेन जिन्व। प्रीणय॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः॥

सत्रा मदास इति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। सत्रेत्यनुक्रांतं॥ दशरात्रस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं शस्यं। सूत्रितं च। प्रेदं ब्रह्मेंद्रो मदाय सत्रा मदास इति निष्केवल्यं। आ० ७.१२। इति॥ विश्वजिति माध्यंदिनसवने प्रशास्तुः शस्त्र इदं सामसूक्ताख्यं शंसनीयं। सूत्रितं च। सत्रा मदासो यो जात एवाधृष्य इति सामसूक्तानि। आ० ८.७। इति॥ षष्ठाहनेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सत्रा मदासस्तव विश्वजन्याः सत्रा रायोऽध ये पार्थिवासः।

सत्रा वाजानामभवो विभक्ता यद्देवेषु धारयथा असुर्यं॥१

सत्रा। मदासः। तव। विश्वऽजन्याः। सत्रा। रायः। अध।

ये। पार्थिवासः।

सत्रा। वाजानां। अभवः। विऽभक्ता। यत्। देवेषु।

धारयथाः। असुर्यं॥१

हे इंद्र तव त्वदीया मदासः सोमपानजनिता मदा सत्रा । सत्यनामैतत् । सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवंति । यद्वा सत्रेति महन्नाम । महांतस्तव मदा इति योज्यं । अथापि च पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षिते लोकत्रये भवास्त्वदीया ये रायो धनसमूहाः संति तेऽपि सत्रा सत्यं विश्वजनहिता भवंतीत्यन्वयः । किंच त्वं वाजानामन्नानां सत्रा सत्यं विभक्ता दाताभवः । अभवसि । यद्वा सत्रा महतां वाजानामिति योज्यं । यद्यस्मात् देवेषु मध्येऽसुर्यं बलं धारयथा अतः कारणाद्व-क्षेपं करोमीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु प्र येजे जन ओजो अस्य सत्रा दधिरे अनु वीर्याय ।
स्यूमगृभे दुधयेऽर्वते च क्रतुं वृंजंत्यपि वृत्रहत्ये ॥ २

अनु । प्र । येजे । जनः । ओजः । अस्य । सत्रा । दधिरे ।
अनु । वीर्याय ।
स्यूमऽगृभे । दुधये । अर्वते । च । क्रतुं । वृंजंति । अपि ।
वृत्रऽहत्ये ॥ २

अस्येंद्रस्यौजो बलं जनो यजमानोऽनु प्र येजे । अनुक्रमेण प्रकर्षेण यजति । पूजयति । अपि च तमिंद्रं वीर्याय वीरकर्म कर्तुं सत्रा सत्यमनुदधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः । यद्वा सत्रा महांतमिंद्रमिति योज्यं । अपि च स्यूमगृभे स्यूनः स्यूतानविच्छेदेन वर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये । दुधिर्हिंसाकर्मा । तेषां हिंसकायार्वते शत्रूनभिगंत्रे च तस्मा इंद्राय क्रतुं कर्म परिचरणात्मकं वृंजंति निष्पादयंति । किमर्थं । वृत्रहत्ये वृत्रस्य मारकस्य शत्रोर्हनननिमित्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः सश्चुरिंद्रं ।
समुद्रं न सिंधव उक्थशुष्मा उरुव्यचसं गिर आ विशंति ॥ ३

तं। सध्रीचीः। ऊतयः। वृष्ण्यानि। पौंस्यानि। निऽयुतः। सश्चुः।

इंद्रं।

समुद्रं। न। सिंधवः। उक्थऽशुष्माः। उरुऽव्यचसं। गिरः।

आ। विशंति॥३

तमिंद्रमूतयो मरुतः सध्रीचीः सहांचंत्यः संगता भूत्वा सश्चुः। सचंते। सेवंते। यद्वोतयस्तर्पकाण्यन्नानि सह वर्तमानानि भूत्वा सेवंते। तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाश्च तमिंद्रं सेवंते। अपि चोक्थशुष्माः। उक्थं शस्त्रं। तदेव बलं यासां तादृशा गिरः स्तुतयश्चोरुव्यचसं विस्तीर्णव्याप्तिकं तमिंद्रमाविशंति। प्रविशंति। तत्र दृष्टांतः। समुद्रं न सिंधवः। यथा स्यंदनशीला नद्यः समुद्रमाविशंत्याविश्य च विभक्ततया न दृश्यंते एवं सर्वा अपि स्तुतय इंद्रेणैकीभवंतीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

स रायस्खामुप सृजा गृणानः पुरुश्चंद्रस्य त्वमिंद्र वस्वः।
पतिर्बभूथासमो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा॥४

सः। रायः। खां। उप। सृज। गृणानः। पुरुऽचंद्रस्य।

त्वं। इंद्र। वस्वः।

पतिः। बभूथ। असमः। जनानां। एकः। विश्वस्य।

भुवनस्य। राजा॥४

हे इंद्र गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो धनस्य खां। नदीनामैतत्। अत्र तत्संबंधा धारा लक्ष्यते। धारास्तद्वदुपसृज। विसृज। अस्माभिः संयोजयेत्यर्थः। कीदृशस्य धनस्य। पुरुश्चंद्रस्य बहूनामाह्लादकस्य वस्वो निवासकस्य। अपि चासमोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ। तथा विश्वस्य कृत्स्नस्य भुवनस्य भूतजातस्यैकोऽसाधारणो राजेश्वरश्च बभूविथ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स तु श्रुधि श्रुत्या यो दुवोयुर्द्यौर्न भूमाभि रायो अर्यः।

असो यथा नः शवसा चकानो युगेयुगे वयसा चेकितानः ॥ ५

सः। तु। श्रुधि। श्रुत्या। यः। दुवःऽयुः। द्यौः। न। भूम।

अभि। रायः। अर्यः।

असः। यथा। नः। शवसा। चकानः। युगेऽयुगे। वयसा।

चेकितानः ॥ ५

हे इंद्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि। शृणु। यस्त्वं दुवोयुरस्मदीयं परिचरणमात्मन इच्छन् अर्यो अरेः संबंधीनि रायो धनानि भूम बहुतराणि द्यौर्न सूर्य इवाभिभवसि स त्वं शृणु इत्यन्वयः। अपि च यथास्मदीयेन शवसा बलेन स्तोत्रलक्षणेन युक्तः चकानः कामयमानो युगे युगे काले काले वयसा हविर्लक्षणेनान्नेन चेकितानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधारणोऽसि तथा असः। भव।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

अर्वाग्रथमिति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अर्वाग्पंचेत्यनुक्रांतं ॥ षष्ठ्यहे निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्वाग्रथं विश्ववारं त उग्रेंद्र युक्तासो हरयो वहंतु।

कीरिश्चिद्धि त्वा हवते स्वर्वानृधीमहि सधमादस्ते अद्य ॥ १

अर्वाक्। रथं। विश्वऽवारं। ते। उग्र। इंद्र। युक्तासः।

हरयः। वहंतु।

कीरिः। चित्। हि। त्वा। हवते। स्वःऽवान्। ऋधीमहि।

सधऽमादः। ते। अद्य ॥ १

हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र युक्तासो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्ते त्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं रथमर्वागस्मदभिमुखं वहंतु । आनयंतु । हि यस्मात् स्वर्वान् । स्वः सुष्ठ्वरणीयं गुणजातं । तद्वान् कीरिश्चित् स्तोता भरद्वाज ऋषिस्त्वा त्वां हवते आह्वयति तस्मात्कारणात्त्वदीयं रथमभिमुखं वहंत्वित्यर्थः । वयं चाद्येदानीं ते त्वया सधमादः सह माद्यंत ऋधीमहि । समृद्धा भवेम ॥

तृतीये पर्यायेऽच्छावाकस्य प्रो द्रोण इत्येषा याज्या । सूत्रितं च । प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्निति याज्या । आ० ६, ४, । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्पुनानास ऋज्यंतो अभूवन् ।

इंद्रो नो अस्य पूर्व्यः पपीयाद्द्युक्षो मदस्य सोम्यस्य राजा ॥ २

प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अग्मन् । पुनानासः ।

ऋज्यंतः । अभूवन् ।

इंद्रः । नः । अस्य । पूर्व्यः । पपीयात् । द्युक्षः । मदस्य ।

सोम्यस्य । राजा । २

हरयो हरितवर्णाः सोमाः कर्म त्वदीयं यज्ञं प्रो अग्मन् । प्रकर्षेण गच्छंति । प्राप्नुवंति । प्राप्य च पुनानासः पूयमाना द्रोणे द्रोणकलशे ऋज्यंत ऋजु गच्छंतोऽभूवन् । भवंति । पूर्व्यः पुरातनो द्युक्षो दीप्तेर्निवासभूतो द्युस्थानो वा मदस्य मदकरस्य सौम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवंभूत इंद्रो नोऽस्मदीयं सोमं पपीयात् । पिबतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आसस्राणासः शवसानमच्छेंद्रं सुचक्रे रथ्यासो अश्वाः ।

अभि श्रव ऋज्यंतो वहेयुर्नू चिन्नु वायोरमृतं वि दस्येत् ॥ ३

आऽसस्राणासः। शवसानं। अच्छं। इंद्रं। सुऽचक्रे।
रथ्यासः। अश्वाः।
अभि। श्रवः। ऋज्यंतः। वहेयुः। नु। चित्। नु। वायोः।
अमृतं। वि। दस्येत्॥ ३

आसस्राणासः परितो गच्छंतो रथ्यासो रथे युक्ता अश्वा ऋज्यंत ऋजुगमनाः संतः सुचक्रे शोभनचक्रे रथेऽवस्थितं शवसानं बलमिवाचरंतमिंद्रं श्रवः अन्नपानीयमस्मदीयं हविरच्छाभिमुख्येनाभिवहेयुः। आवहेयुः। नूचिदिति निपातो निषेधेऽत्र वर्तते अमृतममरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्भोज्यमिदानीं नूचिन्नैव विदस्येत्। क्षयं न प्राप्नुयात्। पात्रे स्थापितः सोमो वायुना शुष्यति ततः पुरैव तत्पानार्थमश्वा इंद्रमभिवहेयुरित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वर्षिष्ठो अस्य दक्षिणामियर्तींद्रो मघोनां तुविकूर्मितमः।
यया वज्रिवः परियास्यंहो मघा च धृष्णो दयसे वि सूरीन्॥ ४

वर्षिष्ठः। अस्य। दक्षिणां। इयर्ति। इंद्रः। मघोनां।
तुविकूर्मिऽतमः।
यया। वज्रिऽवः। परिऽयासि। अंहः। मघा। च।
धृष्णो इति। दयसे। वि। सूरीन्॥ ४

वर्षिष्ठ उद्गतमस्तुविकूर्मितमोऽतिशयेन बहुविधकर्मेंद्रो मघोनां धनवतां हविर्लक्षणधनोपेतानां मध्येऽस्य यजमानस्य दक्षिणां यज्ञे दातव्यामियर्ति। प्रेरयति। यद्वा मघोनामित्यस्येत्यनेन समानाधिकरण्यं। वचनव्यत्ययः। मघोनो हविष्मतोऽस्य यजमानस्येत्यर्थः। शेष प्रत्यक्षकृतः। हे वज्रिवो वज्रवन्निंद्र यया दक्षिणया दत्तयांहः पापं यजमानसंबंधि परियासि विनाशयसि हे धृष्णो धर्षक मघो मघानि धनानि सूरीन् स्तोतॄन् पुत्रांश्च यया च दक्षिणया विदयसे प्रयच्छसि तादृशीं दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रो वाजस्य स्थविरस्य दातेंद्रो गीर्भिर्वर्धतां वृद्धमंहाः।

इंद्रो वृत्रं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पृणति तूतुजानः॥ ५

इंद्रः। वाजस्य। स्थविरस्य। दाता। इंद्रः। गीःऽभिः।

वर्धतां। वृद्धऽमंहाः।

इंद्रः। वृत्रं। हनिष्ठः। अस्तु। सत्वा। आ। ता। सूरिः।

पृणति। तूतुजानः॥ ५

अयमिंद्रः स्थविरस्य वाजस्यान्नस्य बलस्य वा दाता अयमस्तु स चेंद्रो वृद्धमहाः प्रवृद्धतेजस्कः सन् गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्वर्धतां। सत्वा शत्रूणां सादयिता स इंद्रो वृत्रमावरकं शत्रुं हनिष्ठो हंतृतमोऽस्तु। भवतु। अपि च सूरिः प्रेरकः स इंद्रस्तूतुजानस्त्वरमाणस्ता तानि धनान्यापृणाति। अस्मभ्यं प्रयच्छतु॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे नवमो वर्गः॥

अपादित इति पंचर्चं पंचदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अपादित्यनुक्रांतं॥ षष्ठाऽहनि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अपादित उदु नश्चित्रतमो महीं भर्षद् द्युमतीमिंद्रहूतिं।

पन्यसीं धीतिं दैव्यस्य यामन् जनस्य रातिं वनते सुदानुः॥ १

अपात्। इतः। उत्। ऊं इति। नः। चित्रऽतमः। महीं।

भर्षत्। द्युऽमतीं। इंद्रऽहूतिं।

पन्यसीं। धीतिं। दैव्यस्य। यामन्। जनस्य। रातिं।

वनते। सुऽदानुः॥ १

चित्रतमो यजमानैरार्थ्यमानो यः स इंद्रो नोऽस्मदीयाद्धोतुश्चम-सादेतत्। सोमं पिबतु। यद्वा नोऽस्मानात्मनोऽभिगमनात्। पातु। रक्षतु। महद्यशो पूरणो। तथा महीं महतीं द्युमतीं दीप्तिमतीमिंद्रस्यमिंद्रस्य स्तुतिं चर्षंतु। स इंद्रो बिभर्तु। धारयतु। देवस्य देवसंबंधिनो जनस्य यागाय यामनि यज्ञे क्रियमाणां पन्यसीं स्तुत्यतमां धीतिं परिचरणरूपां क्रियां रातिं दातव्यं हविश्च दाशुः सोमदान इंद्रो वनते। संभजतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दूराच्चिदा वसतो अस्य कर्णा घोषादिंद्रस्य तन्यति ब्रुवाणः ।
एयमेनं देवहूतिर्ववृत्यान्मद्र्यगिंद्रमियमृच्यमाना ॥ २

दूरात् । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् ।
इंद्रस्य । तन्यति । ब्रुवाणः ।
आ । इयं । एनं । देवऽहूतिः । ववृत्यात् । मद्र्यक् । इंद्रं ।
इयं । ऋच्यमाना ॥ २

अस्येंद्रस्य कर्णा कर्णौ दूराच्चित् दूरदेशादप्यावसतः। स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छतः। इंद्रस्य संभजनीयात्स्तोत्राद्धेतोर्ब्रुवाणः स्तुवन् स्तोता तन्यति। शब्दं करोति। यद्वा सर्वत्र विस्तारयति। देवहूतिर्देवस्येंद्रस्याह्वानरूपेयं स्तुतिश्च ऋच्यमाना स्वयं प्रेर्यमाणा सत्येनमिंद्रं मद्र्यक् मदभिमुखमाववृत्यात्। आवर्तयतु। पुनरियमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिंद्रमभ्यनूष्यर्कैः ।
ब्रह्मा च गिरो दधिरे समस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि
वर्धदिंद्रे ॥ ३

तं । वः । धिया । पर॒मया॑ । पु॒रा॒ऽजां । अ॒जरं॑ । इंद्रं॑ ।

अ॒भि । अ॒नू॒षि॒ । अ॒र्कैः ।

ब्रह्म॑ । च॒ । गिरः॑ । द॒धि॒रे । सं । अ॒स्मि॒न् । म॒हान् । च॒ ।

स्तोमः॑ । अधि॑ । व॒र्ध॒त् । इंद्रे॑ ॥ ३

हे इंद्र तं ताहशमिंद्रं वस्त्वां । व्यत्ययेन वङ्कवचनं । परमयोत्कृष्टतमया धिया स्तुत्याकैरर्चनसाधनैर्हविर्भिः सार्धमभ्यनूषि । अभिष्टौमि । कीदृशं । पुराजां पूर्वस्मिन्काले जातं चिरंतनमजरं जरारहितं नित्यं । अतः कारणादस्मिन्निंद्रे ब्रह्म ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यन्नानि गिरः स्तुतयश्च संदधिरे । संधीयंते । संश्लिष्यंते । महान् प्रभूतः स्तोमश्चाधि वर्धत् । अधिकं वर्धते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वर्धा॒द्यं य॒ज्ञ उ॒त सोम॒ इंद्रं॒ वर्धा॒द्ब्रह्म॒ गिर॑ उ॒क्था च॒ मन्म॑ ।

वर्धाहै॑नमु॒षसो॒ याम॑न्न॒क्तोर्वर्धा॒न्मासाः॑ श॒रदो॒ द्याव॒ इंद्रं॑ ॥ ४

वर्धा॑त् । यं । य॒ज्ञः । उ॒त । सोमः॑ । इंद्रं॑ । वर्धा॑त् । ब्रह्म॑ ।

गिरः॑ । उ॒क्था । च॒ । मन्म॑ ।

वर्ध॑ । अह॑ । ए॒नं॒ । उ॒षसः॑ । याम॑न् । अ॒क्तोः । वर्धा॑न् ।

मासाः॑ । श॒रदः॑ । द्यावः॑ । इंद्रं॑ ॥ ४

यमिंद्रं यज्ञो यागो वर्धात् वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिंद्रं वर्धयति । तथा ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नं च पुरोडाशादिकं यमिंद्रं वर्धात् वर्धयति । गिरः स्तोत्राणि मन्म मननीयान्युक्थान्युक्थशस्त्राणि च यं वर्धयंति एनमिंद्रमुषसश्चाक्तो रात्रेर्यामन् यामनि गमने सति वर्ध । वर्धयंति । मासाः शरदः संवत्सराश्च द्यावो दिवसाश्चैनमिंद्रं वर्धान् । वर्धयंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एवा जज्ञानं सहसे असामि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।

महामुग्रमवसे विप्र नूनमा विवासेम वृत्रतूर्येषु । ५

एव । जज्ञानं । सहसे । असामि । वावृधानं । राधसे । च ।

श्रुताय ।

महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम ।

वृत्रऽतूर्येषु ॥ ५

हे विप्र मेधाविन्निंद्र एवैवं जज्ञानं प्रादुर्भवंतं सहसे शत्रूणामभिभवायासामि सकलं वावृधानं वर्धमानं महां महांतमुग्रमुद्गूर्णबलं त्वां नूनमद्य वृत्रतूर्येषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चा विवासेम । परिचरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

मंद्रस्य कवेरिति पंचर्चं षोडशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । मंद्रस्येत्यनुक्रांतं ॥ गतो]विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मंद्रस्य कवेर्दिव्यस्य वह्नेर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।

अपा नस्तस्य सचनस्य देवेषो युवस्व गृणते गोअग्राः ॥ १

मंद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वह्नेः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्य ।

मध्वः ।

अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । इषः । युवस्व ।

गृणते । गोऽअग्राः ॥ १

मंद्रस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विक्रांतस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वह्नेर्वोढुर्विप्रमन्मनः। विप्रा मेधाविनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः। तस्य वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य मस्य उदंत प्रवृद्धस्य सचनस्य सेव्यस्य एवंभूतस्य मध्वो मधुनः सोमस्य॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ एवंभूतं सोमस्मदीयं सोमं हे इंद्र त्वमपाः। पिब। अपि च हे देव द्योतमानेंद्र गृणते स्तुवते॥ तृतीयार्थे चतुर्थी॥ स्तुवता मया गोअग्राः। गावोऽग्रे मुखे यासां ताहशा इषोऽन्नानि युवस्व। संयोजय॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयमुशानः पर्यद्रिमुस्रा ऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युजानः।
रुजदरुग्णं वि वलस्य सानुं पणीँर्वचोभिरभि योधदिंद्रः॥ २

अयं। उशानः। परि। अद्रिं। उस्राः। ऋतधीतिऽभिः।
ऋतऽयुक्। युजानः।
रुजत्। अरुग्णं। वि। वलस्य। सानुं। पणीन्। वचःऽभिः।
अभि। योधत्। इंद्रः॥ २

अयमिंद्रोऽद्रिं वलेन गोपिधानाय निर्मितं शिलोच्चयं परि परितः पर्यंतसमीपे विद्यमाना उस्रा गा उशानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरंगिरोभिर्युजानः संगच्छमान ऋतयुक् ऋतेन तत्कृतेन स्तोत्रेण युक्तश्च भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभूतं सानुमुच्छ्रितं पर्वतमन्यैररुग्णं विरुजत्। व्यभांक्षीत्। किंच पणीन्वलानुचराने-तत्संज्ञानसुरांश्च वचोभिः स्तुत्यैरांगुषैः शंसनरूपैर्वाक्यैरेव अयमिंद्रोऽभियोधत्। अभ्ययुध्यत्॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं द्योतयदद्युतो व्यक्तून्दोषा वस्तोः शरद इंदुरिंद्र।
इमं केतुमदधुर्नू चिदह्नां शुचिजन्मन उषसश्चकार॥ ३

अयं। द्योतयत्। अद्युतः। वि। अक्तून्। दोषा। वस्तोः।

शरदः। इंदुः। इंद्र।

इमं। केतुं। अदधुः। नु। चित्। अह्नां। शुचिऽजन्मनः।

उषसः। चकार। ३

हे इंद्र त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिंदुः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानक्तून्। अक्तुरिति रात्रिनाम। अत्र च तत्संबंधात्पक्षमासादयो लक्ष्यंते। पक्षमासादीन् तथा दोषा रात्रिं वस्तोर्दिवसं शरदः संवत्सरांश्च विद्योतयत्। व्यदीपयत्। कुत इत्यत आह। नूचित् पुरा देवा इमं सोमं चंद्रात्मना नभसि वर्तमानमह्नां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधुः व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पक्षमासादयः सर्वे प्रकाश्यंते। चंद्राधीनत्वात्तिथिविभागानां। अपि चायं सोम उषस उषःकालान् शुचिजन्मनः शुचिजन्मानः तेजसा शुद्धोद्भवान् चकार। करोति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं रोचयदरुचो रुचानो३ऽयं वासयद्व्य१ृतेन पूर्वीः।
अयमीयत ऋतयुग्भिरश्वैः स्वर्विदा नाभिना चर्षणिप्राः॥ ४

अयं। रोचयत्। अरुचः। रुचानः। अयं। वासयत्। वि।

ऋतेन। पूर्वीः।

अयं। ईयते। ऋतयुक्ऽभिः। अश्वैः। स्वःऽविदा। नाभिना।

चर्षणिऽप्राः॥ ४

अयमिंद्रो रुचानो रोचमानः स्वयं रुचः दीप्यमानं ऽरुचः प्रकाशरहितान् तमसा मलीमसान् सर्वांल्लोकानरोचयत्। प्रकाशयति। तथा पूर्वीर्बह्वीरुषस अयमिंद्र ऋतेन सत्यभूतेन सूर्यस्य गमनशीलेन वा तेजसा विवासयत्। व्यापयति। तत्रत्यानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः। तथा ऋतयुग्भिः तेन स्तोत्रेण युज्यमानैरश्वैर्नाभिना संनद्धेन स्वर्विदा सुष्ठु रणीयस्य धनस्य लंभकेन रथेन चर्षणिप्राश्चर्षणीनां मनुष्याणां कामैः पूरयिता सन् अयमिंद्र ईयते। गच्छति॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू गृ॑णा॒नो गृ॑ण॒ते प्र॑त्न राजन्नि॒षः पि॑न्व वसु॒देया॑य पू॒र्वीः ।
अ॒प ओष॑धीर॒विषा॒ वना॑नि॒ गा अर्व॑तो॒ नॄनृ॒चसे॑ रिरीहि ॥ ५ ॥

नु । गृ॒णा॒नः । गृ॒ण॒ते । प्र॒त्न॒ । रा॒ज॒न् । इ॒षः । पि॒न्व॒ ।
व॒सु॒ऽदेया॑य । पू॒र्वीः ।
अ॒पः । ओष॑धीः । अ॒वि॒षा । वना॑नि । गाः । अर्व॑तः ।
नॄन् । ऋ॒चसे॑ । रि॒री॒हि॒ ॥ ५ ॥

हे प्रत्न पुरातन राजन् राजमानेंद्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसूनि धनानि त्वया देयानि यस्मै तादृशाय गृणते स्तुवते पूर्वीर्बह्वीरिषोऽन्नानि नु क्षिप्रं पिन्व । सिंच । प्रयच्छेत्यर्थः । किंच ऋचसेऽर्चयित्रे स्तोत्रेऽस्मा अपो उदकान्योषधीर्व्रीह्यादीन् अविषा विषरहितानि वृक्षकाणि वा वनानि वृक्षजातानि चूतपनसादीनि गा अर्वतोऽश्वांश्च नॄन्मनुष्यांश्च कर्मकरान् रिरीहि । देहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे एकादशो वर्गः ॥

इंद्र पिबेति पंचर्चं सप्तदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । इंद्र पिबेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्याद्या यज्याया । सूत्रितं च । इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदाय । आ० ६. १४. । इति ॥

॥ सैषा तत्र प्रथमा ॥

इंद्र॒ पिब॒ तुभ्यं॑ सु॒तो मदा॒याव॑ स्य॒ हरी॒ वि मु॑चा॒ सखा॑या ।
उ॒त प्र गा॑य ग॒ण आ नि॒षद्याथा॑ य॒ज्ञाय॑ गृण॒ते वयो॑ धाः ॥ १ ॥

इंद्र॑ । पिब॑ । तुभ्य॑म् । सु॒तः । मदा॑य । अव॑ । स्य॒ ।
हरी॒ इति॑ । वि । मु॒च॒ । सखा॑या ।

स्तुत । प्र । गाय । गच्छे । आ । निऽसद्य । मर्थ । यज्ञायं ।

स्तुवते । वर्यः । धाः ॥ १

हे इंद्र तं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं मदाय मदार्थं सुतोऽभिषुतः। यस्त्वया सोमः पातव्योऽनः कारणात्सखाया समानख्यानौ मिलभूतौ या हरी अश्वावयस्य। अवस्थापय। तदनंतरं विमुच। रथादिविमुंच। सतापि च गणेऽस्मत्स्तोतृसंघ आ आभिमुख्येन निषद्योपविश्य प्रगाय। अस्माभिः क्रतं स्तोत्रमुपश्लोकय। अथानंतरं यज्ञाय यजमानाय स्तुवते स्तुवते वयोऽन्नं धाः। देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्य पिबेति याज्यायाजरा। सूत्रितं च। अस्य पिबेति याजरा। आ० ६, ४, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय क्रत्वे अपिबो विरप्शिन् ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिरिंदुं समह्यन्पीतये समस्मै ॥ २

अस्य । पिब । यस्य । जज्ञानः । इंद्र । मदाय । क्रत्वे ।

अपिबः । विऽरप्शिन् ।

तं । ऊं इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इंदुं ।

सं । अह्यन् । पीतये । सं । अस्मै ॥ २

हे इंद्र अस्येमं सोमं पिब। हे विरप्शिन् महन् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीतवानसि। किमर्थं। मदाय हर्षाय क्रत्वे कर्मणे वृत्रवधादिलक्षणं वीर्यकर्म कर्तुं च। तस्य तादृशमेवेंदुं सोमं गावो गवि भवाः श्रयणसाधनाः क्षीरादयो नरा नेतारोऽध्वर्यव आपो वसतीवर्याख्या अद्रिरभिषवार्थो ग्रावा एते सर्वेऽस्मा अस्मेंद्रस्य ते तव पीतये पानार्थं समह्यन् । समगमयन् । हि गतावित्यस्यैतद्रूपं। पुनः समिति पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

समिद्धे अग्नौ सुत इंद्र सोम आ त्वां वहंतु हरयो वहिष्ठाः।
त्वायता मनसा जोहवीमींद्रा याहि सुवितायं महे नः ॥ ३

संऽइद्धे। अग्नौ। सुते। इंद्र। सोमे। आ। त्वा। वहंतु।
हरयः। वहिष्ठाः।
त्वाऽयता। मनसा। जोहवीमि। इंद्र। आ। याहि।
सुवितायं। महे। नः ॥ ३

अग्नौ समिद्धे दीप्ते सोमे सुतेऽभिषुते सति हे इंद्र त्वा त्वां वहिष्ठा वोढृतमा हरयोऽश्वा आवहंतु। इमं यज्ञं प्रत्यानयंतु। अहं च त्वायता त्वां कामयमानेन मनसा जोहवीमि। पुनः पुनराह्वयामि। हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं महे महते सुविताय कल्याणायायाहि। आगच्छ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ याहि शश्वदुशता ययाथेंद्र महा मनसा सोमपेयं।
उप ब्रह्माणि शृणव इमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्वे३ वयो धात् ॥ ४

आ। याहि। शश्वत्। उशता। ययाथ। इंद्र। महा।
मनसा। सोमऽपेयं।
उप। ब्रह्माणि। शृणवः। इमा। नः। अथ। ते। यज्ञः।
तन्वे। वयः। धात् ॥ ४

हे इंद्र पुरा शश्वद्बहुकृत्वो ययाथ। सोमपानार्थं यज्ञं गतवानसि। अतः कारणादुशतास्मत्कामयमानेन महा महता मनसा सह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् तादृशमस्मदीयं यज्ञमायाहि। अभिगच्छ। आगत्य च ब्रह्माणि स्तोत्राणीदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युपशृणवः। उपशृणु। अथानंतरं यज्ञो यजमानस्ते तव तन्वे शरीराय त्वच्छरीरपोषार्थं वयोऽन्नं सोमात्मकं धात्। ददातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदिंद्र दिवि पार्ये यदृधग्यद्वा स्वे सदने यत्र वासि ।

अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्त्सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥५

यत् । इंद्र । दिवि । पार्ये । यत् । ऋधक् । यत् । वा । स्वे ।

सदने । यत्र । वा । असि ।

अतः । नः । यज्ञं । अवसे । नियुत्वान् । सऽजोषाः । पाहि ।

गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ॥ ५

हे इंद्र पार्ये पारणे दूरदेशे दिवि द्युलोकाख्ये यद्यदि त्वं वर्तसे । यदि वा ऋधक् । एतत्पृथक्शब्देन समानार्थं । पृथगन्यस्मिन्देशे वर्तसे । यद्वा स्वे स्वकीये सदने गृहे । अथवा किमनेन विशेषणेन यत्र यस्मिन्देशेऽसि भवसि अतोऽस्मात्स्थानादागत्य हे गिर्वणो गिरां संभक्तरिंद्र नियुत्वान् । नियुतोऽश्वाः । तद्वान्मरुद्भिः सजोषाः सह प्रीयमाणस्त्वं नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यज्ञमस्मदीयं यागं पाहि । रक्ष । यद्वा यज्ञं यजनसाधनमस्मदीयं सोममवसे तर्पणाय पाहि । पिब ॥

॥ इति पञ्चमस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

अहेळमान इति पंचर्चमष्टादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अनुक्रांतं च । अहेळमान इति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहेळमान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पवंत इंदवः सुतासः ।

गावो न वज्रिन्त्स्वमोको अच्छेंद्रा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥ १

अहेळमानः । उप । याहि । यज्ञं । तुभ्यं । पवंते । इंदवः ।

सुतासः ।

गावः । न । वज्रिन् । स्वं । ओकः । अच्छ । इंद्र । आ ।

गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १

हे इंद्र अहेडमानोऽक्रुध्यंस्त्वं यज्ञमस्मदीयमुपयाहि। उपगच्छ। यतः कारणात्तुभ्यं त्वदर्थं सुतासोऽभिषुता इंदवः सोमाः पवंते पूयंते दशापवित्रेण शोध्यंते। हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र गावो न गावः स्वकीयं गोष्ठमिव स्वं स्वकीयमोकः स्थानं द्रोणकलशादिलक्षणमच्छाभिमुख्येन। प्राप्नुवंतीति शेषः। अतः कारणात् हे इंद्र यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमागहि। आगच्छ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिबसि मध्व ऊर्मिं।

तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्थात्सं ते वज्रो वर्ततामिंद्र गव्युः॥ २

या । ते । काकुत् । सुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् ।

पिबसि । मध्वः । ऊर्मिं ।

तया । पाहि । प्र । ते । अध्वर्युः । अस्थात् । सं । ते । वज्रः ।

वर्ततां । इंद्र । गव्युः ॥ २

हे इंद्र या ते तव काकुज्जिह्वा सुकृता सुष्ठु धात्रा निर्मिता। या च वरिष्ठोरुतमा विस्तीर्णतमा। यया च मध्वो मधुनः सोमस्योर्मिं रसं शश्वद्बहुकालं पिबसि तया जिह्वयास्मदीयं सोमं पाहि। पिब। तदर्थमध्वर्युरध्वरस्य नेता ऋत्विक्त्वत्प्रीतमोदः सन् प्रास्थात्। हविर्धानादुत्तरवेदिदेशं प्रत्यगमत्। अपि च हे इंद्र गव्युः शत्रुसंबंधिनीर्गा आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः संवर्ततां। शत्रुभिः संगतो भवतु। तान् हंत्वित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप इंद्राय वृष्णे समकारि सोमः।

एतं पिब हरिवः स्थातरुग्र यस्येशिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं। ३

एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वऽरूपः । इंद्राय । वृष्णे । सं ।

अकारि । सोमः ।

एतं । पिब । हरिऽवः । स्थातः । उग्र । यस्य । ईशिषे ।

प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभः कामानां वर्षिता विश्वरूपो बहुविधरूपोपेत ईदृग्विध एष सोमो वृष्णे कामानां वर्षित्र इंद्रायेंद्रस्य पानार्थं समकारि । अभिषवादिभिः संस्कृतोऽभूत् । हे हरिवः । हरी अश्वौ । तद्वन् हे स्थातः सर्वेषामधिष्ठातरुग्रोद्गूर्णबलेंद्र एतमीदृशं सोमं पिब । यस्य सोमस्य प्रदिवि । जातावेकवचनं । प्रभूतेषु दिवसेषु प्रगतेष्वहःसु वेशिषे त्वमेवेश्वरो भवसि । यश्च सोमस्ते तवान्नमन्नत्वेन परिकल्पित एतं पिबेत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुतः सोमो असुतादिंद्र वस्यानयं श्रेयान् चिकितुषे रणाय ।
एतं तितिर्व उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४

सुतः । सोमः । असुतात् । इंद्र । वस्यान् । अयं । श्रेयान् ।

चिकितुषे । रणाय ।

एतं । तितिर्वः । उप । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः ।

तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४

हे इंद्र सुतोऽभिषुतोऽयं सोमोऽसुतादसुतादभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्यान् वसीयान् वसुमत्तरः प्रशस्ततरः । तथा चिकितुषे विदुषेऽभिज्ञाय तुभ्यं रणाय रमणीयाय तदर्थं श्रेयान् श्रेष्ठश्च भवति । त्वामतिशयेन रमयितेत्यर्थः । हे तितिर्वः शत्रूणां तरितरिंद्र यजनसाधनमेतं सोममुपयाहि । उपगतेन च सोमेन विश्वाः सर्वास्तविषीः बलान्यापृणस्व । आपूरय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

हुवामसि त्वेंद्र याह्यर्वाङरं ते सोमस्तन्वे भवाति।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अव पृतनासु प्र विक्षु॥ ५

हुवामसि। त्वा। आ। इंद्र। याहि। अर्वाङ्। अरं। ते।

सोमः। तन्वे। भवाति।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो। मादयस्व। सुतेषु। प्र। अस्मान्।

अव। पृतनासु। प्र। विक्षु॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वां हुवामसि। आह्वयामः। अतः कारणात्त्वमर्वाङस्मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ। अस्मदीयः सोमश्च ते तन्वे तव शरीरायारं पर्याप्तं भवाति भवतु। त्वदीयं शरीरं यथाभिलाषं तर्पयत्वित्यर्थः। हे शतक्रतो बहुविधकर्मन्निंद्र त्वं च सुतेष्वभिषुतेष्वस्मदीयेषु सोमेषु मादयस्व। तृप्यस्व॥ मद तृप्तियोगे॥ तदनंतरं पृतनासु संग्रामेष्वस्मानव। प्रकर्षेण रक्ष। न केवलं पृतनासु किंतु विक्षु सर्वासु प्रजास्वस्मानव। रक्ष॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः॥

प्रत्यस्मा इति चतुर्ऋचमेकोनविंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्रं। चतुर्थी बृहती शिष्टा अनुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। प्रत्यस्मै चतुष्कमानुष्टुभं बृहत्यंतमिति॥ प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येदमुन्नीयमानसूक्तं। सूत्रितं च। प्रत्यस्मा इत्युन्नीयमानायानूच्य। आ० ५. ७। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यस्मै पिपीषते विश्वानि विदुषे भर।

अरंगमाय जग्मयेऽपश्चाद्दघ्वने नरे॥ १

प्रति। अस्मै। पिपीषते। विश्वानि। विदुषे। भर।

अरंऽगमाय। जग्मये। अपश्चात्ऽदघ्वने। नरे॥ १

हे अध्वर्यो प्रभर इंद्राय प्रतिभर। अभिहर। सोमं प्रयच्छेत्यर्थः। कीदृशा-येंद्राय। पिपीषते पातुमिच्छते विश्वानि सर्वाणि वेद्यानि विदुषे जानतेऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय कृत्वये यज्ञेषु गमनशीलायापराहूयमाने॥ इयर्तिर्गतिकर्मा॥ अपराहूत-गमनाय सर्वेषामग्रगामिने नरे नेत्रे यज्ञानां॥

तृतीये स्वरसाम्नि निष्केवल्य एमेनमिति तृचोऽतिदेशस्तृचः। सूत्रितं च। एमेनं प्रत्येतनेत्याद्यो वा सर्वेषां। आ० ८.५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते द्वितीया॥

एमेनं प्रत्येतन सोमेभिः सोमपातमं।

अमत्रेभिर्ऋजीषिणमिंद्रं सुतेभिरिंदुभिः॥ २

आ। ईं। एनं। प्रतिऽएतन। सोमेभिः। सोमऽपातमं।

अमत्रेभिः॥ ऋजीषिणं। इंद्रं। सुतेभिः। इंदुऽभिः॥ २

हे अध्वर्यवः सोमेभिः सोमैः करणभूतैः सोमपातममतिशयेन सोमस्य पातार-मेनमिंद्रमा अभिमुख्यं प्रत्येतन। प्रतिगच्छत। ईमिति निपातोऽनर्थकः। कीदृश-मिंद्रं। अमत्रेभिरमत्रैः सोमपात्रैश्चमसादिभिर्ऋजीषिणं। ऋजीषं यत्पूता-त्सुपाशेषं बलं। तद्वंतं। यद्वा ऋजीषिणमित्युत्तरत्र संबंधनीयं। सुतेभिरभिषुतैरिं-दुभिः सोमैर्ऋजीषिणं। गतसारः सोम ऋजीषः। तद्वंतं। अथवामत्रेभिरमत्रै-रमात्रैरपरिमितैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं॥ ऋजेर्गत्यर्थाज्ज्ञायसाधन ऋजीषशब्दः। ततो मत्वर्थीय इनिः॥ संगतमित्यर्थः। एवंविधमिंद्रं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः। अन्य आह। अमत्रेभिश्चमसादिगतैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं बलवंतमेनमिंद्रं प्रतिगच्छतेति॥

॥ अथ तृतीया॥

यदी सुतेभिरिंदुभिः सोमेभिः प्रतिभूषथ।

वेदा विश्वस्य मेधिरो धृषत्तंतमिदेषते॥ ३

यदि। सुतेभिः। इंदुऽभिः। सोमेभिः। प्रतिऽभूषथ।

वेद। विश्वस्य। मेधिरः। धृषत्। तंऽतं। इत्। आ।

ईषते ॥ ३

हे अध्वर्यवः सुतेभिरभिषुतैरिंदुभिरिंदनशीलैर्दीप्तैर्वा सोमेभिः सोमैर्यदि प्रतिभूषथ इंद्रं प्रति यूयं प्रतिगच्छथ ॥ भू प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधिरो मेधावी। मेधो यज्ञस्तद्वान्वा। स इंद्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीयं कामं वेद। वेत्ति। जानाति। ज्ञात्वा च धृषत् शत्रूणां धर्षकः सन् तं तमित्तं तं काममेवैषते। प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मा अस्मा इदंधसोऽध्वर्यो प्र भरा सुतं।

कुवित्समस्य जेन्यस्य शर्धतोऽभिशस्तेरवस्परत् ॥ ४

अस्मैऽअस्मै। इत्। अंधसः। अध्वर्यो इति। प्र। भर। सुतं।

कुवित्। समस्य। जेन्यस्य। शर्धतः। अभिऽशस्तेः।

अवऽस्परत् ॥ ४

अस्मा अस्मा इत् अस्मा एवेंद्राय नान्यस्मै हे अध्वर्यो त्वमंधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य सुतमभिषुत रसं प्रभर। संप्रहर। प्रयच्छेति यावत्। स चेंद्रः समस्य सर्वस्य जेन्यस्य जेतव्यस्य शर्धत उत्सहमानस्य शत्रोरभिशस्तेरभिशंसनात् तत्कृतात् हिंसनात् कुविद्बहुशोऽवस्परत्। अस्मान्पालयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

यस्त्यदिति चतुर्ऋचं विंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमौष्णिहमैंद्रं। अनुक्रम्यते च। यस्त्यौष्णिहमिति। अत्रांतेऽपि निष्केवल्येऽप्यौष्णिहतृचाशीतावेतत्सूक्तं। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। यस्त्यच्छंबरं मद इति तयस्तृचा गायत्र्यः। ऐ० आ० ५, ११, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्य त्यच्छंबरं मदे दिवोदासाय रंधयः ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ १

यस्य । त्यत् । शंबरं । मदे । दिवःऽदासाय । रंधयः ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ १

हे इंद्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते हर्षे सति शंबरमसुरं दिवोदासाय राज्ञे रंधयः वशमकरोः । यद्वा वशीकृतवानसि ॥ रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः ॥ त्यदिति क्रियाविशेषणं । त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवति तथारंधय इत्यर्थः । हे इंद्र सोऽयं सोमस्ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः । अतस्तं पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्य तीव्रसुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ २

यस्य । तीव्रऽसुतं । मदं । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ २

हे इंद्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभूतं तीव्रसुतं । तीक्ष्णं सुतमभिषवो यस्य स तीव्रसुतः प्रातःसवनिकः । तं मदं मदकरं सोमरसं मध्यं मध्यंदिनसवनगतमंतं तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतस्तं पिबेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृळ्हा अवासृजः ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ ३

यस्य॑ । गाः । अ॒न्तः । अश्म॑नः । मदे॑ । दृ॒ळ्हाः ।

अ॒व॒ऽअसृ॑जः ।

अ॒यं । सः । सोमः॑ । इं॒द्र॒ । ते॒ । सु॒तः । पिब॑ ॥ ३

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीते सत्यश्मनो बलासुरेण निहितस्य पर्वतस्यांतर्मध्ये विद्यमाना दृळ्हा दृढपिधानाश्च गाः पणिभिरपहृता अवासृजः पणेश्च बंधनादवासृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्य॑ मंदानो अंध॑सो माघो॑नं दधिषे शवः॑ ।

अ॒यं स सोम॑ इंद्र ते सु॒तः पिब॑ ॥ ४

यस्य॑ । मं॒दा॒नः । अंध॑सः । माघो॑नं । द॒धि॒षे । शवः॑ ।

अ॒यं । सः । सोमः॑ । इं॒द्र॒ । ते॒ । सु॒तः । पिब॑ ॥ ४

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन् माघोनमैंद्रं यद्वोऽसाधारणं बलं दधिषे धारयसि। येन सोमेन तवेंद्रत्वं जातमित्यर्थः। सोऽयं सोमः सुतोऽभिषुतस्तं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

चतुर्थेऽनुवाके षट् सूक्तानि। तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षमैंद्रं। आदितः षडनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विराज इत्येकैव वा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। यो रयिवश्चतुर्विंशतिः शंयुर्बार्हस्पत्यो ह्यादौ षडनुष्टुभस्तिस्रश्च विराजो मध्यमैव वा सामिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो रयिवो रयिंतमो यो द्युम्नैर्द्युम्नवत्तमः।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ १

यः। रयिऽवः। रयिंऽतमः। यः। द्युम्नैः। द्युम्नवत्ऽतमः।

सोमः। सुतः। सः। इंद्र। ते। अस्ति। स्वधाऽपते। मदः ॥ १

हे रयिवो धनवन्निंद्र यः सोमो रयिंतमोऽतिशयेन रयिमान् धनवान्। यश्च द्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिर्द्युम्नवत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकेंद्र स सोमोऽभिषुतः सन् ते तव मदो मदकरोऽस्ति। भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दामा मतीनां।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ २

यः। शग्मः। तुविऽशग्म। ते। रायः। दामा। मतीनां।

सोमः। सुतः। सः। इंद्र। ते। अस्ति। स्वधाऽपते। मदः ॥ २

हे तुविशग्म बहुसुखेंद्र यः शग्मः सुखकरस्ते त्वदीयः सोमो मतीनां स्तोतॄणां रायो धनस्य दामा दाता भवति हे स्वधापत इंद्र स सोमोऽभिषुतस्तव मदकरो भवति ॥

॥ अथ तृतीया

येन वृद्धो न शवसा तुरो न स्वाभिरूतिभिः।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥ ३

येन। वृद्धः। न। शवसा। तुरः। न। स्वाभिः। ऊतिऽभिः।

सोमः। सुतः। सः। इंद्र। ते। अस्ति। स्वधाऽपते। मदः ॥ ३

इंद्रो न शद्वौ सहस्रयायौ। येन पीतेन सोमेन इन्द्रो न प्रहर्षय सन् स्वाधिष्ठिति-भिरात्मीयैर्मरुद्भिः सार्धं शवसा बलेन तुरः शत्रूणां हिंसकश्च भवति स सोम इत्यादि पूर्ववत्॥

षष्ठ्यपंचकस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे त्यमु व इत्यैंद्रस्तृचः। सूत्रितं च। त्यमु वो अप्रहणमप त्यं वृजिनं रिपुं। आ० ७.११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी॥

त्यमु वो अप्रहणं गृणीषे शवसस्पतिं।

इंद्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षणिं॥ ४

त्यं। ऊं इति। वः। अप्रऽहणं। गृणीषे। शवसः। पतिं।

इंद्रं। विश्वऽसहं। नरं। मंहिष्ठं। विश्वऽचर्षणिं॥ ४

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं त्यमु तमेवेंद्रं गृणीषे। स्तौमि। यद्वा वो यूयं गृणीषे। गृणीत। स्तुत। वचनव्यत्ययः। कीदृशमिंद्रं। अप्रहणमप्रहंतारं भक्तानामनुग्राहकं शवसो बलस्य पतिं पालकं विश्वासाहं विश्वस्य शत्रोरभिभवितारं नरं नेतारं मंहिष्ठं दातृतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्य द्रष्टारं॥

॥ अथ पंचमी॥

यं वर्धयंतीद्गिरः पतिं तुरस्य राधसः।

तमिन्न्वस्य रोदसी देवी शुष्मं सपर्यतः॥ ५

यं। वर्धयंति। इत्। गिरः। पतिं। तुरस्य। राधसः।

तं। इत्। नु। अस्य। रोदसी इति। देवी इति। शुष्मं।

सपर्यतः॥ ५

गिरः स्तुतय इंद्रसंबंधिनं यमित् यमेव शुष्मं बलं वर्धयंति। कीदृशं। पतिमीश्वरं। कस्य। तुरस्य हिंसकस्य शत्रो राधसो धनस्य। शत्रुधनानामपहर्तारमित्यर्थः। अस्येंद्रस्य तमित्तमेव शुष्मं शोषकं बलं देवी देवनशीले रोदसी द्यावापृथिव्यौ नु क्षिप्रं सपर्यतः। परिचरतः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षोडशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तद्वं उक्थस्य बर्हणेंद्रायोपस्तृणीषणि ।

विपो न यस्योतयो वि यद्रोहंति सक्षितः ॥ ६

तत् । वः । उक्थस्य । बर्हणा । इंद्राय । उपऽस्तृणीषणि ।

विपः । न । यस्य । ऊतयः । वि । यत् । रोहंति ।

सऽक्षितः ॥ ६

हे स्तोतारो वो युष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्बर्हणा बहुत्वं माहात्म्यमिंद्रायेंद्रार्थमुपस्तृणीषणि । उपस्तरणीयं । उपेत्य विस्तरणीयं । इंद्रो यथा स्तोत्रस्य माहात्म्यं जानीयात् तथा विस्तारयेत इत्यर्थः । यस्येंद्रस्योतयो रक्षा विपो न मेधाविन इव स्तुवंति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पूरकः । विपो विप्रस्य मेधाविनो यस्येंद्रस्येति योज्यं । यदा स्विंद्रे सक्षितः समाननिवासाः संहता ऊतयो विरोहंति प्रादुर्भवंति तस्मा इंद्रायेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अविंदद्दक्षं मित्रो नवीयान्पपानो देवेभ्यो वस्यो अचैत् ।

ससवान्स्तौलाभिर्धौतरीभिरुरुष्या पायुरभवत्सखिभ्यः ॥ ७

अविंदत् । दक्षं । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः ।

वस्यः । अचैत् ।

ससऽवान् । स्तौलाभिः । धौतरीभिः । उरुष्या । पायुः ।

अभवत् । सखिऽभ्यः ॥ ७

स इंद्रो दक्षं कर्मसु समर्थं प्रवृद्धं वा यष्टारमविदत् । जानाति । कीदृशः । मित्रो मित्रभूतो नवीयान्नवतरः कल्याणतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोमं पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमचैत् । चिनोति । उपचितं करोति ।

ददासीति यावत्। अपि च सहवान्। सहस्वित्यन्ननाम। हविर्लक्षणान्नोपेतः स इंद्रः स्तोत्रेभिः स्तूयमानैर्महद्भिर्भूतिरोभिः कंपनकारिभिर्मरुद्भिरोदनैश्च युक्तः सन् सहिष्णुः स्तोतृभ्य ऋत्विग्भ्यो रक्षणेच्छयागत्य पातु भवतु। रक्षको भवति। यद्वा सहवानिति सहतेः क्वनौ रूपं। स्तोत्रभिर्भूतिरोभिः सहवान् यजमान इति संबंध॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतस्य॑ प॒थि वे॒धा अ॑पायि श्रि॒ये मनां॑सि दे॒वासो॑ अक्रन्।
दधा॑नो॒ नाम॑ म॒हो वचो॑भि॒र्वपु॑र्दृ॒शये॑ वे॒न्यो व्या॑वः ॥ ८

ऋतस्य॑। प॒थि। वे॒धाः। अ॒पा॒यि॒। श्रि॒ये। मनां॑सि।
दे॒वासः॑। अ॒क्र॒न्।
दधा॑नः। नाम॑। म॒हः। वचः॑ऽभिः। वपुः॑। दृ॒शये॑। वे॒न्यः।
वि। आ॒वः॒रित्या॑वः ॥ ८

ऋतस्य यज्ञस्य पथि मार्गे वेधा विधाता सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि। इंद्रेण पीतोऽभूत्। यद्वा वेधा विधातेंद्रोऽपायि। सोमं पिबतु॥ व्यत्ययेन कर्तरि निष्ठा॥ तस्मिन् काले इंद्रस्य मनांसि श्रिये श्रयितुं देवाः स्तोतार ऋत्विजोऽक्रन्। कर्माणि कुर्वंति। स चेंद्रो नाम शत्रूणां नामकं महो महदाश्रीयं वपुः शरीरं दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वेन्यो वननीयः संभजनीयश्च सन् दृशये दर्शनार्थं व्यावः। विवृणोतु। प्रकाशयतु। अनुकूलं तेन इति शेषः। यद्वा वेन्य इति वेनतेः कान्तिकर्मणो रूपं वपुरिति च रूपनाम। वेन्यः कमनीयो वपुर्भास्वरं रूपं दृशये दर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिः स्तूयमानः सन्॥

॥ अथ नवमी ॥

द्यु॒मत्त॑मं॒ दक्षं॑ धेह्य॒स्मे सेधा॒ जना॑नां पू॒र्वीररा॑तीः।
वर्षी॑यो॒ वयः॑ कृणुहि॒ शची॑भि॒र्धन॑स्य सा॒ताव॒स्माँ अ॑विड्ढि ॥ ९

द्युमत्ऽतमं । दक्षं । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानां ।
पूर्वीः । अरातीः ।
वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । सातौ ।
अस्मान् । अविड्ढि ॥ ९

हे इंद्र द्युमत्तमं दीप्तिमत्तमं दक्षं बलमस्मे अस्मासु धेहि । धारय । जनानां शत्रूणामस्माकं पूर्वीर्बह्वीररातीः अदातॄन् सेध । निषेध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतरं वयोऽन्नं शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य सातौ संभजनेऽस्मानविड्ढि । गमय । यद्वा धनस्य संभजनायैवास्मानव ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूम वयं दात्रे हरिवो मा वि वेनः ।
नकिरापिर्ददृशे मर्त्यत्रा किमंग रध्रचोदनं त्वाहुः ॥ १०

इंद्र । तुभ्यं । इत् । मघऽवन् । अभूम । वयं । दात्रे ।
हरिऽवः । मा । वि । वेनः ।
नकिः । आपिः । ददृशे । मर्त्यऽत्रा । किं । अंग ।
रध्रऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १०

हे मघवन् धनवन्निंद्र दात्रे कामानां दात्रे तुभ्यमित् तुभ्यमेव वयं शेषभूता अभूम । यद्वा त्वदर्थमेव दात्रे हविषां दाने वर्तमाना अभूम । हे हरिवो हरिवन्निंद्र अतः कारणान्मा विवेनः । मा विगतकामो भूः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वेनतिः कांतिकर्मा ॥ मर्त्यत्रा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये आपिर्बंधुस्त्वत्तोऽन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृशे । नैव दृश्यते । किमनेन विशेषकथनेन । अंग हे इंद्र त्वा त्वां रध्रचोदनं रध्रस्य राधकस्य समृद्धस्य धनस्य चोदनं चोदयितारमाहुः कथयंति पुराजाः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

मा जस्वने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम ।

पूर्वीष्ट इंद्र निःषिधो जनेषु जह्यसुष्वीन्प्र वृहापृणतः ॥ ११

मा । जस्वने । वृषभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः ।

सख्ये । रिषाम ।

पूर्वीः । ते । इंद्र । निःऽसिधः । जनेषु । जहि । असुस्वीन् ।

प्र । वृह । अपृणतः ॥ ११

हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र जस्वने ॥ जसिरुपक्षयकर्मा ॥ उपक्षपयित्रे राक्षसादये नोऽस्मान् मा ररीथाः । मा दाः । रेवतो धनवतस्ते तव सख्ये सखित्वे संमाना वयं मा रिषाम हिंसिता मा भूम । हे इंद्र ते त्वदीयाः पूर्वीर्बह्वीर्निःषिधो निःषेधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः संति । यद्वा निःषिधो निषेधार्थो रज्जवः । ताः शत्रुजनेषु तव बह्व्यो विद्यंते । अतः कारणादसुष्वीननभिषोतॄन् यजमानान् जहि । मारय । अपृणतो हवींष्यप्रयच्छतश्च प्रवृह । उन्मूलय ॥ पृण दान इति धातुः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उदभ्राणीव स्तनयन्नियर्तींद्रो राधांस्यश्व्यानि गव्या ।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान आ दभन्मघोनः ॥ १२

उत् । अभ्राणिऽइव । स्तनयन् । इयर्ति । इंद्रः । राधांसि ।

अश्व्यानि । गव्या ।

त्वं । असि । प्रऽदिवः । कारुऽधायाः । मा । त्वा ।

अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२

अभ्राणीव स्तनयन् गर्जयन् पर्जन्यो यथा मेघानुन्नमयत्येवमिंद्रोऽस्मद्राण्यस्मत्संबंधीनि गव्या गव्यानि गोसंबंधीन्येतत्सूच्छ्रयरूपाणि राधांसि धनान्युदियर्ति । उदीरयति । उद्गमयति स्तोतृभ्यो दातुं । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । हे इंद्र प्रदिवः पुराणस्त्वं कारुधायः कारूणां स्तोतॄणां धारयितासि । भवसि । तादृशं त्वां मघोनो धनवंतः कृपणा अप्रयच्छंतो हविषामदातारो मा दभन् । मा हिंसिषुः । यद्वा वचनव्यत्ययः । मघवानं धनवंतं त्वामिति संबंधः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अध्व॑र्यो वीर॒ प्र म॒हे सु॒ताना॒मिंद्रा॑य भर॒ स ह्य॑स्य॒ राजा॑ ।
यः पू॒र्व्याभि॑रु॒त नूत॑नाभि॒र्गीर्भि॑र्वावृ॒धे गृ॑ण॒तामृषी॑णां ॥ १३

अध्व॑र्यो॒ इति॑ । वीर॒ । प्र । म॒हे । सु॒ताना॑म् । इंद्रा॑य । भर॒ ।
सः । हि । अ॒स्य॒ । राजा॑ ।
यः । पू॒र्व्याभिः॑ । उ॒त । नूत॑नाभिः । गीः॒ऽभिः । व॒वृ॒धे ।
गृ॒ण॒ताम् । ऋषी॑णाम् ॥ १३

हे वीर हविषां विशेषेण प्रेरयितरध्वर्यो महे महतेऽस्मा इंद्राय सुतानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिषुतान् सोमान् प्रभर । प्रहर । प्रगमय । स हि खल्विंद्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इंद्रः पूर्व्याभिः पूर्वकाले कृताभिस्तथापि च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां स्तुवतामृषीणां संबंधिनीभिर्गीर्भिस्तथाविधाभिः स्तुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इंद्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यास्य मद इति यज्याज्या । सूत्रितं च । अस्य मदे पुरु वर्पांसि विद्वानिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा मंत्रो चतुर्दशी ॥

अ॒स्य मदे॑ पु॒रु वर्पां॑सि वि॒द्वानिंद्रो॑ वृ॒त्राण्य॑प्र॒ती ज॑घान ।
तमु॒ प्र हो॑षि॒ मधु॑मंतमस्मै॒ सोमं॑ वी॒राय॑ शि॒प्रिणे॒ पिब॑ध्यै ॥ १४

अस्य। मदे। पुरु। वर्पांसि। विद्वान्। इंद्रः। वृत्राणि।

अप्रति। जघान।

तं। ऊं इति। प्र। होषि। मधुऽमंतं। अस्मै। सोमं।

वीराय। शिप्रिणे। पिबध्यै॥ १४

अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इंद्रः पुरु पुरूणि बहूनि वर्पांस्यावरकाणि वृत्राणि शत्रूनप्रति स्वयमन्यैरप्रतिगतः सन् जघान। हतवान्। यद्वा वर्प इति रूपनाम। बहूनि वर्पांस्यसुरमायया निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निंद्रो वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनीतः पूर्वमन्यैरप्रतिगतानि जघान। हतवान्। मधुमंतं माधुर्यवंतं तमु तमेव सोमं शिप्रिणे शोभनहनुकायास्मै वीराय शत्रूणां वीरयित्र इंद्राय पिबध्यै पातुं प्रहोषि। हे अध्वर्यो प्रजु धि॥

द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति यष्ट्याज्या। सूत्रितं च। पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रमिति याज्या। आ० ६. ४.। इति॥

॥ सैषा पंचदशी॥

पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रं वज्रेण मंदसानः।

गंता यज्ञं परावतश्चिदच्छा वसुर्धीनामविता कारुधायाः॥ १५

पाता। सुतं। इंद्रः। अस्तु। सोमं। हंता। वृत्रं। वज्रेण।

मंदसानः।

गंता। यज्ञं। पराऽवतः। चित्। अच्छ। वसुः। धीनां।

अविता। कारुऽधायाः॥ १५

अयमिंद्रः सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु। साधु पाता भवतु॥ साधुकारिणि तृन्। अत एव न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधात् द्वितीया। एवं हंतेत्यादावपि द्रष्टव्यं॥ तेन च सोमेन मंदसानो माद्यन् वज्रेणायुधेन वृत्रमावरकं शत्रुं हंतास्तु। भवतु। एतदु-

अयाथं परावतश्चित् दूरदेशादपि यज्ञमच्छास्मदीयं यज्ञमभि गंता भवतु। दूरदेशस्थोऽपि शीघ्रमस्मद्यज्ञे सोमपानायागच्छत्वित्यर्थः। कीदृश इंद्रः। यन्तु सर्वेषां नियामयिता धीनां धीतॄणां स्तोतॄणां कर्मणां वा मिता रचिता कारुधायाः कारूणां कर्तॄणां यजमानानां धारयिता॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः॥

तृतीये रात्रिपर्याये प्रशास्तुरिदं त्यदिति याज्या। सूत्रितं च। इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिति याज्या। आ० ६. ४.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी॥

इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिंद्रस्य प्रियममृतमपायि।
मत्सद्यथा सौमनसाय देवं व्य१स्मद्द्वेषो युयवद्व्यंहः॥ १६

इदं। त्यत्। पात्रं। इंद्रऽपानं। इंद्रस्य। प्रियं। अमृतं। अपायि।
मत्सत्। यथा। सौमनसाय। देवं। वि। अस्मत्। द्वेषः। युयवत्। वि। अंहः॥ १६

पात्रं पातव्यमिंद्रपानमिंद्रस्य पानार्हमिंद्रस्य प्रियमनुकूलं त्यत्तदिदं सोमात्मकममृतमपायि। इंद्रः पिबतु॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण्॥ यद्वैतदमृतमपायि। इंद्रेण पीयतां। यथा येन प्रकारेण पीतः सोमः सौमनसाय सुमनस्त्वाय देवमिंद्रं मत्सत् मादयेत्तथा पीयतामित्यर्थः। स पीतसोम इंद्रो द्वेषो द्वेष्टॄनस्मदस्मत्तो वियुयवत्। वियोजयतु। अंहः पापं चास्मत्तो वियोजयतु॥

॥ अथ सप्तदशी॥

एना मंदानो जहि शूर शत्रूञ्जामिमजामिं मघवन्नमित्रान्।
अभिषेणाँ अभ्या३देदिशानान्पराच इंद्र प्र मृणा जही च॥ १७

एना। मंदानः। जहि। शूर। शत्रून्। जामिं। अजामिं।
मघऽवन्। अमित्रान्।
अभिऽसेनान्। अभि। आऽदेदिशानान्। पराचः। इंद्र।
प्र। मृण। जहि। च ॥ १७

हे मघवन् धनवन् शूर शौर्यवन्निंद्र एनैनेन प्रकृतेनानेन सोमेन मंदानो मंदमानो माद्यन् जामिं ज्ञातिमजामिं तद्विलक्षणमेवमुभयविधानमित्रानस्मत्प्रतिकूलाचरणपरान् शत्रून् जहि। हिंसितान्कुरु। किंचाभिषेणान् प्रत्यभिगताः सेना येषां तादृशानस्मदभिमुखमादेदिशानानायुधानि पुनः पुनरादिशतो विसृजतः शत्रूंश्च हे इंद्र पराचः प्रमृण। ते यथा पराङ्मुखा भवंति तथा बाधस्व। तदनंतरं तान् जहि च ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आसु ष्मा णो मघवन्निंद्र पृत्स्व१स्मभ्यं महि वरिवः सुगं कः।
अपां तोकस्य तनयस्य जेष इंद्र सूरीन्कृणुहि स्मा नो अर्धं ॥ १८

आसु। स्म। नः। मघऽवन्। इंद्र। पृत्ऽसु। अस्मभ्यं।
महि। वरिवः। सुऽगं। करिति कः।
अपां। तोकस्य। तनयस्य। जेषे। इंद्र। सूरीन्। कृणुहि।
स्म। नः। अर्धं ॥ १८

हे मघवन् धनवन्निंद्र नोऽस्मदीयास्वासु पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वस्मभ्यं महि महत्सुगं सुखेन प्राप्यं वरिवो धनं कः। कुरु। स्मेति पूरणः। अपि च हे इंद्र अपामाप्तव्यानां धनानामुदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य च जेषे जयार्थं सूरीन् स्तोतॄन् नोऽस्मानर्धमृद्धान् समृद्धान् कृणुहि। कुरु। यद्वार्धंकारिणः शत्रूणां खंडयितॄन् कुरु। स्मेति पूरणः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ त्वा हर॑यो॒ वृष॑णो युजा॒ना वृष॑रथासो॒ वृष॑रश्म॒योऽत्याः॑ ।

अ॒स्म॒त्राञ्चो॒ वृष॑णो वज्र॒वाहो॒ वृष्णे॒ मदा॑य सु॒युजो॑ वहन्तु ॥ १९

आ । त्वा । हर॑यः । वृष॑णः । यु॒जा॒नाः । वृष॑ऽरथासः ।

वृष॑ऽरश्मयः । अत्याः॑ ।

अ॒स्म॒त्राञ्चः॑ । वृष॑णः । व॒ज्र॒ऽवाहः॑ । वृष्णे॑ । मदा॑य । सु॒ऽयुजः॑ ।

व॒ह॒न्तु॒ ॥ १९

हे इन्द्र त्वा त्वां हरयोऽश्वा वृष्णे वर्षित्रे मदाय मदकराय सोमायेदमं सोमं पाययितुमावहंतु । कीदृशा अश्वाः । वृषणः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव रथे युज्यमाना वृषरथासः । वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः । वृषरश्मयः । वर्षितारो रश्मयः प्रग्रहा येषां तादृशाः । अत्याः सततगामिनोऽस्मत्रांचोऽस्मानभ्यंचंतो गच्छंतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो वज्रादीन्यायुधानि वहंतः सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

॥ अथ विंशी ॥

आ ते॑ वृषन्वृष॑णो द्रोण॑मस्थुर्घृत॒प्रुषो॒ नोर्मयो॒ मद॑न्तः ।

इन्द्र॒ प्र तुभ्यं॒ वृष॑भिः सु॒ताना॒ं वृष्णे॑ भरन्ति वृष॒भाय॒ सोम॑म् ॥ २०

आ । ते॒ । वृ॒ष॒न् । वृष॑णः । द्रोण॑म् । अ॒स्थुः॒ । घृ॒त॒ऽप्रुषः॑ । न ।

ऊ॒र्मयः॑ । मद॑न्तः ।

इन्द्र॑ । प्र । तुभ्य॑म् । वृष॑ऽभिः । सु॒ताना॑म् । वृष्णे॑ । भ॒र॒न्ति॒ ।

वृ॒ष॒भाय॑ । सोम॑म् ॥ २०

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र वृषणः सेक्तारो युष्मत्त्वदीया अश्वा घृतप्रुषो नोर्मयो घृतमुदकं सिंचंतः समुद्रस्तरंगा इव मदंतो हृष्यंतो मत्ताः संतस्ते त्वदीयं

द्रोणं द्रुममयं रथमास्थुः । आतिष्ठंत । अतस्त्वमागच्छेति भावः । सुत इत्यत्र चाह ।
हे इंद्र इष्णो यूने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयित्रे तुभ्यं वृषभिः कामाभि-
वर्षकैर्ग्रावभिः सुतानामभिषुतानां सोमानां मध्ये त्वद्भागरूपं सोमं यस्मादध्वर्यवः
प्रभरंति प्रहरंति होमार्थं प्रयच्छंति तस्मादागच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वृषांसि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।
वृष्णे त इंदुर्वृषभ पीपाय स्वादू रसो मधुपेयो वराय ॥ २१

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां ।
वृषभः । स्तियानां ॥
वृष्णे । ते । इंदुः । वृषभ । पीपाय । स्वादुः । रसः ।
मधुऽपेयः । वराय ॥ २१

हे इंद्र त्वं दिवो द्युलोकस्य वृषासि । वृष्टिभिः सेक्ता भवसि । पृथिव्या भूमेश्च
वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्यंदनशीलानां च नदीनां वृषा वर्षेण पूरयि-
तासि । तथा स्तियानां संघीभूतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां
वर्षिता भवसि । यद्वा स्तियाः संघीभूता आपः । तासां वर्षितासि वृषभ कामाभि-
वर्षकेंद्र वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सेक्त्रे ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रसनीयः प्रशस्तो
रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्पातव्य इंदुः सोमः पीपाय प्यायते । वर्धते ।
अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबेति भावः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अयं देवः सहसा जायमान इंद्रेण युजा पणिमस्तभायत् ।
अयं स्वस्य पितुरायुधानींदुरमुष्णादशिवस्य मायाः ॥ २२

अयं। देवः। सहसा। जायमानः। इंद्रेण। युजा।
पणिं। अस्तभायत्।
अयं। स्वस्य। पितुः। आयुधानि। इंदुः। अमुष्णात्।
अशिवस्य। मायाः॥ २२

देवो द्योतमानोऽयमिंदुः सोम इंद्रेण युजा सख्या सह जायमानः प्रादुर्भवन् पणिं वणिजं गवामपहर्तारं बलाख्यमसुरं। यद्वा पणीनां स्वामित्वात्पणिरित्युच्यते। तमसुरं सहसा बलेनास्तभायत्। अस्तभ्नात्। न्यरुधत्। अपि च स्वस्य धनस्य गोरूपस्य पितुः पालयितुरमित्रस्यासुखकरस्य बलस्यायुधानि वज्रादीन्यमुष्णात्। अपाहरत्। तदीया मायाश्चामुष्णात्। हे इंद्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं सोम कृतवान् अतस्तव महिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतींद्रस्तुतिः॥

॥ अथ त्रयोविंशी॥

अयमकृणोदुषसः सुपत्नीरयं सूर्ये अदधाज्ज्योतिरंतः।
अयं त्रिधातु दिवि रोचनेषु त्रितेषु विंददमृतं निगूळ्हं॥ २३

अयं। अकृणोत्। उषसः। सुऽपत्नीः। अयं। सूर्ये।
अदधात्। ज्योतिः। अंतरिति।
अयं। त्रिऽधातु। दिवि। रोचनेषु। त्रितेषु। विंदत्।
अमृतं। निऽगूळ्हं॥ २३

अयं सोम उषस उषःकालान् सुपत्नीः शोभनः पतिः पालकः सूर्यो यासां तास्तथोक्ताः तादृशीरकृणोत्। अकरोत्। अयमेव सूर्ये सूर्यमंडलेऽंतर्मध्ये ज्योतिस्तेजोऽदधात्। निहितवान्। त्रिधातु सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमयं लतारूपः सोमो दिवि द्युलोके रोचनेषु रोचमानेषु त्रितेषु तृतीये स्थाने ततेषु विस्तृतेषु देवेषु निगूळ्हं नितरां गूढमदृश्यतया वर्तमानममृतममृतत्वकारणं पीयूषं विंदत्। अविंदत्। अलभत। हे इंद्र त्वत्साहाय्यादेवमेवं सोमः कृतवानितींद्रस्य स्तुतिरधिगंतव्या। यद्वेदमर्धर्चेनेंद्र

एव पराक्रम्यते। अयमिंद्र उपसः घोषनपतिका अकरोत्। अयमेव सूर्ये तज्ज्योतिरदधात्। दिवि द्युलोके रोचनानेषु त्रिस्थानगतेषु देवेषु मध्येऽयमेवेंद्रश्चिदात् अवगत्यात्मना त्रिप्रकारं निगूढं पात्रैः संवृतमस्तमपरणेतुभूतं सोममविंदत्। अलभत ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अयं द्यावापृथिवी वि ष्कंभायदयं रथमयुनक्सप्तरश्मिं ।
अयं गोषु शच्या पक्वमंतः सोमो दाधार दशयंत्रमुत्सं ॥ २४

अयं । द्यावापृथिवी इति । वि । स्कभायत् । अयं । रथं । अयुनक् । सप्तऽरश्मिं ।
अयं । गोषु । शच्या । पक्वं । अंतरिति । सोमः । दाधार । दशऽयंत्रं । उत्सं ॥ २४

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च विष्कभायत्। विविधमस्थापयत्। अपि चायं सोमः सूर्यस्य च रथं सप्तरश्मिं सप्त रश्मिभिः किरणैर्युतं सप्ताश्वं सप्तचक्रं वायुनक्। अयोजयत्। तथायं सोमो गोष्वंतर्मध्ये पक्वं निष्पन्नं शच्या प्रज्ञया संकल्परूपयोत्सवत्क्षरणशीलं पयो दाधार। धारयति। दशयंत्रं। उत्सस्य चैतद्गर्भविशेषणमेतत्। उत्सरणोत्सवभूतैर्दशभिश्चक्षुःश्रोत्रादिभिर्यंत्रैरुपायैर्युक्तं। इदं च पदं लौकिकेन मंत्रांतरेण व्याख्यायते। चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानौ देह इदं शरीरं। द्वौ प्रत्यंचावनुलोमौ विसर्गावेतं तं मन्ये दशयंत्रमुत्समिति। यद्वायमिंद्रो द्यावापृथिवी विष्कभायत्। स्वे स्वे स्थाने स्थिते अकरोत्। अयमेव सप्तरश्मिं सूर्यस्य रथमयुनक्। अयमेवेंद्रो गोष्वंतः शच्यात्मीयेन कर्मणा पक्वं पयो धारयति। एवंभूतेंद्रार्थं सोमो दशयंत्रं दशसंख्याकैरैंद्रवायवादिभिश्चमसैर्यंत्रैर्गृहीतैरुपेतमुत्सवत्क्षरणशीलं रसं दाधार। धारयति। प्रातःसवन ऐंद्रवायवादयो दश ग्रहा गृह्यंते। तथा च ब्राह्मणं। नव प्रातर्ग्रहा गृह्यंते नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुवते स्तुते स्तोमे दशमं गृह्णाति। ऐ० ब्रा० ३, १, । इति। अन्यत्राम्नातं। दशैतानध्वर्युः प्रातःसवने ग्रहान् गृह्णातीति। तदभिप्रायेणेदं दशयंत्रमिति विशेषणं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे विंशो वर्गः ॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षं। पुरुतम-मित्येषातिनिचृत्। त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् मध्यमः षट्क एवेदतिनिचृदित्युक्तलक्षणात् त्रयस्त्रिंश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। अधि बृबुः पणीनामित्यस्यर्चस्त्र्यचे बृबुर्नाम तक्षा स्तूयते। अतः स तृचस्तद्देवताकः। शिष्टास्त्रिंशदैन्द्र्यः। तथा चानुक्रान्तं। य आनयत्त्रयस्त्रिंशच्छांयवं गायत्रं पुरुतममतिनिचृदन्त्यानुष्टुप् तृचेऽन्त्ये बृबुस्तक्षा दैवतमिति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽन्यत्तृचपर्वमेतत्सूक्तं। तथैव पञ्चमारण्यकं। य आनयत्परावत इति तिस्र उत्तमा उद्धरति। ऐ० आ० ५. ११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

य आनयत्परावतः सुनीती तुर्वशं यदुं।
इंद्रः स नो युवा सखा॥ १

यः। आ। अनयत्। पराऽवतः। सुऽनीती। तुर्वशं। यदुं।
इंद्रः। सः। नः। युवा। सखा॥ १

य इंद्रस्तुर्वशं यदुं चैतन्नामको राजानौ शत्रुभिर्दूरदेशे प्रक्षिप्तौ सुनीती सुनीत्या शोभनेन नयनेन परावतस्तस्माद्दूरदेशादानयत् आनीतवान् युवा तरुणः स इंद्रो नोऽस्माकं सखा भवतु॥

॥ अथ द्वितीया॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाशुना चिदर्वता।
इंद्रो जेता हितं धनं॥ २

अविप्रे। चित्। वयः। दधत्। अनाशुना। चित्। अर्वता।
इंद्रः। जेता। हितं। धनं॥ २

अविप्रे चित्। विप्रः स्तोता तद्रहितेऽपि पुरुषे वयोऽन्नं दधत्। इंद्रो धारयति। किमु वक्तव्यं स्तोतरि धारयतीति। स इंद्रोऽनाशुना चित् अशीघ्रग-मनेनाप्यर्वताश्वेन हितं शत्रुषु निहितं स्थापितं धनं जेता जयशीलो भवति जयतेस्ताच्छीलिकस्तृन्। अतो न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः॥

॥ अथ तृतीया ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः ।

नास्य क्षीयंत ऊतयः ॥ ३

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः ।

न । अस्य । क्षीयंते । ऊतयः ॥ ३

अस्येंद्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्महत्यो भवंति । उतापि च प्रशस्तयः प्रकृष्टाः स्तुतयः स्तोतृभिः क्रियमाणाः पूर्वीर्बह्व्यो भवंति । तथास्येंद्रस्योतयो रक्षा न क्षीयंते । नापक्षीयंते । किंतु सर्वदा वर्धंत एव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽर्चत प्र च गायत ।

स हि नः प्रमतिर्मही ॥ ४

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत ।

सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयाय प्राप्तव्यायेंद्रायार्चन । शस्त्राणि शंसत । प्रगायत च स्तोत्राणि । स हि स खल्विंद्रो नोऽस्माकं मही महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । ईदृश्या बुद्धेः प्रदातेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमेकस्य वृत्रहन्नविता द्वयोरसि ।

उतेदृशे यथा वयं ॥ ५

त्वं । एकस्य । वृत्रऽहन् । अविता । द्वयोः । असि ।

उत । ईदृशे । यथा । वयं ॥ ५

पूषा सरस्वती धियमस्मदीयं कर्म यज्ञाख्यं धातु । दधातु । धारयतु ददातु वा । अन्नेन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुष्टीयते । अपि च ग्नाभिर्देवपत्नीभिः सजोषः सह प्रीयमाणा । यद्वा ग्ना गायत्र्यादीनि छंदांसि । छंदांसि वै ग्ना इति श्रुतेः । तैः तादृशिच अजितुमयक्यं भरणं श्रेष्ठं शर्म सुखं च यंसत् । प्रयच्छतु ॥

एकादशिने पैष्णे पथस्पथ इति हविषो याज्या । सूत्रितं च । पथस्पथः परिपतिं वचस्या इन्द्रस्ते परमा परावदिति द्वे । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानळर्कं ।

स नो रासच्छुरुधश्चंद्राग्रा धियंधियं सीषधाति प्र पूषा ॥ ८

पथःऽपथः । परिऽपतिं । वचस्या । कामेन । कृतः । अभि ।

आनट् । अर्कं ।

सः । नः । रासत् । शुरुधः । चंद्रऽअग्राः । धियंऽधियं ।

सीसधाति । प्र । पूषा ॥ ८

पथस्पथ सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमर्चनीयं पूषणं कामेन काम्यमानेन फलेन कृतो वशीकृतः स्तोता वचस्या स्तुत्याभ्यानट् । अभ्यश्नुतां । प्राप्नोतु । स च पूष नोऽस्मभ्यं शुरुधः शुचो रोधयित्रीर्गाश्चंद्राग्राः । चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यप्रमुखा यद्वा स्वर्णशृंगा रासत् । ददातु ॥ रादाने । अस्माल्लेटि रूपं ॥ तथा धियं धियं सर्वमस्मदीयं कर्म स पूषा प्रसीषधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वष्ट्रि पशौ प्रथमभाजमिति हविषो याज्या । सूत्रितं च । प्रथमभाजं यशसं वयोधां सोमापूषणा जनना रयीणां । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगभस्तिमृभ्वं ।

होता यक्षद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९

प्रथमऽभाजं । यशसं । वयःऽधां । सुऽपाणिं । देवं ।

सुगभस्तिं । ऋभ्वं ।

होता । यक्षत् । यजतं । पस्त्यानां । अग्निः । त्वष्टारं ।

सुऽहवं । विभाऽवा ॥ ९

पावीरवी पोषयित्री कन्या कमनीया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रा वा पौरपुत्री । पौरः प्रजापतिः पतिर्यस्याः साहवी । यद्वा पौराणां पालयित्री । एवंविधस्त्वष्टा प्रथमभाजं मुख्यस्य भागस्य भजमानं यशसं यशस्विनं वयोधां अन्नस्य धातारं धारयितारं यद्वा स्तोतृभ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं । कल्याणहस्तं पाणिर्धातुर्हस्ते प्रदेशः पाणि । शोभनपाणिं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगभस्तिं । गभस्तिरिति बाहुनाम । शोभनबाहुं महान्तं पस्त्यानां गृहाणां वा प्रजानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तस्थानां यजतं यष्टव्यं । त्वष्टारं जगतो निर्मातारं । सुहवं सुखेन ह्वातुं शक्यं । एवंभूतं त्वष्टारं होता देवानामाह्वाता विभावा दीप्यमानोऽग्निर्यक्षत् । यजतु । अनेन हविषा यजतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धया रुद्रमक्तौ ।

बृहन्तमृष्वमजरं सुषुम्नमृधग्घुवेम कविनेषितासः ॥ १०

भुवनस्य । पितरं । गीःऽभिः । आभिः । रुद्रं । दिवा । वर्धय ।

रुद्रं । अक्तौ ।

बृहन्तं । ऋष्वं । अजरं । सुऽसुम्नं । ऋधक् । हुवेम ।

कविना । इषितासः ॥ १०

भुवनस्य भूतजातस्य पितरं पालयितारं रुद्रं । वर्धयस्व । लक्षणयितारश्चोपर-नाभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्दिवाह्नि हे स्तोतर्वर्धय । अक्तौ रात्र्यां च तमेव रुद्रं स्तुतिभिर्वर्धय । वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणेषितासः प्रेरिताः सन्तो बृहन्तं प्रशान्तरूपं दर्शनीयमजरं जरारहितं सुसुम्नं शोभनसुखमेवंगुणविशिष्टं रुद्र-मृधक् पृथक् सर्वदा यथा भवति तथा हुवेम । आह्वयाम ॥

॥ इति चतुर्दशमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गन्त गृणतो वरस्याम् ।

अचित्रं चिद्धि जिन्वथा वृधन्त इत्था नक्षन्तो नरो

अंगिरस्वत् ॥ ११

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंत । गृणतः ।

वरस्याम् ।

अचित्रं । चित् । हि । जिन्वथ । वृधंतः । इत्था । नक्षंतः ।

नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः क्रान्तदर्शिनो यज्ञियासो यज्ञार्हा एवंभूता हे मरुतो गृणतः स्तुवतः वरस्यां वरणीयां स्तुतिं प्रत्यागंत । आगच्छत । अपि च हे नरो नेतारो मरुत इत्थमनेन प्रकारेण वृधंतो वर्धमानाः । यद्वा इत्थास्मानिच्छे नक्षंतो व्याप्नुवंतोऽगिरस्वत् । अंगिरसो गमनशीला रश्मयः । तैर्यथा शीघ्रं प्रथम आगतं प्रथम चत्यन्तिकाय एव विभज्यारं जनूनां । यावच्छो वै रेचसः विभाय तथा रूपाणो विकरोति तावच्छो वै तत्प्रजायत इति श्रुतेः । यथैवं नक्षत्रं व्याप्नुवंति तद्वत् । यद्वा प्रथम एवांगिरसः । तद्वच्छीघ्रगामिनः । एवंभूता यूयमचित्रं चित् । ओषधिवनस्पतिविनिर्मितो हेयमचित्रं । तद्विरहितमपि वृष्ट्यादिभिर्युष्माभिरपि हेयं जिन्वथ । इष्ट्वा तर्पयथ । इति पूरणः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरक्षिरस्तम् ।

स पिस्पृशति तन्वि श्रुतस्य स्तृभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अज । यूथाऽइव ।

पशुऽरक्षिः । अस्तम् ।

सः। विसृजति। तन्वि। श्रुतस्य। स्तृऽभिः। न। नाकं।

वचनस्य। विपः॥ १२

वीराय विक्रान्ताय विविधं बहूपासीरकाय वा बहुरूपाय प्राज। हे स्तोतः स्तुतिं प्रगमय। तथा तवसे बलिने सुराय चित्रगणनाय च तस्मै गणाय प्राज। तत्र दृष्टांतः। पशुरक्षिः पशुपालको यूथेव। स यथा गोयूथानि सायंकालेऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुतिं प्रेरयेत्यर्थः। स च महत्त्वो वचनस्य पक्रुविंपो विप्रस्य मेधाविनः स्तोतुः स्तुतस्य॥ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ श्रुतं श्रोतव्यं स्तोत्रं तन्यात्मीये शरीरे विसृजति। स्पर्शयतु। संश्लेषयतु। तत्स्तोत्रं भजत्वित्यर्थः। स्पर्शने दृष्टांतः। स्तृभिर्न नाकं। यथा नक्षत्रैर्नाकमंतरिक्षं स्पर्शयति संश्लेषयति तद्वत्॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रजांसि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुर्मनवे बाधिताय।

तस्य ते शर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वा३ तना च॥ १३

यः। रजांसि। विऽममे। पार्थिवानि। त्रिः। चित्। विष्णुः।

मनवे। बाधिताय।

तस्य। ते। शर्मन्। उपऽदद्यमाने। राया। मदेम। तन्वा।

तना। च॥ १३

यो विष्णुर्बाधितायासुरैर्हिंसिताय मनवे प्रजाप्त्ये तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्या संबंधीनि रजांसि लोकान्। त्रींल्लोकानिति यावत्। त्रिश्चित्। त्रिः। चिदित्यवधारणे। त्रिभिरेव विक्रमणैः परिच्छिन्नवान् हे विष्णो तस्य तादृशस्य ते तव॥ तृतीयार्थे षष्ठी॥ दृढेन त्वयोपदद्यमानेऽस्मभ्यं दीयमाने शर्मन् शर्मणि गृहे सुखे वा वर्तमाना संतो वयं राया धनेन तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम। मोदेम। हृष्टा भवेम॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तन्नोऽहिर्बुध्न्यो अद्भिरर्कैस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धात्।

तदोषधीभिरभि रातिषाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये ॥ १४

तत्। नः। अहिः। बुध्न्यः। अत्ऽभिः। अर्कैः। तत्।

पर्वतः। तत्। सविता। चनः। धात्।

तत्। ओषधीभिः। अभि। रातिऽसाचः। भगः। पुरंऽधिः।

जिन्वतु। प्र। राये ॥ १४

बुध्न्यः। बुध्नमंतरिक्षं। तत्र भवोऽहिः। अह्यंतरिक्ष इत्यहिः। उक्तं च। अहिरयनादेत्यंतरिक्ष इति। एतत्पदद्वयाभिधेयो देवोऽर्कैरर्चनसाधनैर्मंत्रैः स्तूयमानः सन् नोऽस्मभ्यं तत् लोके प्रसिद्धं चनोऽन्नमद्भिरुदकैः सार्धं धात्। दधातु। विदधातु। प्रयच्छतु। पर्वतः पूरयिता॥ पर्व पूरण इति धातुः॥ यद्वा पर्ववद्भुच्चं पर्वतः। तद्वान्। पर्वतस्य गिरेः प्रभुरिति वा पर्वतः। स च तच्चनो दधातु। तथा सविता प्रेरको देवश्च तच्चनो दधातु। अपि च रातिषचः। रातिं दानं सचंते सेवंत इति रातिषाचो विश्वे देवाः। ते चौषधीभिः। ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधयस्ति-लमाषाद्याः। ताभिः सार्धं तदन्नमभिप्रयच्छतु। तथा पुरंधिर्बहुधीर्बहुप्रज्ञो वा बहुकर्मा वा भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च राये धनार्थं प्रजिन्वतु। अस्मान्प्रेरयतु॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिप्रां पुरुवीरं मह ऋतस्य गोपां।

क्षयं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अदेवीरभि च क्रमाम विश्व

आदेवीरभ्य१श्नवाम ॥ १५

नु। नः। रयिं। रथ्यं। चर्षणिऽप्रां। पुरुऽवीरं। महः।

ऋतस्य। गोपां

क्षयं । दात । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अदेवीः । अभि ।
च । क्रमाम । विशः । आऽदेवीः । अभि । अश्नवाम ॥ १५

हे सर्वे देवा नोऽस्मभ्यं रयिं धनं क्षयं गृहं च दात। प्रयच्छत कीदृशं रयिं। रथ्यं रथसंबंधिनं। रथयुक्तमित्यर्थः। चर्षणिप्रां। चर्षणयो मनुष्याः। तेषां पूरयितारं पुरुवीरं। वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्रादयः। बहुभिर्वीरैरुपेतं। महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपायकं। दक्षिणारूपेण धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते। ऋतो यज्ञस्य दक्षिणे इति वचनात्। कीदृशं क्षयं। अजरं जरारहितं। येन रयिणा क्षयेण च जनान् शत्रून् स्पृधः स्पर्धमाना अदेवीरदेवसंबंधिनीरासुरीः सेनाश्चाभिक्रमाम अभिभवेम। तथादेवीः। आगता देवा यासु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः। तादृशीश्च विशः प्रजा यत्राहुत्यविनोदेन अनेन स्तोत्रेण चाभ्यश्नवाम अभिप्राप्नवाम तादृशं धनं क्षयं च दातेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थाष्टके सप्तमो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र हुवे व इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तमृजिश्वन आर्षं विश्वदेवताकं त्रैष्टुभं। हुवे व इत्यनुक्रांतं। गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वो देवीमदितिं नमोभिर्मृळीकाय वरुणं मित्रमग्निं।
अभिक्षदामर्यमणं सुशेवं त्रातॄन्देवान्सवितारं भगं च॥ १

हुवे । वः । देवीं । अदितिं । नमःऽभिः । मृळीकायं ।
वरुणं । मित्रं । अग्निं ।
अभिऽक्षदां । अर्यमणं । सुऽशेवं । त्रातॄन् । देवान् ।
सवितारं । भगं । च । १

ये देवा वो युष्माकं जनितारं देवीं द्योतमानामदितिं पर्यवलोकयामहेऽस्माकं वा एतत्संचा देवानां स्तुत्यर्थं उत्तमार्थं नमोभिर्नमस्कारैः स्तोत्रैर्वा स्तवे। स्तुयामि। स्तोमि तथा यद्यपि पारदां मित्रं प्रतीतज्ञायकं देववर्णिनं चैतांश्च देवान्नमोभिर्हुवे। तथापि यदा यदिदिंशादतनो। अभिच्छारं मनुष्यां सिंचितारं सुधेयं सदसस्पतिम् एतमोभिर्हुवे। सवितारं भगं च नमोभिर्हुवे। किं बहुना सर्वान् पार्थिवान् सर्वान्देवानमोभिः स्तोत्रैर्हुवे। स्तौमि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुज्योतिषः सूर्य दक्षपितॄननागास्त्वे सुमहो वीहि देवान्।

द्विजन्मानो य ऋतसापः सत्याः स्वर्वन्तो यजता अग्निजिह्वाः॥ २

सुऽज्योतिषः। सूर्य। दक्षऽपितॄन्। अनागाःऽत्वे। सुऽमहः।

वीहि। देवान्।

द्विऽजन्मानः। ये। ऋतऽसापः। सत्याः। स्वःऽवन्तः। यजताः।

अग्निऽजिह्वाः॥ २

हे सुमहः शोभनदीप्ते सूर्य सर्वस्य प्रेरक दक्षपितॄन्। दक्षः पिताभवो येषां ते दक्षपितरः। पितृवद्ध्यो हि तानान्वेन पूर्वमुत्पत्त्यपाय मूते। यथा च पितृनयामिदम्भ अपिपिस्त्र। ऋग्वे० १०. १५. ३.। इति। यथा दक्षपितृत्वं चादितिर्ह्यजनिष्ठेति। ऋग्वे० १०. ७२. ५.। तत्प्रादयगंव्यते। ईदृशान् सुज्योतिषः शोभनज्योतिषस्तान्देवाननागास्त्वेऽनपराधत्वं वीहि। व्याप्नुहि। यथास्माकमपराधं ते न कुर्वन्ति तथा कुर्वित्यर्थः। ये देवा द्विजन्मानो द्युलोकपृथिवीलोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवंत ऋतसप ऋतं यज्ञं स्पृशंतः सत्या अवितथाः स्वर्वन्तो वा स्वर्वन्तो धनवन्तो यजता यष्टव्या अग्निजिह्वाः। अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते। एवंभूता ये देवाः सन्ति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत द्यावापृथिवी क्षत्रमुरु बृहद्रोदसी शरणं सुषुम्ने।

महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे क्षयाय धिषणे अनेहः॥ ३

उत। द्यावापृथिवी इति। क्षत्रं। उरु। बृहत्। रोदसी इति।
शरणं। सुषुम्ने इति सुऽसुम्ने।
महः। करथः। वरिवः। यथा। नः। अस्मे इति। क्षयाय।
धिषणे इति। अनेहः॥ ३

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुरु विस्तीर्णं क्षत्रं बलं करथः। कुरुतं। तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुषुम्ने सुसुखे युवां बृहन्महच्छरणं गृहं चकरथः। कुरुतं। महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः। अपि च हे धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यावनेहः पापरहितं चास्मे अस्माकं क्षयाय निवासार्थं कुरुतं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

आ नो रुद्रस्य सूनवो नमन्तामद्या हूतासो वसवोऽधृष्टाः।
यदीमर्भे महति वा हितासो बाधे मरुतो अह्वाम देवान्॥ ४

आ। नः। रुद्रस्य। सूनवः। नमन्ता। अद्य। हूतासः।
वसवः। अधृष्टाः।
यत्। ईं। अर्भे। महति। वा। हितासः। बाधे। मरुतः।
अह्वाम। देवान्॥ ४

रुद्रस्य सूनवः पुत्रा मरुतोऽद्यास्मिन्काल आहूतास आहूताः सन्तो नोऽस्मानभ्यागमन्तां। आनता भवन्तु। आगच्छन्तु। कीदृशाः। वसवो वासयितारोऽधृष्टा अन्यैरहिंसिता। यद्यदेमेन। मरुतो देवानर्भेऽल्पे महति प्रभूते वा बाधे संग्रामे हितासो निहिताः स्थिताः सन्तो वयमह्वाम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः॥

इमाः। जं इति। त्वा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। अभि।

प्र। नोनुवुः। गिरः।

इंद्रं। वत्सं। न। मातरः॥ २५

हे शतक्रतो बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञ वेंद्र त्वा त्वामभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्रणोनुवुः। प्रकर्षेण पुनः पुनर्गच्छंति। नौतिरत्र गतिकर्मा। तत्र दृष्टांतः। वत्सं न मातरः। यथा मातरो गावो वत्से वर्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छंति तद्वत्। यद्वास्मदीया वाचस्त्वामभि नोनुवुः। अभितः शब्दयंति। स्तुवंति। यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हंभारवं कुर्वंति तद्वत्॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षड्विंशी॥

दूणाशं सख्यंतव गौरसि वीर गव्यते।

अश्वो अश्वायते भव॥ २६

दुःऽनशं। सख्यं। तव। गौः। असि। वीर। गव्यते।

अश्वः। अश्वऽयते। भव॥ २६

हे इंद्र गाव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दूणाशं दुर्णाशं नाशयितुमशक्यं। अतिदृढं स्थिरमित्यर्थः। अतो हे वीर वीरयितरिंद्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्वं गौरसि। गवां प्रदाता भवसि। उपचारात्कारणे कार्यशब्दः। तथाश्वायतेऽश्वानात्मन इच्छतेऽश्वो भव। अश्वप्रदो भवसि॥

॥ अथ सप्तविंशी॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे।

न स्तोतारं निदे करः॥ २७

सः। मंदस्व। हि। अंधसः। राधसे। तन्वा। महे।

न। स्तोतारं। निदे। करः॥ २७

हे इंद्र स तादृशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वात्मीयेन शरीरेण मंदस्व। मोदस्व। किमर्थं। महे महते राधसे धनार्थं। हि पूरणः। अपि च त्वदीयं स्तोतारं निदे निंदकाय तस्य वशं न करः। न कुर्याः॥

॥ अथाष्टाविंशी॥

इमा उ त्वा सुतेसुते नक्षंते गिर्वणो गिरः।

वत्सं गावो न धेनवः॥ २८

इमाः। ऊं इति। त्वा। सुतेऽसुते। नक्षंते। गिर्वणः। गिरः।

वत्सं। गावः। न। धेनवः॥ २८

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र सुते सुते सोमेऽभिषुतेऽभिषुते सतीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वा त्वां नक्षंते। व्याप्नुवंति। धेनवो दोग्ध्र्यो गावो न गाव इव वत्सं। यथा क्षीप्रं वत्सं व्याप्नुवंति तद्वत्॥

॥ अथैकोनत्रिंशी॥

पुरूतमं पुरूणां स्तोतॄणां विवाचि।

वाजेभिर्वाजयतां॥ २९

पुरुऽतमं। पुरूणां। स्तोतॄणां। विऽवाचि।

वाजेभिः। वाजऽयतां। २९

हे इंद्र पुरुतमं पुरूणां बहूनां शत्रूणां तमयितारं ग्लपयितारं त्वां पुरूणां बहूनां स्तोतॄणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शेषः। कीदृशानां। विवाचि विविधाः स्तुतिरूपात्मिका वाचो यस्मिन्यज्ञे तस्मिन्वाजेभिर्वाजैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्वाजयतां वाजवंतं बलवंतं वा त्वां कुर्वतां॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अस्माकमिंद्र भूतु ते स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः ।

अस्मान्राये महे हिनु ॥ ३०

अस्माकं । इंद्र । भूतु । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः ।

अस्मान् । राये । महे । हिनु ॥ ३०

हे इंद्र वाहिष्ठो वोढृतमोऽस्माकं स्तोमः स्तोत्रं ते तवांतमोऽन्तिकतमो भूतु भवतु । त्वं चास्मान्महे महते राये धनाय हिनु । प्रेरय ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

अधि बृबुः पणीनां वर्षिष्ठे मूर्धन्नस्थात् ।

उरुः कक्षो न गांग्यः ॥ ३१

अधि । बृबुः । पणीनां । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्थात् ।

उरुः । कक्षः । न । गांग्यः ॥ ३१

बृबुर्नाम पणीनां तक्षा । तत्सकाशाल्लब्धधनो भरद्वाजस्तदीयं दानमनेन तृचेनास्तौत् । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः क्षुधार्तस्तु सपुत्रो निर्जने वने । बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह बृबोस्तक्ष्णो महायशाः । म० १०. १०७. । इति ॥ पणनात्पणयो वणिजः एतत्संज्ञा असुरा वा । तेषां तक्षा बृबुर्वर्षिष्ठे मूर्धन्मूर्धनि मूर्धवदुच्छ्रिते स्थलेऽध्यस्थात् अधिष्ठितोऽभूत् गांग्यो गंगायाः कूल उन्नते भवः कक्षो न कक्ष इवोरुर्विस्तीर्णः सन् । जातितो हीनोऽपि दातृत्वात्सर्वत्र श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

यस्य वायोरिव द्रवद्भद्रा रातिः सहस्रिणी ।

सद्यो दानाय मंहते ॥ ३२

यस्य । वायोःऽइव । द्रवत् । भद्रा । रातिः । सहस्रिणी ।
सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३२

वायोरिव द्रवत् क्षिप्रगामिनी यस्य बृबोर्भद्रा कल्याणी सहस्रिणी सहस्रसंख्यायुक्ता रातिर्दानं सद्यः स्तुतिसमय एव दानाय दानकामाय याचमानाय मह्यं मंहते अपेक्षितं धनं ददाति तं बृबुमित्युत्तरस्यामृचि संबंधः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

तत्सु नो विश्वे अर्य आ सदा गृणंति कारवः ।
बृबुं सहस्रदातमं सूरिं सहस्रसातमं ॥ ३३
तत् । सु । नः । विश्वे । अर्यः । आ । सदा । गृणंति । कारवः ।
बृबुं । सहस्रऽदातमं । सूरिं । सहस्रऽसातमं ॥ ३३

तत्तं बृबुं नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽर्यः स्तुतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः सु सुष्ठ्वागृणंति । अभिगृणंति । अभिष्टुवंति । कीदृशं । सहस्रदातमं अतिशयेन सहस्रसंख्यस्य धनस्य दातारं सूरिं प्राज्ञं यद्वा प्रेरयितारं सहस्रसातमं अतिशयेन सहस्रसंख्यस्य स्तोत्रस्य धनस्य वा संभक्तारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

त्वामिद्धीति षडृचं तृतीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षमैंद्रं । प्रथमातृतीयाद्या अयुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्याद्या युजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । त्वामिद्धि षड्ना प्रागाथमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ यदि ज्योतिःष्टोमो बृहत्पृष्ठः स्यात्तदानीं निष्केवल्यशस्त्रेऽयं प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यद्यु वै बृहत्त्वामिद्धि हवामहे । आ० ५. १५. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽयं प्रगाथः शंसनीयः । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहतः स्तोत्रियानुरूपौ । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।
त्वां वृत्रेष्विंद्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ १

त्वां। इत्। हि। हवामहे। साता। वाजस्य। कारवः।

त्वां। वृत्रेषु। इंद्र। सत्ऽपतिं। नरः। त्वां। काष्ठासु।

अर्वतः॥ १

कारवः स्तोतारो वयं वाजस्यान्नस्य साता सातौ संभजने निमित्तभूते सति हे इंद्र त्वामित्थं त्वामेव हवामहे। स्तुतिभिराह्वयामः। हे इंद्र सत्पतिं सतां पालयितारं श्रेष्ठं त्वां नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रेष्वावरकेषु शत्रुषु सत्सु हवंते। आह्वयंति तज्जयार्थं। अपि चार्वतोऽश्वस्य संबंधिनीषु काष्ठासु यत्राश्वः क्रांत्वा तिष्ठति तासु काष्ठासु संग्रामेषु युद्धकामाय त्वामेवाह्वयंति। अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया मह: स्तवानो अद्रिवः।

गामश्वं रथ्यमिंद्र सं किर सत्रा वाजं न जिग्युषे॥ २

सः। त्वं। नः। चित्र। वज्रऽहस्त। धृष्णुऽया। महः।

स्तवानः। अद्रिऽवः।

गां। अश्वं। रथ्यं। इंद्र। सं। किर। सत्रा। वाजं। न।

जिग्युषे॥ २

हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रपाणे अद्रिवो वज्रवन्। अद्रिरादृणात्यनेनेत्यद्रिरशनिः। तद्वन्। एवंभूतेंद्र धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स ताहशस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गां रथ्यं रथवाहनसमर्थं च संकिर। सम्यक् प्रयच्छ। जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सत्रा महत्प्रभूतं वाजं नान्नमिव। यथा यत्नान् जितवते भोगार्थं बहुधनं प्रयच्छसि तद्वत्॥

महाव्रते निष्केवल्ये यः सत्राहेत्यादिसूक्तशेषः शंसनीयः। सूत्यते हि। यः सत्राहा विचर्षणिरिति शेषोऽयं ते अस्तु हर्यत इति सूक्ते। ऐ० आ० ५. १०। इति॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यः सत्राहेति प्रागाथो मैत्रावरुणस्तुतपः शस्त्रं च। यः सत्राहा विचर्षणिः स्वादोरित्था विषूवतः। आ० ७. ४.। इति॥

॥ प्रगाथे प्रथमा सूक्ते तृतीया॥

यः सत्राहा विचर्षणिरिंद्रं तं हूमहे वयं।
सहस्रमुष्क तुविनृम्ण सत्पते भवा समत्सु नो वृधे॥ ३

यः। सत्राऽहा। विऽचर्षणिः। इंद्रं। तं। हूमहे। वयं।
सहस्रऽमुष्क। तुविऽनृम्ण। सत्ऽपते। भव। समत्ऽसु।
नः। वृधे॥ ३

य इंद्रः सत्राहा महतां शत्रूणां हंता विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिंद्रं वयं हूमहे। स्तुतिपदैराह्वयामः। उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः। हे सहस्रमुष्क सहस्रशेफ। यां कां च स्त्रियं संभयन्निंद्रो योगबलात्स्वशरीरे पर्वणि पर्वणि शेफान् ससर्जेति कौषीतकिभिराम्नातं। तदभिप्रायेणेदं संबोधनं। हे तुविनृम्ण बहुधन सत्पते सतां पालयितरिंद्र समत्सु संग्रामेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव॥

॥ अथ चतुर्थी॥

बाधसे जनान्वृषभेव मन्युना घृषौ मीळ्ह ऋचीषम।
अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूष्वप्सु सूर्ये॥ ४

बाधसे। जनान्। वृषभाऽइव। मन्युना। घृषौ। मीळ्हे।
ऋचीषम।
अस्माकं। बोधि। अविता। महाऽधने। तनूषु। अप्ऽसु।
सूर्ये॥ ४

हे ऋचीषम ऋचा सम ऋच्याद्यर्थं रूपं प्रतिपादयति तादृग्रूपेंद्र घृषौ शत्रूणां धर्षके बाधके मीळ्हे संग्रामे जनानस्मदीयान् शत्रून् वृषभेव वृषभेणेव बलवता मन्युना क्रोधेन बाधसे। बाधस्व। तथा महाधने महतो धनस्य निमित्तभूते संग्रामे चास्माकमविता रक्षिता बोधि। बुध्यस्व। रक्षितृत्वेनात्मानं जानीहि। रक्षको भवेति यावत्। किमर्थं। तनूषु तनयेष्वप्सु उदकेषु सूर्ये च लब्धव्येषु सत्स्वेतेषां लाभार्थं। सूर्यस्य लाभः संदर्शनं। तदर्थमित्यर्थः॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिन इंद्र ज्येष्ठं न आ भरेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । इंद्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वा सहस्रमा शतं । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इंद्र ज्येष्ठं न आ भरँ ओजिष्ठं पपुरि श्रवः ।

येनेमे चित्र वज्रहस्त रोदसी ओभे सुशिप्र प्राः ॥ ५

इंद्रं । ज्येष्ठं । नः । आ । भर । ओजिष्ठं । पपुरि । श्रवः ।

येन । इमे इति । चित्र । वज्रऽहस्त । रोदसी इति । आ ।

उभे इति । सुऽशिप्र । प्राः ॥ ५

हे इंद्र ज्येष्ठं प्रशस्यतममोजिष्ठमोजस्वितममतिशयेन बलकरं पपुरि पूरकं श्रवोऽन्नं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । प्रयच्छ । हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रपाणे हे सुशिप्र शोभनहनुक एवंभूत हे इंद्र येनान्नेनेमे परिदृश्यमाने उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावाप्राः आपूरयसि तदन्नमाभरेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामुग्रमवसे चर्षणीसहं राजन्देवेषु हूमहे ।

विश्वा सु नो विथुरा पिब्दना वसोऽमित्रान्सुषहान्कृधि ॥ ६

त्वां । उग्रं । अवसे । चर्षणिऽसहं । राजन् । देवेषु । हूमहे ।

विश्वा । सु । नः । विथुरा । पिब्दना । वसो इति ।

अमित्रान् । सुऽसहान् । कृधि ॥ ६

हे राजन् राजमानेंद्र देवेषु देवानां मध्य उग्रमुद्गूर्णबलं चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां प्रजानामभिभवितारं त्वामवसे रक्षणाय हूमहे । आह्वयामः । त्वं विश्वा

उरूंषि विस्तृतानि दृढानि रक्षांसि। विष्कृतमभ्यस्तं यद्दंद्रम इति विष्वृतानि। पृषोदरादिः। तानि तु सुष्ठु विधुरा व्यथितानि बाधितानि कुरु। हे वसो वासयितरिंद्र नोऽस्मदीयानमित्रान् शत्रूंश्च तृणढान् सुखेनाभिभवितुं शक्यान् अधि। कुरु॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदिंद्र नाहुषीष्वाँ ओजो नृम्णं च कृष्टिषु।
यद्वा पंच क्षितीनां द्युम्नमा भर सत्रा विश्वानि पौंस्या॥ ७

यत्। इंद्र। नाहुषीषु। आ। ओजः। नृम्णं। च। कृष्टिषु।
यत्। वा। पंच। क्षितीनां। द्युम्नं। आ। भर। सत्रा।
विश्वानि। पौंस्या॥ ७

हे इंद्र नाहुषीषु। नहुष इति मनुष्यनाम। तत्संबंधिनीषु कृष्टिषु प्रजासु। आकारः समुच्चये। यदोजो बलं नृम्णं धनं च विद्यते। यद्वा यच्च पंच पंचानां क्षितीनां। निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पंच क्षितयः। तेषां स्वभूतं द्युम्नं द्योतमानमन्नं तत्सर्वमस्मभ्यमाभर। आहर। प्रयच्छ। तथा सत्रा महांति विश्वानि सर्वाणि पौंस्यानि बलानि चास्मभ्यमाहर॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्वा तृक्षौ मघवन्द्रुह्यावा जने यत्पूरौ कच्च वृष्ण्यं।
अस्मभ्यं तद्रिरीहि सं नृषाह्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्वणे॥ ८

यत्। वा। तृक्षौ। मघऽवन्। द्रुह्यौ। आ। जने। यत्।
पूरौ। कत्। च। वृष्ण्यं।
अस्मभ्यं। तत्। रिरीहि। सं। नृऽसह्ये। अमित्रान्।
पृत्ऽसु। तुर्वणे॥ ८

हे मघवन् धनवन्निंद्र तृक्षावेतत्संज्ञे राजनि यद्वा यद्बलं विद्यते द्रुह्यावा द्रुह्यौ चैतत्संज्ञे च जने यद्बलमस्ति। पूरावेतत्संज्ञे जने च यत्किंचन वृष्ण्यं वीर्यं विद्यते तत्सर्वमस्मभ्यं सं रिरीहि। प्रयच्छ। कदा। नृषाह्ये नृभिर्योद्धृभिः सोढव्ये युद्धे नष्टे। किमर्थं। पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वमित्रान् शत्रून् तुर्वणे तुर्विहिंसायां हिंसितुं॥

चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्ये इंद्र त्रिधात्विति वैकल्पिकः सामप्रगाथः शंसनीयः। सूत्रितं च। इंद्र त्रिधातु शरणं त्वमिंद्र प्रतूर्तिषु। आ० ७. ३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते नवमी॥

इंद्र त्रिधातु शरणं त्रिवरूथं स्वस्तिमत्।
छर्दिर्यच्छ मघवद्भ्यश्च मह्यं च यावया दिद्युमेभ्यः॥ ९

इंद्र। त्रिऽधातु। शरणं। त्रिऽवरूथं। स्वस्तिऽमत्।
छर्दिः। यच्छ। मघवत्ऽभ्यः। च। मह्यं। च। यवय।
दिद्युं। एभ्यः॥ ९

हे इंद्र त्रिधातु त्रिप्रकारं त्रिभूमिकं त्रिवरूथं त्रयाणां शीतातपवर्षाणां वारकं स्वस्तिमदविनाशयुक्तं छर्दिश्छर्दिग्रहाच्छादकमुक्तगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवद्भ्यः। मघं हविर्लक्षणं धनं। तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यो मह्यं भरद्वाजाय च यच्छ। देहि। अपि चैभ्यः सकाशाद्दिद्युं शत्रुप्रेरितं द्योतमानमायुधं यवय। पृथक्कुरु॥

॥ अथ दशमी॥

ये गव्यता मनसा शत्रुमादभुरभिप्रघ्नंति धृष्णुया।
अध स्मा नो मघवन्निंद्र गिर्वणस्तनूपा अंतमो भव॥ १०

ये। गव्यता। मनसा। शत्रुं। आऽदभुः। अभिऽप्रघ्नंति।
धृष्णुऽया।

अध । स्म । नः । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वणः । तनूऽपाः ।

अंतमः । भव ॥ १०

ये जना गव्यता शत्रूणां गा इच्छता मनसा युक्ताः संतः शत्रुं घातयितारं वैरिणमादभुः अभिहिंसितुः । ये च धृष्णुया धृष्णवो धृष्टाः संतोऽस्मानभिप्रघ्नंति प्रकर्षेण हिंसंति हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गिरां संभक्तरिंद्र अध अस्मिन्काले तेभ्यः सकाशात् नोऽस्माकं तनूपास्तनूनां शरीराणां रक्षिता सन् अंतमोऽंतिकतमो भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमस्याष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अध स्मा नो वृधे भवेंद्र नायमवा युधि ।
यदंतरिक्षे पतयंति पर्णिनो दिद्यवस्तिग्ममूर्धानः ॥ ११

अध । स्म । नः । वृधे । भव । इंद्र । नायं । अव । युधि ।
यत् । अंतरिक्षे । पतयंति । पर्णिनः । दिद्यवः ।
तिग्मऽमूर्धानः ॥ ११

हे इंद्र अधास्मिन् तदानीं नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव । अपि च नायं नोऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे तमवस्व । रक्ष । यदेतदुक्तं कदेत्यत आह । पर्णिनः पक्षवंतस्तिग्ममूर्धानस्तीक्ष्णाग्रा दिद्यवो दीप्ता बाणा यद्यदांतरिक्षे व्योम्नि पतयंति शत्रुभिर्विसृष्टाः पतंति तदानीं वृधे भवेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यत्र शूरासस्तन्वो वितन्वते प्रिया शर्म पितॄणां ।
अध स्मा यच्छ तन्वे३ तने च छर्दिरचित्तं यावय द्वेषः ॥ १२

यत्र । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । शर्म । पितॄणां ।

अध॑ । स्म॒ । य॒च्छ॒ । त॒न्वे॑ । तने॑ । च॒ । छ॒र्दिः॑ । अ॒चि॒त्तं ।

य॒वय॑ । द्वेषः॑ ॥ १२

यत्र यस्मिन्काले शूरासः शूराः शोर्यवंतो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयंति स्वामिनो जयाय शत्रूणां पुरतो दर्शयंति। तथास्मिन्काले प्रिया प्रियाणि शर्म शर्माणि स्थानानि पितृणां जनकानां संबंधीनि। नैरजंतनीति यावत्। एतानि च वितन्वते शत्रूणां पुरस्ताद्विस्तारयंति। परित्यजंतीति यावत्। अध अस्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च छर्दिश्छादनं सुखानां निवारकं कवचमचित्तं शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ। प्रयच्छ। शत्रुस्थानात्पूर्वदेशेप देशोत्पर्थः। अपि च द्वेषो द्वेष्टॄन् शत्रून्यावय। तेभ्यो वियोजय ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदि॑न्द्र॒ सर्गे॒ अर्व॑तश्चो॒दया॑से म॒हाध॒ने ।

अ॒स॒म॒ने अध्व॑नि वृजि॒ने प॒थि श्ये॒नाँ इ॑व श्रवस्य॒तः ॥ १३

यत् । इ॒न्द्र॒ । सर्गे॑ । अर्व॑तः । चो॒दया॑से । म॒हा॒ऽध॒ने ।

अ॒स॒म॒ने । अध्व॑नि । वृ॒जि॒ने । प॒थि । श्ये॒नान्ऽइ॑व ।

श्र॒व॒स्य॒तः ॥ १३

हे इंद्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्ते महति संग्रामे सर्गे उद्योगे असमने विषमेऽध्वनि मार्गेऽर्वतोऽस्मदीयानश्वान्यद्यदा चोदयासि प्रेरयसि। वृजिने कुटिले पथि मार्गेऽन्तरिक्षलक्षणे श्रवस्यतः अन्नमात्मन इच्छतः श्येनानिव यथा निपातिनः श्येना अंतरिक्षे शीघ्रं गच्छंति तथास्मदीयानश्वान्यदा त्वं शीघ्रं गमयसि तदानीमस्माकं तन्वे तनयाय च छर्दिर्यच्छेति पूर्वेणास्याः संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सिन्धूँ॑रिव प्रव॒ण आ॑शु॒या य॒तो यदि॒ क्लोश॒मनु॒ ष्वणि॑ ।

आ ये वयो॒ न वर्वृ॑त॒त्यामि॑षि गृभी॒ता बा॒ह्वोर्गवि॑ ॥ १४

सिंधूँन्ऽइव । प्रवणे । आशुऽया । यतः । यदि । क्लोशं ।
अनु । स्वनि ।
आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिषि । गृभीताः ।
बाह्वोः । गवि ॥ १४

उक्तस्यैवार्थस्यातिशयप्रतिपादनार्थेयं । प्रवणे निम्नदेशे सिंधूनिव स्यंदमाना नदीरिवाशुयाशु शीघ्रं यतो गच्छतोऽस्मान् हे इंद्र यदि चोदयासि प्रेरयसि । कदा । क्लोशमनु । क्रोश इति शब्दनाम । शब्दमनुलक्ष्य स्वनि स्वने आक्रोशे सति । कीदृशा-स्तेऽस्माः । बाह्वोर्भुजयोर्गृभीताः कक्ष्यया यथा येऽश्वा गवि गोरूपे धने जेतव्ये सत्यावर्वृतति पुनः पुनरावर्तंते । आमिष्यामिषे मांसे ग्रहीतव्ये सति वयो न यथा श्येनादयः पक्षिणः पुनः पुनरावर्तंते तद्वत् । एवंभूतानस्मान् रणे क्रोशे सति यदा त्वं प्रेरयसि तदानीमस्मदीयेभ्यश्छर्दिः प्रयच्छेति संबंधः । यद्यप्यृषेर्युद्धे प्रवृत्तिर्नास्ति तथापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुरुषाणां जयः प्रार्थ्यत इति न कश्चिद्विरोधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवविंशो वर्गः ॥

स्वादुरित्येकत्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गर्गस्यार्षं । प्रस्तोक इत्येषा त्रिष्टुप् दशाश्वानित्यनुष्टुप् दश रथानिति गायत्री अपि राध इति द्विपदा । द्वयादा-दयकः युजानो हरितेत्येषा बृहती दिवस्पृथिव्या इति जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आदितः पंचानामृचां सोमो देवता । अगव्यूति क्षेत्रमित्यस्यां प्रथमपादे देवा उत्तरस्य भूमिर्बृहस्पतिश्चार्धर्चस्येंद्रः । प्रस्तोक इत्याद्याश्चतस्रः सृंजयपुत्रस्य राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताकाः । वनस्पते वीड्वंग इत्यस्य रथदेवताकाः । उप श्वासयेति द्वे दुंदुभिदेवत्ये । आमूरजेत्यर्धर्च ऐंद्रः । शिष्टा इंद्रदेवताकाः । तथा चानुक्रांतं । स्वादुरेकाधिका गर्गः पंचादौ सौमो गव्यूत्यर्धर्चो लिंगोक्तदेवतः प्रस्तोक इति त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्री द्विपदा सार्ंजयस्य प्रस्तोकस्य दानस्तुतिः परास्तिस्रो रथदुंदुभिदैवत्या ऐंद्रोऽर्धर्चो युजानो बृहती दिवस्पृथिव्या जगती ॥ अग्निष्टुत आदितस्तिस्रः शंसनीयाः । सूत्रितं च । स्वादुष्किलायमिति तिस्रो गर्भे चाख्यानं । आ० ५, २० । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्वादुष्किलायं मधुमाँ उतायं तीव्रः किलायं रसवाँ उतायं ।
उतो न्व१स्य पपिवांसमिंद्रं न कश्चन सहत आहवेषु ॥ १

स्वादुः । किल । अयं । मधुऽमान् । उत । अयं । तीव्रः ।
किल । अयं । रसऽवान् । उत । अयं ।
उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । इंद्रं । न । कः । चन ।
सहते । आऽहवेषु ॥ १

अयमभिषुतः सोमः स्वादुरास्वादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमान्माधुर्य-वांश्चायं सोमः भवति । तथायं सोमस्तीव्रः किल मदोत्पादने तीक्ष्णः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रसवान् सारवांश्च भवति । अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयत्वं च प्रतिपादितं । उतो अपि चास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ इमं सोमं पपिवांसं पीतवंतमिंद्रमाहवेषु संग्रामेषु न कश्चन न कोऽपि सहते । अभिभवति । नु इति पूरकः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ठ आस यस्येंद्रो वृत्रहत्ये ममाद ।
पुरूणि यश्च्यौत्ना शंबरस्य वि नवतिं नव च देह्यो३ हन् ॥ २

अयं । स्वादुः । इह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इंद्रः ।
वृत्रऽहत्ये । ममाद ।
पुरूणि । यः । च्यौत्ना । शंबरस्य । वि । नवतिं । नवं । च ।
देह्यः । हन् ॥ २

इहास्मिन्यज्ञेऽयं सोमः स्वादुरास्वादितः पीतः सन् मदिष्ठोऽतिशयेन मदयिताच बभूव । यस्य सोमस्य पानेनेंद्रो वृत्रहत्ये वृत्रहननकाले ममाद मत्तो बभूव । यः सोमः

शंबरस्य पुरूणि बहूनि च्यौत्ना च्यौत्नानि बलानि नि जघान। तथा देह्यो दिग्धा उपचिता आहरोः पुरोः तदीयान् देहान् यो जघान नव च नवतिसंख्याकाः। यः सोमो विषून् व्यघ्नत् अयं सोम इति प्रथमपादेन संबंधः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं मे पीत उदियर्ति वाचमयं मनीषामुशतीमजीगः।
अयं षडुर्वीरमिमीत धीरो न याभ्यो भुवनं कच्चनारे॥ ३

अयं। मे। पीतः। उत्। इयर्ति। वाचं। अयं। मनीषां।
उशतीं। अजीगरिति।
अयं। षट्। उर्वीः। अमिमीत। धीरः। न। याभ्यः।
भुवनं। कत्। चन। आरे॥ ३

अयं सोमः पीतः सन् मे मम वाचमुदियर्ति। उद्गमयति। अयमेव सोम उशतीं कान्तां मनीषां बुद्धिमुदजीगः। उद्गारयति। प्रकाशयति॥ गॄ निगरणे इत्यस्माल्लुङि चङि रूपं॥ अपि चायं धीरो धीमान् सोमः षडुर्वीः षण्मोर्वीरंहसस्पान्तु द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्चेति प्रतिपादिताः। द्यावापृथिव्याद्याः षडमिमीत। निर्मितवान्। याभ्य उर्वीभ्य आरे दूरे विप्रकृष्टे देशे कच्चन किंचन भुवनं भूतजातं न भवति अपि त्वास्वेव सर्वं भूतजातं वर्तते ता उर्वीर्निर्मितवान्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्ष्माणं दिवो अकृणोदयं सः।
अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्व१न्तरिक्षं॥ ४

अयं। सः। यः। वरिमाणं। पृथिव्याः। वर्ष्माणं। दिवः।
अकृणोत्। अयं। सः।
अयं। पीयूषं। तिसृषु। प्रवत्ऽसु। सोमः। दाधार।
उरु। अंतरिक्षं॥ ४

स खल्वयं सोमो यः पृथिव्या परिणामगुणयं विस्तृततमप्रथोत् अकरोत् । तथाऽसावो दिवो द्युलोकस्य वर्ष्माणि संवृततं दृढत्वमप्रथोत् अकरोत् । अयं सोमः स हि भवति । अपि चायं सोमोऽस्वास्वौषधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रकृष्टा स्वेताह्न पीयूषं रसं दाधार । धारयति । तयोस्ह पितरौर्यंतरिक्षं च धारयति । तथा च मंत्रांतरं । त्वमिमा ओषधी सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः । त्वमा ततंथो-र्वंतरिक्षं । ऋग्वे० १, ९१, २२, । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अयं विदच्चित्रदृशीकमर्णः शुक्रसद्मनामुपसामनीके ।

अयं महान्महता स्कंभनेनोद्द्यामस्तभ्नाद्वृषभो मरुत्वान् ॥ ५

अयं । विदत् । चित्रऽदृशीकं । अर्णः । शुक्रऽसद्मनां । उषसां ।
अनीके ।
अयं । महान् । महता । स्कंभनेन उत् । द्यां । अस्तभ्नात् ।
वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५

अयं सोमश्चित्रदृशीकं विचित्रदर्शनं महार्घत्वेन दर्शनीयमर्णः सर्वस्य प्रेरकं सौरं ज्योतिर्विदत् । लंभयति । कस्मिन्काले । शुक्रसद्मनां शुक्रं निर्मलमंतरिक्षं सद्म सदनं यासां तासामुषसामनीके प्रमुखे । उषःकाल इत्यर्थः । अपि च महान् प्रवृद्धोऽयं सोमो महता स्वपिहेन स्कंभनेन स्कंभनसाधनेन मध्यवर्तिनांतरिक्षेण द्यां द्युलोकमुदस्तभ्नात् । ऊर्ध्वमस्थापयत् । यथाधो न पतति तथांतरिक्षं तस्य-धारत्वेन स्तभितमित्यर्थः । कीदृशः सोमः । वृषभो वृष्टेर्जनयिता । सोमाहुत्या हि वृष्टिर्जन्यते ॥ मरुत्वान्मरुद्भिर्युक्तः ।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

धृषत्पिब कलशे सोममिंद्र वृत्रहा शूर समरे वसूनां ।

माध्यंदिने सवन आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमस्मासु धेहि ॥ ६

वृषन्। पिब। कलशे। सोमं। इंद्र। वृत्रऽहा। शूर।
संऽअरे। वसूनां।
माध्यंदिने। सवने। आ। वृषस्व। रयिऽस्थानः। रयिं।
अस्मासु। धेहि॥ ६

हे शूर शौर्यवन्निंद्र त्वं वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हंता सन् वसूनां धनानां समरे संग्रामे निमित्तभूते सति कलशे द्रोणकलशेऽवस्थितं सोमं वृषन् वर्षन् यथा सवनि तथा पिब। अपि च माध्यंदिने सवने आ वृषस्व। आसिंचस्व। जठरं सोमेन पूरय। एवं हि माध्यंदिनं सवनं। किंच रयिस्थानो रयीणां धनानां स्थानभूतस्त्वं रयिं धनमस्मासु धेहि। धारय॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्र प्र णः पुरएतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अच्छ।
भवा सुपारो अतिपारयो नो भवा सुनीतिरुत वामनीतिः॥ ७

इंद्र। प्र। नः। पुरएताऽइव। पश्य। प्र। नः। नय। प्रऽतरं।
वस्यः। अच्छ।
भव। सुऽपारः। अतिऽपारयः। नः। भव। सुऽनीतिः।
उत। वामऽनीतिः॥ ७

हे इंद्र त्वं पुरएतेव पुरतो गंतेव नोऽस्मान् प्र पश्य। प्रकर्षेणेक्षस्व। यथा मार्गरक्षकः स्वयं पुरतो गच्छन्ननुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकान्पश्यति तथा पश्येत्यर्थः। तथा वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमच्छाभिमुख्येन प्रतरं प्रकृष्टतरमतिशयेन प्रणय। अस्मान्प्रापय। तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता दुःखेभ्यस्तारयिता भव। तथा नोऽस्मान् शत्रूनतिपारयः। शत्रूनतिक्रामय। सुनीतिः शोभननयनश्चास्माकं भव। उतापि च वामनीतिर्वननीयानां धननीयानां धनानां नेता भव। यद्वा वामदर्थं श्रेष्ठप्रापको भव॥

ऐंद्रे पशावुरुं न इत्येषा याज्या। सूत्रितं च। उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान् प्र ससाहिषे पुरुहूत शत्रून्। आ० ३. ७.। इति॥ लोककामैः सद्यःप्रसर्पणसमयेष्वेषा जप्या। सूत्रितं च। उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति जपंतः। आ० ५. ३.। इति॥ चातुर्विंशिकेऽप्येवमनेकेषु च द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्यैषा आरंभणीया। सूत्रितं च। उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति अच्छावाकस्यारंभणीया। आ० ७. ४.। इति॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्त्स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्ति।
ऋष्वा त इंद्र स्थविरस्य बाहू उप स्थेयाम शरणा बृहंता॥ ८

उरुं। नः। लोकं। अनु। नेषि। विद्वान्। स्वःऽवत्।
ज्योतिः। अभयं। स्वस्ति।
ऋष्वा। ते। इंद्र। स्थविरस्य। बाहू इति। उप। स्थेयाम।
शरणा। बृहंता॥ ८

हे इंद्र विद्वान् जानंस्त्वमुरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं स्वर्गाख्यं नोऽस्माननुनेषि। अनुगमय। तथा स्वर्वत्सुखवदभयं भयरहितं ज्योतिश्च स्वस्ति क्षेमेणानुनेषि। प्रज्ञानमनुगमय। हे इंद्र स्थविरस्य स्थूलस्य दृढस्य ते तव संबंधिनावृष्वा दर्शनीयौ बृहंता महांतौ बाहू त्वदीयौ हस्तौ शरणा शरणौ रक्षकौ रक्षकतयोपस्थेयाम। उपतिष्ठेम। स्थेर्गाद्व॥

॥ अथ नवमी ॥

वरिष्ठे न इंद्र वंधुरे धा वहिष्ठयोः शतावन्नश्वयोरा।
इषमा वक्षीषां वर्षिष्ठां मा नस्तारीन्मघवन्रायो अर्यः॥ ९

वरिष्ठे। नः। इंद्र। बंधुरे। धाः। वहिष्ठयोः। शतऽवन्।

अश्वयोः। आ।

इषं। आ। वक्षि। इषां। वर्षिष्ठां। मा। नः। तारीत्।

मघऽवन्। रायः। अर्यः॥ ९

हे इंद्र वरिष्ठ उरुतमे विस्तीर्णतमे बंधुरे आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः। धेहि। धारय। अपि च हे शतावन् शतसंख्यधनेंद्र वहिष्ठयोर्वोढृतमयोः। आकारः समुच्चये। अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय। तथेषामन्नानां मध्ये वर्षिष्ठां वृद्धतमामिषमन्नमावक्षि। अस्मदर्थमावह। आनय। हे मघवन् धनवन्निंद्र अर्यो धनस्य स्वाम्यन्यः कश्चिन्नोऽस्माकं रायो धनानि मा तारीत्। मा हिंसीत्॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्र मृळ मह्यं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां।

यत्किं चाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुषस्व कृधि मा देववंतं॥ १०

इंद्र। मृळ। मह्यं। जीवातुं। इच्छ। चोदय। धियं।

अयसः। न। धारां।

यत्। किं। च। अहं। त्वाऽयुः। इदं। वदामि। तत्।

जुषस्व। कृधि। मा। देवऽवंतं॥ १०

हे इंद्र मृळ। मृडय। अस्मान् सुखय। जीवातुं जीवनौषधं च मह्यं दातुमिच्छ। तथा धियं बुद्धिं चोदय। स्तुतिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय। तीक्ष्णीं कुरु। अयसो न धारामयोमयस्य खड्गादेर्धारामिव। सा यथा सूक्ष्मा तद्वत्सूक्ष्मां विषयां धियं चोदयेत्यर्थः। किंच त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् इदमिदानीं यत्किंच नाहं वदामि समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुषस्व। मा मां च देववंतं रक्षकैर्देवैरुपेतं कृधि। कुरु॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकत्रिंशो वर्गः॥

त्वायुस्त्वामिच्छन्निंद्रस्य त्रातुस्त्रातारमित्यनुष्टुप् क्वयः। ध्वनितं च। त्रातारमिंद्रम-वितारमिंद्रं मा ते अस्मा सप्तषष्टिरष्टौ। आ० २, १०.। इति॥

॥ सैषा एकादशी ॥

त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रं हवेहवे सुहवं शूरमिंद्रं ।

ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिंद्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विंद्रः ॥ ११

त्रातारं। इंद्रं। अवितारं। इंद्रं। हवेऽहवे। सुऽहवं।

शूरं। इंद्रं।

ह्वयामि। शक्रं। पुरुऽहूतं। इंद्रं। स्वस्ति। नः। मघऽवा।

धातु। इंद्रं ॥ ११

त्रातारं शत्रुभ्यः पालयितारमिंद्रमाह्वयामि। तथावितारं कामैस्तर्पयितारमिंद्रमाह्वयामि हवे हवे सर्वेष्वाह्वयनेषु सुहवं सुखेनाह्वातुं शक्यं शूरं शौर्यवंतं शक्रं सर्वकार्येषु शक्तं पुरुहूतं पुरुभिर्बहुभिः पालनार्थमाहूतमेवंविधमिंद्रं ह्वयामि। आहूय एवमाहूतो मघवा धनवान् स इंद्रः स्वस्त्यविनाशं नोऽस्मभ्यं धातु। ददातु। यद्वास्माकं विदधातु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रः सुत्रामा स्ववाँ अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः।

बाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२

इंद्रः। सुऽत्रामा। स्वऽवान्। अवःऽभिः। सुऽमृडीकः।

भवतु। विश्वऽवेदाः।

बाधतां। द्वेषः। अभयं। कृणोतु। सुऽवीर्यस्य। पतयः।

स्याम ॥ १२

सुत्रामा सुष्ठु त्राता स्ववान्धनवान् स इंद्रोऽवोभी रक्षणैः सुमृडीकः सुष्ठु सुखयिता भवतु। तथा च विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वान्वा स इंद्रो द्वेषो द्वेष्टॄन् शत्रून् बाधतां। हिनस्तु। अभयं भयरहितं चास्माकं कृणोतु। करोतु। वयं च तत्प्रसादात्सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य पतयः स्याम। भवेम ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम।

स सुत्रामा स्ववाँ इंद्रो अस्मे आराच्चिद्द्वेषः सनुतर्युयोतु॥ १३

तस्य। वयं। सुऽमतौ। यज्ञियस्य। अपि। भद्रे। सौमनसे।

स्याम।

सः। सुऽत्रामा। स्वऽवान्। इंद्रः। अस्मे इति। आरात्।

चित्। द्वेषः। सनुतः। युयोतु॥ १३

यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सुमतौ शोभनायामनुग्रहात्मिकायां बुद्धौ वयं स्याम। विषयभूता भवेम। तथा भद्रे कल्याणे सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीय स्याम। भवेम। स इंद्रोऽस्मास्वनुग्रहात्मिकां बुद्धिं सौमनस्यं च करोत्वित्यर्थः। सुत्रामा सुष्ठु त्राता स्ववान्धनवान् स इंद्रोऽस्मे अस्मत्त आराच्चित् दूरदेश एव द्वेषो द्वेष्टॄन् सनुतः। अंतर्हितनामैतत्। अंतर्हितान्युयोतु। पृथक्करोतु॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अव त्वे इंद्र प्रवतो नोर्मिर्गिरो ब्रह्माणि नियुतो धवंते

उरु न राधः सवना पुरूण्यपो गा वज्रिन्युवसे समिंदून्॥ १४

अव। त्वे इति। इंद्र। प्रऽवतः। न। ऊर्मिः। गिरः।

ब्रह्माणि। निऽयुतः। धवंते।

उरु। न। राधः। सवना। पुरूणि। अपः। गाः। वज्रिन्।

युवसे। सं। इंदून्॥ १४

हे इंद्र त्वे त्वां नियुतः स्तोतृगिरः स्तुत्यात्मिका वाचो ब्रह्माणि शस्त्ररूपाणि स्तोत्राणि चावधवंते। अवगच्छंति। तत्र दृष्टांतः। ऊर्मिर्जलसंघः प्रवतो न प्रवण-देशानिव। यथोच्छ्रितात्स्थलान्निम्नदेशं शीघ्रं गच्छति तद्वत्। नशब्दः समुच्चये।

उरूणि राधो राधांसि संभजनीयानि धनानि पुरूणि बहूनि सचना सचनानि वशतोऽभिषुताः सोमास्थानेनाधिगच्छंति। हे वज्रिन् यज्ञपतिरिंद्र अयो वसतीवर्याख्या गा गोविकारान् दध्यादीन् अपवादोर्मिंदून् सोमांश्च सं युवसे। सम्यक् मिश्रयसि। त्वां वयं वसतीवरीभिरभिषुत्य तं सोमवाहिरादिभिः संस्तुवंतोऽल्पकं संस्तुवंतोऽल्पकः॥

॥ अथ पंचदशी॥

क ईं स्तवत्कः पृणात्को यजाते यदुग्रमिन्मघवा विश्वहावेत्। पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभिः॥१५

कः। ईं। स्तवत्। कः। पृणात्। कः। यजाते। यत्।
उग्रं। इत्। मघऽवा। विश्वहा। अवेत्।
पादौऽइव। प्रऽहरन्। अन्यंऽअन्यं। कृणोति। पूर्वं।
अपरं। शचीभिः॥१५

कः स्तोतैनमिंद्रं स्तवत्। स्तुयात्। स्तोतुं शक्नुयात्। को वा पृणात्। एनं प्रीणयेत्। को वा यजाते। एनं हविर्भिर्यजेत यद्यस्मादयं मघवा धनवानिंद्र उग्रमित्तूग्रमेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वेत्ति जानाति सर्वदाप्य एव भवति तस्मात्कारणात् न कोऽप्येनं स्तोतुं प्रीणयितुं यष्टुं वा शक्नोतीति भावः। इतोऽपि स्तुत्यादेरविषय इत्याह यस्मादयमिंद्रः शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः पूर्वं प्रथमभाविनं संतं स्तोतारमपरं पश्चाद्भाविनं चान्यमन्यं परस्परव्यतिहारेण कृणोति करोति। यः प्रथमभावी उग्रः स्तोता तं जघन्यं करोति यश्च जघन्यः स्तोता तं मुख्यं करोति। तत्र दृष्टांतः। प्रहरन् पादाविव। यथा पादौ प्रहरन् मार्गे प्रक्षिपन् पुरुषः पूर्वं पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत्। अतोऽपि कारणादिंद्रः स्तुत्यादेरविषय इति भावः। एतदादिभिः पंचभिर्मंत्रैरिंद्रस्य स्वातंत्र्यं प्रतिपाद्यते॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वात्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी॥

शृण्वे वीर उग्रमुग्रं दमायन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः। एधमानद्विळुभयस्य राजा चोष्कूयते विश इंद्रो मनुष्यान्॥१६

ऋख्वे । वीरः । उग्रंऽउग्रं । दमंऽयन् । अन्यंऽअंन्यं ।

अति॑ऽनेनी॑यमानः ।

एधमानऽद्विट् । उभयस्य । राजा । चोष्कूयते । विशः ।

इंद्रः । मनुष्यान् ॥ १५

अयमिंद्रो वीरो वीर्यवानिति ऋख्वे । श्रूयते । किं कुर्वन् । उग्रमुग्रमुद्गूर्णमुद्गूर्णं बलिनं सर्वं प्रति दमायन् । दमः दमनं । बाधनमिच्छन् । अन्यमन्यं प्रथमं नेतव्यमन्यं पश्चान्नेतव्यं चान्यं पूर्वमपरं परस्परव्यवहारेण ज्योतन्नतिनेनीयमानोऽत्यंतं पुनः पुनर्नयन् । अपि चैधमानद्विट् एधमानानां वर्धमानानामसुन्वतां द्वेष्टोभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिंद्रो विशो निवेशयितॄन् स्वस्य परिचारकान्मनुष्यान् चोष्कूयते । रक्षणार्थं पुनः पुनराह्वयति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

परा पूर्वेषां सख्या वृणक्ति वितर्तुराणो अपरेभिरेति ।
अनानुभूतीरवधून्वानः पूर्वीरिंद्रः शरदस्तर्तरीति ॥ १७

परा । पूर्वेषां । सख्या । वृणक्ति । विऽतर्तुराणः ।

अपरेभिः । एति ।

अनंनुऽभूतीः । अवऽधून्वानः । पूर्वीः । इंद्रः । शरदः ।

तर्तरीति ॥ १७

अयमिंद्रः पूर्वेषां पूर्वभाविनां प्रयत्नानां कर्माणां कुर्वतां पुरुषाणां सख्या सखित्वानि पराष्वणक्ति । वर्जयति । अपि च वितर्तुराणस्तान् हिंसन् अपरेभिरपरैरुत्कृष्टैरप्यसौरपि कर्मोद्युद्यद्भिरेति । सख्यं प्राप्नोति । तथानाहुभूतीरपरिचरणाः प्रजा अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वीर्बह्वीः शरदः संवत्सरानयमिंद्रस्तर्तरीति । अत्यंतति-क्रामति । ज्योतिभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय ।

इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दश ॥ १८

रूपंऽरूपं । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं ।

प्रतिऽचक्षणाय ।

इंद्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते । युक्ताः । हि । अस्य ।

हरयः । शता । दश ॥ १८

अयमिंद्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपंरूपं तत्तदग्न्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भूप्राप्ताविति धातुः ॥ यद्वा स्वजनात्प्रतियत्न तत्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चेंद्रस्य तद्रूपमग्न्यादिदेवतास्वरूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियतदर्शनायायमग्निरयं विष्णुरयं रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपिचायमिंद्रो मायाभिः ॥ माया इति ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानैरात्मीयैः संकल्पैः पुरुरूपो बहुविधशरीरः सन् ईयते । बहून्यजमानान् गच्छति । ननु द्वावेवास्याश्वावेकश्च रथः कथमनेन युगपद्बहून् गच्छतीत्यत आह । अस्येंद्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता रथे योजिताः शता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेवं तस्माद्बहुशरीराणि स्वीकृत्य युगपद्विभुतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्ये मन्यंते इदि परमैश्वर्ये इत्यस्य धातोरर्थानुगमादिंद्रः परमात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदानंदरूपः । स एवोपाधिभिरंतःकरणैः प्रतिशरीरमवच्छिन्नः सन् जीवात्मेति व्यपदिश्यते । स एवानादिमायाशक्तिभिर्वियदादिजगदात्मना विवर्तते शब्दादिविषयग्रहणशीला इंद्रियवृत्तयश्च तेनैव संपन्नाः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्वास्तवं रूपं तस्य दर्शनायेति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते । रूपंरूपं । रूप्यत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिबिंबरूपः सन् सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोत् । तच्च प्राप्तं प्रतिबिंबरूपमस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियताकारस्य दर्शनाय भवति । स चेंद्रः परमेश्वरो मायाभिर्मायाशक्तिभिः पुरुरूपो वियदादिप्रपंचबहुविधरूपैरुपेतः सन् ईयते । चेष्टते एतदप्यस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति ।

अस्य च दश शता सहस्रसंख्याका हरय इंद्रियवृत्तय युक्ता विषयव्यापायोद्युक्ताः- संति। तदप्यस्य वास्तवरूपस्य दर्शनाय भवतीति। एवं स्थूलसूक्ष्मशरीरयोर्विंश- दादिमज्ञानप्रपंचस्य च तत्त्वज्ञानप्रवृत्तमनया प्रख्यापादीति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

युजानो हरिता रथे भूरि त्वष्टेह राजति ।

को विश्वाहा द्विषतः पक्ष आसत उतासीनेषु सूरिषु ॥ १९

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्टा । इह । राजति ।

कः । विश्वाहा । द्विषतः । पक्षः । आसते । उत ।

आसीनेषु । सूरिषु ॥ १९

हरिता हरितावश्वौ रथे युजानो योजयन् त्वष्टा दीप्त इंद्र इह त्रैलोक्ये भूरि भूरिषु बहुषु प्रदेशेषु राजति दीप्यते उतापि च सूरिषु स्तोतृषु यज्ञकर्तृष्वासीनेषु सत्सु विश्वाहा सर्वदेंद्रादन्यः को नाम द्विषतः शत्रोः पक्षः पार्श्वो बाधकः सन् आसते। आस्ते। इंद्र एव सर्वदा शत्रून्बाधते इत्यर्थः। यद्वा पक्ष इति सकारीन्नं समीपवचनं। इंद्रादन्यः को नाम द्विषतः शत्रोः समीप आसते। आस्ते। इंद्र एव निर्भयः सन् शत्रुसमीपे स्थातुं शक्नोतीति भावः ॥

॥ अथ विंशी ॥

अगव्यूति क्षेत्रमागन्म देवा उर्वी सती भूमिरंहूरणाभूत् ।

बृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्था सते जरित्र इंद्र पंथां ॥ २०

अगव्यूति । क्षेत्रं । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती ।

भूमिः । अंहूरणा । अभूत् ।

बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽइष्टौ । इत्था । सते । जरित्रे ।

इंद्र । पंथां ॥ २०

अत्रोक्तं। अरण्ये निर्जने गर्गो देशान् भूमिं बृहस्पतिं। इंद्रं चास्तौत्स्वरक्षार्थमृचा मार्गच्युतोऽनयेति॥ अगव्यूतीत्यत्र देवान् पादे भूमिमथोत्तरे। बृहस्पतिं तृतीये तु इंद्रं एवोत्तमे स्तुत इति च॥ हे देवा अगव्यूत्यगोचरं गोभिश्चाररहितं क्षेत्रं देशमागन्म। आगताः स्मः। अतो मां रक्षतेति शेषः। उर्वी विस्तीर्णा सती भूमिरंहूरणा। अंहस आहंतारो दस्यवः। तेषां रमणा रमयित्र्यभूत्। अपि च। अस्मानतः स्थानात् रक्षत। हे बृहस्पते त्वं गविष्टौ गवामन्वेषण उपाये प्रचिकित्स। प्रवेदय। इत्थेत्थमनेन प्रकारेण सते भवते दुःखमनुभवते जरित्रे स्तोत्रे मह्यं हे इंद्र पंथां पंथानं मार्गं प्रचिकित्स। प्रज्ञापय॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी॥

दिवेदिवे सदृशीरन्यमर्धं कृष्णा असेधदप सद्मनो जाः।

अहन्दासा वृषभो वस्नयंतोदव्रजे वर्चिनं शंबरं च॥ २१

दिवेऽदिवे। सऽदृशीः। अन्यं। अर्धं। कृष्णाः। असेधत्। अप। सद्मनः। जाः।

अहन्। दासा। वृषभः। वस्नऽयंता। उदऽव्रजे। वर्चिनं। शंबरं। च॥ २१

अयमिंद्रः सद्मनः सदनात्स्वकीयादंतरिक्षैकदेशात्स्थानाज्जाः जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् सदृशीस्तुल्यरूपाः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीर्दिवे दिवे प्रतिदिवसमपासेधत्। निवर्तयति। किमर्थं। अन्यमर्धमपरमर्धं परं भागं प्रकाशयितुं। अहोरात्रात्मकस्य दिवसस्य हि रात्रिरेको भागः। अपि च वृषभो वर्षयिता स इंद्रो दासा दासावुपक्षपयितारौ यज्ञकर्मणां वस्नयंता। वस्नं निवासहेतुभूतं ... तदिच्छंतौ वर्चिनं शंबरं चैतत्संज्ञावसुरावुदव्रजे। उदकानि व्रजंत्यस्मिन्नित्युदव्रजो देशविशेषः। तस्मिन्नहन्। हतवान्।

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्रस्तोक इन्नु राधसस्त इंद्र दश कोशयीर्दश वाजिनोऽदात्।

दिवोदासादतिथिग्वस्य राधः शांबरं वसु प्रत्यग्रभीष्म ॥ २२

प्रऽस्तोकः। इत्। नु। राधसः। ते। इंद्र। दश। कोशयीः।

दश। वाजिनः। अदात्।

दिवः॒ऽदासात्। अतिथिऽग्वस्य। राधः। शांबरं। वसु।

प्रति। अग्रभीष्म ॥ २२

एतदाद्यास्तु चतसृषु सृंजयपुत्रस्य प्रस्तोकस्य राज्ञो दानस्तुतिः। स एव दिवोदासोऽश्वयोऽतिथिग्व इति चाख्यायते। हे इंद्र ते तव राधसः आराधयितुः स्तोतुः। चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। त्वां स्तुवते मह्यं गर्गाय प्रस्तोको राजा दश कोशयीः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वांश्च नु क्षिप्रमदात्। प्रायच्छत्। इदिति पूरणः। वयं च स एव दिवोदासादेतस्मात्प्रस्तोकाद्दत्तं धनं प्रत्यग्रभीष्म। प्रतिगृहीतवंतः। कीदृशं। अतिथिग्वस्य तस्यैव प्रस्तोकस्य स्वभूतं राधो राधकं शांबरं शंबरादसुरादागतं। शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥ २३

दश। अश्वान्। दश। कोशान्। दश। वस्त्रा। अधिऽभोजना।

दशो इति। हिरण्यऽपिंडान्। दिवः॒ऽदासात्। असानिषं ॥ २३

दश दशसंख्याकानश्वान् दशसंख्याकान् हिरण्यपूर्णान् कोशानधिभोजना। भोजनमिति धननाम। अधिकं धनं येषां मूल्यं। तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानेतान् सर्वान्दिवोदासात्प्रस्तोकादहमसानिषं। समभजं। लब्धवानस्मि ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अथर्वभ्यः ।
अश्वथः पायवेऽदात् ॥ २४

दश । रथान् । प्रष्टिऽमतः । शतं । गाः । अथर्वऽभ्यः ।
अश्वथः । पायवे । अदात् ॥ २४

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः प्रष्टिश्चिपद आधारः । तद्वद्युक्तानीति प्रष्टयोऽश्वाः । तद्युक्तान्रथान् शतं शतसंख्याका गाश्चाथर्वभ्योऽथर्वगोत्रेभ्य ऋषिभ्यः पायवे भरद्वाजपुत्रायैतत्संज्ञायाश्चश्वत्थे वाश्वथोऽश्वथानेतत्संज्ञः प्रस्तोकोऽदात् । दत्तवान् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्त्सार्ञ्जयो अभ्ययष्ट ॥ २५

महि । राधः । विश्वऽजन्यं । दधानान् । भरत्ऽवाजान् ।
सार्ञ्जयः । अभि । अयष्ट ॥ २५

विश्वजन्यं सर्वजनहितं महि महद्राधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भरद्वाजपुत्रानस्मान् सार्ञ्जयः सृञ्जयपुत्रः प्रस्तोकोऽभ्ययष्ट । अपूजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्स्त्रिंशो वर्गः ॥

वनस्पत इत्येषा रथारोहणे विनियुक्ता । सूत्रितं च । वनस्पते वीड्वंगो हि भूया इत्येतयान्यान्यपि यानसत्यानि । आ० सू० २. ६. । इति ॥

॥ सैषा षड्विंशी ॥

वनस्पते वीड्वंगो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।
गोभिः संनद्धो असि वीळयस्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि ॥ २६

वनस्पते। वीडुऽअङ्गः। हि। भूयाः। अस्मत्ऽसखा।

प्रऽतरणः। सुऽवीरः।

गोभिः। संऽनद्धः। असि। वीळयस्व। आऽस्थाता। ते।

जयतु। जेत्वानि॥ २६

हे वनस्पते वनस्पतिविकार रथ त्वं वीड्वङ्गो दृढावयवो भूयाः। भव। अस्मत्सखा वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव। प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः शोभनैर्वीरैः शूरभटैः पुत्रादिभिर्वा युक्तश्च भव। अपि च त्वं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः संनद्धोऽसि। सम्यग्बद्धो भवसि। तादृशस्त्वं वीळयस्व। अस्मान्दृढीकुरु। ते तवास्थाता त्वय्यवस्थितो रथी च जेत्वानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योज उद्भृतं वनस्पतिभ्यः पर्याभृतं सहः।
अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिंद्रस्य वज्रं हविषा
रथं यज॥ २७

दिवः। पृथिव्याः। परि। ओजः। उत्ऽभृतं। वनस्पतिऽभ्यः।
परि। आऽभृतं। सहः।
अपां। ओज्मानं। परि। गोभिः। आऽवृतं। इंद्रस्य।
वज्रं। हविषा। रथं। यज॥ २७

दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चोद्भृतमुद्धृतं सारत्वेनोपात्तं यदोजो बलमस्ति तद्रूपं। वनस्पतिविकारत्वाद्रथस्य। वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभूताः ते च द्युसंबंधिभिरुदकैः प्रवृद्धाः। अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमुपपन्नं॥ परि पंचम्यर्थानुवादी [illegible] वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः। परि पूर्ववत्। आभृतमाहृतं सहो बलरूपमपां उदकानामोज्मानं प्रेरकं। यद्वोज्मा वेगः। अपां वेग एव वेगमानं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः परितः आवृतमावेष्टितमिंद्रस्य वज्रं वज्रैकदेशं। श्रूयते हि। इंद्रो

प्रत्वाय यज्ञस्तदयच्छत् स त्रेधा व्यभवत् यज्ञस्तृतीयं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयमिति। एवंगुणविशिष्टं रथं हविषा पुरोडाशादिना हे अध्वर्यो यजननेपोत्तरा च रथदेवत्यस्य हविषो याज्यानुवाक्ये लिंगादवगंतव्ये॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः।
सेमां नो हव्यदातिं जुषाणो देव रथ प्रति हव्या गृभाय॥ २८

इंद्रस्य। वज्रः। मरुतां। अनीकं। मित्रस्य। गर्भः।
वरुणस्य। नाभिः।
सः। इमां। नः। हव्यऽदातिं। जुषाणः। देव। रथ।
प्रति। हव्या। गृभाय॥ २८

यो रथ इंद्रस्य वज्र उक्तप्रकारेण वज्रैकदेशो मरुतामेतत्संज्ञानां देवगणानाम-नीकमग्रभूतं तद्वच्छीघ्रगामी मित्रस्याहरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतर्वर्तमानः। अहनि हि रथः संचरति। वरुणस्य रात्र्यभिमानिदेवस्य नाभिर्नाभिस्थानीयः। नाभिर्यथा देहमध्ये नैश्चल्येनावतिष्ठते तद्वद्रात्रौ क्वचिदेव स्थितः। हे देव द्योतमान रथ य उक्तगुणः स तादृशस्त्वमिमां नोऽस्मदीयां हव्यदातिं हविर्दानवतीं यागक्रियां जुषाणः सेवमानः सन् हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवींषि प्रतिगृभाय। प्रतिगृहाण॥

परेषा तृचेन संग्रामे दुंदुभिमाशंसीनीयः। सूत्रितं च। उप श्वासय पृथिवी मुत द्यामिति तृचेन दुंदुभिमभिमृशत। आ० सू० २, ११, । इति॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

उप श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुतां विष्ठितं जगत्।
स दुंदुभे सजूरिंद्रेण देवैर्दूराद्दवीयो अप सेध शत्रून्॥ २९

उप। श्वासय। पृथिवीं। उत। द्यां। पुरुऽत्रा। ते। मनुतां।
विऽस्थितं। जगत्।

स: । दुंदुभे । सऽजूः । इंद्रेण । देवैः । दूरात् । दवीयः ।

अप । सेध । शत्रून् ॥ २९

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च द्यां दिवमुपश्वासय। आत्मीयेन जयघोषेणाश्वासय। यथा लोकद्वयं त्वदीयेन शब्देनापूरितं भवति तादृशं शब्दं कुर्वित्यर्थः। अपि च विष्ठितं विशेषेण स्थितं स्थावरं जंगमं चोभयविधं प्राणिजातं ते त्वदीयं शब्दं पुरुत्रा बहुधा मनुतां। मन्यतां। जानातु। हे दुंदुभे स त्वमिंद्रेणान्यैर्देवैश्च सजूः सह दूराद्दवीयो दूरादपि दूरतरं शत्रूनस्मदीयानपसेध। अपगमय। अत्र निरुक्तं। दुंदुभिरिति शब्दानुकरणं द्रुमो भिन्न इति वा दुंदुभ्यतेर्वा स्याच्छब्दकर्मणः। नि० ९, १२, । इत्यादि ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

आ क्रंदय बलमोजो न आधा निः ष्टनिहि दुरिता बाधमानः।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीड़यस्व ॥ ३०

आ । क्रंदय । बलं । ओजः । नः । आ । धाः । नि ।

स्तनिहि । दुःऽइता । बाधमानः ।

अप । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इंद्रस्य । मुष्टिः ।

असि । वीड़यस्व ॥ ३०

हे दुंदुभे आक्रंदय। अस्मच्छत्रूनरोदय। बलं सेनारूपमोजः शरीरबलं च नोऽस्मभ्यमाधाः। आधेहि। प्रयच्छ। तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो हिंसंस्त्वं निःष्टनिहि। नितरां शब्दं कुरु॥ स्तन शब्द इति धातुः॥ हे दुंदुभे दुच्छुना दुःखहेतुभूतं शुनं सुखं यासां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मत्स्थानादपप्रोथ। बाधस्व। त्वं चेंद्रस्य मुष्टिरसि। मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि। अतोऽस्मान्वीड़यस्व। दृढीकुरु॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमद्दुंदुभिर्वावदीति।

समश्वपर्णाश्चरंति नो नरोऽस्माकमिंद्र रथिनो जयंतु॥ ३१

आ। अमूः। अज। प्रतिऽआवर्तय। इमाः। केतुऽमत्।

दुंदुभिः। वावदीति।

सं। अश्वऽपर्णाः। चरंति। नः। नरः। अस्माकं। इंद्र।

रथिनः। जयंतु॥ ३१

अस्याः पूर्वार्धो दुंदुभिदेवत्य उत्तरार्धश्चैंद्रः। यद्वोभावप्यर्धर्चावैंद्रौ। हे इंद्र अमूः शत्रुषु स्थिताश्च गा आज। अस्मान्प्रत्यागमय। इमाः अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जिहीर्षिताः प्रत्यावर्तय। प्रतिनिवर्तय। अयं च दुंदुभिः केतुमत् प्रज्ञानवत् यथा सर्वैर्ज्ञायते तथा वावदीति। भृशं शब्दं करोति। अश्वपर्णा अश्वपतना अश्ववाहाश्च नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः संचरंति। शत्रुभिर्युध्यमाना वर्तंते। तथा सति हे इंद्र अस्माकं रथिनो रथारूढाः पुरुषाः शत्रून् जयंतु॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचत्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

अथाष्टमाध्याय आरभ्यते। षष्ठमंडलस्य चतुर्थेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याख्यातानि। यज्ञायज्ञेति द्वाविंशत्यृचं पंचमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षं। अत्रानुक्रम्यते। यज्ञायज्ञा द्व्यधिका शंयुस्तृणपार्थिवं पृश्निसूक्तं प्रगाथो बृहती महासतोबृहती महाबृहत्यंत्याबृहती प्रगाथावित्याद्योऽन्त्यः ककुभः प्रगाथाः पुरउष्णिग्बृहत्यतिजगतीति मारुत्योऽंत्यास्तिस्रो दासां लिंगोक्तदेवताः काकुभः प्रगाथः पुरउष्णिगबृहतीति पैष्णयोर्बृहती महाबृहती यवमध्यांत्यानुष्टुप् मारुत्योऽंत्या द्यावाभूम्योर्वा पृश्नेर्वेति। यज्ञायज्ञा व इत्येषा बृहती। तृतीयद्वादशका आष्टकेति तल्लक्षणसद्भावात् द्वितीया सतोबृहती। अयुजौ जागतौ सतोबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात्। तृतीया चतुर्थी बृहतीसतोबृहत्यौ पंचमी बृहती षष्ठी महासतोबृहती। अष्टाक्षरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरा द्वौ पादौ सा महासतोबृहती। सप्तमी महाबृहती। अष्टाक्षराश्चत्वारः पादा एको द्वादशाक्षरः सा महाबृहती। अष्टमी महासतोबृहती। अष्टिनस्त्रयो द्वौ जागतौ सा महासतोबृहती। नवमी बृहती दशमी सतोबृहती। एता दशाग्निदेवत्याः। एकादशी ककुप्। मध्यमो यदि द्वादशाक्षर उभयतोऽष्टकौ द्वौ पादौ सा ककुप् द्वादशी सतोबृहती त्रयोदशी पुरउष्णिक्। आद्यो जागतो द्वितीया तृतीयौ गायत्रौ सा पुरउष्णिक्। चतुर्दशी बृहती पंचदश्यतिजगती द्विपंचाशदक्षरा। एकादश्याद्याः पंच मरुद्देवताकाः। त्रयोदश्यादीनां तिसृणां लिंगोक्ता इंद्रादयो वा देवताः। षोडशी ककुप् सप्तदशी सतोबृहत्यष्टादशी पुरउष्णिगेकोनविंशी बृहती। षोडश्यादीनां चतसृणां पूषा देवता। विंशी बृहत्येकविंशी यवमध्या महाबृहती। आद्यौ द्वावष्टकौ तृतीयो द्वादशकश्चतुर्थपंचमावष्टकौ सती यवमध्या महाबृहती। विंश्येकविंश्योः पृश्निसूक्तमित्युक्तत्वान्मरुतां माता पृश्निर्देवता। द्वाविंश्यनुष्टुप्। स चापि पृश्निदेवत्या द्यावाभूमिदेवत्या वा॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः। आग्निमारुते यज्ञायज्ञा व इत्ययं स्तोत्रियप्रगाथः। सूत्रितं च। यज्ञायज्ञा वो अग्नये देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ५. २०. । इति॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरागिरा च दक्षसे।

प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषं ॥ १

यज्ञाऽयज्ञा। वः। अग्नये। गिराऽगिरा। च। दक्षसे।

प्रऽप्र। वयं। अमृतं। जातऽवेदसं। प्रियं। मित्रं।

न। शंसिषं ॥ १

हे स्तोतारो वो यूयं यज्ञा यज्ञे यज्ञे सर्वेषु यागेषु दक्षसे प्रवृद्धायाग्नये गिरा गिरा स्तुतिरूपया वाचा वाचा स्तोत्रं कुरुतेति शेषः। चशब्दो भिन्नक्रमो यद्यपादान्तरो द्रष्टव्यः। यूयं च स्तोत्रं कुरुत। वयं अपि प्रप्र शंसिषं। प्रशब्दोपोदः पादपूरणइति प्रशब्दस्य द्विरुक्तिः पादपूरणार्था। व्यत्ययेनैकवचनं। छांदसो लुङ्॥ प्रशंसाम कीदृशं अमृतं मरणरहितं जानवेतसंजातानांवेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा मित्रं न सखिभूतमिव प्रियमनुकूलं॥ यद्वा व्यत्ययेन त्वं मित्यस्य वसादेशः। अग्नय इति च कर्मणि चतुर्थी। क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात्। यज्ञायज्ञेति निपातश्चेदर्थे वर्तते। दक्षस इति च दक्षेर्वृद्धिकर्मणोऽन्तर्भावितण्यर्थाल्लुटि रूपं। तथा योगात् निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः॥ तत्रायमर्थः। हे स्तोतस्त्वं यज्ञे यज्ञ एतमग्निं गिरा गिरा स्तुत्या दक्षसे च वर्धयसि चेत् वयममृतत्वादिगुणकं तं प्रशंसाम॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऊर्जो नपातं स हिनायमस्मयुर्दाशेम हव्यदातये।

भुवद्वाजेष्वविता भुवद्वृध उत त्राता तनूनां ॥ २

ऊर्जः। नपातं। सः। हिन। अयं। अस्मऽयुः। दाशेम।

हव्यऽदातये।

भुवत्। वाजेषु। अविता। भुवत्। वृधः। उत। त्राता।

तनूनां ॥ २

ऊर्जोऽन्नस्य बलस्य वा नपातं पुत्रं प्रशंसिषमित्यनुषंगात् प्रशंसामेत्यर्थः । हिनेति निपातद्वयसमुदायो हीत्यस्यार्थे । स खल्वयमग्निरस्मयुरस्मान्कामयमानो भवति । वयं च हव्यदातये हव्यानां हविषां देवेभ्यो दाने तस्मा अग्नये दाशेम । हवींषि दद्याम । स चाग्निर्वाजेषु संग्रामेष्ववित्ता रक्षिता वृधो वर्धकश्चास्माकं अभवत् । भवतु । उतापि च तनूनां तनयानामस्य पुत्राणां च त्राता रक्षिता भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा ह्यग्ने अजरो महान्विभास्यर्चिषा ।

अजस्रेण शोचिषा शोशुचच्छुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि ॥ ३

वृषा । हि । अग्ने । अजरः । महान् । विऽभासि । अर्चिषा ।

अजस्रेण । शोचिषा । शोशुचत् । शुचे । सुदीतिऽभिः ।

सु । दीदिहि ॥ ३

अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता अजरो जरारहितो महान् गुणैरधिक एवंभूतस्त्वमर्चिषा दीप्त्या विभासि हि । विशेषेण प्रकाशसे खलु । हे शुचे दीप्ताग्ने अजस्रेणाविच्छिन्नेन शोचिषा तेजसा शोशुचत् भृशं दीप्यमानस्त्वं सुदीतिभिः सुदीप्तिभिः सुदिदिह । सुष्ठुवान्दीपय । प्रकाशय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महो देवान्यजसि यक्ष्यानुषक्तव क्रत्वोत दंसना ।

अर्वाचः सीं कृणुह्यग्नेऽवसे रास्व वाजोत वंस्व ॥ ४

महः । देवान् । यजसि । यक्षि । आनुषक् । तव । क्रत्वा ।

उत । दंसना ॥

अर्वाचः । सीम् । कृणुहि । अग्ने । अवसे । रास्व । वाजा ।

उत । वंस्व ॥ ४

हे अग्ने त्वं महो महतो देवान्यजसि । यजमानानां यज्ञे हविर्भिः पूजयसि । अतोऽस्माकमपि यज्ञं आनुषक् आनुपूर्व्यं संततं तथा भवति तथा यक्षि । तान्देवान्यज तदर्थं तव क्रत्वा प्रज्ञयापि च दंसना कर्मणा च । बोधिति परिचरणार्थः । तान् सर्वान्देवानर्वाचोऽस्मदभिमुखान् आवह कुर्वनयेऽसमदभिमुखयेत्यर्थः । तथा वाजा- वाजान् हविर्लक्षणान्यन्नानि । राय । तेभ्यो देवेभ्यो देहि । उतापि च त्वमपि वंस । तुभ्यं प्रत्तानि हवींषि संभजस्व ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यमापो अद्रयो वना गर्भमृतस्य पिप्रति ।

सहसा यो मथितो जायते नृभिः पृथिव्या अधि सानवि ॥ ५

यं । आपः । अद्रयः । वना । गर्भं । ऋतस्य । पिप्रति ।
सहसा । यः । मथितः । जायते । नृऽभिः । पृथिव्याः ।

अधि । सानवि ॥ ५

आपो वसतीवर्याख्या अद्रयो ग्रावाणो वना वनानि काष्ठानि च ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भवद्वर्तमानं यमग्निं पिप्रति पूरयंति । यद्वापः सलिलरूपा अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं वाडवरूपं द्युतदावरूपेण वर्तमानं यमग्निं पिप्रति पूरयंति । यश्चाग्निर्नृभिर्नेतृभिरध्वर्युभिः सहसा बलेन मथितः सन् पृथिव्या अधि भूमेरुपरि सानवि समुच्छ्रिते उत्कृष्टे देवयजनदेशे जायते प्रादुर्भवति स त्वं वंसेत्यन्वयः । यद्वा यः पप्रावित्यनया संबंधः ॥ ५

॥ इति चतुर्थाष्टके प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यः पप्रौ भानुना रोदसी उभे धूमेन धावते दिवि ।

तिरस्तमो ददृश ऊर्म्यास्वा श्यावास्वरुषो वृषा श्यावा

अरुषो वृषा ॥ ६

आ । यः । पप्रौ । भानुना । रोदसी इति । उभे इति ।

धूमेन । धावते । दिवि ।

तिरः। तमः। ददृशे। ऊर्म्यासु। आ। श्यावासु। अरुषः।

वृषा। आ। श्यावाः। अरुषः। वृषा॥ ६

योऽग्निर्भानुना दीप्त्या रोदसी द्यावापृथिव्यावापप्रौ आपूरयति स धूमेन दिव्यन्तरिक्षे धावते। गच्छति। धूमो हि मेघात्मना परिणतः सन्नन्तरिक्षे गच्छति। वायंकारतयेरन्धेदमिव यदा तमसमन्त्वमानुपश्यंती। अपि पायवत्य आरोचमानो वृषा वर्षिता शावानाभिरंगुपन्तोऽग्निः श्यावासु श्यामवर्णासु तम्याल्वम्यासु। रात्रिमानेन ह। निवासे तयोऽंधकारं तिरस्कृत्वा सर्वतोददृशे। 'हृश्यते। श्यावाः श्यामवर्णा रात्रीरा तिष्ठति। अरुषो वृषेति पुनरुक्तिरादरार्था पादपूरणार्था वा॥

॥ अथ सप्तमी॥

इळाभिरग्ने अर्चिभिः शुक्रेण देव शोचिषा।

भरद्वाजे समिधानो यविष्ठ्य रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक

दीदिहि॥ ७

इळत्ऽभिः। अग्ने। अर्चिःऽभिः। शुक्रेण। देव। शोचिषा।

भरत्ऽवाजे। संऽइधानः। यविष्ठ्य। रेवत्। नः। शुक्र।

दीदिहि। द्युऽमत्। पावक। दीदिहि॥ ७

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतम शुक्र दीप्ताग्ने शुक्रेण निर्मलेन शोचिषा तेजसा भरद्वाजेऽस्मत्पितरि समिधानः समिध्यमानस्त्वं इळद्भिर्बृहद्भिरर्चिभिस्तेजोभि-नोऽस्मदर्थं रेवद्धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि। दीप्यस्व। तथा पावक हे शोधकाग्ने द्युमद् द्योतमानेन च युक्तं यथा भवति तथा दीदिहि। दीप्यस्व॥

॥ अथाष्टमी॥

विश्वासां गृहपतिर्विशामसि त्वमग्ने मानुषीणाम्।

शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यंहसः समेद्धारं शतं हिमाः स्तोतृभ्यो

ये च ददति॥ ८

विश्वा॑सां। गृहऽप॑तिः। वि॒शाम्। असि॑। त्वम्। अ॒ग्ने॒।
मानु॑षीणाम्।
श॒तम्। पूः॒ऽभिः। य॒वि॒ष्ठ॒। पा॒हि॒। अंह॑सः। स॒म्ऽइ॒द्धार॑म्।
श॒तम्। हिमाः॑। स्तो॒तृऽभ्यः॑। ये। च॒। दद॑ति॥ ८

हे अग्ने त्वं मानुषीणां मनोरपत्यभूतानां विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां गृहपतिरसि। गृहस्वामी भवसि। हे यविष्ठ युवतमाग्ने समिद्धारं शतं हिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् समेधारं त्वां सम्यगिंधनकर्तारं मां शतं शतेन शतसंख्याकैः पूर्भिः पालकैरंहसः पापादापद्भ्यः पाहि। रक्ष। ये च स्तोतृभ्यो ददति धनं तान् रपि धनस्य दातारं प्रयच्छंति तांश्च पाहि॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं नं॑श्चि॒त्र ऊ॒त्या वसो॒ राधां॑सि चोदय।
अ॒स्य रा॒यस्त्वम॑ग्ने र॒थीर॑सि वि॒दा गा॒धं तु॒चे तु नः॑॥ ९

त्वम्। नः॒। चि॒त्रः। ऊ॒त्या। वसो॒ इति॑। राधां॑सि। चो॒द॒य॒।
अ॒स्य॥ रा॒यः। त्वम्। अ॒ग्ने॒। र॒थीः। असि॑। वि॒दाः। गा॒धम्।
तु॒चे। तु। नः॒॥ ९

हे वसो वासकाग्ने चित्रो दर्शनीयस्त्वमूत्या रक्षया सह राधांसि धनानि नोऽस्मभ्यं चोदय। प्रेरय। अस्य सर्वत्र लोके परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्वं रथीरसि। रंहिता नेता भवसि। अतः कारणादस्मभ्यं धनानि प्रेरयेत्यर्थः। अपि च नोऽस्माकं तुचे। अपत्यनामैतत्। अपत्यायापतनहेतुभूताय पुत्रादये गाधं प्रतिष्ठां क्षिप्रं विदाः। लंभय॥

॥ अथ दशमी ॥

पर्षि॑ तो॒कं तन॑यं प॒र्तृभि॒ष्ट्वमद॑ब्धै॒रप्र॑युत्वभिः।
अग्ने॒ हेळां॑सि॒ दैव्या॑ युयो॒धि नोऽदे॑वानि॒ ह्वरां॑सि च॥ १०

पाहि । तोकं । तनयं । पर्तृऽभिः । त्वं । अदब्धैः ।

अप्रयुत्वऽभिः ।

अग्ने । हेळांसि । दैव्या । युयोधि । नः । अदेवानि ।

हरांसि । च ॥ १०

हे अग्ने त्वमदब्धैः केनाप्यहिंसितैरप्रयुत्वभिः । यौतिरत्र पृथग्भावार्थः अपृथग्भूतैः संहतैः पर्तृभिः पालनसाधनैस्तोकं पुत्रं तनयं पौत्रं च पाहि । पालय । दैव्या देवसंबंधीनि च हेळांसि क्रोधान्नोऽस्मत्तो युयोधि । पृथक्कुरु । अदेवानि मनुष्यसंबंधीनि च हरांसि हिंसनानि चास्मत्तः पृथक्कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सखायः सबर्दुघां धेनुमजध्वमुप नव्यसा वचः ।

सृजध्वमनपस्फुरां ॥ ११

आ । सखायः । सबःऽदुघां । धेनुं । अजध्वं । उप । नव्यसा ।

वचः ।

सृजध्वं । अनपऽस्फुरां ॥ ११

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजः सबर्दुघां । सबरिति पयसो नाम । अमरणहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्रीं धेनुं गामाजध्वं । अभिगच्छत । प्रापुत । केन साधनेन । नव्यसा नवीयसा नवतरेण वचो वचसाङ्गनरूपेण शब्देन । तदनंतरमनपस्फुरां । स्फुरतिर्वधकर्मा । अनपबाध्यां तां धेनुमुपसृजध्वं । वत्सेनोपसृष्टां कुरुत । महद्वेत्सत्वात् महतां यागाय पयो दोग्धुमिति शेषः । अथवा मरुतां माता पृश्न्याख्या माध्यमिका वाग्धेनुः । हे सखाय स्तोतारः सबर्दुघां मरुज्जनहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्रीं धेनुं पृश्निं नव्यसा नवतरेण वचसा स्तोत्रेणोपाजध्वं । उपागच्छत । अनपस्फुरामनुपबाधनीयां तां सृजध्वं । बंधनाद्विसृजत । मुंचत । ईदृशी मरुतां धेनुर्मरुतां माता किमु यज्ञार्थं तेषां माहात्म्यमिति मरुत्स्तुतिः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

या शर्धाय मारुताय स्वभानवे श्रवोऽमृत्यु धुक्षत ।

या मृळीके मरुतां तुराणां या सुम्नैरेवयावरी ॥ १२

या । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुक्षत ।

या । मृळीके । मरुतां । तुराणां । या । सुम्नैः । एवऽयावरी ॥ १२

या धेनुरमृत्यु मरणरहितं श्रवोऽन्नं पयोलक्षणं मारुताय मरुत्संघाय धुक्षत अधुक्षत् । कीदृशाय । शर्धाय प्रसहनशीलाय स्वभानवे स्वायत्तदीप्तये । याच तुराणां क्षिप्रकारिणां मरुतां मृळीके सुखे तत्परा वर्तते । या च सुम्नैः सुखैर्हेतुभूतैरेवयावरी एवैर्गंतृभिरश्वैर्गमनस्थानैर्हेतुकैर्वा सह यात्यन्येषामपि सुखार्थं हरितवी । सह्यागच्छंती तां धेनुमुपाजध्वमिति पूर्वेणान्वयः । अत्रापि पूर्ववन्मरुत्स्तुतिरधिगंतव्या ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

भरद्वाजायाव धुक्षत द्विता ।

धेनुं च विश्वदोहसमिषं च विश्वभोजसं ॥ १३

भरत्ऽवाजाय । अव । धुक्षत । द्विता ।

धेनुं । च । विश्वऽदोहसं । इषं । च । विश्वऽभोजसं ॥ १३

हे मरुतो भरद्वाजायास्मै द्विता द्वितयमवधुक्षत । किं तद्द्वितयं । धेनुं च गां चेषं चान्नं च । कीदृशीं धेनुं । विश्वदोहसं विश्वस्य व्याप्तस्य यज्ञस्य दोग्ध्रीं । कीदृशमन्नं । विश्वभोजसं सर्वेषां भोगपर्याप्तं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तं व इंद्रं न सुक्रतुं वरुणमिव मायिनं ।

अर्यमणं न मंद्रं सृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुष आदिशे ॥ १४

तं। वः। इंद्रं। न। सुऽक्रतुं। वरुणंऽइव। मायिनं।

अर्यमणं। न। मंद्रं। सृप्रऽभोजसं। विष्णुं। न। स्तुषे।

आऽदिशे॥ १४

हे मरुद्गण त्वं तादृशं वरुणं स्तुषे। स्तौमि। किमर्थं। आदिशे आदेशनाय धनानामभिमतस्य दानाय प्रदानाय। कीदृशं त्वां। इंद्रं नेंद्रमिव सुक्रतुं शोभनकर्माणं वरुणमिव मायिनं प्रज्ञावंतं प्रज्ञायमानमर्यमणं नार्यमणमिव मंद्रं स्तुत्यं विष्णुं न विष्णुमिव सृप्रभोजसं प्रसृतधनं। यदा त्वशब्दा लिंगोक्तदेवताकत्वादानीं नेपमार्थौ समच्चार्थे द्रष्टव्यौ॥

॥ अथ पंचदशी॥

त्वेषं शर्धो न मारुतं तुविष्वण्यनर्वाणं पूषणं सं यथा शता।

सं सहस्रा कारिषच्चर्षणिभ्य आँ आविर्गूळ्हा वसू करत्सुवेदा

नो वसू करत्॥ १५

त्वेषं। शर्धः। न। मारुतं। तुविऽस्वनि। अनर्वाणं। पूषणं।

सं। यथा। शता।

सं। सहस्रा। कारिषत्। चर्षणिऽभ्यः। आ। आविः।

गूळ्हा। वसु। करत्। सुऽवेदा। नः। वसु। करत्॥ १५

नेति संप्रत्यर्थे। न संप्रतीदानीं त्वेषं दीप्तं तुविष्वणि बहुध्वनमनर्वाणमप्रत्यृतं शत्रुभिरनभिगतं पूषणं पोषकं मारुतं मरुत्संबंधमीदृशं शर्धोबलं स्तौमीति शेषः। स च मरुद्गणो यथा येन प्रकारेण शता शतसंख्याकानि धनानि सं सहैव चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्योऽस्मभ्यं कारिषत् कुर्यात्। आकारः समुच्चये। यथा च सहस्रा सहस्रसंख्याकानि धनानि च सं सहैव कारिषत् कुर्यात् तथा स्तौमीति पूर्वेणान्वयः। अपि च स मरुद्गणो गूळ्हा गूढानि संवृतानि वसु वसूनि धनान्याविष्करत् अस्मभ्यमाविष्करोतु। तथा वसु वसूनि धनानि सुवेद सुलभानि च नोऽस्माकं करत्। करोतु। यदा तु लिंगादियं पौष्णी तदा मारुतं शर्धं इव त्वेषं पूषणं पूषकमेतत्संज्ञं देवं स्तौमीति योजनीयं॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ मा पूषन्नुप द्रव शंसिषं नु ते अपिकर्ण आघृणे ।
अघा अर्यो अरातयः ॥ १६

आ । मा । पूषन् । उप । द्रव । शंसिषं । नु । ते । अपिऽकर्णे । आघृणे ।
अघाः । अर्यः । अरातयः ॥ १६

हे पूषन् मा मामाद्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । हे आघृणे आगतदीप्ते अघा आहंसीरर्योऽरीरभिगंतारोऽरातयः शत्रुभूताः प्रजा उपद्रव । बाधस्व ॥ उपपूर्वो द्रवतिर्बाधायां वर्तते । यथा प्रजा पशून्यजमानस्योपदोद्रावयति ॥ अहं च ते तवापिकर्णे कर्णापिगते समीपदेशे स्थितः सन् नु क्षिप्रं शंसिषं । शंसामि ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

मा काकंबीरमुद्वृहो वनस्पतिमशस्तीर्वि हि नीनशः ।
मोत सूरो अह एवा चन ग्रीवा आदधते वेः ॥ १७

मा । काकंबीरं । उत् । वृहः । वनस्पतिं । अशस्तीः । वि ।
हि । नीनशः ॥
मा । उत । सूरः । अह । एव । चन । ग्रीवाः ।
आऽदधते । वेरिति वेः ॥ १७

ऋषिः पुत्रपौत्रसहितमात्मानं दक्षपक्ष्याश्रयवनस्पतित्वेन रूपयन् तस्यानुग्रहमाशास्ते । हे पूषन् मा काकंबीरं काकानां भर्तारं वनस्पतिं वृक्षं मोद्वृहः । उद्धर । मा बाधस्व । पुत्रपौत्रादिभिः सहोत्थं रूपितमन्यैश्च बंधुभिराश्रितं मां मा हिंसीरित्यर्थः । किंचद्वचादेः । अशस्तीरशंसनीया अशंसनीयस्य दुःखस्य कीर्तयित्रीर्वा

मरुत्सूनाः प्रजा विनीतयो हि। विनाशय च। मोत मा च दूरः प्रेरकः मरुत्संबंध-
नष्टः। अस्मान्मा हासीत्। एकस्मिन्नपि संबंधादाश्चाल्लक्ष्यदातृत्वाच्चास्मत्तोऽपि
यद्येयेतद्वाक्येऽध्याह्रियते। चोषाः। गिरिं त्यक्तरवस्थापयंति वधं गीति चोषा
दामानि। यथा व्याधा वेः पक्षिणो हरणार्थं चोषा दामानि जालरूपाण्यादधते
भूम्यां निदधते तैश्च निहितैः पक्षिणो चरंत्येवमस्मान् बंधनोपायैः मरुतो
मा हासीदित्यर्थः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

दृतेरिव तेऽवृकमस्तु सख्यं।
अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः॥ १८

दृतेः। इव। ते। अवृकं। अस्तु। सख्यं।
अच्छिद्रस्य। दधन्ऽवतः। सुऽपूर्णस्य। दधन्ऽवतः॥ १८

हे पूषन् ते तव सख्यं सखित्वम् अवृकं बाधकरहितं सर्वदैकरूप्येण वर्तमानमस्माक-
मस्तु। सर्वदा भवतु। दृतेरिव। यथा दृतेस्तदीयं सख्यमविच्छिन्नं भवति। कीदृशो
दृतिः। अच्छिद्रस्य छिद्ररहितस्य संश्लिष्टस्य दधन्वतो दधिमतः। सुपूर्णस्य दध्ना
सुष्ठु पूरितस्य। पुनर्दधन्वत इति दध्नोऽधिकत्वद्योतनार्थं॥ ईदृशो दृतिः सर्वदा
पूषणो रथे वर्तते। स एव वयमपि तव सखायो यथैनं त्वमुपरामास्ते॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

परो हि मर्त्यैरसि समो देवैरुत श्रिया।
अभि ख्यः पूषन्पृतनासु नस्त्वमवा नूनं यथा पुरा॥ १९

परः। हि। मर्त्यैः। असि। समः। देवैः। उत। श्रिया।
अभि। ख्यः। पूषन्। पृतनासु। नः। त्वं। अव। नूनं।
यथा। पुरा॥ १९

हे पूषन् त्वं मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः पर परस्तात्स्थितोऽसि। श्रिया संपदा देवैश्च सह समानोऽसि। अतस्त्वं पूतनाद्य संयमिषु नोऽस्मानभिख्यः। अभिरक्षार्थमनुपश्य त्वा विलोकय। यथा पुरा येन प्रकारेण पूर्वकालीनान्पुरुषान् रक्षिथ एवं नूनमद्येदानीमव। अथाष्टम॥

॥ अथ विंशी ॥

वाशी वामश्च धूतयः प्रणीतिरस्तु सूनृता।
देवस्य वा मरुतो मर्त्यस्य वेजानस्य प्रयज्यवः॥ २०

वाशी। वामश्च। धूतयः। प्रऽनीतिः। अस्तु। सूनृता।
देवस्य। वा। मरुतः। मर्त्यस्य। वा। ईजानस्य।
प्रऽयज्यवः॥ २०

हे धूतयः कंपयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टव्या मरुतः या सूनृता प्रियसत्यात्मिका माध्यमिका युष्मदीया वाक् प्रणीतिरस्तु। अस्मदर्थं धनानां प्रणेत्री भवतु। देवस्य वा मर्त्यस्य मनुष्यस्य वेजानस्येष्टवत यजमानस्य पुरुषस्य वाची प्रणेत्री या वाक् यागस्य यजनीयस्य यज्ञस्य प्रणीतिः प्रणेत्री वा सूनृतेत्यन्वयः। प्रणीतिरस्त्वस्मदर्थं॥

॥ अथैकविंशी ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवो नैति सूर्यः।
त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृत्रहं शवो ज्येष्ठं
वृत्रहं शवः॥ २१

सद्यः। चित्। यस्य। चर्कृतिः। परि। द्याम्। देवः। न।
एति। सूर्यः।
त्वेषम्। शवः। दधिरे। नाम। यज्ञियम्। मरुतः। वृत्रऽहम्।
शवः। ज्येष्ठम्। वृत्रऽहम्। शवः॥ २१

यस्य च महतो धनस्य वर्तनिः वर्त्म सद्यश्चिदद्य एव द्यां पर्येति परिगच्छति दिव्यंतरिक्षे परितो वर्तते देवो न देवो द्योतमानः सूर्य इव तादृशा गमनात्मका शवसस्त्वेषं दीप्तं नाम मरुतां नमांसि च सविषं यथा बलं दधिरे। अथ-यत्। तस्मा यथा बलं वृत्रं पवादिरस्य ऐह भवति। तस्य वृत्रं यथा ज्येष्ठं सर्वेभ्यः प्रशस्ततमं भवति॥

॥ अथ द्वाविंशी।

सकृद्ध द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत।

पृश्न्या दुग्धं सकृत्पयस्तदन्यो नानु जायते॥ २२

सकृत्। ह। द्यौः। अजायत। सकृत्। भूमिः। अजायत।

पृश्न्याः। दुग्धम्। सकृत्। पयः। तत्। अन्यः। न। अनु।

जायते॥ २२

सकृद्ध सकृदेव द्यौरजायत। उदपाद्यत। सकृदुत्पन्नैव स्थिरा भवति। न पुनस्तस्यां नष्टायामन्या तत्सदृशी द्यौर्जायते। भूमिश्च सकृदेवाजायत। पृश्न्या मरुतां मातुर्गोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जज्ञिरे। पृश्न्यै वै पयसो मरुतो जाता इति तैत्तिरीयकं। यथा द्यावापृथिव्यौ सकृदेवोत्पद्येते एवं पृश्निरपि सकृद्दुग्धेनैव पयसा मरुतोऽजीजनत। ततः परमन्यः पदार्थो नानुजायते। तत्सदृशो नोत्पद्यते॥

॥ इति चतुर्थाष्टमे चतुर्थो वर्गः॥

स्तुषे जनमिति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं भारद्वाजस्य ऋजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं। अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्वरी शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। स्तुषे पंचोना ऋजिश्वा ह वैश्वदेवं ह शक्वर्यंतमिति॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनीदं वैश्वदेवनिविद्धानं। सूत्रितं च। ऋभुर्विभ्वा स्तुषे जनमिति वैश्वदेवं। आ० ८. ८। इति आद्या महानाम्नीष्वंते जप्या॥

॥ सैषा प्रथमा॥

स्तुषे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुम्नयंता।

त आ गमंतु त इह श्रुवंतु सुक्षत्रासो वरुणो मित्रो अग्निः॥ १

स्तुषे। जनं। सुऽव्रतं। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। मित्रावरुणा।

सुम्नऽयंता।

ते। आ। गमंतु। ते। इह। श्रुवंतु। सुऽक्षत्रासः। वरुणः।

मित्रः। अग्निः॥ १

सुव्रतं सुकर्माणं जनं दैव्यं जनं देवसंघं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिभिः स्तुषे। अहं स्तुवे। तथा मित्रावरुणा। मित्रः प्रमीतेस्त्रायको वरुणः पापानां निवारयिता। एतावपि देवौ स्तौमि। कीदृशौ। सुम्नयंता सुखं स्तोतृभ्य इच्छंतौ। सुक्षत्रासः शोभनबलास्ते वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन्यज्ञ आगमंतु। आगच्छंतु। ते तादृशः श्रुवंतु। अस्मदीयाः स्तुतीः शृण्वंतु च। अत्र मित्रादीनां परिगणनमुपलक्षणं सूक्तस्य सर्वदेवताप्रतिपादकत्वात्। अत एव पूर्वं जनमिति सामान्यनिर्देशः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विशोविशो व ईड्यमध्वरेष्वदृप्तक्रतुमरतिं युवत्योः।

दिवः शिशुं सहसः सूनुमग्निं यज्ञस्य केतुमरुषं यजध्यै॥ २

विशःऽविशः। वः। ईड्यं। अध्वरेषु। अदृप्तऽक्रतुं। अरतिं। युवत्योः।

दिवः। शिशुं। सहसः। सूनुं। अग्निं। यज्ञस्य। केतुं।

अरुषं। यजध्यै॥ २

विशोविशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरेषु यज्ञेष्वीड्यमृत्विग्भिः स्तुत्यमदृप्तक्रतुं दर्परहितकर्माणमभ्युद्धतप्रज्ञं वा युवत्योर्द्यावापृथिव्योररतिमभिगंतारमयं स्तुत्यमदृप्तक्रतुं दिवो द्युलोकस्य शिशुं पुत्रं। दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः। ऋग्वे० १०. ४५. १.। इति निगमः। यद्वा दिवः स्वर्गस्य पुत्रभूतं। तथापि निगमो भवति। त्वं पुत्रो भवसि यस्ते विधत्। ऋग्वे० २. १. ९.। इति। सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकमरुषं मारोचमानमेवंगुणकमग्निं यजध्यै यष्टुं। स्तुषे इत्यनुवर्तते। स्तुषे। स्तुवे॥

॥ अथ तृतीया ॥

अरुषस्य दुहितरा विरूपे स्तृभिरन्या पिपिशे सूरो अन्या ।
मिथस्तुरा विचरन्ती पावके मन्म श्रुतं नक्षत ऋच्यमाने ॥ ३

अरुषस्य । दुहितरा । विरूपे इति । विऽरूपे । स्तृऽभिः ।
अन्या । पिपिशे । सूरः । अन्या ।
मिथःऽतुरा । विचरन्ती इति । विऽचरन्ती । पावके इति ।
मन्म । श्रुतं । नक्षतः । ऋच्यमाने इति ॥ ३

इयमहोरात्रयोः स्तुतिः । अरुषस्य रोचमानस्य सूर्यस्य दुहितरा दुहितरौ । सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः क्रियते । अतस्तदधीनात्मलाभत्वात्तस्य दुहितरावित्युच्येते । विरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे । तयोरन्यैका रात्रिः स्तृभिर्नक्षत्रैः पिपिशे । पिश्यते । संश्लिष्यते । पिश अवयव इति धातुः । अन्याहरात्मिका दुहिता सूरः सूर्येण पिपिशे । संश्लिष्यते तिय नक्षत्रैः सूर्येण चालंक्रियते भवत इत्यर्थः । मिथस्तुरा परस्परं बाधयन्त्यौ । अह्ना रात्रिर्निवर्त्यते रात्र्याप्यहरिति परस्परं बाधः । अतएव विचरन्ती विविधं पृथक्चरन्त्यौ पावके सर्वस्य शोधयित्र्यौ । एवंभूते अहश्च रात्रिश्च ऋच्यमाने अस्माभिः स्तूयमाने सत्यौ श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननीयं स्तोत्रमस्मत्कृतं नक्षतः । व्याप्नुतां ॥

। अथ चतुर्थी ।

प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा बृहद्रयिं विश्ववारं रथप्राम् ।
द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥ ४

प्र । वायुं । अच्छ । बृहती । मनीषा । बृहत्ऽरयिं ।
विश्वऽवारं । रथऽप्रां ।
द्युतत्ऽयामा । निऽयुतः । पत्यमानः । कविः । कविं ।
इयक्षसि । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ॥ ४

बृहती महती मनीषा मदीया स्तुतिर्वायुमच्छाभिमुख्येन प्र गच्छतु। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः। कीदृशं वायुं। बृहद्रयिं प्रभूतधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयं रथप्रां रथस्यात्मीयस्य प्रातारं पूरयितारं। यद्वा स्तोतॄणां रथं धनैः पूरयितारं। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे प्रयज्यो प्रकर्षेण यष्टव्य वायो द्युतद्यामा प्रदीप्तयानो नियुतः स्वकीयरथवोढ्र्यो वडवास्ताः पत्यमानोऽभिपतन्नभिगच्छन्। यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा। तासां वडवानामीश्वः कविः क्रांतदर्शी। एवंभूतस्त्वं कविं मेधाविनं स्तोतारमियक्षसि। धनेन पूजय॥

॥ अथ पंचमी॥

स मे वपुश्छदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्मान्मनसा युजानः।
येन नरा नासत्येषयध्यै वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च॥ ५

सः। मे। वपुः। छदयत्। अश्विनोः। यः। रथः। विरुक्मान्। मनसा। युजानः।
येन। नरा। नासत्या। इषयध्यै। वर्तिः। याथः। तनयाय। त्मने। च॥ ५

अश्विनोः स्वभूतः स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयतु। छदयतु। तेजसाच्छादयतु। यो रथो विरुक्मान् विरोचनवान् विशेषेण दीप्यमानो। मनसा मनोव्यापारमात्रेण युजानोऽश्वैः संयुज्यमानो भवति। हे नरा नेतारौ हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ येन रथेन वर्तिः स्तोतृगृहं तनयाय पुत्राय त्मने तस्मै स्तोत्रे च इषयध्यै अन्नान्प्रापयितुं गच्छथः स रथ इति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

प्र पर्जन्यवाता वृषभा पृथिव्याः पुरीषाणि जिन्वतमप्यानि।
सत्यश्रुतः कवयो यस्य गीर्भिर्जगतः स्थातर्जगदा कृणुध्वं॥ ६

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिन्वतं । अप्यानि ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । यस्य । गीःऽभिः । जगतः । स्थातः । जगत् । आ । कृणुध्वं ॥ ६

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायू वृषभा वृषभौ फलानां पृथिव्याः। अंतरिक्षनामैतत्। अंतरिक्षादुद्भवान्याप्यानि पुरीषाणि पूरकाण्युदकानि जिन्वतं। प्रेरयतं। उत्तरोऽर्धर्चो बहुलः। हे सत्यश्रुतः सत्यस्य स्तोत्रस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोतुर्गीर्भिः स्तुतिभिर्यूयं स्तुता भवथ तस्य स्तोतुर्जंगमस्थावरजंगमात्मकं सर्वं प्राणिजातमा कृणुध्वं। आभिमुख्येन कुरुत। हे जगतः स्थातः। गणाभिप्रायमेकवचनं। स्थावरजंगमात्मकस्य जगतोऽवस्थापक हे मरुद्गणेति वार्थः ॥

अन्वारंभणीयायां सारस्वतस्य हविषो याज्या पावीरवीत्येषा। सूत्रितं च। पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवांसं सरस्वतः। आ० २. ८.। इति ॥ एकादशिने सारस्वते पशावेषैव पुरोडाशस्य याज्या। सूत्रितं च। पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। आ० ३. ७.। इति ॥ अग्निमारुते शस्त्रेऽप्येषा। सूत्रितं च। राकामहमिति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुः। आ० ५. २०.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् ।
ग्नाभिरच्छिद्रं शरणं सजोषा दुराधर्षं गृणते शर्म यंसत् ॥ ७

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी । धियं । धात् ।

ग्नाभिः । अच्छिद्रं । शरणं । सऽजोषाः । दुःऽआधर्षं । गृणते । शर्म । यंसत् ॥ ७

भूता सरस्वती धियमस्मदीयं कर्म यज्ञाख्यं धात्। दधातु। धारयतु ददातु वा। धर्द्धेन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुष्टीयते। अपि च ग्नाभिर्देवपत्नीभिः सजोषः सह प्रीयमाणा। यद्वा ग्ना गायत्र्यादीनि छंदांसि। छंदांसि वै ग्ना इति श्रुतेः। तैः तादृशैश्च धर्षितुमशक्यं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत्। प्रयच्छतु ॥

एकादशिने पैष्णे पथस्पथ इति हविषो याज्या। सूत्रितं च। पथस्पथः परिपतिं वचस्या इहसते परमा परावदिति द्वे। आ० ३, ७,। इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानळ्अर्कं।

स नो रासच्छुरुधश्चंद्राग्रा धियंधियं सीषधाति प्र पूषा ॥ ८

पथःऽपथः। परिऽपतिं। वचस्या। कामेन। कृतः। अभि।

आनट्। अर्कं।

सः। नः। रासत्। शुरुधः। चंद्रऽअग्राः। धियंऽधियं।

सीसधाति। प्र। पूषा ॥ ८

पथस्पथ सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमर्कमर्चनीयं पूषणं कामेन काम्यमानेन फलेन कृतो वशीकृतः स्तोता वचस्या स्तुत्याभ्यानट्। अभ्यस्तुतां। प्राप्नोतु। स च पूष नोऽस्मभ्यं शुरुधः शुचो रोधयित्रीर्गाश्चंद्राग्राः। चंद्रमिति हिरण्यनाम। हिरण्यमुखा यद्वा स्वर्णशृंगाराः। रासत्। ददातु॥ रा दाने। अस्माल्लेटि रूपं॥ तथा धियं धियं सर्वमस्मदीयं कर्म स पूषा प्रसीषधाति। प्रसाधयतु ॥

त्वष्ट्रि पशौ प्रथमभाजमिति हविषो याज्या। सूत्रितं च। प्रथमभाजं यशसं वयोधां सोमापूषणा जनना रयीणां। आ० ३, ८,। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगभस्तिमृभ्वं।

होता यक्षद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९

प्रथमऽभाजं । यशसं । वयःऽधां । सुऽपाणिं । देवं ।
सुऽगभस्तिं । ऋभ्वं ।
होता । यक्षत् । यजतं । पस्त्यानां । अग्निः । त्वष्टारं ।
सुऽहवं । विऽभावा ॥ ९

पादोरची योषयित्री कन्या कमनीया चित्रायुर्विचित्रगमना चित्ररथा वा वीरपत्नी । वीरः प्रजापतिः पतिर्यस्यास्तादृशी । यद्वा वीराणां पालयित्री । एवंभूतस्त्वनं पयोधा वयसोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य धातारं धारयितारं यद्वा स्तोतृभ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं । ऋतस्य वणिजं धातुस्तु प्रदेयः पाणि । शोभनपाणिकं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगभस्तिं । गभस्तिरिति बाहुनाम । शोभनदोर्दण्डमृभ्वमुरु भासमानं महान्तं वा पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तत्स्थानां यजतं यष्टव्यं । गृहस्थैरनुष्ठीयमानयज्ञैः । सुहवं सुखेन ह्वातुं शक्यं । एवंभूतं त्वष्टारं होता देवानामाह्वाता । विभावा दीप्यमानोऽग्नि-र्यक्षत् । यजतु । अनेन हविषा यजतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धया रुद्रमक्तौ ।
बृहन्तमृष्वमजरं सुषुम्नमृधग्घुवेम कविनेषितासः ॥ १०

भुवनस्य । पितरं । गीःऽभिः । आभिः । रुद्रं । दिवा । वर्धय ।
रुद्रं । अक्तौ ।
बृहन्तं । ऋष्वं । अजरं । सुऽसुम्नं । ऋधक् । हुवेम ।
कविना । इषितासः ॥ १०

भुवनस्य भूतजातस्य पितरं पालयितारं रुद्रं । रुद्रः खं । तस्यापयितारमीश्वर-माभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्दिवाहनि हे स्तोतर्वर्धय । अक्तौ रात्र्यां च तमेव रुद्रं स्तुतिभिर्वर्धय । वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणेषितासः प्रेरिताः संतो बृहन्तं महान्तमृष्वं दर्शनीयमजरं जरारहितं सुसुम्नं शोभनसुखमेवंगुणविशिष्टं रुद्र-मृधक् पृथक् समृद्धं यथा भवति तथा हुवेम । स्तवाम ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंत गृणतो वरस्यां ।

अचित्रं चिद्धि जिन्वथा वृधंत इत्था नक्षंतो नरो

अंगिरस्वत् ॥ ११

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंत । गृणतः ।

वरस्यां ।

अचित्रं । चित् । हि । जिन्वथ । वृधंतः । इत्था । नक्षंतः ।

नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः क्रान्तप्रज्ञा यज्ञियासो यष्टव्याः एवंभूता हे मरुतो गृणतः वदतः वरस्यां वरणीयां स्तुतिं प्रत्यागंत । आगच्छत । अपि च हे नरो नेतारो मरुत इत्थमनेन प्रकारेण वृधंतो वर्धमानाः । यद्वा इत्थमस्मानरिक्षे नक्षंतो व्याप्नुवंतोऽगिरस्वत् । अंगिरसो गमनशीला रश्मयः । तैर्यथा शीघ्रं प्रथम भावं प्रथम उत्पत्तिकाल एव विभज्य रश्मिसंभूता । यावन्तो वै देवः सविता रश्मीनारूपाणि विकरोति तावन्तो वै तत्प्रजायत इति श्रुतिः । यद्वा नक्षत्रं व्याप्नुवंति तद्वत् । यद्वा ऋषय एवांगिरसः । तद्वच्छीघ्रगामिनः । एवंभूता यूयमचित्रं चित् । ओषधिवनस्पतिभिर्निर्मितो देशमचित्रं । तद्भिन्नमपि ओषध्यादिभिर्युक्तमपि देशं जिन्वथ । हृष्ट्वा तर्पयथ । जीति पूरणः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरक्षिरस्तं ।

स पिस्पृशति तन्वि श्रुतस्य स्तृभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अज । यूथाऽइव ।

पशुऽरक्षिः । अस्तं ।

सः। पिस्पृशति। तन्वि। श्रुतस्य। स्तृऽभिः। न। नाकं।

वचनस्य। विपः॥ १२

वीराय विक्रांताय विविधं शत्रूणामीरकाय वा मरुद्गणाय प्राज। हे स्तोतः स्तुतिं प्रगमय। तथा तवसे बलिने तुराय क्षिप्रगमनाय च तस्मै गणाय प्राज। तत्र दृष्टांतः। पशुरक्षिः पशुपालको यूथेन। स यथा गोयूथानि सायंकालेऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुतिं प्रेरयेत्यर्थः। स च मरुद्गणो वचनस्य वक्तुर्विपो विप्रस्य मेधाविनः स्तोतुः श्रुतस्य॥ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानात्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ श्रुतं श्रोतव्यं स्तोत्रं तन्वि आत्मीये शरीरे पिस्पृशति। स्पर्शयतु। संश्लेषयतु। तत्स्तोत्रं शृणोत्वित्यर्थः। स्पर्शने दृष्टांतः। स्तृभिर्न नाकं। यथा नक्षत्रैर्नाकमंतरिक्षं स्पर्शयति संश्लेषयति तद्वत्॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रजांसि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुर्मनवे बाधिताय।

तस्य ते शर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वा३ तना च॥ १३

यः। रजांसि। विऽममे। पार्थिवानि। त्रिः। चित्। विष्णुः।

मनवे। बाधिताय।

तस्य। ते। शर्मन्। उपऽदस्यमाने। राया। मदेम। तन्वा।

तना। च॥ १३

यो विष्णुर्बाधितायासुरैर्बाधिताय मनवे प्रजातये तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्याः संबंधीनि रजांसि लोकान्। त्रींल्लोकानिति यावत्। त्रिर्विममे। चिदित्यवधारणे। त्रिभिरेव विक्रमणैः परिमितवान् हे विष्णो तस्य तादृशस्य ते तव॥ तृतीयार्थे षष्ठी॥ ईदृशेन त्वयोपदस्यमानेऽस्मभ्यं दीयमाने शर्मन् शर्मणि गृहे सुखे वा वर्तमानाः संतो वयं राया धनेन तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम। मोदेम। हृष्टा भवेम॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तन्नोऽहिर्बुध्न्यो अद्भिरर्कैस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धात्।

तदोषधीभिरभि रातिषाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये॥ १४

तत्। नः। अहिः। बुध्न्यः। अत्ऽभिः। अर्कैः। तत्।

पर्वतः। तत्। सविता। चनः। धात्।

तत्। ओषधीभिः। अभि। रातिऽसाचः। भगः। पुरंऽधिः।

जिन्वतु। प्र। राये॥ १४

बुध्न्यः। बुध्नमंतरिक्षं। तत्र भवोऽहिः। एत्यंतरिक्ष इत्यहिः। उक्तं च। अहिरयनादेत्यंतरिक्ष इति। एतत्पदद्वयाभिधेयो देवोऽद्भिरर्चनसाधनैर्मंत्रैः स्तूयमानः सन् नोऽस्मभ्यं तत् लोके प्रसिद्धं चनोऽन्नमद्भिरुदकैः सार्धं धात्। दधातु। विदधातु। प्रयच्छतु। पर्वतः पुरयिता॥ पर्व पूरणे इति धातुः॥ यद्वा पर्ववद्युक्तं पर्वतः। तद्वान्। पर्वतस्य गिरेः यन्तुरिति वा पर्वतः। स च तच्चनो दधातु। तथा सविता प्रेरको देवश्च तच्चनो दधातु। अपि च रातिषाचः। रातिं दानं सचंते सेवंत इति रातिषाचो विश्वे देवाः। ते चौषधीभिः। ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधयस्ति-लमाषाद्याः। ताभिः सार्धं तदन्नमभिप्रयच्छतु। तथा पुरंधिर्बहुधीर्बहुप्रज्ञो वा बहुकर्मा वा भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च राये धनार्थं प्रजिन्वतु। अस्मान्प्रेरयतु॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिप्रां पुरुवीरं मह ऋतस्य गोपां।

क्षयं दाताजरं येन जनान्त्स्पृधो अदेवीरभि च क्रमाम विश

आदेवीरभ्यश्नवाम॥ १५

नु। नः। रयिं। रथ्यं। चर्षणिऽप्रां। पुरुऽवीरं। महः।

ऋतस्य। गोप

क्षयं । दात । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अदेवीः । अभि ।
च । क्रमाम । विशः । आऽदेवीः । अभि । अश्नवाम ॥ १५

हे सर्वे देवा नोऽस्मभ्यं रयिं धनं क्षयं गृहं च दात । प्रयच्छत कीदृशं रयिं । रथ्यं रथसंबंधिनं । रथयुक्तमित्यर्थः । चर्षणिप्रां । चर्षणयो मनुष्याः । तेषां पूरयितारं पुरुवीरं । वीरंज्जायंत इति वीराः पुत्रादयः । बहुभिर्वीरैरुपेतं । महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपां रक्षकं । दक्षिणारूपेण धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते । ऋतो यज्ञस्तदक्षिण इति वचनात् । कीदृशं क्षयं । अजरं जरारहितं । येन रयिणा क्षयेण च जनान् अमून् स्पृधः स्पर्धमाना अदेवीरदेवसंबंधिनीरासुरीः सेना अभिक्रमाम अभिभवेम । तथादेवीः । आगता देवा यासु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः । तादृशीश्च विशः प्रजा यज्ञानुष्ठायिनीर्येन धनेन गृहेण चाभ्यश्नवाम अभिप्राप्नवाम तादृशं धनं गृहं च दातेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र हुवे व इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तम् ऋजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं त्रैष्टुभं । हुवे व इत्यनुक्रांतं । गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वो देवीमदितिं नमोभिर्मृळीकाय वरुणं मित्रमग्निं ।
अभिक्षदामर्यमणं सुशेवं त्रातॄन्देवान्त्सवितारं भगं च ॥ १

हुवे । वः । देवीं । अदितिं । नमःऽभिः । मृळीकाय ।
वरुणं । मित्रं । अग्निं ।
अभिऽक्षदां । अर्यमणं । सुऽशेवं । त्रातॄन् । देवान् ।
सवितारं । भगं । च ॥ १

हे देवा वो युष्माकं मातरं देवीं द्योतमानामदितिमखंडनीयामदीनां वा एतन्नाम्नीं देवतां स्वहोत्राय सुखार्थं नमोभिर्नमस्कारैः स्तोत्रैर्वा हुवे। आह्वयामि। स्तौमि तथावरुणं पापानां मित्रं प्रमीतेस्त्रायकं देवमग्निं चैताख्य देवानमोभिर्हुवे। तथाभि मदां अदिदहिंसादकर्णां। अभिक्षत्तारं मनूनां पिंकितारं सुमेधं सुखकरमर्यमणं नमोभिर्हुवे। सवितारं भगं च नमोभिर्हुवे। किं बहुना सर्वान् पालयितॄन् सर्वान्देवान्नमोभिः स्तोत्रैर्हुवे। स्तौमि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुज्योतिषः सूर्य दक्षपितॄननागास्त्वे सुमहो वीहि देवान् ।
द्विजन्मानो य ऋतसापः सत्याः स्वर्वन्तो यजता अग्निजिह्वाः ॥ २

सुऽज्योतिषः । सूर्य । दक्षऽपितॄन् । अनागाःऽत्वे । सुऽमहः ।
वीहि । देवान् ।
द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽसापः । सत्याः । स्वःऽवन्तः । यजताः ।
अग्निऽजिह्वाः ॥ २

हे सुमहः शोभनदीप्ते सूर्य सर्वस्य प्रेरक दक्षपितॄन्। दक्षः पितामहो येषां ते दक्षपितरः। पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषवचनात्र भूते। यद्वाचं पितॄनसविदत्रां अविदित्रि। ऋग्वे० १०. १५. ३.। इति। एषां दक्षपितृत्वं चादितिर्ह्यजनिष्टेति। ऋग्वे० १०. ७२. ५.। मंत्रादवगम्यते। तद्यान् सुज्योतिषः शोभनज्योतिष्कान्देवाननागास्त्वेऽनपराधत्वं वीहि। कामयस्व। यथास्माकमपराधं ते न कुर्वंति तथा कुर्वित्यर्थः। ये देवा द्विजन्मानो द्वयोर्लोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवंत ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशंतः सत्या अवितथाः सत्यवादिनो वा स्वर्वंतो धनवंतो यजता यष्टव्या अग्निजिह्वाः। अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते। एवंभूता ये देवाः संति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत द्यावापृथिवी क्षत्रमुरु बृहद्रोदसी शरणं सुषुम्ने । ८
महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे क्षयाय धिषणे अनेहः ॥ ३०

उत । द्यावापृथिवी इति । क्षत्रं । उरु । बृहत् । रोदसी इति ।

शरणं । सुसुम्ने इति सुऽसुम्ने ।

महः । करथः । वरिवः । यथा । नः । अस्मे इति । क्षयाय ।

धिषणे इति । अनेहः ॥ ३

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुरु विस्तीर्णं क्षत्रं बलं करथः । कुरुतं । तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुसुम्ने सुसुखे युवां बृहन्महच्छरणं गृहं चक्रथः । कुरुतं । महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः । अपि च हे धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यावनेहः पापरहितं वासं अस्माकं क्षयाय निवासार्थं कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो रुद्रस्य सूनवो नमंतामद्या हूतासो वसवोऽधृष्टाः ।
यदीमर्भे महति वा हितासो बाधे मरुतो अह्वाम देवान् ॥ ४

आ । नः । रुद्रस्य । सूनवः । नमंतां । अद्य । हूतासः ।

वसवः । अधृष्टाः ।

यत् । ईं । अर्भे । महति । वा । हितासः । बाधे । मरुतः ।

अह्वाम । देवान् ॥ ४

रुद्रस्य सूनवः पुत्रा मरुतोऽद्यास्मिन्काल आहूतास आहूताः संतो नोऽस्मानभ्यानमंतां । आनता भवंतु । आगच्छंतु । कीदृशाः । वसवो वासयितारोऽधृष्टा अन्यैरहिंसिता । यद्यदेमेनान्मरुतो देवानर्भेऽल्पे महति प्रभूते वा बाधे संग्रामे हितासो निहिताः स्थिताः संतो वयमह्वाम आह्वयाम तदानोमद्येत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मिम्यक्ष येषु रोदसी नु देवी सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वा।

श्रुत्वा हवं मरुतो यद्ध याथ भूमा रेजंते अध्वनि प्रविक्ते॥ ५

मिम्यक्ष। येषु। रोदसी। नु। देवी। सिसक्ति। पूषा।

अभ्यर्धऽयज्वा।

श्रुत्वा। हवं। मरुतः। यत्। ह। याथ। भूम। रेजंते।

अध्वन्। प्रऽविक्ते॥ ५

येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी द्योतमाना माध्यमिका वाक् मिम्यक्ष मिश्रयति संगच्छते। तथाभ्यर्धयज्वा स्तोतॄनभ्यर्धयन् समृद्धान्कुर्वन्यो यजति यजनेन पूजयति तादृशः पूषा पोषको देवश्च सिषक्ति यान्मरुतः सेवते। अभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजति। नि० ६. ६.। इति यास्कः। हे मरुतस्ते यूयं स्तवनमस्मदीयमाह्वानं श्रुत्वा यद्यदा खलु याथ आगच्छथ तदानीमध्वनि मार्गे प्रविक्ते गमनार्थं पृथक्कृते सति तत्र विद्यमानानि भूम भूतजातानि रेजंते। कंपंते। तथा च मंत्रांतरं। प्रवेपयंति पर्वतान्वि विंचंति वनस्पतीन्। ऋग्वे० १.३९.५.। इति॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि त्यं वीरं गिर्वणसमर्चेंद्रं ब्रह्मणा जरितर्नवेन।

श्रवदिद्धवमुप च स्तवानो रासद्वाजाँ उप महो गृणानः॥ ६

अभि। त्यं। वीरं। गिर्वणसं। अर्च। इंद्रं। ब्रह्मणा।

जरितः। नवेन।

श्रवत्। इत्। हवं। उप। च। स्तवानः। रासत्। वाजान्।

उप। महः। गृणानः॥ ६

हे जरितः स्तोतस्त्वं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवंतं विशेषेण शत्रूणामीरकं वा गिर्वणसं गिरां संभक्तारमेवंविधमिंद्रं नवेनाभिनवेन शोभनेन ब्रह्मणा स्तोत्रेणाभ्यर्च । अभिष्टुहि । स च स्तवानः स्तूयमानः सन् ब्रवदस्मदीयं स्तोत्रमुपशृणवदित् । उपशृणुयादेव । अपि च स्तवानः स्तूयमान इंद्रो महो महतः प्रभूतान्वा जानचानि घोपराधत् । प्रदेयात् । यत एवमतः स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ओमानमापो मानुषीरमृक्तं धात तोकाय तनयाय शं योः ।

यूयं हि ष्ठा भिषजो मातृतमा विश्वस्य स्थातुर्जगतो जनित्रीः ॥ ७

ओमानं । आपः । मानुषीः । अमृक्तं । धात । तोकाय ।

तनयाय । शं । योः ।

यूयं । हि । स्थ । भिषजः । मातृऽतमाः । विश्वस्य । स्थातुः ।

जगतः । जनित्रीः ॥ ७

हे आपो मानुषीर्मनुष्यहिता य यसदृक्तमहिंसितमोमानं । अवति रक्षतीत्योमा रक्षकमन्नं तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च धात । धत्त । प्रयच्छत । तथा शं शमनमुपद्रवाणां योर्यावनं पृथक्करणं च पृथक्कर्तव्यानां धत्त । प्रयच्छत । कुत इत्यत आह । हि यस्माद्यूयं मातृतमा मातृभ्योऽप्यतिशयेन भिषजः स्थ भवथ तस्माद्दाते- त्यन्वयः । कथं मातृभ्योऽप्यधिकं भैषज्यमित्यत आह । विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य जनित्रीर्जनयित्र्यो भवथ । अतो यूयं भिषजः स्थ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो देवः सविता त्रायमाणो हिरण्यपाणिर्यजतो जगम्यात् ।

यो दत्रवाँ उषसो न प्रतीकं व्यूर्णुते दाशुषे वार्याणि ॥ ८

आ । नः । देवः । सविता । त्रायमाणः । हिरण्यऽपाणिः ।

यजतः । जगम्यात् ।

यः। दत्वऽवान्। उषसः। न। प्रतीकं। विऽऊर्णुते। दाशुषे।

वार्याणि ॥ ८

त्रायमाणो रक्षन् हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरमणीयपाणिर्वा यजतो यष्टव्य एवंभूतः सविता प्रेरको देवो नोऽस्मान् जगम्यात्। आगच्छतु। यो देवो दत्वान्दत्तवानुषसो न प्रतीकमुषसः प्रमुखमिव दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्णुते विवृणोति प्रकाशयति स सवितेत्यन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत त्वं सूनो सहसो नो अद्या देवाँ अस्मिन्नध्वरे ववृत्याः।

स्यामहं ते सदमिद्राती तव स्यामग्नेऽवसा सुवीरः ॥ ९

उत। त्वं। सूनो इति। सहसः। नः॥ अद्य। आ। देवान्।

अस्मिन्। अध्वरे। ववृत्याः।

स्यां। अहं। ते। सदं। इत्। रातौ। तव। स्यां। अग्ने।

अवसा। सुऽवीरः ॥ ९

उतापि च हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने त्वमद्यास्मिन्काले नोऽस्मदीयेऽस्मिन्नध्वरे यागे देवान्यष्टव्यानिंद्रादीनाववृत्याः। आवर्तय। आगमय। अपि चाहं ते तव रातौ धनस्य दाने सदमित्सर्वदैव वर्तमानः स्यां। भवेयं। तथा हे अग्ने तवावसा त्वदीयेन रक्षणेन सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्च स्यां। भवेयं ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्या मे हवमा जंग्म्यातं नासत्या धीभिर्युवमंग विप्रा।

अत्रिं न महस्तमसोऽमुमुक्तं तूर्वतं नरा दुरितादभीके ॥ १०

उत । त्या । मे । हवं । आ । जग्म्यातं । नासत्या । धीभिः ।

युवं । अंग । विप्रा ।

अत्रिं । न । महः । तमसः । अमुमुक्तं । तूर्वतं । नरा ।

दुःऽइतात् । अभीके ॥ १०

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञौ नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ वा हे अश्विनौ त्या तौ प्रसिद्धौ युवं युवां धीभिः परिचरणैः कर्मभिर्युक्तं मे मदीयं हवं स्तोत्रमंग क्षिप्रमाजग्म्यातं । आगच्छतं । आगत्य च महो महतस्तमसोऽसुरकृतादन्धकाराद् अत्रिं न यथात्रिमामुमुक्तं मोचितवन्तौ स्थः हे नरा नेतारावश्विनौ तथास्मानभीकेऽभ्याशे प्राप्ते संग्रामे दुरिताद्दुःखात् शत्रुकृतात्तूर्वतं । पालयतं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते नो रायो द्युमतो वाजवतो दातारो भूत नृवतः पुरुक्षोः ।
दशस्यंतो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता अप्या मृळता च देवाः ॥ ११

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत ।

नृऽवतः । पुरुऽक्षोः ।

दशस्यंतः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अप्याः ।

मृळत । च । देवाः ॥ ११

हे देवास्ते यूयं द्युमतो दीप्तिमतो वाजवतोऽन्नवतो नृवतो नृभिः पुत्रादिभिर्युक्तस्य पुरुक्षोर्बहुभिः कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्मभ्यं दातारो भूत । भवत अपि च दशस्यंतः कामान्प्रयच्छंतो दिव्या दिवि भवा आदित्याः पार्थिवास पृथिव्यां भवा वसवो गोजाताः । गौः पृश्निर्माध्यमिका वाक् । तत उत्पन्नाः मरुतोऽप्या अप्स्वंतरिक्षे भवा रुद्राश्च ते सर्वे यूयमस्मान्मृळत । सुखयत ॥

। अथ द्वादशी ।

ते नो रुद्रः सरस्वती सजोषा मीळ्हुष्मन्तो विष्णुर्मृळन्तु वायुः ।
ऋभुक्षा वाजो दैव्यो विधाता पर्जन्यावाता पिप्यतामिषं नः ॥ १२

ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सऽजोषाः । मीळ्हुष्मन्तः ।
विष्णुः । मृळन्तु । वायुः ।
ऋभुक्षाः । वाजः । दैव्यः । विऽधाता । पर्जन्यावाता ।
पिप्यताम् । इषम् । नः ॥ १२

मीळ्हुष्मन्तो वर्षयन्तस्ते देवा नोऽस्मान्मृळन्तु । सुखयन्तु । के त इति चेदुच्यते । रुद्रः सरस्वती च सजोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च ऋभुक्षा । ऋभुर्विभ्वा वाज इति त्रयः सौधन्वनाः । तेषामाद्य ऋभुक्षा वाजोऽन्तिमश्च । उपलक्षणमेतत् । विभ्वा च । दैव्यो देवेभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च पर्जन्यावाता पर्जन्यश्च वायुश्चोभौ नोऽस्मभ्यमिषं पिप्यतां । वर्धयतां ॥

। अथ त्रयोदशी ।

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः ।
त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः सजोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रैः ॥ १३

उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अपाम् । नपात् ।
अवतु । दानु । पप्रिः ।
त्वष्टा । देवेभिः । जनिऽभिः । सऽजोषाः । द्यौः । देवेभिः ।
पृथिवी । समुद्रैः ॥ १३

उतापि च स्य स यः प्रेरकतया सर्वत्र प्रख्यातः सविता देवः । भगश्चापां नपाच्चापां अभिमतानां पुत्रो वाप्यादिकं दानं स च नोऽस्मानवतु । रक्षतु । कोऽयमपां नपात् ।

दातु दातव्यं धनं पप्रिः प्राता पूरयिता ॥ प्रापूरणे इत्यस्मादादृगमहन इति किनो लिङ्वद्भावाच्च लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथा देवेभिर्देवैर्जनिभिस्तत्पत्नीभिश्च सजोषाः सहप्रीतिस्त्वष्टा च देवेभिर्देवैः सह प्रीयमाणा द्यौश्च समुद्रैः सह प्रीयमाणा पृथिवी चैताश्च सर्वा देवता अस्मानवंतु ॥

अग्निमारुत उत नोऽहिरित्येषा । सूत्रितं च । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु देवानां पत्नीरुशतीरवंतु नः । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ।
विश्वे देवा ऋतावृधो हुवानाः स्तुता मंत्राः कविशस्ता अवंतु ॥ १४

उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात् ।
पृथिवी । समुद्रः ।
विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । हुवानाः । स्तुताः । मंत्राः ।
कविऽशस्ताः । अवंतु ॥ १४

उतापि चाहिर्बुध्न्यो नोऽस्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । अजो जन्मरहितः । एकोऽसहाय एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । एतत्संज्ञयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । अपि च ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो हुवाना अस्माभिराहूयमानाः पूर्वैश्चर्षिभिश्च स्तोत्रैः स्तुता मंत्रा मंत्रणीया गुप्तं भाषितव्या मंत्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्मेधाविभिर्ऋषिभिः शस्त्रैः शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवंतु । अस्मान्रक्षंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एवा नपातो मम तस्य धीभिर्भरद्वाजा अभ्यर्चंत्यर्कैः ।
ग्ना हुतासो वसवोऽधृष्टा विश्वे स्तुतासो भूता यजत्राः ॥ १५

एव । नपातः । मम । तस्य । धीभिः । भरत्ऽवाजाः । अभि ।
अर्चन्ति । अर्कैः ।
ग्नाः । हुतासः । वसवः । अधृष्टाः । विश्वे । स्तुतासः ।
भूत । यजत्राः ॥ १५

एवैवं योऽहं देवान् स्तुतवान् तस्य मम ऋजिश्वनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा भरद्वाजगोत्रजाः सुहोत्रादयो धीभिः स्तोत्रैरर्कैरर्चनसाधनैरभ्यर्चन्ति। अभिष्टुवन्ति। हे यजत्रा यष्टव्या देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हुता आहूता वा वसवो निवासयितारोऽधृष्टाः वैरप्यधर्षिता एवंभूता विश्वे ते सर्वे यूयं ग्ना देवपत्न्यश्च स्तुतासो भूत। सुहोत्रादिभिः स्तुता भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

उदु त्यदिति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तमृजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं। त्रयोदश्याद्यास्तिस्र उष्णिहः षोडश्यनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रान्तं। उदु त्यत्षोडश त्र्युष्णि-गनुष्टुबन्तमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु त्यच्चक्षुर्महि मित्रयोराँ एति प्रियं वरुणयोरदब्धं ।
ऋतस्य शुचि दर्शतमनीकं रुक्मो न दिव उदिता व्यद्यौत् ॥ १

उत् ऊँ इति । त्यत् । चक्षुः । महि । मित्रयोः । आ ।
एति । प्रियं । वरुणयोः । अदब्धं ।
ऋतस्य । शुचि । दर्शतं । अनीकं । रुक्मः । न । दिवः ।
उत्ऽइता । वि । अद्यौत् ॥ १

त्यत्तत्प्रसिद्धं चक्षुः प्रकाशकं महि महद्विस्तृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं। मित्रशब्दो वरुणशब्दश्चेतरेतरयोगान्मित्रावरुणावुभावप्याचष्टे। मित्रावरुणयोरतिप्रियमदब्धं रक्षोभिरहिंसितं शुचि शुभ्रं निर्मलं दर्शतं दर्शनीयं। एवंभूतमृतस्यादित्यस्यानीकं

तेजः स्वा सर्वं भागमभिव्याप्योदेति। उच्चरति। उदितोदितो सूर्यस्योदये यदुदितं तत्तेजो दिवोऽन्तरिक्षस्य रुक्मो न भूषणमिव व्यद्योत्। विद्योतते। प्रकाशते॥

॥ अथ द्वितीया॥

वेद यस्त्रीणि विदथान्येषां देवानां जन्म सनुतरा च विप्रः।
ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन्नभि चष्टे सूरो अर्य एवान्॥ २

वेद। यः। त्रीणि। विदथानि। एषां। देवानां। जन्म।
सनुतः। आ। च। विप्रः।
ऋजु। मर्तेषु। वृजिना। च। पश्यन्। अभि। चष्टे।
सूरः। अर्यः। एवान्॥ २

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिसंख्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि योऽक्षोऽन्वेद वेत्ति जानाति। एषामेतल्लोकत्रयवर्तिनां देवानां वस्वरुद्रादित्यात्मनां सनुतः। अन्तर्हित-नामैतत्। अन्तर्हितप्रकाशमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति। आकारः पूरकः। स सूर सूर्यो मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानान्यृजूनि शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनान्यशोभनानि कर्माणि च पश्यन् स्वीयत्वा आगत्य अभि चष्टे। अभितः सर्वं जगत्प्रकाशयति। तथार्यः स्वामी तुल्येभ्यः प्राप्तव्यान् कामांश्च मनुष्येषु प्रकाशयति॥

॥ अथ तृतीया॥

स्तुष उं वो मह ऋतस्य गोपानदितिं मित्रं वरुणं सुजातान्।
अर्यमणं भगमदब्धधीतीनच्छा वोचे सधन्यः पावकान्॥ ३

स्तुषे ऊं इति। वः। महः। ऋतस्य। गोपान्। अदितिं।
मित्रं। वरुणं। सुऽजातान्।
अर्यमणं। भगं। अदब्धऽधीतीन्। अच्छ। वोचे। सऽधन्यः।
पावकान्॥ ३

हे देवा महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान् रक्षकान्वो युष्मान् स्तुषे स्तुवे। उ इति पूरणः। तानेव देवानाह। अदितिमदीनां देवमातरं मित्रं वरुणं चैतान् सुजातान् शोभनजननानर्यमणं भगं चादब्धधीतीनहिंसितकर्माणः सधन्यो धन-सहितान् पावकान् शोधकान्। ईदृशान् सर्वान्देवानच्छ वोचे। अभि-प्रब्रवीमीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

रिशादसः सत्पतीँरदब्धान्महो राज्ञः सुवसनस्य दातॄन्।
यूनः सुक्षत्रान्क्षयतो दिवो नॄनादित्यान्याम्यदितिं दुवोयु॥ ४

रिशादसः। सत्ऽपतीन्। अदब्धान्। महः। राज्ञः।
सुऽवसनस्य। दातॄन्।
यूनः। सुऽक्षत्रान्। क्षयतः। दिवः। नॄन्। आदित्यान्।
यामि। अदितिम्। दुवःऽयु॥ ४

रिशादसो रिशतां हिंसकानामसितॄन् क्षेप्तॄन् यद्वा रिशतां हिंसकानामत्तॄन् भक्षयितॄन् सत्पतीन् सतां पालयितॄनदब्धानहिंसितान्महो महतो राज्ञो राजमानानीश्वरान्वा सुवसनस्य शोभननिवासस्य दातॄन् यूनो नित्यतरुणान् सुक्षत्रान् शोभनबलान् शोभनधनान्वा क्षयतः सर्वत्र निवसतः॥ क्षयतिरैश्वर्यकर्मा॥ ईशानान् दिवो द्युलोकस्य नॄन्नेतॄनादित्यानदितेः पुत्रान्। ईदृशान् सर्वान्देवान्दुवोयु॥ लुप्तविभक्तिकमेतत्॥ दुवोयुः दुवोऽस्मदीयं परिचरणं कामयमानामदितिं देवमातरं च यामि। प्राप्नोमि। यद्वा यामि। याचामि॥

॥ अथ पंचमी ॥

द्यौ३ष्पितः पृथिवि मातरध्रुगग्ने भ्रातर्वसवो मृळता नः।
विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्म बहुलं वि यन्त॥ ५

द्यौः। पितः। पृथिवि। मातः। अध्रुक्। अग्ने।

भ्रातः। वसवः। मृळत। नः।

विश्वे। आदित्याः। अदिते। सऽजोषाः। अस्मभ्यं। शर्म।

बहुलं। वि। यंत॥ ५

हे पितः पितृस्थानीय द्यौर्द्युलोक हे मातर्मातृस्थानीयेऽध्रुगद्रोग्ध्रि पृथिवि हे भ्रातर्भ्रातृस्थानीयाग्ने हे वसवो वासयितारो देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान्मृळत। सुखयत। हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिते यूयं सजोषाः संगता भूत्वास्मभ्यं बहुलमधिकं शर्म सुखं विस्तृतं वा गृहं वियंत। प्रयच्छत॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकादशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

मा नो वृकाय वृक्ये समस्मा अघायते रीरधता यजत्राः।

यूयं हि ष्ठा रथ्यो नस्तनूनां यूयं दक्षस्य वचसो बभूव॥ ६

मा। नः। वृकाय। वृक्ये। समस्मै। अघऽयते। रीरधत।

यजत्राः।

यूयं। हि। स्थ। रथ्यः। नः। तनूनां। यूयं। दक्षस्य।

वचसः। बभूव॥ ६

हे यजत्रा यष्टव्या देवा नोऽस्मान्वृकाय हिंसकाय स्तेनाय वृक्ये तस्य स्त्रियै च मा रीरधत। मा वशं नैष्ट। मा वशीकुरुत। यद्वा वृकोऽरण्यश्वा तस्य स्त्री वृकी। अपि च समस्मै सर्वस्मा अघायतेऽघमनर्थमस्माकमिच्छते शत्रुजनायाप्यस्मान्मा वशं नयत। यूयं हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूनां शरीराणां रथ्यो। नेतारः स्थ। भवथ। यूयमेव दक्षस्याप्यादीयस्य बलस्य वचसो वाक्यस्य च नेतारो बभूव। अतः कारणादस्मान्मा रीरधतेत्यन्वयः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा व एनो अन्यकृतं भुजेम मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे।

विश्वस्य हि क्षयथ विश्वदेवाः स्वयं रिपुस्तन्वं रीरिषीष्ट॥ ७

मा। वः। एनः। अन्यऽकृतं। भुजेम। मा। तत्। कर्म।

वसवः। यत्। चयध्वे।

विश्वस्य। हि। क्षयथ। विश्वऽदेवाः। स्वयं। रिपुः। तन्वं।

रिरिषीष्ट॥ ७

हे देवा वो युष्माकं स्वभूता वयमन्यकृतमन्यैः शत्रुभिः कृतमुत्पादितमेनः पापं मा भुजेम। मा भुंक्ष्महि। हे वसवो वासयितारो देवा यद्येन कृतेन पापेन चयध्वे अस्मान्नाशयध्वे॥ चयतिर्हिंसाकर्मा॥ तच्च पापं कर्म मा कार्ष्म। मा कार्ष्म॥ करोते-र्लोङि लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक्॥ हे विश्वदेवाः सर्वे देवा विश्वस्य सर्वस्य जगतो यूयं हि क्षयथ। ईश्वरा भवथ। अतः कारणादस्मदीयो रिपुः शत्रुस्तन्वं स्वशरीरं स्वयमेव रिरिषीष्ट। हिंस्यात्। यथैवं भवति तथा कुरुतेति भावः॥

॥ अथाष्टमी ॥

नम इदुग्रं नम आ विवासे नमो दाधार पृथिवीमुत द्याम्।

नमो देवेभ्यो नम ईश एषां कृतं चिदेनो नमसा विवासे॥ ८

नमः। इत्। उग्रं। नमः। आ। विवासे। नमः। दाधार।

पृथिवीं। उत। द्यां।

नमः। देवेभ्यः। नमः। ईशे। एषां। कृतं। चित्। एनः।

नमसा। आ। विवासे॥ ८

यातां तापसदेवानां पाप्मनां नदीयो नमस्कारोऽपीत्यं नमामान इति शुभाय: श्लोकविष्कम्भेन देवान् स्तौति। नम इत् नमस्कार एवोग्रमस्त्र् पूर्वकं सर्वोत्कृष्टं। तेन हि सर्वं लभ्यते। अतो नमो नमस्कारमाविवासे। परिचरामि। नमो नमस्कार एव पृथिवीमुत द्यां द्युलोकं च दाधार। धारयति। द्यावापृथिव्यौ प्राणिभिर्न-क्रियमाणे सत्यौ तदुपभोगाय स्थिरावास्तिष्ठेते। अतो देवेभ्य इदं नमः करोमि। एषां देवानां नमो नमस्कार ईशे। ईष्टे तत्कृतेन ते वशीभूताः। कृतं चित्कृतमप्यावरितमप्येनः पापं नमसा नमस्कारा आविवासे। विवासो पृथेनं। पृथक्करोमि। विनाशयामि॥

॥ अथ नवमी॥

ऋतस्य वो रथ्यः पूतदक्षानृतस्य पस्त्यसदो अदब्धान्।

ताँ आ नमोभिरुरुचक्षसो नॄन्विश्वान्व आ नमे महो

यजत्राः॥ ९

ऋतस्य। वः। रथ्यः। पूतऽदक्षान् ऋतस्य। पस्त्यऽसदः।

अदब्धान्।

तान्। आ। नमःऽभि। उरुऽचक्षसः। नॄन्। विश्वान्। वः।

आ। नमे। महः। यजत्राः॥ ९

हे यजत्रा यष्टव्या देवा वो युष्मदीयस्य ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यो रथं नेतॄन् पूतदक्षान् शुद्धबलानृतस्य यज्ञस्य पस्त्यसदो यज्ञसंबंधिनि पस्त्ये देवयजनलक्षणे गृहे सीदतो निषण्णानदब्धानसुरादिभिरहिंसितानुरुचक्षसो बहुद्रष्टॄन्नॄन्नेतॄन्महतस्तान्विश्वान् सर्वान् वो युष्मानाभिमुख्येन स्तुवन्नमोभिर्नमस्कारैरानमे। आनतोऽस्मि॥

॥ अथ दशमी॥

ते हि श्रेष्ठवर्चसस्त उ नस्तिरो विश्वानि दुरिता नयन्ति।

सुक्षत्रासो वरुणो मित्रो अग्निरृतधीतयो वक्मराजसत्याः॥ १०

ते। हि। श्रेष्ठऽवर्चसः। ते। ऊं इति। नः। तिरः।

विश्वानि। दुःऽइता। नयन्ति।

सुऽक्षत्रासः। वरुणः। मित्रः। अग्निः। ऋतऽधीतयः।

वक्मराजऽसत्याः॥ १०

ये देवा यज्ञमागच्छन्ति ते हि ते खलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्ततमदीप्तयो भवन्ति। अतस्ते च त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दुरिता पापानि तिरस्तिरोहितानि यथा भवन्ति तथा नयन्ति। नयन्तु। विनाशयन्त्वित्यर्थः। ये वरुणादयो देवाः सुक्षत्रासः शोभनबलाः शोभनधना वा ऋतधीतयः सत्यकर्माणो वक्मराजसत्याः। वक्म वचनं स्तोत्रं। तस्य राजान ईशाना वक्मराजानः स्तोतारः। तेषु सत्या अवितथाः। एवंभूता ते इत्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

ते न इन्द्रः पृथिवी क्षाम वर्धन्पूषा भगो अदितिः पंच जनाः।
सुशर्माणः स्ववसः सुनीथा भवंतु नः सुत्रात्रासः सुगोपाः॥ ११

ते। नः। इन्द्रः। पृथिवी। क्षाम। वर्धन्। पूषा। भगः।
अदितिः। पंच। जनाः।
सुऽशर्माणः। सुऽअवसः। सुऽनीथाः। भवंतु। नः।
सुऽत्रात्रासः। सुऽगोपाः॥ ११

ते देवा नोऽस्माकं क्षाम निवासभूमिं वर्धन्। वर्धयन्तु। के ते। इन्द्रः पृथिवी च पूषा च भगश्चादितिरदीना देवमाता च पंच जना देवमनुष्याः गंधर्वाप्सरसः पितर इत्यादिनाम्नायोक्ता देवमनुष्यादयश्च ते च नोऽस्मदर्थं सुशर्माणः सुसुखाः स्ववसः शोभनरक्षणाः सुनीथाः सुप्रापणाश्च भवन्तु। यद्वा शोभनसुखादिकं प्रयच्छंतीति शर्माणः। सुत्रात्रासः सुष्ठु त्रातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च भवन्तु। उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं त्राणं। तेषामुत्पत्तिनिरोधेन रक्षणं गोपनं॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नू सद्मानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।
आसानेभिर्यजमानो मियेधैर्देवानां जन्म वसूयुर्ववंद ॥ १२

नु । सद्मानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारत्ऽवाजः ।
सुऽमतिं । याति । होता ।
आसानेभिः । यजमानः । मियेधैः । देवानां । जन्म ।
वसुऽयुः । ववंद ॥ १२

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोत्रजो होता स्तोता यष्टापि दिव्यं दिवि भवं सद्मानं सदनं स्थानं नु क्षिप्रं नंशि । व्याप्नोतु । तथा सुमतिं शोभनां मतिं युष्मदीयामनुग्रहबुद्धिं च याति । याचते यातिर्याच्ञाकर्मा । तदर्थमासानेभिरासीनैः सत्रासनं कुर्वद्भिर्मियेधैर्मेधार्हैः ऋत्विग्यजमानैः सार्धं यजमानो यागं कुर्वन्यष्टापि वसूयुर्वसूनि धनान्यात्मन इच्छन् देवानां जन्म जननं संघं ववंद । वंदते ॥ स्तौति ॥

दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप त्यं वृजिनमित्येषा । वैश्वदेवस्तृचः । सूत्रितं च । अप त्यं वृजिनं रिपुमंबितमे नदीतम इत्यानुष्टुभं प्रउगं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अप त्यं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्ने दुराध्यं ।
दविष्ठमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ १३

अप । त्यं । वृजिनं । रिपुं । स्तेनं ॥ अग्ने । दुःऽआध्यं ॥
दविष्ठं । अस्य । सत्ऽपते । कृधि । सुऽगं ॥ १३

हे अग्ने त्वं त्यं तं प्रसिद्धं वृजिनं कुटिलं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याध्यातारं दुष्टाभिप्रायमेवंभूतं स्तेनं हिंसकं दविष्ठं दूरतममपास्य । अपक्षिप ॥ असु क्षेपण इति धातुः ॥ हे सत्पते सतां पालयितरग्ने अस्माकं सुगं शोभनेन गंतव्यं मार्गं कृधि । कुरु । अत्र सर्वदेवात्मकत्वादग्नेः स्तयमाद्वैश्वदेवत्वं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ग्रावाण: सोम नो हि कं सखित्वनायं वावशुः ।

जही न्य१'त्रिणं पणिं वृको हि षः ॥ १४

ग्रावाण: । सोम । नः । हि । कं । सखिऽत्वनायं । वावशुः ।

जहि । नि । अत्रिणं । पणिं । वृकः । हि । सः ॥ १४

हे सोम नोऽस्मदीया इमे ग्रावाणोऽभिषवार्थाः पाषाणाश्च सखित्वनाय सख्यार्थं वावशुः । कामयंते । कमिति पूरकः । हि यस्मादेवं तस्मादेनं समक्षं पणिं वणिजमदातारमत्रिणमदनशीलं राक्षसादिकं निजहि । निबाधस्व । स पणिर्वृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदा सर्वोऽपहरणशीलः । अतस्त्वं जहीत्यर्थः । वृक वृक आदान इति धातुः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः ।

कर्ता नो अध्वन्ना सुगं गोपा अमा ॥ १५

यूयं । हि । स्थ । सुऽदानवः । इंद्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः ।

कर्त । नः । अध्वन् । आ । सुऽगं । गोपाः । अमाः ॥ १५

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष्ट । यूयं खलु भवथ । उत्तरत्र । स्थ । इंद्रज्येष्ठा । इंद्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयश्च यूयमध्वन्नध्वनि मार्गे नोऽस्माकममा सहैव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः सुगं सुखं । आकारः समुच्चये । सुखं च कर्त । कुरुत ॥

प्रपाठादागमनेऽपि पंथामित्येषा यजमानेन जप्या । सूत्रितं च । अपि पंथामगन्महीति प्रत्येत्य जपित्वापिः । आ० २. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं ।

येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विंदते वसु ॥ १६

अपि । पंथां । अगन्महि । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ।

येन । विश्वाः । परि । द्विषः । वृणक्ति । विंदते । वसु ॥ १६

पंथां पंथानं वयमप्यगन्महि। अपिरिदानीं साम्प्रतं स्मः। कीदृशं। स्वस्तिगा क्षेमेण गंतव्यमनेहसं पापरहितं। येन पथा गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजाः परिवृणक्ति परिवर्जयति प्राप्नोति वसु धनं च विंदते लभते तादृश पंथानमित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टके त्रयोदशो वर्गः ॥

न तद्दिवेति सप्तदशर्चं तृतीयं सूक्तमृजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं। आदितः षट् त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याः षड् गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी जगती शिष्टास्तिस्रः षट्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। न तद्दिवा सप्तम्याद्याः षड्गायत्र्यश्चतुर्दशी जगतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न तद्दिवा न पृथिव्यानु मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिराभिः ।

उब्जंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामतियाजस्य यष्टा ॥ १

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अनु । मन्ये । न । यज्ञेन ।

न । उत । शमीभिः । आभिः ।

उब्जंतु । तं । सुऽभ्वः । पर्वतासः । नि । हीयतां ।

अतिऽयाजस्य । यष्टा ॥ १

अतियाजो नाम कश्चिदृषिरस्मादृजिश्वन उत्कृष्टः स्वात्मानमिति बुद्ध्वा देवान्प्रियं चकार। ऋषिस्तदीयं वचनं निराचष्टानया ॥ न तदतियाजस्य ऋषेस्तद्वचनं दिवा द्युलोकेन तत्रत्येन देवगणेन युक्तमित्यहं नानुमन्ये। नानुमतिं करोमि। न च पृथिव्या पार्थिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नानुमन्ये। न च यज्ञेन यथानुष्ठितेन यज्ञं तदित्यहं नानुमन्ये। उतापि चाभिः शमीभिरन्यैरपि मया कृतैरेभिः कर्मभिः

स्वद्दर्शमित्यपि नानुमन्ये । यथा यथोक्तता देवास्त्वदीयं यजनं नांगीकुर्वंति स चानभिज्ञ-त्वात्स्वयमुचद्दर्शमपि न शक्नोतीति भावः । अपि च तदृपिं सुम्वः सुष्टु अमंतः पर्वतासः पर्वता इंद्रेण प्रहिताः संत ऋजंतु । हिंसंतु ॥ ऋजिर्हिंसाकर्मा ॥ तथा तस्यास्ति-याजस्य ऋत्विजनोऽप्यतिशयेनाहं देवान्यजामीति बुध्द्या युक्तस्य ऋषेर्यो यष्टा याजकः स नि हीयतां । नितरां हीनो भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अति वा यो मरुतो मन्यते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं निनित्सात् ।
तपूंषि तस्मै वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषमभि तं शोचतु द्यौः ॥ २

अति । वा । यः । मरुतः । मन्यते । नः । ब्रह्म । वा । यः ।
क्रियमाणं । निनित्सात् ।
तपूंषि । तस्मै । वृजिनानि । संतु । ब्रह्मऽद्विषं । अभि ।
तं । शोचतु । द्यौः ॥ २

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानतिमन्यते अतीत्य स्वस्याधिक्यं मन्यते अस्मत्तोऽपि स्वयमधिक इति बुध्यते । अस्माभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो निनित्सात् निंदितुमिच्छेत् तस्मै पुरुषाय तपूंषि तेजांसि वृजिनानि बाधकानि संतु । भवंतु । ब्रह्मद्विषं तं यतुं द्यौरादित्यश्चाभिशोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिशस्तिपां नः ।
किमंग नः पश्यसि निद्यमानान्ब्रह्मद्विषे तपुषिं हेतिमस्य ॥ ३

किं । अंग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपां । किं । अंग ।
त्वा । आहुः । अभिशस्तिऽपां नः ।

किं। अंग। नः। पश्यसि। निद्यमानान्। ब्रह्मऽद्विषे।

तपुषिं। हेतिं। अस्य॥ ३

किमंगेति प्रसिद्धिद्योतको निपातौ। हे सोम त्वा त्वां खलु ब्रह्मणो मंत्रस्य कर्मणो वा ब्रह्मजातेर्वा गोपां गोपायितारमाहुः। कथयंति पुराविदः। तथा नोऽस्माकमभिशस्तिपामभिशंसकेभ्यः पालयितारं त्वामेव खल्वाहुः। यद्वांगेत्यभिमुखीकरणे। अंग हे सोम किंकारणं त्वां ब्रह्मणो गोपामाहुः। किंकारणं वा त्वामस्माकमभिशस्तिपामाहुः। निद्यमानान् परैर्दूष्यमाणान्नोऽस्मानंग हे सोम किंकारणं पश्यसि। त्वामेव सर्वं ब्रह्मणो रक्षकं मनुष्यः पालकं च कथयंति अनोऽस्मासु परैर्निंद्यमानेष्वौदासीन्यं तवानुचितं। अतो ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे तस्मै तपुषिं तापकं हेतिमायुधमस्य। क्षिप। प्रेरय॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अवंतु मामुषसो जायमाना अवंतु मा सिंधवः पिन्वमानाः।

अवंतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवंतु मा पितरो देवहूतौ॥ ४

अवंतु। मा। उषसः। जायमानाः। अवंतु। मा। सिंधवः।

पिन्वमानाः।

अवंतु। मा। पर्वतासः। ध्रुवासः। अवंतु। मा। पितरः।

देवऽहूतौ॥ ४

जायमानाः प्रादुर्भवंत्य उषसो मामवंतु। रक्षंतु। तथा पिन्वमाना वर्धमानाः सिंधवः स्यंदनशीला नद्यश्च मामवंतु। तथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वतासः पर्वताश्च मामवंतु। तथा देवहूतौ। देवानां हूतिराह्वानमस्मिन्निति देवहूतिर्यागः। तत्र विद्यमानाः पितरः पितृदेवताश्च मामवंतु॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम पश्येम नु सूर्यमुच्चरंतं।

तथा करद्वसुपतिर्वसूनां देवा ओहानोऽवसागमिष्ठः॥ ५

विश्वऽदानीं। सुऽमनसः। स्याम। पश्येम। नु। सूर्यं।

उत्ऽचरंतं।

तथा। करत्। वसुऽपतिः। वसूनां। देवान्। ओहानः।

अवसा। आऽगमिष्ठः ॥ ५

हे देवा विश्वदानीं सर्वदा वयं सुमनसः स्याम। शोभनमनस्का च भवेम। तुभ्यं सचक्षुषे। उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यं सर्वदा पश्येम च। वसूनां वसुपतिरुत्कृष्ट-धनाधिपतिरग्निर्देवानवसास्मदीयेन हविषौहानो वहन् प्रापयन् आगमिष्ठ आगंतृ-तम एवंगुणविशिष्टः सन् तथा करत्। अस्मान्तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रो नेदिष्ठमवसागमिष्ठः सरस्वती सिंधुभिः पिन्वमाना।

पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोभुरग्निः सुशंसः सुहवः पितेव ॥ ६

इंद्रः। नेदिष्ठं। अवसा। आऽगमिष्ठः। सरस्वती।

सिंधुऽभिः। पिन्वमाना।

पर्जन्यः। नः। ओषधीभिः। मयःऽभुः। अग्निः। सुऽशंसः।

सुऽहवः। पिताऽइव ॥ ६

अयमिंद्रो नेदिष्ठमंतिकतमं यथा भवति तथावसा रक्षणेन सार्धमागमिष्ठ आगंतृतमोऽस्तु। सिंधुभिः स्यंदनैरुदकैः पिन्वमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती चागंतृतमा भवतु। ओषधीभिः सार्धं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः सुखस्य भावयिता भवतु। अग्निश्च पितेव पुत्रस्य जनक इव सुशंसः सुखेन शंसनीयः सुहवः सुखेनाह्वातव्यश्च भवतु ॥

आग्रयणे वैश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवास आ गतेत्यनुवाक्या। सूत्रितं च। विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः। आ० २, ९। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

विश्वे देवास आ गंत शृणुता मं इमं हवं ।

एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ ७

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमं । हवं ।

आ । इदं । बर्हिः । नि । सीदत ॥ ७

हे विश्वे देवासः सर्वे देवा आगत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत । श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं बर्हिरानिषीदत । आसीर्णे बर्हिषि निषण्णा भवत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो वो देवा घृतस्नुना हव्येनं प्रतिभूषति ।

तं विश्व उपं गच्छथ ॥ ८

यः । वः । देवाः । घृतऽस्नुना । हव्येन । प्रतिऽभूषति ।

तं । विश्वे । उपं । गच्छथ ॥ ८

हे देवा वो युष्मान्यो जनो घृतस्नुना घृतप्रस्रवणेन हव्येन हविषा प्रतिभूषति परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे यूयमुपगच्छथ । उपगता भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

उपं नः सूनवो गिरः शृण्वंत्वमृतस्य ये ।

सुमृडीका भवंतु नः ॥ ९

उपं । नः । सूनवः । गिरः । शृण्वंतु । अमृतस्य । ये ।

सुऽमृडीकाः । भवंतु । नः ॥ ९

अमृतस्य मरणरहितस्य प्रजापतेर्ये सूनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः स्तुतीरुपशृण्वंतु । नोऽस्माकं सुमृडीकाः सुष्ठु मृडयितारः सुखयितारश्च भवंतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वे देवा ऋतावृध ऋतुभिर्हवनश्रुतः।

जुषंतां युज्यं पयः॥ १०

विश्वे। देवाः। ऋतऽवृधः। ऋतुऽभिः। हवनऽश्रुतः।

जुषंतां। युज्यं। पयः॥ १०

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषैर्हवनश्रुतो हवनस्य स्तोत्रस्य श्रोतारस्तांस्तांस्तिन्यागकाले स्तूयमाना इंद्रया विश्वे सर्वे देवा युज्यं योग्यं पय आमिक्षारूपं जुषंतां। सेवंतां। जुषती प्रि। तस्मै पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षेति॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचदशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोत्रमिंद्रो मरुद्गणस्त्वष्टृमान्मित्रो अर्यमा।

इमा हव्या जुषंत नः॥ ११

स्तोत्रं। इंद्रः। मरुत्ऽगणः। त्वष्टृऽमान्। मित्रः। अर्यमा।

इमा। हव्या। जुषंत। नः॥ ११

मरुद्गणो मरुतो गणभूताः परिजनभूता यस्य तादृश इंद्रस्त्वष्टृमान् त्वष्टृसहितो मित्रोऽर्यमा च नोऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्यानि हवींषि च जुषंत। सेवंतां॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं होतर्वयुनशो यज।

चिकित्वान्दैव्यं जनं॥ १२

इमं। नः। अग्ने। अध्वरं। होतः। वयुनऽशः। यज।

चिकित्वान्। दैव्यं। जनं॥ १२

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने देव्यं देवसंबंधिनं जनं संघं यजनीयं चिकित्वान् जानंस्त्वं नोऽस्मदीयमिममध्वरं हिंसारहितं यज्ञं वयुनयो ज्ञानक्रमेण यथानुपूर्व्या देवा बुद्धिस्थाः तथा यज। यागं कुरु॥

वैश्वदेवपशुस्य विश्वे देवा इति याज्या। सूत्रितं च। आश्नुत्यै त्वेति पशूना जपेद्विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं म इति याज्या। आ० ५. १८.। इति॥ वैश्वदेवे पशावेवैव याज्या। सूत्रितं च। विश्व देवाः शृणुतेमं हवं मे ये के च क्ष्मा महिनो अहिमायाः। आ० ३. ७.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी॥

विश्वे॑ देवाः शृणु॒तेमं हवं॑ मे॒ ये अं॒तरि॑क्षे॒ य उप॒ द्यवि॒ ष्ठ।

ये अ॑ग्निजि॒ह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्रा आ॒सद्या॒स्मिन्ब॒र्हिषि॑ मादयध्वं॥१३

विश्वे॑। दे॒वाः॒। शृ॒णु॒त। इ॒मम्। हव॑म्। मे॒। ये। अं॒तरि॑क्षे।

ये। उप॑। द्यवि॑। स्थ।

ये। अ॒ग्नि॒ऽजि॒ह्वाः। उ॒त। वा॒। यज॑त्राः। आ॒ऽसद्य॑।

अ॒स्मिन्। ब॒र्हिषि॑। मा॒द॒य॒ध्व॒म्॥१३

हे विश्वे देवा मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत। ये यूयमंतरिक्षेऽस्थ अंतरिक्षलोके वर्तमाना भवथ। ये चोप तत्समीपस्थे सूर्ये के भवथ। ये च द्यवि द्युलोके स्थ। ये चाग्निजिह्वाः। अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां। यद्वाग्नेर्जिह्वा। तया पोष्यमाणत्वादग्निजिह्वा इत्युच्यंते। उत वापि वा ये यजत्रा यजनीयाः ते सर्वे यूयमास्तीर्णेऽस्मिन्बर्हिष्यासद्योपविश्य मादयध्वं। सोमेनात्मानं तर्पयत॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

विश्वे॑ दे॒वा मम॑ शृण्वं॒तु य॒ज्ञिया॑ उ॒भे रोद॑सी अ॒पां नपा॑च्च॒ मन्म॑।

मा वो॒ वचां॑सि परि॒चक्ष्या॑णि वोचं सु॒म्नेष्विद्वो॒ अंत॑मा

मदेम॥१४

विश्वे । देवाः । मम । शृण्वन्तु । यज्ञियाः । उभे इति ।

रोदसी इति । अपां । नपात् । च । मन्म ।

मा । वः । वचांसि । परिऽचक्ष्याणि । वोचं । सुम्नेषु । इत् ।

वः । अंतमाः । मदेम ॥ १४

यज्ञिया यज्ञार्हा विश्वे देवा मम मदीयं मन्म मननीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । चित्तेन धारयंतु । तथोभे रोदसी द्यावापृथिव्यावपां नपात् मध्यमस्थानोऽग्निश्च मदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवा वो युष्मभ्यं परिचक्ष्याणि वर्जनीयानि वचांसि स्तोत्राणि मा वोचं । मा ब्रवीमि । अपि तु समीचीनानि । अतो वो युष्माकमंतमा अंतिकतमाः संतो वयं सुम्ने ष्वित् युष्माभिर्दत्तेषु सुखेष्वेव वर्तमाना मदेम । मोदेम ॥

आग्रयणे वैश्वदेवस्य ये के च ज्मेति याज्या । सूत्रितं च । विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० २. ८. । इति ॥ वैश्वदेवपुरोडाशस्यैव याज्या । सूत्रदाहृतं ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचदशी ॥

ये के च ज्मा महिनो अहिमाया दिवो जज्ञिरे अपां सधस्थे ।

ते अस्मभ्यमिषये विश्वमायुः क्षप उस्रा वरिवस्यंतु देवाः ॥ १५

ये । के । च । ज्मा । महिनः । अहिऽमायाः । दिवः ।

जज्ञिरे । अपां । सधऽस्थे ।

ते । अस्मभ्यं । इषये । विश्वं । आयुः । क्षपः । उस्राः ।

वरिवस्यंतु । देवाः ॥ १५

महिनो महांतोऽहिमायाः । माया प्रज्ञानाम । आहतप्रज्ञाः । एवंभूता ये के चन देवा ज्मा । पृथिवीनामैतत् । पृथिव्यां जज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः । ये के चन दिवो द्युलोकाज्जज्ञिरे । ये के चनापां सधस्थे सहस्थानेऽंतरिक्षे जज्ञिरे ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिषये । इष्यत इतीषिः पुत्रादिः । तस्मै च विश्वं सर्वमायुरन्नं जीवनं वा क्षपः क्षपा रात्रीरुस्राः समाख्यहानि च सर्वदा नैरंतर्येण वरिवस्यंतु । प्रयच्छंतु ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

अग्नीपर्जन्याववतं धियं मेऽस्मिन्हवे सुहवा सुष्टुतिं नः ।
इळामन्यो जनयद्गर्भमन्यः प्रजावतीरिष आ धत्तमस्मे ॥ १६

अग्नीपर्जन्यौ । अवतं । धियं । मे । अस्मिन् । हवे ।
सुऽहवा । सुऽस्तुतिं । नः ।
इळां । अन्यः । जनयत् । गर्भं । अन्यः । प्रजाऽवतीः ।
इषः । आ । धत्तं । अस्मे इति ॥ १६

हे अग्नीपर्जन्यौ मे मदीयं धियं कर्म यज्ञलक्षणमवतं । गच्छतं । रक्षतं वा । हे सुहवा सुखेन ह्वातुं शक्यावस्मिन्हवे यज्ञे नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च रक्षतं । यद्वानुवृत्त्याऽवतिः श्रवणार्थः । श्रवतं । शृणुतं युवयोर्मध्येऽन्यः पर्जन्य इळामन्नं जनयत् । जनयति । वृष्ट्या ह्योषधिवनस्पतयो जायंते तेभ्यश्चान्नं जायते । अन्योऽग्निर्गर्भं जनयति । पुरुषेण भुक्तमन्नं जाठरेणाग्निना पक्वं सत् रेतोरूपेण परिणमते तदेव योषित्सु गर्भो भवति । अतो युवां प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्नान्यस्मे अस्मास्वाधत्तं । आस्थापयतं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्नौ सूक्तेन महा नमसा विवासे ।
अस्मिन्नो अद्य विदथे यजत्रा विश्वे देवा हविषि मादयध्वं ॥ १७

स्तीर्णे । बर्हिषि । संऽइधाने । अग्नौ । सुऽउक्तेन । महा ।
नमसा । आ । विवासे ।
अस्मिन् । नः । अद्य । विदथे । यजत्राः । विश्वे । देवाः ।
हविषि । मादयध्वं ॥ १७

हे विश्वे देवा बर्हिषि दर्भपुंजे वेद्यां स्तीर्णे सत्यग्नौ च सन्निधाने सति हे स यनेन स्तोत्रेण सं त्वेन च मह्या महता नमसा नमस्कारेण चाविवासे। परिचरे। हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा अस्मिन्निन्द्रे नोऽस्मदीयेऽस्मिन्विदथे यज्ञे हविषि॥ तृतीयार्थे सप्तमी॥ हविषाऽस्माभिर्दत्तेन मादयध्वं। तृप्यध्वं॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षोडशो वर्गः॥

वयमु त्वेति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं। यां पूषन्नित्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। तथा चानुक्रांतं। वयं दश पौष्णं तद्गायत्रं वै यां पूषन्ननुष्टुबिति॥ चर्षणीधृतिः प्रवसद्भिरेतज्जप्यं। सूत्रितं च। वयमु त्वा पथस्पत इत्यर्धर्चं परिष्यन्। आ० सू० ३, ७। इति। जपेदिति शेषः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

वयमु त्वा पथस्पते रथं न वाजसातये।
धिये पूषन्नयुज्महि॥ १

वयं। ऊं इति। त्वा। पथः। पते। रथं। न। वाजऽसातये।
धिये। पूषन्। अयुज्महि॥ १

हे पथस्पते मार्गस्य पालयितः पूषन् धिये कर्मार्थं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय च वयं रथं न युद्धे रथमिव त्वा त्वामयुज्महि। युंज्महि। अस्मदभिमुखं कुर्मः॥ उ इति पूरकः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अभि नो नर्यं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं।
वामं गृहपतिं नय॥ २

अभि। नः। नर्यं। वसु। वीरं। प्रयतऽदक्षिणं।
वामं। गृहऽपतिं। नय॥ २

हे पूषन् नर्यं नृभ्यो हितं वसु धनमभिप्राप्तुं वीरं दारिद्र्यस्य विशेषेणेरयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्येभ्योऽपि दत्तधनं। यद्वा प्रयतं शुद्धं दक्षिणं धनं यस्य तादृशं। वामं वननीयमेवंविधं गृहपतिं गृहस्थं नोऽस्मानभिनय। प्रापय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदित्संतं चिदाघृणे पूषन्दानाय चोदय ।

पणेश्चिद्वि म्रंदा मनः ॥ ३

अदित्संतं । चित् । आघृणे । पूषन् । दानाय । चोदय ।

पणेः । चित् । वि । म्रद । मनः ॥ ३

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् अदित्सं तं चित् दातुमनिच्छंतमपि पुरुषं दानायास्मद्दानार्थं चोदय। प्रेरय। पणेश्चिद्वणिजोऽपि बाधुषिकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं विम्रद। दानार्थं मृदूकुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि पथो वाजसातये चिनुहि वि मृधो जहि ।

साधंतामुग्र नो धियः ॥ ४

वि । पथः । वाजऽसातये । चिनुहि । वि । मृधः । जहि ।

साधंतां । उग्र । नः । धियः ॥ ४

हे उग्रोद्गूर्णबल पूषन् पथो मार्गान् वाजसातयेऽन्नलाभाय विचिनुहि। शोधितान्कुरु। यैः पथिभिर्गंता धनं लभेमहि तादृशान्पथः पृथक्कुर्वित्यर्थः। मृधो बाधकान् तस्करादींश्च विजहि। बाधस्व। तथा नोऽस्माकं धियः कर्माण्यन्नलाभार्थं क्रियमाणानि साधंतां। सिध्यंतु। सफलानि भवंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परिं तृंधि पणीनामारंया हृदंया कवे ।

अथेंमस्मभ्यं रंधय ॥ ५

परि । तृंधि । पणीनां । आरया । हृदंया । कवे ।

अथं । ईं । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ५

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां लुब्धानां हृदयानि कठिनान्यारया। चर्म्मखंडाग्रगो दंडः प्रतोद इत्यारेति चाख्यायते। तया परितृंधि। प्रविध्य। हृद्गतं काठिन्यमपनयेत्यर्थः। अथानंतरमीमेनान्पणीनस्मभ्यं रंधय। वशीकुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि पूंषन्नारंया तुद पणेरिंच्छ हृदि प्रियं ।

अथेंमस्मभ्यं रंधय ॥ ६

वि । पूषन् । आरंया । तुद । पणेः । इच्छ । हृदि । प्रियं ।

अथं । ईं । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ६

हे पूषन् आरया प्रतोदेन पणेर्वणिजो हृदयं वितुद। विविध्य। तस्य पणेर्हृदि हृदये प्रियमस्मभ्यमनुकूलं धनमिच्छ। दातव्यमितीच्छां जनय। अथानंतरमस्मभ्य-मीमेनान् रंधय। वशीकुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ रिख किकिरा कृंणु पणीनां हृदंया कवे ।

अथेंमस्मभ्यं रंधय ॥ ७

आ । रिख । किकिरा । कृणु । पणीनां । हृदंया । कवे ।

अथं । ईं । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ७

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां हृदया हृदयान्यारिख। आलिख। आलिख्य च किकिरा कीर्णानि प्रशिथिलानि कृणु। कुरु। मृदूनि कुर्वित्यर्थः। अन्यद्गतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यां पूषन्ब्रह्मचोदनीमारां बिभर्ष्याघृणे ।

तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥ ८

यां । पूषन् । ब्रह्मऽचोदनीं । आरां । बिभर्षि । आघृणे ।

तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥ ८

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् ब्रह्मचोदनीं ब्राह्मणेऽन्नस्य प्रेरयित्रीं यामारां बिभर्षि हस्ते धारयसि तया समस्य सर्वस्य लुब्धजनस्य हृदयमारिख। आलिख। किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च कृणु। कुरु॥

॥ अथ नवमी ॥

या ते अष्ट्रा गोओपशाघृणे पशुसाधनी ।

तस्यास्ते सुम्नमीमहे ॥ ९

या । ते । अष्ट्रा । गोऽओपशा । आघृणे । पशुऽसाधनी ।

तस्याः । ते । सुम्नं । ईमहे ॥ ९

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् ते त्वदीया याष्ट्रा गोओपशा। उपशेरत इत्योपशाः। गाव ओपशा यस्यास्तादृशी। अत एव पशुसाधनी पशूनां साधयित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबंधि सुम्नं सुखमीमहे। याचामहे॥

॥ अथ दशमी ॥

उत नो गोषणिं धियमश्वसां वाजसामुत ।

नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १०

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्वऽसां । वाजऽसां । उत ।

नृऽवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १०

उतापि च हे पूषन् गोषणिं गवां सनित्रीमश्वसामश्वानां सनित्रीं वाजसां वाजानामन्नानां सनित्रीमुतापि च नृवत् नृवतीं नृणां सनित्रीं दात्रीमेवंभूतां धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं कृणुहि । कुरु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

सं पूषन्निति दशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं गायत्रं । पूषन्नित्यनुक्रांतं ॥ नष्टधनमन्विच्छता पुरुषेणैतज्जप्यं । सूत्रितं च । सं पूषन्विदुषेति नष्टमधिजिगमिषन्पूषणं वा । आ० सू० ३. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं पूषन्विदुषा नय यो अंजसानुशासति ।

य एवेदमिति ब्रवत् ॥ १

सं । पूषन् । विदुषा । नय । यः । अंजसा । अनु॰शासति ।

यः । एव । इदं । इति । ब्रवत् ॥ १

हे पूषन् पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन संनय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानुशासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति । यश्चैवेदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवत् ब्रवीति । नष्टं धनं दर्शयतीत्यर्थः । तेन विदुषेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समु पूष्णा गमेमहि यो गृहाँ अभिशासति ।

इम एवेति च ब्रवत् ॥ २

सं । ऊं इति । पूष्णा । गमेमहि । यः । गृहान् ।

अभिऽशासति ।

इमे । एव । इति । च । ब्रवत् ॥ २

पूष्णानुगृहीता वयं संगमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृहान् येषु गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशवस्तिष्ठंति तान् गृहानभियासति अभियाति आभिमुख्येन बोधयति। यश्चेमे त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं तिष्ठंतीति च ब्रवत् ब्रूयात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पूष्णश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते ।
नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३

पूष्णः । चक्रं । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते ।
नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३

पूष्णः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति। न विनश्यति। अस्य चक्रस्य कोशश्च नावपद्यते न क्षीयते। अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते। कुंठीभवति। तेन चक्रेण चोरान्हत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयेति भावः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अस्मै हविषाविधन्न तं पूषापि मृष्यते ।
प्रथमो विंदते वसु ॥ ४

यः । अस्मै । हविषा । अविधत् । न । तं । पूषा । अपि ।
मृष्यते ।
प्रथमः । विंदते । वसु ॥ ४

यो यजमानोऽस्मै पूष्णे हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पूषा नापि मृष्यते। अपिशब्द ईषदर्थे। ईषदपि न हिनस्ति। स च प्रथमो मुख्यः सन् वसु धनं विंदते। लभते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतः ।
पूषा वाजं सनोतु नः ॥ ५

पूषा । गाः । अनु । एतु । नः । पूषा । रक्षतु । अर्वतः ।

पूषा । वाजं । सनोतु । नः ॥ ५

पूषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गा अन्वेतु । रक्षणार्थमनुगच्छतु । स च पूषार्वतोऽश्वान्रक्षतु चोरेभ्यः । तथा वाजमन्नं च नोऽस्मभ्यं पूषा सनोतु । प्रयच्छतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पूषन्ननु प्र गा इहि यजमानस्य सुन्वतः ।

अस्माकं स्तुवतामुत ॥ ६

पूषन् । अनु । प्र । गाः । इहि । यजमानस्य । सुन्वतः ।

अस्माकं । स्तुवतां । उत ॥ ६

हे पूषन् सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशूननुप्रेहि । रक्षणार्थमनुगच्छ । उतापि च स्तुवतां त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वतामस्माकं गाश्चानुगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

माकिर्नेशन्माकीं रिषन्माकीं सं शारि केवटे ।

अथारिष्टाभिरा गहि ॥ ७

माकिः । नेशत् । माकीं । रिषत् । माकीं । सं । शारि ।
केवटे ।

अथ । अरिष्टाभिः । आ । गहि ॥ ७

हे पूषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेशत् । मा नश्यतु । माकिर्माकीमित्येतौ प्रतिषेधमात्रे वर्तेते । माकीं रिषत् । मा व्याघ्रादिभिर्हिंस्यतां । माकीं मा च केवटे कूपे संशारि । संशीर्णं भूत् । कूपपातेनापि हिंसितं मा भवतु । अथैवं सत्यरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहागहि । सायंकाल आगच्छ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अभि॒ तं पू॒षणं॑ व॒यमि॑यमनंष्टवेदसं ।

ई॒शानं॑ रा॒य ई॑महे ॥ ८

अ॒भि॒ तं । पू॒षणं॑ । व॒यं । इ॒यं॑ । अनं॑ष्टऽवेदसं ।

ई॒शानं॑ । रा॒यः । ई॒महे ॥ ८

अस्मत्स्तोत्राणि शृण्वन्तमिशं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनष्टवेदसमविनष्टधनमीशानं सर्वस्येश्वरमेवंविधं पूषणं देवं वयं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि पौष्णस्य हविषः पूषन्तव व्रत इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । यामद्य सवितर्यामस्य त्वः पूषन्तव व्रते वयं । आ० २. १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

पूष॒न्तव॑ व्र॒ते व॒यं न रि॑ष्येम॒ कदा॑ च॒न ।

स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि ॥ ९

पूष॑न् । तव॑ । व्र॒ते । व॒यं । न । रि॒ष्ये॒म॒ । कदा॑ । च॒न ।

स्तो॒तार॑ः । ते॒ । इ॒ह । स्म॒सि॒ ॥ ९ ॥

हे पूषन् पोषक ते त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदाचिदपि न रिष्येम । हिंसिता न भवेम । तादृशाश्च वयमिहास्मिन्कर्मण्यपि ते तव स्तोतार स्मसि । स्मः । भवामः ॥

॥ अथ दशमी ॥

परि॑ पू॒षा प॒रस्ता॒द्धस्तं॑ दधातु॒ दक्षि॑णं ।

पुन॑र्नो न॒ष्टमाज॑तु ॥ १०

परि। पूषा। परस्तात्। हस्तं। दधातु। दक्षिणं।

पुनः। नः। नष्टं। आ। अजतु॥ १०

पूषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे स्वसंचारादन्यस्मिन् चोरव्याघ्रादिभिरुपेते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीयं दक्षिणं हस्तं परिदधातु। परिधानं निवारणं करोतु। सोऽस्मदीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु। आगच्छतु। आगमयतु॥

॥ इति चतुर्थाष्टके त्रिंशो वर्गः॥

एहि वामिति षडृचं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं गायत्रं पौष्णं। अनुक्रम्यते च। एहि वां षडिति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

एहि वां विमुचो नपादाघृणे सं सचावहै।

रथीर्ऋतस्य नो भव॥ १

आ। इहि। वां। विऽमुचः। नपात्। आघृणे। सं।

सचावहै।

रथीः। ऋतस्य। नः। भव॥ १

हे विमुचो नपात्। विमुंचति सृष्टिकाले स्वस्मात्कायात्सर्वाः प्रजा विसृजतीति विमुक् प्रजापतिः। तस्य पुत्र हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् वां। याति गच्छति स्तुतिं प्राप्नोतीति वा स्तोता॥ वा गतिगंधनयोरित्यस्मादातो मनिन्क्वनिब्वनिपश्चेति विच्॥ वां गंतारं स्तोतारं मामेहि। आगच्छ। आवां च संसचावहै। समवाय। संगच्छावहै। तादृशस्त्वं नोऽस्माकमृतस्य यज्ञस्य रथी रंहिता नेता भव। तथा सति तवत्वं ऋषिस्त्वमपि पश्चात् इत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः।

रायः सखायमीमहे॥ २

रथिऽतमं । कपर्दिनं । ईशानं । राधसः । महः ।

रायः । सखायं । ईमहे ॥ २

रथीतममतिशयेन रथिनं । यद्वातिशयेन रंहितारं नेतारं कपर्दिनं कपर्दश्चूडा । तद्वंतं । राध्नोत्यनेनेति राधो धनं । महो महतो राधसो धनस्येशानं स्वामिनं सखायमस्माकं मित्रमेवंविधं पूषणं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रायो धारास्याघृणे वसो राशिरजाश्व ।

धीवतोधीवतः सखा ॥ ३

रायः । धारा । असि । आघृणे । वसोः । राशिः ।

अजऽअश्व ।

धीवतःऽधीवतः । सखा ॥ ३

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् रायो धनस्य धारासि । प्रवाहो भवसि । स्तोतृभ्यो बहु धनं नैरंतर्येण प्रयच्छसीत्यर्थः । अजाश्व । अजाश्छागा एवाश्वा अश्वकार्यापन्ना यस्य तादृश पूषन् वसोर्वसुनो धनस्य राशिः संघश्च भवसि । धनसंघश्च त्वय्येव निवसतीत्यर्थः । धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा मित्रभूतश्च भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषणं न्व१जाश्वमुप स्तोषाम वाजिनं ।

स्वसुर्यो जार उच्यते ॥ ४

पूषणं । नु । अजऽअश्वं । उप । स्तोषाम । वाजिनं ।

स्वसुः । यः । जारः । उच्यते ॥ ४

अजाश्वं छागवाहनं वाजिनवन्तं बलवंतं वा पूषणं पोषकं देवं तु अस्योः पस्तवाम। उपस्तवाम। यः पूषा स्वसुरुषसो जार उपपतिरित्युच्यते तं पूषणमित्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

मातुर्दिधिषुमब्रवं स्वसुर्जारः शृणोतु नः।

भ्रातेंद्रस्य सखा मम॥ ५

मातुः। दिधिषुं। अब्रवं। स्वसुः। जारः। शृणोतु। नः।

भ्राता। इंद्रस्य। सखा। मम॥ ५

मातुर्निर्मात्र्या रात्रेर्दिधिषुं पतिं पूषणमब्रवं। स्तौमि। स्वसुरुषसो जारश्च पूषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि शृणोतु। इंद्रस्य भ्राता सहजातः पूषा मम स्तोतुः सखा मित्रभूतोऽस्तु॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजासः पूषणं रथे निशृंभास्ते जनश्रियं।

देवं वहंतु बिभ्रतः॥ ६

आ। अजासः। पूषणं। रथे। निःऽशृंभाः। ते। जनऽश्रियं।

देवं। वहंतु। बिभ्रतः॥ ६

अजासोऽजाश्छागा निशृंभा निश्चयेन संबध्य धर्तारस्ते पूष्णो वाहनतया प्रसिद्धाश्छागा जनश्रियं। जनं स्तोतृसंघं श्रयति गच्छतीति जनश्रीः। तं पूषणं देवं रथे बिभ्रतो धारयंत आवहंतु। आनयंतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे एकविंशो वर्गः॥

य एनमिति षडृचं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं। अंत्यानुष्टुबादौ पंच गायत्र्यः। तथा चानुक्रांतं। य एनं त्यानुष्टुबिति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एनमादिदेशति करम्भादिति पूषणं।

न तेन देव आदिशे ॥ १

यः। एनं। आऽदिदेशति करंभऽअत्। इति। पूषणं।

न। तेन। देवः। आऽदिशे॥ १

यः स्तोतैनं पूषणं पोषकं करंभादं करंभानां दधिमिश्राणां सक्तूनामत्तेत्यादि-देशति अभिष्टौति तेन पुरुषेणान्यो देवो नादिशे। आदेष्टव्यः स्तोतव्यो न भवति। पूषा एव सर्वमाधिपत्यस्य यस्य याचाद् देवतांतरं न स्तौतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतिर्युजा।

इंद्रो वृत्राणि जिघ्नते ॥ २

उत। घ। सः। रथिऽतमः। सख्या। सत्ऽपतिः। युजा।

इंद्रः। वृत्राणि। जिघ्नते॥ २

उत घापि च स च यः समूचां चंद्रत्वेन प्रसिद्धस्तादृशो रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः सत्पतिः सतां पालयितैवंगुण इंद्रः सख्या मित्रभूतेन पूष्णा युजा सहाय-भूतेन युक्तः सन् वृत्राणि शत्रून् जिघ्नते। हंति। इंद्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं।

न्यैरयद्रथीतमः॥ ३

उत। अदः। परुषे। गवि। सूरः। चक्रं। हिरण्ययं।

नि। ऐरयत्। रथिऽतमः॥ ३

उतापि च सूरः प्रेरको रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पूषा परुषे पर्ववति भास्वति वा गवि । गच्छतीति गौरादित्यः । तस्मिन् हिरण्ययं हिरण्मयं सुवर्णनिर्मितमदस्तद्दूरस्थं चक्रं न्यैरयत् । नितरां प्रेरयति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदद्य त्वा पुरुष्टुत ब्रवाम दस्र मंतुमः ।

तत्सु नो मन्म साधय ॥ ४

यत् । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस्र । मंतुऽमः ।

तत् । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४

हे पुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैः स्तुत दस्र दर्शनीय मंतुमो ज्ञानवन् पूषन् अद्येदानीं यद्धनमिच्छन् त्वां ब्रवाम स्तवाम नोऽस्माकं मन्म मननीयं तद्धनं साधय । उत्पादय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमं च नो गवेषणं सातये सीषधो गणं ।

आरात्पूषन्नसि श्रुतः ॥ ५

इमं । च । नः । गोऽएषणं । सातये । सीसधः । गणं ।

आरात् । पूषन् । असि । श्रुतः ॥ ५

हे पूषन् नोऽस्माकं सातये लाभायेमं च गणं मनुष्यसंघं गवेषणं गवामेषयितारं सीषधः । साधय । हे पूषन् आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि । भवसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं ।

अद्या च सर्वतातये श्वश्च सर्वतातये ॥ ६

आ। ते। स्वस्तिं। ईमहे। आरेऽअंघां। उपंऽवसुं।

अद्य। च। सर्वंऽतातये। श्वः। च। सर्वंऽतातये॥ ६

हे पूषन् ते त्वदीयां त्वया देयां स्वस्तिं कल्याणीं रक्षामारेअघां। आरे दूरेऽघं पापं यस्याः तादृशीं। उपावसुमुपगतधनां। ईमहे ईदृशीं स्वस्तिमद्य चास्मिंश्च काले सर्वतातये। सर्वैर्ऋत्विग्भिस्तायत इति सर्वतातिर्यज्ञः। तदर्थं। यद्वा सर्वेषां भोगानां विस्ताराय। श्वश्च परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतात्यर्थमीमहे। अभियाचामहे॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः॥

इंद्रा नु पूषणेति षडृचमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं गायत्रमैंद्रापौष्णं। अनुक्रांतं च। इंद्रा ऐंद्रं चेति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इंद्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये।

हुवेम वाजसातये॥ १

इंद्रा। नु। पूषणा। वयं। सख्याय। स्वस्तये।

हुवेम। वाजंऽसातये॥ १

इतरेतरयोगादिंद्रपूषन्शब्दयोरुभयत्र द्विवचनं। इंद्रापूषणौ देवौ नु अद्य च वयं स्वस्तये सख्याय शोभनाय सखित्वाय वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये संभजनाय च हुवेम। आह्वयाम। स्तवाम॥

॥ अथ द्वितीया॥

सोममन्य उपासदत्पातवे चम्वोः सुतं।

करंभमन्य इच्छति॥ २

सोमं। अन्यः। उपं। असदत्। पातवे। चम्वोः। सुतं।

करंभं। अन्यः। इच्छति॥ २

यस्योरधिपत्रयाफलकयोः सुतमभिषुतं सोममन्योऽनयोरेकतर इंद्रः पातवे पातुमुपासदत्। उपसीदति। उपगच्छति। अन्य एकतरः पूषा करंभं घृतमिश्रं सक्त्वात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अजा अन्यस्य वह्नयो हरी अन्यस्य संभृता।

ताभ्यां वृत्राणि जिघ्नते ॥ ३

अजाः। अन्यस्य। वह्नयः। हरी इति। अन्यस्य। संऽभृता।

ताभ्यां। वृत्राणि। जिघ्नते ॥ ३

अनयोरिंद्रापूष्णोरन्यस्यैकस्य पूष्णोऽजाश्छागा वह्नयो वाहका अश्वाः। अन्यस्यापरस्येंद्रस्य संभृता संभृतौ सम्यक् पुष्टौ हरी एतन्नामकावश्वौ वाहकौ। स चेंद्रस्ताभ्यां वृत्राणि शत्रून् जिघ्नते। हंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदिंद्रो अनयद्रितो महीरपो वृषन्तमः।

तत्र पूषाभवत्सचा ॥ ४

यत्। इंद्रः। अनयत्। रितः। महीः। अपः। वृषन्ऽतमः।

तत्र। पूषा। अभवत्। सचा ॥ ४

यद्यदा वृषंतमोऽतिशयेन वर्षितेंद्रो रितो गंत्रीर्मही महतीरपो वृष्ट्युदकान्यनयत् इमं लोकं प्रापयन्ति तत्र तदानीं पूषा पोषको देवः सचाभवत्। अस्येंद्रस्य सहायो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तां पूष्णः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव।

इंद्रस्य चा रभामहे ॥ ५

ताम्। पूष्णः। सुऽमतिम्। वयम्। वृक्षस्य। प्र। वयांऽइव।

इंद्रस्य। च। आ। रभामहे॥ ५

पूष्णः पोषकस्य देवस्येंद्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कल्याणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं वृक्षस्य महीरुहस्य प्र वयां प्रकृष्टां शाखामिव वयमारभामहे। अवलंबामहे। आश्रयामह इत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी॥

उत्पूषणं युवामहेऽभीशूँरिव सारथिः।

मह्या इंद्रं स्वस्तये॥

उत्। पूषणम्। युवामहे। अभीशून्ऽइव। सारथिः।

मह्यै। इंद्रम्। स्वस्तये॥

पूषणं पोषकं देवमिंद्रं च मह्यै महत्यै स्वस्तये रथायोद्युयुवामहे। उद्योजयामः। उद्योजनमाकर्षणं। तत्र दृष्टांतः। सारथिः सूतोऽभीशूनिव। अभीशून् रश्मीन-श्वबंधनार्थान्यथाकर्षति तद्वत्॥

॥ इति सप्तमस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः॥

शुक्रं त इति षडृचं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं। द्वितीया जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। शुक्रं षळून्ता द्वितीया जागतीति॥ वैश्वदेवे पर्वणि वैश्वदेवस्य हविषः शुक्रं त इति याज्या। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। आ० २. १६.। इति॥ एकादशिनस्य पौष्णस्य पशोर्वपाया एषैव याज्या। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत्प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा। आ० ३. ७.। इति॥ अवाप्तिष्टेऽप्येषा। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यदपश्यं गोपामनिपद्यमानं। आ० ४. ६.। इति॥

॥ सैषा प्रथमा॥

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि।

विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु॥१॥

शुक्रम्। ते। अन्यत्। यजतम्। ते। अन्यत्।

विषुरूपे इति विषुऽरूपे। अहनी इति। द्यौःऽइव। असि।

विश्वाः। हि। मायाः। अवसि। स्वधाऽवः। भद्रा। ते।

पूषन्। इह। रातिः। अस्तु॥१॥

हे पूषन् ते तव शुक्रं शुक्लवर्णमन्यदेकमहर्भवति वासरात्मकं। तथा ते तव संबंधि यजतं। यजिरत्र संगतिकरणे वर्तते। यजनीयं प्रकाशेन संगमनीयं स्वतः कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्यं। इत्थं विषुरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे अहन तव महिम्ना निष्पद्येते। यद्वा हे पूषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपं शुक्रं निर्मलं दिवसस्योत्पादकं। त्वदीयमन्यदेकं रूपं यजतं केवलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रेरुत्पादकं। अत एव विषरूपे विषमरूपे अहनी अहश्च रात्रिश्च भवतः। अहोरात्रयोर्निर्माणे त्वमेव कर्ता कथमस्य प्रशक्तिरिति तत्राह। द्यौरिवासि। यथा द्यौरादित्यः प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि। कुत इत्यत आह। हे स्वधावोऽन्नवन्पूषन् विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्मात्कारणादवसि रक्षसि अतः कारणात्त्वमेव भवसीत्यर्थः। तादृशस्य ते तव भद्रा कल्याणी रातिर्दानमिहास्मास्वस्तु। भवतु॥ यास्कस्त्वाह। शुक्रं ते अन्यल्लोहितं ते अन्यद्यज्ञियं ते अन्यदिति वा विषमरूपे अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि। सर्वाणि च प्रज्ञानान्यवस्यन्नवन्॥ नि० १२, १७। इति॥

॥ अथ द्वितीया॥

अजाश्वः पशुपा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः।

अष्ट्रां पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते॥२॥

अजऽअश्वः। पशुऽपाः। वाजऽपस्त्यः। धियम्ऽजिन्वः। भुवने।

विश्वे। अर्पितः।

अष्ट्रां । पूषा । शिथिराम् । उत्ऽवरीवृजत् । संऽचक्षाणः ।

भुवना । देवः । ईयते ॥ २

अजाश्वः छागवाहनः पशुपाः पशूनां पालयिता वाजपस्त्यः । वाजा अन्नानि पस्त्ये गृहे यस्य तादृशः । धियंजिन्वः । धियः स्तोतारः कर्माणि वा । तेषां प्रीणयिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकेऽर्पितः प्रजापतिना पोषकत्वेन स्थापितः । अत एवंभूतः पूषा पोषको देवोऽष्ट्रामारां स्वहस्तगतां शिथिरां शिथिलां सतीमुद्वरीवृजत् उद्यच्छन् भुवना भुवनानि सर्वान् लोकान् भूतजातानि वा संचक्षाणः संपश्यन् स्वात्मना प्रकाशयन् ईयते । नभसि गच्छति ॥

पौष्णस्य पयोवंपापुरोडाशयोर्यास्ते पूषन्नित्यादिके द्वे ऋचावनुवाक्ये । सूत्रितं च । यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्र इति द्वे पूषेमा आशा अनु वेद सर्वाः । आ० ७. ३. । इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्रे हिरण्ययीरंतरिक्षे चरंति ।

ताभिर्यासि दूत्यं सूर्यस्य कामेन कृत श्रव इच्छमानः ॥ ३

याः । ते । पूषन् । नावः । अंतः । समुद्रे । हिरण्ययीः ।

अंतरिक्षे । चरंति ।

ताभिः । यासि । दूत्यम् । सूर्यस्य । कामेन । कृत । श्रवः ।

इच्छमानः ॥ ३

हे पूषन् ते त्वदीया याः हिरण्ययीर्हिरण्मय्यो हितरमणीया नावः समुद्रे उदधावंतर्मध्येऽतरिक्षे नभसि चरंति संचरंति ताभिर्नौभिः सूर्यस्य दूत्यं यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्येऽसुरवधार्थं प्रस्थिते सति तस्य भार्या स्वभर्तरि संजातोत्सुका बभूव तां प्रति सूर्यः पूषणं प्राहैषीत् तेन चात्र पूषा स्तूयते । अपि च त्वं श्रवो हविर्लक्षणमन्नमिच्छमान इच्छन् कामेन पश्वादिविषयेण स्तोतृभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषा सुबंधुर्दिव आ पृथिव्या इड़स्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।

यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसं स्वंचं ॥ ४

पूषा । सुऽबंधुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इड़ः । पतिः ।

मघऽवा । दस्मऽवर्चाः ।

यं । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतं । तवसं ।

सुऽअंचं ॥ ४

पूषा पोषको देवो दिव आ द्युलोकस्य च पृथिव्याश्च सुबंधुः शोभनो बंधुर्भवति। तथेड़स्पतिरिड़ाया अन्नस्य पतिर्मघवा। मघमिति धननाम। तद्वान्। यद्वा मंहते-र्दानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः। दानवान् दस्मवर्चाः। वर्च इति रूपनाम। दस्मं दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः। यं पूषणं देवासः सर्वे देवाः सूर्यायै सूर्यस्य पत्न्यै यद्वा सावित्र्यै सूर्याख्याया अश्विनोर्भार्यायाददुः दत्तवंतः। पुत्रः पितरावृणीत पूषा। ऋग्वे० १०. ८५. १४.। इति हि श्रूयते। कीदृशं पूषणं। कामेन पश्वादि-विषयेण कृतं स्तोतृभिर्वशीकृतं तवसं बलवंतं प्रवृद्धं वा स्वंचं स्वंचनं सुष्ठु गच्छंतं। एवंविधं यं पूषणं ददुः स पूषा सुबंधुरित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

प्र नु वोचेति दशर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमिंद्राग्निदेवताकं। सप्तम्याद्या-श्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। प्र नु दशैंद्राग्नं तु षडंतं चतुरनुष्टुबंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र नु वोचा सुतेषु वां वीर्या३ यानि चक्रथुः ।

हतासो वां पितरो देवशत्रव इंद्राग्नी जीवथो युवं ॥ १

प्र । नु । वोच । सुतेषु । वां । वीर्या । यानि । चक्रथुः ।

हतासः । वां । पितरः । देवऽशत्रवः । इंद्राग्नी इति ।

जीवथः । युवं ॥ १

हे इंद्राग्नी यानि वीर्याणि वीरकर्माणि चक्रथुः कृतवंतौ युवां सुतेष्वभिषुतेषु सोमेष्वहमद्य ते वां युवयोस्तानि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्रवोच। प्रवोचं। प्रब्रवीमि। तदेव वीर्यं दर्शयति। हे इंद्राग्नी देवशत्रवः। देवाः शत्रवः शातयितारो येषां तादृशाः। असुराः पितरो हिंसकाः॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा। तस्यैतद्रूपं॥ ईदृशा असुरा वां युवाभ्यां हतासो हता आसन्। युवं युवां तु जीवथः। जीवनवंतौ भवथः। असुरैर्न बाधितावित्ति यावत्॥

॥ अथ द्वितीया॥

बळित्था महिमा वामिंद्राग्नी पनिष्ठ आ।

समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमाविहेहमातरा॥ २

बट्। इत्था। महिमा। वां। इंद्राग्नी इति। पनिष्ठः। आ।

समानः। वां। जनिता। भ्रातरा। युवं। यमौ।

इहेहऽमातरा॥ २

हे इंद्राग्नी वां युवयोर्महिमा बट्सत्यमित्थमनेन प्रकारेण बट् सत्यं। युष्मद्विषयं यज्जन्ममहत्त्वं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः। पनिष्ठ आ पनिष्ठः स्तुत्यतमश्च प्रजापतिः समान एक एव वां युवयोर्जनिता जनयिता। अतो युवं युवां भ्रातरा भ्रातरौ स्थः। अपि च यमौ यमलौ सहोत्पन्नाविहेहमातरा। इह चेह च सर्वत्र माता ययोस्तादृशौ स्थः। अदितिर्ह्येनयोर्माता सैव विस्तीर्णा भूमिरितीहेहमातराविति श्रूयते॥

॥ अथ तृतीया॥

ओकिवांसा सुते सचाँ अश्वा सप्ती इवादने।

इंद्रा न्व१ग्नी अवसेह वज्रिणा वयं देवा हवामहे ॥ ३

ओकिऽवांसा। सुते। सचाँ। अश्वा। सप्ती इति सप्तीऽइव। आदने।

इंद्रा। नु। अग्नी इति। अवसा। इह। वज्रिणा। वयं। देवा। हवामहे ॥ ३

हे इंद्राग्नी सुतेऽभिषुते सोमे युवां सचा सहौकिवांसौकिवांसौ समवेतौ संगतौ भवतं ॥ षच समवाय इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः। आदने भक्षणीये घासे सप्ती दधाश्वा सर्पणशीलावश्वाविव। नु अद्य वयं तादृशाविंद्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेऽवसा रक्षणेन हेतुना हवामहे। आह्वयामहे ॥ इतरेतरयोगादिंद्रशब्देऽग्निशब्दे च द्विवचनं ॥ कीदृशाविंद्राग्नी। वज्रिणा वज्रिणावायुधोपेतौ देवा दानादिगुणयुक्तौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

य इंद्राग्नी सुतेषु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा।

जोषवाकं वदतः पज्रहोषिणा न देवा भसथश्चन ॥ ४

यः। इंद्राग्नी इति। सुतेषु। वां। स्तवत्। तेषु। ऋतऽवृधा।

जोषऽवाकं। वदतः। पज्रऽहोषिणा। न। देवा।

भसथः। चन ॥ ४

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयिताराविंद्राग्नी सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु यः स्तोता वां युवां स्तवत् कुत्सितं स्तूयात् तेषु सोमेषु मध्ये जोषवाकं वदतो जोषं जोषयितव्यं प्रीतिहेतुत्वेन कर्तव्यं स्वयमप्रीतिकरं तादृशं वाकं वाक्यं वदतस्तस्य स्तोतुः सोमं हे पज्रहोषिणा पज्रः प्रार्जनः प्रसिद्धो होषो येषां स्तोत्रं ययोस्तादृशौ हे देवौ युवां न भसथः। न भक्षयथः चनेति पादपूरणः ॥ अत्र निरुक्तं। जोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयं जोषयितव्यं भवति। य इंद्राग्नी सुतेषु वां सोमेषु स्तौति तेष्वृतस्य वर्धयितारौ न तस्याश्नीथः। योऽयं जोषवाकं वदति विजंजपः प्रार्जितहोत्रिणौ देवौ न तस्याश्नीथः। नि० ५.२२। इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्राग्नी को अस्य वां देवौ मर्तश्चिकेतति ।

विषूचो अश्वान्युयुजान ईयत एकः समान आ रथे ॥ ५

इंद्राग्नी इति । कः । अस्य । वां । देवौ । मर्तः । चिकेतति ।

विषूचः । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । एकः । समाने ।

आ । रथे ॥ ५

हे देवौ द्योतमानाविंद्राग्नी वां युवयोरस्येदं कर्म को मर्तो मनुष्यश्चिकेतति । जानीयात् । न कोऽपीत्यर्थः । किं तत्कर्म । विषूचो नानांचतो गच्छतोऽश्वान् समान उभयार्थे एकस्मिन्रथे युवयोरेक इंद्रः सूर्यात्मना वर्तमानो युयुजानस्ताद्दृशान- श्वान्योजयन् एयते । सर्वं जगदभिगच्छति । यद्वा विषूचो नानारूपानश्वान् व्यापकान् समान एकरूपे रथे संवत्सरात्मके युयुजानो योजयन् युवयोरेकः सूर्य इंद्र एयते । आगच्छति । एतद्युवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्राग्नी अपादियं पूर्वागात्पद्वतीभ्यः ।

हित्वी शिरो जिह्वया वावदच्चरंत्रिंशत्पदा न्यक्रमीत् ॥ ६

इंद्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् ।

पत्ऽवतीभ्यः ।

हित्वी । शिरः । जिह्वया । वावदत् । चरत् । त्रिंशत् । पदा ।

नि । अक्रमीत् ॥ ६

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेयमुषाः पद्वतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः सुप्ताभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्यागात् आगच्छति । इयमुषाः प्राणिनां शिरो हित्वी प्रेरयित्वी ।

...शिरो छित्वा त्यक्त्वा स्वयमपिरक्षा सतो। जिह्वया प्राविष्ट्या तदीयेन वागिंद्रियेण वावदत् स्वयं यज्ञं कुर्वतो चरत्। एवं चरंत्यपाखिलेपत्नदान्यपय-पधूताल्लिं मन्नुकृतोत्प्रक्रमीत्। एकेन दिवसेनातिक्रामति। एतच्च युवयो कर्म। तत्का जानीयादिति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्क्तं गविष्टिषु॥ ७

इंद्राग्नी इति। आ। हि। तन्वते। नरः। धन्वानि। बाह्वोः।

मा। नः। अस्मिन्। महाऽधने। परा। वर्क्तं। गोऽइष्टिषु॥ ७

हे इंद्राग्नी नरो योद्धारो मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनूंष्यातन्वते हि। आततज्यानि कुर्वते हि। युवां चास्मिन्महाधने जेतव्येन महाधनेनोपेते संग्रामे गविष्टिषु गवामन्वेषणेषु नोऽस्मान् मा परावर्क्तं। मा परित्यजतं॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्राग्नी तपंति माघा अर्यो अरातयः।

अप द्वेषांस्या कृतं युयुतं सूर्यादधि॥ ८

इंद्राग्नी इति। तपंति। मा। अघाः। अर्यः। अरातयः।

अप। द्वेषांसि। आ। कृतं। युयुतं। सूर्यात्। अधि॥ ८

हे इंद्राग्नी अघा आहंतारोऽर्यो अभिगंतारोऽरातयः शत्रुसेना मा तपंति। बाधंते। ता अपाकृतं। अपाकुरुतं। तथा द्वेषांसि द्वेष्टॄन् शत्रून् सूर्यादधि। अधिः पंचम्यर्थानुवादकः। सूर्यदर्शनाद्युयुतं। पृथक्कुरुतं च। यथा ते सूर्यं न पश्यंति तथा कुरुतं। मारयतमित्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रा॑ग्नी यु॒वोरपि॒ वसु॑ दि॒व्यानि॒ पार्थि॑वा ।

आ न॑ इ॒ह प्र य॑च्छतं र॒यिं वि॒श्वायु॑पोषसं ॥ ९

इंद्रा॑ग्नी इति॑ । यु॒वोः । अपि॑ । वसु॑ । दि॒व्यानि॑ । पार्थि॑वा ।

आ । नः॒ । इ॒ह । प्र । य॒च्छ॒तं॒ । र॒यिं । वि॒श्वायु॑ऽपोषसं ॥ ९

हे इंद्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि लोकद्वयसंबंधीनि वसु वसून्यपिहितानि युवयोरेव वर्तंते । अतः कारणादिहास्मिन्यज्ञे नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा अभिप्रयच्छतं । कीदृशं रयिं । विश्वायुपोषसं । आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा सर्वस्यायुषः पोषणे शक्तं ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्रा॑ग्नी उक्थवाहसा॒ स्तोमे॑भिर्हवनश्रुता ।

विश्वा॑भिर्गी॒र्भिरा ग॑तम॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥ १०

इंद्रा॑ग्नी इति॑ । उ॒क्थ॒ऽवा॒ह॒सा॒ । स्तोमे॑भिः । ह॒व॒न॒ऽश्रु॒ता॒ ।

विश्वा॑भिः । गीः॒ऽभिः । आ । ग॒तं॒ । अ॒स्य । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥ १०

हे उक्थवाहसोक्थैः स्तुतिभिर्वहनीयौ हे हवनश्रुता हवनस्याह्वानस्य श्रोतारौ एवंभूतौ हे इंद्राग्नी स्तोमेभिः स्तोत्रैर्विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिः शस्त्ररूपाभिर्वाग्भिश्च हेतुभूताभिरागतं । आगच्छतं । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

श्नथद्वृत्रमिति पंचदशर्चमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्राग्नं । आदौ तिस्रस्त्रिष्टुभश्चतुर्थ्याद्या नव गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी बृहती पंचदश्यनुष्टुप् । तथा चानुक्रांतं । श्नथत्पंचोना गायत्रं तु त्रिस्त्रिष्टुबादि त्रिष्टुब्बृहत्यनुष्टुबंतमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ वरुणप्रघासेष्वैंद्राग्नस्य हविषः श्नथदित्येषा याज्या । सूत्रितं च । इंद्राग्नी अवसा गतं श्नथद्वृत्रमुत सनोति वाजं । आ० २, १७, । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

श्नथद्वृत्रमुत सनोति वाजमिंद्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात्।
इरज्यंता वसव्यस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयंता॥ १

श्नथत्। वृत्रं। उत। सनोति। वाजं। इंद्रा। यः।
अग्नी इति। सहुरी इति। सपर्यात्।
इरज्यंता। वसव्यस्य। भूरेः। सहःऽतमा। सहसा।
वाजऽयंता॥ १

स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं श्नथत्। हिनस्ति। उतापि च वाजमन्नं बलं वा सनोति। लभते। यः पुरुषः सहुरी शत्रूणामभिभविताराविंद्राग्नी सपर्यात् परिचरेत्॥ इतरेतरयोगादुभयत्र पूर्ववद्द्विवचनं॥ कीदृशाविंद्राग्नी। भूरेः प्रभूतस्य वसव्यस्य वसुसमूहस्य॥ यद्वा स्वार्थिको यत्॥ धनस्येरज्यंतेशानौ स्वामिनौ॥ इरज्यतिरैश्वर्यकर्मा॥ सहसा बलेन सहस्तमातिशयेनाभिभवितारौ शत्रूणां वाजयंता वाजं हविर्लक्षणमन्नमात्मन इच्छंतौ। यद्वा वाजं स्तोतृभ्यो दातव्यमन्नं कामयमानौ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता योधिष्टमभि गा इंद्र नूनमपः स्वरुषसो अग्न ऊळ्हाः।
दिशः स्वरुषस इंद्र चित्रा अपो गा अग्ने युवसे नियुत्वान्॥ २

ता। योधिष्टं। अभि। गाः। इंद्र। नूनं। अपः। स्वः।
उषसः। अग्ने। ऊळ्हाः।
दिशः। स्वः। उषसः। इंद्र। चित्राः। अपः। गाः।
अग्ने। युवसे। नियुत्वान्॥ २

हे इंद्र हे अग्ने ता तौ युवां गा अप उदकानि च स्वः सूर्यमुषस उषःकालानूढ्वाः पणिभिरपहृता एतान् गवादीनभिलक्ष्य योधिष्ट । तैरसुरैर्युद्धं कृतवंतौ । नूनमिति पादपूरणार्थः । हे इंद्र त्वं दिशः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुषसश्च चित्राश्चायनीया अप उदकानि च गाश्च पणिभिरपहृतानेतान्युवसे । अनेन लोकेनायोजयः । महासुरैरा-हृतान्दिगादीनसुरवधेनावरणमपनीय पृथक्कृतवानसीत्यर्थः । हे अग्ने नियुत्वान् नियुद्भिरश्वैर्युक्तः सन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥

ऐंद्राग्नस्य पशोर्वपाया आ वृत्रहणेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरा भरतं शिंचतं वज्रबाहू । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

आ वृ॑त्रहणा वृत्रह॒भिः शुष्मै॒रिंद्र॑ या॒तं नमो॑भिरग्ने अ॒र्वाक् ।
यु॒वं राधो॑भिरक॒वेभि॑रिंद्रा॒ग्ने अ॒स्मे भ॑वतमुत्त॒मेभिः॑ ॥ ३

आ । वृ॒त्र॒ऽह॒ना । वृ॒त्र॒हऽभिः॑ । शुष्मैः॑ । इंद्र॑ । या॒तं ।
नमः॑ऽभिः । अ॒ग्ने॒ । अ॒र्वाक् ।
यु॒वं । राधः॑ऽभिः । अक॑वेभिः । इं॒द्र॒ । अग्ने॑ । अ॒स्मे इति॑ ।
भ॒व॒तं । उ॒त्ऽत॒मेभिः॑ ॥ ३

हे वृत्रहणा वृत्रस्यासुरस्य हंतारौ हे इंद्र हे अग्ने वृत्रहभिर्वृत्रस्य हंतृभिर्वृत्र-हननिमित्तैः शुष्मैर्बलैर्नमोभिरस्मभ्यं दातव्यैरन्नैश्च सार्धमर्वागस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं । हे इंद्र हे अग्ने युवं युवामकवेभिरकुत्सितैर्गंतृभिरुत्तमेभिरुत्कृष्टतमै राधोभिर्धनैः सहास्मे अस्मासु भवतं । आभिमुख्येन वर्ततं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे ता हुवे इति पडहस्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च । ता हुवे ययोरिदमिथं वामस्य मन्मनः । आ० ७. २. । इति ॥ पृष्ठ्याभि-प्लवषडहयोः स्तोमवृद्धौ ता हुव इत्याद्या नवर्चं आवापार्थाः । सूत्रितं च । ता हुवे ययोरिदमिति नवर्थं वामस्य मन्मन इत्येक इव । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

ता हुवे ययोरिदं पप्ने विश्वं पुरा कृतं।
इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४

ता। हुवे। ययोः। इदं। पप्ने। विश्वं। पुरा। कृतं।
इंद्राग्नी इति। न। मर्धतः ॥ ४

ता तौ तादृशाविंद्राग्नी हुवे। आह्वये। ययोरिंद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्काले कृतं विश्वं सर्वमिदं पूर्वास्वृक्षु कीर्तितं वीर्यं पप्ने पन्यते ऋषिभिः स्तूयते। ताविंद्राग्नी हुव इत्यन्वयः। तौ चेंद्राग्नी न मर्धतः। स्तोतॄन्न हिंस्तः। अतोऽस्मानप्याहूतौ रक्षतामिति भावः॥ मर्धतिर्हिंसाकर्मा॥

॥ अथ पंचमी ॥

उग्रा विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे।
ता नो मृळात ईदृशे ॥ ५

उग्रा। विऽघनिना। मृधः। इंद्राग्नी इति। हवामहे।
ता। नः। मृळातः। ईदृशे ॥ ५

उग्रोद्गावुद्गूर्णबलावत एव मृधः शत्रून्विघनिना विघनिनौ विशेषेण हंतवंता-विंद्राग्नी हवामहे। आह्वयामहे। तौ चेंद्राग्नी ईदृशेऽस्मिन् संग्रामे नोऽस्मान्मृळातः। सुखयतां। यद्वा मृळतिरुपदयाकर्मा। नोऽस्माकं मृळातः। उपदयां कुरुतां॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पती।
हतो विश्वा अप द्विषः ॥ ६

हतः। वृत्राणि। आर्या। हतः। दासानि।

सत्पंती इति। सत्ऽपंती।

हतः। विश्वाः। अपं। द्विषः॥ ६

ताविंद्राग्नी आर्यार्थैः कर्मानुष्ठातृभिः कृतानि वृत्राख्युपद्रवजातानि हतः। हिंस्तः। तथा सत्पती सतां पालयितारावग्नी दासानि। दासाः कर्मंहीनाः शत्रवः। तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः। अपि च विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टॄः शत्रुभूताः प्रजा अपहतः। विनाशयतः। अतोऽस्माकमप्येवमेव कुरुतामिति भावः॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य इंद्राग्नी युवामिति पंचऋचस्तोत्रियतृचः। सूत्रितं च। इंद्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेत्यच्छावाकस्य। आ० ७. २.। इति॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी॥

इंद्राग्नी युवामिमे३ऽभि स्तोमा अनूषत।

पिबंतं शंभुवा सुतं॥ ७

इंद्राग्नी इति। युवां। इमे। अभि। स्तोमाः। अनूषत।

पिबंतं। शंऽभुवा। सुतं॥ ७

हे इंद्राग्नी युवामिमे स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूषत। अभिष्टुवंति। हे शंभुवा सुखस्य भावयितारावग्नी सुतमभिषुतमस्मदीयं सोमं पिबतं॥

॥ अथाष्टमी॥

या वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा।

इंद्राग्नी ताभिरा गतं॥ ८

या। वां। संति। पुरुऽस्पृहः। निऽयुतः। दाशुषे। नरा।

इंद्राग्नी इति। ताभिः। आ। गतं॥ ८

हे नरा नेताराविंद्राग्नी यां युवयोः स्वभूताः पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृहणीया दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानार्थंस्तवता या नियुतोऽश्वाः संति हे इंद्राग्नी ताभिर्नियुद्भिरागतं। आगच्छतं॥

॥ अथ नवमी ॥

ताभिरा गंच्छतं नरोपेदं सवंनं सुतं।

इंद्राग्नी सोमपीतये॥ ९

ताभिः। आ। गच्छतं। नरा। उपं। इदं। सवंनं। सुतं।

इंद्राग्नी इति। सोमऽपीतये॥ ९

हे नरा नेताराविंद्राग्नी। सूयतेऽभिषूयत इति सवनः सोमः। इदं सवनमिमं सोमं सुतमभिषुतमुप प्रति। यद्वेदं प्रातःसवनमुपाश्मिन् सवने सुतमभिषुतं सोमं प्रति ताभिर्नियुद्भिरागच्छतं। किमर्थं। सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं॥

॥ अथ दशमी ॥

तमीळिष्व यो अर्चिषा वना विश्वा परिष्वजंत्।

कृष्णा कृणोतिं जिह्वयां॥ १०

तं। ईळिष्व। यः। अर्चिषां। वनां। विश्वां। परिऽस्वजंत्।

कृष्णा। कृणोतिं। जिह्वयां॥ १०

हे स्तोतस्तमग्निमीळिष्व स्तुहि योऽग्निरर्चिषा ज्वालारूपेण तेजसा विश्वा सर्वाणि वनान्यरण्यानि परिष्वजत् परिष्वजति परितो वेष्टयति। यश्च तानि वनानि जिह्वया ज्वालया दग्ध्वा कृष्णा कृष्णवर्णानि कृणोति करोति॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽध्यायेऽष्टाविंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

य इद्ध आविवासति सुम्नमिंद्रस्य मर्त्यः ।

द्युम्नाय सुतरा अपः ॥ ११

यः । इद्धे । आऽविवासति । सुम्नं । इंद्रस्य । मर्त्यः ।

द्युम्नाय । सुऽतराः ॥ अपः ॥ ११

यो मर्त्यो मनुष्य इद्धे दीप्तेऽग्नौ सुम्नं सुखकरं हविरिंद्रस्येंद्रायाविवासति परिचरति प्रयच्छति ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ तस्य मर्त्यस्य द्युम्नाय द्योतमानायान्नाय तदर्थं सुतराः सुखेन तरणीया अप उदकानि दृष्ट्यात्मकानींद्रः करोतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ता नो वाजवतीरिष आशून्पिपृतमर्वतः ।

इंद्रमग्निं च वोळ्हवे ॥ १२

ता । नः । वाजऽवतीः । इषः आशून् । पिपृतं । अर्वतः ।

इंद्रं । अग्निं । च । वोळ्हवे ॥ १२

हे इंद्राग्नी ता तौ युवां वाजवतीरन्नवतीरिष इष्यमाणा दृष्टीः । यद्वा वाजो बलं । तद्वतीरिषोऽन्नान्याशून् शीघ्रगामनर्वतोऽश्वांश्च नोऽस्मभ्यं पिपृतं । पूरयतं । प्रयच्छतं । किमर्थं । इंद्रमग्निं च युवां वोळ्हवे वोढुं हविर्भिः प्रापयितुं ॥

ऐंद्राग्नस्य पशोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्येषा । सूत्रितं च । उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्यै युवं नु स्तोमं जनजातमग्ना । आ० ३, ७, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह मादयध्यै ।

उभा दातारविषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वां ॥ १३

उभा। वां। इंद्राग्नी इति। आऽहुवध्यै। उभा। राधसः।

सह। मादयध्यै।

उभा। दातारौ। इषां। रयीणां। उभा। वाजस्य।

सातये। हुवे। वां॥ १३

हे इंद्राग्नी उभोभौ संहत्य वर्तमानौ वां युवां हुवे। आह्वयामि। किमर्थं। आहुवध्या अभिमुख्येन ह्वातुं। तथोभोभौ युवामाह्वये राधसो राधसा राधकेन हविषा सह युगपदेव मादयध्यै मादयितुं तर्पयितुं। सर्वेषु देवेषु सत्स्वावयोराह्वाने किं कारणमिति चेदुच्यते। उभोभौ तौ युवामिषामन्नानां रयीणां धनानां च दातारौ स्थः। अतः कारणादुभोभौ वां युवां वाजस्यान्नस्य सातये संभजनाय हुवे। आह्वये॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

आ नो गव्येभिरश्व्यैर्वसव्यै३रुप गच्छतं।

सखायौ देवौ सख्याय शंभुवेंद्राग्नी ता हवामहे॥ १४

आ। नः। गव्येभिः। अश्व्यैः। वसव्यैः। उप। गच्छतं।

सखायौ। देवौ। सख्याय। शंऽभुवा। इंद्राग्नी इति।

ता। हवामहे॥ १४

हे इंद्राग्नी गव्येभिर्गोसमूहैरश्व्यैरश्वसमूहैर्वसव्यैर्वसुसमूहैश्च सार्धं नोऽस्मानाभिमुख्येनोपगच्छतं। शेषः परोक्षकृतः। सखायौ समानख्यानौ देवौ दानादिगुणयुक्तौ शंभुवा शंभुवौ सुखस्य भावयितारौ ता तादृशाविंद्राग्नी सखाय सखित्वार्थं वयं हवामहे। आह्वयामहे॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्रा॑ग्नी शृणु॒तं हवं॒ यज॑मानस्य सु॒न्वतः॑ ।

वी॒तं ह॒व्यान्या ग॑तं॒ पिब॑तं सो॒म्यं मधु॑ ॥ १५

इंद्रा॑ग्नी॒ इति॑ । शृ॒णु॒तम् । हव॑म् । यज॑मानस्य । सु॒न्व॒तः ।

वी॒तम् । ह॒व्यानि॑ । आ । ग॒त॒म् । पिब॑तम् । सो॒म्यम् । मधु॑ ॥ १५ ॥

हे इंद्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं स्तोत्रं शृणुतं । श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवींषि वीतं । कामयेथां । कामयित्वा चागतं । आगच्छतं । आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिबतं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं सरस्वतीदेवताकं । आदितस्तिस्रो जगत्यस्त्रयोदश्यपि जगती चतुर्दशी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं षड्ना सारस्वतं त्रिजगत्यादि जगतीत्रिष्टुबंतमिति ॥ अत्र शौनकः । इयमित्येतदाद्यं तु सूक्तं सारस्वतं जपेत् । द्विजः प्रातः शुचिर्भूत्वा वाग्मी भवति बुद्धिमान् । ऋग्वि० २, २३, । इति ॥ प्रातरनुवाके षष्ठेऽहनि प्रउग इयमददादिति सारस्वतस्तृचः । सूत्रितं च । इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउगं । आ० ८, १, इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒यम॑ददाद्रभ॒समृ॑ण॒च्युतं॒ दिवो॑दासं वध्र्य॒श्वाय॑ दा॒शुषे॑ ।

या शश्वं॑तमाच॒खादा॑व॒सं प॒णिं ता ते॑ दा॒त्राणि॑ तवि॒षा

सरस्वति ॥ १

इ॒यम् । अ॒द॒दा॒त् । र॒भ॒सम् । ऋ॒ण॒ऽच्युत॑म् । दिवः॑ऽदासम् ।

व॒ध्रि॒ऽअ॒श्वाय॑ । दा॒शुषे॑ ।

या । शश्वन्तम् । आऽचखाद । अवसम् । पणिम् । ता । ते ।

दात्राणि । तविषा । सरस्वति ॥ १

इयं सरस्वती रभसं वेगवंतस्तपच्युत वैदिकस्य देवस्यपिपितृसंबंधिनो लौकिकस्य पयस्य च्यावयितारं दिवोदासमेतत्संज्ञं पुत्रं दाशुषे हवींषि दत्तवते वध्र्यश्वायैतस्मै ऋणच्युते ऽददात्। दत्तवती। या सरस्वती शश्वंतं बहुलं पणिं पणनशीलं पणिं अदातृजनमवसं केवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजवान सेयमददादित्यन्वयः। अथ प्रत्यक्षीकृत्य स्तौति। हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि महांति भवंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्सानु गिरीणां तविषेभिरूर्मिभिः ।

पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥२

इयम् । शुष्मेभिः । बिसखाःऽइव । अरुजत् । सानु ।

गिरीणाम् । तविषेभिः । ऊर्मिऽभिः ।

पारावतऽघ्नीम् । अवसे । सुवृक्तिऽभिः । सरस्वतीम् । आ ।

विवासेम । धीतिऽभिः ॥ २

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते। देवतारूपा स्तुता। अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्तौति। इयं नदीरूपा सरस्वती शुष्मैः शोषकैरात्मीयैर्बलैस्तविषेभिर्महद्भिरूर्मिभिस्तरंगैर्गिरीणां पर्वतानां तीरसंबंधानां सानु सानून्यरुजत्। अनक्ति। बिसखा इव। बिसं खनतीति बिसखाः। स यथा बिसार्थं पंकं रुजति तद्वत्। तां सरस्वतीं पारावतघ्नीं परावति दूरदेशे विद्यमानस्यापि वृक्षादेर्हंत्रीं सुवृक्तिभिः स्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिश्चावसे रक्षणार्थमाविवासेम। परिचरेम। यद्वा पारावतघ्नीं पारावारे पारावारी तीरे। तयोर्घातिनीं। उक्तं च। पारावतघ्नीं पारावारघातिनीं। नि० २, २४, । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सरस्वति देवनिदो नि बर्हय प्रजां विश्वस्य बृसयस्य मायिनः ।
उत क्षितिभ्योऽवनीरविन्दो विषमेभ्यो अस्रवो वाजिनीवति ॥ ३

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बर्हय । प्रऽजां । विश्वस्य ।
बृसयस्य । मायिनः ।
उत । क्षितिऽभ्यः । अवनीः । अविन्दः । विषं । एभ्यः ।
अस्रवः । वाजिनीऽवति ॥ ३

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निंदकानसुरानिबर्हय । न्यवर्हयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याप्तस्य मायिनो मायाविनो बृसयस्य । बृसय इति त्वष्टुर्नामधेयं । तस्य त्वष्टुः प्रजां पुत्रं वृत्रासुरं च न्यवधीः । तस्माद्यथ्याद्देवेंद्रो वृत्रहाणनिग्रहीयः । उतापि च हे वाजिनीवति अन्नवति सरस्वति त्वं क्षितिभ्यो मनुष्येभ्योऽवनीरसुरैरपहृता भूमीरविंदः । अलंभयः । एभ्यो मनुष्येभ्यो विषमुदकं चास्रवः । अक्षारयः । यद्वा क्षितयोऽसुरजनाः । तेभ्यः सकाशादवनीर्भूमीरविंदः । लब्धवानसि । तान् प्रत्येभ्यः असुरेभ्यो विषं क्षतिहेतुभूतं गरलमस्रवः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र णो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती ।
धीनामवित्र्यवतु ॥ ४

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीऽवती ।
धीनां । अवित्री । अवतु ॥ ४

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती । वाजीऽन्नं यस्यां क्रियायां सा वाजिनी । तद्युक्ता । धीनां ध्यातॄणां स्तोतॄणामवित्री रक्षित्री । एवंभूता सरस्वती वाजेभिरन्नैर्नोऽस्मान्प्राप्नोतु । प्रकर्षेण तर्पयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपब्रूते धने हिते।

इंद्रं न वृत्रतूर्ये ॥ ५

यः। त्वा। देवि। सरस्वति। उपऽब्रूते। धने। हिते।

इंद्रं। न। वृत्रऽतूर्ये ॥ ५

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृत्रतूर्ये संग्रामे धने हिते निहिते निमित्तभूते सतींद्रं न इंद्रमिव त्वामुपब्रूते स्तौति तं रक्षेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि।

रदा पूषेव नः सनिं ॥ ६

त्वं। देवि। सरस्वति। अव। वाजेषु। वाजिनि।

रद। पूषाऽइव। नः। सनिं ॥ ६

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे वाजिनि। वाजो बलमन्नं वा। तद्युक्ते। हे सरस्वति त्वं वाजेषु संग्रामेष्वव। अस्मान्‌रक्ष। अपि च नोऽस्मभ्यं पूषेव पोषको देव इव सनिं संभजनीयं धनं रद। विलिख। प्रयच्छेति यावत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः ॥

वृत्रघ्नी वष्टि सुष्टुतिं ॥ ७

उत। स्या। नः। सरस्वती। घोरा। हिरण्यऽवर्तनिः।

वृत्रऽघ्नी। वष्टि। सुऽस्तुतिं ॥ ७

उतापि च स्था सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनिः । वर्तते ऽनेनेति वर्तनी रथः । हिरण्मयी वर्तनिर्यस्याः सा तथोक्ता । वृत्रघ्नी वृत्राणां शत्रूणां हंत्री । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं वष्टि । कामयतां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्या अनंतो अह्रुतस्त्वेषश्चरिष्णुरर्णवः ।

अमश्चरति रोरुवत् । ८

यस्याः । अनंतः । अह्रुतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अर्णवः ।

अमः । चरति । रोरुवत् ॥ ८

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यंतोऽपरिमितोऽह्रुतोऽहिंसितोऽकुटिलो वा त्वेषो दीप्तश्चरिष्णुश्चरणशीलः । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभूतः सन् रोरुवत् भृशं शब्दं कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सा नो विश्वा अति द्विषः स्वसॄरन्या ऋतावरी ।

अतन्नहेव सूर्यः । ९

सा । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । स्वसॄः । अन्याः ।

ऋतऽवरी ।

अतन् । अहाऽइव । सूर्यः ॥ ९

सा सरस्वती नोऽस्मान्विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजा अतिनयतु । अतितारयतु । तथा स्वसॄः स्वयं सारिणीः सप्तोत्पन्ना वा ऋतावरीः । ऋतमित्युदकनाम । तद्युक्ता अन्याश्च नदीरस्मानतिनयतु ॥ यद्वा जसेव वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वसारो भगिन्योऽन्या गंगाद्या नद्यस्तास्मान् शत्रूनतिनयंतु । तत्र दृष्टांतः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन् सततं गच्छन् अहेवाहानीव । यथाहानि शीघ्रमतिनयति तद्वत् ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउग उत नः प्रियेति सारस्वततृचः। सूत्रितं च। उत नः प्रिया प्रियास्वित्यौष्णिहं प्रउगं। आ० ७. १०. । इति॥ पविलेष्व्याप्तुत नः प्रियेति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। उत नः प्रिया प्रियास्विमा युह्वाना युष्मदा नमोभिः। आ० २. १२. । इति॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी॥

उत नः प्रिया प्रियासु सप्तस्वसा सुजुष्टा।
सरस्वती स्तोम्या भूत्॥ १०

उत। नः। प्रिया। प्रियासु। सप्तऽस्वसा। सुऽजुष्टा।
सरस्वती। स्तोम्या। भूत्॥ १०

उतापि च नोऽस्माकं प्रियासु प्रियाणां मध्ये प्रिया प्रियतमा सप्तस्वसा। गायत्र्यादीनि सप्त छंदांसि स्वसारो यस्यास्तादृशी। नद्यात्मपायास्तु गंगाद्याः सप्त नद्यः स्वसारः। सुजुष्टा सुष्टु पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता। एवंभूता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत्। स्तोतव्या भवतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

आपप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिक्षं।
सरस्वती निदस्पातु॥ ११

आऽपप्रुषी। पार्थिवानि। उरु। रजः। अंतरिक्षं।
सरस्वती। निदः। पातु॥ ११

पार्थिवानि पृथिव्याः संबंधीन्युरूणि विस्तीर्णानि,रजो रजांसि लोकानंतरिचमंतरा चांतं नभश्चापप्रुषी स्वतेजसा पूरितवती सरस्वती देवी निदो निंदकाच्छत्रोः पातु। अस्मान्रक्षतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्रिषधस्था सप्तधातुः पंच जाता वर्धयंती ।

वाजेवाजे हव्या भूत् ॥ १२

त्रिऽसधस्था । सप्तऽधातुः । पंच । जाता । वर्धयंती ।

वाजेऽवाजे । हव्या । भूत् ॥ १२

त्रिषधस्था त्रिषु लोकेषु सहावतिष्ठमाना त्रिलोकव्यापिनी सप्तधातुः । सप्त धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या गंगाद्या वा यस्याः सा तथोक्ता । पंच जाता जातानि निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान् गंधर्वादीन्वा वर्धयंत्यभिवृद्धान्कुर्वंती । ईदृशी सरस्वती वाजे वाजे युद्धे युद्धे सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत् । ह्वातव्या भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र या महिम्ना महिनासु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपसामपस्तमा ।

रथ इव बृहती विभ्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥ १३

प्र । या । महिम्ना । महिना । आसु । चेकिते । द्युम्नेभिः ।

अन्याः । अपसां । अपःऽतमा ।

रथःऽइव । बृहती । विऽभ्वने । कृता । उपऽस्तुत्या ।

चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्द्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिरन्नैर्वा युक्ता सत्यास्वासां नदीनां देवतानां मध्ये या सरस्वती प्र चेकिते प्रकर्षेण ज्ञायते । या चान्या अन्यासां ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठीबहुवचनस्य जस् ॥ अपसां वेगवतीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ इव विभ्वने विभुत्वाय बृहती परिवृढा गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा जानता स्तोत्रोपस्तुत्या । उपस्तोतव्या भवति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो मापं स्फरीः पयसा मा न आ धक् ।
जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥ १४

सरस्वति । अभि । नः । नेषि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः ।
पयसा । मा । नः । आ । धक् ।
जुषस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । तत् । क्षेत्राणि ।
अरणानि । गन्म ॥ १४

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमभिनेषि । अभिप्रापय । मापस्फरीः । अप्रवृद्धास्मा कार्षीः ॥ स्फारो वृद्धिः । उपसर्गवशात्तद्विपरीते वर्तते ॥ तथा पयसोदकेनाधिकेन नोऽस्मान्मा धक् । नाभिदह । न बाधस्व ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखिकर्माणि वेश्या प्रवेशनानि च जुषस्व । सेवस्व । वयं च त्वत्सकाशादरणान्यरमणानि निकृष्टानि क्षेत्राणि मा गन्म । मा प्राप्नवाम । अपि तु रमणीयान्येव ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

